

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Muhalefet Yıllarında **ADNAN MENDERES**

SÜLEYMAN İNAN

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

MUHALEFETTE ADNAN MENDERES (1945-1950)

(Doktora Tezi)

Hazırlayan:
Süleyman İNAN

Danışman:
Yrd. Doç. Dr. Ahmet HALAÇOĞLU

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖNSÖZ	IX
KISALTMALAR	XI
ÖZET	XII
SUMMARY	XIII
KAYNAK TAHLİLLERİ	XIV
GİRİŞ	1
A- ADNAN MENDERES'İN HAYATI	3
I- Ailesi	3
II- İlk ve Orta Öğrenimi	9
III- Askerliği	10
IV- Çakırbeyli Çiftliğinde Toprak Beyliği	13
V- Evliliği	17
VI- Yükseköğrenimi	19
VII- Soyadı	24
B- ADNAN MENDERES'İN SİYASETE GİRİŞİ VE FAALİYETLERİ	26
I- Serbest Cumhuriyet Fırkasına Girişi	26
II- Cumhuriyet Halk Fırkasına Girişi ve Faaliyetleri	29
1- Cumhuriyet Halk Fırkasına Girişi	29
2- Atatürk'le Tanışması	31
3- Milletvekili Seçilmesi	34
4- Partideki ve Meclisteki Faaliyetleri	38
a) Dilekçe Komisyon Üyeliği	38
b) TBMM'deki İlk Konuşması	39
c) Aydın Halkevi Kuruculuğu	41
d) Parti Müfettişliği	42
e) Bolu İl Kongresinde Müşahitliği	44
f) Kongre Üyeliği	46

BİRİNCİ BÖLÜM

ADNAN MENDERES'İN CUMHURİYET HALK PARTİSİ İÇİNDEKİ MUHALEFETİ (1945-1946)

A- MENDERES'İN İLK ÖNEMLİ MUHALEFETİ SAYILAN

TOPRAK REFORMU GİRİŞİMİ	48
I- Hazırlık Dönemi	48
II- Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Tasarısı	51
III- Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Tasarısının Kanunlaşma Süreci	54
1- Komisyonadaki Görüşmeler ve Tartışmalar	54
2- TBMM'deki Görüşmeler ve Tartışmalar	57
a) Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Tasarısının	
17. Maddesi	59
b) Kütahya Milletvekili Alaaddin Tiridoğlu'nun Önergesi	60
IV- Menderes'in Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Tasarısı	
Hakkındaki Meclis Konuşmaları	65
1- Hükümet Tasarısı	65
2- Tarım Bakanı Hatipoğlu'nun Çelişkileri	69
3- Diğer Milletvekillerinin Görüşleri	71
4- Menderes'in Meclis Konuşmaları Hakkında Bir Değerlendirme	72
V- Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun Uygulanması (1945-1950)	74
B-1945 YILI BÜTÇE GÖRÜŞMELERİNDE	
MENDERES'İN AÇIK MUHALEFETİ	75
C- DÖRTLÜ TAKRİRİN VERİLMESİ	80
D- TBMM VE BASINDA ANAYASA VE REJİM TARTIŞMALARI	85
I- Birleşmiş Milletler Anayasasının Meclisçe Onaylanması	85
II- Basındaki "Tek Parti Rejimi" Tartışmaları	89
1- Başbakan Saraçoğlu'nun Demeci ve "Çatlak Ses" Menderes.....	91
2- Menderes'in Saraçoğlu'na Cevabı	94
E- MENDERES'İN CUMHURİYET HALK PARTİSİNDEN İHRACI	97
I-Cumhuriyet Halk Partisinin Yönetiminin	

Menderes'e İhraç Kararı Vermesi.....	97
II- Menderes'in Partiden Çıkarılmasına Tepkiler	99
F- MENDERES'İN GÖRÜŞLER DERGİSİNE YAZI VAAT ETMESİ	103
G- YENİ PARTİ HAZIRLIKLARI	106

İKİNCİ BÖLÜM

ADNAN MENDERES'İN CUMHURİYET HALK PARTİSİ HÜKÜMETİNE MUHALEFETİ (1946-1950)

A- DEMOKRAT PARTİ'NİN KURULMASINDAN	
BİRİNCİ BÜYÜK KONGRESİNE KADAR MENDERES	108
I- Demokrat Parti'nin Kuruluşu	108
II- 1946 Seçimleri	109
1- Belediye Seçimleri	109
a) Belediyeler Kanununun Değiştirilmesi	110
b) Belediyeler Kanunu ve Seçim Tartışmaları	117
c) Menderes'in Seçim Tartışmalarına Katılması	121
d) Menderes'in Daily Mail Gazetesine Cevabı	123
e) 26 Mayıs Seçimleri	124
2- Milletvekili Seçimleri	125
a) Tek Dereceli Seçim Sisteminin Mecliste Görüşülmesi ve Kabulü	125
b) Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi Arasındaki Seçim Gerginliği	133
c) Menderes –Atay Polemiği	134
d) Menderes'in Aydın'daki Seçim Konuşması	137
e) 21 Temmuz Seçimleri	138
f) Menderes'in Seçim Sonuçlarına İtirazları	139
III- Menderes ve Partisi Demokrat Parti'nin Demokratik Talepleri	142

1- Cemiyetler Kanununun Değiştirilmesi	142
2- Basın Kanununun Değiştirilmesi	149
IV-Recep Peker Hükümetinin Kurulması	157
V- 1947 Yılı Bütçe Görüşmeleri	163
1- Menderes'in Bütçe Eleştirisi	164
2- Peker'in Menderes'e Tepkisi ve "Psikopat" Tartışması	173
3- Demokrat Partililerin Meclisi Terketmesi ve Cumhuriyet Halk Partisinin Tavrı	181
B- DEMOKRAT PARTİ'NİN BİRİNCİ BÜYÜK KONGRESİNDEN	
ONİKİ TEMMUZ BİLDİRİSİNE KADAR MENDERES	183
I- Demokrat Parti'nin Birinci Büyük Kongresi	183
1- Kongrenin Açılması ve Çalışmaları	183
2- Ana Davalar Komisyonunun Çalışmaları ve Hürriyet Misakı'nın Kabulü	191
3- Cumhuriyet Halk Partisinin Demokrat Parti Kongresine Tepkisi	193
II- İdareciler Kongresi ve Menderes-Erim Polemiği	195
III- İzmir Mitingleri ve Ara Seçim Tartışmaları	203
IV- İzmir Davası	207
1- Gazetecilerin Yargılanması	209
2- Menderes'in Dokunulmazlığını Kaldırma Girişimi	214
C- ONİKİ TEMMUZ BİLDİRİSİNDEN DEMOKRAT PARTİ'NİN	
İKİNCİ BÜYÜK KONGRESİNE KADAR MENDERES	216
I- İktidar ve Muhalefeti Uzlaştırma Girişimleri	216
II- Demokrat Parti'nin Küçük (Danışma) Kongresi	221
III- İnönü'nün Doğu Anadolu Gezisi	222
IV- Birinci Hasan Saka Hükümetinin Kurulması	224
V- 1948 Yılı Bütçe Görüşmeleri	234
VI- Demokrat Parti İçinde Bölünmeler	243
1-Ferdî Ayrılıklar	243
a) Osman Nuri Köni Meselesi	243
b) Sadık Aldoğan Meselesi	244
c) Yusuf Kemal Meselesi	248

d) Kenan Öner'in İstifası veya İstanbul Hadisesi	250
2- Milletvekili Maaşı ve Yolluk Meselesi	251
3- Demokrat Parti Genel Kurulu ve Meclis Grubu Arasındaki İhtilaf veya Köprülü Hadisesi	255
VII- İkinci Hasan Saka Hükümetinin Kurulması	261
VIII- Seçim Kanununda Değişiklik Yapılması	263
IX- Şemsettin Günaltay Hükümetinin Kurulması	272
X- 1949 Yılı Bütçe Görüşmeleri	275
D- DEMOKRAT PARTİ'NİN İKİNCİ BÜYÜK KONGRESİNDEN	
İKTİDARA GELMESİNE KADAR MENDERES	281
I- Demokrat Parti'nin İkinci Büyük Kongresi	281
1- Kongrenin Açılması ve Çalışmaları	281
2- Millî Ant veya Millî Teminat Andı	283
3- İktidarın Kongreye Tepkisi	285
a) Hükümetin Bildirisi ve Bayar'ın Cevabı	285
b) Erim'in Aydın Konuşması ve Menderes'in Tepkisi	286
II- Yeni Seçim Kanunu	288
1-Hükümetin Hazırlığı	288
2- Muhalefetin Hazırlığı	289
a) Demokrat Parti'nin Danışma Toplantısı	291
b) Menderes'in Erim'e Cevabı	292
3- Milletvekilleri Seçim Kanunu Tasarısı ve Komisyon Raporu	294
4- TBMM'deki Görüşmeler	296
III- 1950 Yılı Bütçe Görüşmeleri	300
IV- 1950 Seçimleri	304
1-Menderes'in Koalisyon Hükümeti Teklifi	304
2-14 Mayıs Seçimleri ve Menderes'in Başbakan Olması	305

Ü Ç Ü N C Ü B Ö L Ü M

ADNAN MENDERES'İN MUHALEFET YILLARINDAKİ FİKİR VE GÖRÜŞLERİ

A- SİYASİ VE YÖNETİM KONULARI	310
I- Devletin Temel Nitelikleri veya Altı İlke	310
II- Demokrasi	313
III- Bürokrasi (İdare Cihazı) ve Kadrolaşma	315
IV- Devlet Başkanlığı	316
V- Siyasî Partiler	317
VI- Anayasa	318
VII- Seçimler	320
VIII- Demokrat Partinin Cumhuriyet Halk Partisinden Farkı	322
IX- Demokrat Parti ile Cumhuriyet Halk Partisi Arasındaki İlişkiler	325
B-DİŞ POLİTİKA	327
I- Milletlerarası İlişkiler ve Politikalar	328
II- Marshall Planı veya Yardımları	329
C- BASIN	330
D- EKONOMİK ve MALÎ KONULAR	331
I- Devlet Bütçesi	331
II- Vergiler	332
III- 7 Eylül Kararları	333
IV- Tarım	334
V-Kamu İktisadî Teşekkülleri	336
VI- Özel Teşebbüs	337
VII- Sanayi	337
VIII- Tasarruf	338
SONUÇ	339
BİBLİYOGRAFYA	344

EKLER	355
Belgeler	356
Fotoğraflar	388
Karikatürler	392
Harita	397
Adnan Menderes'in Kronolojisi(1899-1950)	393

ÖNSÖZ

Tarihin her döneminde devlet adamlarının hayat hikayeleri merak edilmiştir. Belki, bu yüzden, son yıllarda biyografi, ülkemizde önemsenmeye başlamıştır. Bunda, biyografilerin en çok okunan türler arasına girmesinin etkisi de vardır. Fakat, biyografilerde en iyi olma çabasını, belki de iddiasını taşıyanlar, çoğu zaman bilimsel bir şekilde ele alınanlardır. Nitekim, akademik çevrelerde bu durum dikkate alınarak biyografiler üzerine tezler hazırlanmaktadır.

Bu tez tam bir biyografi çalışması değildir. Tezin temelini oluşturan ana konu, Adnan Menderes'in çok partili süreçteki muhalefetidir. Tez, ayrıca, Adnan Menderes'in muhalefetini konu bütünlüğü içerisinde ele alıp, bazı ayrıntılara yer verdiğinden dolayı 1945-1950 döneminin bir incelemesidir.

Tezin ilk başta görünür zorluğu, Adnan Menderes'le ilgili yazılanların çok olduğu bilgisinin yaygınlığıydı; ancak, gerçek tam böyle değildir. Adnan Menderes'in iktidardaki yıllarına ilişkin tarih literatüründe ve bibliyografyasında bir çok kitabın olmasına rağmen, Adnan Menderes'in 1950 öncesi dönemi bilimsel olarak geniş bir şekilde ele alınmamıştır. Hâlbuki, 1950-1960 döneminde Türkiye'nin en uzun süreli başbakanı olacak olan Adnan Menderes'in fikirlerinin temeli, özellikle 1945-1950 yılları arasındaki yönetime karşı verdiği mücadele ve yaptığı muhalefetinde yatmaktaydı. Fakat, Menderes'in kendi hayatının da (geçirdiği hastalıkları, askerliği, çiftçiliği) siyasi hayatını etkilemediği düşünülemezdi. Bu yüzden, bu tez Adnan Menderes'in muhalefet yıllarına ağırlık vermekle birlikte, hayatının belli bir dönemini de ele alarak eksik görülen bir dönemin bilimsel olarak aydınlatılması çabasını amaçlamaktadır.

Tezin başlığındaki “*Muhalefet*” kelimesi iki anlamı birden kucaklamaktadır: Hem bir “*dönemi (1945-1950)*”, hem de bir “*kavramı*” anlatmaktadır. Bir başka deyişle, hem “*belli bir zaman dilimini, bir tarih dönemini (1945-1950)*”; hem de “*bir tutumu, bir davranışa karşı olma durumunu, aykırılığı, karşı görüşü*” anlatmaktadır.

Tez, üç bölümden oluşmaktadır. Adnan Menderes'in, birinci bölümde, parti içindeki muhalefeti, ikinci bölümde hükümete karşı muhalefeti ve üçüncü bölümde de muhalefet yıllarına ilişkin fikir ve görüşleri yer almıştır. İkinci bölüm, incelenen dönem olarak Menderes'in muhalefetinin uzun bir zaman dilimini kapsadığından dolayı, bu bölüm diğer bölümlere göre geniş tutulmuştur.

Bu çalışmada, Adnan Menderes'in konuşmaları, demeçleri, mesajları, sohbetleri ve yazıları bu teze kaynaklık ettiğinden dolayı genel, monografik ve biyografik kitaplardan başka, dönemin meclis tutanakları, gazete, dergi, broşür ve parti yayınlarını esas almıştır. Ayrıca, söz konusu dönemin dışında, 1950'den günümüze kadar yazılmış, içlerinden bazıları yayımlanmış olan tezler ve yazı dizilerinden de yararlanılmıştır.

Çalışmamla ilgili olarak, tecrübelerinden faydalandığım, yerinde eleştiri ve ikazlarıyla yönlendiren hocalarım Prof. Dr. Bayram Kodaman ve Yrd.Doç.Dr. Ahmet Halaçoğlu'na teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca, beni büyük konukseverlikle ve nezaketle karşılayıp, iki kere yaptığımız mülakatla sorularıma içtenlikle cevaplar veren Aydın Menderes Beyfendiye teşekkür ederim. Bundan başka, Çakırbeyli köylülerine ve özellikle çiftliğin kahyası Mehmet Koca ve köyün bekçisi Yüksel Dağdeviren'e, Ankara'dan kaynak tedarikinde bana yardımcı olan OTDÜ İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümünde Araştırma Görevlisi Cumhuriyet Y. Madran'a ve o sıra Ankara Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesinde Araştırma Görevlisi olan Tahir Kodal'a, bana arşivlerini açan Ankara Hukuk Fakültesi Dekanlığına, çalışma kolaylığı gösteren TBMM Kütüphane Dokümantasyon ve Tercüme Müdürlüğünde Kütüphane müdürü Ali Rıza Cihan Bey ve Mikrofilm bölümünde uzman Cihan Erkal Beye, özellikle Menderes'le ilgili bazı belgeleri elde etmeme imkan sağlayan Türk Parlamento Tarihi (TPT) Araştırma Grubuna ve özellikle müşavir Ş.Şenal Günay'a, kişisel kütüphanelerinden yararlandığım Yrd.Doç.Dr.Zülâl Keleş, Yrd.Doç.Dr Ercan Haytoğlu, Doç.Dr. Selahattin Özçelik, Prof. Dr. Ayfer Özçelik ve Kemal Daşcıoğlu'na çok teşekkür ederim. Son olarak, bu çalışma süresince desteklerini esirgemeyen Yrd.Doç.Dr. Hasan Babacan ve Yrd.Doç.Dr. Kadir Kasalak'ın isimlerini minnet için anmam gerekir.

KISALTMALAR

a.g.e.		adı geçen eser
a.g.m.		adı geçen makale
a.g.y.		adı geçen yazı
A.Ü.		Ankara Üniversitesi
B.		Birleşim (İnikat)
bk.		bak
bkz.		bakınız
c.		cilt
çev.		Çeviren
CHP		Cumhuriyet Halk Partisi
ÇTK		Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu
D.		Dönem veya devre (Meclis)
DP		Demokrat Parti
haz.		Hazırlayan
md.		madde
nu.		numara
O.		Oturum (Celse)
s.		sayfa
S.		Sayı
TBMM		Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMM ZC		Türkiye Büyük millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TBMM TD		Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi
vb.		ve benzeri.
vd.		ve devamı
vs.		ve saire (diğerleri)
yay.		Yayınlayan

ÖZET

Adnan Menderes'in muhalefet dönemindeki görüş ve tutumları, 1950-1960 arasında başbakanlığı sırasında uygulanacak olan ülke politikalarının habercileri olarak önem taşımaktadır.

Bu çalışmada, Adnan Menderes'in çok partili süreçteki yeri ve yaptığı muhalefetiyle yönetim veya parti-içindeki etkisi, kronolojik bir seyir içinde ele alınmıştır. Ayrıca, Adnan Menderes'in muhalefet döneminde(1945-1950) ileri sürdüğü politik fikirleri belli başlıklar halinde toplanılarak, her biri teorik çerçeve içinde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu arada, Adnan Menderes'in, hiç bilinmeyen ya da az bilinen hayatının belli dönemleriyle(gençliği, askerliği gibi) ilgili bilgiler, belgelerle desteklenilerek daha da genişletilmiştir.

Tezin hazırlanmasında, Adnan Menderes'in TBMM'de ve halk toplantılarında yaptığı konuşmaları, bazı gazetelere verdiği demeç ve yazıları esas alınmıştır. Ayrıca, Adnan Menderes'in söylediklerini, yazdıklarını ve demeçlerini anlamlı kılmak için işlenen konular bazı genel eserlerden yararlanılarak bir bütün halinde değerlendirilmiştir.

SUMMARY

Adnan Menderes' ideas and attitudes was extremely important during his opposition for, it was an announcement of Turkish politics which he would apply during his prime ministry between 1950-1960.

The study deals with Adnan Menderes' opposition period and his role during multi-party period in an chronological order. Furthermore, his political ideas are analysed in different topics during his opposition period (1945-1950) and they are arranged in a theorretical order. Meanwhile, some details about his life are also given.

The study is based on Menderes' speeches that he made in TBMM, in different places an it is also based on his interviews with other newspapers. Other sources and books about Menderes are also used in order to give credibility to his interviews.

KAYNAK TAHLİLLERİ

Teze başlanırken, çalışmanın zorluğu Adnan Menderes’le ilgili kaynakların çok olduğunun bilinmesiydi. Bu, görünümde çok doğrudu; fakat, kaynaklara tek tek ulaşıldığında esasında bu kaynakların hemen hepsinin birbirinin tekrarı oldukları anlaşılmaktadır. Ya da yeni bir şey ortaya koyma iddiasında değildirler. Özellikle bazı bilgilerin tekrar edilir olması, bir süre sonra bunların adeta yanlışlanamaz doğrular olarak kabulüne yol açmıştır. Çok basit bir örnek verilirse eğer, aslında “*Tevhide*” olan Menderes’in annesinin ismi Ş. Süreyya Aydemir’in “*Menderes’in Dramı*” adlı kitabında “*Tevfika*” diye geçer ve bu yanlışlık, Aydemir’in kitabından aktarma yapan diğer kitaplarda da aynı şekilde tekrarlanır.

Bazı kitapların başlıkları çok etkileyici fakat, içeriğine bakınca beklediğinizi bulamıyorsunuz, hatta o kadar doyurucu olmayan bilgilerle karşılaşılıyor ki, araştırmacılar hayal kırıklığına uğrayabiliyorlar. Örneğin, İsmail Göktürk-Sabahattin Parsadan-Cemaleddin Tunca’nın hazırladıkları *Adnan Menderes’in Siyasi Hayatı ve Nutukları*, adlı çalışmada, Meşrutiyet, İnsan Hakları Beyannamesi, Atatürk’ün Gençliğe Hitabesi gibi çok ilgili olmayan konulara yer verilmiştir. Biraz aşağıda, konuyla ilgili bazı kitaplar biraz daha ayrıntılı irdelenecektir.

1- Gazete ve dergiler

Menderes’in muhalefet yılları, aynı zamanda bir dönem incelemesidir. Bu durumda, bu tezin ana kaynaklarından biri, belki de en önemlisi olan dönem gazetelerinin taranması gerekmektedir. Fakat, bizzat gazeteler taranacağı için, bu iş, uzun vakit alacaktı. Dolayısıyla, dönemin bütün gazetelerin taranması işi, belki etkileyici; fakat, gerçekçi görünmemekteydi. Bu yüzden, dönemin bilinen 21 gazetesinden sadece 6’sı tamamen taranabilmiştir. Taranan gazetelerin seçiminde dikkat edilen husus, farklı bakış açıları vermesi için araştırılan dönemde Hükümet yanlısı olan *Ulus*, Demokrat Parti yanlısı *Vatan* ve tarafsız denilebilecek *Cumhuriyet* seçilmiştir. Fakat, *Yeni Asır*, *Zafer* ve *Demokrat İzmir* gazetelerinde, Menderes’le ilgili yazıların yoğunluğu, o gazetelerin de dikkate alınmasını adeta zorunlu kılmıştır. Bu gazetelerden başka, bazı haberlerin doğruluğu ve karşılaştırma için birkaç (*Tasvir*, *Yeni Sabah* gibi) gazete de günlük olarak görülmüştür. Gazetelerin taranmasında, daha çok TBMM Kütüphanesi mikrofilm bölümünden ve Ankara Milli Kütüphanesinden yararlanılmıştır. Bu arada, taranması oldukça kolay olan Basın ve Yayın Umûm Müdürlüğünün çıkarttığı

“*Ayın Tarihi*” dergisindeki seçilmiş gazete ve dergi yazıları, eğer atıfta bulunulacaksa gazetenin adı ve günü belirtilmiştir. Fakat, mutlaka, Ayın Tarihi dergisinin sayısı ve tarihi de verilmiştir. Böylece, bilimsel ahlak bakımından sorun kendimce halledilmiştir.

2- Arşiv materyalleri

Başbakanlık Arşivlerindeki belgelerin taranması internet yoluyla ve bizzat arşivdeki kataloglardan incelenmiştir. Osmanlı Arşivinde tasnif edilenler arasında Menderes’le ilgili birkaç belgeye tesadüf olunmuştur. Cumhuriyet Arşivinde Menderes’le ilgili çok sayıda belge varsa da, bunların bir çoğu iktidar yıllarına aittir. Cumhuriyet Arşivinde, en önemli eksiklik, galiba, Demokrat Parti için ayrı bir fondosya-klasör oluşturulmamasıdır. Dolayısıyla, Demokrat Parti’nin muhalefet döneminde, özellikle parti genel kurul ve Meclis grubu toplantılarının tutanakları yoktur. Bu konuda, Cemil Koçak’ın yayına hazırladığı Samet Ağaoğlu’na ait “*Siyasi Günlük-Demokrat Partinin Kuruluşu*” (İletişim Yayınları, İstanbul 1993, 606 s.) adlı anı-günlükte yer alan bilgilerden yararlanılmıştır.

Ankara Hukuk Fakültesi Arşivi, bilinen türde bir arşiv disiplinine sahip değildir. Üstelik, “*Fakülte Arşivi*” diye anılan da, aslında Dekanlık odasında bulunan küçük bir dosyadan ibarettir. Bu dosyanın içinde Menderes’in sınav evrakı, fotoğrafı ve 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra Fakülte dekanlığına gönderilmiş raporlar yer almaktadır.

TBMM Arşivi ise, herhangi bir kurumun genel evrak deposu özelliğinden farklı değildir. Zira, dosyalama, numaralama, klasörleme gibi arşivcilikle ilgili çalışmalar göze çarpmamaktadır. Bu durum, herhangi bir zamanda, çok önemli belgelerin yıpranabileceği ve hatta yok olabileceği kaygısını vermektedir. TBMM Arşivi, Milletvekilleriyle ilgili belgelere ulaşma konusunda zengindir. Nitekim, bu arşivde, Adnan Menderes’in Milletvekili mazbatasından nüfus bilgilerine kadar bazı önemli belgeleri bulmak mümkün olmuştur.

3- Meclis Tutanakları

Menderes’in TBMM’de yaptığı konuşmaları tam anlamıyla nüfuz edebilmek için, nelerin/neyin konuşulduğunun belirlenmesi gerekirdi. Bu yüzden, Menderes’in özellikle kanun tasarılarıyla ilgili görüşlerini öğrenmek için, kanun tasarısının sürecini ve içeriğini anlatan, tutanakların sonundaki sıra sayıları verilmiş matbu yazılarından yararlanılmıştır. Meclis Tutanakları, TBMM Kütüphanesinin deposunda değil; okuma

salonunda yer almasından dolayı istenen ciltlere bu kütüphaneden ulaşmak, diğer kütüphanelerden daha kolay olmuştur.

4- Kitaplar

İsmail Girgin “*Adnan Menderes*”, Radyo Gazetesi Yayınları, İzmir 1958.

Yazar, bu kitabında Menderes’i tutan tarafını açıkça belli etmiştir. Hatta kitap “*methiye*” tarzındadır denilebilir. Kitabın, Menderes daha Başbakan iken, yani 1958’de yayınlanmış olması da bu yargımızı güçlü kılmaktadır. Öyle ki, Menderes’in “*uğurlu elleriyle*” tarım faaliyeti yaptığı; lise öğreniminin kesintiye uğramaması halinde bir siyasetçi değil, “*dünya çapında bir ilim otoritesi*” olacağı gibi sözlere tesadüf olunmaktadır. Bu yüzden içindeki işe yarar bilgileri adeta cımbızla çekerek kullanmak gerekmektedir. Fakat, yine de, bu kitap, Menderes’in hayatında iken, onun hakkında yazılmış tarih literatüründeki ilk biyografi olması bakımından önemli olduğu söylenebilir.

Şevket Süreyya Aydemir, “*Menderes’in Dramı*”, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul 1999, 512 s.)

İlk kez 1968’de yayımlanmış ve bugüne kadar çok kereler basılmıştır. Aydemir, kitabında, Menderes’i kendisinin ve yakın arkadaşlarının görüşleriyle anlatmıştır. Kitabın bazı yerlerinde, isim vermeden bazı kişilerin anılarından ve sözlerinden bahsetmiştir. Aydın Menderes’e göre, Aydemir’in kitabında ismi geçmeyen bu kişiler, aslında bir tek kişidir ve o da Menderes’in Başbakanlığı döneminde Devlet Bakanı ve yakın arkadaşı olan Mükerrrem Sarol’dur. Yazar, kitabının bazı yerlerinde Menderes’i kendi ağzından konuşturmuştur. Ayrıca, Aydemir, tarihi bilgisini romancı tarafıyla birleştirerek akılcı bazı varsayımlara gitmiştir. Aydemir, farklı olarak kendince psikolojik tahliller yapmış ve sonunda Menderes’in iki şahsiyetliliği üzerinde durmuştur. Bilimsellikten uzak sayılmazsa da, daha çok popülerdir. Nitekim, Menderes deyince ilk akla gelen kitabın Aydemir’in yazdığı kitabın olması bu yüzden olmalıdır.

Orhan Cemâl Fersoy, “*Bir Devre Adını Veren Adnan Menderes*”, Garanti Matbaası, İstanbul 1971, 623 s.

Aslında bu kitap, 18 Nisan 1969 gününden itibaren 115 gün süre ile dönemin “*Son Havadis*” gazetesinde yazı dizisi olarak yayımlanmıştır. Yazarın açıklamasına

göre, yazının ilgi görmesi üzerine, bu yazı dizisi fazla ekleme yapılmadan 1971’de kitaplaşmıştır. Bu kitap, Ş.S.Aydemir’in “*Menderes’in Dramı*” adlı kitabındaki bazı tezlerine karşı yazılmıştır. Bu durum, bazen açıkça Aydemir’in kitabına atıf yapılarak, bazen de, ima yoluyla belli edilmektedir. Kitabın en önemli yanı, kitabın hazırlanması aşamasında, yazarın Menderes’in ailesiyle, özellikle Menderes’in eşi Berin Hanımla birebir görüşmesidir. Dolayısıyla, Menderes ailesine daha yakın bir kaynaktır denilebilir.

İsmet Bozdağ, “*DP ve Ötekiler*” ve “*Menderes Menderes*” (Emre Yayınları, İstanbul 1997, 264 s.)

Yazarın bu iki kitabının içeriği aynıdır. Kitabın başlığı değiştirilerek farklı tarihlerde yayımlanmıştır. Kitap, daha çok Bozdağ’ın Demokrat Parti kurucularıya yaptığı konuşmalara dayanmaktadır. Kitapta, yazarın bir çok kimseyle yaptığı görüşmeler de yer almıştır. Fakat, bu alıntıların düzgün bir içerikte yer almaması, ilk bakışta, alıntıların, yazarın sanki kendi sözleriymiş gibi algılanmasına yol açmakta ve bu da, okuyucuyu gerçekte kaynağın “kim” ya da “ne” olduğu konusunda yanıltabilmektedir. Bu kitap, ayrıca, DP’den sonra kopan *Millet, Hürriyet, Yeni Türkiye* Partilerinin kuruluş sebeplerini anlatmaya çalışmaktadır

Celal Bayar, “*Başvekilim Adnan Menderes*”, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1968,

Gazeteci İsmet Bozdağ’ın, ilerde hazırlamayı düşündüğü önce Adnan Menderes’in biyografisi ve en sonunda da “*Demokrat Parti ve Adnan Menderes*” adlı çalışması için derlediği bir kitaptır. Bozdağ’ın bu kitabı, Menderes’in politik tarafını belirlemek için “*en yetkili bilgi kaynağı*” dediği Celal Bayar’la yaptığı ve bant kaydına alarak kendisinde sakladığı röportajlara dayanmaktadır. Bu yüzden, kitabın dış kapağında üst başlık olarak “*Celal Bayar Anlatıyor*” denilmiştir ve kitabı yayına hazırlayan Bozdağ’ın ismi yer almamıştır. Bu kitapta, Bayar, Menderes’le ilk tanışmasından başlayarak 1960 ihtilaline kadar dönemi safha safha anlatmaktadır.

Samet Ağaoğlu “*Arkadaşım Menderes*”, Rek-Tur Yayınları, İstanbul 1967.

1950’den sonra Başbakan yardımcılığı ve çeşitli bakanlıklarda görev almış olan Samet Ağaoğlu, Menderes’i “*siyaset arkadaşı*” olarak tanımlamaktadır. Bu kitap, DP’nin hem muhalefet, hem de iktidar yıllarını içermektedir. Kitap başından sonuna, Menderes açısından olayların çehresini anlatmaktadır. Ağaoğlu, özellikle kitabının başında Menderes’in kişiliğiyle ilgili çeşitli özelliklerini ortaya koymaya çalışmaktadır. Menderes’in toprağa bağlanması, gazetecilerle ilişkileri, halka duyduğu inanç gibi konular edebî bir üslûpla ele alınmıştır. Kitabın geri kalan kısmı, daha çok iktidar yıllarındaki Menderes’ten söz etmektedir. Aydın Menderes, yaptığımız bir mülakatta bu kitap için, “*Ağaoğlu, keşke, daha da yazsaydı*” demiştir.

Mükerrem Sarol, “*Bilinmeyen Menderes*”, Kervan Yy, İstanbul 1983, 2 cilt, 1101 s.

Siyasete Aydın’da atılan ve sonra DP’nin İstanbul örgütünde görev alan Sarol’un bu kitabı, iki ciltten oluşmaktadır. Kitabın ilk cildi 1955 yılına kadar ki gelişmeleri; ikinci cilt ise sonraki yılları içine almaktadır. Bu kitapta, Menderes’in özellikle gazetecilerle olan münasebetlerini öğrenmek mümkündür. Kitabın çok sonraları yazılmış olması, kitabın içinde Menderes’e atfen verilen sözlerin, ne kadar aynısıyla verildiği, hatta bu sözlerin söylenip söylenmediği konusunda şüpheler vermektedir. Bu yüzden, bu kitaptaki bilgilerin kullanılmasında ihtiyatla yaklaşmak, özellikle diğer bilgilerle karşılaştırmak gerekmektedir.

Ercüment Yavuzalp, “*Menderes’le Anılar*”, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1991, Birinci basım.

Menderes’in başbakanlığı döneminde 1958-1961 yılları arasında Başbakanın Özel Kalem Müdürü olan Yavuzalp, emekliliğe ayrıldıktan sonra Menderes’le ilgili anılarını bu kitabında toplamıştır. Bu kitap, daha çok Menderes’in Başbakanlığının son dönemini bazı anılarla anlatmaktadır.

Nazlı Ilıcak “*Menderes’i Zehirlediler*”, Dem Basım, İstanbul 1989, 235 s.

Aslında iki bölümden oluşan bu kitap, ilk bölümde Menderes’in ölümüne kadar ki son günlerini anlatmaya çalışmakta; ikinci bölümde ise, Menderes’le anılara yer

vermektedir. Bu yüzden, kitabın adı, içeriğine tam uygun değildir. Fakat, kitabın yazarı Ilıcak, Menderes’i iyi tanıyanlardan hatıraları toplarken, Menderes’in avukatı Burhan Apaydın’la görüşmek istemiş ve onunla telefonla randevu alırken, Apaydın kendisine “*Menderes’i zehirlediler*” iddiasını ileri sürmüştür. Ilıcak, tam bu sırada, hazırlamakta olduğu kitabının adını “*Menderes’i Zehirlediler*” şeklinde değiştirmiş olmalıdır. Ilıcak’ın, başlangıçta büyük ihtimalle Menderes’le ilgili hatıraları kitaplaştırmak isterken, Apaydın’ın iddiası üzerine ve onunla yaptığı uzun görüşmesinden sonra, gazeteciliğe çok yakışan bir üslûpla, kitabın adını “*Menderes’i Zehirlediler*” diye değiştirmesi akla yatkın gelmektedir. Bu kitabın ilk bölümü, Apaydın’ın iddialarına yer vermektedir. İkinci bölümünde ise, yani “*Menderes’le Anılar*”da tezimiz için faydalı bilgiler yer almaktadır.

Nuriye Akman, “*50 Kelime*”, Bensen Yayınları, İstanbul 2000.

Bu kitap, Adnan Menderes’in eşi Berin Menderes’e Yassıada’dan gönderdiği eldeki tüm mektupları içermektedir. Kitabın adının “*50 Kelime*” olması, 1960’daki ihtilal yönetiminin Yassıada’daki mahkûmlara isterlerse her gün gönderebilecekleri mektuplarındaki elli kelimelik sınırlamasından gelmektedir. Kitap, en başta Aydın Menderes’le yapılan bir söyleşi ile başlamaktadır. Kitapta, sadece söz konusu mektuplar yoktur; ara ara bazı yerlere birkaç yazı dizisinden ve kitaptan alıntılar konmuştur. Bu durum, okuyucuyu mektupların monotonluğundan kurtardığı söylenebilir. Bu kitapta yer alan bazı mektupların satır aralarında rastlanabilen 1950 öncesine ilişkin bilgiler vardır.

Menderes’in iktidar yıllarının belli bir görüş açısından bir değerlendirmesi için Bekir Tünay’ın “*Menderes Devri*” (Nilüfer Matbaacılık, İstanbul), N.Fazıl Kısakürek’in “*Benim Gözümlerimle Menderes*” (Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 1998, 526 s.) ve Abduraahman Dilipak’ın “*Menderes Dönemi*” (Beyan Yayınları, İstanbul 1990, 282 s.) adlı kitaplarına bakılabilir.

Recep Şükrü Apuhan, “*Öteki Menderes*”, (Timaş Yayınları, İstanbul 1997, 216s.) adlı kitabı Menderes’in dinle ilgili düşüncelerini ortaya koymaya çalışmaktadır. Gazeteci Apuhan’ın bu kitabı, iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, eski Muş Milletvekili Gıyaseddin Emre’nin Menderes’le Başbakanlığı ile ilgili hatıraları; ikinci bölümde yazarın 27 Mayıs’ın bir değerlendirmesi yer almaktadır. Bundan başka,

Gürbüz Azak'ın "*Ben Adnan Menderes*" (Zafer Yayınları, İstanbul 2000, 112 s.) adlı kitabı da, Menderes'i kendi dilinden konuşturarak, onun hayatını farklı bir tarzda ele almıştır.

Derleme niteliğinde kitaplar içerisinde özellikle ikisinden söz etmek gerekmektedir. Bunlardan ilki, Şükrü Esirci'nin, "*Menderes Diyor ki*", (Birinci kitap, Demokrasi Yayınları, İstanbul 1967) adlı çalışması; diğeri ise Haluk Kılçık'ın yayına hazırladığı, "*Adnan Menderes'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri*" (Demokratlar Klubü Yayınları, Ankara 1991) adlı kitabıdır. Esirci'nin kitabı, 7 Ocak 1946 ile 14 Mayıs 1950 arasındaki sürede, Menderes'in söz ve demeçlerine yer vermektedir. Kılçık'ın kitabı ise, Adnan Menderes'in Mecliste ve halka hitaben yaptığı konuşmaların ve gazetelerdeki yazılarının hemen tamamını vermektedir. Bu yüzden, kitap Menderes'le ilgili araştırmacılar için büyük kolaylık sağlamaktadır. Fakat, Menderes'in meclis konuşmalarında, birleşimi, oturumu ve tutanakların sayfa numaraları yer almamıştır. Ayrıca, Adnan Menderes'in ara ara söze karıştığı karşılıklı konuşmaları veya soruları atlanmıştır. Bu durum, onun Mecliste hangi tartışmalara katılmış olduğu konusunda bir fikir verememektedir. Kitap, uzun dönemi kapsadığından kaynak bilgilerinde –muhtemelen sehven- bazen yanlışlara rastlanabilmektedir. Bu yüzden, her ne kadar bu kitap, araştırmacılar için vazgeçilmez sayılabilirse de, içindeki bilgileri hiç yanlışsız kullanmak için kitaptaki yazılanları dayandığı kaynaklarla karşılaştırmak gerekmektedir. Metinleri açıklamaya yarayan ve kısa bilgiler taşıyan üst bilgiler, belirtilmiş olmamasına rağmen, genellikle Feroz Ahmad'ın "*Türkiye'de Çok Partili Politika'nın Açıklamalı Kronolojisi*" adlı kitabındaki bilgilerinden alınmıştır. Bunlardan başka, Menderes'in 1950-1954 yılları arasında Meclis konuşmaları için Mustafa Doğan'ın "*Adnan Menderes'in Konuşmaları*" (Ekiciğil Matbaası, İstanbul 1957, 320 s.) adlı kitabına ve 1950-1960 yılları arasında Menderes'in seçilmiş TBMM konuşmaları için Faruk Sükan'ın "*Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları*" (Kültür Ofset basım, Ankara 1991, 465 s.) adlı kitaplarına bakılabilir. Sükan'ın kitabının ön sayfalarında, ayrıca, Aydın Menderes'in "*Babam Adnan Menderes*" ve Cemal Kutay'ın "*Atatürk ve Adnan Menderes*" başlıklı yazıları da yer almaktadır.

DP içindeki bölünmeler ve tasfiye sürecindeki Menderes'in, karşı taraftan değerlendirmeleri hakkında en fazla ayrıntıyı, DP içinde kendilerine Müstakil Demokratlar denilen 13 Milletvekilinin içinde yer aldığı grubun hazırladığı broşür

niteliğindeki “*DP kurucuları Bu Davanın Adamı Değildirler*”, 20 Haziran 1949) adlı kitabı vermektedir. Bu kitapta, Müstakil Demokratlar Grubunun, özellikle 21 Temmuz 1946 seçimlerinden sonraki DP içindeki anlayışlarını ve mücadelesini bulmak mümkündür. DP içindeki ayrılıkları gözler önüne sermesi bakımından son derece faydalı bir diğer eser, Kenan Öner’in, “*Siyasi Hatıralarım ve Bizde Demokrasi*”, (Osmanbey Matbaası, İstanbul 1948) adlı kitabıdır. DP İstanbul İl başkanı olan ve DP’nin muhalefet döneminde parti-içi muhalif grubun lider şahsiyetlerinden biri olan Kenan Öner, kitabında, DP’ye girmesi, 1946 belediye ve milletvekili seçimlerinden söz etmektedir. Kitabın büyük bölümünde seçimlerle ilgili görüşlere, yazılara, demeçlere ve belgelere yer verilmiştir. Kitabın kimi bölümleri dönemin *Yeni Sabah* gazetesinde yazı dizisi olarak yayımlanmıştır. Fakat, gazetede yazdıklarının “*bir bakkal dükkanında peynir sarılmak*” için kullanılmasına “*gönlü razı*” olmadığı için ve arkadaşı Cemaleddin Saraçoğlu’nun tavsiyesiyle yazdıklarını bu kitapta toplamıştır. Aslında, bu kitap Öner’in hatıralarının birinci kısmını oluşturmaktadır. Öner, daha kaleme almadan, kitabının ikinci kısmına “*Ümit Dökümü*” adını vermiş ve bu kitabının gecikeceğini belirtmiştir. O sıra, Yücel Davaşının Yargıtayca bozulması, Arslanköy (Mersin) davaşının yeniden görülmesi ve Millet Partisinin kurulacak olması yüzünden kitap yayınlanamamıştır. Öner, kitabının ikinci kısmını yazmadan (8 Mart 1949’da) ölmüştür. Öner’in düşündüğü, fakat, gerçekleştiremediği kitabının ikinci kısmı, özellikle DP içindeki mücadeleleri anlatması bakımından faydalı olabilirdi.

DP’nin Birinci Kongresiyle ilgili en kapsamlı kitap, Orhan Mete’nin “*Bütün Tafsilat ve Akisleriyle Demokrat Partinin 1. Büyük Kongresi*”, (İstanbul 1947)’dir. Mete, kendi deyimiyle “*müstakil*” bir gazeteci olarak kongreyi takip etmiş; gözlemlerine ve izlenimlerine dayanan notlarını bu kitapta toplamıştır. Kongre yazıları dönemin *Son Posta* gazetesinde yer almıştır. Kitabın “*Tafsilatlı ve Akisleriyle*” başlığına uygun olarak kapsamlı bir derleme olan bu kitap, DP’nin Birinci Kongresi için gerçekten en kapsamlı eserdir, denilebilir. Fakat, kongrede yer alan bazı delegelerin isimleri yanlış alınmış ya da baskı hatası olarak yanlış yazılmışlardır. Örneğin, Bursa delegesi İsmet Bozdağ, Hamit Bozdağ; Denizli delegesi Fikret Başaran da, Hamit Başaran olarak yazılmıştır. Kitabın sonunda, gazete köşelerinde kongreye dair yazıların tamamı ve Hürriyet Misakı’nın metni aynen verilmiştir.

Dönemle ilgili bir çok genel eser vardır. Ancak, bunlar içerisinde, Cem Eroğul'un "*Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi*" (İmge Yayınları, Ankara 1998, Üçüncü basım, 283) adlı çalışması Demokrat partiyi ve dönemini özetleyici bir başvuru kitaptır. Ayrıca, İnönü'nün damadı Metin Toker'in çalıştığı gazetesi Cumhuriyet'e dayalı "*Tek Partiden Çok Partiye(1944-1950)*" (Bilgi Yayınları, İstanbul 1998, Dördüncü basım, 245 s.) adlı kitabı hâlâ dönemi en iyi şekilde tasvir eden bir çalışmadır. Ayrıca, bu kitapta, iktidar cephesinden Menderes'i değerlendiren farklı yorumlar bulmak mümkündür. Yakın zamanlarda yapılmış Mustafa Albayrak'ın "*Demokrat Parti*" adlı yayımlanmamış doktora tezi de mutlaka dikkate alınması gereken bir çalışmadır.

Çok partili sürecin kronolojisi için ilk akla gelen eser, şüphesiz, Feroz Ahmad'ın "*Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*" (Bilgi Yayınevi, İstanbul 1976, 477 s.)'dir. Fakat, daha çok günlük gazetelere dayanarak DP'nin özel kronolojisi için mutlaka Halit Tanyeli ve Adnan Topsakaloğlu'nun "*İzahlı Demokrat Parti Kronolojisi (1945-58)*", (İstanbul 1959) adlı eseri görülmelidir.

GİRİŞ

1945 yılına gelindiğinde, tek parti süresince kendisini kanunî veya meşru şekilde ifade ve temsil etme imkanı bulamayan siyasî muhalefet, gerek İkinci Dünya savaşı boyunca izlenen politikaların ortaya çıkardığı ekonomik ve sosyal sorunlar; gerekse uzun zamandır iktidara karşı hissedilen yılgınlıktan dolayı, kendisine içinde her türlü unsuru barındıran geniş bir kesimden destek bulmuştur.

1945 yılında beliren siyasî muhalefeti değerlendirirken, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki politikalarını göz önüne almak gerekir¹. Savaş yıllarında, Türkiye seferberliğe giderek bir milyondan fazla kişi askere alınmış, savunma ihtiyacı millî gelirinin büyük bir bölümünü oluşturmuştur. Nüfusun en dinamik kesiminin askere alınması, tarım ve sanayide iş gücünün çekilmesine yol açmıştır. Hükümet, bu yıllarda, enflasyona sebep olan emisyonu ve iç borçlanmaya gitmiştir. Bu durum, hayat pahalılığına yol açmıştır.

Bütçe açığını kapatmak için vergiler artırılmış ve bu, geniş kitlelere ağır yük getirmiştir. Fakat, vergi sistemi, gayri safi kazançla göre belirlendiğinden, vergilendirme işlemi büyük ölçüde sabit gelirlilere yükletilmiş ve bu, bazı tacirlere ve çiftçilere, savaş zamanı servetlerini, doğrudan hemen hiç vergilendirilmedikleri için, biriktirmek imkanı vermiştir. Bu yüzden, Hükümet, tüccar ve çiftçilerin kazançlarını vergilendirmek için, önceki yıllardan beri sürüp gelen müdahaleci kanunların yanı sıra, devlet hazinesini güçlendirmek için savaş yıllarının özel ihtiyaçlarına karşılık verecek bazı yeni kanunî düzenlemelere de gerek duymuştur. Bunlardan ilki olan Toprak Mahsûlleri vergisinin, bütün tarım ürünlerinde devletin belirlediği sabit fiyatlarla zorunlu olarak alınması, özellikle küçük çiftçileri olumsuz şekilde etkilemiştir. Diğer olan Varlık Vergisi ise, eşitsiz vergilendirme yüzünden özellikle şehirli ve müslüman olmayan tüccarı ürkütmüştür. Bu durum, öte yandan, savaş yıllarında bazı ellerde biriken sermayenin güvensizlik ortamı yüzünden yatırıma dönüştürülememesine neden olmuştur.

Yüksek enflasyon gelir dağılımını olumsuz yönde etkilemiştir. Öyle ki, bir taraftan, bazı karaborsacılar, araçlar ve tüccarlar ithalatın kısıtlanmasından da yararlanarak spekülasyon, mal stoklamak veya saklamak gibi yollarla zenginleşirken;

¹ Bu politikalarla ilgili geniş bilgi için, bk. Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Afa Yayınları, İstanbul 1996, s.98-12 ve Osman Akandere, *Millî Şef Dönemi*, İz Yayınları, İstanbul 1998, s.145-249. Ayrıca, kısa bir derleme için, bk. Ahmet Yeşil, *Türkiye'de Çok Partili Siyasî Hayata Geçiş*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s.31-39.

diğer taraftan, sabit gelirli memurlar giderek yoksullaşmıştır. Sanayi işçileri ise, ihtiyaçlarını karşılayacak kadar ücret alamaz olmuşlardır.

Hükümet, bir çare olarak memurlara aynî yardımda(kömür, yağ, elbise gibi) bulunmuştur. Fakat, bu durum, darlık çeken alt kesimdeki halkın tepkisini çekmiş ve onları, memurdan, dolayısıyla hükümetten soğumasına yol açmıştır.

Bu gelişmelerle büyüyen içteki muhalefetin, 1945 yılında, başlangıçta, nasıl ve ne zaman bir siyasî sistem değişikliğine zorlayabileceği belirsizdi. Siyasî geleneklere göre, böyle bir değişiklik inisiyatifi, muhalefetten çok, iktidarın elindeydi. Hatta, siyasî muhalefetin yaşayıp yaşayamaması bile yönetim tarafından belirlenirdi². Ayrıca, özellikle alt kesimlerde bilinç-altına yerleşmiş olan devlet otoritesine bağlılık da bu muhalefeti açığa çıkaramamaktaydı³.

Fakat, diğer taraftan, savaş sonrası milletlerarası konjonktür, sessiz muhalefete cesaret verecek kadar uygun bir ortam hazırlamıştır. Çünkü, İkinci Dünya savaşının, demokrasi cephesi denilen müttefiklerin zaferi ile sonuçlanması, dünyada tek partili yönetimlerin önemini azaltmış ve bu yeni milletlerarası ortam, çoğu ülkede, demokratikleşme eğilimlerini desteklemiş, hatta zorlamaya başlamıştır. Bu ortamdan etkilenen Türkiye’de, yönetimde siyasî liberalleşme çabaları görülürken, muhalefet de kristalleşmeye başlamıştır. Üstelik, savaşın hemen sonrasında beliren Sovyet tehdidi, Türkiye’nin Batılı müttefiklerin yanında yer almasını adeta zorlamıştır⁴. Gerçi, Türkiye’nin Batı ile ilişkileri çok daha gerilere götürülebilirdi; fakat, İkinci Dünya savaşı sonrası gelişmeler, Türkiye’yi, çıkarları için, yine, Batıya yöneltmiştir.

Böylece, iç ve dış gelişmelerle yıllar boyunca hükümete karşı belirmiş olan muhalefet, önce CHP içinde, sonra ayrı bir parti(DP) içinde temsilcilerini bulmuştur⁵.

² Cemil Koçak, *Türkiye’de Millî Şef Dönemi(1938-1945)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, c.2 562-563.

³ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, (çev. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s.471.

⁴ Necdet Ekinci, *Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1997, s.221.

⁵ Bu dönemin analitik bir değerlendirmesi için, bkz. Esat Öz, “Türkiye’de Demokrasiye Geçiş”, *Liberal Düşünce Dergisi*, S.3 (Yaz 1996), s.61-83.

A- ADNAN MENDERES'İN HAYATI

I-Ailesi

Adnan Menderes, Aydın'da 1899/1900 yılında orta halli bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. O sırada, Aydın çevresinde bir çocuk dünyaya geldiğinde, göbek bağı kesilirken bir isim vermek adet haline gelmiştir. Menderes'e göbek ismi olarak “*üstün, yüce, necip*” anlamına gelen “*Ali*” ismi verilmiştir⁶. Menderes'in, Ali ismini pek kullanmadığı anlaşılmaktadır. Menderes'e gündelik yaşamında kullanacağı Arapça'da “*cennetler, cennette bir makam*” demek olan “*Adnan*” ismi verilmiştir⁷.

Resmî nüfus kayıtlarına göre Menderes, rumî takvimin 1315 yılında doğmuştur ve bu yıl 13 Mart 1899 ile 13 Mart 1900 arasında yer almaktadır⁸. Bu kaydın doğruluğundan şüphelenmek gerekmez. Fakat, Menderes'in doğum tarihi Rumî yıl olarak verilmediği yerlerde, miladî olarak hep 1899 diye geçmektedir⁹. Ayrıca, Menderes'in bizzat kendisi de, doğum yılı olarak 1899 tarihini benimsemiştir¹⁰.

Menderes'in hangi ayın hangi gününde doğduğu bilinmemektedir. Bu konuda bir tek Ş.Süreyya Aydemir'in kitabında, “*galiba*” kaydı düşülerek Menderes'in yaz aylarında doğduğu bilgisi vardır¹¹. Fakat, bu da, Aydemir'in sadece kendi tahminidir.

Menderes'in Aydın'da doğduğu bilgisi kesindir. En son 1928 yılının Ağustos ayında yeniden düzenlenerek Arap harfleriyle yazılmış askerlik sicilinde doğum yeri

⁶ Şevket Süreyya Aydemir, Menderes'e göbek isminin verilmesini şöyle hikâye etmektedir: “Doğan yavru gözlerini hayata açtı. Evin selamlığına gelen erkek ziyaretçilerin en önemlisi ise, elbette ki, mahallenin imamıydı ve onun bir vazifesi vardı. Bu vazifesini yaptı. Yavruyu kucağına aldı. Üzerine kutsal dualar okudu, üfledi. Uzun ömürlü olması için, hayırlı bir insan olması için, kismetli olması için, mutlu bir alın yazısı için. Sonra bu yavrunun kulağına, önce göbek adı olan Ali'yi fısıldadı”. Bkz. *Menderes'in Dramı*, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul 2000, s.13.

⁷ Cennetin tabakaları çeşitli isimlerle geçmektedir: *Cennet-ül Nâim, Cennet-ül Firdevs, Cennet-ül Vesile, Cennet-ül Adn*. Bu isimler, Türkler arasında hâlâ yaygın olarak kullanılmaktadır.

⁸ Gâzi Ahmet Muhtar Paşa, *Takvimü's-Sinîn*, (Haz. Yücel Dağlı-Hamit Pehlivanlı), Genelkurmay Basımevi Yayınları, Ankara 1993, s.415-422.

⁹ Örneğin, 1938 ve 1942 yılındaki TBMM Albümünde, Menderes'in doğum yılı 1899 olarak yazılmıştır. Bkz. *TBMM Albümü*, TBMM Basımevi, Ankara 1938, s.8 ve *TBMM Albümü*, TBMM Basımevi, Ankara 1942, s. 9.

¹⁰ Menderes, 1930 yılında yeni muhalefet partisi Serbest Cumhuriyet Fırkasının Aydın'daki il örgütünü kurulmasını anlatırken “*Ben otuz bir yaşında idim*” demektir. Bkz. Cemal Kutay, “Atatürk ve Adnan Menderes”, *Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları-1950,1954*, [Haz.Faruk Sükan], Kültür Ofset Limitet Şirketi Yayınları, Ankara-1991, s.XVII. Dolayısıyla, doğum tarihini (1930-31=) “1899” olarak kabul etmektedir.

¹¹ Ş.Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s.12. Aydemir'in bu tahminine, Necip Fazıl, “*mistik*” bir anlam yüklenebileceğini de belirterek, Menderes'in DP'nin iktidara geldiği 14 Mayıs 1950 seçimleri ve Menderes'in bir darbeyle Başbakanlıktan indirildiği 27 Mayıs 1960 tarihlerine telmih yaparak, şöyle demektir. “(Menderes'in doğum günleri için) *Yaz başlangıcı denildiğine göre, eğer Mayıs ise, bu tarihi de 14 Mayıs, 27 Mayıs tesadüflerine ekleyebilir ve aradaki uygunluğa, hesap dışı bir zevkle dikkat edebilirsiniz*”. Bkz. N.Fazıl, *Benim Gözümde Menderes*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 1998, s.155.

Aydın olarak görülmektedir¹². TBMM'ye Aydın Milletvekili olarak girdiği 1931 yılında, Menderes kendi el yazısıyla doldurduğu özgeçmiş kağıdındaki doğduğu yer kısmına Aydın olarak yazmıştır¹³. Resmî nüfus kütüklerinde doğum yeri ise, 1938 yılına kadar iki ayrı yerde (Aydın-Koçarlı ve İzmir-Konak'ta) tutulan kayıtlara göre Aydın, 1938'den sonra bir yerde (Ankara-Çankaya'da) tutulan son kayıtlara göre İzmir olarak geçmektedir¹⁴. Gerçi, Menderes 1 Nisan 1947'de İzmir'de yaptığı konuşmada “doğduğum ve büyüdüğüm güzel İzmir” diye söz etmektedir¹⁵; fakat, bu söz, gerçeklik içerse bile, daha çok o yılın popülist bir söylemi olarak ele alınmalıdır. Adnan Menderes'in en küçük oğlu Aydın Menderes de, bu konuda yöneltilen soruya emin bir şekilde doğum yeri Aydın şeklinde cevaplandırmıştır¹⁶.

Menderes, kendisinin yakın arkadaşı Mükerrer Sarol'un aktardığına göre, Aydın'da Sarayıçi Mahallesinde büyük dayısı Sadık Beyin konağında dünyaya gelmiştir¹⁷. Bu konak, bilindiği kadarıyla, 1919'da İzmir'in işgalinden sonraki günlerde Aydın'daki çarpışmalar sırasında yanmıştır¹⁸.

Menderes'in babası İbrahim Etem Bey, katip olarak küçük bir devlet memurudur. İbrahim Etem Beyin Hukuk okuduğundan, hatta dava vekilliğinden de söz edilmektedir; fakat, Aydın'da o sırada sadece tahrirat katibi olsa gerektir. Etem Beyin lakabı “Katipzadeler”di. Katipzadeler ailesinin büyük dedesi, 1762 yılına kadar varan Elhac Mehmet Efendi olduğu anlaşılmaktadır ve İzmir'e, ya ayanlık, ya da mütesellime benzer bir görevle gelmiştir¹⁹.

¹² Bkz. Ekler kısmı, Belge nu.4 (Tercüme-i hal kağıdı).

¹³ Bkz. Ekler kısmı, Belge nu. 3 (T.B.M.M.Âzayı Kiramına mahsus muhtasar Tercüme-i hal varakası).

¹⁴ Bkz. Ekler kısmı, Belge numaraları. 5, 6, 7 (Nüfus kayıtları). Adnan Menderes'in nüfus kütüğü üç ayrı yer (Aydın-Koçarlı, İzmir-Konak'ta ve Ankara-Çankaya'da) vardır. Bu durum, sıradan bir kişi için normalde ve yasal olarak mümkün değildir. Menderes'in ilk nüfus kayıtları İzmir-Konak'ta tutulmuş ve 1936'dan sonra Aydın-Koçarlı'ya nakledilmiştir. İki sene sonra da, yani 1938'den sonra da nüfus kütüğünü Ankara-Çankaya'ya aldırıştır. Dolayısıyla, son olarak, işlem gören kayıtları Çankaya'dadır.

¹⁵ *Vatan*, 2 Nisan 1947.

¹⁶ *Aydın Menderes'ten naklen*, (1 Eylül 2001, Kuşadası). Aydın Menderes'le yapılan bu mülakatın ses bant kaydı, tarafımızdadır.

¹⁷ Mükerrer Sarol, *Bilinmeyen Menderes*, Kervan Yayınları, İstanbul 1983, c.I, s.9.

¹⁸ Ş. Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s.12.

¹⁹ Ş. Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s.13. Aydemir, ayrıca, kitabının sonunda İzmirli Katipzadelerinin şeceresini bir tablo halinde göstermiştir (s.510).

Menderes'in annesi, Tevhide Hanımdır²⁰. Tevhide Hanımın babası Büyük ve Küçük Menderes boylarının toprak beyi Hacı Ali Paşa'dır ve ailesi de, bu yüzden "*Hacı Ali Paşazadeler*" diye anılmıştır. Soyadının kullanılmadığı geçmiş dönemlerde eski aileleri bir iki kuşak geriye götürmek belki mümkündür. Fakat, Adnan Menderes hayatta iken, 1958'de kendisi hakkında yazılmış bir kitapta, Hacı Ali Paşa'nın sülalesi 13. yüzyıla kadar gerilere götürülerek, Aydın'lı alim ve mütefekkir Hızır bin Ali'ye dayandırılmaktadır²¹. Aydın'da böyle bir kişinin yaşadığı gerçek olsa bile, bu kişinin Adnan Menderes'le bir kan bağının olduğuna ilişkin elde hiçbir delil yoktur. Ş. Süreyya Aydemir'in inanılır bulduğu araştırmalara göre, Hacı Ali Paşa Eskişehir civarından Tire'ye göç eden bir Tatar'dı²². Tarihçi kökenli eski Başbakanlardan Şemsettin Günaltay da, Menderes'in dedesinin, edindiği bilgilere göre Eskişehir Tatarlarından olduğunu Aydemir'e anlatmıştır²³. Menderes'in görünümünü Tatarlardan almış olması, onlara ait çizgiler (yüz yuvarlak, gözler hafif çekik ve saçlar simsiyah) taşıması büyük bir ihtimaldir. Şu halde, Aydemir'in kitabında vardığı sonuçlar daha akla yatkındır. Aydemir, bu konuda şunları yazmaktadır:

"Eskişehir Tatarları, daha ziyade 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi üzerine Dobruca'dan buralara göç etmiş olarak bilinirler. Bunlar Kırım tatarlarının devamıdır. Bu Tatarlardan Ali isminde birinin, genç yaşlarında Eskişehir taraflarından kalkarak, Tire çevresine geçmiş olduğu anlaşıyor. Tatarların çalışkanlıklarını, toprağa ve aileye bağlılıkları, cemaatlerinden ayrılmamak gayretleri de bilinmekte olduğuna göre, eğer Ali hakikaten Eskişehir çevresindense onun kendi yurdunu terk edişinde özel bazı sebepler olabilir. Ama bilinen şudur ki, Ali Eskişehir taraflarından ayrılmış, Tire taraflarına gelmiştir. Söylediğine göre, bir süre de dağlarda silahlı olarak dolaşmıştır. O zamanın şartlarına göre bu, yadırganmayan,

²⁰ Menderes'in annesi Tevhide Hanımın ismi İzmir ve Aydın'daki nüfus kayıtlarında "Nevhide" diye geçmektedir. Bu durum, muhtemelen yeni Türk harflerine geçildiği 1928'den sonra, nüfustaki bütün eski kayıtların yeni Türk Alfabesiyle yeniden kütüklere işlenmesi sırasında, yanlış bir şekilde okunarak yazılmasıyla ilgilidir. Çünkü, Tevhide (توحيد) ile Nevhide (نوحيد) 'nin Arap harfleriyle yazılışı birbirine çok yakındır. Arap harfindeki "te(ت)" harfinde bir noktanın olmayışı, o harfi "nun(ن)" biçiminde okutabilir. Üstelik, böyle bir durum, Osmanlı Devletinin son dönemlerinde yaygın olan Rik'a el yazısıyla daha belirginleşmektedir. Aydemir'in ve Sarol'un kitaplarında da, Menderes'in annesinin ismi Tevfika diye geçmektedir ki, bu doğru değildir. Çünkü, Menderes'in kendisi annesinin ismini *Tevhide* olarak yazmıştır. Bkz. Ekler kısmı, Belge nu. 3 (T.B.M.M.Âzayı Kırımına mahsus muhtasar tercüme-i hal varakası).

²¹ İsmail Girgin, *Adnan Menderes*, Radyo Gazetesi Yayınları, İzmir 1958, s.7-8.

²² Ş. Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, 18.

²³ Ş. Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, 18.

hatta silahşora ün ve itibar temin eden bir haldi. Somunda onun, belki bu gücüne ve itibarına da dayanarak, Tire taraflarında bir çiftliğe kâhya olduğu söylenir. Gene söylendiğine göre, işte bu kâhyalık sırsındadır ki Ali, çiftliğin dul kalan hanımıyla evlenmiş, böylece de Ali Ağa olmuştur. Genç ve güçlü çiftlik kâhyalarının, dul kalan zengin hanımlarıyla evlenmesi, hatta evlendirilmeleri ise, Anadolu’da daima rastlanan bir haldi. İşin sonrası ise malum: Ali Ağa, az sonra da Hacı Ali Ağa, Hacı Ali Paşa olur”²⁴.

Anlaşılan, Hacı Ali Paşaya bu Osmanlı-Rus savaşının sonrasında dönemin Padişahı II.Abdülhamid tarafından “*miri mirân*” denilen, bir çeşit sivil paşalık rütbesi verilmiştir²⁵. Fakat, Hacı Ali Paşa, 1908 yılında, söylentilere göre kendilerine zararı dokunduğunu düşünen bazı eşkiya çetesi tarafından pusuya düşürülerek öldürülmüştür²⁶.

İbrahim Etem Beyle Tevhide Hanımın evliliği zor; fakat romantik olmuştur. Menderes’in, arkadaşı Mükerrerem Sarol’a anlattığına göre, Hacı Ali Paşa, İbrahim Etem Beyi kendilerine damat olarak uygun görmemiştir. Tevhide Hanımın, İbrahim Etem Beye verilmeyişinde, onun o sırada küçük bir memur oluşunun bu isteksizliğe yol açtığını söyleyenler olduğu gibi, Etem Beyin o sırada verem hastalığına yakalanmış olmasının evlenmeye engel olacağını söyleyenler de vardır²⁷. Anlatılanlara göre, ailesinin rıza göstermemesine rağmen Tevhide Hanım, sevdiği İbrahim Beye kaçmıştır. Sonrasını, Ş.Süreyya Aydemir şöyle hikâye etmektedir:

“Evvela hiddetler, retler, tahrikler, gürültüler. Ama, sonra konu, komşunun hatırlıları araya girerler. Kızgın Hacı Ali Paşa ve konağı halkını yumuşatırlar.

²⁴ Ş. Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s.18. Aydemir’in bu yaklaşımına karşılık, N. Fazıl farklı bir fikir yürütmektedir. Fazıl şöyle demektedir: “1877-1878 Rus Muhaberesinde göç ettikleri kabul edilen Eskişehir Tatarları Adnan Menderes’in doğum yılına sadece 21 yıl uzak olduklarına göre, büyük baba Hacı Ali Paşanın göçte en aşağı 40 yaşlarında olması gerekir; böyle bir yaş ise onun dağlarda efe sıfatıyla geçirdiği, sonra çiftlik kâhyalığını da sürdürdüğü ve nihayet o havalinin büyük toprak ağalarından biri olarak ‘Paşa’ ünvanını almaya kadar vardığı uzunca hayata uymaz. Bu takdirde onun 20 yaşlarında göç ettiğini farzetsek kırkına varmadan büyük baba olduğuna kabul zorunda kalırız ki, bu da pek olağan sayılmaz ve zaten 21 yıla, onun hayat kademelerindeki oluşlar sığmaz. Belki de eski göçmenlerden.” Bkz.N. Fazıl, *a.g.e.*, s.156.

²⁵ Ş.Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s.18 ve M. Sarol, *a.g.e.*, s.7.

²⁶ Ş.Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s.19. Aydemir, Hacı Ali Paşanın Balkan Savaşından “önce veya o sıralarda”, ölmüş olabileceğini tahmin etmektedir. Fakat, Hacı Ali Paşa dedesinden miras yoluyla kalacak Çakırbeyli çiftliğinin başına, Menderes’in 1908 yılında geçtiği düşünülürse, Hacı Ali Paşa’nın bir tarih olarak, 1908’de ölmüş olabileceği açıklaması daha mantıklıdır.

²⁷ M. Sarol, *a.g.e.*, s.7-8.

Evlenmeye paşa da razı olur. Nikahlar kıyılır. Yankıları bütün çevreye yayılan bir aşkın zaferi böylece ilan edilir”²⁸.

Menderes, anne babasını hiç hatırlamamaktadır. İbrahim Etem Bey ve Tevhide Hanımların ne zaman öldüğü tam olarak bilinmemekle birlikte, Menderes’in onları belleğinde silik bir hatıra bile kalmayacak kadar çok küçük yaşta kaybettiği kesindir. Anlaşılan, önce Tevhide Hanım, sonra da İbrahim Etem Bey ölmüştür. Her ikisinin de ölüm nedeni, bilindiği kadarıyla, verem hastalığıdır²⁹. Birkaç biyografi eseri, Tevhide Hanımın İzmir’de ölmüş olabileceğini işaret etmektedir ki, bu, olayların gelişimine çok uygundur. Menderes’in ailesine göre, İbrahim Etem Bey, karısı Tevhide Hanımı kaybettiğinde tedavi olmak üzere İstanbul’a gitmiş, oradayken kaldığı otelinde ölmüş ve İstanbul’un Avrupa yakasındaki bir mezarlığa gömülmüştür³⁰.

Adnan Menderes’in “*Hatice Melike*”³¹ adında bir tek kardeşi vardır ve kendisinden iki yaş büyüktür. Melike de, annesi ve babası gibi, aynı “*ince hastalıktan*”, yani veremden hastalanarak 1907/1908 yıllarında, on yaşında iken ölmüştür³². Menderes, ablası Melike’yi çok iyi hatırlamaktadır. Menderes, bir arkadaşına, ablasıyla ilgili şunları söylemiştir: “*Melike’nin ölebileceğini hiç düşünmemiştim. Onunla canımız, kanımız bir gibiydi. Sanki yekpâre bir gövde idik. Ve ben onda yaşıyordum. Melike’yi çok küçük olmasına rağmen anne gibi seviyordum, onu minik yaşı içinde bütün sıcaklığı ile babaannemden daha yakın hissediyordum*”³³.

²⁸ Ş. Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s.14. Aydemir, Tevhide Hanım ve İbrahim Etem Beyin aşkla bağlandıklarını, hatta onların evlenmeden önce yazdıkları aşk mektuplarının elde olduğunu yazar. Fakat, bu mektuplar bulunamamıştır. Mükerrrem Sarol ise, kitabında, Menderes’in 1950’den sonra, İzmir’de, anne-babasının evliliklerinden “*günah aşk*” olarak söz ettiğini yazmaktadır. Bkz. M. Sarol, *a.g.e.*, s.10.

²⁹ Sadece Samet Ağaoğlu, kitabında, İbrahim Etem Beyin, kalbindeki rahatsızlığı yüzünden öldüğünü yazmaktadır. Bkz. Samet Ağaoğlu, *Arkadaşım Menderes*, Rek-Tur Yayınları, İstanbul 1967, s.24. Tevhide Hanımın hastalığını daha da ağırlaştıran ise, zayıflamış bünyesiyle doğum yapması olabilir. Bkz. M.Sarol, *a.g.e.*, s. 9.

³⁰ İbrahim Etem Beyin İstanbul’da hangi mezarlığa gömüldüğü ihtilaflıdır. Cemal Fersoy’a göre, Kocamustafapaşa Mezarlığına defnedilmiştir. Bkz. O.Cemal Fersoy, *a.g.e.*, s.26. Aydın Menderes’e göre ise, İbrahim Etem Beyin mezarı Merkez Efendi Mezarlığındadır. Hatta, Aydın Menderes, “*babam başbakanken annem Fatma Berrin Hanımın mezarları ‘arayıp, buldurtamadığını’ söylediğini hatırlıyorum*” demiştir (*Aydın Menderes’ten naklen*, 1 Ekim 2001-Kuşadası).

³¹ İzmir’deki nüfus kayıtlarında, ismi Melike olarak değil; “*Melkiye*” olarak geçmektedir ki; muhtemelen sehven böyle yazılmıştır.

³² İzmir Nüfus kayıtlarında Hatice Melike’nin doğum tarihi 1313 (1897/1898); ölüm tarihi ise 1323 (1907/1908) olarak geçmektedir. Dolayısıyla, bazı kitaplarda geçen (örneğin, bkz. Ş.S.Aydemir, *a.g.e.*, s.19 ve M. Sarol, *a.g.e.*, s.9) Melike’nin “*beş ya da altı*” yaşlarında öldüğü bilgisi yanlıştır. O.Cemal Fersoy’un kitabında ise Melike’nin ölümü annesinden sonra, babasından önce olarak gösterilmektedir ki, bu bilgi de nüfus bilgileriyle uyuşmamaktadır.

³³ M.Sarol, *a.g.e.*, c.1, s.11. Bu sözlerin ne kadar olduğu gibi aktarıldığı bilinemez ise de, bilinen sadece Menderes’in küçük yaşta iken ailesinden birine çok yakın olacağı gerçeğidir.

Menderes, kardeşini de kaybedince, hayatta olan babaannesi Fatma Fıtnat Hanım Menderes'i yanına almıştır. Menderes'in belli bir süre Fıtnat Hanımı, annesi olarak tanıdığı bilinmektedir³⁴. Fatma Fıtnat Hanımın Menderes'in çocukluk yıllarında her bakımdan büyük etkisi olmuş olmalıdır³⁵. İzmir nüfus kayıtlarına göre, Fatma Fıtnat Hanım 1853 yılında İzmir'de doğmuş ve 65 yaşında iken, 26 Şubat 1918'de ölmüştür. Fatma Fıtnat Hanımın, o sırada yedek subay olan Menderes'in yanına, ziyaretine gittiği İstanbul'da ölmüştür³⁶.

Menderes'in hatıralarında, Aydın'da geçen çocukluk dönemlerinin izleri yok gibidir. Çünkü, dostlarına anlattığı hikayelerde Aydın'da geçen çocukluk hemen hemen yer almamaktadır.

Menderes ailesinin, Aydın'dan İzmir'e göç edişlerinin tarihi ve nedeni ise belirsizdir. Mükerrerem Sarol'a göre, Aydın'ın "*uğursuz gelen çevresinden*" kurtulmak için ve Fatma Fıtnat Hanımın ısrarıyla İzmir'e göç etmişlerdir³⁷. İzmir'de de, önce Beyler sokağında, sonra Karşıyaka'da, en sonra da Alaybeyi denilen semte yerleşmişlerdir.

Menderes'in hayat hikayesinde, yazılanların ne kadar gerçeğe yakın olduğu konusunda şüphe edilebilir; gerçekler ile rivayetler birbirine karıştırılabilir. Bunda, Menderes'in çok küçük yaşta yetim kalmış olmasının etkisi büyüktür. Çünkü, Menderes'in ailesi hakkında tek kaynağı yanında büyüdüğü babaannesi Fıtnat

³⁴ O. Cemal Fersoy, *a.g.e.*, s.27. Ağaoğlu ise, açıkça bir zaman vererek, Menderes'in "*ilkokulu bitirinceye kadar*" Fıtnat Hanıma anne dediğini yazmaktadır. Ağaoğlu, şunları yazmaktadır: "*Büyük anne Adnan Bey'e ilkokulu bitirinceye kadar gerçeği söylememiş, genç çocuğun annesi rolünü oynamıştı. Fakat, Adnan da kendi kendine durmadan soruyordu: 'Neden öteki arkadaşlarımın anneleri genç, neden benimki ihtiyar?' Gerçeği öğrendikten sonra bu soru yerini kalbinin derinliklerinde saklanan bir hınca bırakacak! 'Çocukların neşe günleri olan bayramlar artık benim için matemle dolmuştu. O günler her kesten kaçıyor, içimde arkadaşlarıma ve herkese karşı küskünlük hisleri uyanıyordu'*". Bkz. S. Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.24-25.

³⁵ Ş. Süreyya Aydemir, kitabında Fıtnat Hanımın Menderes üzerindeki etkisini şöyle anlatmaktadır: "*Menderes'in hayatının sonuna kadar devam eden içli ve hassas ruh yapısıyla, Fıtnat Hanımın sevgisi ve telkinleri arasında, kopmayan bir bağ vardır. Öyle ki, Menderes ne zaman çocukluğuna ve ilk gençliğine dönse, bunları dile getirirse, onda konuşan, denebilir ki, hep Fıtnat Hanımdır. Öyle anlaşılıyor ki Menderes biraz da Fıtnat Hanımın eseridir*". Bkz. Ş. Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s.20.

³⁶ Ş. Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s.20 ve O. Cemal Fersoy, *a.g.e.*, s.27. Fakat, Aydemir, Fatma Fıtnat Hanımın "*1916 ya da 1917 sıralarında*" öldüğünü yazar ki, bu bilgi, İzmir'deki nüfus kayıtlarıyla uyuşmamaktadır. Aydemir, ayrıca, Fatma Fıtnat Hanımın İstanbul'da "*Şahin Paşa otelinde*" öldüğünü yazmaktadır ki bu bilginin doğruluğu da şüphelidir. Bkz. Ş. Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s.20. Çünkü, Fersoy da kitabında, Fıtnat Hanımın "*Meserret Otelinde*" öldüğünü yazmaktadır. Bkz. O. Cemal Fersoy, *a.g.e.*, s.31.

³⁷ M. Sarol, *a.g.e.*, s.9.

Hanım'dır ve onun Menderes'e, daha küçük yaşta iken anlattığı her şey aklında yer ettiği kadarıyla kalmıştır ki, bunlarda bir takım kulak dolgunlukları olsa gerektir.

II- İlk ve Orta Öğrenimi

Menderes'in ilk öğrenim yılları hakkında pek fazla bilgi yoktur. Bu konudaki bilginin neredeyse yok denecek kadar az olması yüzünden fikir yürütmek bile zordur³⁸.

Menderes'in orta öğrenimine ait bilgilerin ise bazı kaynaklarda benzerlikler göstermesi bu konuda ortaya konan bilgilerin doğruluk derecesini kuvvetlendirmektedir. Buna göre, Menderes, orta öğrenimine İzmir İttihat ve Terakkî İdadisinde başlamıştır³⁹. Menderes'in bu okulun sadece orta kısmını(rüştiye kısmını) bitirmesi büyük bir ihtimaldir. Çünkü, Menderes'in İttihat ve Terakkî İdadisini bitirmediği kesin olarak bilinmektedir. Menderes, İttihat ve Terakkî İdadisinden ayrıldıktan sonra, Kızılçullu'daki Amerikan Kolejine geçmiştir. Fakat, Menderes son sınıfı okurken, 1916 yılı içinde, I.Dünya savaşı yüzünden askere çağırılmış ve dolayısıyla liseyi bitirememiştir⁴⁰. Menderes'in Mütarekeden sonra, bir ara, okuluna geri dönerek Amerikan Kolejine devam etmek istediği anlaşılmaktadır; fakat, bu mümkün olmamıştır⁴¹.

³⁸ Menderes, bazı mahalle mekteplerine gitmiş olabilir. Belki, bazı öğretmenlerden özel dersler de almış olabilir. Menderes'in 1908'den sonra İdadiye başlamış olduğu düşünülürse, Menderes'in en azından 1904 veya 1905 yıllarında, yani 5 yaşında iken, ilkokula başladığı tahmin edilebilir ki; bu dönemde ilkokul eğitimi 3 yıldır ve "*Elifba, Kur'an-ı Kerim, Tecvid, Kıraat, Yazı, İlm-i Hal, Hesap, Muhtasar Tarih-, Osmani, Ahlak*" derslerini görürlerdi. Geniş bilgi için, bkz. Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Kültür Koleji Yayınları, İstanbul 1994, s.198.

³⁹ Menderes'in ne zaman İzmir İttihat ve Terakkî İdadisine gitmeye başladığı bilinmez. Fakat, bu idadilerin, 1908'de Meşrutî yönetime yeniden geçildikten sonra açılmaya başladığı düşünülürse, 1908 sonrasında olduğu kesindir. Aslında, Menderes'in hangi zaman aralığında idadide okuduğu tam olarak bilinmemektedir. Fakat, idadinin son sınıfında iken, 1916'da okuldaki ayrılma zorunda kaldığına ve o sıra, idadiler 5 ya da 7 yıllık olduklarına göre idadiye başlama tarihi 1910 veya 1912 olmalıdır. Fakat, biraz aşağıda anlatılacağı gibi, Menderes 1932'de Hukuk Fakültesine başvururken, fakülteye kabul edilmede aranan şartlardan biri 7 yıllık idadi mezunu olmasıydı. O halde, Menderes, 7 yıllık bir idadiye başlamıştır ve bunun tarihi, büyük ihtimalle 1910'dur.

⁴⁰ N.Fazıl, bitiremediği okulların Menderes hakkındaki "*kanaat fişinde*", "*Çalışkan, intizamlı, ahlaklı ve terbiyeli, hassas ve heyecanlı, az söz söyler, orta zeka vasıflarında bir çocuk.*" diye nitelendirildiğini söylemektedir. Bkz. N. Fazıl, *a.g.e.*, s.166. Fakat, elde böyle bir belge yoktur.

⁴¹ Aydemir, *a.g.e.*, s.38. Menderes'in, bilindiği kadarıyla, bir lise diploması (şehadetnâmesi) almadır. Eğer, Menderes, liseyi bitirmiş olsaydı böyle bir belgeyi saklayacağı düşünülmelidir. Bu konuda sorulan soruya Aydın Menderes de, "*Ben de böyle bir belge yok*" cevabını vermiştir (*Aydın Menderes'ten naklen*, 1 Ekim 2001-Kuşadası). Buna karşılık, S. Ağaoğlu, kitabının bir yerinde Menderes'in "*yarım kalmış kolej tahsilini*" tamamladığından söz etmektedir. Bkz. Samet Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.27. Bu konu, özellikle, yüksek tahsilinde de söz konusu olmuştur.

Menderes'in Amerikan Koleji dönemine ilişkin bir tek hikayeyi, Celal Bayar sonradan nakletmiştir⁴². Buna göre, Birinci Dünya savaşı başlamadan önce -tahminen 1913'te- Adnan Menderes, yanında iki arkadaşıyla birlikte okullarındaki rahiplerin Müslüman gençleri Hristiyan yapmaya çalıştıklarından, yani misyonerlik faaliyetinde bulunduklarından şikayetle Celal Bayar'la görüşmek istemişlerdir. Celal Bayar, o sırada, İzmir'de İttihat ve Terakkî Partisinin "*mesul katibi*"dir. Hallerinden "*çok heyecanlı oldukları belli olan*" Adnan Menderes ve iki arkadaşı okulları ile Devlet olarak ilgilenilmesini talep etmişlerdir. Bayar, o sıra, okul çağında bir gencin kendi okulunda olup bitenlere karşı dikkatli olmasının, etrafındaki öğretmenlerinin bazı arkadaşları üzerinde yaptıkları çalışmaları kaçırmamasının ve derdini anlatacak kadar cesur olmasının onun bir kifayetini gösterdiğini düşünmüştür. Ayrıca, Bayar'a göre, Menderes bu davranışıyla milliyet duygularını ve dine saygısını da açıkça göstermiştir.

III- Askerliği

Millî Savunma Bakanlığı (Harbiye Nezareti) 1916 yılında 1315 doğumluları askere almaya başlamıştır⁴³. Bu sırada, Adnan Menderes lise son sınıfıdır. Bulunduğu öğrenim düzeyi itibarıyla yedek subay olması gerektiği için, İstanbul Anadolu yakasındaki⁴⁴ yedek subaylar talimhahına 16 Aralık 1916'da alınmıştır. Talimgâhta geçirdiği eğitimden sonra zabıt namzedi (subay adayı) olarak İzmir'e 17. kolordu, 47. fırka (tümen), 12. alay emrine atanmıştır. 15 Aralık 1917'de Zabıt Vekili (Asteğmen) rütbesine yükselmiştir.

Ş.Süreyya Aydemir'e göre, Suriye-Filistin cephesine savaşmak için Menderes'in içinde yer aldığı tren kafilesi yola çıktığında, Menderes, oraya varamadan, Pozantı'da tropika denilen zehirli sıtma hastalığına yakalanmıştır. Ş.Süreyya Aydemir'in verdiği bu

⁴² Celal Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, (Haz. İsmet Bozdağ), Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1968, s.21-23. Celal Bayar'ın hatırında kalan kişiler değil, olayın kendisidir ve çok sonraları bu olaydaki kişilerden birinin Menderes olduğunu, kendisiyle yakın dost olduklarında bizzat Menderes'ten öğrenmiştir.

⁴³ Aydın Menderes, hatta "*Hey on beşli, on beşli, Tokat yolları taşlı.*" adlı türkünün 1315 doğumlular için yakıldığını söylemiştir (*Aydın Menderes'ten naklen*, 1 Ekim 2001-Kuşadası).

⁴⁴ Aydemir, *a.g.e.*, s.35. Aydemir, kitabında, o zaman yedek subay talimhahının İstanbul'da Göztepe'den Pendik'e kadar olan sahada evlere veya köşklere dağılmış olduğunu belirtmektedir. 1967'de yayınlanan bir kitapta da, Menderes'in bir askerlik fotoğrafının altına "*Maltepe Karargahında*" eğitim aldığı yazılmaktadır. Bkz. *Fotoğraflarla Menderes Albümü*, Duran Ofset Basımevi Yayınları, İstanbul 1967, s.7. Buna karşılık, O. Cemal Fersey, talimhahın İstanbul "*Erenköy*"de olduğunu yazmaktadır. Bkz. O.Cemal Fersey, *a.g.e.*, s.27. Bu yüzden, daha kesin olan "*İstanbul Anadolu yakası*" denilmesi tercih edilmiştir.

bilgide, tarih belirtilmemiştir. Fakat, askerî kayıtlara göre, Menderes'in, 10 Ekim 1918'de sağlık durumundan dolayı bir ay hava değişimi aldığı görülmektedir ki, bu sıralarda hastalanıp⁴⁵, İzmir'e geri dönmesi büyük bir ihtimaldir. Menderes'in İzmir'e getirilişinde, akrabalarından o sırada İzmir'de bulunan Nihat (Anılmış) Paşanın etkisi olmalıdır⁴⁶.

Bu arada, Menderes'in, 30 Ekim'de Mondros Mütarekesi imzalandığı için, aynı kolordu tarafından terhis işlemi yapılmıştır. Dolayısıyla, Menderes'in Birinci Dünya Savaşında askere alındığı ve daha çok cephe gerisinde görev aldığı; fakat, herhangi bir cephede savaşmadığı anlaşılmaktadır. Menderes, Birinci Dünya Savaşında iki sene boyunca askerlik görevini yapmıştır.

Adnan Menderes'in, İstiklâl Savaşında ise, Yunanlıların 27 Mayıs 1919'da Aydın'ı işgal etmesinden sonra, mahalli bir mücadeleye giriştiği anlaşılmaktadır. Menderes, düzenli birliklere katılmadan önce, başında topçu üsteğmen Selami (Helvacıoğlu) Bey olmak üzere, arkadaşı Etem (Menderes) Beyle birlikte, üç subay olarak, kendi çiftlik bölgesinde, isimlerini kendilerinin bulduğu “Ay-yıldız” adlı bir kuvay-ı millie çetesi kurmuşlardır. Bu sıralarda, çiftlik İtalyanların işgal bölgesindedir; fakat, asıl mücadele, Menderes nehrinin kuzey kısmını işgal eden Yunanlılara karşı verilmiştir. Çünkü, İtalyanlar Yunanlıların Ege bölgesine yerleşmesini istememişler; hatta, bu yüzden, Menderes bölgesindeki mahalli hareketlere bir dereceye kadar yardımcı olmuşlardır⁴⁷. Ay-yıldız çetesi, bazı çarpışmalarda ve baskınlarda bulunmuştur⁴⁸. Fakat, Menderes, İzmir'in işgali yüzünden resmî makamın Söke'ye taşındığı bir sırada, Söke'ye Ankara'dan gönderilen topçu yarbay Osman Beyin bölgedeki yedek subaylar için yaptığı çağrısıyla düzenli birliklere katılmıştır.

⁴⁵ *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1995, c.II, s.71.

⁴⁶ Sözü geçen Nihat Paşa, Aydemir'e göre Menderes'in “halasının kocasıdır”. Bkz. Ş.Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s.38. Yine aynı yazarın kitabında Menderes'in baba kolundan verilen şeceresine göre, bu halasının ismi de “*Sacide*”dir (aynı yer, s.508, Ek-II). Fakat, Aydın Menderes verdiği bir mülakatta, Nihat Paşa'nın eşinden “(Adnan Menderes'in) bir akrabasının eşi olan *Güzide Hanım*” diye söz etmektedir. Bkz. Muammer Yaşar, *Aydın Menderes Anlatıyor, 1960 Acılı Günler*, Tekin Yayınevi, Ankara 1987, s.126. Dolayısıyla, bu konuda bilgiler çelişkilidir.

⁴⁷ İtalyanlar o kadar yardımcı ki, Aydemir'in Etem Menderes'ten dinlediklerine bakılırsa, Menderes, bu sıralarda yakalandığı “*karaciğer iltihabı*” yüzünden önce Baltaköy'e, sonra da Çine'deki İtalyan karargahından tedavi edilerek, iyileştirilmiştir. Bu konuda geniş bilgi için, bkz. Ş.S. Aydemir, *a.g.e.*, s.55-58.

⁴⁸ Bu konuda, bazı belgelere ve fotoğraflara yer veren, daha çok hatıralara dayanan; fakat, hikâye tarzındaki, Sabahattin Burhan'ın *Ege'nin Kurtuluş Destanı-Yörük Ali Efe* (Nesil Yayınları, İstanbul 1998, 3 cilt) adlı kitapta, özellikle 2. cildinde dikkatli okunduğunda bazı bilgiler vardır.

Menderes, bu çağrıyla, 6 Ekim 1920 tarihinde, yeniden askere alınarak Aydın'da cephe gerisinde süvari takım komutanlığı yapmıştır. 1 Eylül 1921'de Aydın Askerlik Şubesi İnzibat Subaylığına atanarak, orada 1922 yılının Mart ayına kadar hizmet etmiştir.

Bu sıralarda, eski ordu komutanı general Ali İhsan (Sabis) Paşa⁴⁹, sonradan kaleme aldığı kitabında, Menderes'le ilgili bir hatıra anlatmaktadır⁵⁰. Buna göre, Ali İhsan Paşa Malta'dan kaçıp Kuşadası'na geçtikten sonra, Ankara'ya giderken 27 Eylül 1921'de, Söke üzerinden Koçarlı'ya gelmiş ve orada Adnan Menderes'i genç ve ateşli bir yedek subay ve müfreze komutanı olarak görüp tanımıştır. Ali İhsan Paşa, aynı yerde, kendisini refakat eden Adnan Beyi *“dikkatle tetkik ettiğini, sorduğu sorulara verdiği cevaplarla ateşli zekasının ve dinamik karakterinin dikkatini çektiğini, muvazaf subay olsaydı yanına alıp bir kumandan olarak yetiştirmeye çalışacağını düşünmüş”* olduğunu anlatmaktadır. Fakat, Menderes'in aile çiftliğini olduğunu öğrenince kendi topraklarını düşman saldırılarına karşı savunmasının daha uygun bulduğu için, karargahına almak fikrinden vazgeçtiğini belirtmektedir. 28 Eylül günü de, Adnan Beyin temin ettiği *“yeni dinç atlarla”* birlikte Yenipazar'ın Cumalı köyünde Yörük Ali Efenin yanına gitmişlerdir⁵¹.

⁴⁹ Ali İhsan Sabis, 1882'de İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Beşiktaş Askerî Rüşdiyesini bitirdikten sonra, 1895'te Halıcıoğlu'ndaki Topçu Mektebi İdadisine yatılı öğrenci olarak girmiştir. 1901'de sahra topçu mülazim-i sanisi rütbesiyle ve birincilikle Topçu Harbiyesinden diploma almıştır. Sınıf birincisi olduğundan Erkan-ı Harbiye Mektebine geçmiştir. 1904'de Harp Akademisini bitirerek Erkan-ı Harp Yüzbaşısı olmuş ve aynı okulda, sonra binbaşı rütbesiyle görevler almıştır. I.Dünya Savaşında önce Genel Karargahta Harekat-ı Harbiye şubesinde, tümen ve çeşitli kolordu kumandanlıklarında, sonra da Altıncı ordu kumandanlığında bulunmuştur. İstanbul'un işgalinde İngilizler tarafından tutuklanarak Malta Adasına sürgün edilmiştir. Malta'dan kaçtıktan sonra, İstiklâl Savaşında Birinci Ordu kumandanlığı yapmıştır. 1922'de görevinde alınmıştır. 1950 Genel seçimlerinde hem Afyon, hem de Denizli'den DP'nin milletvekili seçilmiştir.

⁵⁰ Ali İhsan Sâbis, *Harp Hatıralarım-İstiklâl Harbi ve Gizli Cihetleri*, Nehir Yayınları, İstanbul 1993, c.5, s.87-89. Ali İhsan (Sâbis) Paşa, Adnan Menderes'i ilk görüşünü, 1949 yılında, parti işlerini görüşmek üzere o sıra muhalefette olan Demokrat Parti (DP) milletvekili Adnan Menderes'le Teşvikiye'de evinde toplandıklarında Millî Mücadeleye ait fotoğraflara bakarken hatırlamıştır. Ali İhsan Paşanın anlattıklarına göre, Menderes'le aralarında, sonra, şöyle bir konuşma geçmiştir: *“(Ali İhsan Paşa) O zaman gördüğüm genç teğmen, narin yapılı, ateşli ve tığ gibi bir delikanlı idi. Nihat Paşa'nın kayınbiraderi olduğunu söylemişti. Siz Nihat paşanın kayın biraderi misiniz? Yoksa benim mi aklımda yanlış kalmış? , (Adnan Menderes) Evet paşam! Hafızanızın kuvvetine hayranım. Oyuz sen evvel bir mülazimin söyledigi lakardı, nasıl hatırimizde kalmış? Bir ordu kumandanı olduğunuz halde, bir mülazimin sözlerine nasıl dikkat etmişsiniz”* (s.89).

⁵¹ Ali İhsan Paşa, a.g.e., s.87-88. Ali İhsan Paşanın bu anlattıklarında, yanlı bir yorum dikkati çekmektedir. Özellikle, bu durum, yukarıdaki anlatılanlardan sonra gelen şu cümlelerde daha da belirginleşmektedir: *“O zaman sezmiş olduğum zeka ve enerji boşa gitmemiş; zaman onu demokrasi mücadelesine sevk ederek, 1950'de DP iktidarının Başbakanı yapmış ve şüphe yok ki, benim tasavvur ettiğim hizmet yolundan daha faydalı bir yola sevk etmiştir”* (a.g.e., s.88). Öyle ki, Ali İhsan Paşa, bu hatıralarını yayınladığı 1951 yılında, DP'nin Afyon Milletvekilidir. Ayrıca, Ali İhsan Paşanın

Adnan Menderes, 1 Mart 1922’de de, Menderes bölgesi “*Komutan Yaveri*” olmuştur. Menderes bölgesinin 74. alaya dönüştürülmesi ile Adnan Bey, “*Alay Komutanı Yaveri*” olarak görevini sürdürmüştür. Alayın lağvı üzerine 12. tümen, 35.alay emrine verilmiş ve aynı alayın 2. tabur yaverliğini ve alay emir subaylığını yapmıştır. Bu arada 1.Alay, 2. Şubeye bağlı İstihbarat Şubesi ve İzmir Sansüründe hizmetten sonra 1 Ağustos 1923’te terhis edilmiştir. Menderes, Büyük Taarruza katılmış ve kıtasının girdiği çarpışmalarda ve savaşlarda bulunmuş, herhangi bir yara da almamıştır⁵². Dolayısıyla, 2 sene 10 ay boyunca İstiklâl Savaşında askerlik görevi yapmıştır.

Menderes, 26 Ocak 1931’de de, millî orduda görev aldığı için kırmızı şeritli⁵³ İstiklâl Madalyası ile taltif edilmiştir⁵⁴.

IV- Çakırbeyliği Çiftliğinde Toprak Beyliği

Adnan Menderes’e, Hacı Ali Paşa dedesinden miras yoluyla Aydın’daki Çakırbeyli Çiftliği kalmıştır. Böylece, Menderes, daha 9 yaşında iken, çiftlik sahibi olmuştur⁵⁵.

Çakırbeyli Çiftliği, Menderes vadisinin güneyine düşmektedir. Bilinenlere göre, Çakırbeyli Çiftliği, kabaca bir hatla belirlenirse, Çine çayından batıya, Koçarlı ilçesine

yazdıklarında bilgi yanlış da vardır. Örneğin, Ali İhsan Paşanın Ankara’ya varmadan önce, görevi henüz belirlenmemiştir. Bu yüzden, Menderes’e herhangi bir görev vermesi düşünülemezdi. Üstelik, Menderes, zaten askerî bir görevde idi. Aydemir de, bu durum üzerinde durarak, Ali İhsan Paşanın Menderes’le ilgili yazdıklarını “*lüzumsuz bir çaba*” olarak nitelemektedir. Bkz. Ş. Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s54.

⁵² Menderes’e ait bütün bu askerî bilgiler, 1928 yılında yeni baştan kayıtları düzenlenen Menderes’in askerlik dosyasında yer almaktadır.

⁵³ Kanun gereğince, “*kırmızı şeritli*” İstiklâl Madalyaları, sadece “*cephede bulunanlar*” için verilirdi. Bunun yanı sıra, TBMM mensubu olanlara “*yeşil şeritli*”, cephe gerisinde olanlara ise “*beyaz şeritli*” İstiklâl Madalyası verilirdi. Bkz. *T.C. Resmi Gazete*, S. 9 , 4 Nisan 1921, [Kanun No:66, Md. 5].

⁵⁴ Adnan Menderes’in 1961’deki idamından sonra, bu madalya kanun gereğince en büyük oğlu Yüksel Menderes’e verilmiştir. Şimdi, ise hayatta kalan tek oğul, Aydın Menderes’tedir. Söz konusu madde, ek madde olup, 30/5/1926 tarih ve 869 sayılı Kanunun 2 inci maddesi hükmü olarak geçmiştir. Bu maddeye göre; “*15 Mayıs 1919 (1335) tarihinden İzmir’in tarihi istirdadı olan 9 Eylül 1922 (1338) tarihine kadar Millî orduda vazife almış berri, bahri, havai ve jandarma erkan, ümera ve zabitanıyla mensubın ve memurin ve efradı askeriyeden elyevm müstahdem bulunan veyahut tekaüt istifa veya terhis suretiyle ordudan infikak etmiş olanlardan şimdiye kadar İstiklâl madalyası almamış bulunanlara ve şehadet veya vefat suretiyle üful eylemiş bulunanların ailelerine kırmızı şeritli İstiklâl madalyası verilir. İstiklali Millî uğrunda fedaı hayat eden şehitlerin büyük oğluna, yoksa büyük kızına, yoksa pederine, o da yoksa validesine, o da yoksa zevcesine verilir*”. Adnan Menderes’in İstiklâl Madalyası Vesikası için, bkz. Ekler kısmı, Belge nu. 8.

⁵⁵ Adnan Menderes’in 1908 yılında Çakırbeyli köylüleriyle yaşayacağı ve biraz aşağıda anlatılacak mera sorunuyla ilgili resmî yazışmaların birinde, Adnan Beyden “*Çiftlik Mutasarrıfı*” diye söz edilmektedir ki, bu, çiftliğin 1908’de Adnan Bey’e miras yoluyla kaldığını göstermektedir.

doğru dönünce başlamakta, Menderes vadisinin güneyine kadar uzanmaktadır. Çakırbeyli Köyünün ve Koçarlı'nın yolu bu çiftliğin içinden geçmektedir⁵⁶.

Aydın'dan çiftliğe giden yol, o zaman bozuk bir kır yoludur⁵⁷. Köprüler de henüz yapılmadığı için Menderes nehri ve Çine çayı, ya hayvanla, ya da sallarla geçilmiştir. Öyle ki, sonraları, Menderes'in 1931 yılında, yağmurlu bir günde atıyla birlikte taşkın Çine çayını geçişi bir efsane gibi köylüler arasında anlatılıp durmuştur⁵⁸.

Adnan Beyin hem köyün içinde, hem de çiftlikte iki evi vardır. Adnan Beyin köydeki evi, köyün neredeyse ortasındadır ve anlatıldığına göre, bu ev, tek katlı, damında taştan bir kule yükselen bir binadır⁵⁹.

Adnan Beyin, çiftlikteki evi ise, Çakırbeyli köyü ile Koçarlı İlçesi yollarının bileştiği yerde, hemen yolun kenarındadır⁶⁰.

Çakırbeyli çiftliğinin sınırlarını belirlemek, o dönem tapu, kadastro işlemlerinin düzensizliği yüzünden oldukça güçtür. Anlaşılan, bu işte eski töreler belirleyicidir ve Aydemir'in belirttiği gibi, çiftliğin sınırları, belki de, "*Hacı Ali Paşa'nın gücü ve sözünün eriştiği kadardı*"⁶¹. Bu yüzden, Çakırbeyli'deki köylülerin bugün dahi söyledikleri, çiftliğin 30 000, 40 000 dönüm, hatta 60 000 dönüm olduğu şeklindeki bilgiler sadece birer tahmindir. Fakat, belli ki, çiftlikte, bazen, köylülerle sınır veya arazi sorunları ortaya çıkmıştır. Bu konuda, Osmanlı Arşivinde 1910 yılına ait birkaç belge vardır. Bu belgelere göre, 1908-1910 yılları arasında, çiftlik sahibi Adnan Bey ile

⁵⁶ Çakırbeyli Çiftliğinin şimdiki kahyası Mehmet Koca'dan naklen. (28 Ağustos 2001 -Aydın, Çakırbeyli). Bu görüşmenin, ses bandı tarafımızdadır. Ayrıca, Çakırbeyli köyü için, bkz. Ekler kısmı, Harita.

⁵⁷ Bugün, Aydın'a çiftlik 12 kilometre uzaklıktadır ve yolu asfalttır.

⁵⁸ Böyle bir hikayenin, örneğin, O.Cemal Fersoy'un kitabında anlatıldığını görmekteyiz. Fersoy'un, bu geçiş hikayesini bizzat yaşayan çiftliğin o zamanki kahyası Abdi Ağa'dan nakledilerek verilen bu hikâye şöyledir: "*Bir gün, Adnan Beyle kâhya Abdi Ağa Aydın'a inmişlerdi. İşlerini bitirinceye kadar karanlık bastırmıştı. Hava ani olarak kararmış, sağanak halinde yağmur yağıyordu. Her tarafı seller kaplamıştı. Adnan Bey 'Haydi Abdi Ağa, derhal çiftliğe dönüyoruz, Berrin yalnız korkacaktır. Acele atlara..' diye telaş ediyor, etraftakiler 'Aman Bey, imkanı yok gidemezsiniz. Çine çayı coşup taşmış ulaşamazsınız çiftliğe.' Sözleriyle mani olmaya çalışıyorlardı. Atlar hazırlanmıştı. Yağmur görülmemiş bir afet halini almıştı. Mahmuzlanan atlar kışneyerek fakat güçlüklerle ilerliyordu. Çine çayı boyuna vardıklarında kudurmuş sellerle karşılaştılar. Abdi Ağa, 'Görüyorsunuz Bey, gidemeyiz. Merak etme, kule tarafına baskın olmaz, lakin buradan geçemeyiz. Canını kastetme!.. Benim için bir şey değil. Sana acırım. Bekleyenin var artık. Vazgeç...' diye yalvarıyordu. Adnan Bey 'Buraları bilirsın Abdi, Bak şuradan geçeriz. Asıl gitmezsek Berrin çok merak eder' diye cevap veriyordu. Abdi Ağa 'Sen dön Bey, ben geçeyim, haberi veririm' derken, Adnan Bey atını gözünü kestirdiği istikamette sürmüştü bile. Abdi Ağa da onu takip ediyordu "*. Bkz. O.Cemal Fersoy, a.g.e., s.43.

⁵⁹ Bugün, bu ev yerinde değildir. Bu ev, sonraları Adnan Beyin oğulları tarafından bağışlanmış ve evin yerine "*Adnan Menderes Parkı*" yapılmıştır.

⁶⁰ Anlatıldığına göre, bu ev de 1952 ya da 1953 yıllarında Menderes tarafından yıktırılarak, yerine Macar ustalara bugünkü iki katlı bir köşk yaptırılmıştır.

⁶¹ Ş.Süreyya Aydemir, a.g.e., s.62.

Çakırbeyli köylüleri arasında, mera sorunu yaşanmıştır. Aydın Bidayet (Asliye) Mahkemesi, 15 Ekim 1908’de verdiği kararla, söz konusu meranın köylülerin hayvanlarına mahsus arazi olduğuna hükmetmiş ve bu karar, köylülere bildirilmiştir. Bu karara göre, tartışmalı arazide mahkeme kararı kesinlik kazanıncaya kadar çiftlik sahibinin ve kiracılarının herhangi bir müdahalesinin yasaklanması Meclis-i İdare-i Livaca karar altına dahi alınmıştır⁶². Bu karar üzerine, söz konusu toprakların tapusu altında olduğunu ileri süren Adnan Bey, mahkeme kararını bozmak için bir üst mahkemeye başvurmuştur. Bu arada, üst mahkeme sonuçlanıncaya kadar tapu senedinin hükümlerin korunması gerektiğine karar verildiğinden kiracılar mera topraklarında ziraat yapmışlardır. Meranın ziraat arazi haline dönüştürülmesine bazı köylüler ellerinde mahkeme kararı olduklarını ileri sürerek tepki göstermişlerdir. Fakat, merada jandarma kuvvetiyle zorla ziraat yapılması devam etmiştir. Bunun üzerine, köylüler, imam ve muhtarlarının mühürlerini taşıyan 6 Ocak 1910 tarihli doğrudan Dahiliye Nezaretine yazacakları dilekçede, “*hayvanlarının meydanda, ziraatlarının yüz üstü*” kaldığından söz ederek adaletin tecellisini istemişlerdir⁶³. Bu kez, 3 Mart 1910’da Aydın Valiliğince verilen emirle köylülerin, mera topraklarına girmemesi istenmiş ve bu emri yerine getirmek için jandarma kumandanlığı görevlendirilmiştir. Köylüler, Dahiliye Nezaretine 10 Mart 1910’da yazacakları bir başka dilekçelerinde, “*düzene ve kamuna aykırı*” gördükleri Valilik emrinin geriye alınmasını ve “*gasp*” edilen haklarının korunmasını isteyeceklerdir⁶⁴. Bu gelişmeler üzerine, Dahiliye Nezaretinden Aydın Valiliğine 16 Mart 1910’da gönderilen yazıda gereken işlemlerin yapılması istenmiştir⁶⁵. 17/18 Nisan 1910 tarihinde ise, Aydın Valisi Mahmud Muhtar Paşanın Dahiliye Nezaretine gönderdiği yazısında, adaletin sağlanması için bir tarafın lehinde karar verildiğini ve dolayısıyla diğer tarafta hep memnuniyetsizlik doğurduğunu belirterek, bu yönde şikayetlerin önem verilmemesi gerektiğini arz etmiştir⁶⁶.

⁶² T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Muhaberât-ı Umûmiye Dairesi, Belge nu. 75-61 [bkz. Ekler kısmı, Belge nu.9]

⁶³ T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Muhaberât-ı Umûmiye Dairesi, Belge nu. 47-1/41.

⁶⁴ T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye Nezareti Muhaberât-ı Umûmiye Dairesi, Belge nu. 75-61 [bkz. Ekler kısmı, Belge nu.10]. Hatta, köylülerin iddialarına göre “*kötülükleri ile şöhrətli*” jandarma teğmen Hüseyin Ağa Valilik emriyle görevlendirilmiş ve köyde “*Mezar kazmaya gidiyorum*” diye “*çarşı ortalarında bar bar bağırır*”.

⁶⁵ aynı belge.

⁶⁶ aynı belge.

Menderes, her ne kadar hukukî olarak çiftlik topraklarını elinde tutsa da, köylülerle yaşanan bu mera sorunuyla, daha 11 yaşında olduğu için ne kadar ilgilidir bilemiyoruz⁶⁷. Çünkü, bilinen, ilk zamanlarda çiftliğin yönetiminin avukat Fevzi (Aker) Beye verildiğidir. Ayrıca, çiftliğin işletilmesi o çiftlikte gelenek olduğu üzere Memişoğlu Mehmet adlı bir kâhyanın elindedir.

Menderes'in çiftliğin başına gelmesi Mütarekeden sonraki günlere rastlamaktadır. Menderes, bu dönemde, 18 yaşını aşmış bir delikanlıdır. Bu durumu, Menderes şu şekilde anlatmaktadır:

*“Ben çiftliğin başına geldiğimde; anam babam çok evvel ölmüş bulunuyorlardı. Aradan çok zaman geçmişti. Sahipsiz kalmış arazinin şurasında, burasında bir takım fuzulî tasarruflar, işgaller olmuştu. Zeytin yetiştirmek, ağaç yetiştirmek teşebbüslerine girişilmişti. Ayrıca, köylüler için mühim olarak kullanılabilecek dağ parçaları vardı. Arazim, tapum altında olduğu halde, bu teşebbüslerin hiç birine müdahale etmedim. Komşularım ve köylülerle bir tek devam olmadı. Tasarrufum altında bulunan fakat istifadelerine bıraktığım araziye, tapu terki suretiyle 1932 senesinde tamamıyla onların tasarruflarına terk ettim”*⁶⁸.

Menderes, bu sözleriyle, köylülerle hiçbir sorun yaşamadığını belirtmektedir. Bu durum, çiftliğin başına bizzat geçtiği yıllara rastlamaktadır. Menderes, kendi tapulu arazisi üzerindeki köylülerin fiilî kullanımlarına karşı, engelleyici bir tutum takınmamış, hatta, söylediğine göre, 1932 yılında da hukukî olarak böyle arazileri köylülere bırakmıştır. Demek ki, Menderes, milletvekili olduktan sonra, arazilerin bir kısmını tapu terki yoluyla köylülere vermiştir. Böylece, yıllar içinde Menderes'e yaklaşık 3000 dönümlük bir yer kalmıştır⁶⁹.

Menderes, 1918 yılının sonlarında, Mütarekeden sonraki günlerde, çiftliğe Bey olarak dönmüştür. Ş.Süreyya Aydemir'in kitabında, bu hikâye Menderes'ten şöyle aktarılmaktadır:

⁶⁷ Nitekim, bu konuda yazı yazan ve söz konusu belgelerin çeviri yazılarını da yer veren Sabri Yetkin'in yorumuna göre, “11 yaşında” olan Menderes'in “bu olayları ya bilmediğini; ya da sonradan unuttuğunu” belirtmektedir. Sabri Yetkin, “Yetim Adnan (Menderes) Bey” in Arazi Sorunu”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, S.25 (Ocak 1996), s.19.

⁶⁸ Bkz. Ekler kısmı, Belge nu.1 (Menderes'in tektip metni).

⁶⁹ Necip Fazıl, Menderes'e kalan bu toprakları “göbek arazi” olarak tanımlamakta; köylüye bırakılan toprakları ise “büyük bir marulun dış ve pörsük yapraklarına” benzetmektedir. Bkz. N.Fazıl, *a.g.e.*, s.177.

“Köye gelişimin haberi yayılmıştı. Ama köylü, tedirgin. Herkes aslı bizim olsa da; el koyduğu, kapattığı, kendi malı gibi benimsediği mallardan, topraklardan endişeli. Ama, gene de beye gidelim demişler. Geldiler. Ama, ne görsünler?.. Bu bey hayallerindeki bey değil!...

Ben, sade son hastalıkta on beş kilo kaybetmişim. Karşılarında kırk kilo görünen yirmi yaşında bir mahluk. Onların sözlerini yarı duyan, yarı duymayan, ne cevap vereceğini bilmeyen, hatta oturmasını dahi beceremeyip, ellerini birbirini içinde ovuşturarak ayakta, sağa sola kıvranan bir zavallı, çelimsiz çocuk!... Ben, bir daldaki serçenin, ürkek, kararsız, huzursuzluğu içindeyim”⁷⁰.

Menderes’in anlattığı söylenen bu sözlerle bakılırsa, çiftliktekiler ve köydekiler Menderes’i bekledikleri gibi bulamayınca hayal kırıklığına uğramışlardır⁷¹.

Menderes, aslında topraktan anlayan bir aileden gelmemektedir. Fakat, anlaşılan, Menderes’i sonradan toprağa bağlayan esas etkiyi, çiftliğin kâhyası olan Memişoğlu Mehmet yapmıştır⁷². Menderes, Çakırbeyliği çiftliğinde kendisini tamamen işine vermiştir⁷³.

V- Evliliği

Adnan Menderes, 2 Eylül 1928’de Karşıyaka’da İzmirli Evliyazâde ailesinden Fatma Berrin Hanım’la evlenmiştir.

Adnan Beyle Berrin Hanımın evlenme tarihi konusunda bir şüphe olamaz⁷⁴. Her ne kadar, elde nikah dairesince verilmiş evlilik cüzdanı olmasa da, evlilik tarihi her ikisinin nüfus kütüklerine işlenmiştir⁷⁵. Adnan Beyle Berrin Hanımın evlilikleri, Medeni

⁷⁰ Ş.Süreyya Aydemir, a.g.e., s.48.

⁷¹ Ş.Süreyya Aydemir’e göre, hayallerindeki Bey “Güçlü, beli tabancalı, burma bıyıklı, yüzü gülmeyen, çatık kaşlı, heybetli bir insan. Öyle bir adam ki, kimse yüzüne bakamaz. Kimse ona sual soramaz. O ne derse, o olur. Hatta, dağdaki eşkiyalar bile beyin karşısına gelince, süklüm püklüm olurlar”. Bkz. Ş.Süreyya Aydemir, a.g.e., s.48.

⁷² Aydemir, Kâhya Memişoğlu’nu Menderes’e karşı şöyle konuşturmaktadır: “Beyin tarlaları herkesten ayrı olacaktır efendi... Beyin tarlasında boy atan ekini, kimse başka tarlalarda göremeyecek!... Beyin davarı, sığırı dedin mi, ta karşı dağdan tanınacak!... Beyin tarlalarına eş mi olur yahu?.. hele Bey atına binince, yer yerinden sarsılmalı!...”. Bkz. Ş.Süreyya Aydemir, a.g.e., s.61.

⁷³ Öyle ki, eşi Berrin Hanıma, sonraları, “Çiftliğe geldiğim vakit başımı sıfır numaraya tıraş ettirmiştim. İşimden, gücümden olmayayım, diye..” demiştir. Aydın Menderes’ten naklen, bkz. Muammer Yaşar, a.g.e., s.124.

⁷⁴ Ş.Süreyya Aydemir, kitabında evlenme tarihinin “galiba 1928 yahut 1929”da olabileceğini yazarken (a.g.e. s.71), aynı kitabın sonunda verdiği Adnan Menderes’in nüfus kağıdında evlenme tarihinin 2 Eylül 1928’de olduğu yazılıdır (a.g.e., s.507). Bu durumda, Aydemir kitabını yazarken Menderes’in nüfusundaki bilgileri dikkatinden kaçırmış olmalıdır.

⁷⁵ Bkz. Ekler kısmı, Belge numaraları. 5,6,7.

Kanunun kabul edilmesinden iki sene sonra gerçekleştiği için Karşıyaka'da⁷⁶ belediye tarafından yapılmış olmalıdır.

Menderes'in eşi Fatma Berrin Hanım, 1905/1906'da⁷⁷ İzmir'de dünyaya gelmiştir. Berrin Hanım, Naciye Hanım ile Mehmet İzzet Bey çiftinin en küçük çocuklarıdır⁷⁸.

Menderes'in, Berrin Hanımı daha önceden tanıdığı bilinmektedir⁷⁹. Fakat, Berrin Hanımın bu konuda hatırında bir şey yoktur.

Adnan Beyle Berrin Hanımın nasıl evlendikleri konusunda en ayrıntılı bilgiyi O.Cemal Fersoy vermektedir⁸⁰. Fersoy'un anlattıklarına göre, Adnan Menderes'le Berrin Hanımın birbirleriyle ilk karşılaşması 1928 yılının kış aylarında İzmir'deki Elhamra sinemasının (şimdiki Opera binası) pastanesinde gerçekleşmiştir. Adnan Bey, o yıllarda yazlarını Aydın Çakırbeyli'deki çiftliğinde, kışın da İzmir Karşıyaka'daki evinde geçirmektedir. Menderes'in yanında çoğu zaman avukatı Sadık Bey bulunmaktadır. Avukat Sadık Bey, Adnan Bey'le olduğu kadar İzmir'in tanınmış ailelerinden Evliyazade ailesinin de dostudur. Bu ailenin en küçük kızları Berrin Hanımla Adnan Beyin evlenmesini Sadık Bey uygun görmüştür. Sadık Bey, konuyu önce Adnan Bey'e, sonra Evliyazade ailesine açmıştır. Adnan Bey tereddüt göstermezken; Evliyazade ailesi ise birbirlerini görüp tanımlarını istemiş ve buna rıza göstermiştir. Avukat Sadık Bey iki tarafın birbirini görmeleri için buluşma yeri olarak İzmir'in meşhur Elhamra Sinemasının pastanesini düşünmüştür. Birkaç gün sonra Adnan Bey avukatı Sadık Beyle, Berrin Hanım da annesi Naciye Hanımla pastaneye

⁷⁶ İsmail Girgin, *Adnan Menderes*, s.45.

⁷⁷ Nüfus Kayıtlarında Berrin Hanımın doğum tarihi Rumi takvimle 1321'dir ki, bu tarih, Miladi takvimde 1905 ile 1906 yılına karşılık gelmektedir. Bkz. Gazi Ahmet Muhtar Paşa, *Takvîmüs's sinin*, s.457-464.

⁷⁸ Berrin Hanımın şeceresi için, [bkz. Ekler kısmı, Belge nu. 2/b]. İzmir'de ticaretle uğraşan Evliya Mehmet Beyin Refik adında bir oğluyla, Naciye ve Makbule adlarında iki kızı vardır. Refik Beyin kızı Beria Hanım, İttihatçı liderlerden ve 1926'da İzmir Suikast Davasında idam edilecek Dr. Nazım Beyin eşidir. Makbule Hanım, Atatürk döneminde uzun yıllar Dışişleri Bakanlığını yapacak olan Tevfik Rüştü Aras'la evlenmiştir. Makbule Hanım ve T.Rüştü Aras çiftinin kızı Emel Hanım ise, Menderes Hükümetinin Dışişleri Bakanlığını yapacak olan Fatin Rüştü Zorlu ile evlenmiştir. Evliya Mehmet Beyin ortanca çocuğu Naciye Hanım ise, kendisinden yaşça küçük Mehmet İzzet Beyle evlenmiştir. Naciye ve Mehmet İzzet çiftinin Samim adına bir oğluyla, Güzin ve Fatma Berrin adlarında iki kızı vardır. Evliyazadeler ailesi için, bkz. Ekler kısmı, Belge nu. 2/b.

⁷⁹ Menderes'in çocukluk arkadaşı Sadi İplikçi'den naklen. Bkz. Yaşar Aksoy, *Karşıyaka ve Kaf Sin Kaf Tarihi*, İzmir 1988, s.109. İplikçi'nin anlattıklarına göre, saçları uzun ve örgülü olan küçük kız Berrin'in yanından bisikletle geçen Adnan Menderes, Berrin'in saçlarından çekerek şaka yaparmış. Bkz. aynı yer. Hatta, Menderes, sonraları eşine "Seni Harpten önce tanırdım" demiştir (*Aydın Menderes'ten naklen, 1 Nisan 2001-Kuşadası*).

⁸⁰ O.Cemal Fersoy, *a.g.e.*, s.40-42.

gelmişlerdir. Adnan Bey, Berrin Hanımı “bir kaç masa öteden” görmüştür. Berrin Hanıma annesi Adnan Beyi gösterecek olmuş, fakat heyecanlanan Berrin Hanım annesine “gidelim, sinema başlayacak” diye ayağa kalkmıştır. Adnan Bey de, bu durumu fırsat olarak düşünmüş ve film başlamadan önce Adnan Beyle Berrin Hanım sinemanın holünde Sadık Bey⁸¹ tarafından tanıştırılmıştır.

Anlaşılan, Adnan Beyle Berrin Hanımın evlilikleri görücü usûlüyle ve geleneklere uygun bir şekilde gerçekleşmiştir.

VI- Yükseköğrenimi

Adnan Menderes, Milletvekili iken 1933-1935 yılları arasında Ankara Hukuk Fakültesinde öğrenim görmüştür⁸². Menderes’in hukuk öğrenimi almasında, bir yüksek okul bitirmek dışında bir amacının olup olmadığını bilemiyoruz⁸³.

Adnan Menderes, Hukuk Fakültesine lise mezunu kabul edilerek kayıt edilmiştir. O sıralarda, Ankara Hukuk Fakültesine ya da Mektebine⁸⁴ girmek için istenilen temel şart, lise mezunu olmaktır⁸⁵. Fakat, Menderes lisenin son sınıfını okurken, 16 Aralık 1916’da, I.Dünya savaşı nedeniyle askere alındığından liseyi

⁸¹ O.C.Fersoy’a göre, Adnan Beyle Berrin Hanımın evliliğinde avukatı Sadık Beyin büyük etkisi olmuştur; fakat, bunun doğruluğu şüphelidir. Çünkü, Aydemir, Adnan Bey ve Berrin Hanımın evliliklerinde “Menderes’in amcasının ikinci hanımı (?)” etkili olmuştur. Bkz. Ş.Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s.71. Aydın Menderes ise, evlilikte aracının kim olduğunu bilmediğini söylemiştir (*Aydın Menderes’ten naklen*, 1 Ekim 2001-Kuşadası).

⁸² N.Fazıl, kitabında, küçümser bir edayla, Menderes’in “o zamanlar diploması hayli ucuz, Ankara Hukukunu” bitirdiğinden söz etmekte; hemen arkasından da, Ankara Hukuk Fakültesini “acil yardım kliniği halinde acil tahsil ocağı” olarak nitelemektedir. Bkz. Necip Fazıl, *a.g.e.*, s.185. Fakat, Ahmet Mumcu, yaptığı karşılaştırmalı araştırmada, o dönem Ankara Hukuk Fakültesinin “kaliteli” şekilde öğrenim vermiş olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıntılı bilgi için, bkz. Ahmet Mumcu, *Ankara Adliye Hukuk Mektebi’nden Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesine (1925-1975)*, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1977, s.144.

⁸³ Ankara Hukuk Fakültesinin o sıra asıl amacı, ülkenin acil ihtiyaç duyduğu yargıç yetiştirmektir. Menderes’in en azından bu amaçla Hukuk okuduğu, sonraki gelişmelere bakılırsa, söylenemez. Aydemir, Menderes’in hukuk öğrenimi alma kararını vermesinde, Recep Peker’in önemli bir etkisinin olduğunu ileri sürmüştür. Aydemir’in anlattıklarına göre, Menderes’in Mecliste ilerlemesi, örneğin Bakan olabilmesi için, Peker Menderes’e “Tahsilini niye tamamlamıyorsun?” diye sorduğundan söz etmektedir. Bkz. Ş.Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s.95. Fakat, bu bilgiye başka bir kaynaktan rastlanılmamıştır.

⁸⁴ Ankara Hukuk Fakültesini 1925’teki açılışında, bazı kurucular Ankara’da henüz bir üniversite bulunmadığı için “fakülte” adının kullanılmasını sakıncalı görmüşlerdir Daha kuruluşunda “Ankara Adliye Hukuk Mektebi” adıyla açılan bu yüksek okulun adı 1927’de Bakanlar Kurulu kararıyla “Ankara Hukuk Fakültesi” olarak değişmiştir. Fakat, 1940 yılına kadar bir çok kanunî metinde bile, bu ad değişikliğine rağmen, Ankara Hukuk Fakültesi, Hukuk Mektebi olarak geçebilmiştir. Bkz. Ahmet Mumcu, *a.g.e.*, s.161.

⁸⁵ Fakat, yine de, lise mezunlarının dışında, Üniversite, yüksek okul mezunları ya da bir “üniversite şubesine” veya bir yüksek okula devam edenlerde öğrenciliğe kabul edilebilirdi (md.13). Bkz. A.Mumcu, *a.g.e.*, s.108.

bitirememiştir. Bu yüzden, Menderes, Maarif Vekaletine 13 Aralık 1932’de İzmir’deki Amerikan Kolejinin son sınıfında vatanî görevini yerine getirmek için ayrılmış olduğunu ve bu durumun bir yüksek okula girmesi hakkının tanınmasında engel olmaması gerektiğine dair bir dilekçe yazmıştır⁸⁶. Bu dilekçeye, 18 Aralık 1932 günü dönemin Maarif Vekili Reşit Galip Bey tarafından verilen cevapta, Menderes’in bir yüksek okula girmesi uygun görüldüğü yazılmıştır⁸⁷. Anlaşılan, Milli Eğitim Bakanlığı, Menderes gibi, savaş yüzünden öğrenimini tamamlayamamış olanlara böyle bir “*hakki*”⁸⁸ vermeyi yerinde görmüştür⁸⁹. Bu konuda, 1924’ten beri Aydın’dan Milletvekili seçilen Millî Eğitim Bakanı Reşit Galip’in özel bir çabasının olduğu da söylenebilir. Böylelikle, Milli Eğitim Bakanlığınca Menderes’in lise mezunu sayılması gerektiği onaylanmış olmaktadır. Bundan sonra, fakülteye kayıt ve kabul olunması için Menderes’in durumu, fakültenin talimatı gereği, Fakültenin profesörlerinden kurulu “*Profesörler Meclisinde*” incelenmiş ve kabul edilmiş olmalıdır⁹⁰. Nitekim, Adnan Menderes, aynı gün Ankara Hukuk Fakültesine 1795 numara ile kayıtlandığını görmekteyiz.

Menderes, ayrıca, fakülteye sınavsız olarak kabul edilmiştir. Çünkü, talimatnameye göre “*yedi yıllık idadi*” denilen liseleri bitirenler veya Maarif Vekaletince bu derecede bulundukları onaylanan okul mezunları sınavsız olarak Fakülteye kabul edilirlerdi⁹¹.

Menderes, Fakülteye kabul edildiğinde 33 (ya da 32) yaşındadır. Fakat, Menderes fakülteyi yatısız okuyacağı için, kararname uyarınca yaş sınırı önemli

⁸⁶ Bu dilekçe Milli Eğitim Bakanlığında bulunamamıştır.

⁸⁷ Bkz. Ekler kısmı, Belge nu.15.

⁸⁸ Fersoy, *a.g.e.*, s.71.

⁸⁹ Menderes, savaşta da, lise mezunu sayılarak yedek subay talimgahına alınmıştır.

⁹⁰ Talimatın 9. maddesi gereğince, Profesörler Meclisi, “*Her sene kayıt ve kabul olunan talebe vaziyetinin talimata uygun olup olmadığını incelemekle*” görevlidir. Bkz. A. Mumcu, *a.g.e.*, s.107. Aydemir, bu konuda farklı bir ayrıntıya değinerek, Menderes’in dilekçesinin Profesörler Meclisine gitmediğini, herhalde doğrudan Fakülte Müdürlüğüne kayıt işleminin yapıldığını ileri sürmektedir. Aydemir, bu konuda kitabında şunları yazmaktadır: “ (Menderes) dilekçesini yazdı. Hukuk Mektebine başvurdu. Dilekçesini hocalar meclisine havale ettiler. Gerçi dilekçe bu meclise gitmedi. Eğer gitseydi, o günkü şartlara göre onaylanması belki mümkün olmazdı”. Bkz. Ş.Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s.96.

⁹¹ Aynı talimatnameye göre, ancak lise derecesinde öğrenim görenler, liseler müfredat programından sınav vererek Fakülteye kabul edilebilirlerdi(md.13). Bkz. A.Mumcu, *a.g.e.*, s.108.

değildir⁹². Dolayısıyla, o sırada, fakültede “yaşlı-başlı bir çok kimseleri, subayları, çoluk-çocuk sahibi olan ve olmayan pek çok memuru” görmek mümkündür⁹³.

Menderes’in öğrenci olduğu dönemde Hukuk Fakültesi⁹⁴, Adalet Bakanlığına (Adliye Vekaletine) bağlı ve öğrenim süresi 3 yıldır⁹⁵. Yine, Menderes’in öğrencilik yılları olan 1932-1934 döneminde, Ankara Hukuk Fakültesinin Müdürü (sonra Dekanı) Prof. Cemil Bilsel, 1934’den sonra ise Dekanı Prof. Baha Kantar’dır.

Adnan Menderes’in Ankara Hukuk Fakültesi’nde aldığı dersler, dersin öğretim elemanı ve ders notları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir⁹⁶.

⁹² Fakülteyi, Adalet Bakanlığına zorunlu hizmet karşılığı olarak okuyan “yatılı” öğrencilerde belli bir yaş sınırı vardı ve bu en aşağı 18, en fazla 30 yaş olarak belirlenmiştir. A.Mumcu, a.g.e., s.108.

⁹³ Oğuzoğlu’dan. Bkz. A.Mumcu, a.g.e., s.116.

⁹⁴ O sıra, Fakülte binası Vakıflar Genel Müdürlüğünün 1929’da yaptırdığı ve bugün Gümrük ve Tekel Bakanlığının arkasında yer alan bir okul binasıdır.

⁹⁵ 1940’dan sonra Milli Eğitim Bakanlığına bağlanmış ve öğrenim süresi 4 yıla çıkmıştır.

⁹⁶ Ankara Hukuk Fakültesinin arşivinde Menderes’e ait belgeler bir dosyada saklı tutulmaktadır. Öyle ki, bu sınav evrakı arasında kendisine yöneltilmiş soruları bile bulabiliyoruz. Bir fikir vermesi için, Menderes’e sınavda sorulmuş soruları şöyle gösterebiliriz:

Ceza Hukuku, Baha Kantar, Sınav Tarihi: 18.10.1933, Sınıf: 1,

1-Teşebbüsün tarifi
2-Teşebbüsün Taksimi
3-Suçluları iade

Ceza Hukuku, Baha Kantar, Sınav Tarihi: 28.05.1934, Sınıf: 2

1-Hakaret ne demektir? Kaç sûrette olur? (okunamadı)farkı nedir?
2-Yalan yere şahadet nedir?

Hukuk-ı Düvel, Mahmut Esat, Sınav Tarihi: 22.06.1934, Sınıf: 2

1-Diplomasi memurlarının sınıfları
2-Tasdik lazım mıdır?
3-Boğazlar komisyonu

Hukuk-ı Esasiye, Mahmut Esat, Sınav Tarihi: 6.7.1934, Sınıf: 2

1-Alman kanun-ı esasine göre devletin tekabbül ettiği vazifeleri, bu sistem hangi hukuk sistemiyle izah olunabilir?

2-Türk Hukuk-ı Esasiyesi’ne göre devletin tekabbül ettiği vazifeler ve bu hangi sistemi
3-Rusya demokrasiyi yalnız siyasi cepheden mi mütalaa etmiştir?

Hukuk-ı Ticaret, Şevket Memedali Bilgişin, Sınav Tarihi: 19.10.1934, Sınıf: 2

1-Tücarin tarifi ve ehliyeti
2-Komisyonculuk

Ceza Usulleri, Baha Kantar, Sınav Tarihi: 05.07.1935, Sınıf: 3

1- (yazılmamış)
2- (yazılmamış)
3-Şahitlerin gelmemesi, gelince söylememesi

Hukuk-ı Düvel, Mahmut Esat, Sınav Tarihi: 11.10.1935, Sınıf: 3

1-Müktesep haklar nazariyeleri
2-Lozan’da adli salahiyyet
3-Eşhası hükmiye nazariyesi

Hukuk Usulleri, Hüseyin Cahit Oğuzoğlu, Sınav Tarihi: 26.10.1935, Sınıf: 3

1-Hâkimin reddi sebepleri
2-Borç ödemededen alış vesikası

Hukuk-ı Medeniye, Veli Saltık, Sınav Tarihi: 21.10.1935, Sınıf: 3

1-Alacağın hukuku
2-Şarti Cezai

1933				
Sıra No	Dersin adı	Öğretim Elemanı (Profesör)	Sınıf	Ders Notu
1	Siyasî Tarih	Ali Muzaffer (Göker)	1	10
2	İktisat	Yusuf Kemal (Tengirşenk)	1	9.5
3	Hukuk Tarihi	Sadri Maksudî (Arsal)	1	10
4	Hukuk Tarihi	Sadri Maksudî (Arsal)	1	10
5	Ceza Hukuku	Baha (Kantar)	1	7.5
6	Hukuk-ı Düvel	Cemil (Bilsel)	1	9.5
7	İdare Hukuku	Mustafa Şeref (Özkan)	1	9.5
8	Hukuk-ı Esasiye	Yusuf Ziya (Özer)	1	10
9	Roma Hukuku	Ali Fuat (Başgil)	1	10
10	Hukuk-ı Medeniye	Veli (Saltık)	1	10

1934				
Sıra No	Dersin adı	Öğretim Elemanı (Profesör)	Sınıf	Ders Notu
1	İktisat	Yusuf Kemal Tengirşenk	2	10
2	Hukuk Tarihi	Sadri Maksudi Arsal	2	9
3	Hukuk-ı Ceza	Baha Kantar	2	8.5
4	Hukuk-ı Düvel	Mahmut Esat Bozkurt	2	8.5
5	Hukuk-ı İdare	Süheyp Nizami Derbil	2	10
6	Hukuk-ı Esasiye	Ali Fuat Başgil	2	9.5
7	Hukuk-ı Ticaret	Şevket Memedali Bilgişin	2	8
8	Roma Hukuku	Hüseyin Cahid Oğuzoğlu	2	9
9	Hukuk-ı Medeniye	Veli Saltık	2	9

1935				
Sıra No	Dersin adı	Öğretim Elemanı (Profesör)	Sınıf	Ders Notu
1	Tıbb-ı Adlî	Fahri Ecevid(t)	3	9.5
2	Maliye	Hasan Saka	3	10
3	Ceza Usûlleri	Baha Kantar	3	8.5
4	Hukuk-ı Amme	Mustafa Şeref Özkan	3	10
5	Hukuk-ı Düvel	Mahmut Esat Bozkurt	3	9
6	Hukuk Usûlleri	Hüseyin Cahit Oğuzoğlu	3	10
7	Deniz Ticareti	Mazhar Nedim Göknîl	3	8
8	Hukuk-ı Medeniye	Veli Saltık	3	8

Bu tablolardan da görüldüğü gibi, Menderes'in aldığı notlar yüksektir. En düşük notunu (7,5 olarak) Baha Kantar'ın "*Ceza Hukuku*" dersinden almıştır⁹⁷.

1934-1935 öğretim yılında, 16'sı kız, 121'i erkek toplam 137 kişi fakülteden mezun olmuş ve Adnan Menderes bunlar arasında yer almıştır⁹⁸. Adnan Menderes, 2 Kasım 1935 tarihinde fakültenin yedinci mezunu olarak 791 nolu diplomasını almıştır⁹⁹.

⁹⁷ Fakültenin 1926'da çıkarttığı geçici sınav yönetmeliğine göre, sınıf geçmek için her dersten en az 10 üzerinden 5 almış olmak; mezun olmak için ise toplam not ortalamasının 7 olması gerekmektedir. (md.3). Bkz. A.Mumcu, *a.g.e.*, s.147-148. Menderes'in Hukuk Fakültesindeki bir sınav kağıdı örneği için, [bkz. Ekler kısmı, Belge nu.16].

⁹⁸ Fakültede sınıf arkadaşları arasında Selim E. Sarper, Saffet Gürol, Hıfzı Oğuz Bakata, A.Mahir Erkmen, Sadettin Kerim Gökay, Nedim Eriçer, Ahmet Salih Korur, Enise Arat, Faruk Erem, Süleyman Turhan, Emin Aslan Tokat gibi kişiler vardır.

⁹⁹ *Ankara Hukuk Fakültesi 1927-1941 Mezunları*, A.Ü. Hukuk Fakültesi Mezunları Cemiyeti Yayınları, Ankara 1943, s.29. Mezunlarla ilgili yayınlanan bu ilk broşür-kitapta, yanlışlıkla Adnan Menderes 1933-34 mezunlarının isim listesinde 1570 numarasıyla yer almıştır (*a.g.e.*, s.25). Hâlbuki, Menderes, bu tarihten bir sene sonra, fakülte numarası "1795" olmak üzere mezun olmuştur. O sırada, soyadının kullanılmaması yüzünden olsa gerek, böyle bir yanlışlık ortaya çıkmıştır. Zaten, kitabın hemen başında "*Bir Rica*" başlığı altında, herhangi bir yanlışlıkta, doğru bilginin cemiyete bildirilmesi istenmiştir (*a.g.e.*, s.2). Nitekim, sonraları çıkacak aynı türden bir başka çalışmada, Menderes, 1934-1935 mezunları arasında gösterilmiştir. Bkz. *Ankara Hukuk Fakültesi ve Mezunları*, Ankara Hukuk Fakültesi Mezunları Derneği Yayınları, Ankara 1969, s.47.

VII- Soyadı

Adnan Menderes, 28 Haziran 1934’de herkesin soyadı almasına ilişkin kanunun kabulünden sonra “*Ertekin*” soyadını almış; daha sonra da soyadını “*Menderes*” olarak değiştirmiştir.

Adnan Beyin neden önce Ertekin soyadını aldığına ilişkin hiçbir bilgi yoktur. Fakat, Ertekin , hatta sonra alacağı Menderes soyadları, Adnan Menderes’in soyunun veya sülalesinin ismini ortaya koymaz. Çünkü, Menderes’in aile ismi “*Etem Beyoğulları*” veya “*Hacı Ali Paşazadeler*” olarak bilinmektedir. Dolayısıyla, Menderes, soyadını, 1931’de aile ismine yazdığı gibi “*Etembeyoğlu*” olarak¹⁰⁰ ya da Ş. Süreyya Aydemir’in Menderes’in gençliğinde imza olarak attığını ileri sürdüğü “*(Hacı) Ali Paşaoğlu*” olarak¹⁰¹ alabilirdi.

Adnan Beyin Ertekin soyadını Menderes olarak değiştirmesinde akrabası T.Rüştü Aras’ın bir etkisi vardır. Aras’ın, Adnan Beye “*Sizin oralarda Menderes suyu var. Niye Menderes soyadını almıyorsun?*” dediği bilinmektedir¹⁰².

Adnan Beyin, Ertekin soyadını ne zaman Menderes olarak değiştirdiği ise kesin bir tarih olarak bilinmemektedir. Bakanlar Kurulunun 15 Aralık 1934’deki toplantısında onaylanan soyadı tüzüğüne göre, soyadı değişikliği ancak mahkeme kararıyla değiştirilebilirdi(md.4)¹⁰³. Adnan Beyin böyle bir mahkeme kararına ulaşamamıştır¹⁰⁴. Bu durumda, soyadı değişikliği ile ilgili yaklaşık bir zaman dilimi vermek için, eldeki en erken tarihli belge-bilgilere dayanmak zorundayız. Fakat, hemen belirtilmelidir ki, bu tarih saptaması, mahkeme kararı olmadığı için çok güvenceli sayılamaz. Şu halde, Menderes’in 1934’den sonraki resmî kurumlardaki kayıtlarına bakmalıyız.

Adnan Beyin, soyadının Ertekin’den Menderes oluşunda en erken tarihi parti kayıtlarında görmekteyiz.

Adnan Menderes, parti müfettişi olarak gittiği Konya’dan CHP Genel Sekreterliğine 7 Ağustos 1935 tarihli çektiği telgrafta şöyle yazmaktadır:

¹⁰⁰ Bkz. Ekler kısmı, Belge nu.3. (Tercüme-i Hal Kağıdı)

¹⁰¹ Ş.Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s.19. 26 Kasım 1934’de kabul edilen bazı ünvanları yasaklayan kanun gereğince, “*Hacı*” unvanını kullanamazdı.

¹⁰² *Aydın Menderes’ten naklen*, (1 Ekim 2001- Kuşadası).

¹⁰³ *Soyadı Kanunu ve Nizamnamesi*, Necmiistikbal Matbaası, (Yer belirtilmemiştir), 1934, s.5.

¹⁰⁴ Şahsen, ve ayrıca Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu adına Ankara, İzmir, Aydın illerinde yapılan müracaatlarda herhangi bir sonuç elde edilememiştir.

“Konya’da vazifeme başladım. Soy adım Ertekin değil; Menderes oldu. Emir ve direktiflerinizi buraya bildirilmesini sonsuz saygılarımla dilerim. Adnan Menderes, Aydın sayıları”¹⁰⁵.

Bu telgrafa göre, Adnan Bey Menderes soyadını 1935 yılının Ağustos ayının ilk haftası içinde almış olmalıdır. Bu sonuca daha ihtiyatlı yaklaşmak gerekirse, Menderes’in soyadı değişikliği 1935 yılının Mayıs-Ağustos ayları arasında gerçekleşmiştir. Çünkü, 9-16 Mayıs 1935 tarihleri arasında yapılan CHP’nin IV. Büyük Kurultayında Adnan Beyin soyadı, Ertekin olarak geçmektedir¹⁰⁶.

Fakat, bu soyadı değişikliğine rağmen, bazı parti işlemlerinde, bir süre daha, Adnan Beyin yeni soyadı Menderes yerine, Ertekin olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin, 13 Mart 1936’da, yani değişiklikten yaklaşık bir sene sonra, Adnan Menderes’in İçel Bölgesinin müfettişi olarak Genel Sekreterliğe sunduğu inceleme raporunda soyadı Ertekin olarak geçmektedir¹⁰⁷. 1937’den sonra ise, soyadı değişikliğinin parti kayıtlarına resmî şekliyle, yani Menderes olarak geçtiğini görmekteyiz. Örneğin, 1937’de basılan “1936 CHP İl Kongreleri” adlı broşür-kitapta Adnan Bey’den “Adnan Menderes” olarak geçtiği görülmektedir¹⁰⁸.

Ankara Hukuk Fakültesi kayıtlarında, soyadı kanunun kabulünden yaklaşık beş ay sonra, yani 1934 yılının Ekim ayında yapılan sınav kağıtlarında Adnan Menderes’in ismi “Adnan Bey” diye geçmektedir. Bu durum, o sırada Adnan Menderes’in henüz herhangi bir soyadı almadığını gösterirse de, Adnan Menderes’in bir inkılâp kanunu olan Soyadı Kanunu kabul eden meclisin bir üyesi olduğu düşünülürse, bu durum zayıf bir ihtimal gibi gözükmemektedir. Anlaşılan, Adnan Menderes’in soyadı, fakültedeki öğrenci kayıtlarına ilk sıralarda geçmemiştir.

Adnan Menderes’in sınav kağıtlarında ismi 1933-1934 döneminde “Adnan Bey” diye geçerken; 26 Kasım 1934’te Bey, Efendi, Paşa gibi unvanların kullanılmasını yasaklayan kanunun kabul edilmesinden sonra, yani 1935’te sadece “Adnan” diye geçmektedir.

¹⁰⁵ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Cumhuriyet Halk Partisi, Dosya: Belge nu: 490.01 677.289.1).

¹⁰⁶ CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, Ulus Basımevi, Ankara 1935, s.8.

¹⁰⁷ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Cumhuriyet Halk Partisi, Dosya: 4.Büro, Belge nu. 490.1.0.0 (660.204..1), (13.03.1936.)

¹⁰⁸ CHP 1936 İl Kongreleri, (Yayınlandığı yer ve yayınevi belirtilmemiş), 1937, s.87.

TBMM tutanaklarında, Adnan Beyden, ilk kez Ertekin soyadıyla, 1 Mart 1935’de, Meclisin V. Dönem açılışının kayıtlarında görmekteyiz¹⁰⁹. Bu arada, Menderes, 15 Mayıs 1937’de, TBMM Genel Sekreterliğine soyadının Menderes olarak tescil edilmiş olduğunu belirterek, gereken kayıtlara bu sûretle düzeltilmesini rica eden bir dilekçe vermiştir¹¹⁰. Fakat, bu dilekçeye rağmen, TBMM tutanaklarına bir süre daha soyadı Ertekin olarak yazılmıştır. Öyle ki, Adnan Beyin Ertekin soyadı, son olarak 18 Eylül 1937’deki Nyon Anlaşması ile ilgili hükümete yetki veren kanunun oylanmasında da geçmektedir¹¹¹.

TBMM tutanaklarında, Adnan Beyi Menderes soyadıyla ilk kez 8 Kasım 1937’de, Celal Bayar’ın, İnönü’nün istifasından boşalan Başbakanlığa getirilmesinden sonra kurduğu yeni hükümetinin mecliste yapılan güven oylamasında geçmektedir¹¹².

1937’e kadar, Meclis Albümündeki, Adnan Menderes’in resminin altında “*Adnan ERTEKİN-Aydın*” yazılmıştır¹¹³. Adnan Beyin resmi, Menderes olarak ilk kez 1938’deki Meclis albümünde geçmektedir¹¹⁴.

Bu bilgilerden, Adnan Menderes’in Ertekin soyadını Menderes olarak 1935’te değiştirmesine rağmen, 1937 yılına kadar her iki soyadının resmî işlemlerde kullanıldığını; ancak 1937’den sonra soyadının tamamen Menderes olarak geçmeye başladığını söyleyebiliriz.

B- ADNAN MENDERES’İN SİYASETE GİRİŞİ VE FAALİYETLERİ

I- Serbest Cumhuriyet Fırkasına Girişi

Adnan Menderes, Aydın’da 9 Eylül 1930’da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkasının İl Başkanlığı ile ilk kez aktif siyasi hayata atılmıştır.

Adnan Menderes, Serbest Cumhuriyet Fırkasına, partinin lideri Fethi Beyin Aydın’a geldiğinde kendisiyle görüşmesinden sonra girmiştir¹¹⁵. Adnan Menderes’in

¹⁰⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem.5, İnikat.1, Celse.4, c.1-2, s.5. 1935 yılında yapılan genel seçimlerden sonra Adnan Menderes’e verilen 12 Şubat tarihli Milletvekili Mazbatasında soyadı “*Ertekin*” diye geçmektedir. Dolayısıyla, Meclisin V.Dönemine “*Ertekin*” soyadıyla girmiştir.

¹¹⁰ Bkz. Ekler kısmı, Belge nu. 17.

¹¹¹ TBMM ZC, D.5, İnikat.77, Celse.2, c.19, s.346.

¹¹² TBMM ZC, D.5, İnikat.3, Celse.2, c.20-22, s.40.

¹¹³ Cemal Kutay, “Atatürk ve Adnan Menderes”, *Başbakan Adnan Menderes’in Meclis Konuşmaları-1950,1954*, [Haz.Faruk Sükan], s.XVIII. Fakat, Cemal Kutay’ın “*dolayısıyla, (Adnan Beyin) 1937’e kadar soyadı Ertekin olarak geçmektedir*” mantıkî çıkarımı tam doğru sayılamaz. Çünkü, yukarıda belirlediğimiz gibi, soyadı değişikliğinin 1937 değil, 1935’de gerçekleştiği bilinmektedir.

¹¹⁴ TBMM Albümü, TBMM Matbaası, Ankara 1938, s.8.

Fethi (Okyar) Beyle Aydın'daki görüşmesini yıllar sonra, 1949 yılında İstanbul'da bir davet ile buluştukları bir dost meclisinde bizzat Adnan Menderes, Fethi Beyin oğlu Osman Okyar'a şöyle anlatmıştır¹¹⁶:

“Fethi Bey İzmir’de esas (5 Eylül 1930) konuşmasını yaptıktan sonra, konuşma yapmak, halkla tanışmak ve Serbest Fırkanın örgütünü kurmam üzere Aydın’a doğru giderken, yanındaki arkadaşları, il başkanlığı için, tanınmış bir aileden gelen, sevimli ve kabiliyetli bir arkadaştan kendisine bahsettiler ve beni il başkanı olarak tavsiye etmişler. Çiftliğe gelenler Aydın’da, beni Fethi Beyin beklediğini söyleyince arabaya binip yanına gittim. Beni, samimi bir tarzda karşıladı, ülkenin hayatını değiştirecek olan yeni fırkanın programından bahsetti ve Aydın’da Serbest Fırkanın başkanı olmamı teklif etti. Ben, yeni partiye sempati ile bakıyor, başarılı olmasını arzu ediyordum. Ancak, bağlı bulunduğum çiftlikten ayrılmak istemiyor ve doğrusu politikaya atılmaktan çekiniyordum. Bu düşüncelerimi ifade ederek, Fethi Beye teşekkür ettim ve kendisinden özür diledim. Cevabı, hiçbir mazeret kabul etmeyeceğini ve ülkenin kıymetli evlatlarının hizmetten kaçamayacaklarını, açılan yeni ufuklara beraberce yürüyeceğimiz, şeklinde oldu. Konuşmamız gecenin geç vakitlerine kadar heyecanlı bir hava içinde sürdü, nihayet ikna oldum ve Serbest Fırkayı Aydın’da kurmayı kabul ettim” .

Menderes’in sözünü ettiği politikaya atılmaktan çekinmesinde, çiftlik işlerinden başka, eşi Berrin Hanımın da bu konudaki açık isteksizliği rol oynamış görünmektedir. Çünkü, Berrin Hanımın dayısı Refik Beyin damadı eski İttihatçılardan Dr. Nazım Bey¹¹⁷, İzmir Suikast Davasında yargılanıp, idama mahkum edilmişti. Bu yüzden, Berrin Hanım, Adnan Menderes’in siyasete girmemesi konusunda diretmiştir. Öyle ki, Adnan Bey’in siyasete girdiğini öğrenince kendisine niçin politikaya atıldığını soran bir telgraf göndermiştir¹¹⁸. Dolayısıyla, Menderes’in siyasete girmesinde, başlangıçta, eşi Berrin Hanımın bir katkısının olmadığı; tam aksine, engelleyici bir tavır takındığı anlaşılmaktadır.

¹¹⁵ Kutay, *Üç Devirde Bir Adam* adlı eserinde, Menderes’in Fethi Beyi karşılayanlar arasında olduğunu yazmaktadır ki, bu, doğru olmasa gerektir. Çünkü, aşağıda anlatılacağı gibi, Adnan Menderes, Fethi Beyle ilk kez Aydın’da karşılaşmıştır ve Fethi Bey İzmir’de iken çiftliğindedir.

¹¹⁶ Osman Okyar-Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Fethi Okyar’ın Anıları*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1999, s.189-190.

¹¹⁷ Bkz. Ekler kısmı, Belge nu. 2/b (Berrin Hanımın Şeceresi).

¹¹⁸ *Aydın Menderes’ten naklen* (Kuşadası-1 Ekim 2001). Hatta, Berrin Hanımın Adnan Beyle evliliğinde onun çiftçi olmasının bir etkisi vardır. Çünkü, Berrin Hanım Adnan Beyin çiftçilik işi sayesinde siyasete girmeyeceğini düşünmüştür.

Menderes'i Fethi (Okyar) Beyle tanıştıran kişi, Aydın'da daha önce Belediye başkanlığı da yapmış olan Şahinzade Fuad (Erlâçin) Beydir¹¹⁹. Fethi Bey, İzmir'den Aydın'a gelmeden önce, SCF'nin Aydın il örgütünü kurma görevini, Adnan Menderes'ten önce, Fuat Beye vermiştir. Fakat, Fuat Bey, belediye başkanlığı döneminde(1924-1928) yaptığı iddia edilen “*yolsuzluklar*” yüzünden halkın sevgisini kaybetmiştir¹²⁰. Öyle ki, Fethi Bey Aydın'a geldiğinde, bazı kişiler Fethi (Okyar) Beye, Fuat (Erlâçin) Bey aleyhine mektuplar vermişlerdir¹²¹. Dolayısıyla, Fethi (Okyar) Bey bu tepkiler karşısında ve büyük ihtimalle Fuat Beyin de kendi isteğiyle SCF'nin Aydın il başkanlığına Adnan Menderes'in getirilmesi düşünülmüştür.

Menderes'in SCF'ye girişinde tek etken, partinin lideri olan Fethi Okyar'la yaptığı konuşma olamaz. SCF'nin programında yer alan, çiftçileri de yakından ilgilendiren özellikle ekonomik liberalizmi savunan görüşleri¹²² Menderes için çekici gelmiş olmalıdır. Çünkü, 1929 Dünya ekonomik bunalımının etkileri her kesimde olduğu gibi, büyük çiftçileri de ciddi şekilde etkilemişti. Dolayısıyla, Menderes'in, bir çiftlik sahibi olarak, bu ekonomik bunalımın sorumlusu olarak görülen hükümetin uyguladığı ekonomik programdan çok hoşnut olduğu söylenemezdi. Menderes, sadece çiftçi olarak değil, aynı zamanda ürettiklerini pazarlayan birisi olarak tüccar sayılırdı. Ayrıca, Menderes'in pazara dönük ticaretin en önemli kuruluşu olan Aydın Ticaret Odası üyeliği ve Ziraat Odası Başkanlığı yaptığı bilinmekteydi. Dolayısıyla, Menderes,

¹¹⁹ Faruk Sükan, *Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları(1950-1954)*, s.XXII. (Fotoğraf altı yazı). Fuat Şahin (Erlâçin), 1883'de Aydın'da doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini Aydın'da, lise öğrenimini İstanbul-Mercan İdadisinde tamamladıktan sonra, Arapça öğrenmek için iki yıl medresede öğrenim görmüştür. 1906'da Halkalı Ziraat Yüksekokulunu bitirmiştir. Ailesine ait araziye işleterek çiftçilik yapmış ve ayrıca, ticaretle uğraşmıştır. 1924-1928 arası Aydın Belediye Başkanlığını yapmıştır. 1930'da Aydın'da SCF'nin kurucuları arasında yer almıştır. TBMM'nin IV. Dönemi için yapılan 1931 seçimlerinde Bağımsız Aday olarak Aydın Milletvekilliğine seçilmiştir. Sonraki Meclis döneminde Milletvekili seçilemeyince Aydın'a geri dönmüştür. 1940'da “*Halkın Dili*” adında bir gazete çıkarmıştır. 20 Şubat 1962'de Aydın'da ölmüştür. Bkz. *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1995, c.II, s.75-76.

¹²⁰ Bilgin Çelik, “Aydın'da Serbest Fırka ve Belediye Seçimleri”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, S. 84 (Aralık 2000), s.14.

¹²¹ Bilgin Çelik, *a.g.m.*, s.14.

¹²² SCF'nin programının 5 ve 6. maddeleri şöyledir: “*Fırka, Vatandaşların refahına, malî ve iktisadî her türlü teşebbüslerine engel olan hükümet müdahalelerini kabul etmez. Memleketin iktisadî hayatının inkişafında her türlü teşebbüs erbabının yardımcısıdır. Cumhuriyet menfaatleri için girişilmesi icap eden iktisadî işlerde fertlerin kuvveti kıfayetsiz görüldükçe devlet doğrudan doğruya teşebbüs alır.*” (md.5). “*Köylünün ve çiftçinin çok ucuz faizle ve zor olmayan usullerle para bulması ve iktisadî bünyemizi zayıf düşüren murabahacılıktan kurtarılması Fırkanın en mühim maksatlarındanır. Çiftçinin fedakarlığı ile kurulmuş olan Ziraat Bankasının, memlekette zirai kredi ihtiyacını tatmin edecek bir müessese haline çıkarılması esastır*”(md.6). Programın tam metni için, bkz. Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s.229-231.

“*kurtuluş ümidi*”¹²³ haline gelen SCF’nin görüşlerine daha yatkındı. Şu halde, Menderes’in SCF’ye girmesinde, parti lideri Okyar’ın bizzat etkisinin yanı sıra, SCF’nin parti olarak ülke ekonomisine bakışı da etkili olmuştur. Bunun dışında, Menderes’in, hükümetin denetlenmesi, kişisel özgürlükler gibi siyasî bir amaç için SCF’ye tercih edip etmediğine ilişkin herhangi bir belirti yoktur.

Menderes, 9 Eylül 1930’da kurulan Aydın Serbest Cumhuriyet Fırkasının il yönetim kurulunun başkanlığına getirilmiştir¹²⁴. İl Yönetim Kurulunun diğer üyeleri ise şunlardır¹²⁵: Şahinzade Osman Fuat (Erlâçin) Bey, Doktor Mukadder, Doktor Nafiz Bey, Manifaturacı Hacı Abdurrahman oğlu Osman, Mühendis Hıfzı, Yusuf Selahattin Bey. Hatta, Menderes, sadece Aydın’da değil, Denizli, Nazilli, Muğla ve çevrelerinin de Serbest Fırka örgütlerini kurmuştur¹²⁶. Fakat, SCF’nin 17 Kasım 1930’da kendinî fesih etmesiyle Menderes’in de, doğal olarak Aydın’daki parti başkanlığı görevi sona ermiştir¹²⁷.

II- Cumhuriyet Halk Fırkasına Girişi ve Faaliyetleri

1- Cumhuriyet Halk Fırkasına Girişi

Adnan Menderes daha Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulmasından önce, CHP’den partiye girme teklifi almış; fakat, kabul etmemiştir. Menderes, bu konuda,

¹²³ Menderes, Cemal Kutay’a şöyle dediği belirtilmektedir: “*Halk, bilhassa iktisadî krizden muztarıptı. Bu gerçek, yeni fırkayı (SCF’yi) kurtuluş ümidi haline getirmişti*”. Bkz. Cemal Kutay, “Atatürk ve Adnan Menderes”, *Başbakan Adnan Menderes’in Meclis Konuşmaları-1950,1954*, [Haz.Faruk Sükan], s.XVII.

¹²⁴ Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, Karacan Yayınları, İstanbul 1982 (Birinci baskı), s.106 ve aynı yazarın, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1997 (İkinci baskı), s.116-117. Yetkin, “*yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş*” ikinci baskısında, kitabının birinci baskısında atıfta bulunduğu Cemal Kutay’ın hazırladığı “*Üç devirde Bir Adam*” kitabından bu kez faydalanmadığını belirtmektedir. Çünkü, Yetkin’e göre, Kutay, “*bazı sözleri Okyar’ın ağzından yazmıştı*”. Özellikle bu durum, 1987’de Okyar’ın kızı Nermin Kırdar’ın hazırladığı “*SCF Nasıl doğdu, Nasıl Fesh edildi?*” kitabındaki bilgilerle Kutay’ın kitabındaki bilgiler arasındaki bazı çelişkilerle daha da belirginleşmiştir.

¹²⁵ Bilgin Çelik, *a.g.m.*, s.14. Çelik’in Aydın’da çıkan *Hizmet* Gazetesinden alıntılanarak verdiği bu listede isimler karıştırılmış olmalıdır. Büyük ihtimalle, Yusuf ve Selahattin Beyler olarak ayrı ayrı gösterilen kişiler, aslında bir kişiyi göstermektedir. Yani, o kişinin adı, çift isimle “*Yusuf Selahattin Bey*” olmalıdır. o sıra Aydın’daki parti yönetim kurullarının 8 kişiden değil, 7 kişiden kurulduğu da dikkat edilirse, bu açıklama mantıklı olmalıdır. Ayrıca, Menderes’in SCF’nin il yönetim kurulunda yer alan birkaç ismi CHP’ye geçerken taşıdığı bilindiğine göre ve biraz aşağıda gösterileceği gibi, o yeni kurulda da Yusuf Selahattin Beyin ismine rastlanılmaktadır.

¹²⁶ Cemal Kutay, “Atatürk ve Adnan Menderes”, *Başbakan Adnan Menderes’in Meclis Konuşmaları-1950,1954*, [Haz.Faruk Sükan], s.XVII.

¹²⁷ SCF’nin Menderes gibi kimseleri politikaya kazandırdığı ve bu kimselerin ileride DP’nin kurulmasını etkilediği yorumu için, bkz. Abdülhamit Avşar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1998, s.199.

sonraları, “*Halk Partisi ileri gelenleri ile tanıştıyordum. Reşit Galip, Necip Ali hemşehrim ve dostlarımdı. Fethi Beyin Serbest Fırkası ortaya çıkıncaya kadar ise, Halk partisine onların rica ve ısrarlarına rağmen girmemiştim. O devredeki Mutemetler saltanatı idaresini beğenmiyordum*” demiştir¹²⁸.

Anlaşılan, Menderes o sıra tek parti olan CHP’nin Aydın örgütündeki “*mutemetlerinden (İl ve ilçe başkanlarından)*”¹²⁹ memnun olmadığı için, bu yönde gelen ısrarlı teklifleri önceleri geri çevirmiştir. Fakat, Menderes, Celal Bayar’ın başkanlığında, içinde bildiği ve fikirlerine inandığı kişilerin de yer aldığı bir kurulun etkisiyle CHP’ye girmeye karar vermiştir. Menderes, gelişmeleri şöyle anlatmaktadır:

“(SCF feshedildikten sonra) *Halk Partisi kendisini toplamak istedi. Vilayetlere heyetler gönderildi. Bu arada İzmir ve Aydın’a da Celal Bayar riyasetinde, Vasıf Çınar*¹³⁰, *Ziya ve Halit Onaran’dan*¹³¹ *müteşekkil dört kişilik bir heyet geldi. Ben, gelen heyetle bir hafta temas etmedim. Nihayet Celal Bayar tanıdığım ve hürmet ettiğim bir zattı. Vasıf Çınar, İttihat ve Terakkî İdadî Mektebinden hocamdı. Nihayet Halit Onaran da iyi tanıdığım olmak itibariyle kendileri ile temas, çekinilmez bir hal aldı. Ve temas temin edildi. Bu muhterem zatların ibram ve ısrarı üzerine, Halk Partisi’ne girerek fikirlerimizi Parti içinde müdafaa etmek muvafık olacaktı. O zaman kadar ve benimle beraber çekingen tanınan arkadaşlarla Halk Partisi’ne girdik*”¹³².

¹²⁸ Bkz. Ekler kısmı, Belge nu.1 (Menderes’in tektip metni).

¹²⁹ CHP’nin 1923’te kabul ettiği tüzüğe göre, “*Vilayet Mutemeti*” partinin ildeki temsilcisiydi ve Genel Yönetim Kurulu tarafından seçilip Parti Divanınca onaylanırdı. 1927’de değiştirilen tüzüğe göre ise, vilayet mutemetleri muntaka (bölge) müfettişlerince seçilip, Genel Yönetim Kurulunca atanacaklardı. Vilayet mutemetleri, yine parti tüzüğüne bağlı olarak, yönetim kurullarına başkanlık eder, ilçe merkezlerine parti mutemeti atar ve il kongrelerine tabii üye olarak katılırlardı. İlçe mutemetleri de, vilayet mutemetlerinin illerdeki yetkilerini aynen kullanırlardı. Mutemetlik kurumu, 1931 Kongresinde kaldırılmıştır. Bkz. Mehmet Kabasakal, *Türkiye’de Siyasî Parti Örgütlenmesi (1908-1960)*, Tekin Yayınları, İstanbul 1991, s.147-148.

¹³⁰ Hüseyin Vasıf Çınar, 1892’de İzmir’de doğmuştur. 1910’da İzmir İdadisinden mezun olmuştur. 1916’da Hukuk Mektebini bitirmiştir. 1915-1918 arasında İzmir’de kurduğu Özel Şark İdadisinin yönetiminde ve öğretmenliğinde bulunmuştur. İzmir’in Yunanlılar tarafından işgali üzerine “Reddi-i İlhak Cemiyetini” kurmuştur. Balıkesir’de “İzmir’e Doğru” gazetesi çıkarmıştır. 1923’te yapılan seçimlerde Saruhan Milletvekili seçilmiştir. 1925’de Prag Elçiliğine atandığı için Milletvekilliğinden ayrılmıştır. Daha sonra Peşte ve Moskova Büyükelçiliklerine atanmıştır. 1 Haziran 1932’de Roma Büyükelçiliğine atanmıştır. 3 Haziran 1935’te Moskova elçisi iken ölmüştür. Bkz. *Türk Parlamento Tarihi, 1923-1927*, c.III, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s.671-672.

¹³¹ Mehmet Halit Onaran, 1881’de İzmir’de doğmuştur. 1922’de İzmir Tahrirat Müdürlüğüne atanmıştır. Görevindeki başarısı dikkate alınarak 1925’de İzmir Vali Yardımcısı olmuştur. TBMM’nin III.dönem (1927-1931) için yapılan seçimlerde Kars’tan Milletvekili seçilmiştir. IV. ve V. dönemlerde Burdur’dan, VI. dönemde Mardin’den, VII. dönemde İzmir’den, VIII. Dönemde de Muş’tan Milletvekili seçilmiştir. 1964’de İzmir’de ölmüştür. Bkz. *Türk Parlamento Tarihi, 1923-1927*, c.III s.357-358.

¹³² Bkz. Ekler kısmı, Belge nu.1 (Menderes’in tektip metni).

Menderes'in sözünü ettiği temas, çiftliğin kâhyası Abdi Ağa sayesinde gerçekleşebilmiştir. Fakat, yine Menderes'in bizzat kendisinin anlattığına göre, CHP'ye girmesinde bazı şartları vardır. Menderes, şartlarını; *"Bir şartla ki, teşkilatı yeniden kuracak ve mutemetlik saltanatında üzücü bir takım hareketleri görülmüş olanları Partiden uzaklaştıracaktık. İşte ben, böyle ısrarlar ve arzular ve onlara karşı dermeyeran ettiğim şartlarla Halk Partisi'ne girdim. Bu arada, Serbest Fırka zamanında, seçim sandıklarının kırılması sureti ile kazanılan Aydın Belediye seçimlerinin düzeltilmesini de şart koştuk. Aydınlılar bunları bilirler"* şeklinde açıklamaktadır¹³³. Menderes, bu sözlerinde öne çıkan, CHP'ye girmesinde ileri sürdüğü başlıca üç şart şunlardır: 1) Parti örgütü yeniden kurulacak, 2) Daha önce parti örgütünde yer almış bazı yöneticiler partiden çıkarılacak, 3) 1930'da yapılan Aydın Belediye seçimleri düzeltililecekti.

Menderes, böylece, CHP'nin Aydın Vilayeti İdare heyetinin başkanlığını üstlenmiştir. 1930-1931 senesinde yapılan İl kongresinde seçilen diğer üyeler ise şunlardır¹³⁴: Fuat Bey Şahinzade, Mühendis Hıfzı Bey, Tüccardan Raif Feyzi Bey, Ali Nihat Bey, Avukat Süleyman Sırrı Bey, Yusuf Selahattin Bey.

Görüldüğü gibi, Menderes üyeleri arasında avukat ve mühendis olan bir kurula çiftçi sıfatıyla başkanlık etmektedir. Bu durum, onun CHP yönetimince açıkça istendiğini göstermektedir. Ayrıca, üç ismin (Fuat Bey, Hıfzı Bey ve Yusuf Selahattin Beyin) Menderes'in kendisi gibi, SCF'nin il yönetim kurulunda yer aldıkları dikkat çekmektedir. Menderes, bu görevini Milletvekili seçildikten sonra, hatta 1932 yılında da sürdürdüğü anlaşılmaktadır¹³⁵.

2- Atatürk'le Tanışması

Atatürk, 1930 yılının Ekim ayında, eğilimleri, ihtiyaçları ve işleri daha yakından gözlemlemek için uzun bir inceleme gezisine çıkmaya karar vermiştir. Fakat, bu gezinin gerçekleşmesi Fethi (Okyar) Bey'in SCF'yi kapatma kararını açıkladığı gün, yani 17 Kasım 1930'da mümkün olabilmiştir¹³⁶. Bir muhalif partinin kapatılmasından sonra,

¹³³ Bkz. Ekler kısmı, Belge nu.1 (Menderes'in tezkir metni).

¹³⁴ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Cumhuriyet Halk Partisi, Dosya: 1. Büro, Yer No. 284.138.2. Bu kişilerden Raif Feyzi Bey 1931'de Aydın'ın Belediye Başkanı seçilecek, Ali Nihat Bey, Süleyman Sırrı Bey, Hıfzı Bey Belediye üyesi olacaktır. Fuat Şahin Bey ve Yusuf Selahattin Bey ise sadece CHP İl yönetim kurulunda üye olarak kalacaklardır (aynı belgeler).

¹³⁵ aynı belgeler.

¹³⁶ A.Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, Tan Matbaası, İstanbul 1945, s.67. Gezinin programını bu kitaptan çıkarmak mümkündür. Atatürk'ün bu yurt gezisi, 17 Kasım 1930

böylesine geniş kapsamlı bir yurt gezisinin, Meclisin dışındaki muhalif görüşleri öğrenmek bakımından ayrıca faydası olacağı düşünülmüştür. Atatürk, yanına kendi Genel Sekreteri Tevfik (Bıyıklıoğlu), CHF'nin Genel Sekreteri Recep (Peker), Dr.Reşit Galip, Memduh Şevket (Esendal), Ahmet Hamdi (Başar) Beylerle, her bakanlıktan danışmanlar almıştır.

Atatürk, bu gezisinin üçüncü aşamasında, 3 Şubat 1931 günü de Aydın'a özel treniyle gelmiştir. Atatürk'ü, Aydın valisi Fevzi Bey ile Ordu Müfettişi Fahreddin (Altay) Paşa¹³⁷, daha Aydın il sınırında karşılaşmışlar ve şehir merkezine birlikte gelmişlerdir¹³⁸. İlk olarak Belediyeye gidilmiş, sonra parti binasına geçilmiştir.

Menderes'in anlattıklarına göre, Atatürk Aydın'a geldiğinde, CHP'nin il örgütüne önce gelmek istememiş ve son anda bazı ısrarlar üzerine usûlen bir ziyaret yapmıştır. Menderes, bu konuda şunları anlatmıştır:

“ (Atatürk) Aydın' a geldiler. Ben, Halk Partisi Reisi idim. Bütün Serbest Fırka mevcutlarının Halk Partisi 'nin kademelerine girmiş oldukları kendilerine jurnal edilmiş olduğu için, Aydın'da birçok ziyaretlerini yaptıkları halde, Halk Partisi 'ne gelmeyi arzu etmediler. Nihayet, Vasıf Çınar ve arkadaşlarının ısrarları üzerine ve eminim ki, istemeyerek, sırf usûl zaruretiyle yaptıkları bu ziyaretin uzamamasını, mümkünse beş dakikada bitirilmesini arzu ediyorlardı. Nitekim teşriflerinden sonra, ikram ettiğimiz sigarayı dahi almak istemediği gibi, kahve emredip etmediklerini sordum, onu da istemediler”¹³⁹. Menderes'in bu anlattıklarına göre, Atatürk'ün partiye uğramamak

günü saat 21'de Ankara'dan özel trenle başlamış, birinci merhalesi Kayseri-Sivas-Tokat-Turhal-Amasya—Samsun-Bafra ve Ege vapuruyla Trabzon, oradan yine vapurla 1931 yılının başında İstanbul'da sonuçlanmıştır. Gezinin ikinci merhalesi, 26 Ocak 1931'de başlayıp, İstanbul-Kırklareli-Edirne ve Bursa üzerinden İzmir'de noktalanmıştır. Üçüncü ve son merhale ise, İzmir-Aydın-Denizli-Balıkesir-Muğla-Antalya-Mersin-Malatya-Adana-Konya-Afyon illerini kapsamış ve 4 Mart 1931 günü Ankara'da tamamlanmıştır.

¹³⁷ Fahrettin Altay Paşa, 1880'de Arnavutluk-İşkodra'da doğmuştur. TBMM'nin I.Dönemi için yapılan seçimlerde Mersin Milletvekili olmuş; fakat, Meclis kararıyla süresiz izinli sayılarak Konya'daki askerî görevine geri dönmüştür. “Kuvay-ı Milliye namı altında çıkarılan fitne ve fesadın” hazırlayıcı ve teşvikçilerinden olduğu iddiasıyla İstanbul Divan-ı Harbî Örfisi tarafından ölüm cezasında hüküm giymesine ilişkin karar 25 Haziran 1920'de Padişah Vahdettin tarafından onaylanmıştır. TBMM'nin II. dönemi için İzmir'den Milletvekili seçilmiştir. Asker milletvekillerinin Milletvekilliği veya askerî görevlerinden birini tercih etmeleri gerektiği kararı üzerine 30 Ekim 1924'te Milletvekilliğinde çekilmiştir. 1926'da Ferik (Orgeneral) olmuştur. 31 Aralık 1930'da Menemen'deki ayaklanma üzerine üç ay Bölge Sıkıyönetim Komutanlığını yürütmüştür. 1943'te Yüksek Askerî Şura üyesi olmuştur. 1944'de yaş sınırından emekliye ayrılmıştır. 26 Ekim 1974'de İstanbul'da ölmüştür. Bkz. *Türk Parlamento Tarihi*, c.II, Ankara 1995, s.775-777.

¹³⁸ Mehmet Önder, *Atatürk'ün Yurt Gezileri*, Türkiye İş Bankası Yayınları (Tisa Matbaacılık), Ankara 1975, s.59.

¹³⁹ Bkz. Ekler kısmı, Belge nu.1 (Menderes'in tektip metni).

istememesindeki etken, halihazırdaki partililerin eski SCF'li olduklarının söylenilmiş olmasıydı.

Atatürk ve Menderes arasındaki konuşma, daha çok kooperatifleşme, sanayileşme gibi ülke meseleleriyle ilgili olmuştur. Menderes, konuşmanın seyrini şöyle aktarmaktadır:

“Başladığımız sohbet, o zamanki isimleri ile Gazi Hazretlerinin son derece alakalandıkları aşikar görünüyordu. Orada İl İdare Kurulundan 7 aza ve İlçe İdare Kurulundan 7 aza hazır dılar. Fakat iltifat buyurdular. Sohbet Atatürk’le, hemen hemen aramızda geçti. İlk defa teklif ettiğim sigarayı almayan ve kahve istemeyen Büyük Gazi’nin, memleket meseleleri üstünde sohbet derinleştikçe, kendilerine zaman zaman takdim ettiğim bir paket Gazi sigarasını içip bitirmiş olduklarını, dömuşlerinde müşahede ettim. Ve ayrıca dört kahve emir buyurdıkları da bugünkü gibi hatırımdadır. Programlarında da aksaklık oldu. Çünkü, birkaç dakikalık bir ziyaret için teşrif buyurdıkları orada tam dört saat kaldılar”¹⁴⁰.

Görüldüğü gibi, Menderes, Atatürk’ün kısa bir süre için geldiği partide, ilgi duyduğu konuların ele alınması karşısında ziyaretini uzattığını ve konuşmaların neredeyse ikisi arasında geçtiğini ileri sürmektedir.

Atatürk, Aydın ziyaretinden bir gün sonra, yani 4 Şubat 1931’de, Denizli’ye geçmiştir¹⁴¹. Fakat, Atatürk yola çıkmadan önce Vasıf Çınar ve Halit Onaran aracılığıyla Menderes’e iki emri olmuştur. Bunlardan biri, o zaman henüz devam etmekte olan Türk Ocakları Yönetim Kurulunun değişmesi ve diğeri Atatürk’le konuşmanın ağırlık merkezini oluşturan tarım üretimi, kredi kooperatifleri ve sanayileşme konularıyla ilgili konuşulanların bir küçük rapor haline konularak hazırlanmasıdır. Nitekim, bu raporlar, Atatürk’e 6 Şubat 1931 günü, Denizli’den dönüşünde, tekrar Aydın’dan geçerken verilmiştir.

Menderes’ten bu raporlarda istenen Aydın Türk Ocağı Yönetim Kurulu değişikliği ile ilgili olan kısım dikkat çekmektedir. Raporun ikinci kısmı, Menderes’in kendisinin sözünü ettiği, Atatürk’le aralarında geçen konuşmayla ilgilidir ki, bu kısmın bir rapor halinde istenmesi şaşırtıcı değildir. Anlaşılan, Atatürk partiden sonra, 3 Şubat akşamı Aydın Türk Ocağı şubesine gitmiş ve orada Atatürk’le Ocak başkanı arasında

¹⁴⁰ Bkz. Ekler kısmı, Belge nu.1 (Menderes’in tektip metni).

¹⁴¹ Halil Oran, *Atatürk Denizli’de*, Cumhuriyetin 50.Yılı İl Kutlama Kurulu Yayınları, (Denizli Turizm Derneği), 1974 (Yer belirtilmemiş), s.11.

Atatürk'ün “*canını sıkan*” bir konuşma geçmiştir¹⁴². Bu konuşma, o denli can sıkıcı olmuştur ki, Atatürk Türk Ocağı şubesinden ayrıldıktan hemen sonra, Aydın Türk ocağının yönetim kurulu istifa etmiştir¹⁴³. 3 Şubat akşamında gerçekleşen bu gelişmelerden haberdar olan Atatürk'ün, ertesi gün Denizli'ye yola çıkmadan, o sıra Aydın'da partinin en yetkili kişisi, o zamanki deyişle Vilayet İdare Heyeti Reisi olan Menderes'ten konunun ayrıntılarını bir raporla öğrenmek istemiş olmalıdır.

Menderes'in bu söz konusu raporu/raporları görülememiştir. Fakat, bilinen, Atatürk'ün bu yurt gezisinde edindiği izlenimleri de içeren Menderes'inki gibi diğer raporlar, yeni genel seçimlerin ardından yeni hükümet kurulunca Başbakanlık vasıtasıyla bakanlıklara verildiğidir¹⁴⁴.

3- Milletvekili Seçilmesi

Menderes, 1931'de yapılan genel seçimlerden sonra Aydın'dan Milletvekili olmuştur.

1931 genel seçimleri, TBMM'nin üçüncü döneminin süresi sona ermeden gerçekleştirilmiştir. Bu kararın alınmasında, SCF'nin kapanmasından sonra, özellikle Atatürk'ün yurt gezisinde, daha çok izlenimlerle ve raporlarla belirlenen yeni politikaların hemen uygulanmak istenmesi düşüncesi etkili olmuştur. Nitekim, Atatürk'ün yurt gezisini tamamladığı günün ertesinde, yani 5 Mart 1931'de, CHP Genel Kurulunun, Milletvekilliği seçimlerinin yenilenmesine karar vermesi bu konuda varılan yargıyı güçlendirmektedir.

¹⁴² Konuşmanın bir yerinde diyalog şöyle gelişmiştir: “ Atatürk: ‘...sağlık, sosyal ve tarım alanında köylüyü aydınlatmak için programlanmış çalışmalarınız var mı? Aydın Türk Ocağı Başkanı Feyzi Bey: ‘... Paşam, harcırahımız ve vasitamız olmadığı için köylere gidemiyoruz.’ Atatürk: ‘ siz gidemiyorsunuz ama bir sürü yobaz ayağına çarığı çektiği gibi sırtındaki torbasıyla karanfil yağı satacağım diye inkılâbı köstekleyen yayınlarla köyleri adım adım dolaşmaktadır. Sizin ise bu uğurda en küçük tedbiriniz ve hareketiniz yok”. Bu konuşmayı 5 Şubat tarihli dönemin *Cumhuriyet*, *Yarın*, *Hakimiyet- Milliye* ve *Anadolu* gazetelerini kaynak göstererek makalesinde yer veren Günver Güneş'in yorumuna göre, Atatürk bu sözleriyle, Menemen olayıyla bir bağlantı kurmaktadır. Bkz. Günver Güneş, “Aydın Türk Ocağı (1923-1931)”, *Türk Yurdu Dergisi*, S. 181 (Eylül 2002), s.55. Atatürk'le Türk Ocağı Başkanı Feyzi Bey arasında konuşmanın benzer bir anlatımı için, bkz. Mehmet Önder, *a.g.e.*, s.60.

¹⁴³ Halil Oran, “Atatürk Aydın'da”, *Aydın İl Yıllığı-1967*, İzmir-1968, s.118. İstifa eden Aydın Türk Ocağı Yönetim Kurulu şu isimlerden kuruluydu: Başkan; Feyzi Bey, Üyeler; Dr.Nazif Bey, Ziraat Mühendisi Nadir Bey, Dr. Baki Bey, Maarif Müdürü Niyazi Bey, Muallim Vahit Bey, Ömer Lütfü Bey ve Asaf Kenan Bey. Aydın Türk Ocağı Şubesinin başına Asaf (Gökbel) Bey gelmiştir.

¹⁴⁴ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s.294-295.

1931 Genel Seçimlerinde Milletvekili aday adaylarının Ankara'daki parti genel merkezine başvurmaları istenmiştir¹⁴⁵. Menderes'in böyle bir başvurusu olmadığı halde¹⁴⁶, Milletvekili adayı seçilmiştir. Menderes, bu konuda sonraları şöyle demiştir:

*“Parti o zaman şöyle ilan etmişti: Mebus olmak isteyenlerin behemehal Parti Merkezine müracaatları şarttı. O zaman hatırladığım ve gazetelerin yazdığına göre 6000 küsür kişi mebusluğa talip oldu. Halk Partisi benim, şart olmasına rağmen, böyle bir talepnamemi çıkaramaz. Ama, hiç teşebbüs etmediğim halde ve bir sürpriz olarak, gece yarısı namzetler arasında ismimin okunduğunu, ertesi sabah arkadaşlarım söylediler. Çünkü, ben bütün gün işimle, gücümle meşgul olarak, gece radyoyu bile dinlemeden yatmışım”*¹⁴⁷. Menderes'in bu sözlerinde, kendisinin Parti Genel Merkezince Milletvekili aday adayı olarak belirlendiğini ve ayrıca Menderes'in Milletvekili adayı olmak için resmî bir talepte bulunmadığını anlıyoruz.

1931 yılında, Türkiye'de iki dereceli bir seçim sistemi uygulandığından, Aydın'da, önce, Nisan ayının başlarında müntehib-i sanî (ikinci seçmen) seçimleri yapılmıştır. Aydın'da 490 kişi, ikinci seçmen olarak seçilmiştir.

Aydın'daki Milletvekili seçimleri ise, 21-24 Nisan günleri arasında gerçekleşmiş olmalıdır¹⁴⁸. Adnan Menderes, bu seçimlerde 490 ikinci seçmenden, 480 kişinin oyunu alarak Aydın'dan Milletvekili seçilmiştir¹⁴⁹.

TBMM'nin IV.Dönemi, 4 Mayıs 1931'de olağanüstü toplantısıyla¹⁵⁰ çalışmalarına başlamıştır. Aynı gün, Adnan Menderes Aydın Milletvekili olarak şöyle yemin etmiştir: *“Vatanın ve milletin kayıtsız şartsız hakimiyetine aykırı bir amaç*

¹⁴⁵ Milletvekili aday adaylarının sayısı 800 ile 1350 arasındadır ve bunların ancak 30-40 tanesi listeye alınmış, geri kalanları Parti merkezince belirlenmiştir. Bkz. Hakkı Uyar, “Tek Parti Döneminde Seçimler”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, S. 64 (Nisan 1999), s.26.

¹⁴⁶ Menderes'in 1931 Genel Seçimlerinden başka, 1935, 1939 ve 1943 Genel Seçimlerinde, seçim yeri olan Aydın'ın Milletvekilliği için resmî bir talepte bulunmamıştır. Cumhuriyet Arşivinde, başkalarına ait “Mebusluk Talepname” sine rastlanılmışken, Menderes'in böyle bir belgesi yoktur.

¹⁴⁷ Bkz. Ekler kısmı, Belge nu.1 (Menderes'in tektip metni).

¹⁴⁸ Atatürk'ün bildirisi 21 Nisan yayınlandığı için, bu tarihten önce olamaz. Menderes, seçildiğine dair aldığı mazbatasını, kendisine, 24 Nisan'da verildiğinden, bu tarihten sonra da olamaz. Bu mazbata için, bkz. Ekler kısmı, Belge nu. 11.

¹⁴⁹ Bkz. Ekler kısmı, Belge nu.11 (Menderes'in mazbatasını). 1959'da yayımlanmış bir kitapta, yazarın “artık hakikati açıklamak icap eder” diyerek başladığı cümlelerinde, Menderes'in 1931'de Aydın'dan Milletvekili seçilirken, hiçbir vakit ikinci seçmenler tarafından otomatikman tayin edilmesine taraftar olmadığı, daima halkın itimadına dayanmanın lüzum ve zarûretine inandığı, hatta o vakitler kendisinin “Beni millet mi seçti? Ben millet tarafından seçilmek isterim” dediğinden söz etmektedir. Bu konuda bkz. Mustafa Atalay, *Adnan Menderes ve Hayatı*, Sevinç Matbaası, Ankara 1959, s.16.

¹⁵⁰ O sıra yürürlükte olan Anayasanın 25. maddesine göre, Seçim dönemi bitmeden yapılan seçimler sonucundaki Meclis toplantısı, Kasım ayından önce toplanırsa, bu, “olağanüstü toplantı” sayılırdı.

gütmeyeceğime ve Cumhuriyet esaslarına sadakatten ayrılmayacağıma namusum üzerine söz veririm”.

Adnan Menderes, ilk kez Milletvekili olduğu 1931’den, partiden ihraç edildiği 1945 yılına kadar, her dört yılda bir yapılan seçimlerde (1935-1939-1943), yine Aydın’dan Milletvekili seçilmiştir¹⁵¹. Adnan Menderes’in 1931-45 döneminde Milletvekili seçildiği Aydın’dan aldığı oyları, mazbata bilgilerine göre şöyledir :

Namzet ismi	Seçim Dönemi	Aydın Kazası	Söke Kazası	Nazilli Kazası	Çine Kazası	Bozdoğan Kazası	Karacasu Kazası	Reylerin toplamı	İkinci seçmenlerin sayısı	Oya katılanların sayısı
Adnan Beyefendi	IV. (1931-1935)	151	63	112	56	64	35	480	490	482
Adnan Ertekin	V. (1935-1939)	183	71	147	71	79	35	586	605	586
-	VI. (1939-1943)									
Adnan Menderes	VII. (1943-1946)	197	92	134	86	81	40	630	698	645

Menderes’in 1939 seçimlerinde ne kadar oy aldığını, TBMM Arşivinde o seçime ait mazbatası mevcut olmadığı için bilemiyoruz. Fakat, aşağı yukarı aynı sayıda oy almış olmalıdır.

Menderes’in Milletvekili seçilmesinde, onun Atatürk’le 3 Şubat 1931’deki karşılaşmasının önemli bir etkisi vardır. Anlaşılan, Atatürk’ün Menderes’le yaptığı konuşma, kendisinde olumlu bir izlenim bırakmış ve daha o zaman Menderes’in Milletvekili olmasını istemiştir¹⁵². Öyle ki, Menderes’in Vasıf Çınar ve bazı

¹⁵¹ Aydemir, kitabının bir yerinde, Menderes’in “demirbaş milletvekilleri” arasına girdiğini yazmaktadır. Bkz. *a.g.e.*, s.102.

¹⁵² Cemal Kutay, Adnan Menderes’in bu konuda şunları aktardığını ifade etmektedir: “(Atatürk’e Aydın’daki karşılaşmasında izah verdikten sonra) *Kararını vermişti: ‘Bütün bu işleri daha bir müddet tek parti ile yürütmek zorundayız. Onun çatısı altında toplanmak ve en iyiyi orada aramak icap edecek. Daha bir müddet böyle olacağına benzer. Sen, çocuğum, Aydın’da Halk Fırkası teşkilatının başına geçeceksin.’ Ve benim bu hizmetimi şahsen yapabilmem için ilhamın şahsen kendisinden geldiğini bütün alakalılarına*

arkadaşlarından işittiğine göre, Atatürk, Aydın gezisinde yanında bulunan Recep Peker'e, Menderes'ten söz ederek *"Bugün komuştuğum genç, elbette burada bizim parti mutemetlerimizle çalışamaz. Şayan-ı dikkat bir gençtir"* demiştir¹⁵³. Atatürk'ün Menderes'in Milletvekili olmasını istemesinde, büyük ölçüde Menderes'in tarıma ilişkin bilgi sahibi olmasının ve Mecliste yararlı eleştiriler yapabileceği umudunu taşımasının etkisi olmalıdır. Çünkü, o sıralarda Atatürk'ün nüfusun çoğunluğu çiftçi-köylü olan halkına karşı tarımda köklü reformlar yapmak düşüncesinde olduğu bilinmekteydi. Üstelik, tek parti olan CHP'nin ülkedeki tüm kesimleri kucakladığının gösterilmesi gereği vardı ve bu işe çiftçi-köylü gibi çeşitli mesleklerden milletvekillerinin partiye kazandırılmasıyla başlanmalıydı¹⁵⁴. Bu yüzden, bazı özellikte (köylü, işçi gibi) milletvekillerinin seçilmesine dikkat edilmiştir¹⁵⁵.

Atatürk'ün Menderes'i önemsemesinin bir başka belirtisi, doğrudan partisi CHP'den aday göstermesidir. Çünkü, Atatürk, istese, eski bir SCF'li olarak Menderes'i Aydın'dan bağımsız aday olarak da gösterebilirdi. Çünkü, Aydın'da 1 kişilik müstakil adaylık bırakılmıştı; fakat, Atatürk onu partisine almıştır¹⁵⁶.

sarahatle hissettirdi. Üçüncü Büyük Millet Meclisi o yıl seçimleri yenilemeye karar verdi ve ben dördüncü devrede, CHP Vilayet İdare Heyheti Reisi olarak hizmette iken, Aydın mebusu seçildim. Listeye ismini (Atatürk) şahsen koydurmuştu". Bkz. Cemal Kutay, "Atatürk ve Adnan Menderes", *Başbakan Adanan Menderes'in Meclis Konuşmaları (1950-1954)*, (Haz. Faruk Sükan, a.g.e., s.XVIII. Adnan Menderes'in en küçük oğlu Aydın Menderes de, aynı sonucu çıkarmaktadır. Aydın Menderes, verdiği bir röportajda bu konuda şunları söylemektedir: *"Tebrik etmişler. 'Hayırlı olsun, Adnan Bey, Mebus olmuşsun' diye. O da 'Hayrola' demiş. Öğlen 13 haberlerini dinlemedin mi? Radyoda senin de ismin vardı' demişler. Tabii radyoda okunan aslında otomatikman seçiliyordu. O itibarla babamın Ankara'ya Meclise gelişinde Atatürk'ün hafızasında, rastladığı o genç insanın canlı kalmasının ve belki bir yere not ettirmiş olmasının sanıyorum çok önemli bir rolü var"*. Bkz. M.Ali Birand - Can Dündar - Bülent Çaplı, *Demirkırat, Bir Demokrasinin Doğuşu*, Doğan Kitapçılık, İstanbul 1999, s.15.

¹⁵³ Bkz. Ekler kısmı, Belge nu.1 (Menderes'in tekzip metni). Hatta, Ş.Süreyya Aydemir, sonraları Menderes'in kendisinin o dönemi anlatırken *"Atatürk beni keşfetti"* sözlerini işittiğini yazmaktadır. Bkz. Ş.Süreyya Aydemir, a.g.e., s.90. Fakat, Aydemir'in işittiğini belirttiği Atatürk beni keşfetti sözlerini, Menderes'le ilgili bir kitap yazan O.Cemal Fersoy, Menderes'in yakın arkadaşlarından hemen hemen hiçbirinin Adnan Menderes'in böyle bir söz sarf etmediğini teyit ettiklerini iddia etmektedir. Bu konuda, bkz. O.Cemal Fersoy, a.g.e., s.69.

¹⁵⁴ Atatürk, seçimler dolayısıyla 20 Nisan 1931'de yayımladığı bildirisinde *"Türkiye Cumhuriyeti halkının ayrı ayrı sınıflardan değil, fakat işbölümü itibarıyla çeşitli mesai erbabından"* oluştuğunu belirtmektedir. Bkz. Mete Tunçay, a.g.e., s.315.

¹⁵⁵ Bir örnek olması için, Hakkı Uyar'ın yazısında, Fahrettin Altay Paşa'nın kitabından aktararak verdiği bilgide, Paşa'dan CHP Merkezinden gönderilen bir yazıyla bir köylü mebus adayı bulması istenmiştir. Menderes'in, neden/nasıl Milletvekili seçildiğini de gösterebilecek, söz konusu yazı için, bkz. Hakkı Uyar, a.g.m., s.26-27.

¹⁵⁶ Esat Öz, *Otoriterizm ve Siyaset, Türkiye'de Tek-Parti Rejimi ve Siyasal Katılma (1923-1945)*, Yetkin Yayınları, Ankara 1996., s.148. Aydın'dan *"müstakil milletvekilliğine"* Fuat Şahin Erlâçin seçilmiştir.

Menderes'in Milletvekili seçilmesinde, daha doğru bir deyişle milletvekili aday¹⁵⁷ olarak belirlenmesinde akrabası Tevfik Rüştü Aras'ın¹⁵⁸ bir etkisinin olup olmadığı sonraları tartışma konusu olmuştur. Menderes, bu konuda, T.Rüştü Aras'ın kendisine saygı duyduğunu belirttikten sonra “(T.Rüştü Aras'ın) *iltiması ile milletvekili olmak değil, çok defa fikir bakımından karşısında mevkiî aldım. Bana zaman zaman 'ısrar etmesin' diye haber gönderdiğini de hatırlatayım*” demiştir¹⁵⁹. Menderes, böyle bir iltimasın olmadığını, aynı yerde “*eğer istesem ve Tevfik Rüştü Beyden iltimas talep edecek olsam, çoktan Halk Partisi içinde mevkiler elde eder, Atatürk'e ve İsmet Paşa'ya yaklaştırdım*” şeklinde vurgulamaktadır¹⁶⁰. Menderes, bu sözleriyle, Milletvekili seçilmesinde T.Rüştü Aras'ın bir iltimasının olmadığını açıkça söylemektedir. Atatürk'ün, Menderes'in kendi Dışişleri Bakanı olan T.Rüştü Aras'ın bir akrabası olduğunu öğrenmediği pek düşünülemez. Fakat, T.Rüştü Aras'ın Menderes'i Milletvekilli seçtirdiğine ilişkin hiçbir belirti yoktur.

Menderes, Milletvekili seçildikten sonra, Ankara'da bir ev kiralayana kadar Tevfik Rüştü Aras'ın misafiri olarak, onun Çankaya'daki evinde kalmıştır¹⁶¹.

4- Partideki ve Meclisteki Faaliyetleri

a) Dilekçe Komisyon Üyeliği

Menderes, ilk olarak Mecliste Dilekçe Komisyonunda, o zaman ki deyişle “*İstid'a Encümeni*”nde bulunmuştur. Menderes'in bu komisyondaki görevi hakkında detaylı bilgi yoktur. Fakat, Menderes'in bu görevi, ona devletin işleyişi konusunda bilgi sahibi yaptığı söylenebilir. Nitekim, Menderes, bir arkadaşına söyle demiştir: “*Ben, Mecliste yalnız Dilekçe Komisyonunda çalıştım. Orası bu devlet ve millete ait bütün*

¹⁵⁷ Aydemir'e göre, “*o zamanki tek parti ve tek şef devrinde namzet demek, mebus demektir.*” Bkz. Ş.Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s.89.

¹⁵⁸ Tevfik Rüştü Aras, Menderes'in eşi Berrin Hanımın teyzesi Makbule Hanımın kocasıdır. Bkz. Ekler kısmı, Belge nu.2/b (Seçere). Aras, 1299'da Çanakkale'de doğmuştur. Beyrut Fransız Tıbbiye Mektebinden mezun TBMM I.döneminde boşalan bir Milletvekilliği için 17 Haziran 1920'de yapılan seçimlerde Menteşe Mebusu olmuştur. TBMM II.Dönemde İzmir'den Milletvekili seçilmiştir. İsmet Paşanın kurduğu Bakanlar Kurulunda Dışişleri Bakanlığı yapmıştır. Hatta, Fakat, 11 Ekim 1938'de kurulan Celal Bayar'ın ikinci hükümetine alınmamıştır. 1939'da Londra Büyükelçiliğine atanmış ve bu görevini 1943 yılına kadar sürdürmüştür. 5 Ocak 1972'de İstanbul'da ölmüştür. Bir çocuk babasıdır. Bkz. *Türk Parlamento Tarihi, 1919-1923*, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara 1995, c.III, s.762-763.

¹⁵⁹ Bkz. Ekler kısmı, Belge nu.1 (Menderes'in tekzip metni).

¹⁶⁰ Bkz. Ekler kısmı, Belge nu.1 (Menderes'in tekzip metni).

¹⁶¹ Bkz. Ekler kısmı, Belge nu.3.

dertlerin kaynadığı ocaktır. Devletin ne olduğunu, nasıl işlediğini, nereleri aksadığını, nasıl düzeleceğini orada öğrendim”¹⁶².

b) TBMM’deki İlk Konuşması

Adnan Menderes, TBMM’deki ilk konuşmasını, milletvekilliğinin ikinci yılında, 4 Aralık 1933’te yapmıştır. Menderes, Gümrük memurlarından görevlerini kötüye kullananlarla görev ve mesleklerinde kendilerinden yararlanılmayanlar hakkında yapılacak işlemlerle ilgili kanuna ek olarak hazırlanan kanun¹⁶³ tasarısı hakkında kısa bir konuşma yapmıştır.

Bu kanun tasarısı, Başbakanlıkça 15 Kasım 1933 tarih ve 6/3287 sayılı yazıyla TBMM Başkanlığına sunulmuştur.

Bu tasarının gerekçesinde, *“Bahşiş, Devlet memurlarının huyunu bozan, haysiyetini kıran bir vasıta olduğu gibi, ferdi –umumî vergi ve tekliflerden başka olarak- amme hizmetleri masraflarına sokması itibariyle de şiddetli takibatı müstelzim olmalıdır”* denilmektedir¹⁶⁴. Böylece, mevcut kanuna ek olarak, gümrükte *“bahşiş”* alan ve verenin, cezalandırılması esası getirilmiştir. Öyle ki, tasarının kanunlaşması halinde, bahşiş alan gümrük memuru, *“rüşvet”* almış gibi, işinden atılabilecekti.

Kanun tasarının 4 Aralık 1933’te TBMM’de yapılan görüşmelerinde, Adnan Menderes, konuya ilişkin şunları söylemiştir:

“Efendim, bendeniz bahşiş hakkında gelen bu kanun tasarısı münasebetiyle bir iki kelime arz etmek istiyorum. Şimdiye kadar bahşiş, rüşvet gibi, cezaî yaptırım altında bulundurulmamış bir haldir. Gümrükte bir çok tecrübelerle bahşişin salgın bir halde olduğu görülmüş ve memurların haysiyetini kırarak, memurluk görevlerini suiistimale sevk edecek bir mahiyet almıştır. İnhisar(Tekel) Bakanlığı gerçi inhisar, gümrük memurlarını bahşiş almalarından dolayı cezalandıracak bu kanun tasarısını

¹⁶² S. Ağaoğlu, a.g.e., s. 97.

¹⁶³ 10 Ocak 1932 tarih ve 1920 sayılı kanun.

¹⁶⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre. 4, c. 18-19, (Sıra No: 17), s.1. Gerekçede, amaç şöyle açıklanmıştır: *“İş gördükten sonra ve sözleşilmeden alınıp verilmesi dolayısıyla, mahkemelerce rüşvet sayılmayan bu kötü suç (bahşiş), müeyyidesiz kalmakta ve bu yüzden önü tamamiyle alınamamaktadır. O halde ki, bugün bir iş sahibi az veya çok bir parayı memura vermekte ayıp görmez ve bu paranın tutarı aylığı derecesini bulduğu veya geçtiği için bir kısım seciyesiz memurlarda bahşiş almaktan çekinmez. Bu kısım memurlar, artık bunun haysiyeti kıran bir şey olduğunu duymaz olmuştur ve bütçesini aylığından başka olarak gelen bu gelire göre yapmıştır. Onun bu huyunu –ceza korkusu olmadıkça- bırakması mümkün değildir. Kötülük töre kılığını ve genişliğini almış olduğundan bazı iş sahipleri gümrük vergisi verir gibi –hiçbir hususi maksat olmaksızın dahi bahşiş vermeye kendini mecbur saymakta ve vermediğinde işinin güçleştireceği inanına sapmaktadır”.*

huzurunuza getirmiş oluyor, ancak bahşiş Hükümet memurlarının haysiyetini kıracak ve onlara görevlerini suiistimal ettirecek bir mahiyet aldıktan sonra, bunun yalnız gümrük ve inhisarlarda değil, bütün devlet dairelerinde uygulanmasını çok doğru buluyorum. Hiçbir zaman iddia edilemez ki bu, yalnız gümrük ve inhisarlar memurlarına özgü bir haldir. Bundan başka, biz böyle söylemekle, bahşiş, gümrük idarelerinde alınacak olursa suçtur; gümrük idarelerinden başka bir yerde alınacak olursa mubahtır gibi mahzura, yanlış bir ifadeye de düşmüş oluruz”¹⁶⁵.

Görüldüğü gibi, Menderes bu ilk meclis konuşmasında, bahşiş alan, sadece gümrük memurlarının değil, diğer tüm devlet memurlarının cezalandırılması gerektiğini düşünmektedir. Çünkü, bahşiş nerede alınırsa alınsın, yapılan bir suçtur. Bu yüzden, kanunun kapsamının bütün devlet dairelerini içine alacak şekilde genişletilmesi fikrindedir.

Menderes’ten önce, bu kanun taslağı hakkında konuşan Kocaeli Milletvekili Sırrı Bey, kanunun yerinde olduğunu söyledikten başka, gümrük memurlarının bahşiş almasını önlemek için, hükümetin onlara “*gözleri hariçte kalmayacak şekilde*” tatminkar maaş vermesi gerektiğinden bahsetmektedir¹⁶⁶.

Menderes’in konuşmasından sonra söz alan Trabzon Milletvekili Raif Bey ise, Menderes’in bahşiş işinin sadece gümrük memurlarında değil, diğer devlet memurlarında da bu gibi hallerin olduğu sözlerine karşılık, o memurların memûrin kanununun genel hükümleri çerçevesinde belirli olan inzibati tedbirlerle cezalandırılacağını; aksi halde bu kanunun çıkmasıyla onların bahşiş almalarının yolunun açılmış olmadığını belirtmektedir¹⁶⁷.

Gümrük ve İnhisarlar Vekilinin teklif ettiği bu kanunun özel olmasının nedeni, gümrük memurlarına özgü bir kanunun olmasıdır. Fakat, önceki gümrük memurlarıyla ilgili kanunda hangi sebeplerin, tasfiyeye esas olacağı belli iken, bahşiş hakkında, söz konusu kanunun bir hükmü yoktu¹⁶⁸. Mecliste, şimdi görüşülen, işte bu kanuna bir ek kanundu. Görüşmelerden sonra yeni kanun oybirliği ile kabul edilmiştir.

¹⁶⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre. 4, İnkat. 9, Celse.1 (04.12.1933), c.18-19, s.19.

¹⁶⁶ TBMM ZC, aynı yer, s. 18-19.

¹⁶⁷ TBMM ZC, aynı yer, s.20.

¹⁶⁸ TBMM ZC, aynı yer, s.20 (Gümrük ve İnhisarlar Vekili Ali Rana Bey’in konuşmasından).

c) Aydın Halkevi Kuruculuğu

19 Şubat 1932’de, CHP’ye bağlı olarak on dört şehirde açılan Halkevleri arasında Aydın Halkevi de yer almaktadır. Aydın Halkevi’nin açılışında, o sırada Aydın Milletvekili olan Adnan Menderes bulunmuş ve bir konuşma yapmıştır. Menderes, konuşmasında şunları söylemiştir:

*“Halkevleri, cemiyeti ve milleti yükseltmek için cem’i mesainin toplandığı çatı olacaktır. Bu teşekküle çok büyük ihtiyaç vardır. Çünkü, dinî ve siyasî sultanın tahakkümünü yıkmakla Terakkî manialarını yok eden inkılabımız, Halkevleri ile medeniyet ve yükselme yolundaki zaferlerini tamamlayacaktır. Memleketin en uzak köşesindeki bir istidadı merkeze tanıtmak, ilerleme imkanı ve fırsatlarını onun ayağına götürmek vazifemizdir ve bunu Halkevleri yapacaktır”*¹⁶⁹.

Görüldüğü gibi, Menderes, bu konuşmasında, Halkevlerini, toplumu çağdaşlaşmaya götürecek olan kuruluş olarak değerlendirmektedir. Menderes’in bu sözleri, aslında, o dönem parti yöneticilerinin Halkevleri ile ilgili genel bir düşüncesini yansıtmaktan pek farklı sayılamaz.

Aydın Halkevi’nin açılışından sonra, 4 Mart 1932 tarihine kadar, Halkevi işlerini aynı zamanda Aydın’ın CHP İl Yönetim Kurulu başkanı olan Menderes yürütmüştür. Anlaşılan, Menderes, sırf bu nedenle, yani, Ankara’dan Aydın’a, Aydın’ın Halkevi’ni kurmak üzere görevlendirilmiştir. Fakat, 4 Mart günü yapılan seçimlerden sonra, Aydın Halkevi Başkanlığına, Partinin İl yönetim Kurulu üyesi Dr. Mukadder Bey seçilmiştir¹⁷⁰. Böylelikle, Menderes, iki haftalık bir süre için Aydın’daki Halkevi’nin kuruluşunda yer almış ve sonra görevi seçimle belirlenen kişilere bırakmıştır. Menderes’in Halkevindeki bu tarihten sonraki faaliyetleri daha çok fahri düzeyde gerçekleşmiştir.

¹⁶⁹ Bilgin Çelik, “Tek Parti Döneminde Aydın’ın Sosyo-Kültürel Yaşamında Halkevi’nin Yeri”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, S. 66 (Haziran 1999), s.40.

¹⁷⁰ a.g.m.

d) Parti Müfettişliği

Menderes'in parti içindeki en önemli ve uzun yıllar yaptığı görevi ise, parti müfettişliği olmuştur. CHP'nin parti tüzüğüne göre, parti müfettişi¹⁷¹ parti merkezinin mahalli örgütlerini parti içinde sıkı denetimini sağlayan bir görevliydi.

Menderes'in Parti Müfettişi olarak görev yaptığı tarihler ve yerleri, aşağıda gösterilmiştir:

<u>Dönem</u>	<u>Teftiş Yerleri</u>
1935 (Ağustos)	Konya İli ¹⁷²
(Eylül)	Antalya İli ¹⁷³
(Ekim)	Mersin İli ¹⁷⁴
1936 (Şubat)	Antalya Bölgesi (Antalya, Isparta) ¹⁷⁵
(Mart)(Kasım)	İçel Bölgesi (Seyhan, İçel) ¹⁷⁶
1939 (Haziran)	Afyon Bölgesi (Afyon, Eskişehir) ¹⁷⁷
(Aralık)	Aydın Bölgesi (Aydın, Muğla) ¹⁷⁸
1940 (Şubat)	Kütahya ili (Kütahya, Manisa) ¹⁷⁹
(Temmuz)	Eskişehir Bölgesi ¹⁸⁰
(Eylül)	Afyon Bölgesi ¹⁸¹

Görüldüğü gibi, Adnan Menderes, 1935 ile 1940 yılları arasında, özellikle ülkenin batı kesiminde parti müfettişliği görevini yapmıştır. Menderes'in Hukuk Fakültesini bitirdiği 1935'den sonra bu göreve getirilmesi de dikkat çekmektedir.

¹⁷¹ Bazı belgelerde "parti inspektörü" diye geçmektedir.

¹⁷² T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Cumhuriyet Halk Partisi, Dosya. 4.Büro, Belge nu. 677.289.1 (189).

¹⁷³ aynı belge.

¹⁷⁴ aynı belge.

¹⁷⁵ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Cumhuriyet Halk Partisi, Dosya. 4. Büro, Belge nu. 618.28.1.

¹⁷⁶ aynı belge.

¹⁷⁷ Cemil Koçak, *Türkiye 'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, c.2, s.94.

¹⁷⁸ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Cumhuriyet Halk Partisi, Dosya. 4.Büro, Belge nu. 621.37.1.(92).

¹⁷⁹ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Cumhuriyet Halk Partisi, Dosya. 4.Büro, Belge nu. 680.302.1(107+4).

¹⁸⁰ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Cumhuriyet Halk Partisi, Dosya. 4. Büro, Belge nu. 651.166.1.

¹⁸¹ Cemil Koçak, *a.g.e.*, s. 94. 1 Eylül 1940'da 25'e çıkan Parti Müfettişleri arasında, bu tarihten itibaren Adnan Menderes'in ismine rastlanılmamıştır.

Menderes'in parti müfettişliğinde iken ne/neler yaptığını ortaya koyacağı için parti müfettişlerinin görevleri açıklanması gerekir. 1939'daki Teftiş Talimatında, parti müfettişlerinin görevleri şöyle belirlenmiştir¹⁸²:

Partin Müfettişleri, bölgesindeki parti örgütünü, kazalara kadar, mümkünse Nahiye ve Köy Ocaklarını da, yılda en az iki kez denetleyecekti.

TBMM'nin yaz tatili süresi hariç olarak, senenin diğer aylarında, aralıklı olmak şartıyla, en az altı ay kendi bölgesi içinde bulunacaklardı. Bölgeleri içindeki illeri, mevsime, yolların haline ve nakil vasıtalarının durumuna göre sıraya koyarak, hangi vilayetleri hangi aylarda teftiş edeceklerini planlayıp Genel Sekreterliğe bildirecekler ve teftişini bitirdikleri ilin raporunu, diğer ilin teftişini beklemeden Genel Sekreterliğe yollayacaklardı.

Gerekirse, bölgelerindeki kongrelere ve yönetim kurullarına başkanlık edebileceklerdi.

Parti dışında kalan örgüt ve kurumları ilgilendiren yolsuzluklara tesadüf edilirse, gerek ve önemine göre, yapılacak işlem hakkında Genel Sekreterlikten talimat isteyeceklerdi.

Karşılaşacakları şikayet ve dileklerden fayda ve gerek gördüklerini merkeze bildireceklerdi.

Menderes'in teftiş işlemini talimatlara uygun bir şekilde yaptığı, hatta hazırladığı bazı raporları sayesinde takdir aldığı anlaşılmaktadır. Örneğin, 1935 yılının yaz aylarında Konya ilinde yaptığı teftişin raporu için, Parti Genel Sekreterliğince gönderilen 8 Şubat 1936 tarihli yazıda *“Emek ve değerli bir çalışma mahsûlü olan bu rapordan çok faydalandık. Size bu çalışmadan ötürü teşekkür eder ve sevgilerimle gözlerinizden öperim”* denilmektedir¹⁸³.

Menderes, parti müfettişi olduğu dönemlerde Ankara'nın dışında olması yüzünden başkentteki gelişmeleri yakından takip edememiş olmalıdır. Fakat, diğer yandan, partinin işlerini, düzenini, mahalli örgütlerini detaylı bir şekilde öğrenmiş olduğu söylenebilir.

¹⁸² Cemil Koçak, “Tek Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi'nde Parti Müfettişliği”, *Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan*, İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul 1992, s.475-481 (Ek 1).

¹⁸³ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Cumhuriyet Halk Partisi, Dosya. 4. Büro, Yer No. 677.289.1.

e) Bolu İl Kongresinde Müşahitliği

Adnan Menderes'in, bilindiği kadarıyla, "*Müşahit (Gözlemci)*" sıfatıyla katıldığı tek il kongresi 1936 yılındaki Bolu İl Kongresidir.

CHP'nin tüzüğü gereği¹⁸⁴, iki senede bir yapılan il kongreleri, 1936 yılında da yapılmıştır. Fakat, o sırada, her ilde değil, CHP'nin parti örgütü olan 50 ilde kongreler yapılabilmektedir.

İl kongreleri, (CHP'nin) amaçlarını kolaylaştırmak ve partinin gelişimini artırmak için, parti faaliyetleri ile hükümet idaresi arasında daha sıkı bir yakınlık ve daha uygulamaya dönük bir beraberlik temin etmek içindi¹⁸⁵. Bu, Atatürk'ün 1936 yılının TBMM açış konuşmasında söylediği; "*halk ile hükümet arasındaki yakınlık ve beraber çalışma gayreti ayrıca memnuniyeti mucip bir seviyededir*" ifadelerine uygunluk taşımaktaydı¹⁸⁶. Bu yüzden, 1936'da yapılacak il kongrelerini yakından izlemek için Partinin Yönetim Kurulunun seçeceği partili bir milletvekilinin bütün il kongrelerinde müşahit olarak bulunması faydalı bulunmuştur.

İl kongrelerinde müşahit olarak gidecek Milletvekillerinin görevleri şu şekilde belirlenmiştir¹⁸⁷:

*"İl kongresi nerede toplanmıştır? İl kongresine gelen delegeler yetkili kongrelerin seçtiği delegeler midir? Kongre görüşmelerine başlanmak için tüzük gereğince lazım olan çoğunluk (bütün delegelerin yarısından bir fazlası) var mıdır? Kongre kendi başkan ve vekilini ve sekreterlerini, komisyonlarını ve nihayet kongre bütün işlerini bitirdikten sonra seçeceği İl yönetim Kurulu ve büyük kongre delegelerini tüzüğün 67. maddesine göre serbestçe ve usûle göre seçmiş midir? İl yönetim kurulunun iki senelik çalışmasına ve bundan önceki kongrenin dileklerine ait raporunu kongre nasıl karşılamıştır? Kongre görüşmelerinde zabıt tutulmuş mudur? Kongrenin seçtiği komisyonlar (hesap bakma, bütçe yapma, dilek komisyonları) ayrıca toplanarak tetkiklerini bir raporla kongreye bildirdiler mi, kongrelerde vilayetlerin ihtiyaçlarını ilgilendiren dilekler iyice incelenip tespit edildi mi? Kongre delegeleri arasında parti bağlılığının gerektirdiği sevgi ve samimiyet ve ahenkli çalışma var mı?"*¹⁸⁸.

¹⁸⁴ Tüzüğün ilgili maddesi şöyledir: "*Ocak, kamun(nahiye) kongreleri yılda bir; İl ve ilçe kongreleri iki yılda bir yapılır*"(md.53). Bkz. Çetin Yetkin, a.g.e., s.268.

¹⁸⁵ CHP 1936 İl Kongreleri, (Yayınlandığı yer ve yayınevi belirtilmemiş), 1937, s.11.

¹⁸⁶ Kâzım Öztürk, *Cumhurbaşkanlarının Türkiye Büyük Millet Meclisini Açış Nutukları*, s.250.

¹⁸⁷ CHP 1936 İl Kongreleri, s.12.

¹⁸⁸ a.g.e., s.12.

Bu işleri, Müşahit Milletvekilleri bir raporla Genel Sekreterliğine bildireceklerdi.

Müşahit Milletvekillerinden, ayrıca, kongrelerin yönetimine müdahale etmeksizin, sadece kongrelerin görüşmelerini yakından izlemeleri ve gözlemlmeleri istenmiştir.

Adnan Menderes de, dönemin İçişleri Bakanı ve aynı zamanda CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya'dan 10 Kasım 1936 tarihli aldığı bir mektupla, 25 Kasım 1936'da Bolu'da açılacak İl Kongresinde müşahit milletvekili olarak görevlendirilmiştir.

Bolu İl kongresi 25-26 Kasım 1936 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Kongre, “İlbay ve Parti Başkanı” Salim Gündoğan tarafından açılmıştır. Gündoğan, açış konuşmasına şöyle başlamaktadır:

*“Kış ve yağmura ve yol sıkıntılarına katlanarak genel sekreterliğin yüksek buyruklarını yerine getirmek için memleketimizi teşrif ve kongremize şeref veren Aydın sayın sayılayı Bay Adnan Menderes'i kongreye karşı gösterdikleri yüksek ilgiden ötürü hoş geldiniz der, derin saygılarımı sunarım”*¹⁸⁹.

Menderes'in CHP Genel Sekreterliğine verilmek üzere hazırladığı raporda, kongrenin her safhasını kısaca öğrenmek mümkündür. Fakat, Menderes'in özellikle iki konuda yazdıkları dikkat çekmektedir: Bunlardan ilki, dileklerle; diğeri, Hükümet ve partinin birleştirilmesinin sonuçlarıyla ilgilidir.

Menderes, raporunda, dileklerin görüşülmesini “kongrenin en güzel safhası” olarak nitelendirmektedir. Menderes, bu konuda raporunda şunları yazmıştır:

*“ Bir tarafta partinin delegeleri, diğer tarafta vilayetin yüksek memurları, nâzım olarak da kongrenin başında İlbay ve Parti başkanı. Vilayet partisinin dileklerini serbestçe ve oldukça hararetle konuşular. Dileklerin böyle serbestçe müzakeresinde Genel Sekreterliğin bu yöndeki emirlerinin her İlçe kongresinde İlbay tarafından esaslı olarak telkin edilmiş olmasının hissi büyüktür”*¹⁹⁰.

Menderes, bu sözleriyle, kongre öncesinde Parti Genel Sekreterliğinin dileklerin serbestçe söylenebilmesi için yapılan telkinlerin faydasını vurgulamaktadır. Öyle ki, raporunu, bu işin önemine dikkat çekerek, şu cümlelerle bitirmektedir:

“Parti içinde ve idaresinde demokratik bir hava ve zihniyetin hakim olabilmesi, seçme ve şikayet serbestliğinin temin edilebilmesi için Genel Sekreterliğimizin, bilhassa

¹⁸⁹ a.g.e., s.80.

¹⁹⁰ a.g.e., s.87.

valiler ve bir taraftan da Parti örgütleri üzerinde bu yönde yapmakta oldukları telkin ve tesirlerin fasılasız idamesi ve bu yolun yetiştirici bir sistem haline getirilmesi lazımdır kanaatindeyim” ¹⁹¹.

Görüldüğü gibi, Menderes kongrede yaşanacak her türlü konuşma serbestliğinin partinin demokratik yönetimine katkıda bulunacağı fikrindedir.

Menderes, raporunda, Hükümet ile partinin birleştirilmesinin¹⁹² sonuçları bakımından kongredeki izlenimlerini de aktarmıştır. Menderes, bu konudaki görüşlerini şöyle özetlemiştir:

“Bu birleştirme neticesinde Hükümet idaresiyle Parti faaliyeti arasında sıkı bir yakınlık ve amelî bir beraberliğin tahakkukuna doğru gidilmekte olduğu söylenebilir.

Parti örgütlerimizin dileklerinin İlbayın ve mahalli hükümetin de dileği ve icraat programının bir parçası haline gelmesi, şüphe yoktur ki, memleketin siyasî ve içtimâî hayatında güdülen yüksek maksadın tahakkukunu kolaylaştıracak ve Partimizin inkişafını hızlandıracaktır. Bundan başka, bu birleştirmenin mahalli ikilik cereyanlarının da ortadan kalkmasında müessir olacağı görülmektedir” ¹⁹³.

Menderes’e göre, Hükümet ve Partinin birleşmesi, örneğin illerde valilerin aynı zamanda o ilin CHP Başkanı da olması, ildeki isteklerin aynileşmesini sağlayacaktı. Ayrıca, örgüt ile yönetim arasında bir anlaşmazlık çıkmayacaktı.

f) Kongre Üyeliği

1927’de toplanan CHP Kongresi, tüzük gereğince, kongreleri her dört yılda bir yapmaya karar vermiştir. Menderes, 1931’deki olağan Büyük Kongresine (Kurultayına) ilk kez 1931 senesinde Milletvekili olduğu için tabî üye olarak katılmıştır¹⁹⁴.

Menderes, 9-16 Mayıs 1935 tarihleri arasında gerçekleşen Dördüncü Büyük Kurultaya, yine Aydın Milletvekili (Saylavı) olarak kurultay üyesi olmuştur¹⁹⁵.

¹⁹¹ a.g.e., s.87.

¹⁹² O sıra Başbakan ve CHP Genel Başkan Vekili olan İsmet İnönü’nün 18 Haziran 1936’da yayımladığı bildiride, Hükümet ile Parti örgütünün birleştirildiği açıklanmıştır. Buna göre, İçişleri Bakanı, aynı zamanda partinin Genel Sekreteri idi; illerdeki Valiler, aynı zamanda o ilde partinin il başkanıydılar; Müfettişler devlet işlerinin yanı sıra parti işlerini de denetleyeceklerdi. Bkz. a.g.e., s.87.

¹⁹³ a.g.e., s.87.

¹⁹⁴ CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları, Devlet Matbaası, İstanbul 1931, s.7.

¹⁹⁵ CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, Ulus Basımevi, Ankara 1935, s.8.

Menderes, 29 Mayıs - 3 Haziran 1939 tarihleri arasında yapılacak CHP'nin Beşinci Kurultayında, kurultay üyesi olmaktan başka, 15 üyeli nizamname encümenine(program komisyonuna) katip olarak seçilmiştir¹⁹⁶.

8-15 Haziran 1943 tarihleri arasında gerçekleşen CHP Altıncı Büyük Kurultayında ise Menderes, ayrıca bir görev almamış, yalnızca kurultay üyesi olmuştur¹⁹⁷.

¹⁹⁶ *CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları*, Ulus Basımevi, Ankara 1939, s. 5

¹⁹⁷ Koçak'ın, kurultayın tutanakları yayınlanmadığı için genellikle dönemin basınından derlediği bilgilere göre, Menderes'in bu kurultayda herhangi bir görev almadığı anlaşılmaktadır. Bkz. Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, s.304-309.

BİRİNCİ BÖLÜM

ADNAN MENDERES'İN CUMHURİYET HALK PARTİSİ İÇİNDEKİ MUHALEFETİ (1945-1946)

A- MENDERES'İN İLK ÖNEMLİ MUHALEFETİ SAYILAN TOPRAK REFORMU GİRİŞİMİ

I- Hazırlık Dönemi

Yeni Türk Devleti, kuruluşun daha ilk günlerinden itibaren toprak konusu üzerinde önemle durmuştur.

1920'lerin başında, hükümetlerin daha çok büyük toprak sahiplerinin çıkarlarını koruduğu söylenebilir. Çünkü, İstiklâl Savaşı, aynı zamanda, büyük toprak sahiplerinin desteği ile kazanılmıştı. Dolayısıyla, ekonomik güçlerini sürdüren bir kesimi hükümetin karşısına alması istenmemiştir. Üstelik, bu yıllarda, topraksız ve az topraklı köylülere toprak dağıtılmasında, büyük mülklere dokunmak, bir anda sosyal yapıyı değiştirebilecek bir hareket olarak görülmüştür.

Fakat, 1920'lerin ortalarında, özellikle Doğu Anadolu'da görülen isyan hareketlerinde büyük toprak sahiplerinin oynadıkları rol, yönetimin, üzerinde toprak sahibine bağımlı ortakçı, maraba, yarıcı gibi köylünün işlettiği büyük mülklere karşı bir politika gütmelerine yol açmıştır. Nitekim, toprak dağıtımıyla ilgili ilk hüküm de, 1925 yılı Bütçe Kanunun bir maddesinde geçmektedir. Bu maddeye göre, toprağa ihtiyaç duyan ziraat erbabına, elde mevcut millî arazi, bedeli on senede taksitle alınmak ve her aileye verilecek arazi miktarı ellerindeki topraklarla birlikte en fazla 200 dönümü geçmemek üzere, değeri bahasına dağıtılacaktı¹⁹⁸.

Cumhurbaşkanı Atatürk, 1928 yılının Meclisi açış konuşmasında, hükümete, özellikle doğu illerinde toprağı olmayan çiftçilere toprak sağlamak meselesiyle önemli olarak uğraşmak emrini vermiştir¹⁹⁹. Nitekim, 8 Haziran 1929 tarih ve 1505 sayılı “*Şark menatıkı dahilinde muhtaç zürraa tevzii edilecek araziye dair kanun*” çıkartılmıştır. Bu

¹⁹⁸ Ömer Lütfü Barkan, “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Türkiye’de Ziraî Bir Reformun Ana Meseleleri”, *Türkiye’de Toprak Meselesi*, İstanbul 1980, Gözlem Yayınları, s.453-454. 1934 yılına kadar böylelikle bir hüküm, Bütçe Kanunlarına konmuştur. Bu hüküm, aynı yıl, 2 Haziran’da kabul edilen 2490 sayılı “*Arttırma, Eksiltme ve İhale Kanunu*”nın 56. maddesiyle daimileşmiştir. Bkz. *TBMM Kavanin Mecmuası*, D.3, c.13, s.719 ve *T.C. Resmi Gazete*, S. 2723 (10. 06.1934).

¹⁹⁹ Kazım Öztürk, *a.g.e.*, s.204.

kanuna göre, doğu illerinden batı bölgelerine nakledilen kimselerin arazisini, köylü, aşiret efradı, göçebe ve muhacirlere vermeye hükümet yetkili kılınmıştır. Hükümet, ayrıca, dağıtılmamış araziye topraksız köylüye vermek üzere kamulaştırabilecekti²⁰⁰.

Başlangıçta, daha çok siyasî nedenlerin zorladığı ve sadece Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgesiyle sınırlı arazi mülkiyetini değiştirmeye yönelik hareketin, 1930'lu yılların başında, ziraî üretimi artıracak düşüncesiyle birlikte, bütün ülke çapında değiştirilmesi gerektiği anlayışı benimsenmiştir. Fakat, hükümet daha çok günün ihtiyaçlarını karşılamak için acele alınmış kararlarla harekete geçmiştir.

Aynı amaçla, 14 Haziran 1934 tarihinde İskan kanununda yapılan bir değişiklikle öteden beri aynı mıntıkada bulunan aşiret fertleriyle bu mıntıkanın yerli halkından olan veya herhangi bir sûretle yerleşmek üzere oraya gelmiş bulunan topraksız veya topraklı çiftçilerin Bakanlar Kurulu kararıyla, hazineye ait topraklardan toprak verilmek üzere toprağa bağlandırılacağı kabul edilmiştir²⁰¹.

Toprak dağıtımı, böylece, 1935 yılına kadar çeşitli kanun maddelerine ve İskan Kanuna dayanmıştır. 1935'den itibaren ise, toprak konusuyla ilgili daha kapsamlı ve ayrı bir kanun çıkarılması gereği hissedilmeye başlamıştır. Bu konuda ilk gösterge, 1935 yılında, iktidar partisi olan CHP'nin programına "*Her Türk çiftçisini yeter toprak sahibi etmek, Partimizin ana gayelerinden biridir*" maddesinin eklenmesi olmuştur²⁰². Fakat, en ciddi taslak, yine aynı yıl içinde, İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan 12 Kasım tarihli İskan-Toprak Kanunudur. Bu taslağa göre, hükümet, 2000 dönümden fazla olan büyük arazileri ve sahipleri tarafından başında bulunarak işletilmeyen 2000 dönümden az arazileri hazine bonosu karşılığında üzerindeki yapılarıyla beraber istimlak edebilecekti ve kamulaştırılan arazilerin bedelleri 1914 vergi kayıtlarına göre hesaplanacaktı.

İçişleri Bakanlığı bünyesinde hazırlanan bu taslak²⁰³, diğer bakanlıklara ve komisyonlara verildiğinde anayasaya aykırılığı yüzünden tepkiyle karşılaşmıştır.

²⁰⁰ Bu gibi arazilere, 1914 yılında kaydedilmiş vergi kıymetinin 8 ile 10 katı arasında olmak üzere ödenecekti. Bkz. *TBMM Kavanin Mecmuası*, D.3, c.7, s. 935-936 ve *T.C. Resmi Gazete*, S. 1213 (11. 06.1929). Menderes, bir konuşmasında, bu kanundan "*isyan ve derebeyliği tasfiye eden kanun*" diye nitelendirmiştir. Bkz. *TBMM TD*, D.7, B.67, O.2, c.18, s.38 (01.06.1945).

²⁰¹ 2510 sayılı İskan Kanunu'nun 12. maddesinin (b) fıkrası. Bkz. *TBMM Kanunlar Mecmuası*, D.3, c.13, s.783 ve *T.C. Resmi Gazete*, S. 2733, (21. 06.1934).

²⁰² *CHP, Dördüncü Büyük Kongre Zabıtları*, Ankara 1935, s.81.

²⁰³ Ö.L.Barkan'ın belirttiğine göre, bu kanun taslağı "*ortalığı telaşa vermemek*" ve meseleyi "*serinkanlılıkla*" ele almak amacıyla, tasarılışp Meclise sevk edilememiş, adeta gizli tutularak, kamuoyuna açıklanmamış; sadece Meclisin ve Hükümetin "*dar çevresi*" içinde kalmıştır. Dolayısıyla, bu

Çünkü, taslaktaki, kamulaştırılacak arazilerin bedellerinin hesaplanması ve ödenmesiyle ilgili teklifin, o sırada yürürlükte olan 1924 Anayasasının 74. maddesinde yer alan, kamulaştırmalarda zamanın piyasa değerine göre ödemenin peşin yapılmasını gerektiren maddesiyle çeliştiği anlaşılmıştır²⁰⁴. Bu yüzden, hazırlanmakta olan toprak reformunun uygulanmasını sağlamak amacıyla, piyasa değerlerine göre peşin ödeme şartını ortadan kaldıracak bir anayasa değişikliğinin hazırlığı başlatılmıştır.

Diğer taraftan, İçişleri Bakanlığının toprak reformunun tarımın teknik ve uzmanlığı ilgilendiren taraflarını göz ardı gerekçesiyle, konuyla ilgili çalışmayı devam ettirme görevi bu Bakanlıktan alınarak Tarım Bakanlığına verilmiştir²⁰⁵. Tarım Bakanlığı da, eleştirileri dikkate alarak 1937’de Ziraî Islahat Kanun Tasarısı hazırlamıştır.

Atatürk’ün 1936 yılında TBMM açış konuşmasında, hazırlanmakta olan Toprak kanunun kısa bir zaman içinde çıkarılmasını ve topraksız köylü bırakılmamasını istemiştir²⁰⁶.

Toprak reformu için Anayasada yapılacak değişiklik 5 şubat 1937’de gerçekleşmiş ve Anayasanın kamulaştırmaya ilişkin 74. maddesine bir fıkra eklenmiştir. Buna göre, artık çiftçiyi toprak sahibi yapmak için alınacak toprakların kamulaştırma bedelinin belirlenmesi ve ödenmesi özel kanunlarla gösterilecekti²⁰⁷. Böylelikle, Anayasanın toprak reformunu engelleyici hükmü ortadan kaldırılmıştır.

Atatürk, 1937 yılının Meclis açış konuşmasında, çiftçiyi topraklandırma kanunun ana ilkelerinin, i) ülkede topraksız çiftçi bırakmamak, ii) bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprağın, hiçbir şekilde bölünmesine izin vermemek ve iii) büyük çiftçi ailesini ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazi genişliğinin, arazinin bulunduğu

kanun taslağı ile ilgili bilgileri, Barkan da, ancak hususî dostları sayesinde öğrenebilmiştir. Bkz. Ö.Lütfü Barkan, *a.g.m.*, s.456, dip not.9. Menderes, 16 Mayıs 1945 tarihinde Mecliste yaptığı konuşmada, bu kanun taslağı hakkında bazı bilgiler vermektedir. Bkz. *TBMM TD*, D.7, B.55, O.1, c.17, s.115-116.

²⁰⁴ 1924 Anayasasının 74. maddesi şöyleydi: “Kamu ‘faydasına’ gerekli olduğu usûlüne anlaşılmadıkça ve özel kanunları gereğince değer pahası peşin verilmedikçe hiç kimsenin malı ve mülkü kamulaştırılmaz”. Bkz. Suna Kili-A.Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1985, s.125.

²⁰⁵ Ö.L.Barkan, *a.g.m.*, 456.

²⁰⁶ Atatürk, şöyle demektedir: “Toprak kanunun bir neticeye varmasını Meclisin yüksek himmetlerinden beklerim. Her Türk çiftçi ailesinin, geçineceği ve çalışacağı toprağa sahip olması, behemehâl lazımdır”. Bkz. K. Öztürk, *a.g.e.*, s.250.

²⁰⁷ Söz konusu fıkra şöyleydi: “Çiftçiyi toprak sahibi kılmak ve ormanlar devletleştirmek için alınacak toprak ve ormanların kamulaştırma karşılığı ve bu karşılıkların ödenişi özel kanunlarla gösterilir”. Bkz. Suna Kili - A.Şeref Gözübüyük, *a.g.e.*, s.125.

bölgelerin nüfus yoğunluğuna göre ve toprağın verimliliğine göre sınırlandırmak olacağını açıklamıştır²⁰⁸.

1938 yılı içinde, çiftçiyi topraklandırma kanunu tasarısını hazırlamakla görevlendirilmiş olan Tarım Bakanlığı'nın Ziraî Islahat Kanun Tasarısı yeni baştan düzenlenerek tekrar ele alınmış; Meclis komisyonlarında ve diğer bakanlıklarda değerlendirilmiştir. Fakat, II. Dünya Savaşının başlaması bu işin bir tarafa bırakılmasına neden olmuştur. Çünkü, toprak meselesinde köklü bir değişiklik yapmak, her bakımdan daha da güçlü olmak gereken savaş ortamında, ziraî üretimi ve sosyal yapıyı büyük ölçüde etkileyebilirdi. Yine de, İnönü, savaş yıllarında 1941 ve 1943 yılı TBMM açış konuşmalarında toprak meselesinin Meclise sunulacak bir kanunla halledilmiş olacağından söz etmiştir. Nitekim, Hükümetin, toprak reformu konusundaki tasarını savaşın bittiği günlerde TBMM'ye sevk etmeleri, bu konunun savaş yıllarında bile gündemde kaldığını göstermektedir.

II- Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Tasarısı

Çiftçiye toprak dağıtılması ve çiftçi ocakları kurulması hakkında kanun tasarısı, Tarım Bakanlığınca hazırlandıktan sonra Başbakanlıkça 17 Ocak 1945 ve 6/143 sayılı yazısıyla TBMM Başkanlığına sunulmuştur.

Çiftçiyi topraklandırma Kanunu tasarısının gerekçesinde²⁰⁹, arazinin genişliği, çeşitliliği ve verimliliğinin millet hayatı için önemli olduğu vurgulanmakta, bütün bunların milletin gelişmesine imkan verdiği; fakat, bu imkanların gerçekleşmesinin esasta elverişli bir mülkiyet rejiminin ve bünyesinin varlığına bağlı olduğu belirtilmektedir²¹⁰.

Türkiye'de, her ne kadar Medeni Kanunla “*özel mülkiyet asıldır*” denilmişse de, arazi mülkiyeti bünyesinde Cumhuriyet rejiminin ruhuna, Türk milletinin zaruretlerine uymayan yönlerinin olduğu belirtilmektedir. Bunun en belirgin göstergesi bazı büyük arazi mülklerinin varlığıydı²¹¹.

²⁰⁸ K. Öztürk, *a.g.e.*, s.259-260.

²⁰⁹ TBMM TD, D.7, c.17, (S.Sayısı: 97), s. 1-8.

²¹⁰ Bu konuda şöyle denilmektedir: “Bir milletin benimsediği arazinin genişliği, çeşitlerinin bolluğu ve verim kudretinin yüksekliği o milletin gelişmesinin imkanlarını verir; lakin bu gelişmenin şekli, mahiyeti ve şiddeti arazi mülkiyeti rejiminin ve bünyesinin elverişliliğine veya elverişsizliğine bağlıdır”.

²¹¹ Gerekçede bu durum şu şekilde açıklanmaktadır: “Büyük arazi mülkleri başta Devlete, sonra bazı hükmî şahıslara, nihayet kişilere ait bulunmaktadır. Öte yandan geçimini toprağa bağlamış olan büyük bir kalabalık da topraksız veya geçinmeye yeter ölçüde topraktan mahrumdur. Büyük arazi

Tasarının gerekçesinde, mülkiyet rejimini sadece bir hukuk sistemi olarak görmemek gerekliliği üzerinde durulduktan sonra, onun ekonomik, sosyal ve iç politikaya etkilerinden söz edilmektedir.

Mülkiyet rejimi ve bünyesi ile birlikte, ona “*sımsıkı bağlı*” olan ve arazinin kullanılması şekli ve usulleri demek olan uygun bir işletme rejiminin gerekliliği belirtilmektedir. Arazi sahibinin veya müstakil bir çiftçinin, ortakçılıkla veya icarla arazi işletenlere göre araziye daha iyi işletecekleri anlatılmaktadır²¹².

Gerekçe, hükümetin, özellikle toprak ağası ve işçileri arasındaki ilişkileri çerçevesinde, topraksız ortakçı, yarıcılarca işlenen büyük arazi mülklerini ortadan kaldırmak isteğini açığa çıkartmaktadır²¹³.

Türkiye’nin arazisinin daha fazla nüfusu barındırabileceği de bazı rakamlar verilerek açıklanmaktadır²¹⁴.

8 bölüm ve 50 maddeden oluşan ÇTK tasarısına göre, kanunun amaçları, i) topraksız veya az topraklı çiftçiye toprak vermek, ii) toprağı olup da üretim araçları eksik olan çiftçilerden muhtaç olanlara kuruluş, onarma ve ıslah sermayesi, canlı ve cansız demirbaş vermek, iii) yurt topraklarının sürekli olarak işlenmesinin sağlamak,

mülkiyetini elinde bulunduranların çoğu yaşayışlarını toprağa bağlamadıkları halde, geçinmelerini toprağa bağlamış olanların hepsinin de elinde toprak bulunmamakta veya arazi mülkleri kafi gelmemektedir.

Ellerinde büyük arazi mülkü bulunanların mühim bir kısmı hayatlarını ziraattan kazanamadıkları için topraklarını işletememektedir. Bunlardan ziraatla uğraşanları da, mülkiyetlerinde bulunan arazinin hepsinden faydalanamamaktadır. Öte yandan maiyetlerini ziraattan çıkaran fakat arazi mülkü olmadığından veya yetmediğinden başkalarının topraklarını işleyenler, bu topraklara iyice sarılamamaktadır. Hâlbuki, Türkiye ziraatının hızla geliştirilmesi memleket topraklarının gerçekten benimsenip imar edilmesine bağlıdır. Bu sebepten toprağı işleyenlerin ona sahip olması, toprağa sahip olanların, topraklarını işlemesi prensibi üzerinden Türkiye yürümek zorundadır”.

²¹² Gerekçede şöyle denilmektedir: “Gerek doğrudan doğruya işletme şekli, gerek ortakçılıkla veya icarla işletme şekillerinin ekonomik etkileri de başka başkadır. Ekonomik bakımdan her şeyden önce arazinin işletilmesi şarttır. Şüphesiz, arazinin doğrudan doğruya sahibi tarafından işletilmesi en yüksek ekonomik menfaat yaratır. Buna karşılık, ortakçılıkla işletme şeklinin açık ekonomik zararları vardır. Bazı şartlar altında arazinin icarla işletilmesi faydalı ise de bundan doğan hukukî ilişkilerin düzenlenmesi hallerinde bu biçim işletme de zararlı sonuçlar verir”.

²¹³ Bu konuda gerekçede şu görüş ileri sürülmektedir: “Ortakçılıkla işletmenin hali hazırdaki şekli hem mülk sahipleri, hem ortakçılar, hem de millet ekonomik çıkarları bakımından zararlıdır. Bu sistem içinde, Türkiye ziraatının teknik, ekonomik ilerlemesini köstekleyen bütün engel kuvvetleri toplanmaktadır”.

²¹⁴ Gerekçede bu konuda şöyle denilmektedir: “Bugünkü (1945) sınırlarımız içinde kalan arazi, (767 119) kilometre karedir. Bu genişlik şimdiki nüfusumuza göre oranlanırsa, Türk milletinin arazi varlığının uzun zamanlar için yeterliği anlaşılır. 1940 yılı istatistikliklerine göre bizim nüfusumuz (17 820 950) dir. Bunun bütün vatan genişliği oranında kilometre kare başına (23) kişi düştüğü anlaşılır. Nüfusumuz 50 milyonu bulduğunda kilometre kareye (65) kişi; 75 milyona vardığında (97) kişi düşecektir. Şu halde Türkiye, gerek şimdi, gerek gelecek için arazi genişliği bakımından sevindirici bir durumdadır”.

iiii) arazi mülklerinin aşırı derecede büyümelerini ve bir hadden aşağı küçülmelerini önlemek olacaktı²¹⁵.

²¹⁵ *TBMM TD, D.7, c.17, (S.Sayısı: 97), s.21.* Tasarının getirdiği diğer önemli değişiklikleri şöyle belirleyebiliriz. Arazi mülkleri, genişlik bakımından (1) Küçük arazi, (2) Çiftçi ocağı arazisi, (3) Orta arazi, (4) Büyük arazi, olmak üzere dört boya ayrılacaktı. Bu araziler de, aynı maddede şöyle tanımlanmıştır: Küçük arazi mülkü, genişliği 30 dönümü geçmeyen arazi olacaktı. Çiftçi ocağı arazisi, genişliği 30 dönümden aşağı ve 500 dönümden yukarı olmayacaktı. Orta arazi mülkü, 5000 dönümden büyük olmayacaktı. Büyük arazi mülkü, genişliği 5000 dönümü geçen mülkler olacaktı. Çiftçinin kalkınmasını sağlayacak kamu hizmetlerinde kullanılmak şartıyla büyük araziye ancak Devlet mülk edinecekti. Arazin mülklerinin boylara ayrılışında nerede olursa olsun bir şahsa ait bütün arazinin yekûnu hesap edilecekti (md.7). Üst üste üç yıl sürüm, ekim, dikim ve bakım görmeyen arazi işlenmiyor sayılacaktı. Arazinin işlenip işlenmediğini Ziraat Bakanlığı belli edecekti (md.8). İkinci Bölüm: Dağıtılacak arazi: Dağıtılacak arazi, (a) Tapulu ve tapusuz olarak Devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunup kamu işlerinde kullanılmayan arazi; (b) Bir veya birkaç köy halkının ortak malı olarak kullandıkları araziden Ziraat Bakanlığınca ihtiyaçtan fazla olduğu belirtilen parçası; (c) Sahibi belli olmayan arazi; (d) Kurutulan bataklıklardan kazanılacak arazi; (e) Göllerin kuruması ve nehirlerin doldurulmasıyla elde edilecek arazi; (f) Bu kanun hükümlerince kamulaştırılacak arazi, olarak ayrılacaktı. (md.9). Arazi ve üzerinde yapı ve tesislerin sınırı üç ay içerisinde sınır taşı, hendek veya o yerde tedariki mümkün malzeme ile belirtilecekti (md.10). Üçüncü Bölüm: Arazi kamulaştırılması: Ziraat Bakanlığınca kamulaştırılacak arazi (a) Vakıflara ait her çeşit arazinin tamamı; (b) Özel idare ve belediyelere ait olup da kamu hizmetlerinde kullanılmayan arazi; (c) Gerçek kişilerle özel hukuk tüzel kişilerine ait araziden beş bin dönümü geçen parçaları; (d) bu kanunun yürürlüğe girmesinden sonra işlenmeyen arazi olmak üzere dört grupta belirlenecekti. Kamulaştırmaya uğrayacak veya orta araziden sahibine bırakılan parçanın yerini toplu olmak şartıyla sahibi seçecekti. (md.12). Kamulaştırılmasına karar verilen arazi ve üzerindeki yapı ve tesislerin sınırlarını, genişliğini, özelliklerini ve değerini gösteren kroki, raporlar kamulaştırma kararına bağlı olarak o yerin en büyük mülkiye amirine gönderilecekti (md.14). Kamulaştırılacak arazilerin değeri, 1943 yılına kadar kesin olarak bildirilen arazi vergisi matrahlarına eşit olarak belirlenecekti (md.15). İtirazlar, kamulaştırma kararının yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde yapılabilecekti. Uyuşmazlıklara, merkezde kurulacak toprak itiraz komisyonlarınca bakılacaktı. Bu komisyonlarca verilecek karar kesin olup, aleyhine yargı ve idare yetkili yerlerine başvurulamayacaktı (md.16). Kamulaştırılacak arazi ve üzerinde yapı ve tesislerin mülkiyetinin ihtilaflı olması veya arazinin ekili bulunması kamulaştırma işlemini durduramayacaktı. Ekili parçaya el konulması ürünün devşirilmesine kadar geri bırakılabilecek; ürünün takdir edilen karşılığı ödenmek şartıyla hemen el konulabilecekti (md.17). Kamulaştırılan arazi ve üzerindeki yapı ve tesislerin karşılığı, özel bir kanunla çıkarılacak tahvillerle ödenecekti (md.18). Dördüncü Bölüm: Arazi verilecekler: Arazi aile reislerine verilecekti. Araziler, (1) Hiç arazisi olmayıp başkalarının arazisinde ortakçılık, kiracılık yapanlar; (2) Arazisi yetmeyen çiftçiler; (3) Hiç arazisi olmayıp da bulunduğu yerde eskiden beri ziraat işçiliğiyle geçinenler; (4) Göçebeler ve göçmenler ve göçürülenlerden çiftçi olanlar; (5) Ocak mirasının tasfiyesi dolayısıyla ocaktan ayrılanlarla arazisi yetmeyen çiftçi ailelerinin askerliğini bitirmiş çocukları; (6) Ziraat okullarını veya Ziraat Bakanlığınca tanınmış kursları bitirenlerden arazisi olmayanlar; (7) Önceden çiftçi olmayıp da arazi edindiği takdirde çiftçilik yapmayı taahhüt edenler; olmak üzere bu sıra ile verilecekti (md.19). Araziler, (1) Çocuk sahibi olanlar; (2) Evi ve yeter miktarda üretim araçları bulunanlar; (3) Yeter üretim aracı bulunup da evi olmayanlar, olmak üzere bu sıra ile dağıtılacaktı (md.20). Beşinci Bölüm: Arazi Dağıtılması: Arazi dağıtılması Tarım Bakanlığınca yapılacaktı (md.22). Altıncı Bölüm: Kuruluş ve donatım: Çiftçi ocağı kuracaklara işletme yapılarını ve arazi islahatını ve diğer tesisleri ve onarmayı meydana getirmek üzere Ziraat Bankasıncı 25 yıla kadar vadeli yetecek ölçüde kuruluş kredisi açılacaktı (md.31). Yedinci Bölüm: Çiftçi ocakları: Tasarıda kurulması istenilen "çiftçi ocağı" arazisi, bölgelerin özelliklerine göre, bir çiftçi ailesinin geçinmesinde ve aile fertlerinin iş güçlerinin değerlendirilmesinde yetecek genişlikte arazi olarak tanımlanmıştır (md.34). Çiftçi ocaklarının veraset yoluyla geçecek miras payı saklı kalmakla birlikte, tapuda ancak bir kişi (tek sahip) adına kayıtlı olabilecekti. Bir aile, her nerede olursa olsun birden fazla çiftçi ocağına sahip olamayacaktı. Tapuya yazdırma ile çiftçi ocağının kurulması tamamlanacaktı (md.36). Çiftçi ocağı hiçbir şekilde bölünemeyecekti ve iştirak halinde mülkiyete konu olmayacaktı. Ocak sahibi, çiftçi ocağı üzerinde hiçbir temlik tasarrufları bulunamayacaktı. Ocak, ancak bir bütün olarak satılabilecek ve askerlik ya da hastalık gibi belli özel durumlar dışında kiraya verilemeyecekti (md. 37). Ocak sahibinin ölümü halinde,

III- Çiftçi Topraklandırma Kanunu Tasarısının Kanunlaşma Süreci

1- Komisyonadaki Görüşmeler ve Tartışmalar

ÇTK tasarısını incelemek üzere Adalet, Bütçe, Ekonomi, Tarım, Maliye, Ticaret, Anayasa ve İçişleri Komisyonlarından dörder üye seçilmek sûretiyle bir “*Geçici Komisyon*” oluşturulmuştur. Komisyon başkanlığına İzmir Milletvekili R. Köker, sözcülüğüne ise Aydın Milletvekili Adnan Menderes seçilmişlerdir. Bu komisyon da, üç aya yakın bir zaman çalışarak 45 toplantı yapmıştır. Toplantıların hepsine Tarım Bakanı Ş. Ratip Hatipoğlu, bazı toplantılara Adalet ve Maliye Bakanları Ali Rıza Türel ve N.Esat Sümer, son iki toplantıya da Başbakan Şükrü Saraçoğlu katılmıştır.

Komisyon, tasarıyı iki defa görüşmüştür. Bundan başka ikinci görüşmenin sonlarına doğru Başbakanın teklifi üzerine bazı maddeler tekrar incelenmiş ve bunlar üzerinde değişiklikler yapılmıştır.

Nihayet, Geçici Komisyon, 3 Mayıs 1945 tarih ve 1/386 sayılı raporunda Hükümetin getirdiği tasarının esasına ilişkin bazı önemli değişiklikler yapmıştır²¹⁶. Maddelerdeki en önemli değişikliğin, çiftçi ocakları konusunun tasarıdan çıkartılması ve kamulaştırılacak arazinin bedelinin nasıl ödeneceğinin somutlaştırılması olduğu söylenebilir. Ayrıca, tasarının maddelerinde ayrıntılı düzenlemeye gitmiştir. Öyle ki, Geçici Komisyon, Hükümet tasarısındaki madde sayısını 50’den 66’ya çıkartmıştır. Fakat, her iki durumda da, bizzat Başbakan Saraçoğlu ve Tarım Bakanı Ş. Ratip Hatipoğlu’nun etkisinin ağır bastığı anlaşılmaktadır.

mirasçısı birden fazla ise, gerekirse sulh hakimliğine başvurularak, içlerinden en “reşit ve ehliyetli” olanı belirlenip ocak ona geçecekti. Diğer mirasçıların hakları, isim belirtilerek belli bir pay sahibi olmakla sınırlı kalacaktı. (md.39).Sekizinci Bölüm: Çeşitli hükümler;Ziraat bakanlığının izni olmadan işgal, ihya ve açma yollarıyla arazi edinmek yasaklanacaktı. Aksine iş yapanlar araziden çıkarılacaktı(md.42). Bkz. *TBMM TD*, D.7, c.17, (S.Sayısı: 97), s.21-41.

²¹⁶ Bu değişiklikleri şöyle belirleyebiliriz: Hükümet tasarısının birinci maddesinde yer alan kanunun başlıca amaçları arasında “arazi mülklerinin aşırı derecede büyümelerini ve hadden aşağı küçülmeleri önlemek” hükmü çıkarılmıştır. Beşinci maddedeki çiftçilikte kullanılan kültür arazilerine “*kavak ve okaliptüs arazisi*” de eklenmiştir. Arazi boyları hakkındaki Hükümet tasarısından (md.7) “*çiftçi ocağı*” ait olan kısım çıkarılmıştır. Üç yıl arka arkaya işlenmeyen arazinin kamulaştırılması isteyen maddeyi komisyon “*kabul edilebilir mazeret*” kaydıyla kabul etmiştir. Komisyon tarafından önemli değişikliklerden biri de, ilgililer için idari ve yargı yollarının kabul edilmesi olmuştur. Bu amaçla, tasarının çeşitli maddelerine itiraz ve müracaat hakkını belirten hükümler konmuştur. Hükümet tasarısının 41. maddesinde, verilecek arazinin yerini tayin etmek, verilecek araçların miktar ve çeşitlerini belirtmek gibi durumlar dışında; bu kanunun yürütülmesi ile ilgili tüm işlemler de Tarım Bakanlığı için sınırı belli olmayan geniş bir takdir hakkı verdiği düşünülerek bu hüküm tasarıdan çıkarılmıştır.

Adnan Menderes ise, komisyonun sözcüsü olmasına rağmen, komisyondan çıkan raporun altına “*Bazı maddelerine muhalifim*” şerhini koydurmuştur²¹⁷. Bunun nedeni, ÇTK tasarısının, komisyonda iki kez görüşülüp karara bağlandıktan sonra, bazı maddelerinin üçüncü kez görüşülmek istenmesi ve Başbakan Saraçoğlu’nun komisyonun son toplantısına katılarak yeni bazı tekliflerde bulunmasıydı. Menderes’e göre, üçüncü görüşme ile yapılan değişiklik, komisyonun çoktandır belirmiş ortak görüşü ile uygunluk göstermemekteydi. Ayrıca, komisyonun tasarı hakkında bir üçüncü görüşme yapması Meclisin iç tüzük hükümlerine ve usûlüne aykırıydı²¹⁸.

Menderes, Başbakan Saraçoğlu’nun komisyonun son toplantısındaki müdahalesini şöyle eleştirmektedir:

“Başbakanın ‘Komisyona gelmezden önce Özel Kalem Müdürüne not ettirdiğim bazı esaslar’ diye nitelendirdiği teklifinin, Hükümetçe yazılmış ve formüle edilmiş bir mesele olup olmadığı ciheti dahi incelenmeye muhtaçtı. Komisyonun üç aylık çalışmaları sırasında Hükümet tarafından ortaya konabilecek bütün teklifler ileri sürülmüş ve bütün bunlar bilindikten sonra ve iki defa görüşme yapıldıktan sonra neticelere varılmıştı. Başbakanın, komisyonca üzerinde durulmamış ve görüşmesi yapılmamış herhangi bir teklifi olamazdı. Üç aylık görüşme sırasında herkesi dinleyerek

²¹⁷ 32 kişilik komisyon üyelerinden Adnan Menderes’ten başka, üç milletvekili de, aynı şekilde bazı maddelerine muhalif olduklarına ilişkin bir kayıt koydurmuşlardır. Bu Milletvekilleri, Emin Sazak, T.C.Berker, A. Sungur’dur. Bkz. TBMM TD, D.7, c.17, (S.Sayı: 97), s.17.

²¹⁸ Başbakan Saraçoğlu, 4 Haziran 1945 tarihindeki Meclis görüşmelerinde, komisyondaki gelişmeleri şöyle anlatacaktır: “ Ben arkadaşım (Adnan Menderes’ten) rica ettim. ‘Makûl bulduğun ve ülkenin hayrına olduğunda ittifak bulunan teklifleri kabul edeceksin. Hükümet adına yetki veriyorum. Şayet, şahsi olarak kanaatine göre uygulanması zor durumlarla karşı karşıya gelersen bunları da kaydı ihtirazı ile kabul eder, geçersin’ dedim. Bu incelemeler uzun sürmekle beraber yavaş yavaş nihayetine yaklaşmaya başladı. Öğrendim ki, komisyonla arkadaşım (Adnan Menderes) arasında epeyce farklar mevcuttur ve kanunun ikinci tetkikinin son maddesine varılmış bir durumda görüşmeler devam ediyor. Arkadaşımla konuştuktan sonra ve mevcut mahzurları mümkün mertebe bertaraf edici bir madde tespit ettikten sonra komisyonun başkanımızı dinlemesi için oraya gittim. Oraya varır varmaz arkadaşlardan, bu bitmek üzere bulunan ve bitmesi için bir sonuncu maddesi kalan bu kanunun görüşülmesi sırasında beni de dinlemelerini rica ettim. Bir çok arkadaşlar memnuniyetle beni dinleyeceklerini söylediler. Fakat, Adnan Menderes arkadaşımız önce usûle uygun olmadığından tutturarak, sonra da Başbakanın konuşmaya hakkı olmadığını iler sürerek devamlı olarak itirazlarda bulundular. Komisyon bu hareket tarzını hayretle karşıladı. Fakat, arkadaşımız (Adnan Menderes) bu iddialarını biraz daha ileri götürerek ‘Başbakan Hükümet adına konuşur, Hükümet adına konuşması için elinde imzalı vesika olmalı’ dediler. Ben de tebessümle karşıladım ve kendisinin komisyon üyesi sıfatıyla vesika taşıyıp taşımadığını sormak istemedim. O inat etti, dedi ki : ‘Bundan evvel Tarım Bakanı Hükümet adına söz söylemiştir. Tasarıda mevcut olmayan bir sözdür. Onun Hükümet adına söyleyebilmesi için bir vesika ile gelmesi lazım gelir’. Bununla da kalmadı ‘filvaki Tarım Bakanına bu kanun için müsaade ettik, fakat, bu müsaademiz bir şartla verilmiş bir müsaade idi. Tarım Bakanı bize bir gün sonra yazılı vesikayı getirecekti’ dedi. Arkadaşların hepsi tuğyan ettiler, ‘böyle bir karar yoktur,’ dediler. ‘Olmayan kararlardan bahsediyorsunuz’ dediler ve nihayet Başbakanlarını ... dinlemek kararına vardılar”. Bkz. TBMM TD, D.7, B.68, O.2, c.18,s.105.

yolumu aydınlatmak isteyen komisyon Başbakanın aydınlatıcı mütalaa ve izahlarını dinlemekle bahtiyar olurdu. Amma, Başbakanın komisyona teşriflerinde artık meselenin her tarafını konuşmuş ve işimizi bitirmiş bulunuyorduk. Hatıra gelebilir ki, komisyonda üç ay içinde kesinleşmiş kanaatlerin yarım saat içinde değişivermesine sebep olan deliller acaba komisyonca daha evvelden malum değil mi idi?”²¹⁹.

Menderes, ayrıca, komisyon çalışmalarının tabîi mecrada gerçekleşemediği ve Hükümetin komisyonu etkilediği görüşündedir. Öyle ki, *“Hükümet, tasarının bir virgülünün dahi peşinde günlerce çekişmiş durmuştu”*. Dolayısıyla, tasarının, Hükümetle komisyonun tam bir mutabakatıyla Meclise getirilmesi mümkün olamamıştı.

Menderes, tasarının, komisyondaki ikinci ve üçüncü görüşmelerinin sonunda uğradığı bir değişikliğe örnek olarak toprak dağıtılması ile ilgili hükme değinmektedir. Menderes’e göre, ikinci görüşme sonunda sahipleri tarafından işletilmekte olan toprakların 2000 dönümüne kadar olanlarını kamulaştırma dışında bırakılması kararlaştırılmışken; üçüncü görüşmeden sonra 500 dönümden yukarı olan toprakları dağıtmak kararına varılmıştır. Bu karar, orta işletmelere emniyet vermeyen ve ülke gerçekleriyle bağdaşmayan ekstrem (aşırı) bir hüküm içermektedir. Hâlbûki, Türkiye gibi, o günkü nüfusun üç katını bile rahatlıkla besleyebilecek bir ülkede, 500 dönümden büyük işletmeleri parçalamaya gitmek ziraî verimliliği azaltacak, üretimi düşürecekti. Mülkiyet ıslahları ile uğraşmak yerine, yeni toprakların tarıma açılmasını, yeni işletmelerin kurulmasını ve toprakların daha iyi işlenmesini sağlayacak ilkelerin Toprak Kanununa hakim olmasına büyük faydalar vardı²²⁰.

Menderes’e göre, komisyonun, Başbakanın teklifi ile tasarıda yaptığı bir başka değişiklik kamulaştırılacak topraklardan sahiplerine bırakılacak kısma ait olan hükümle ilgiliydi. Hükümet tasarısında bu hükme göre, kamulaştırmaya uğrayacak büyük ve orta araziden sahibine bırakılan parçanın yerini toplu olmak şartıyla sahibi seçerdi. Fakat, komisyona yapılan son teklif ise, sahibine bırakılacak toprağın sahibi tarafından değil; *“köy ihtiyar heyetince”* seçilmesi yönündeydi. Menderes’e göre, bu son teklif, akılcı bir düşünceye uygun değildi. Ayrıca, böyle bir teklifin kabulü keyfiliğe yol açacaktı²²¹.

²¹⁹ TBMM TD, D.7, B.55, O.1, c.17, s.111-112.

²²⁰ TBMM TD, aynı yer, s.113.

²²¹ TBMM TD, aynı yer, s.113. Menderes, bu konuda şöyle demektedir: *“Örneğin, 20 000 dönümü elinden alınacak bir yurttaşın kendisine bırakılacak 1000 dönümü kendisinin seçmesi mantıkî ve insanî düşünceye elbette uygundur. Fakat, (yeni teklifle) 1000 dönümü İhtiyar Heyeti seçecekti. İhtiyar*

Menderes, konuşmasında, komisyon görüşmelerinden söz ettikten sonra, içinde bulunduğu “*uygun olmayan*” durumun, kendisini görevini gereği gibi yapmaktan alıkoyacağını gerekçe göstererek, Meclis kürsüsünden Geçici Komisyonun sözcülüğünden ayrıldığını açıklamıştır²²². Menderes’in yerine, Geçici Komisyon sözcülüğüne Kayseri Milletvekili Cafer Tüzel getirilmiştir.

2- TBMM’de Görüşmeler ve Tartışmalar

ÇTK hakkında Mecliste ilk görüşme 14 Mayıs 1945’de gerçekleşmiş ve 11 Haziran’a kadar aralıklarla devam etmiştir²²³. Daha ilk günden çok sayıda milletvekili tasarının tümü hakkında söz istemiştir²²⁴.

Menderes, toprak reformu konusunda, Meclis görüşmelerinde, iki tarafın olduğunu; bunlardan ilkinin, işi sadece politika yönünden ve bir sosyal adalet konusu olarak aldıklarını ve dolayısıyla, “*aşırı ölçülere*” kadar gittiklerini; diğerinin ise, ekonomik ve ziraî gerçekleri ön plana alarak meseleyi “*serinkanlı*” değerlendirdiklerini ve barışık tedbirler istediklerini düşünmektedir²²⁵. Menderes, kendisini, herhalde, bu iki taraftan ikincisinde görmektedir.

Menderes’in, Meclis içinde gözlemlediği bu iki grubun varlığı, çok yanlış bir saptama değildir. Toprak reformunu daha çok sosyal ve siyasî açıdan değerlendiren birinci gruptaki aydın ve memurlar tasarıya destek verirken; meseleyi daha çok teknik ve ekonomik açıdan değerlendiren hemen hepsi geniş toprak sahibi olan ikinci gruptaki Milletvekilleri ise tasarıya karşı çıkmaktaydılar²²⁶.

Tasarıyı destekleyenlerin çoğu, toprakları, maraba, ortakçı, yarıcı gibi adlarla işleyen köylülerin, büyük arazi sahipleri ile olan bağımlılık ilişkilerini tamamen değiştirilmesi gereğini savunmuşlardır²²⁷.

heyeti, yani toprağı alacak olanlar, beğendikleri 19 000 dönümü alacaklar ve beğenmedikleri yerden 1000 dönümü ayırıp eski sahibine bırakacaklardır”.

²²² TBMM TD, aynı yer, s.112. *Vatan*, 17 Mayıs 1945; *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1945.

²²³ ÇTK tasarısı, Meclisin 52 , 54 (14 Mayıs), 55 (16 Mayıs), 56 (17 Mayıs), 57 (18 Mayıs), 67 (1 Haziran), 68 (4 Haziran), 69 ve 72. (11 Haziran) birleşimleri olmak üzere 9 defa görüşülmüştür.

²²⁴ Söz alan Milletvekilleri şunlardır: Ali Rana Tarhan, Cavit Oral, Yavuz Abadan, Refik Koraltan, Hulûsi Orucoğlu, Halil Menteşe, Recai Güreli, Emin Sazak, Damar Arıkoğlu, Feyzi Uslu, Hamdi Şarlan, Emin Aslan Tokat, Hüseyin Ulusoy, Lütfi Ülkümen, Ali Rıza Esen, Ali Münif Yegena, Osman Şeyki Uludağ, Sabit Sağıroğlu, Emin Erişirgil, Hıfzı Oğuz Bekata, Raşit Öymen, Sadi Irmak.

²²⁵ TBMM TD, aynı yer, s.39.

²²⁶ K.Karpat, *a.g.e.*, s.112.

²²⁷ TBMM TD, D.7.B.56, O.1, c.17, s.147 (17.05.1945). Bu durumu çarpıcı bir şekilde dile getiren Gaziantep Milletvekili M.Canpolat şöyle demektedir: “ *Dünya bilmelidir ki, biz toprağı turnakları*

Yine aynı görüşe göre, kanunun amacı köylüyü toprağa bağlamak ve topraksızlık nedeniyle köylerden şehirlere büyük nüfus akışı olmasını önlemektir. Çünkü, böyle bir nüfus akışının büyük şehirlerde proleter-altı yığınlarının ortaya çıkmasıyla sonuçlanacağı, bunun da Türkiye’yi, II.Dünya savaşının en büyük galiplerinden biri olan Sovyet Rusya’nın nüfuzuna sürükleyeceğinden korkulmuştur.

Bazı milletvekilleri de, tasarımı Türkiye’nin rejimi ile ilgili siyasî kaygılardan desteklemiştir²²⁸.

Tasarıya karşı çıkan Milletvekillerinin hepsi ise, toprak reformuna esasında karşı olmadıklarını ileri sürmüşlerdir²²⁹. Gerçekte, hazırlığı yıllar öncesine giden ve bir inkılâp niteliğinde görülen toprak reformu düşüncesine, hiçbir Milletvekilinin tümden karşı olması da beklenemezdi²³⁰. Fakat, bu Milletvekillerinin çoğunun toprak mülkiyeti ile çıkarlarının olması²³¹, ÇTK tasarısına karşı sözler sarfedilirken, Milletvekillerinin yanlış anlaşılma kaygısı yaşamalarına neden olmuştur. Nitekim, Adnan Menderes, Mecliste ÇTK tasarısı hakkında kabul edilebilir görüşler ortaya koysa bile, yine de, yanlış anlaşabileceğini şöyle dile getirmektedir:

“Kabul etmek gerekir ki, şiddetli tedbirlere ve aşırı hadlere kadar gitmek taraflısı olanların durumları kolaydır ve ne derlerse desinler bir çocuklarına karşı büyük

ile deşen, alınının teri ile sulayan Türk köylüsünü, üzerinde kendisinin ve ecdadının kan ve emek döktüğü ve emek dökeceği topraklarda köle olarak bırakamayız” (aynı yer).

²²⁸ TBMM TD, aynı yer, s.149. Bu kaygıyı en açık bir şekilde dile getiren Recep Peker olmuştur. Peker, TBMM’deki görüşmelerde şöyle demektedir: *“Bir toplumun toprakta çalışan çiftçisi kendi işletmesine yeter toprağa sahibi kılınmazsa, bir toplumun insanları evsiz barksız, yurtsuz bulunursa, ... savaş sonunda azgın seller halinde bütün diyarlara akacak olan ideolojik fikirlerin çeşit çeşit zehirleri nereden geldiği sezilmeyen bir takım etkiler yaparak, toplumu, milli yapıyı içinden kaynatır ve kökünden rahatsız eder. Eğer, ... çiftçi ve toprak işi düzenlenirse toplumu hiçbir rüzgar sarsamaz”.* Manisa Milletvekili Feyzullah Uslu da benzer bir şekilde *“... Benim gönlüm Türk çiftçisinin, şunun bunun kulu olmasına razı değildir. Ben istiyorum ki, Türk çiftçisi kendi toprağının, kendi emeğinin kulu olsun”* demiştir. Bkz. Uhus, 17 Mayıs 1945.

²²⁹ Örneğin, Cavit Oral (Seyhan) s.62, Emin Sazak (Eskişehir) s.79, Refik Koraltan (İçel) s.70, Hulusi Oruçoğlu (Sinop) s.74, Damar Arıkoğlu (Seyhan) s.83. Bkz. TBMM TD, D.7, B.54, O.1, c.17, s.83.

²³⁰ Örneğin, tasarımı savunan Gaziantep Milletvekili M.Canpolat *“Edindiğim izlenime göre, hiçbir Milletvekili tasarının aleyhinde değildir. Bu gayet tabiidir. Çünkü, Türk köylüsünü toprak sahibi yapmak, yani efendi kılmak gibi, bir amaca karşı Türk milletinin vekili değil, basit bir Vatandaş dahi bulunamaz”* demektedir. Bkz. TBMM TD, D.7, B.56, O.1, c.17, s.147.

²³¹ Bu durumu, en açık bir şekilde, Eskişehir Milletvekili ve aynı zamanda çiftçi olan Emin Sazak dile getirmiştir. Sazak, bir konuşmasında tasarımı savunanlara karşı *“Alınının teri ile, kafamın çalışmasıyla elde ettiğim toprakları verirken acı duymaz değilim. Hissim vardır. Herhangi biriniz böyle bir şeye uğrarsa ne yaparsınız? araya insanların menfaati giriyor. Bir tabir vardır, ‘El başından saç yolmak kolay’ derler. Başından saçı yolunmayan bunun acısını bilmez ki”* demektedir. Bkz. TBMM TD, D.7, B.54, O.1, c.17, s.80 (14.05.1945). Tasarının lehinde olan Kütahya Milletvekili Besim Atalay ise, *“Bu kanunun iki hali vardır. Birisi yıllardan beri yerleşmiş olan kanaat ve adetlere dokunmasıdır. Diğeri de, keseye dokunur, keseye!”* demektedir. Bkz. TBMM TD, D.7, B.67, O.2, c.18, s.46. (01.06.1945).

kütlenin çıkarlarını koruyor görünmek mazhariyetindedirler. Asıl zor olan, toprakla ilgili zümrelerin çıkarları bakımından değil, meselenin gerçeklere dayanılarak, ülkenin genel düzen ve kalkınması bakımından değerlendirilenlerin durumudur. Bu yoldaki değerlendirmeler, derhal, topraksızlara toprak verilmesini istememek, birkaç bin mülk sahibinin çıkarı için milyonlarca serfi (topraksız işçiyi) topraktan mahrum bırakmakta devamı taraftar olmak anlamına alınarak karşılanmaya çok uygundur”²³².

Kanuna karşı çıkanların bir bölümü de, hükümlerin anayasanın ve Medeni Kanunun tanıdığı özel mülkiyet haklarına aykırı olduğunu ileri sürmüşlerdir²³³.

a) Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Tasarısının 17. Maddesi

Tasarıya karşı çıkanların en fazla üzerinde durdukları konu, aşırı istimlak hükmü getiren tasarının 17. maddesidir. Aslında Hükümet tasarısında yer almayan bu madde, komisyondaki işlerin hükümet tasarısının aleyhine gelişmeye başlamasıyla, son anda yapılan bir değişiklikle komisyon raporuna geçirilmiştir²³⁴.

Geçici Komisyonun belirlediği 17. maddeye göre, topraksız veya az topraklı çiftçiler tarafından ortakçılık ve kiracılıkla işlenmekte olan veya hiç arazisi olmayıp öteden beri tarım işçiliği ile geçinenlerin üzerlerinde yerleşmiş bulundukları arazi, o bölgede kanunda dağıtmaya esas tutulan miktarın kendi seçtiği yerde üç katı sahibine bırakılmak şartıyla belli çiftçi ve işçilere dağıtılmak üzere kamulaştırılabilecekti. Sahibine bırakılacak olan arazi 50 dönümden aşağı olamayacaktı. Fakat, bu hükmün uygulanmasında daha yakınında dağıtılabilecek veya kamulaştırılabilecek araziden bunlara verilmesi mümkün olan miktarın bu çiftçilere yetmemesi şarttı. Cıvardaki çiftçiler tarafından ortakçılık veya kiracılıkla işlenmekte olan arazi dahi bu çiftçilere

²³² TBMM TD, aynı yer, s.39-40.

²³³ Bu konu üzerinde en fazla durmuş olan Refik Koraltan, 14 Mayıs günü yaptığı konuşmasının bir yerinde “Bu tasarının ruhu, kim ne derse desin, Ali’nin malını alıp, Veli’ye vermektedir” demiştir. Bkz.TBMM TD, D.7, B.54, O.1, c.17, s.70.

²³⁴ Kütahya Milletvekili Alaaddin Tiridoğlu, 4 Haziran 1945’te Mecliste yapacağı konuşmasında, bu konuda şu bilgileri vermiştir: “Şayet ... 17. madde olmasaydı, komisyondan gelen tasarı ile bilhassa komisyonda bazı arkadaşların bu tasarının maddeleri üzerinde gayet ince ve sanatkare işletmelerinden sonra ‘Türk köylü ve çiftçisine toprak verme imkanı kalmayacaktı’. Tasarının komisyonda her maddesi komisyonu teşkil eden bir kısım arkadaşlar tarafından topraksız çiftçiye toprak vermek imkanını ortadan kaldırır bir şekilde baltalanırken (Tarım Bakanı) Hatipoğlu ile beraber komisyonun buna taraftar olan üyeleri buna itiraz ediyor ve Komisyon kararlarına bazen bir rey fazla ile muarız kalıyorlardı.”. Bkz. TBMM TD, D.7, B.68, O.1, c.18, s.64.

dağıtılmak üzere belirli şartlar ve esaslara göre kamulaştırılabilecekti. Bu gibi yerlerde köy varsa köy öğretmeni için köy tüzel kişiliği adına da bir yer verilecekti²³⁵.

Daha komisyondayken tam bir anlaşmaya varılamamış 17. maddenin, Meclis görüşmelerinde çok tartışılacağı belliydi. Çünkü, komisyon raporundaki 17. madde yeterince açık değildi²³⁶. Nitekim, 17. maddenin değiştirilerek yeniden ele alınması devam eden Meclis görüşmelerinde gerçekleşecektir.

b) Kütahya Milletvekili Alaaddin Tiridoğlu'nun Önergesi

TBMM'nin 1 Haziran 1945 tarihli oturumunda, ÇTK tasarısının maddeleri görüşülürken, sıra 17. maddeye gelince, Kütahya Milletvekili Alaaddin Tiridoğlu söz almış ve toprak kanununun ana maddesi olarak nitelendirdiği bu maddenin vuzuhsuz gördüğü bazı noktalarının düzeltilmesi için 321 milletvekilinin imzasını taşıyan bir önerge vermiştir²³⁷.

Bu önergeye göre, topraksız veya az topraklı olan ortakçılar, kiracılar veya tarım işçileri tarafında işlenmekte bulunan arazi, o bölgede hüküm gereğince, dağıtmaya esas tutulan miktarın kendi seçtiği yerde 3 katı sahibine bırakılmak şartıyla, belli çiftçi ve işçilere dağıtılmak üzere kanunlaştırılabilecekti. Sahibine bırakılacak olan arazi 50 dönümden aşağı olamazdı. Geçici mevsim işçileri hakkında bu hüküm uygulanmayacaktı. İşçinin geçici mevsim işçisi olup olmadığını Tarım Bakanlığı belli edecekti²³⁸.

Görüldüğü gibi, Tiridoğlu'nun önergesi, Geçici Komisyon raporundaki tekliften farklı olarak, ortakçı, kiracı ve hatta tarım işçilerini dahi “*çiftçi*” tabiri içine almakta ve “*arazinin üzerinde yerleşmiş tarım işçisi*” deyimlerini tasarıdan çıkartmaktadır. Ayrıca, sahibine bırakılacak olan arazinin 50 dönümden aşağı olamayacağı hükmünün uygulanması için gerekli olan, etrafta arazi bulunmama şartını da kaldırmaktadır.

²³⁵ TBMM TD, D.7, (S.Sayı: 97), s. 26-27.

²³⁶ 17. maddenin muğlaklığını, en berrak ve biraz da mizahî şekilde, Seyhan Milletvekili Damar Arıkoğlu ifade etmiştir. Arıkoğlu, 14 Mayıs 1945'teki Meclis görüşmelerinde şöyle demiştir: “17 nci madde o kadar karışık ki, bunun içinden çıkmaya imkan yoktur. Zenci saçı gibi birbirine girmiştir. Okuyorsun, okuyorsun bir neticeye varamıyorsun”. Bkz. TBMM TD, D.7, B.54, O.1, c.17, s.83.

²³⁷ TBMM TD, D.7, B.67, O.2, c.18, s.32. Alaaddin Tiridoğlu, önergenin hazırlanma gerekçesini şu şekilde ifade etmektedir: “(17.) maddeyi beş, on arkadaş aramızda ayrı ayrı anladık ve dedik ki; ‘Biz aramızda bu kanunla yakından ilgili olduğumuz halde, bu şekilde anlarsak yarın bu kanunun tatbikatı sırasında ülkede daha fazla karışıklığa meydan verebilir’ dedik ve (bu yüzden) önergeyi hazırladık”. TBMM TD, aynı yer, s.31.

²³⁸ TBMM TD, aynı yer, s.32.

Menderes, aynı oturumda yapacağı konuşmada, Tiridoğlu'nun bu önergesinden söz etmiştir²³⁹.

Menderes, önce, Tiridoğlu'nun önergesinin hazırlanma biçimini eleştirmiştir. Menderes'e göre, bu önerge normal ve usûlüne uygun yollarla Meclise getirilmemişti. Menderes, kendi bilgisi dahilinde, bu önergenin ortaya çıkmasını şöyle anlatmaktadır:

*“İşittik ve gördük ki (ÇTK) tasarısı Meclis huzuruna getirilmiş ve normal olarak görüşülmekte iken ansızın bir önerge ortaya çıkmıştır. Önergeyi imzalayan (Milletvekili) arkadaşlarımızın iyi niyetle hareket etmiş olduklarına en küçük şüphem yoktur. Bu görevi üzerine alan müteşebbis bazı arkadaşlar bütün milletvekili arkadaşlara ayrı ayrı başvurmuşlar, ‘Partinin, Hükümetin arzularının bu yolda olduğu’ ifade olunmuş, ilk defasında imzadan kaçınan bazı (Milletvekili) arkadaşlarımıza ikinci ve üçüncü defa bile müracaat olunmuştur. İşin asıl dikkati çeken tarafı da Hükümet üyelerinin ve Komisyonunda çalışıp bu önergede hükümlerin tamamen aleyhine söz söylemiş ve oylarını kullanmış bazı (Milletvekili) arkadaşlarımızın da maalesef bu önergeye imzalarını koymuş olmasıdır”*²⁴⁰.

Menderes'e göre, bu önerge ile birlikte, ÇTK tasarısının “belkemiği” olan 17. madde, Mecliste görüşülmeden ve tartışılmadan, hatta bir emrivaki halinde kabul edilmek istenmişti. Öyle ki, bu durum, Meclis kürsüsünden konuşmayı bile faydasız ve gereksiz bir hale getirmişti. Çünkü, önergedeki imza sayısı (321), Meclisten bir tasarının kanunlaşması için gerekli olan yeter çoğunluğunu fazlasıyla geçmişti. Fakat, bu durum, millî hakimiyet ilkesine ve Anayasanın esprisine uygun değildi. Menderes, bu konuda sözlerine şöyle devam etmektedir:

*“(1924) Anayasamızın tamamen demokratik fikir ve kanaatlerin mahsûlü olduğu şüphe yoktur. Demokrasinin var olabilmesi ise, her şeyden önce millî hakimiyetin Millet Meclisinde tam olarak tecellisine ve bunun içinde görüşmelere en geniş yer ve imkan verilmesine bağlıdır”*²⁴¹.

Menderes, böyle bir önergenin ortaya çıkışını ihtimalli olarak iki nedene bağlamaktadır. Menderes'e göre, birinci neden, önergenin Meclisin normal ve serbest görüşülmesine arz edildiğinde, kabul olunmasının şüpheli görülmesi olabilirdi. Eğer,

²³⁹ Menderes'in 1 Haziran tarihli konuşmasının tam metni için, bkz. TBMM TD, aynı yer, s. 36-41.

²⁴⁰ TBMM TD, aynı yer, s.36.

²⁴¹ TBMM TD, aynı yer, s.37.

böyleyse, “çok imzalı” önerge, daha başta, Mecliste görüşülmeden bile kabul ediliyor demektir. Ancak, bu durum, Mecliste açık tartışmayı önleyecektir. Menderes, bu tür uygulamanın, farklı düşünen Milletvekillerinin görüşlerini Meclis kürsüsünden açıklayamamak gibi bir mahzura götüreceğini şu şekilde ifade etmektedir:

“Çokluğa dayanılarak elde edilecek bir sonuç, mesele etrafında fikir ve görüşleri bulunan bir kısım (Milletvekili) arkadaşları, neticesiz kalacağı önceden kesinlikle bilinen bir konuşmadan vazgeçmek durumunda bırakmak, kısacası susturmak bahasına elde edilmiş olacağını unutmamak gerekir”²⁴².

Menderes, bu nedenin akla gelmesindeki delili, tasarrufların 17. maddesi ile ilgili hükmünde, Tiridoğlu’nun önergesi ile Geçici Komisyonun hazırladığı rapordan farklı olarak esaslı bir değişikliğin istenmesi ve bunda bazı görüşlerin aksi tesir yaptığına olan inancı olmuştur.

Menderes’e göre, ikinci neden, önergenin Hükümetin etkisiyle çıkmış olabileceğiydi. Bir başka deyişle, önerge kendiliğinden çıkmış olamazdı. Eğer, böyleyse, Hükümet kanadının, toprak kanununun ana maddeleri üzerinde hâla açık ve kesin kanaatler taşımadığına hükmetmek gerekirdi. Menderes, şöyle demektedir:

“15 senedir hazırlandığı anlatılan bu kanun etrafında Hükümetin kısa zaman içinde sık sık fikir değiştirdiğini görüyoruz. Çünkü, Hükümetin Meclise sevk ettiği tasarıdaki hükümler başka, yine Hükümetin komisyonla anlaşmaya vardığı hükümler başka; şimdi bu önerge ile ileri sürülmekte olan hükümler ise bambaşkadır”²⁴³.

Menderes, ileri sürdüğü bu nedeninin ihtimali güçlü ise, Tiridoğlu’nun önergesi ile beliren Hükümet tasarrufunun sonraki zamanlarda da devam edeceğini ve bunun tekrarlanıp usûlleşeceğinden kaygı duymaktadır. Menderes, bu konunun önemini şöyle vurgulamaktadır:

“Yasama hayatımızda üzerinde görüşme gereksiz görülecek açıklıktaki meselelerde, çok nadir dahi olsa önergeler hazırlandığı olmuştur. Fakat, mesele gerek komisyonda aylarca süren görüşmesinde, gerek Meclis huzurunda geniş tartışmalara ve incelemelere konu teşkil etmiş olması itibarıyla ülkenin ziraî ve iktisadî gelişmesinde

²⁴²TBMM TD, aynı yer, s.37.

²⁴³TBMM TD, aynı yer, s.37. Menderes, aynı konuşmasının bir başka yerinde “Hükümetin haftadan haftaya kanaat değiştirdiğinden” söz etmiştir (aynı yer).

olumlu-olumsuz son derece önemli etkileri olacağı gereği gibi kavranmış olan bir kanunu ilgilendirince, böyle bir hareketin anlamı ciddi düşündürücüdür”²⁴⁴.

Menderes, Tiridoğlu’nun önergesinin hazırlanma biçiminden sonra, içeriğine yönelik olarak da eleştiriler getirmiştir.

Menderes’e göre, bu önerge kabul edilirse, genişliği 50 dönümden fazla olan arazinin sahipleri tarafından düzenli ve teknik işletiliyor olmasına bakılmaksızın, 50 dönümden fazla olan kısmı kamulaştırılabilecekti. Ayrıca, bütün arazi mülklerinin 50 dönümden fazla olan kısımlarının kamulaştırılabilmesi için tek kıstas getirmekteydi ve bu da, arazinin işlenmesinde çalıştırılan “*amelenin*” yerli olup olmamasıydı²⁴⁵.

Menderes, bu önergenin asıl amacının, kiracılık veya ortakçılıkla çalışan işletmeleri ve ayrıca, bütün küçük işletmeleri –doğrudan sahibi tarafından işletilse bile- tasfiye edeceğini düşünmektedir.

Menderes, önergeyi, 1929’da kabul edilen 1505 sayılı kanunla ve 1935 yılında İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan İskan Toprak Kanunu tasarısıyla karşılaştırarak; önergenin bunlardan daha şiddetli hükümler içerdiğini ortaya koymaya çalışmıştır. Örneğin, 1935 tarihli İskan Toprak Kanunu tasarısının kamulaştırmaya ilişkin hükmünde, 200 dönümden aşağı arazinin kamulaştırılamayacağı ve Bakanlar kurulu kararıyla, düzenli ve teknik olarak işletmekte olan 10000 dönüme kadar genişlikte bulunanları bile kamulaştırma dışında bırakacağı yazılıydı²⁴⁶.

Menderes, önergenin, Tarım Bakanlığına geniş yetkiler vermesini de eleştirmektedir. Menderes’e göre, Tarım Bakanlığı, bazı orta arazileri kamulaştırma dışında bırakabilecek bile olsa, toprak mülkiyetinin büyük bir kısmı Tarım Bakanlığının elindeydi. Tarım Bakanlığının bu yetkisi de, 50 dönümden fazla arazisi olanlar üzerinde, en azından teorik olarak baskı altına bırakacak ve onlar kendilerini emniyetsizlik içinde hissedeceklerdi²⁴⁷.

Görüldüğü gibi, Menderes, Tiridoğlu’nun önergesinin hazırlanma tarzını demokratik esaslarla çeliştirdiğini ve TBMM’ye bir baskı oluşturduğunu; hükümlerinin ise zararlı olduğunu düşünmektedir.

²⁴⁴TBMM TD, aynı yer, s.37.

²⁴⁵TBMM TD, aynı yer, s.38.

²⁴⁶TBMM TD, aynı yer, s.39.

²⁴⁷TBMM TD, aynı yer, s.39.

Menderes'in, bu konuşmasına en sert tepki, bizzat önergenin sahibi Kütahya Milletvekili Alaaddin Tiridoğlu'ndan gelmiştir. Tiridoğlu, tasarının aleyhinde olan, örneğin Emin Sazak²⁴⁸ ve Cavit Oral'ın²⁴⁹ fikirlerini çok açık söylediklerini; buna karşın, tasarı aleyhinde olan bir başka Milletvekili Adnan Menderes'in ise, "politik bir demeç" verdiğini ileri sürmüştür. Tiridoğlu'na göre, Menderes görüşlerini fikir ve ilke bakımından savunmamakta; aksine polemik yapmaktaydı²⁵⁰.

Tiridoğlu'nun bu konuşmasında Menderes'e yönelik suçlama mahiyetinde sözler de dikkat çekmiştir. Tiridoğlu, konuşmasının bir yerinde şöyle demektedir:

*"Bu tasarı, Komisyona geldiği günden beri, Komisyonu teşkil eden bazı arkadaşlar tarafından gayet dikkatle ve ince bir takiple baltalandı. Fikir ve prensipler bir maksadı mahsusla müdafaa (edildi)"*²⁵¹.

Tam bu sırada, söze Kütahya Milletvekili Recep Peker girerek, Tiridoğlu'nu şöyle uyaracaktır:

*"Bir meclis, komisyon, çalışmasının maksadı mahsusla, baltalama tarzında Millet Meclisi kürsüsünden söylenmiş olmasını protesto ederim."*²⁵².

Peker'in bu beklenmedik tepkisi karşısında, bir anda, sözlü tartışma Tiridoğlu ve Peker arasında yaşanacak ve nitekim Tiridoğlu, Peker'in ders vermeye hakkının olmadığını söyleyerek oturumu terk edecektir²⁵³.

Adnan Menderes, Tiridoğlu'nun tepkisi üzerine tekrar söz almış ve kendini savunmuştur. Menderes, tasarı aleyhinde bir tek kendisinin konuşmadığını, başka Milletvekillerin, örneğin Hikmet Bayur²⁵⁴ ve Lütfü Ülkümen'in²⁵⁵ de, daha ileri sözler sarf ettiğini ileri sürmüştür. Menderes, ayrıca, komisyondaki çalışmaları hakkında

²⁴⁸ Emin Sazak'ın 17. madde ile ilgili konuşmasının tam metni için, bkz. TBMM TD, D.7, B.67, O.2, c.18, s. 46-47 (01.06.1945) ve B.68, O.2, s. 88-89 (04.06.1945).

²⁴⁹ Cavit Oral'ın 17.madde ile ilgili konuşmasının tam metni için, bkz. TBMM TD, D.7, B.67, O.2, c.18, s.32-35 (01.06.1945).

²⁵⁰ TBMM TD, D.7, B.68, O.1, c.18, s.65.

²⁵¹ TBMM TD, aynı yer, s.65. Tiridoğlu, "bazı arkadaşlar" sözüyle Adnan Menderes'i kast ettiğini, konuşmasının devamında açıkça söylemiştir (aynı yer).

²⁵² TBMM TD, aynı yer, s.65.

²⁵³ TBMM TD, D.7, B.68, O.2, c.18, s.80 (04.06.1945) ve Vatan, 5 Haziran 1945.

²⁵⁴ Hikmet Bayur'un konuşmasının tam metni için, Bkz. TBMM TD, D.7, B.68, O.2, c.18, s.51-56 (04.06.1945). Hikmet Bayur, Menderes'ten farklı olarak tasarıyı adalet bakımından ele almıştır. Bayur, konuşmasında, kanununun uygulanmasından doğacak sakıncaları şöyle dile getirmiştir: "Mülkiyet saygı görmezse, değerinden çok aşağı sahibinin elinden alınabilirse bir çok meseleler ortaya çıkmaz mı? Apartmanlar, şehir servetleri, büyük arsalar söz konusu olmaz mı? Vurguncunun parası rahat rahat elinde kalırken, 2000 dönümden aşağıya dahi toprak sahibinin elindeki toprak elinden alınırsa bu vicdanları tahriş etmez mi?" . Bkz. TBMM TD aynı yer, s.54.

²⁵⁵ Lütfü Ülkümen'in konuşmasının tam metni için, bkz. TBMM TD, D.7, B.68, O.2, c.18, s.58-64 (04.06.1945).

Tiridoğlu'na hesap vermek zorunda olmadığını, hiçbir şekilde yanlış hareket ettiğini düşünmediğini ve Tiridoğlu'nun dikkatsizce kullandığı sözlerini Meclisin takdirine bıraktığını söylemiştir²⁵⁶.

Menderes'e karşı bu tepkinin nedeni, tasarının aleyhinde eleştiriler yapan diğer milletvekillerinden farklı olarak, Menderes'in toprak kanunu tasarısının içeriğine yönelttiği eleştirilerinden çok, usûl üzerine yaptığı eleştirilerden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

17. madde, Menderes'in kabul etmediği biçimiyle, 4 Haziran günü aynen kabul edilmiştir²⁵⁷.

IV- Menderes'in Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Tasarısı

Hakkındaki Meclis Konuşmaları

Adnan Menderes, ÇTK'nın görüşüldüğü ilk gün olan 14 Mayıs günü, tasarının tümü hakkında konuşmak için söz istemiş²⁵⁸; fakat, görüşmelerin uzun sürmesi yüzünden ancak iki gün sonraki –16 Mayıs- birleşimde konuşabilmiştir. Diğer konuşmasını ise, 1 Haziran 1945'te yapmıştır.

1- Hükümet tasarısı

Menderes, 16 Mayıs'taki konuşmasında²⁵⁹, önce, toprak meselesine nasıl bakmak gerektiği üzerinde durmuştur.

Menderes'e göre, toprak meselesine, toprak sıkıntısından daha çok, toprağı kıymetlendirecek sermaye, donatım, pazarlama, emek ve bilgi yoksunluğu açısından bakmak gerekirdi. Yani, asıl mesele, politik ve sosyal olmaktan çok, ekonomikti.

Menderes'e göre, toprak sıkıntısının nedenlerini şöyle belirlemek mümkündür²⁶⁰:

1-Ekilen toprakların, tarıma elverişli arazinin yüzölçümüne oranla çok az olması²⁶¹,

²⁵⁶ TBMM TD, D.7, B.68, O.2, c.18, s.68.

²⁵⁷ TBMM TD, D.7, B.72, O.1, c.18, s.111.

²⁵⁸ TBMM TD, D.7, B.54, O.1, c.17, s.59. Menderes, Meclis Başkanlığına, tasarı hakkında konuşmak isteyenler arasında ismini yazdırmış 23 milletvekilliden biridir.

²⁵⁹ Konuşma metni için, ayrıca bkz. T.C. Başkanlık Cumhuriyet Arşivi, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Dosya. A6, Yer nu.11.64.2.15. Serhan Yücel, bu konuşmayı, Menderes'in Meclis kürsüsüyle gerçek anlamda ilk tanışması olarak yorumlamaktadır. Bkz. M.S.Yücel, *Demokrat Parti*, Ülke Yayınları, İstanbul 2001, s.46.

²⁶⁰ TBMM TD, aynı yer, s.112.

2-Nüfus dağılımının dengesizliği²⁶²,

3-Tarımda makineleşmenin ya da Menderes'in deyimiyle "*tabiat kuvvetlerini yenmek yolundaki savaşmaların*" henüz başında olunması,

4-(Belki) Büyük arazi mülkiyetinin geniş bir ölçüye varması.

Menderes'in, bu nedenlerden ilk üçünü kesin ifadelerle belirtirken, dördüncüsü üzerinde olabirli bir cümle kurması dikkat çekmektedir²⁶³. Menderes'in, büyük arazi mülkiyetini savunduğu düşünülürse, bu son nedenin Menderes'e göre, niçin zayıf bir ihtimal olabileceği ortaya çıkar.

Menderes, konuşmasının devamında, hükümetin tasarısı hakkındaki fikirlerini açıklamıştır.

Ziraat geriliğinin nedenleri

Menderes'e göre, tasarının gerekçesinde açıklandığı gibi, Türkiye'deki ziraattaki gerilik, toprak mülkiyet ve işletme rejimlerinin elverişsizliğinden ileri gelmiş değildir. Menderes, Türkiye'deki büyük arazi sahipliğinin ziraî yapının esas unsuru olmadığını ileri sürerek, bu konuda şöyle demektedir:

*"Büyük toprak mülkiyetinin hakim olmasından ve çiftçinin büyük bir kısmının topraksız veya tamamen proleteriyalaşmış bulunmasından ıstıraplar çekmiş ülkeler çok görülmüştür. (Ama) Türkiye'de manzara bu değildir. Hiçbir zaman hatırdan çıkarmamak gerekir ki, ülkede en adi bir çift ayakkabı pahasına bir dönüm toprak edinmek imkanları daima mevcut olagelmıştır"*²⁶⁴.

Avrupa ve Türkiye farkı

Menderes, Avrupa'da toprak reformunu gerektiren nedenlerin Türkiye için geçerli olmadığı görüşündedir. Menderes, Avrupa'nın toprak reformuna, uzun demokratik ve liberal akımların mücadelesi sonucunda gerçekleştirmeye zorlandığını belirterek; Türkiye'deki durumun Avrupa'dan farklı olduğunu düşünmektedir.

²⁶¹ Niğde Milletvekili Hüseyin Ulusoy, bu konuda "*Ekilmemiş topraklar vardır. Buradan (Ankara'dan) trene binip de yurdumuzun her tarafına doğru giderken ekilmemiş namütenahi topraklar görürüz*" demiştir. Bkz. TBMM TD, D.7, B.55, O.1, c.17, s.105 (16.05.1945).

²⁶² Menderes, bu konuda şöyle demektedir: "*Bazı bölgelerimizde nüfus yoğunluğu toprağın barındırma haddini aşacak hale gelmiş olmasına karşı bazı bölgelerimizde çok geniş ve verimli topraklar, çiftçisiz boş yatmaktadır*". Bkz. TBMM TD, aynı yer, s.112.

²⁶³ Menderes, şöyle demektedir: "*Toprak sıkıntısının diğer bir sebebi de, büyük arazi mülkiyetinin geniş bir ölçüye ulaşması olabilir. Yani, büyük arazi mülkiyetinin hakim bulunması topraksız çiftçi ve köylü sayısını artırmak suretiyle bir toprak sıkıntısı yaratabilir*". Bkz. TBMM TD, aynı yer, s.112.

²⁶⁴ TBMM TD, aynı yer, s.114.

Menderes’e göre, Türkiye’de, Avrupa’daki gibi hukukî olarak serf ve benzeri toprak esaretini gerektiren müesseseler yoktu; aksine, toprak çok kolay alınıp satılmaktaydı²⁶⁵.

Menderes’e göre, tarım kesiminde geriliğin en önemli nedeni, Cumhuriyetin ilanından sonra, hükümetin, “köylü efendimizdir” sloganına uygun hareketlere girişmemesi; köylüye teknik bilgi ve aletle donatılması, ziraî kredi, iyi tohum ve iyi cins hayvan gibi konularda yardım sağlayamamasıydı.

Aşar vergisi

Gerçi, köylüye yönelik olarak ilk ve en önemli girişim olarak aşar vergisi kaldırılmıştı; fakat, bu da köylü üzerinde istenilen yararı sağlayamamıştı. Menderes, bu konuda şöyle demektedir:

*“Kırk, elli milyon lira ölçüsünde olan aşar vergisini kaldırdık. Bu gayri safi gelir üzerinden alınan ve vergi toplama usûlî bakımından da çok geri bir vergi idi. Bu vergiyi kaldırmanın haz ve gururu ile uzun seneler gıdalandık. Fakat, bu vergiyi kaldırır kaldırmaz bunun bırakacağı açığı yine çiftçinin sırtından çıkarmak için köylünün çift öküzünden vergi alma yoluna gittik. Ayrıca, yeni yeni ihdas ettiğimiz dolaylı dolaysız vergilerle çiftçi ve köylünün yükünü ağırlaştırdığımızı; buna karşılık, amme kesesinden kendisine çok şey vermediğimizi hatırlamadık”*²⁶⁶.

Tarım Bakanlığı

Menderes’e göre, ziraattaki geriliğinin bir başka nedeni, Tarım Bakanlığının, özellikle ziraî alet konusunda köylüyü yeterince desteklememesiydi. Menderes, bu konuda Tarım Bakanlığının çağın gerisinde kaldığını belirterek, şöyle yakınmaktadır:

*“Tarım Bakanlığı uzun yılları beş, on milyonluk bütçesi ile bir iki mektep ve araştırma istasyonu ile il ziraat müdürleri ve kazalarda fen memuru adı altında sadece hatalı ziraat istatistikleri düzenlemekle görevli bir kadro geçindirmekten ileri çok bir şey yapamamıştır. Hâlbuki, yirminci asrın ortalarına doğru hayat ve ilerleme büsbütün baş döndürücü bir hız almış bulunuyor. Bu zamanda, yirmi yıl başka çağların yüz yıllarına bedeldir. (Biz ise) yirmi senedir kara sabanla kağı mücadelesine başarmak şöyle dursun, başlayamadık bile”*²⁶⁷.

²⁶⁵ TBMM TD, aynı yer, s.113.

²⁶⁶ TBMM TD, aynı yer, s.114.

²⁶⁷ TBMM TD, aynı yer, s.114.

Fiyat meselesi

Menderes, konuşmasında, köylünün, ürettiğini ucuza sattığını, ihtiyacını ise pahalıya karşıladığını ileri sürerek; ziraî verimlilik artışlarının ancak iç ticarete fiyat hadlerinin belirlenmesi ile gerçekleşeceğini belirtmiştir. Menderes, fiyat konusunun köylüyü nasıl takatsiz düşürdüğünü verdiği bir örnekle şöyle açıklamaktadır:

“ 8-10 sene buğdayın, o da bazı bölgelerde, kilosunun 3-4 kuruşa satılmasını sağlamakla rahat yaşamışız. Tüketici, ekmeği 6 kuruş yerine 8 (kuruşa) yemekle çok büyük sıkıntıya düşmezdi; fakat, o zamanlar 4 kuruş yerine buğdayının kilosunu 6 kuruşa satabilen çiftçi bir nefes alırdı. Aşırı fiyat düşüklüğünün doğurduğu takatsizlik ve üretimin düşmesi sonucunda fiyatların savaş yıllarında bu kadar yükselmesinden tüketici bu ıstırapı çekmez, o günkü ucuz ekmeği bugünlerde(1945) bu kadar pahalıya ödemezdi”²⁶⁸.

Çiftçi Ocağı

Menderes’in hükümetin tasarısına yönelttiği en ciddi eleştiri, çiftçi ocağı ile ilgili hükümlerin, Adolf Hitler’in nasyonal sosyalist rejiminin toprak iskan kanunu olan “*Erhoff kamunundan*” hemen aynen alınmış düşünceler olduğu yolundaki iddiasıydı²⁶⁹. Menderes’e göre, çiftçiliği meslek haline sokmak, modern ekonomik hayatın gerektirdiği iş bölümü anlayışı ile yorumlanamazdı²⁷⁰.

Menderes, tasarıdaki çiftçi ocağı ile ilgili hükümlerin, köylüyü sadece toprağa bağlamak sonucunu getireceği ve bunun da köylünün sosyal hareketini sınırlayacağı görüşündedir. Menderes’e göre, çiftçi ocağı ile ilgili hükümlerin kabul olunması, aynı zamanda, köyle şehir arasında aşılamaz bir set çekmek gibi toplumsal bir sakıncayı beraberinde getirecekti²⁷¹.

Kredi

Menderes, köylüye etkili kredi verilmediği görüşündedir. Menderes’e göre, ziraî kredinin tek kaynağı olan Ziraat Bankası da, tarıma, millî gelire oranla oldukça az kredilendirme yapabilmekteydi. Öyle ki, Ziraat Bankasının tarıma aktardığı kredi

²⁶⁸ TBMM TD, aynı yer, s.115.

²⁶⁹ Bu iddiaya karşılık, bizzat Tarım Bakanı Hatipoğlu, 4 Haziran 1945’te Mecliste yapacağı konuşmasında, Menderes’e şöyle itiraz etmiştir: “*Türk zaruretlerinden doğan ve tamamıyla Türk olan, bir tasarıya, hem de Büyük Millet Meclisinin görüşmesine aldığı bir zamanda ‘Bu Nazi tasarısıdır’ demeyi asla izah edemem*”. Bkz. TBMM TD, D.7, B.68, O.2, c.18, s.97.

²⁷⁰ TBMM TD, aynı yer, s.116.

²⁷¹ Menderes, bu konuda şöyle demektedir: “(Bu durumda) *kasabalının ve şehirlinin toprakla ve köyle ilgisi hemen tamamen kes(ilecek), tarımı (sadece) köyde oturanlara bırakacaktı*”. Bkz. TBMM TD, aynı yer, s.116.

miktarı, sadece İstanbul’da yaklaşık birkaç yüz kişinin elinde toplanan sermaye ve servetin çok altındaydı²⁷².

Kamulaştırılma bedelleri

Menderes, kamulaştırılacak arazinin vergi kıymetine göre belirlenmesinin, o arazinin gerçek değerini ortaya koymayacağı fikrindedir. Menderes’e göre, hem para değer kaybetmişti, hem de vergi kıymetleri gerçekte doğru yazılmamıştı. Bu durumda, arazi sahibinin eline cüzî bir para geçecek; hatta, bazı hallerde toprak “*cebinizdeki bir keten mendil pahasına*” elden çıkabilecekti²⁷³.

Kamulaştırma işlemlerinde itiraz ve dava hakkı

Menderes, hükümet tasarısındaki bütün itirazların, Tarım Bakanlığınca kurulacak bir idarî komisyonun kararlarına bırakılmasını doğru bulmamakta ve bu konuda şöyle demektedir:

*“Hukukî bir devlet olmanın ilk ve ana şartı olarak bütün kamunlarımız yurttaşlara adlî ve idarî yargı mercilerinde haklarının güvencesini tamamiyle vermiş bulunuyor. Halbûki, bu tasarıda bir çeşit acelecilik halet-i ruhiyesi ve işler gecikir endişesi; diğer taraftan ‘adalet mercilerine müracaat işleri bozar, istenen sonuç alınmaz’ gibi adalet mekanizmamızın aleyhine telkinler mahsûlü olan görüşlerle yurttaşın (itiraz hakkından) mahrum bırakılmak istenilmiştir”*²⁷⁴.

2- Tarım Bakanı Hatipoğlu’nun Çelişkileri

Menderes, 16 Mayıs’taki konuşmasında, Ö.L.Barkan’ın deyimiyle Meclisin “*dar çevresi*” içinde kaldığı için kamuoyunda pek bilinmeyen toprak reformuyla ilgili Tarım Bakanı Hatipoğlu’nun geçmişe ait bir raporu hakkında bazı önemli ayrıntılar vermektedir. Bu rapor, 1935 yılında İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanmış bulunan Toprak ve İskan Kanunu tasarısına karşı, o zamanki Tarım Bakanlığının bir değerlendirmesi olarak gönderdiği rapordur. Bu raporu hazırlayan beş kişilik komisyonun üyeleri arasında, uzman olarak, o zaman Yüksek Ziraat Enstitüsünde İktisadiyat Şefi olan Ş.Ratip Hatipoğlu da yer almaktadır.

Menderes, Tarım Bakanı Ş.Ratip Hatipoğlu’nun görüşlerini; on sene öncesinde, yine toprak reformu ile ilgili olarak Tarım Bakanlığı adına çalışan komisyonda bir

²⁷² TBMM TD, aynı yer, s.115.

²⁷³ TBMM TD, aynı yer, s.116.

²⁷⁴ TBMM TD, aynı yer, s.117.

memur olarak hazırladığı ve altında imzası olan raporundaki sözleriyle karşılaştırmakta; bir yerde çelişkilerini ortaya koymaktadır.

Menderes, Hatipoğlu'nun çelişkilerini, özellikle mülkiyet ve işletme rejimleriyle ilgili görüşlerini haklı çıkartmak için söz etmiştir.

Menderes, bir örnek olarak, Hatipoğlu'nun 1935'teki söz konusu raporundaki, arazi mülkiyeti ile ilgili şu ifadelerini hatırlatmaktadır:

“Bu madde Türkiye’de arazi mülkiyetinin 2000 dönümü geçmemesine ve çiftlik halindeki işletmeleri dağıtmaya çalışıyor. Bir ülkede arazi mülklerinin büyüklüğü ve küçüklüğü böyle basit düşüncelerle belli edilemez ve bu hiçbir ülkede bu derecede teorik ve hayata uymaz bir usûlle halledilmemiştir” ²⁷⁵.

Menderes’e göre, rapordaki bu değerlendirme, Hatipoğlu'nun o zaman orta işletmeye ve 5000 dönümden büyük işletmelere taraftar olduğunu göstermekteydi. Fakat, bu kez, Hatipoğlu Tarım Bakanı olarak orta ve büyük işletmelere karşıydı.

Menderes, Hatipoğlu'nun bir başka çelişkisini, yine aynı rapordaki görüşlerine yer vererek, bu kez işletme rejimi konusunda ortaya koymaktadır:

“İskan toprak kanunu bir memlekette arazinin yalnız sahipleri tarafından işlenmesini veya sahibinin başında bulunarak işletilmesini asıl alıyor. Hâlbuki, bütün dünyada arazi, sahipleri tarafından bizzat veya yalnız başında bulunarak işletildiği gibi, sahibi başında bulunmadan fakat sahibi adına, hesabına bir müdür tarafından veyahut icarla da işletilebilir. Bu işletme şekillerinin yerine göre hepsinin de faydaları vardır. Hatta Türkiye için müdürle işletme, tahsil görmüş bilgili ziraatçılar tarafından arazinin işletilmesini mümkün kılacağından faydalıdır” ²⁷⁶.

Menderes’e göre, rapordaki bu sözler, Hatipoğlu'nun toprağın müdürle ve hatta kiracılıkla işletilmesinden yana olduğunu ispatlamaktaydı.

Menderes, böylece, Tarım Bakanı Hatipoğlu'nun, toprak reformu konusuyla ilgili daha önce sahip olduğu görüşleriyle zıtlık içinde olduğunu göstermeye çalışmıştır²⁷⁷. Menderes, bu konuda daha açık bir şekilde şöyle demektedir:

²⁷⁵ TBMM TD, aynı yer, s.115.

²⁷⁶ TBMM TD, aynı yer, s.115-116.

²⁷⁷ Tarım Bakanı Hatipoğlu, Meclisin 4 Haziran 1945 tarihli toplantısında yapacağı konuşmasında, Menderes'in içinden bazı bölümler okuyarak sözünü ettiği, 1935 yılındaki toprak reformuna ilişkin Tarım Bakanlığının hazırladığı rapor hakkında bilgiler vererek kendini savunmuştur. Hatipoğlu, bu raporun, “şahsi” değil; bir “komisyon” raporu olduğunu vurguladıktan sonra, şöyle demektedir: “Bütün o rapordaki fikirlerin vaktiyle bana ait olduklarını kabul edeyim ve tekrar ediyorum ve dünkülerle bugünküler arasında yine büyük tezatlar bulunduğunu da kabul ediyorum ve buna karşı

*“Tarım Bakanlığının toprak kamunu çerçevesinde on sene önceki düşünceleriyle bugün (1945) Hükümetçe (Meclis) huzuruna getirilen tasarı arasında külli fark vardır. Vaktiyle Tarım Bakanlığı adına o raporu yazan Hatipoğlu, elimizdeki tasarıyı hazırlayan Tarım Bakanı Hatipoğlu ile tezat halindedir”*²⁷⁸.

3- Diğer Milletvekillerinin Görüşleri

Menderes, ÇTK tasarısıyla ilgili olarak, daha önceki Meclis oturumlarında Milletvekillerinin ileri sürdüğü fikirlere değinmiştir.

Menderes, bazı Milletvekillerinin toprak reformunun başlıca nedeni olarak ileri sürdüğü, Türkiye’de, büyük arazi mülkiyetinin hakim olduğu görüşüne katılmamaktadır. Menderes’e göre, büyük arazi mülkiyeti zannedildiği oranda ve ölçüde değildi. Menderes, bu konuda bazı rakamlar vererek sözlerini şöyle açmaktadır:

*“Bugün (1945) Türkiye ’de 150 milyon dönümlük küçük toprak mülkiyetine karşı, büyük ve orta mülkiyet 20 milyon dönümü biraz aşmaktadır. Bu iki rakam arasındaki oran aşağı yukarı % 15’dir. (Toprak) reformu yapmış ülkelere göz atarsak göreceğiz ki, Almanya’da bütün tarım alanlarının %38’i büyük arazi mülkiyeti, %27’si büyük köylü mülkiyeti, %31’i küçük köylü mülkiyeti, ve %3’e yakın bir miktarı da cüce mülkiyetidir ”*²⁷⁹.

Menderes’e göre, bu rakamlar, Türkiye’de, büyük arazi mülkiyetinin değil; küçük arazi mülkiyeti ve işletmelerinin hakim olduğunu göstermekteydi. Üstelik, tarımda makineleşme devrine girilmesi, arazilerin küçük, orta veya büyük mülkiyetler biçiminde olmasının önemini azaltacaktı. Menderes, bu konuda da şunları söylemektedir:

“Son zamanlarda makine kuvvetinin tarıma bu derece geniş tatbiki tarımı adeta sanayileştirmiş, ziraî üretim yöntemlerini külliye değiştirilmiş ve sonuçta arazi mülklerinin genişliği ve küçük-büyük işletmeler hakkında revaçta bulunan ve daha çok

diyorum ki, 10 yıl içerisinde bu ülkenin hayatında görev adamı olarak gözlemlediğim gerçekler beni bu kanunda temsil ettiğim bir yakına ulaştırmıştır”. Hatipoğlu, Menderes’in de, aynı şekilde bir durum yaşadığını belirterek, kendini şöyle savunmaktadır: “ (Menderes) bir zamanlar ‘Serbest Fırka’ya mensuptu. Vaktiyle, Aydın’da verdiği nutukları biliyoruz. Serbest Fırka ile Cumhuriyet Halk Partisi prensipleri arasında ne büyük farklar vardır. Bir düşününüz ki, bu arkadaş şimdi aramızdadır. Cumhuriyet Halk Partisindedir ve onun Meclis Parti Grubu İdare Heyetindedir. Kendini hiç ayıplamıyoruz, fikirleri tekemmül etmiştir. Demek insanların kanaatleri değişiyor”. Bkz.TBMM TD, D.7, B.68, O.1, c.18, s.65.

²⁷⁸ TBMM TD, D.7, B.55, O.1, c.17, s.117.

²⁷⁹ TBMM TD, aynı yer, s.40.

bazı ülkelerde siyasî ve sosyal akımların bir sonucu olarak görülen fikir ve kanaatleri kökünden sarsmakta bulunmuştur”²⁸⁰.

Menderes, daha ileri bir görüşü, yine mülkiyet rejimi konusunda şöyle dile getirmektedir:

“Ziraî reform adı altında daha çok uzun yıllar kendine özgü üretim devrinde kalmaya mahkûm ve hep birbirine benzer basmakalıp işletme şekilleriyle toprağı dağıtıp parçalamak, dünyanın diün gitmekte olduğı ve bugün terk edilmek üzere bulunan bir yolda yürümeye başlamak olacaktır. Küçük işletmeleri yer yer birleştirmek sûretiyle üretimi kolektifleştirmek ve bu yoldan orta ve büyük işletmelerin faydalarını elde etmek dahi farzdır”²⁸¹.

Menderes, bu sözleriyle, ÇTK tasarısının çağın gerisinde bile kaldığını ileri sürmekte; tüm işletmelerin (küçük-orta-büyük) üretime dönük faydalarının olabileceğine dikkat çekmektedir. Menderes, bu sözlerinin hemen arkasından da, ÇTK tasarısının kabul edilmesi halinde, aynı zamanda, şahsi teşebbüsün toprak sahasından uzaklaşmasına yol açacağını belirtmiştir²⁸².

4- Menderes’in Meclis Konuşmaları Hakkında Bir Değerlendirme

Menderes’in toprak reformu konusunda görünürde belki dağınık, fakat, kendi içinde tutarlı belirli fikirlere sahip olduğu anlaşılıyor. Zaten, Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar giden hazırlık devresinde, giderek belirginleşen toprak reformunu gerçekleştirme girişimlerine karşı, 1931’den beri Milletvekili olan Menderes’in, bir çiftlik sahibi olarak, bu konuya ilgisiz kalması da düşünülemezdi. Nitekim, Menderes, 4 Haziran tarihindeki Meclis görüşmelerinde Milletvekillerine şunları söylemektedir:

“Bendeniz toprak kamunu ve toprak reformu, ziraî kalkınma davasını çeşitli cephelerinden ele almış ve bunları tetkike tâbi tutmuş ve huzurunuzda vardığım neticeleri belirtmiş bir arkadaşınızım”²⁸³.

Menderes, toprak meselesini, toprakla ilgili zümrelerin çıkarlarıyla ilgili olarak kısmî değil, ülkenin genel düzenin ve kalkınması gibi daha geniş ölçekte değerlendirmek gerektiği fikrindedir. Bu yüzden, Menderes, konuşmalarında, toplumun

²⁸⁰ TBMM TD, aynı yer, s.40.

²⁸¹ TBMM TD, aynı yer, s.40-41.

²⁸² TBMM TD, aynı yer, s.41.

²⁸³ TBMM TD, D.7, B.68, O.1, c.18, s.68.

büyük kesimini ilgilendiren ÇTK tasarısının heyecanının ve romantik çekiciliğinin etkisinde kalınmamak gerektiği üzerinde durmaktadır

Menderes'in, Meclisteki konuşmalarından, toprak reformunun esasına karşı olmadığı söylenebilir. Ancak, Menderes, tasarıda, aşırı ve amacını aşan hükümlerin olduğu görüşündedir. Özellikle tarım üretimini alt üst edebilecek mevcut mülkiyet ve işletme rejimlerinin dokunulmasına karşı çıkmaktadır.

Menderes, mülkiyet rejiminde, servet ve sermaye getiren orta ve büyük arazilerinin varlığını; işletme rejiminde de, icar, ortakçı işletmesini savunmaktadır.

Menderes, hükümetin getirdiği tasarının bazı maddelerine karşı olduğundan aynen kanunlaşmasını kabul etmemekte ve bunun için tasarının Meclisten geçmesini önlemek amacıyla daha Meclis görüşmelerinde, tasarının gerçek-dışı gördüğü taraflarını ağır bir şekilde eleştirmekten çekinmemektedir. Bu durumda, Menderes'in, tasarımı incelemek üzere oluşturulan ve içinde sözcü sıfatıyla yer aldığı Geçici Komisyonun, Başbakan Saraçoğlu'nun 17. madde teklifinden önce hazırladığı raporuna destek verdiği anlaşılmaktadır.

Menderes'in sözlerinden, aynı zamanda, Atatürk döneminde toprak reformu tasarılarının aşağı yukarı belirlenmiş ana ilkelerini savunduğu anlaşılmaktadır. Özellikle, Atatürk'ün toprak reformu yapılırken sermaye getiren (kapitalist) çiftliklere dokunulmamasını isteyen anlayışını sürdürdüğü söylenebilir²⁸⁴.

Meclisteki görüşmelerin, Menderes'i, Metin Toker'in deyiimiyle “*sahne ışıklarının önüne çıkarttığı*”²⁸⁵ kabul edilebilir. Menderes'in, tasarı aleyhindeki diğer milletvekillerinden ayrılan tarafı, tasarının içeriğine yönelttiği ciddi eleştirilerden çok, usûle ilişkin sarf ettiği sözleri olmuştur. Öyle ki, Menderes'in toprak reformuna muhalefeti demokratik rejim, millî hakimiyet, hukuk devleti ve Meclisin üstünlüğü gibi ilkelerle birleştirmek inceliğini göstermiştir²⁸⁶.

²⁸⁴ Atatürk, 1936 yılının Meclis açış konuşmasında, dikkate değer şu sözleri sarf etmiştir: “Bundan fazla olarak, büyük araziye modern araçlar işleyip vatana fazla üretim temin edilmesini teşvik etmek isteriz”. Bkz. Kâzım Öztürk, *a.g.e.*, s.250.

²⁸⁵ Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950)*, Bilgi Yayınları, İstanbul 1998, s.58.

²⁸⁶ Taner Timur, *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, *a.g.e.*, s.12.

V- Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun Uygulanması (1945-1950)

ÇTK tasarısı, 11 Haziran 1945 tarihinde oy çokluğu²⁸⁷ ile kanunlaşmıştır²⁸⁸. Menderes, oylamaya katılmayarak, bir yerde ret oyu kullanmıştır²⁸⁹.

Kanunun uygulanma biçimini gösteren tüzük²⁹⁰ ise, ancak, 25 Mayıs 1947 tarihinde, 3-5842 sayılı Bakanlar Kurulu'nun kararıyla yürürlüğe girmiştir²⁹¹. Bu tarihe gelindiğinde, büyük arazileri kamulaştırmak ile ilgili siyasî istek ortadan kalkmıştır²⁹². Çünkü, içte çok partili düzene geçiş ve dışta ise Türk topraklarına yönelik Sovyet tehdidi, yönetimin, savaş sonrası uygulamayı tasarladığı ekonomik ve sosyal politikaları büyük ölçüde değiştirmiştir. Özellikle, kurulan yeni partilerin toprak kanunu tartışmalarını politik malzeme olarak kullanabilme ihtimali, CHP yöneticilerini iç siyaset anlayışlarında kaygılandırmış ve kırsal oylarda etkisi olan büyük toprak sahipleri ile ilişkilerini düzeltmeye itmiştir. Öyle ki, 1948 yılında yapılan Hükümet değişikliği ile, toprak kanunu tasarısına en çok karşı çıkan ve aynı zamanda Çukurova bölgesinde geniş toprak sahibi olan Cavit Oral Tarım Bakanlığına getirilmiştir²⁹³. Bu değişiklik, yönetimin ÇTK hakkında değişen zihniyetinin en somut göstergesi olmuştur.

ÇTK'dan bir sene sonra 1946'da yapılacak ilk tek dereceli ve çok partili bir genel seçime, iktidar partisi CHP'yi mevcut olan il ve ilçe örgütleriyle –ki Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da parti örgütü bile yoktu- girmeye zorlamıştır. Bu parti örgütleri ise, iktidar partisinin büyük ölçüde ÇTK ile karşı çıktıkları büyük arazi sahiplerine dayanmaktaydı. Bu durum, CHP'nin toprak reformu konusundaki görüşlerinin geriye bırakılmasında büyük etken olmuştur. Nitekim, 17 Kasım 1947 CHP Kurultayı,

²⁸⁷ TBMM TD, D.7, B.72, O.1, c.18, s.232. Oylama sonucu: Üye sayısı: 455, Oy verenler: 345; Kabul edenler: 345; Kabul etmeyenler: 0; Çekinmeyenler: 0; Oya katılmayanlar: 104; Boşlar: 6.

²⁸⁸ TBMM Kavanin Mecmuası, D.7, c.27, (Kanun No: 4753), s.696-707 ve T.C. Resmi Gazete, S. 6032, (15.06.1945) ve Abdullah İğneciler, *Köylüyü İlgilendiren Kanunlarımız*, Konya 1949, Ülkü Basımevi, s.45-60.

²⁸⁹ TBMM TD, aynı yer, s.234.

²⁹⁰ Tüzüğün metni için, Bkz. İhsan Apatay, *Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu İzahı ve Tatbikatı*, Konya 1959, s.93-117.

²⁹¹ T.C. Resmi Gazete, S. 6623 (25.05.1947). Bu tüzük, 28 Şubat 1957'de kararname ile kaldırılmıştır.

²⁹² Bernard Lewis'e göre, toprak dağıtımına 1947'de devlet ve vakıf topraklarından başlanılmış, 1950'ye kadar ancak birkaç bin dönüm dağıtılabilmektedir. Bkz. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s.468.

²⁹³ Cavit Oral, Tarım Bakanlığına, ilk kez 10 Haziran 1948'de kurulan II. Hasan Saka Hükümetinde getirilmiş; sonraki hükümet Günaltay Hükümetinde de aynı görevini sürdürmüştür. Bkz. Türker Sanal, *Türkiye'nin Hükümetleri*, s. 128-129.

hükümete gerektiğinde küçük çiftlikleri bile kamulaştırma yetkisi veren Toprak Kanunun 17. maddesini kaldırmıştır²⁹⁴.

ÇTK uygulaması, beklenen sonuçları doğurmamıştır. Bu durum, Menderes'in ÇTK'nın, en azından kısa bir süre için ülke realiteleriyle bağdaşmadığı yönündeki eleştirisini haklı çıkartmıştır.

Başbakan Günaltay, 6 Kasım 1949'da İzmir'de yaptığı konuşmada, toprak dağılımına ait yeni bir kanun tasarısının Meclise verileceğini açıklamıştır²⁹⁵. Nitekim, Toprak Reformu Kanunu bazı maddelerinin değiştirilmesi için bu yönde bir tasarı, 14 Mart 1950'de, Meclise getirilmiştir. Kanunun yeni şekli 22 Mart 1950'de kabul edilmiştir. Buna göre, artık büyük arazi mülkleri devlet tarafından kolay kamulaştırılamayacaktı²⁹⁶.

B- 1945 YILI BÜTÇE GÖRÜŞMELERİNDE MENDERES'İN AÇIK MUHALEFETİ

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu görüşmeleri sırasında 1945 yılı Bütçe Kanunu tasarısı meclise sunulmuştur.

21 Mayıs'ta, Mecliste 1945 yılının yedi ayı (1 Haziran - 31 Aralık)²⁹⁷ için bütçe görüşmeleri başlamıştır. Aynı gün, Adnan Menderes konuya ilişkin bir konuşma yapmıştır²⁹⁸.

Menderes'in konuşmasındaki eleştiriler daha çok şu konularda yoğunlaşmıştır: Bütçe açığı, emisyon, fiyatların yüksekliği, hayat pahalılığı, vergi miktarları ve sabit gelirliilerin, özellikle memurların durumu.

Menderes, sözlerine, inceleme ve raporların titiz bir dikkat ve emek mahsûlü olduklarını belirterek, bütçe komisyonunun başkan ve üyelerine teşekkür ederek

²⁹⁴ K.Karpat, *a.g.e.*, s.176.

²⁹⁵ Feroz Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1976, s.59.

²⁹⁶ TBMM TD, D.8, B.70, O.1, c.25, s. 707-723.

²⁹⁷ "1945 Yılı Yedi aylık Bütçe Kanunu Tasarısı ve Bütçe Komisyon Raporu" 28 Şubat 1945 tarihinde Bakanlar Kurulunca, gerekçesi ile birlikte Meclise arzına karar verilmiştir. Bkz.TBMM Tutanak Dergisi, D. 7, c. 17 (S. Sayısı 103). Bütçe Kanunu tasarısının, görüşmelerin başlamasından üç ay önce verilmesi anayasa gereğidir. Çünkü, 1924 Anayasasının 95. Maddesi şöyledir: "Bütçe Kanunu tasarısı ve buna bağlı bütçeler ve cetvellerle katma bütçeler Meclise bütçe yılı başından en az üç ay önce sunulur". Bkz. Suna Kili- A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, s. 129.

²⁹⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem. 7, Birleşim. 58, Oturum. 1, Cilt. 17, s. 228-230 (21.05.1945). Ayrıca, bkz. T.C. Başkanlık Cumhuriyet Arşivi, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Dosya. A6, Yer nu.12.73.1.148.

başlamıştır. Ancak, hemen arkasından genel raporun değerlendirmesinin, kendisinde mali durum hakkında iyimser bir izlenim vermediğini kaydetmiştir²⁹⁹. Menderes'in bu konuşmasını belli konu başlıkları ile şöyle değerlendirmek mümkündür.

Bütçe açığı

Menderes, 1939 yılında yarım milyar olan devlet borcunun 1944 yılında bir buçuk milyara çıktığını; bu borçların faizlerinin ve amortismanlarının yıllık taksitlerinin normal bütçenin önemli bir kısmını içine alacak genişlikte olduğunu söylemiştir. 1945 yılının yedi aylık dönemi için yapılan yeni bütçede de, 66 milyon liraya yakın bir açığın görüldüğünü; eğer bütçe yedi aylık değil, bir yıl için düzenlenmiş olsaydı, bu açığın 100 milyon lirayı geçebileceğini belirtmiştir. Yıldan yıla artmakta olan bu borç miktarının Hazinesin ödeme gücünü zorlayacak miktarlara ulaşabileceğini vurgulamıştır. Borçların artışında, kendi deyimiyle “*kabarışında*” ana sebebin ülke savunmasından doğan zaruretlerden kaynaklandığında hiç şüphenin olamayacağını; fakat bu borçların sadece millî savunma ihtiyaçlarıyla ileri gelmiş olamayacağını söylemiştir. Bu durumda, malî gücün ancak mevcut Devlet örgütünü devam ettirmeye yetebilecek miktarı geçmemesi ihtimallerinin belirebileceğinden söz etmiştir³⁰⁰.

Emisyon Hacminin genişliği

Menderes, emisyon miktarının gittikçe artmakta olduğunu gözlediğini; bu artışın 1944 Mayıs ayının başlangıcı ile 1945 yılının aynı ayına rastlayan bir yıllık süre içinde 90 milyon liraya yaklaştığını söylemiştir. Bu durumun gelecek yıl içinde değişmeyeceğini ve yeniden emisyona gidilmesinin fiyatlar ve dolaylı olarak bütçe üzerinde olumsuz etkilerinin olacağından bahsetmiştir.

Fiyat Artışları

Menderes, savaş bitmiş olsa bile, daha uzun yıllar ülkede genel olarak fiyat seviyesinde önemli bir düşüş beklenemeyeceği görüşüne katıldığını belirttikten sonra, fiyat artışlarının sonuçlarını fasit bir daire içinde olmaya benzeterek şöyle açıklama yapmaktadır:

“Fiyat seviyesinin yüksekliği maliyetlerin çok yüksek olması sonucunu doğurmakta, maliyetlerin yüksekliği ise dünya piyasası ile temasta bir takım külfetli koruma tedbirlerini gerektirmektedir. Bu hal ise Hazinesin ve tüketicinin yükünü ağırlaştırmaktadır. Hâlbuki, savaşın yalnız Avrupa’da sona ermesi dahi, dış

²⁹⁹ TBMM TD, aynı yer, s.228.

³⁰⁰ TBMM TD, aynı yer, s.228.

piyasalarda er geç önemli düşüşlere sebep olacaktır. Bu takdirde, bir çok maddelerimizin maliyetleriyle dış piyasa seviyesi arasındaki farkların daha da artması beklenebilir. Bu yüzden ihracat yapmak imkanlarımız bir kat daha güçleşecek ve yıllardan beri ihtiyaçların şiddetli zorlaması karşısında geniş ithâlât yapabilmek ancak altın rezervimizi azaltma pahasına mümkün olabilecektir”³⁰¹.

Vergi sistemindeki elverişsizlik

Menderes, vergi gelirlerinin dağılım ve tahsil yöntemleri bakımından, bilimin telkinleri, sosyal adalet düşüncesi ve ekonomik gereklere uygun olmadığını belirtmiştir. Böyle olmasının sebebini, acele gelir temini kaygısı ile rasgele hareket etmenin ekonomik ve sosyal bünyeyi etkileyecek ölçüde ağır vergilendirmeye bağlamaktadır. Menderes’e göre, vergi sisteminde temelden yapılacak değişiklikler kamu hazinesine daha geniş imkanlar ve güç sağlayacaktı.

Memurların durumu

Menderes, bir takım zıtlıklar ve zor durumlar karşısında bulunulan bir dönemde olduğu gerçeğinin farkındadır. Örneğin, savaş dönemindeki askerî masrafların bundan sonra azalacağı ve artacak paraların geleceğe ait düşüncelerin gerçekleşmesinde kullanılabileceğini söylemiştir. Fakat, bu ümide de fazla bel bağlamamak gerektiğini; çünkü, terhisin sağlayacağı tasarruf savaş zamanına özgü olağanüstü vergilerin kaldırılmasıyla hayli azalmış olacağı gibi dünyada silahsızlanmanın genel olarak gerçekleşmesinde kadar modern bir savunma gücünü de ihmal etmemek zorunda kalınacağından bahsetmiştir.

Menderes, bütçe konuşmasını şöyle bitirmektedir:

“Dünyada yeni açılmakta olan safhanın gereklerine ve gerçeklerine uyarak yepyeni bir zihniyetle hareket olunduğu takdirde, hiçte müsait olmayan bu durumun düzeleceği gibi kalkınmamızın bütün alanlarında devamlı ve müddetli planlarımızın başarı ile gerçekleşmesini görmekte mümkün olabilecektir. Bütçelerimizin, kalkınma planlarımızın dayanağı ve kaynağı olduğunu görmeyi dilemekteyim”.

Adnan Menderes’in bütçe eleştirisinin, diğer konuşmacıların sözlerine göre daha ılımlı olduğu söylenebilir. Menderes, bu konuşmasında, ülkenin ekonomik durumu konusunda iyimser olmadığını ve bu durumun savaştan sonra gerçekleşecek ekonomik hamle gücünü azaltacağını belirtmiştir.

³⁰¹ TBMM TD, aynı yer, s. 228-229

29 Mayıs günü, Saraçoğlu Hükümetinin 1945 yılının yedi aylık bütçesi için yapılan oylamada beş milletvekili karşı oy kullanmışlardır. Bu milletvekilleri arasında, Adnan Menderes'ten başka, Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü, Emin Sazak da vardır³⁰². Böylece, parti ve meclis içi muhalifler kendilerini daha açık bir şekilde belli etmişlerdir.

Bütçe Kanunu, beş karşı oya rağmen, büyük çoğunlukla kabul edilmiştir. Fakat, Manisa Milletvekili Hikmet Bayur, oylamadan hemen sonra söz alarak, bütçe oylaması sonucunun hükümete güven sayılamayacağını belirtmiştir. Bunun üzerine, Başbakan Şükrü Saraçoğlu, oylama sonucuna teşekkür etmek için geldiği Meclis kürsüsünde, Hikmet Bayur'un bir sözüne işaretle, başında bulunduğu hükümete güvenoyu istemiştir³⁰³. Bu konu etrafında TBMM'de bazı tartışmalar da olmuştur. Saraçoğlu'nun ısrar etmesi üzerine yapılan güven oylamasında, Bakanlar Kuruluna verilen karşı oyların sayısı bu defa yediye çıkmıştır. Hükümete güvensizlik oyu verenler arasında bütçe oylamasına karşı oy kullanan beş kişiye, Recep Peker ve Hikmet Bayur da katılmıştır³⁰⁴.

Meclis Başkanı, bu sonucu açıkladığında, sadece Recep Peker söz istemiştir³⁰⁵. Peker, konuşmasında, Saraçoğlu kabinesinde değişiklik yapılması gerektiği fikrinde olduğundan, kendisinin neden karşı oy kullandığını açıklamıştır.

Barutçu, anılarında, Peker'in konuşmasından sonra, kendisinin hükümete güven oyu veren milletvekillerin de alkışlandığını belirtmiş ve bu duruma Başbakan Saraçoğlu'nun tepkisini şöyle tasvir etmiştir:

“Bu alkış manalı idi. Demek ki beyaz rey veren mebuslar da böyle düşünüyorlardı. Bu garip hava içinde Saraçoğlu kürsüye geldi. Yüzü zehirli, acı bir tebessüm taşıyordu. Belli ki heyecan içindeydi. Recep (Peker) itimadın ılık havasını üşüten bir rüzgar estirdi. Saraçoğlu'nun neşesi kaçtı. Recep (Peker)'in reyine bir

³⁰² TBMM Tutanak Dergisi, Dönem. 7 , Birleşim. 65, Oturum. 2, c. 17, s. 512 (29.05.1945). Bütçe Kanuna verilen oylama sonucu: Üye sayısı: 455, Oy verenler: 373, Kabul Edenler: 368, Kabul etmeyenler: 5, Çekinserler: -, Oya katılmayanlar: 77, Boşlar: 5 (s. 510); Cumhuriyet, 30 Mayıs 1945; Vatan, 30 Mayıs 1945.

³⁰³ Saraçoğlu, şöyle demektedir: “Bu sonucu bütçeyi kabul zaruretine atfedenler de var. Onun için ben ayrıca hükümete meclisin güvenini anlamak isterim”. Bkz. TBMM TD, aynı yer, 513.

³⁰⁴ TBMM TD, aynı yer, s.513 (29.05.1945). Hükümete verilen güven oylaması sonucu: Üye Sayısı: 455, Oy verenler: 366, Güven oyu verenler: 359, Güven oyu vermeyenler: 7, Çekinserler: -, Oya katılmayanlar: 84, Boşlar: 5.

³⁰⁵ Peker, yerinden şöyle seslenmiştir: “Kırmızı oy kullananlardan birisi de benim. Bütçe görüşmelerine konuşmadığım halde kırmızı rey vermemin sebebini izah etmem lazımdır. Müsaade edin kürsüye gelip arz edeyim”. Bkz. Metin Toker, a.g.e., s.63.

reyden fazla kıymet vermediğini ifade eden sûretle konuşmakla beraber alkışın ifade ettiği manayı yüzünün çizgileri ile anlamış olduğunu gösteriyordu”³⁰⁶.

Asım Us, 31 Mayıs günü, hükümet yanlısı Vakit’te çıkan “*Bütçenin Kabulü ve Hükümete Güven Kararı*” adlı yazısında, hükümete güvenoyu vermeyen yedi kişinin aynı düşüncüyü paylaşan kişiler olmadığını belirterek, oyların temel nedenlerini açıklamaktadır. Us, bu yazısında, Adnan Menderes’in Toprak Kanunu tasarısı yüzünden hükümete güvenoyu vermediğini ve ayrıca, diğerleriyle henüz görüş birliği içinde olmadığını belirtmektedir³⁰⁷.

Bütçe görüşmeleri sırasında, özellikle oylamalarda daha da belirginleşen muhalefet dikkat çekici bir gelişme olmuştur. Çünkü, uzun yıllardan beri TBMM’de yapılan bütçe oylamalarında hükümetlerin bütçeleri hep ittifakla kabul edilmiştir. Oysa, şimdi hem bütçe oylaması, hem de hükümete güven oylaması için yapılan oylamada ret oyları görülmüştür. Özellikle uzun yıllar CHP Genel Sekreterliği yapan Recep Peker’in hükümete güvensizlik oyu vermesi başta Millî Şef olmak üzere CHP’nin ileri gelen yöneticilerini şaşırtmış olmalıdır. Nitekim, oylamanın yapıldığı günün akşamı İnönü’nün başkanlığında yapılan toplantıda bu durum tartışılmış ve ret oyu veren bu yedi kişinin birlikte hareket etmelerinin CHP için büyük tehlike çıkaracağı kanaatine varılmıştır. Bu muhalefet grubunu etkisiz kılmak ve dağıtmak için, özellikle Recep Peker’in kazanılması yoluna gidilmesi ve Hükümete karşı beliren sert havanın yumuşatılması için hükümette bazı değişikliklerin yapılmasına karar verilmiştir³⁰⁸.

Bütçe görüşmelerinden sonra, partinin Meclis Grubunda ve Mecliste yapılan hükümete yönelik eleştirilerin dikkate alındığını gösteren gelişmeler yaşanmıştır. Bütçe oylamasından iki gün sonra -31 Mayıs’ta- en fazla eleştiriye uğramış ve hatta eleştirilerin doğrudan hedefi olmuş bakanlardan Celal Sait Siren, Ticaret Bakanlığı görevinden alınmış ve yerine Raif Karadeniz getirilmiştir³⁰⁹. Bu yeni atama, hükümette

³⁰⁶ Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Hatıralar*, 21.Yüzyıl Yayınları, Ankara 2001, c.2, s.725.

³⁰⁷ Asım Us, yazısında şunlara değinmektedir: “*Recep Peker kırmızı oy vermesinin sebebini açıklayarak kendi güvensizliğinin kabinenin umumi heyeti hakkında olmadığını, yalnız Ticaret Bakanının değiştirilmesi lüzumuna kani bulunduğunu belirtmiştir. Hükümete karşı güvensizlikte daha ileri giden Hikmet Bayur’da en ziyade tenkitlerine hedef tuttuğu Ticaret Bakanı Celal Sait Siren’in dürüstlüğüne övmüştür. Emin Sazak ve Adnan Menderes’in hükümet hakkındaki güvensizlikleri ise Toprak Kanunu tasarısı ile ilgilidir. Demek oluyor ki kırmızı oy veren yedi milletvekilinden bir kısmı Saraçoğlu Hükümetinin çekilmesini, diğer bir kısmı bir veya birkaç bakanın değiştirilmesini istemektedir*”. Bkz. Nilgün Gürkan, *Türkiye’de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)*, s.148-149.

³⁰⁸ Tekin Erer, *Türkiye’de Parti Kavgaları*, Çınar Matbaası, İstanbul 1966, c.1, s.71.

³⁰⁹ *Ulus*, 1 Haziran 1945.

bir siyasî tutum değişikliğinin bir göstergesi sayılmıştır³¹⁰. Yine aynı gün, Cumhuriyet Halk Partisi içinde, Genel Sekreter Memduh Şevket Esendal görevinden çekilmiş; yerine vekâleten Nafi Atuf Kansu getirilmiştir³¹¹.

Bu sırada, CHP Genel Başkanlık Divanınca, 17 Haziran 1945 tarihinde Zonguldak, Burdur, İstanbul, Kocaeli, Sivas ve Çorum’da yapılacak Milletvekili ara seçiminde CHP’nin aday göstermemesi kararlaştırılmıştır³¹². Yapılacak seçimlerde, CHP’nin hep süregelen resmî aday belirleme usûlünün kalkıp, yerine serbest adaylığın gelmesi, rejimin fiiliyatta liberalleşmeye başladığını gösteren bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Hükümette bakanlık değişimi, Parti içinde Genel Sekreterliğinin istifası ve yapılacak ara seçimlerde CHP’nin aday göstermemesi, iktidardaki değişen anlayışları ortaya koymuştur.

C- DÖRTLÜ TAKRİRİN VERİLMESİ

Meclisteki ve parti içindeki yeni siyasî gelişmelerden cesaret alan parti içi muhaliflerden dört milletvekili, ÇTK’nın TBMM’de görüşüldüğü günlerde, daha sonra “*Dörtlü Takrir (Önerge)*” adıyla anılacak bir önergeyi 7 Haziran 1945’te CHP Meclis Grubuna vermişlerdir. İzmir Milletvekili Celal Bayar, Aydın Milletvekili Adnan Menderes, İçel Milletvekili Refik Koraltan ve Kars Milletvekili Fuat Köprülü’nün imzalarını taşıyan bu önergede kanunlardaki ve parti tüzüğündeki demokratik olmayan hükümlerin kaldırılması istenmekteydi.

Dörtlü takrir de, devletin ve CHP’nin en esaslı ilkesinin demokrasi olduğu vurgulanmakta, ülkenin refah ve saadet ermesi demokrasinin tam olarak uygulanmasına bağlanmaktaydı. Önergenin gerekçesi de, bu demokrasi amacının gerçekleşmesi için gerekli görülen tedbirlerin alınması için olduğu belirtilmekteydi.

Takrirden, ayrıca, 1925’ten sonraki yıllarda, özellikle II. Dünya savaşı yıllarında siyasî hürriyetlere bazı sınırlamaların getirildiğinin bilindiği söylenmekte; buna rağmen, mesela, Atatürk’ün ölünceye kadar anayasanın demokratik ruhuna hep sadık kaldığı ve bu yüzden başarısızlıkla sonuçlanan Serbest Cumhuriyet Fırkası tecrübesinin

³¹⁰ Metin Toker, *a.g.e.*, s.63. Toker, bu değişiklik için şu yorumu yapmaktadır: “*Hâlbuki, o zamana kadar âdet, hücumu uğramış Bakanların daha sıkı tutulması ve gürültüye pabuç bırakılmayacağına yaramaz milletvekillerine gösterilmesi idi*” (aynı yer).

³¹¹ *Ulus*, 1 Haziran 1945.

³¹² *Ayın Tarihi Dergisi*, No:139 (Haziran 1945), s.8 (Şükrü Saraçoğlu’nun 7 Haziran tarihli tebliği).

yaşandığı belirtilmekteydi. Fakat, “*bütün dünyada hürriyet ve demokrasi akımlarının tam bir zafer kazandığı, demokratik hürriyetlere riayet ilkesinin milletlerarası güvenceye bağlanmak üzere bulunulduğu*” ve ayrıca, “*okuma yazma bilmeyenlerin bile siyasî olgunluğa eriştiği*” böyle bir dönemde siyasî hayat ve örgütünü “*kuvvetle tecelli ettirmek*” vaktinin geldiği açıklanmaktadır. Bu durumda, yapılması gerekenler de üç madde halinde şöyle özetlenmiştir:

1-Meclis Denetiminin anayasaya uygun olarak gerçekleşmesini sağlayacak tedbirlerin aranması,

2-Yurttaşlara siyasî hak ve hürriyetlerinin anayasanın gerektirdiği genişlikte kullanabilmeleri imkanının sağlanması,

3- Bütün parti çalışmalarının yukarıdaki iki esasa tamamen uygun bir şekilde yeni baştan düzenlenmesi.

Bu tekliflerle, takrirciler, millî hakimiyet ilkesine ve Atatürk idealine sadık kaldıklarını tamamiyle inandıklarını gösterdiklerini belirtmişlerdir. Önergede, İnönü’nün 19 Mayıs 1945 tarihinde yaptıkları konuşmada “*siyaset ve fikir hayatımızda demokrasi prensiplerinin daha geniş bir ölçüde hüküm süreceği*” hakkındaki ifadeleri hatırlatılarak, getirilen tekliflerin yersiz ve vaktisiz olmadığı söylenmektedir. Ayrıca, CHP Grup üyelerinin, bu teklifin, önerge sahiplerinin kendi öz düşüncelerinin bir ifadesi olarak düşünecekleri hatırlatılmaktadır. Son cümle olarak da, bu önergenin açık oturumda görüşülmesi istenmektedir³¹³.

Menderes’e göre, bu önerge, dört arkadaşın fikirlerinin bir özüydü ve önergenin amacı da, Anayasa hükümlerinin uygulanmasını istemekten başka bir şey değildi³¹⁴.

Önerge, Fuat Köprülü tarafından Meclis Başkan Vekili Kazım Özalp’e verilmiştir. Dörtlü Takrir, çoğaltılarak milletvekillerine dağıtılmış ve bir hafta içinde önergenin görüşülmesi Başbakanlıkça uygun görülmüştür.

Takrirciler, önergede yer alan görüş ve isteklerinin kamuoyunca ayrıntılı olarak öğrenilmesini istediklerinden, önergelerinin sonuna “*Takririmizin açık oturumda müzakeresini saygılarımızla arz ederiz*” cümlesini eklemişlerdi. Başbakan Saraçoğlu

³¹³ Dörtlü Takrir belgesinin tam metni için, bkz. “DP Belgeleri”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, S. 53 (Mayıs 1988), s.264-265. Bu önergeyi veren dört politikacının kısa biyografileri için, bkz. Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti(1946-1950)*, s.112-129. Suavi Tuncay’a göre, Dörtlü Takrir parti içi demokrasiye ilk örnek olaydır ve hatta, CHP’ye adeta bir harp ilan etmedir. S.Tuncay, *Parti İçi Demokrasi ve Türkiye*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1996, s. 141-142.

³¹⁴ *Vatan*, 18 Temmuz 1946 (Adnan Menderes’in açıklaması).

da, önergenin görüşülmesini açık oturumda olmasını istemiş; fakat, grup başkan vekilleri bu işin parti içi bir mesele olduğunu ileri sürerek oturumun kapalı (gizli) olmasını daha uygun görmüşlerdir.

Önergeyi verme fikrinin kimden kaynaklandığı tartışmalıdır. İsmet Bozdağ'a göre, CHP Grubuna bir önerge vererek CHP'yi ikaz etme düşüncesi Refik Koraltan tarafından Menderes ve Köprülü'ye önerilmiştir. Ancak, Menderes isim yapmış bir politikacıyı da aralarına almayı düşünmüş ve Bayar'ın üzerinde durmuştur³¹⁵. Refik Koraltan'ın Ş.Süreyya'ya anlattığına göre, fikir kendisinden doğmuş ve bunu ilk kez Menderes'e söylemiştir³¹⁶. Celal Bayar'ın Samet Ağaoğlu'na anlattığına göre ise, Dörtlü Takririn verilmesi fikri, Köprülü ve Menderes'e aittir³¹⁷.

Dörtlü Takrir'in hazırlanması konusundaki yaklaşımlar farklı olmakla birlikte, önergeye imza koyan dört kişinin, böyle bir önergeyi önceden görüşmeler yapmak ve üzerinde tartışmalar yapmak suretiyle hazırladıkları açıkça anlaşılmaktadır.

Önerge, daha parti grubunda görüşülüp karara varılmadan partinin üst yönetimince tartışılmıştır. Öyle ki, İnönü'nün başkanlığında, Çankaya'da bu konuya ilişkin toplantılar yapıldığı önerge sahiplerince işitilmiştir³¹⁸.

CHP Genel Yönetim Kurulu, 11 Haziran günü, gruba verilmiş bu önergeyi görüşmek üzere bizzat Genel Başkan İsmet İnönü'nün başkanlığında toplanmıştır³¹⁹. Toplantıyı önemli kılan, başkanlık mevkiinde bizzat Genel Başkan İsmet İnönü'nün olmasıdır³²⁰. Bu toplantıda birkaç ayrı eğilim vardır. Başbakan ve CHP Başkan Vekili Şükrü Saraçoğlu konunun kapatılabileceğini, önergenin, sahiplerine geri aldırılabilceği fikrindedir³²¹. F.Ahmet Barutçu ise, önerge sahiplerinin parti içinde fraksiyon oluşturdukları, istediklerinin ıslahat değil, parti kurmanın ilk adımını atmak olduğu

³¹⁵ İsmet Bozdağ, *Demokrat Parti ve Ötekiler*, Kervan Yayınları, İstanbul 1975., s.15. Aynı yazarın iki ayrı kitabında da bu görüş ileri sürülmüştür. Bkz. *Menderes Menderes*, Emre Yayınları, İstanbul 1997, s.15 ve *Değişim Şafağı*, İstanbul 1993, s.32.

³¹⁶ Ş. Süreyya Aydemir, *Menderes'in Dramı*, s.167. Koraltan'ı, Menderes'e bağlayan, Menderes'in Toprak Kanunu görüşülürken yaptığı "güzel" konuşmalar ve eleştiriler olduğunu ve kendisinin Halk Partisini demokrasiye bünyesine uydurmak için Menderes'le konuşup Parti Meclis Grubuna ortak bir önerge vermeyi söylediğini de anlatmaktadır (aynı yer) .

³¹⁷ Bayar, Kayseri cezaevinde iken, Ağaoğlu'na şöyle demiştir: "Onlarla parti konusunu bu önerge nedeniyle görüştük. Koraltan'ın Dörtlü Takrir'e imza koymasını ben istedim". Bkz. Samet Ağaoğlu, *Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri-Bir Soru*, s. 84-85 ve ayrıca aynı yazarın, *Siyasi Günlük*, s. 419.

³¹⁸ Celal Bayar, *Başvekilim Menderes*, (haz. İsmet Bozdağ), Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1968, s.33.

³¹⁹ *Ulus*, 12 Haziran 1945; *Cumhuriyet*, 12 Haziran 1945.

³²⁰ Metin Toker, *a.g.e.*, s.66.

³²¹ Metin Toker, *a.g.e.*, s.66

görüşündedir³²². İsmet İnönü'nün bu toplantıda önergenin reddini istediği biliniyorsa da³²³, bunu gerçekten bir parti kurulmasını teşvik etmek amacıyla isteyip istemediği, en azından o sıralarda belirsizdir. Aydemir'e göre, İnönü, bir ihtimal, olayların akışına henüz yukardan bakmayı tercih etme düşüncesindedir³²⁴.

Dörtlü Takrir, 12 Haziran 1945 tarihinde Meclis Başkan Vekili ve Balıkesir Milletvekili General Kazım Özalp'ın başkanlığında toplanan CHP Meclis Grubunda, takrircilerin isteği olan açık oturumunun aksine, kapalı oturumda görüşülmeye başlanmış ve toplantı yedi saat sürmüştür.

Oturum açıldıktan sonra, önce önerge okunmuş ve sonra, önerge sahipleri tarafından önergenin açıklanmasına yönelik açıklamalar yapılmıştır³²⁵. Daha sonra, önerge hakkındaki görüşlerini açıklamak amacıyla bir çok milletvekili söz alarak konuşmalar yapmışlardır. Takrir sahipleri, aralarında vardıkları anlaşmaya göre konuşma için yalnız Koraltan'ı sözcü olarak seçmişlerdir. Ancak, önerge hakkında Koraltan konuştuğundan sonra, diğer imza sahipleri de eleştirilere karşı kendilerini savunma yoluna gitmişlerdir. Bu görüşmelerde, özellikle Bayar ve Menderes eleştirilmiştir³²⁶.

Menderes, hem önergeyi açıklamaya, hem de yapılan eleştirilere ve hatta sataşmalara cevap vermeye çalışmıştır. Bayar, bu görüşmelerde Menderes'in savunmasını, sonraları şöyle değerlendirmektedir:

*“Adnan Menderes'in bir başka güçlü yanını tanıdım. Saldırılarından yılmıyor, sınırlarını bozmuyor, içinde fikir varmış gibi görünen demagojik sözlerin parlak balonlarını bir cümle ile patlatıp söndürüyordu. Apaçık görünüyordu ki Adnan Menderes iyi bir polemikçidir”*³²⁷.

³²² F.Ahmet Barutçu, *a.g.e.*, s.739-740.

³²³ Mahmut Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş (1946-1950)*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1982, s.34-35 ve Cemil Koçak, *Millî Şef Dönem(1938-1945)*, c.2, s.558.

³²⁴ Ş. Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s.127. İnönü'nün düşüncesi konusunda farklı görüşler vardır. Metin Toker'e göre, İnönü yeni bir partinin kurulmasını istemiş ve *“Bunu parti içinde yapmasınlar. Çıksınlar, karşımıza geçsinler, teşkilatlarını kursunlar ve ayrı bir parti olarak mücadeleye girişsinler”* demiştir. Bkz. M.Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s.67. F.Ahmet Barutçu'ya göre ise İnönü, takrircilerin parti şeklinde örgütlenmesin zor olacağını işaret etmiş ve *“Parti kurmak kolay değildir. Onların teşkilat yapmak için ne paraları ne insanları, ne de dermanları var. Ben bu ufak klığı memnun edemedim”* demiştir. Bkz. F.Ahmet Barutçu, *Siyasî Hatıralar*, c. 2, s.742.

³²⁵ *Vatan*, 13 Haziran 1945; *Cumhuriyet*, 13 Haziran 1945.

³²⁶ Ş.Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s.167.

³²⁷ Celal Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s.33.

Önergenin 12 Haziran günü partide görüşülmesi hakkında en geniş açıklamayı F. Ahmet Barutçu, anılarında vermektedir:

“İlk (olarak) Köprülü söz alarak önergelerinin hedefini, ne istediklerini anlattı. Atatürk’ün yolu diyorlardı: Geniş hürriyet ve demokrasi. Köprülü’den sonra ilk söz alan Sâffet Arıkan, Köprülü’ye bağırdı: -Sen, Atatürk’ün ölüm haberini alınca oh kurtulduk diyen adamsın. Şimdi Atatürk’ün bayraktarı gibi konuşamazsın. Tartışma şahsiyete döküldü. Rasih Kaplan da Celal Bayar’a hücum etti. İş Bankasını bu memleketin başına belalı bir dert haline getiren adamsın, dedi. Hamdullah Suphi, işi şahsiyete dökenleri serbest görüşmelere tahammül edememekle suçladı. Celal Bayar’ın niçin mahdut kimselerle görüşüp konuştuğunu soran Mümtaz Ökmen’e, İsmail Hakkı Baltacıoğlu güzel bir ahlak dersi verdi. Takrir sahiplerinden Refik Koraltan sakın konuştu. Celal Bayar kürsüde sükse yaptı. En son Başvekil (Şükrü Saraçoğlu) konuştu. Arkadaşlarımızın maksadı, dedi, mademki sadece Anayasamıza uygun olmayan bazı kamunların tadili ile bir de parti tüzüğüünün bazı hükümlerinin değiştirilmesidir, bunların kendilerine özgü prosedürleri vardır. Mecliste teklif ederler. Kurultayda teklif ederler. Partiden de ayrılmak istemediklerini söylediklerine göre takrirlerini geri alsınlar. Tamamen arkadaşça ve hep birlikte ve tam bir ahenk içinde yolumuza devam edelim. Ben kendilerine bunu teklif ediyorum, dedi”³²⁸.

Barutçu’ya göre, görüşmeler sırasında takrirci milletvekillerine karşı hakaretlere varan hücumlar ve sataşmalarla tartışmaların kişiselleştiği anlaşıyor. Nitekim, görüşmelerde uğradıkları sert eleştiriler konusunda, daha sonraki yıllarda yaptığı bir konuşmada Adnan Menderes “yedi saat bize küfür yağdırdılar” demiştir³²⁹. Menderes’e göre, bu girişime, CHP’nin şiddetle karşı çıkması, aslında vatandaş hak ve hürriyetlerine karşı ağır bir hücumdu³³⁰. Takrircilere karşı böylesine büyük tepki ve saldırının gerçekte sebebi, tek parti döneminde yapılan böyle bir girişimin eleştirinin ötesinde bir anlama sahip olmasından ötürüydü³³¹.

Yapılan eleştiriler ve takrircilerin bunlara karşı yaptıkları savunma konuşmalarından sonra, Başbakan Saraçoğlu söz almıştır. Saraçoğlu, konuşmasında,

³²⁸ F. Ahmet Barutçu, *a.g.e.*, c.2, s.743-744.

³²⁹ Orhan Cemal Fersoy, *Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes*, s.88. Fersoy, Menderes’in bu görüşmelerdeki konuşmasını, ayrıca, Menderes’in CHP Grubuna hitap ettiği ilk konuşması diye tanımlamaktadır.

³³⁰ *Vatan*, 18 Temmuz 1946 (Adnan Menderes’in açıklaması).

³³¹ İlber Ortaylı, “1946 Demokrasisi”, *Milliyet*, 15 Mayıs 1983.

Halk Partisinin önergede yazılı olduğu şekilde bir demokratik ıslaha muhtaç olmadığını, temelde demokratik esaslara dayanmış bulunduğunu anlatmış ve önergenin geri alınmasını istemiştir.

Görüşmeler sonunda da, Saraçoğlu, önergenin geri alınması fikrinde ısrar etmiştir³³². Takrir sahiplerinden önerge geri alınmayınca, Saraçoğlu'nun etkisiyle³³³ yapılan oylamada, önergede imzası olan dört milletvekili dışında, oturuma katılmış bulunan diğer milletvekillerince önerge reddedilmiştir.

Böylece, 7 Haziran 1945 tarihinde verilen önerge, CHP Meclis Grubunun 12 Haziran günü yaptığı toplantıda okunmuş ve reddedilmiştir. Önergenin reddinin gerekçesi, grup başkanlığının bildirisinde, müracaatın usûl bakımından hatalı olduğunu, kanun değişikliği için Meclise; tüzük değişikliği için ise Kurultaya teklifleri getirmek gerektiği şeklinde açıklanmıştır.

Menderes'in Dörtlü Takrir ile güttüğü asıl amacı ve takındığı tutumu konusunda farklı görüşler ileri sürülmektedir. Anlaşılan, takrir verildiğinde yeni bir parti kurma düşüncesinin olmadığı ve bu işi, parti içi mücadelenin bir parçası olarak gördüğüdür. Bir başka deyişle, Menderes'in ilk sıralardaki amaçlarının parti içinde bir yenilikten ileriye gitmediği anlaşılmaktadır. Ayrıca, bu hareket ortak bir grup hareketi olduğundan, Menderes'in buradaki kişisel tutumunu belirlemek güçtür. Bu durumda, Menderes'i diğer üç arkadaşından farklı düşündüğü söylenemez.

D- TBMM ve BASINDA ANAYASA ve REJİM TARTIŞMALARI

I- Birleşmiş Milletler Anayasasının Mecliste Onaylanması

San Fransisko'da 26 Haziran 1945 tarihinde yapılan ve imzalanmış olan Birleşmiş Milletler Andlaşması ve ona ekli olan Milletlerarası Adalet Divanı Statüsünün

³³² Koraltan'a göre, bu durum karşısında, Köprülü, önergenin geri alınmasını istemiş, Menderes de fikrinde "yumuşar gibi" olmuştur. Bkz. Ş. Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s.167 (Refik Koraltan'dan naklen). Hatta, Köprülü önergeyi geri almak için yerinden kalkmış; fakat, Bayar "*eteğinden tutarak*" çekmiş ve kendisine, "*kulağına fısıltılı*" olarak artık önergeyi geri almanın mümkün olmadığını söylemiştir. Bkz. F.Ahmet Barutçu, *a.g.e.*, c. 2, s.744. Barutçu, Köprülü'nün önergenin geri alınması için yerinden kalkmasını "*kabule can atar gibi fırladı*" diye tasvir etmektedir (aynı yer) ve Samet Ağaoğlu, *Siyasi Günlük-Demokrat Partinin Kuruluşu*, s.419. Koraltan'a bakılırsa, Menderes'in, takrir 12 Haziran tarihinde görüşülürken Şükrü Saraçoğlu'nun teklifin geri alınması isteğine fazla direnmediğini, kendisinin etkisiyle teklifi geri almaktan vazgeçtiğini ve bu olayı sonraları Menderes'in hep hatırladığını ve "*Koraltan sen olmasaydın, ne bu parti (Demokrat Parti), ne de biz iktidara geçebilirdik, sen bizim, her yer kurtarıcımız oldun*" diye konuştuğundan bahsetmektedir. Bkz. Ş. Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s.167.

³³³ Saraçoğlu'nun şu sözleri söylediği belirtilmektedir: "*Rejim sağlam ve temizdir. Bu önergeyi reddedeceksiniz arkadaşlar*" demiş. Bkz. Samet Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.419.

onanması hakkında kanun tasarısı, 9 Ağustos 1945 tarih ve 6/1794 sayı ile Bakanlar Kurulunca TBMM Başkanlığına sunulmuştur.

Kanun tasarısının gerekçesinde, Birleşmiş Milletler Anlaşmasının dünyada barış ve güvenliğini korumak amacını güden bir örgüt olduğu belirtildikten sonra *“Birinci Dünya Savaşından sonra kurulmuş olan Milletler Cemiyeti (MC) dünyayı ikinci bir genel savaş felaketinden uzak tutmaya muvaffak olamamıştır; onun bu başarısız akıbetini doğuran sebepler üzerinde durulduğu zaman, belli başlı kusur Milletler Cemiyeti Anlaşmasının hükümlerinde değil, fakat daha çok üye Devletlerde Milletlerarası birlik fikrinin iyice kökleşmemiş olmasında bulunmuştur. İşte bu sebepten dolayıdır ki, yeni örgütün esaslarını hazırlayanlar kağıt üzerinde teorik mantıkî tatmin fikrini bir yana bırakarak barış ve güvenliği sağlam bir fiilî esasa dayandırmak hedefine ulaşmaya çalışmışlardır”* denilmektedir³³⁴.

Adnan Menderes, Birleşmiş Milletler Anayasası’nın TBMM’de 15 Ağustos 1945’te görüşüldüğü sırada konuya ilişkin bir konuşma yapmıştır³³⁵.

Menderes’e göre, Birleşmiş Milletler Anayasası II. Dünya Savaşı’nın sonsuz facialarından ders alındığını gösteren ilk ve önemli bir belgeydi. Böylelikle, milletler arasında sürekli barış düzeni korunacak, her milletin kendi çıkarları ile milletler topluluğunun genel ve ortak çıkarları uyumlulaştırılacak, fert ve toplum her türlü baskı ve zorlamalardan korunacaktı³³⁶.

Menderes, BM’nin amaçlarını yerine getirmek için Emniyet Konseyi, Sosyal ve Ekonomik Konseyi gibi bazı organlarının olduğundan bahsettikten sonra, asıl yeniliğin Bretton Wodds³³⁷ antlaşmasındaki malî kurumların Sosyal ve Ekonomik Konseyle irtibatlandırılmasının olduğunu belirtmiştir. Çünkü, Bretton Wodds antlaşması ile sadece barışı bozacak herhangi bir saldırının oluşması önlenmeyecek; aynı zamanda, milletlerarasında saldırıyı doğuracak asıl ihtilafa kaynak olacak olan ekonomik ve malî düzensizlikler ortadan kaldırılacaktı³³⁸.

Menderes, BM anayasasının kabulü ile Türkiye’nin üzerine alacağı taahhütleri ise şöyle sıralamıştır: 1- Milletlerarası ihtilaflarda Emniyet Konseyi kararlarını kabul

³³⁴ TBMM ZC, D.7, c.19 (S. Sayısı: 174).

³³⁵ Konuşma metni için, ayrıca bkz. T.C. Başkanlık Cumhuriyet Arşivi, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Dosya. A6, Yer nu. 11.64.5.2.

³³⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem. 7, Birleşim. 90, Oturum. 1, Cilt. 19, s. 170.

³³⁷ Bretton Wodds, meclis tutanaklarına, Adnan Menderes’in telaffuz ettiği şekliyle yazılmasıyla “Breton Vuds” diye geçmiştir.

³³⁸ TBMM ZC, aynı yer, s.170.

etmek, 2- Herhangi bir saldırıya karşı BM ile hareket etmek, 3- Demokrasi ilkesine uygun olarak yurttaşın şahsi hak ve hürriyetlerini korumak³³⁹.

Menderes'e göre, bu anayasa ile her üye ülke, önceki Milletler Cemiyeti anlaşmasındaki gibi, sadece dış ilişkilerde ve politikalarda barışın esas tutulmasını istemiyordu; aynı zamanda, her ülkenin iç yönetiminde millet hakimiyetini istiyor, şahsi hak ve hürriyetlere riayeti karşılıklı taahhüde bağlıyordu. Böyle olmasının nedenini, II. Dünya Savaşını doğuran nedenlerde aramak gerekirdi. Çünkü, II. Dünya Savaşına İtalya ve Almanya'daki diktatörlükler neden olmuştu. Yani, millet idaresine ve demokratik esaslara dayanmayan diktatör yönetimlerinin barışı tehlikeye soktuğu kabul edilmeliydi.

Bu böyle olmakla beraber, Menderes istiklaline düşkün bir milletin ferdi olarak endişeli bir sorunun hatıra gelebileceğini söylemiş ve *“Birleşmiş Milletlerin bir ülkenin iç idaresinin şöyle veya böyle olmasını isteyebilmesi, o ülkenin istiklalini sakatlamaz mı?”* diye sormuştur. Menderes, kendi sorusuna, sözlerine devam ederek yine kendisi cevap vermiştir. Ona göre, BM'nin istediği, oy serbestliği ile millî iradenin hakim olması ise, bu durum o milletin istiklalini kuvvetlendirdiği anlamına alınmalıydı. Milletin istiklali demek de, o milleti oluşturan yurttaşların hürriyetlerinin toplamı demekti. Bu yüzden, BM Anayasası millî istiklalleri sakatlamak şöyle dursun; aksine her milletin istiklalini çok kuvvetli bir şekilde güvence altına almaktaydı³⁴⁰.

Menderes'e göre, Türkiye'de anayasanın ruhu tamamen millî hakimiyet esasına dayandığı için BM Anayasası ile tam bir uyum vardı. Dolayısıyla, Türkiye BM Anayasasını kabul etmekle mevcut millî anayasası dışında ve onun ruhuna aykırı bir taahhüt altına girmemekteydi. Ancak, olsa olsa fiilî durum ile yazılı anayasa arasındaki bazı uyumsuzlukların ortadan kaldırılması gereği hasıl olabilirdi³⁴¹.

Menderes, konuşmasının sonunda *“Çok uzun yıllardan beri Türk İnkılabının yöneldiği amaçlara tamamen uygun olan BM Anayasasına katılmayı iç rahatlığı, sevinç ve güvenle onaylayabiliriz”* demiş³⁴² ve alkışlarla kürsüden inmiştir.

Menderes, bu konuşmasıyla, BM Anayasasının, Türkiye'deki anayasaya esasta çeliştiğini düşündüğü bazı uygulamaları demokratikleşmeye zorlayacağını ve böylelikle mevcut yazılı anayasanın özüne pratik bir dönüşün sağlanacağını inandığını

³³⁹ TBMM ZC, aynı yer, s.170.

³⁴⁰ TBMM ZC, aynı yer, s.170-171.

³⁴¹ TBMM ZC, aynı yer, s.171.

³⁴² TBMM ZC, aynı yer, s.171.

göstermektedir. Daha açık bir söyleyişle, Menderes'e göre, demokratik bir yönetim tarzını benimsemek, Birleşmiş Milletlerin Anayasasının bir gereği idi ve bu durum gerçekte anayasanın demokratik ruhuna bir geri dönüştü.

Menderes'in bu konuşması, mecliste bir tartışmaya neden olmuştur³⁴³. Ankara Milletvekili Mümtaz Ökmen, “*vicdanım razı olmadı*” diyerek Menderes'e sert bir cevap vermiştir. Ökmen, konuşmasında, Menderes'in mevcut yazılı anayasa ve fiilî durum arasındaki uyumsuzluğa ilişkin sarf ettiği sözleri üzerinde durmuştur. Ökmen, Menderes'in Birleşmiş Milletler anayasasının mevcut anayasaya uygun olduğunu; fakat, fiilî durumun buna aykırı tarafları olduğu şeklindeki sözlerini uluslararası bir konunun görüşülmesi sırasında dile getirilmesinin yerinde ve konuyla hiç ilişkisinin olmadığını ileri sürmüştür³⁴⁴. Bir başka deyişle, Ökmen, Menderes'in dış şartları ölçü alarak iç durumu eleştirdiğini düşünmüştür. Kars Milletvekili Fuat Köprülü ise, Menderes'in sözlerini savunmak için³⁴⁵, Ökmen'e karşılık vermek isteyince şiddetli gürültüler olmuştur. Sıra kapakları ve ayaklar vurulmaya başlanmıştır. Köprülü, kürsüde konuşurken “*Kendisi (Adnan Menderes) söylesin!*” sesleriyle sözü kesilmiştir. Köprülü, gösterilen bu tepkiyle, tasdik edilen ve lehinde nutuklar söylenilen fikir hürriyetinin tam tersi bir durumun yaşatıldığını söylemiştir³⁴⁶. “*Haşa*” seslerinin gürültüyle yükseldiği bir sırada Mümtaz Ökmen, Köprülü'ye on beş senedir nerede olduğunu sormuştur³⁴⁷. Köprülü ise, meclis kürsüsünden milletvekillerinin istediğini söyleyebileceğini, milletvekillerinin bu sözlerinden dolayı birbirlerinden şüphe etmemeleri gerektiğini, şüphe edildiği zaman serbest düşünmenin ve söylemenin ortadan kalkacağını söylemiştir³⁴⁸. Köprülü, Menderes'in San Fransisko Paktının iç ve dış siyasî geleneklere

³⁴³ Adnan Menderes'in bu konuşmasının son bölümünü kitabına alan Metin Toker, onun bu sözlerinin “*mecliste güzel güzel konuşulurken, kıyameti koparan sözler*” olduğunu düşünür ve Menderes'in bu konuşmasını CHP ile “*açık dalaşması*” olarak nitelendirmektedir. Bkz. Metin Toker, *a.g.e.*, s.71.

³⁴⁴ TBMM ZC , D.7, İ.2, c.19, s.174-175.

³⁴⁵ Metin Toker, kitabında Köprülü'nün Menderes'i savunmak istediğini söyleyince bazı milletvekillerinin “*Sana ne? Sen onun avukatı mısın?*” dediğinden bahsetmektedir. Bkz. Metin Toker, *a.g.e.*, s.72. Fakat, Köprülü'nün, Menderes'in sözlerini savunduğu doğruysa da, Köprülü'nün onu savunmak istediğini söylediği ve kendisine “*sen onun avukatı mısın?*” diye sorulduğu, bu tartışmaların geçtiği meclis tutanaklarında yer almamaktadır. Bkz. TBMM ZC, aynı yer, s. 174-176.

³⁴⁶ TBMM ZC, aynı yer, s.174.

³⁴⁷ TBMM ZC, aynı yer, s.174.

³⁴⁸ Köprülü, şöyle demiştir: “*Beni sözümünden falan şüphe ederse, onun sözünden de ben şüphe ederim*”. Bu sözlerle karşılık Mümtaz Ökmen de, Köprülü'ye “*Namushu bir adamsan söyle, nereden çıkarıyorsun benim Adnan'dan şüphe ettiğimi ve haksızlıkta bulunduğumu?*” diye sormuştur Bkz. TBMM ZC ,D.7, İnikat. 19, Celse.2, s.175-176 ve Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Rey Yayınları, İstanbul 1997, c.2, s.1308.

uygun olduğunu söylediğini belirtmiş ve milletvekilleri arasında ufak tefek görüş farklarının olabileceğini, hiç kimsenin kendisi gibi düşünmesini isteyemeyeceğini söylemiştir³⁴⁹. Köprülü, kürsüden inerek aşağıda başka bir milletvekili Ahmet Sungur’la tartışmayı devam ettirirken Meclis Başkanı Şemseddin Günaltay, Fuat Köprülü’nün yerine oturmasını istemiş ve sonra San Fransisko Paktının maddelerine geçilerek oylama başlamıştır.

Birleşmiş Milletler Andlaşması ve Milletlerarası Adalet Divanı Statüsünün onanması hakkında kanun tasarısı için yapılan oylama, açık oy ve milletvekillerinin isimlerinin okunmasıyla gerçekleşmiştir. Oylamaya 332 milletvekili katılmış ve oylama sonunda, hazır olan 332 milletvekilinin oyuyla ve oybirliğiyle kanun tasarısı kabul edilmiştir³⁵⁰. Adnan Menderes de, bu tasarıya kabul oyu vermiştir³⁵¹.

Kanunun kabulünden sonra Dışişleri Bakanı Hasan Saka yaptığı kısa teşekkür konuşmasında, bu kararlar Türkiye’nin dünya barışını koruyacak yeni bir kurumun oluşmasına fiilen yardım ettiğini ve böylelikle TBMM’nin Türk milletinin gerçek çıkarlarını tamamen hizmet ettiğini söylemiştir³⁵².

II- Basındaki “Tek Parti Rejimi” Tartışmaları

Meclisin 15 Ağustos 1945’teki bu oturumundan sonra, gazete sütunlarında CHP milletvekili Falih Rıfkı Atay ile yine aynı partiden milletvekili Fuat Köprülü arasında bir tartışma başlamıştır.

Basında görülen tartışmaların ana konusu tek partili siyasî rejimdir. Bu konuda ilk ciddi eleştiri yazısını Ahmet Emin Yalman 12 Temmuz 1945’te Vatan Gazetesinde “*Siyasî Hayatımızın Tahlili*” başlığı altında yazmıştır. Sekiz gün süren bu yazı dizisinde Yalman, çok partili gidişe ait esaslı bir savaş açtığını ve tek partili sistemin iflasa mahkûm olduğunu belirtmekteydi³⁵³.

Ulus gazetesi baş yazarı Falih Rıfkı Atay ise, siyasî rejim konusunda, isim vermeksizin, fakat kimlerden bahsettiği kolaylıkla anlaşılacak şekilde, özellikle 15

³⁴⁹ TBMM ZC, aynı yer, s.175.

³⁵⁰ TBMM Kavanin Mecmuası, Ankara 1945, c.27, s. 855-887, T.C. Resmi Gazete, S. 6032 (24.08.1945).

³⁵¹ TBMM ZC, aynı yer, s.178. Oylamaya katılan üye sayısı 455, oy verenler 332, kanunu kabul edenler 332, kabul etmeyenler ve çekimserler 0, oylamaya katılmayan 121, boş milletvekili 2 idi.

³⁵² TBMM ZC, aynı yer, s.176.

³⁵³ Ahmet Emin Yalman, “Siyasî Hayatımızın Tahlili”, *Vatan* 12-19 Temmuz 1945 ve Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, c.2, s.1305-1306.

Ağustos'tan sonra sert üsluplu yazılar yazmaya başlamıştır. Atay, demokrasinin tek partili rejimle de yürüyebileceğini açıkça savunarak, savaşı kazananların demokrasiler tarafından kazanıldığını söyleyenlere *“peki, ama Rusya kaç partili bir demokrasi idi?”* diye sormakta ve yeni demokrasi düzeninde yer almak için çok partili sistemin gerekmediğini belirtmektedir³⁵⁴. Atay, *“zaferi elde eden demokrasiler alemi dediğimiz zaman pek iyi görüyoruz ki, bu alem tek partili, çift ve çok partili zıt cephelere ayrılmıştır”* demektedir³⁵⁵. Hatta, Atay, tek partili rejimi eleştirenleri bu konudaki yazılarının bir yerinde *“vatan haini”* diyecek kadar ileri gitmiştir³⁵⁶.

Fuat Köprülü de, Vatan Gazetesinde, 25 Ağustos'ta *“Açık Konuşalım!”* başlıklı bir yazıyla Atay'ın yazılarına aynı ağırlıkta bir cevap vermiştir. Köprülü, yeni partilerin kurulması konusunda milletin ne istediğinin dikkate alınmadığını, Atay'ın yazılarıyla sadece partiyi ve hükümeti değil; adeta bütün Türk milletini temsil etmek iddiasında olduğunu söylemiştir. Köprülü, yazısında Atay'a beş soru yöneltmektedir: *“1- Yirmi seneden beri CHP'ye muhalefet eden ve hatta bugün de buna devam eyleyen muhalifler kimlerdir?, 2- Parti kalesini içinden fethetmek ve şahıslar etrafında parçalamak isteyen şark usulü muhteris politikacılar kimlerdir?, 3- Köylüyü topraksız ve mektepsiz bırakmak isteyen ortaçağ döküntüsü mütegalibeler kimlerdir?, 4- Demokrasiyi bir şantaj vasıtası gibi kullanan demagoglar, yani halk avcıları kimlerdir?, 5- Kendilerine dalkavuk dedirtmemek için Meclis koridorlarında ve merdiven altlarında hükümete ve rejime sinsi hücumlarda bulunanlar kimlerdir? Bunu yapamayacak olursa, korkak bir iftiracı mevkiine düşecektir”*³⁵⁷.

CHP'nin aşırıları ile CHP içinde muhalif olarak bilinen takrirciler arasında, daha özelde Falih Rıfkı Atay ile Fuat Köprülü arasında geçen bu tartışmalar her geçen gün büyümüş ve mücadele de siyasî rejim tartışmalarından çıkıp kişiselleşmiştir³⁵⁸. Bu tartışmaların CHP içinde bile iyi karşılanmadığı belliydi ve bu konuda, çoğu kişi Falih Rıfkı Atay'ı haksız gördüğünü; ancak, Atay'ın Millî Şef İsmet İnönü'nün himayesine ve

³⁵⁴ “Pazar Konuşması”, *Ulus*, 19 Ağustos 1945.

³⁵⁵ “Gülünç Bir Şantaj”, *Ulus*, 20 Ağustos 1945.

³⁵⁶ “Gerçek Demokrasiye Doğru”, *Ulus*, 18 Ağustos 1945.

³⁵⁷ *Vatan*, 25 Ağustos 1945.

³⁵⁸ Nilgün Gürkan, *Türkiye’de Demokrasiye Geçişte Basın*, s. 166. Mesela, Atay, A. Emin Yalman'ın Kurtuluş Savaşı yıllarında *Vakit* Gazetesindeki yazılarında *“İstiklâl aleyhine ve Ermenilere doğu vilayetlerindeki toprak vermek lehine”* tekliflerde bulunduğunu ve *“Amerikan Mandası”* istediğini açıklamış ve Yalman'a *“beş damgalı”* diye hitap etmeye başlamıştır. Bkz. “Siyasî Vesikalar”, *Ulus*, 28 Ağustos 1945. Yalman ise, Amerikan mandacılığını istediğini reddetmiştir. Bkz. “Falih’e Bir İki Söz”, *Vatan*, 31 Ağustos 1945.

teveccühüne mazhar olduğu bilindiğinden dolayı partililerin kendisine karşı çıkmadıkları düşünülüyordu³⁵⁹. Fakat, “*kalemini Çankaya’da esen rüzgara göre ayarlayan*”³⁶⁰ Atay’ın bu günlerdeki yazılarının, gerçekten Çankaya’daki hakim görüş ve kanaatlerle ilgisinin olup olmadığı da şüpheliydi.

1- Başbakan Saraçoğlu’nun Demeci ve “Çatlak Ses” Menderes

Basında görülen tartışmalar üzerine 5 Eylül 1945’te Başbakan Şükrü Saraçoğlu Ankara Anadolu Kulübünde gazetecileriyle aylık basın toplantısı yapmıştır³⁶¹.

Saraçoğlu, sözlerine, gazete ve gazetecilerin manevi seviyelerinin düşmemesi için, yazılan mütalâaların ve olayların tetkik mahsûlü olması gerektiğine dair vaktiyle bir istekte bulunduğunu, fakat, bu isteğin yerine getirilmediğini birkaç örnekle hatırlatarak başlamıştır³⁶². Başbakan, sonra, orada bulunan gazetecilerin yönelttiği birkaç soruya cevabını vermiş ve arkasından bir demeçte bulunmuştur.

Saraçoğlu, demecinde ilk olarak savaşın devam ettiği sıralarda ülkede birlik ve beraberliğin korunmaya çalışılması gerekliliğinden bahsetmiştir. Çünkü, savaş bitmiş olsa bile, barış henüz yerine oturmamıştı. Ez azından, barışın yerleştiğine kanaat getirene kadar birlik ve beraberlik konusunda gazetelerdeki bu yoldaki çalışmalar devam etmeliydi. Fakat, Saraçoğlu İstanbul gazetelerinin bir kısmının böyle davranmadığından söz ederek, şöyle demektedir:

*“İstanbul gazetelerin bir kısmı birdenbire şahlandı. Kırk köşeli dış politikanın yalnız bir köşesinde oturarak daha şimdiden millete ve hükümete akıl vermeye başlandı”*³⁶³.

Saraçoğlu, iç politikaya ilişkin sözlerine ise şöyle başlamaktadır:

“Halk Partisinin ve Cumhuriyet hükümetlerinin yirmi yıldır işlediği günahları saya saya bitiremez bir hale düşüldü. Bu şartlar içinde de aylık konuşmalara devam etmeyi faydasız bulmuyorum. Fakat, bundan sonraki konuşmalarımızda muhataplarım

³⁵⁹ Tekin Ezer, *Türkiye’de Parti Kavgaları*, c. 1, s.217. Hatta, Ezer’e göre, bu tartışmalarda Fuat Köprülü’nün haklı olduğunu, diğer CHP’liler gördükleri yerde söylemişlerdir (aynı yer).

³⁶⁰ Metin Toker, *a.g.e.*, s.71. İnönü’ye yakın olan Toker, Falih Rıfkı Atay’ın dışında, kendilerini çok partili sistem havasına uyduramadığını söylediği, bazı CHP’li yazarların, meselâ Asım Us’un, Çankaya’daki eğilimle hiç ilgisi yokken, “*köhne delillerle*” yeni fikirlere karşı çıktığını düşünmektedir (aynı yer).

³⁶¹ Bu toplantıya, *Tan* Gazetesinden kimse katılmazken, *Vatan* gazetesinden Ahmet Emin Yalman gelmiştir.

³⁶² *Vatan*, 6 Eylül 1945. Konuşmanın tam metni için ayrıca, bkz. *T.C. Başkanlık Cumhuriyet Arşivi*, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Dosya. A6, Yer nu. 11.64.6.

³⁶³ *Vatan*, 6 Eylül 1945.

şimdiye kadar olduğu gibi yalnız gazeteler ve gazeteciler değil; onlar vasıtasıyla Türk milleti ve Türk çocuklarıdır ve konuşulanları herkes duyacak ve bilecektir. Çünkü zamanı gelince hangimizin haklı olduğuna yalnız onlar hüküm verecektir”³⁶⁴.

Saraçoğlu, demecinde her demokrat devletin en belirgin özelliğinin o milletin karakteri olduğunu belirterek, bu durumu şöyle açıklamaktadır:

“Bundan otuz yıl kadar evvel Cenevre Üniversitesi’ndeki Anayasa Hukuku hocamız bize ders verirken, devlet veya hükümet şekillerini mutlakiyet, meşrutiyet ve cumhuriyet gibi kısımlara ayırmanın doğru olmadığını ve her devleti bâriz ve üstün vasfıyla yâd etmenin daha doğru olduğunu söyledikten sonra Amerika’yı Cumhurbaşkanı, İngiltere’yi kabine, hatta kabine şefi devleti, Fransa’yı parlamento devleti, İsviçre’yi halk devleti olarak isimlendirmenin daha yerinde olacağını söylemiş, diğer demokrat, şu veya bu devleti yukarıdakilere benzetmekle beraber hiçbir devletin diğerinin kopyası olmadığını ilave etmişti”³⁶⁵.

Saraçoğlu’na göre, bu bilgilerden anlaşılan, her yerde olduğu gibi, millet karakterinin derin izlerinin Türkiye’deki demokrasi de daima görülecek olmasıydı. Ayrıca, Türk devleti yirmi yıldır demokrat ülkeler ailesi arasına karışmış ve genç olmasına rağmen bir çok noktalarda çok ileriye de gitmişti. Üstelik, eğer insanlık her ülkeye uyan bir demokrasi kalıbı icat edebilseydi, her ülkede görülen gerilikler daha kolay ortadan kalkardı³⁶⁶.

Saraçoğlu, Türkiye’nin demokrat bir devlet olup olmadığını son yirmi senelik Türk Tarihinde aramak gerektiği fikrindedir. Ona göre, İstiklâl Savaşından sonra Türk milletini güçlendirmek ve uygarlık yolunda ilerletmek için Avrupalılaşmak yönünde inkılâplar yapılması gerekiyordu. Yer yer çıkan isyanlara ve muhalefete rağmen, hilafet yerini cumhuriyete, şeriat medeni kanuna, Arap harfleri Latin harflerine, medreseler müspet bilimlere, duyûn-u umûmiye müstakil maliyeye vs. bırakmaya mecbur oldu. Saraçoğlu’na göre, bu inkılâpların hiç birisinin o zaman halkın açık ve serbest oylarıyla yapılamayacağı itiraf edilmeliydi. Türkiye bu yolda ilerlerken zaten demokrasi alanında da çok geniş bir mesafe almış bulunuyordu³⁶⁷.

³⁶⁴ *Vatan*, 6 Eylül 1945.

³⁶⁵ *Vatan*, 6 Eylül 1945.

³⁶⁶ *Vatan*, 6 Eylül 1945.

³⁶⁷ *Vatan*, 6 Eylül 1945.

Saraçoğlu'na göre, II. Dünya Savaşı yıllarında devletler demokrasi ve faşizm denilen iki kutuptan birine doğru yürümeye başlamıştı. Savaş biter bitmez mağlup devletler dışında hemen bütün devletler demokrat olduklarını ilan etmekte tereddüt göstermemişlerdi. Ancak, “*tek çatlak ses*”, Saraçoğlu'na göre, Türkiye'den çıkmıştı. Saraçoğlu, çatlak sesi, “*bir milletvekili Büyük Meclisin kürsüsünden, ‘anayasamız demokrattır amma fiiliyat demokrat değildir’, dedi*” şeklinde açıklamaktadır³⁶⁸.

Bu sözleriyle, Saraçoğlu, Adnan Menderes'i kastetmiştir. Çünkü, Adnan Menderes 15 Ağustos 1945 tarihinde TBMM'de Birleşmiş Milletler Anayasasının görüşülmesi sırasında, Türkiye'deki yazılı anayasa ile fiilî durum arasında bir uyumsuzluk olduğundan bahsetmişti³⁶⁹.

Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun yaptığı bu basın toplantısında asıl eleştirdiği Tan ve Vatan gazeteleridir. Saraçoğlu, demecine “*İstanbul gazetelerinin bir kısmı*” diye muğlak bir sözle başlamış; ileri bölümlerde bir kısım İstanbul gazetesinin “*iki İstanbul gazetesi*” olduğunu açıklamıştır. Bu iki İstanbul gazetesinin “*siyaset alanında birbirine uzak sanılmasına rağmen, muhalefet safında birleşmişler, böylece iki uç birleşir kuralından bir delil vermişlerdir*”³⁷⁰ diyerek Tan ve Vatan gazetelerini ima ettiğini belli etmiştir³⁷¹. Bu iki gazete, ona göre, birkaç haftadır “*demokrasi isteriz, hürriyet isteriz, bunları süratle vermezseniz yabancı devletler bunu size zorla verecekler*” diye, hatta tehdit etmekteydi³⁷².

Saraçoğlu, Türkiye'de hürriyet olmadığına inananların çoğunluğunun, hükümete gazete kapatma yetkisi veren Basın Kanunun ellinci maddesi üzerinde durdukları görüşündeydi. Hâlbuki, Saraçoğlu'na göre, İngiltere'de birkaç ay öncesine kadar gazetelerde harp gayretini kırıncı yazılar yasaklanıyor ve bu kanuna uymayan gazeteleri kapatmak yetkisini siyasi iktidara veriyordu. Ayrıca, ABD ve İngiltere'de basın üzerine konulan sansür yakın bir zamanda kaldırılmıştı. Buna rağmen, Saraçoğlu, sırası gelince ellinci maddenin daha uysal bir hale getirilmesi için çalışmayı düşüneceklerini sözlerine ekleyecekti. Basın Kanununun 50. maddesi ve diğer kanunlardaki demokrat olmayan hükümler (üniversiteye özerklik, tek dereceli seçim gibi konular) hür ve demokrat bir

³⁶⁸ *Vatan*, 6 Eylül 1945.

³⁶⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre.7, Birleşim. 90, Oturum. 1, Cilt: 19 (15.08.1945), s. 171.

³⁷⁰ *Vatan*, 6 Eylül 1945.

³⁷¹ Asım Us, *Hatıra Notları*, Vakıf Matbaası, İstanbul 1966, s. 646. ve Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Belge Yayınları, İstanbul 1987, s.285.

³⁷² *Vatan*, 6 Eylül 1945.

idarede karşılıklı konuşulabilecek konulardı. Fakat, bu konuları gazeteler ayrıca “*haşin, sert, mütecaviz ve mübalağalı sözleriyle yazı ve fikir münakaşalarını boks müsabakaları haline*” sokuyorlardı. Yine de, o zamana kadar gazetelerde devam eden tartışmalarının, Saraçoğlu’na göre, hilafet, şariat, medrese, fes, Arap harfî, imtiyazlı şirketler gibi doğrudan doğruya bir irtica olan maddelerinde hiçbir serbestlik istenmediğine göre, aradaki ihtilâf çözülmez bir ihtilâf değildi. Saraçoğlu, sözlerini bitirirken gazetelerin TBMM’ye daha saygılı olmasını istemiştir³⁷³.

Saraçoğlu, verdiği bu demeciyle, Başbakan olarak gazetelerdeki tartışmalara bir nokta koymak istemiş, muhalefetin yöntemini eleştirmiş ve içinde bulunulan hassas dönemin bazı siyasî konuları hakkında fikirlerini ortaya koymaya çalışmıştır.

2- Menderes’in Saraçoğlu’na Cevabı

Adnan Menderes, 13 ve 14 Eylül günleri, Başbakan Şükrü Saraçoğlu’nun 5 Eylül tarihli basın toplantısındaki eleştirileriyle ilgili olarak, Aydın Milletvekili sıfatıyla, Vatan Gazetesinin Fikirler ve Tenkitler köşesinde, “*Başbakanın Demeci Münasebetiyle*” başlığıyla birbirinin devamı bir yazı yazmıştır. Bu yazılar, aynı zamanda, Adnan Menderes’in ilk gazete yazısıdır.

Menderes, yazısına Başbakan Saraçoğlu’nun demecinin niçin verildiğiyle başlamış ve asıl nedenin Ulus Gazetesinin, özellikle başyazarı F.Rıfkı Atay’ın San Fransisko Konferansı dönüşünde yazdığı makalelerde olduğunu söylemiştir. Çünkü, Atay, şiddetli hücumlarında fikirlerden çok kişileri hedef tutmuş ve kendisi de tabiatıyla ağır karşılıklara maruz kalmıştı. Eğer, bu karşılıklı hücumlar bir süre daha böyle devam etseydi, istenmeyen hadlere kadar uzanabilirdi. Bu yüzden, Başbakan, demeciyle giderek zararlı olmak eğilimi göstermeye başlayan bu karşılıklı hücumları kapatmayı zarurî görmüştür. Bu anlamda, Başbakanın müdahalesini memnurlukla karşılamak gerekirdi. Ayrıca, Başbakanın demecinin, söz konusu tartışmalara CHP’den mevkiî ve mesuliyet taşıyan ve eli kalem tutan bazı kişilerin katılmış olmasından dolayı, tartışmaların parti adına yapıldığı zannını veren bu yayınlar, tereddüt geçiren kamuoyunun en azından bir kısmı için aydınlatıcı olmuştu³⁷⁴.

Adnan Menderes’e göre, Saraçoğlu’nun demeci, yeni gelişmeler karşısında, özellikle hürriyet ve demokrasi konularında Başbakanın ve CHP Genel Başkan

³⁷³ Vatan, 6 Eylül 1945.

³⁷⁴ Adnan Menderes, “Başbakanın Demeci Münasebetiyle”, Vatan, 13 Eylül 1945.

Vekilinin ne düşündüğünü göstermesi bakımından faydalıydı. Çünkü, Başbakanın demokrasi ve rejim etrafında herkesçe bilinen görüş ve mütalâaları, en son belki bir yıl önce ifade olunmuştu. Olayların çabuk gelişmesi karşısında bir yıl kısa bir süre sayılamazdı. O zamanki sözlerinde Başbakan, Türkiye’deki tek partili idarenin dünyaca örnek edinilmek değerinde bulunduğunu ifade etmekteydi³⁷⁵.

Fakat, Başbakanın demecinde, Menderes’in kendince asıl aydınlatılması gereken hürriyet ve demokrasi konularında ileri sürülen fikirler yeteri kadar da açık değildi, hatta oldukça kapalı geçilmişti:

*“Mesela, devlet şekillerinden söz eden Başbakanın her demokrat devlette en belirgin vasıflardan biri o milletin karakteri olduğu, millet karakterinin derin izlerinin her yerde olduğu gibi, daima bizim demokrasimizde de görüleceği yolundaki mütalâa ve görüşlerini kâfi açıklıkta bulmaya imkan yoktu. Milletimizin karakterinin hangi bakımdan ele alınacağı, bunun demokrasimiz üzerinde ne mahiyette derin izleri olacağı izah edilmeye muhtaçtı”*³⁷⁶.

Benzer bir şekilde, Başbakanın hürriyet hakkındaki *“Biz hür değil miyiz?”* sorusuna, bu soruya olumsuz cevap verenlerin çoğunluğunun Basın Kanunun ellinci maddesi üzerinde durduklarını söylemesi, yeterli bir cevap sayılmazdı. Çünkü, Menderes’e göre, hürriyetten söz edilince sadece ve yalnız Basın Kanunun ellinci maddesi akla gelmezdi; bundan başka yurttaşın ferdi hak ve hürriyetlerinin yanında, ayrıca siyasî hak ve hürriyetleri de vardı. Türkiye’de yurttaşların ferdi hak ve hürriyetleri anayasa ile güvence altına alınmışsa da, siyasî hak ve hürriyetlerinin sınırlı olduğu da bir gerçektir³⁷⁷.

Menderes’e göre, Başbakanın, Türkiye’de, Basın Kanunun ellinci maddesiyle sınırlandırılmış olmasına karşı İngiltere ve Amerika’da çok yakın zamanlara kadar savaş sansürünün yürürlükte kaldığını söylemesi, her türlü hürriyetin Türkiye’de mevcut olduğunun dolaşık yoldan bir ifadesiydi. Hâlbuki, savaş sansürüyle Basın Kanunu başka başka şeylerdi. Savaşa giren devletlerin savaş sırlarının gizli tutulmasını sağlamak için koydukları savaş sansürünün, basın hürriyeti ile hiçbir ilgisi yoktu.

³⁷⁵ a.g.y. Menderes’in sözünü ettiği konuşma, Başbakan Saraçoğlu tarafından 29 Mayıs 1944’de meclisin, 1944 Yılı Muvazene-i Umûmiye Kanununa ilişkin oturumunda şöyle dile getirilmişti: *“Her Türk gibi ben de Kemalist rejimin doğruluğuna ve sağlamlığına o kadar eminim ki, er geç bütün dünya milletlerinin bizim rejime benzer bir rejim etrafında toplanacaklarına kânûm”* Bkz. TBMM ZC, D.7, İnikat.1, c.10, s.419.

³⁷⁶ a.g.y.

³⁷⁷ Adnan Menderes, a.g.y. ’nın devamı, *Vatan*, 14 Eylül 1945.

Bundan başka, Başbakanın Basın Kanununun ellinci maddesinin sırası gelince değiştirileceğini söylemesi açık bir söz değildi³⁷⁸. Yine, Başbakanın “*ellinci maddeyi daha uysal bir hale getirmek*” sözünden ne anlaşılmaktaydı³⁷⁹.

Menderes’e göre, Başbakan Saraçoğlu’nun biz de demokrasi var mıdır sorusuna, bu yolda çok mesafe almış bulunuyoruz cevabı müphemdi. Hâlbuki, yakın zamana kadar yürünen yol, demokrasiye götüren yol değildi. Türkiye, 1908 (Meşrutiyet) İnkılâbıyla az çok seçim serbestliğine ermiş ve birden fazla partili bir siyasî demokrasiye doğru iyi kötü istikamet almıştı³⁸⁰.

Menderes, Saraçoğlu’nun demecinin olumlu tarafının, inkılâp eserlerini korumak için alınmış tedbirlerin yeni baştan tetkike muhtaç olduğunu ve hilafet, şariat, medrese, fes, Arap harfleri ve imtiyazlı şirketler gibi irtica konusu olan maddeler dışındaki her şeyin konuşulabileceğinin ifade edilmesi olduğunu düşünmektedir. Menderes, bu ifadeden “*hürriyet ve demokrasiye gidileceği anlamı çıkartabilir miyiz?*” diye sormaktadır³⁸¹.

Menderes, yazısını şöyle bitirmektedir:

“*Bütün dünyaca meşhur olan dört hürriyetin ve siyasî, iktisadî, içtimâî bütün veçheleriyle demokrasinin yurdumuza yerleşmesinin gaye olduğunu Başbakanın lisanından pürüzsüz ifade olunduğunu işitmek isterdik. Gönül isterdi ki siyasî olgunluğunda kimsenin şüphe etmesi caiz olmayan Türk milletine karşı demokratik hak ve hürriyetler konusunda söylenecek sözler, daha açık ve daha kesin olsun ve kurulmakta olan dünyanın ahengine uymayacak sesler, memleketimizden işitilmiş olmasın*”³⁸².

Menderes, bu yazısıyla, Başbakan Saraçoğlu’nun gazetecilerle yaptığı toplantının yeni bir tartışma dönemini başlattığı görüşündedir. Menderes, gazetelerde son zamanlarda görülen ölçsüz ve şahsi tartışmaların yerini, Saraçoğlu’nun demeciyle adap ve nezaket çerçevesinde tartışmaların alacağını düşünmektedir. Ayrıca, savaş sonrası gelişmelerle ilgili olarak sorumlu bir yönetici durumundaki Başbakanın açıklamalarının, kamuoyuna bilgilendirilmesi anlamında faydalı olduğunu

³⁷⁸ Menderes, bu konuda şöyle demektedir: “*Acaba sırası ne zaman gelecek(ti)? Bu belli olmadığı gibi, bunun takdiri de Başbakana aitti*”. Bkz. a.g.y.

³⁷⁹ Menderes, aynı yazısında, Başbakanının bu sözünden, basının, idarenin denetiminden alınarak, adli denetimin getirileceği anlamını mı çıkartmak gerekir, diye sormaktadır. Bkz. a.g.y.

³⁸⁰ a.g.y.

³⁸¹ a.g.y.

³⁸² a.g.y.

belirtmektedir. Ancak, yine de, Menderes, özellikle demokrasi ve hürriyet konularında Başbakanın fikirlerini, yeterli açıklamalar olarak görmemekte ve bu konularda bazı sorularını ona yöneltmektedir. Bu arada, Saraçoğlu'nun demecinde, Adnan Menderes'i kastederek kendisiyle ilgili söz ettiği “*çatlak ses*” iması hakkında bir tek kelime bile bahsetmemektedir. Menderes, yazısının sonunda, Saraçoğlu'nun demokrasiye ilişkin sözlerini, kurulmakta olan yeni dünya düzenine ve yerleşmesinin esas amaç olarak düşünüldüğü demokrasiye uymadığını vurgulamaktadır.

E- MENDERES'İN CUMHURİYET HALK PARTİSİNDEN İHRACI

I- CHP Yönetiminin Menderes'e İhraç Kararı Vermesi

Başbakan Saraçoğlu'nun basın toplantısı yaptığı günün ertesinde, Menderes'e, CHP'den Genel Sekreter Nafi Atuf Kansu imzasıyla 6 Eylül tarihli bir mektup yazılmış ve “*hareketlerindeki amacı*” kendisinden sorulmuştur³⁸³.

Hemen aynı içerikte bir başka mektup 11 Eylül'de, Fuat Köprülü'ye gönderilmiştir. CHP üst yönetimince verilmiş olan bu mektuplar üzerine takrirciler bir araya gelmiş ve partiye verilecek cevabı birlikte hazırlamışlardır.

Menderes cevabını 13 Eylül'de göndermiştir. Menderes, cevabında, Meclis toplantılarındaki hareket tarzlarında ne parti tüzüğü hükümlerine, ne de parti programında aykırılık olmadığını, aksine milletvekili olarak hareket tarzının ülke ve partinin yüksek çıkarlarına tamamıyla uygun olduğuna inandığını, güttüğü amacının ise söz konusu dördümlü önergede ve bu önergenin tahrik ettiği parti grubu tartışmalarında açıkça belirmiş olduğu kanaatini taşıdığını yazmıştır³⁸⁴.

³⁸³ Mektupta şunlar yazmaktadır: “*Parti adayı olarak halkın oyuna sunulmuş ve parti milletvekili olarak seçilmiş olduğunuz ve birkaç yıldır da Meclis Parti Grubu İdare Kurulu üyesi bulunduğunuz halde Meclis toplantılarında hareket tarzınızı inceleyen Parti İdare Genel Kurulu bu hareketlerinizi tüzük hükümlerine bağlılık yönünden derin bir zaaf sayılacak mahiyette görmekle müteessirdir. Bu hareket tarzınızda güttüğünüz maksadın ne olduğunun bildirilmesini rica ederim. Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreter Vekili N. Kansu*”. Mektup için, bkz. Halit Tanyeli-Adnan Topsakaloğlu, *İzahlı Demokrat Parti Kronolojisi*, İstanbul 1959, I.Kitap, s. 27-28.

³⁸⁴ Menderes'in cevap yazısı şöyledir: “*Meclis toplantılarımdaki hareket tarzlarımda ne parti tüzüğü hükümlerine, ne de parti programında aykırılık olmadığı ve bilâkis milletvekili olarak hareket tarzımın memleket ve partinin yüksek menfaatlerine tamamıyla uygun olduğuna kâni bulunduğum gibi bu hareket tarzımla parti adamı olarak seçilmiş olmam durumunu ilgilendirecek bir cihet de görmüyorum. Nitekim, bu görüş zaviyesinden hareket ederek 12 Haziran tarihinde diğer üç arkadaşım ile birlikte Meclis Parti Grubuna sunmuş olduğumuz takrirde de bu hususlar etrafla izah olunmuştur. Güttüğüm maksat ise yine bahsi geçen takrirde ve bu takririn tahrik ettiği Parti Grubu münakaşalarında açıkça belirmiş olduğu kanaatini taşımaktayım. Saygılarımla arz ederim. Adnan Menderes*”. Bkz. Halit Tanyeli-Adnan Topsakaloğlu, *a.g.e.*, s.28. ve *Vatan*, 22 Eylül 1945 (Menderes'in bu mektubu ilk sayfada yer almıştır).

21 Eylül 1945 tarihinde, Başbakan ve CHP Genel Başkan Vekili Şükrü Saraçoğlu'nun başkanlığında TBMM Binasında toplanan CHP Divanı³⁸⁵, bütün belgeleri gözden geçirdikten sonra Aydın Milletvekili Adnan Menderes ve Kars Milletvekili Fuat Köprülü'nün hareket ve faaliyetlerini CHP'nin hareket ve faaliyetlerine zıt gördüğünden, bu iki milletvekilinin CHP ile "*ilgilerinin kesilmesine*"³⁸⁶ oybirliği ile karar vermiştir³⁸⁷.

CHP'nin bu kararı üzerine, Menderes Vatan Gazetesine bir açıklamada bulunmuştur. Menderes, bu açıklamada³⁸⁸, öncelikle 7 Haziran tarihli önerenin esasına değinmiş, bu önergeyle getirilen tekliflerin partide değil, mecliste öne sürülebileceğinin belirtildiğini söylemiştir. Bundan başka, partiden çıkartılmasının sebebinin, kendisinin 15 Ağustos 1945 tarihinde San Fransisko Antlaşmasının onaylanması sırasında mecliste yaptığı konuşma ve 13-14 Eylül 1945 tarihlerinde Vatan Gazetesinde yazdığı yazıların olduğunu işaret etmiştir³⁸⁹. Son olarak da, parti içinde bulunup bulunmamasının, ülkenin yüksek çıkarlarına uygun çalışmalarına tesir etmeyeceğini vurgulamıştır.

³⁸⁵ O vakit, CHP Divanı, Genel Başkanlık Divanından, TBMM Başkanından, parti hükümet üyelerinden, Genel İdare Kurulu, Parti Grubu ve Parti Müstakil Grubu İdare Kurulu üyelerinden oluşmaktadır.

³⁸⁶ Metin Toker, kitabında, adı geçen iki milletvekilinin CHP ile "*ilgilerinin*" değil; daha doğru olarak "*ilişkilerinin*" kesildiğinin denmesi gerektiğini yazmaktadır. Bkz. Metin Toker, *a.g.e.*, s.73.

³⁸⁷ Menderes, partinin kendisiyle ilgili aldığı ihraç kararını radyodan duymuştur. Bu ve diğer haberler için, bkz. *Ulus*, 22 Eylül 1945; *Vatan*, 22 Eylül 1945. Ayrıca, karar metni için, bkz. *T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, Cumhuriyet Halk Partisi, Dosya. 1.Büro, Yer nu. 5.27.25.2. [bkz.Ekler kısmı, belge nu.19].

³⁸⁸ *Vatan*, 22 Eylül 1945. Vatan Gazetesi muhabiri, gece geç vakit Adnan Menderes'i evinden telefonla aramış ve Menderes'in karar hakkındaki fikrini sormuştur. Menderes, Vatan Gazetesine şunları söylemiştir: "*12 Haziran 1945 tarihinde diğer üç arkadaşla birlikte Meclis Parti Grubuna bir takrir vermiştik. Bu takrirle Meclis denetiminin anayasa ruhuna tamamiyle uygun olarak tecellisini sağlayabilecek tedbirlerin aranmasını, yurttaşların siyasi hak ve hürriyetlerinin daha ilk Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzun gerektirdiği genişlikte kullanabilmeleri imkanlarının teminini ve bütün parti çalışmalarının da bu iki esasa göre yeni baştan tanzimini istemiştik. Parti Grubunda geçen uzun müzakere ve münakaşalar bu tekliflerin Grupça hiç de iyi karşılanmadığını gösterdi. Neşredilen Parti tebliğinde, tekliflerimizin milletvekili sıfatıyla Millet Meclisinde müdafaa edilebileceği bildiriliyordu. Son meclis toplantısındaki sözlerin ve Vatan Gazetesinde "Başbakanın Demeci Münasebetiyle" yazdığım yazı aynı esaslardan mülhemdir. Memleketin yüksek menfaatlerine tamamen uygun bulunduğu kâni olduğum bu yoldaki çalışmalarında Parti içinde veya dışında bulunmakiğim başka başka tesirleri haiz olamaz"* (aynı yer).

³⁸⁹ Asım Us, anılarında, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün partiden ihraç edilmesinin nedeninin mecliste yaptıkları eleştiriler değil, Vatan Gazetesindeki yazıların olduğunu yazmaktadır. Us, Menderes ve Köprülü'nün CHP'den niçin çıkarıldığını ve kabahatlerinin ne olduğunu sorduktan sonra sözlerine şöyle devam etmektedir: "*Eğer hükümeti tenkit etmiş olmak bir suç olsaydı hükümeti onlardan daha ağır tenkit edenler yine bugün (Eylül 1945) parti içindedirler. Bu iki arkadaşın suçları Ahmet Emin Yalman'ın Vatan Gazetesine girerek mevcut rejimi çürütmeye çalışmalarıdır. Onlar rejimin esasını baltalamaya çalışan bir gazete ile işbirliği yapmakla partiden ayrılmışlardır. Önce kendileri Halk Partisinden istifalarını vermeleri ve ondan sonra Vatan gazetesinde parti aleyhinde yayın yapmaları lazım gelirdi*". Bkz. Asım Us, *Hatıra Notları*, s. 650-651.

Her ne kadar, Menderes Vatan gazetesindeki yazılarında, esas itibarıyla, reddedilen Dörtlü Takrir'deki ana fikirleri işlemişse de, bu durum, Parti Divanınca açık bir muhalefet olarak anlaşılmıştır³⁹⁰. Üstelik, Menderes, parti gazetesi olan Ulus'un başyazarı F.Rıfkı Atay ile değil, parti hükümetinin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu ile polemige girişmiştir³⁹¹. Hem de, Menderes 13 Eylül'de Vatan Gazetesinde Başbakana yönelik bir yazı yazdığına, bir hafta önce, CHP Genel Sekreterliğinden hareketlerindeki amacı kendisinden sorulan bir uyarı mektubu almıştı. Dolayısıyla, Menderes'in CHP'den çıkarılacağını bildiği, hatta beklediği söylenebilirdi.

Menderes'in Köprülü ile birlikte CHP'den çıkartılması, tabiatıyla hemen yeni bir partinin kurulacağı söylentilerini güçlendirmiştir. Bu konuda kendisine sorulan bir soruya Menderes şu cevabı vermiştir:

*“Bir saat önceye kadar CHP üyesi olduğuma göre, tabiatıyla böyle bir şey düşünmüş değilim”*³⁹².

Fakat, beş gün sonra yaşanacak Bayar'ın istifa olayı, yeni bir devire işaret etmiştir.

II- Menderes'in Partiden Çıkarılmasına Tepkiler

İzmir Milletvekili Celal Bayar, Menderes ve Köprülü'nün partiden ihracına bir tepki olarak, 26 Eylül 1945 tarihinde partiden değil, milletvekilliğinden istifa etmiştir. Bu konudaki ilk haber, Vatan Gazetesinin 28 Eylül tarihli nüshasında bir rivayet şeklinde çıkmıştır³⁹³. Ertesi günkü Vatan gazetesi ise, Bayar'ın milletvekilliğinden istifa ettiği haberinin doğru çıktığını bildirmektedir³⁹⁴. Böylesine önemli bir haberin gazetecilerce üç gün sonra öğrenilmesinin sebebi, Bayar'ın istifasının sebeplerine dair açıklamayı yapmak istememesi ve bu yüzden gazetecileri kabul etmemesidir. Bayar'ın şahsi dostlarından ve yakınlarından öğrenilen, sadece, istifa dilekçesini 26 Eylül günü posta yoluyla Meclis Başkanlığına gönderdiğiidir. Söz konusu istifa dilekçesi, ancak 30 Eylül günkü gazetelerde yer almıştır³⁹⁵.

³⁹⁰ Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, s. 15.

³⁹¹ Metin Toker, *a.g.e.*, s. 73.

³⁹² Metin Toker, *a.g.e.*, s. 74.

³⁹³ *Vatan*, 28 Eylül 1945.

³⁹⁴ *Vatan*, 29 Eylül 1945.

³⁹⁵ Bayar, istifa mektubunda şunları yazmıştır: “Büyük Millet Meclisi Yüksek Başkanlığına İzmir Milletvekilliğinden istifa ettiğimi arz eder, bilvesile derin saygılarımı sunarım. C. Bayar”. Bkz. *Vatan*, 30 Eylül 1945; *Cumhuriyet*, 30 Eylül 1945; *Ulus*, 30 Eylül 1945.

Bayar'ın istifa dilekçesi pek kısadır ve istifayı ne gibi sebeplerin icap ettirdiği beyan edilmemiştir. Bu durum, Bayar'ın istifasıyla ilgili çeşitli yorumlara yol açmıştır. Bazı kimseler, istifayı karşı bir partinin oluşmasıyla ilgili görmüşlerse de³⁹⁶, genel olarak Bayar'ın başka bir partinin kurulma faaliyetine katılacağına inanılmamıştır. Yine, bu son fikirde olanlara göre, Bayar'ın bu hareketinin daha çok aktif siyasî hayatı ve faaliyetlerinden bir çekilme veya uzaklaşma mahiyetinde görmüşler ve buna rağmen Bayar'ın CHP'den ayrılacağını zannetmemişlerdir.

Bayar'ın CHP'den istifa etmemesi dikkat çekici olmuştur. Bayar'ın bu hareketi, onun parti ilkelerine bağlı ve saygılı olduğunu göstermek için yaptığı şeklinde yorumlanmıştır. Partiden kendi hareket ve girişimiyle çekilmek yoluna gönlü razı olmadığı ve bu yüzden sadece milletvekilliğinden istifa ettiği söylenmiştir.

Bayar'ın milletvekilliğinden istifası, gerçekte, CHP'den çıkartılan arkadaşları Menderes ve Köprülü'yle fikir birliği içinde olduğunu göstermek içindi. Bu durum, Bayar'ın iki arkadaşının partiden ihraç edildikten beş gün sonra, yani 26 Eylül'de istifa dilekçesini göndermesinden anlaşılabilmektedir. Gerçi, Bayar'ın milletvekili olarak görevini hakkıyla görmek imkanını bulamadığı kanaatiyle, iki yıldır istifa etmeyi düşündüğü bilinmektedir. Fakat, dostları mecliste kalmakla ülkeye yararlı olabileceğini ileri sürerek kararından vazgeçirmeye çalışmışlardır. Bayar, savaşın bitmesinden sonra siyasî hayatın normalleşmesi ve anayasa ölçülerine uygun bir hale gelmesi için, meselâ 1945 Haziran'ında Basın Kanunun bazı maddelerin değiştirilmesi hakkında bir kanun taslağı hazırlayarak, aktif olarak çalışmıştır. 7 Haziran 1945'te de, bazı kanunların anayasa aykırı taraflarının düzeltilmesine dair Menderes, Köprülü ve Koraltan'la birlikte ortak bir önerge vermiştir. Bu önergenin reddinden sonra, bu defa, önergede imzaları olan Menderes ve Köprülü'nün 21 Eylül 1945'te partiden ihracı, Bayar için fikir arkadaşlarıyla dayanışma içinde olduğunun belli edilmesi anlamında önem taşımıştır.

Bayar, milletvekilliğinden istifa dilekçesini, İstanbul'da yazmış ve oradan postaya vermiştir³⁹⁷. Bu haber üzerine, Köprülü İstanbul'a hareket etmiş, Menderes ise

³⁹⁶ Asım Us, *a.g.e.*, s. 652.

³⁹⁷ Metin Toker, *a.g.e.*, s.74. Toker, Bayar'ın istifa mektubunu, oğlu Turgut Bayar'ın Taksim Gazinosundaki düğününde yazdığını söylemektedir (aynı yer).

Ankara’da kalmıştır. Bu arada, Menderes dostları aracılığıyla, Bayar’ın hareketi gibi, milletvekilliğinden istifa etmediğini ve etmeyeceğini bildirmiştir³⁹⁸.

Bayar’ın istifasından sonra, takrirciler arasında bir tek İçel Milletvekili Refik Koraltan’ın durumu belirsizliğini korumuştur. Fakat, o da Vatan Gazetesine vereceği Menderes ve Köprülü’yü destekleyen demeciyle parti işlerindeki tavrını göstermiştir. 2 Ekim 1945 günü, Vatan Gazetesinin ilk sayfasında Refik Koraltan’ın şu sözleri yer almaktadır:

*“Ben ve üç arkadaşım (Bayar, Menderes ve Köprülü), milli hakimiyet esaslarının ve parti prensiplerinin kuvvetlenmesine çalışmaktan başka bir şey yapmadık. Prensiplerden ayrılan biz değiliz, iki arkadaş (Menderes ve Köprülü) hakkında ihraç kararı verenlerdir”*³⁹⁹.

Koraltan, demecinde, Menderes ve Köprülü’nün partiden ihraç kararının kendisini üzdüğünü ve hayrete düşürdüğünü söylemiştir. Koraltan’a göre, Menderes ve Köprülü’nün takrirciler arasında kendisinden ve Bayar’dan farkı, beraberce açtıkları tartışmaya onların gazetelerde devam etmiş olmalarıydı. Üstelik, onlar Ulus başyazarı F.Rıfkı Atay’ın hücumlarına karşılık kendilerini savunan yazılar yazmışlardı⁴⁰⁰.

Bu arada, Koraltan, Başbakan Saraçoğlu’nun 5 Eylül günü yaptığı toplantıdaki gazetelere yansıyan demecine değinmekte ve *“bir çatlak ses tabiri”* ile kendi grup arkadaşı Menderes’i nasıl hırpalayabildiğini sormaktadır⁴⁰¹. Hâlbuki, Koraltan’a göre, Saraçoğlu’nun, Başbakanlık makamının vatandaşlara karşı verdiği kuvveti yumuşak ölçülerle kullanması gerekirdi.

Koraltan, ayrıca, Menderes ve Köprülü’nün ihraç kararının verilmesinden sonra partinin tüzüğünü uzun uzadıya incelediğini, görüşlerine inandığı arkadaşlarıyla görüştüğünü ve hiç birinin bu ihraç kararının parti tüzüğünün açık hükümlerine uymadığını söylediklerini belirtmiştir⁴⁰².

³⁹⁸ Vatan, 30 Eylül 1945.

³⁹⁹ Vatan, 2 Ekim 1945.

⁴⁰⁰ Koraltan şöyle sormaktadır: *“Tamamıyla lüzumsuz gördüğüm bu savaş karşısında müdafaa için yazı yazan kabahatli ise, ilk hücumu yapan niçin kabahatsiz sayılıyor?”*. Bkz. Vatan, 2 Ekim 1945.

⁴⁰¹ Vatan, 2 Ekim 1945.

⁴⁰² Koraltan, bu gibi durumlarda uygulanması gereken parti tüzüğünün 112. maddesini de demecinde açıklamaktadır. Söz konusu madde şöyledir: *“ Yukarıdaki maddelere riayet etmeyen grup üyesine birinci defasında Grup İdare Kurulunca rica edilir. İkinci defasında uyarı cezası verilir; üçüncü defasında ise mensup oldukları Grup kararı ve Genel Başkanlık Divanının onayı ile Parti grubundan çıkarma cezası uygulanır. Bununla beraber cezayı gerektiren fiil hemen çıkarılmayı icap edecek derecede ağır görülürse mensup oldukları grup Genel Kurulunun salt çoğunluğuyla vereceği karar ve genel başkanlık divanının onayı üzerine o üye gruptan çıkarılır”* Bkz. Vatan, 2 Ekim 1945.

Görülüyor ki, Refik Koraltan Menderes ve Köprülü'nün partiden ihraç kararının yanlış olduğuna inanmakta ve illâ partiden atılmaları gerekiyorsa da, onlar kadar suçu olduğuna inandığı CHP Milletvekili F.Rıfkı Atay'ın da ihraç edilenler arasında olması gerektiğini ima etmektedir. Temeldeki yanlışın ise, ihraç kararının parti tüzüğüne, disiplinine ve ilkelerine aykırı olduğunun söylenmesiydi. Ayrıca, Saraçoğlu'nun Menderes'i kastederek, onu “*bir çatlak ses*” olarak vasıflandırmasını, Başbakanlık makamının, ona yüklediği ölçülük ve yumuşaklıkla bağdaşmadığını belirtmektedir.

Koraltan'ın Vatan Gazetesine yaptığı bu beyanatı, CHP'den çıkartılmasının yolunu açmıştır. Nitekim, 3 Kasım 1945'te CHP Genel Sekreterliği, Koraltan'a tezkere göndererek açıklama istemiştir⁴⁰³.

Koraltan, CHP Genel Sekreterliğine cevabını, 4 Kasım günü vermiştir. Koraltan, cevabında Parti Genel Sekreterliğinin kendisine sual sormaya yetkisi olmadığını, böyle bir sorunun ancak parti grubu tarafından sorulabileceğini bildirmiştir.

27 Kasım günü, CHP Meclis Grubu Genel Kurulu, Başkan Vekili ve Kütahya Milletvekili Recep Peker'in başkanlığında toplanarak Refik Koraltan'ın savunmasını dinlemiştir. Koraltan, savunmasında, öncelikle Menderes ve Köprülü'nün partiden çıkarılmasının yanlış olduğunu, tüzük hükümlerine göre böyle bir karar hakkının Parti Grubuna ait olduğunu, amacının da bu konuda Parti makamlarının dikkatini çekmek olduğunu ve ayrıca, Vatan Gazetesindeki yayını, gidilmesi gereken yolu gösterir mahiyette telakki ettiğini söylemiştir⁴⁰⁴. Ancak, CHP Meclis grubu, Koraltan'ın Vatan gazetesinde çıkan demecindeki düşünce ve sözlerinin parti tüzük hükümlerine aykırı gördüğünden kendisinin CHP'den ihracına karar vermiştir⁴⁰⁵.

1945 yılının Kasım ayının sonunda, takrircilerden üçü (Menderes, Köprülü ve Koraltan) partiden ihraç edilmiş, biri de (Bayar) milletvekilliğinden istifa etmiştir. Bayar, milletvekilliğinden istifa ettiğinde, partiye ilgisini kesmemiştir. Ama, o sıra, asıl

⁴⁰³ Vatan Gazetesi, bu konuda verdiği haberi “*R. Koraltan'da mı Partiden çıkarılıyor?*” manşetiyle okuyucularına duyurmuştur. Bkz. *Vatan*, 4 Kasım 1945.

⁴⁰⁴ A. Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, c.2, s. 1314.

⁴⁰⁵ *Ulus*, 28 Kasım 1945 (“*Parti Grubu Toplandı, İçel Milletvekili Refik Koraltan Partiden Çıkarıldı*” manşetiyle). Bu karar, Hikmet Bayur'un bir karşı oyuna karşılık 208 oyla alınmıştı. (Asım Us, a.g.e., s. 659) Fakat, bir karşı oyun CHP Meclis Grubu toplantısına katılan Refik Koraltan'ın kendisi tarafından verilmesi de muhtemeldir. Grup kararının tam metni için, bkz. *Ulus*, 30 Kasım 1945. Bu karar üzerine, Koraltan, Vatan gazetesine şöyle bir demeç vermiştir: “*Verilen bu karar beklenmekte idi ve beklendiği şekliyle de oldu. Hakikat, parti çoğunluğu ile gerek tüzüğün, gerekse programının anlaşılmasında bizden ayrılmış bulunuyorlar*”. Bkz. *Vatan*, 28 Kasım 1945.

merak edilen konu, Bayar'ın CHP'den de istifa edip etmeyeceği olmuştur. Nitekim, Bayar, 3 Aralık 1945 tarihinde CHP'den de istifa etmiştir⁴⁰⁶.

Böylece, Adnan Menderes ve arkadaşlarının artık Türkiye'de yeni bir parti kurmak kararını vermiş oldukları anlaşılmıştır.

F- MENDERES'İN GÖRÜŞLER DERGİSİ'NE YAZI VAAT ETMESİ

Yeni parti hazırlıkları yapılırken Tan Gazetesinin başında olan Sabiha ve Zekeriya Sertel çifti, 1945 yılının son aylarında kendi sermayeleriyle demokrasiyi savunan geniş cepheli bir düşünce dergisi çıkarmaya karar vermişlerdir. Bu düşüncüyü ilk ortaya atan ve Sertel'leri bu işi ele almalarını isteyen T.Rüşti Aras'tır⁴⁰⁷. Bu dergi, o sıra oluşma halindeki “*demokrasi cephesinin*” bir yayın organı olarak düşünülmüştür.

Yayınlanmadan önce büyük bir reklam kampanyası başlatılan Görüşler Dergisinin⁴⁰⁸ ilk sayısı 1 Aralık 1945 günü çıkmış ve sadece tek sayı çıkabilmiştir. Dergi çıkar çıkmaz bütün sayıları tükenmiş ve görülen ilgi karşısında ilk sayısının ikinci

⁴⁰⁶ Bayar, istifa dilekçesini CHP Genel Merkezine bizzat giderek Genel Sekretere vermiştir. Metin Toker, Bayar'a milletvekilliğinden istifa ettiğinde neden CHP'den de istifa etmediğini sorduğunda şöyle cevap vermiştir: “CHP'den ayrılmak benim için son derece zordu. Bu kendi evimden ayrılmak gibi bir şeydi. Onu ancak, bütün kararlarımız verildikten sonra yapabildim”. Bkz. Metin Toker, *a.g.e.*, s. 74.

⁴⁰⁷ Hıfzı Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, Gerçek Yayınları, İstanbul 1996, s.99. Sabiha Sertel, Celal Bayar'ın, Tan Gazetesinde “*demokrasinin genişletilmesi için açılan kampanyadan cesaret alarak*” kendisiyle irtibata geçtiğini belirtmektedir. Bkz. S.Sertel, *Roman Gibi*, s.261. Sertel, ayrıca, Bayar'ın Tan gazetesinden faydalanmak isteğiyle Tevfik Rüştü Aras'la beraber Moda'daki evlerine geldiklerini ve burada T.Rüşti Aras'ın bir dergi çıkartmak niyetinde olduklarını ve bu derginin Sertel'ler tarafından çıkarılmasını istediklerini yazmaktadır. Bkz. S. Sertel, *Roman Gibi*, s.270.

⁴⁰⁸ Görüşler Dergisi, 57X84/4 ebadında, haftada bir İstanbul'da Tan Matbaasında basılan haftalık bir siyasi dergidir ve her sayısı 25 Kuruş'tur. Bu konuda, bkz. Fuat Süreyya Oral, *Türk Basın Tarihi (1919-1965)*, s.162. Dergi, ismini sahibi ve yazarı Sabiha Sertel'in gazetede yazdığı sütunun başlığını taşıyan “*Görüşler*”den almaktadır. Derginin ilk sayısındaki kapağında ressam İhap Hulusi'nin çizdiği, üzerinde “*Görüşler*” yazan bir kol, siyah bir perdeyi aralamakta, arkada “*Faşizm, İhtikar ve Suiistimal*” yazıları dikkat çekmektedir. Daha ilgi çeken tarafı, “*Görüşler*”in orak şekline benzetilen “G” harfiydi ve bu, meselâ, Cumhuriyet gazetesi yazarı Nadir Nadi'ye göre komünizmin bir propagandasıdır. Sabiha Sertel, anılarında, derginin kapağını yapan ressam İhap Hulusi'nin sosyalistlikle ve komünistlikle hiç ilgisi olmadığını söylemektedir. Sertel, kitabında, ressam İhap Hulusi'yle derginin ilk baskısından sonra karşılaşacakları bir lokantada, derginin kapağı ile ilgili söylenilenleri aktardığında, Hulusi'nin “*Öküzün altında buzağı arıyorlar*” dediğini yazmaktadır. Sertel, ayrıca, bu yapının, Sabahattin Ali'nin o günlerde yeni çıkacak olan “*Yeni Dünya*” gazetesine yapılan sabotajın bir başka türüsü olduğunu yazmaktadır. Çünkü, Yeni Dünya gazetesi daha çıkmadan ilan için hazırlanan afişte, Sabahattin Ali, bir dünya resminin etrafında bütün dünya devletlerinin bayraklarını dizmiş ve Türk Bayrağını başa mütefrik ve dost devletlerin bayrakları sonra olacak şekilde koydurtmuştu; fakat Sabahattin Ali'nin Ankara'da olduğu sıralarda, afişteki bayraklarının yerleri değiştirilmiş ve başa Sovyet Rusya'nın bayrağı basılmıştı. Bu bayrak olayı, Sabahattin Ali tarafından düşmanlar tarafından provoke edilmiş bir tertip olarak değerlendirilmiştir. Geniş bilgi için, bkz. Sabiha Sertel, *a.g.e.*, s.298-300. Sertel, böyle demekle beraber, kendisinin bilinen sosyalist fikirlerinden dolayı, “*Görüşler*”in “G” harfinin orak başlığı altında çıkmış olmadığını başkalarına inandıramamış görünmektedir.

baskısı hazırlanılmıştır. Görüşler Dergisi çıktığında, Menderes DP'nin kurulmadan önce başlanılan program hazırlığı içindedir.

Sertel'ler, henüz dergi yayımlanmadan önce dergi için T.Rüştü Aras aracılığıyla artık günün muhalifleri olarak bilinen takrircilerden yazı istemişlerdir. Nitekim, Derginin sağ üst tarafında “*Mecmuamıza yazı yardımlarını vadedenler*” denilerek “1- Celal Bayar, 2- T. Rüştü Aras, 3- Fuat Köprülü, 4- Adnan Menderes, 5- Sabiha Sertel, 6-Cami Baykurt'ların” resimleri ve isimleri yer almıştır⁴⁰⁹. Fakat, Menderes'in derginin ilk sayısında yazısı çıkmamıştır. Hatta, Menderes, derginin sonraki sayısı için de yazı göndermemiştir.

Sabiha Sertel'in anlattığına bakılırsa, Menderes'ten derginin ilk sayısı için yazı gelmeyince T.Rüştü Aras'a yazdığı bir mektupla yazıları istediğini söylemiş ve ayrıca Menderes'in, derginin yazı heyeti arasında olduğunu ilan etmede izni olup olmadığını sormuştur. Sertel'in T.Rüştü Aras'tan aldığı cevapta, Menderes'in isminin derginin kapağında ilan edilmesine izin verdiğini ve yazılarının da gönderileceğini bildirmiştir. Bu sırada, derginin birinci sayısı hazırlanmış ve makineye verilmiştir. Dolayısıyla, Menderes'in göndereceği yazının birinci nüshaya yetişmesi de mümkün olamamıştır. Bu durumda, Sertel, “*yazı işini güvenlik altına almayı*” düşünerek 28 Kasım günü, Ankara'ya gitmiştir. Sertel, Ankara'da, derginin ilk sayısının ne şekilde hazırlandığı hakkında Menderes'in evinde, orada bulunan Menderes'ten başka, Bayar, Köprülü ve T. Rüştü Aras'a bilgi vermiş ve onlardan yazı göndermedikleri için şikayetçi olmuştur. Menderes de, yaptıkları parti hazırlıklarından söz etmiştir⁴¹⁰. Menderes, sonra, yanında Köprülü olmak üzere Sertel'i Ankara İstasyonunda uğurlamak için gelmiştir. Sertel, onlardan Görüşler Dergisinin ikinci sayısına yazı göndermelerini tekrar rica etmiştir. Menderes ve Köprülü de hiç merak etmemesini ve mutlaka yazı göndereceklerini söylemişlerdir⁴¹¹.

⁴⁰⁹ Niyazi Berkes'in, dergide yazısı olmadığı gibi, kapağa adının konacağından da haberi olmamıştır. Bkz. Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, s.354.

⁴¹⁰ Sertel, kitabında, Menderes'in şunları söylediğini aktarmaktadır: “*Görüyorsunuz, çok meşgulüz, fakat ikinci nüshaya mutlaka yazı göndereceğiz. Tan'da yaptığımız hürriyet ve demokrasi savaşını ilgi ile izliyoruz. Yüz yıldan beri gerçekleşmeyen demokrasiyi memlekette kurmak zorundayız. Bugünkü devirde bu eski kalıplarla yürünemez. Artık, İnönü'de bu lüzumu anlamıştır. Biz Halk Partisi dışında muhalefette devam edecek, partimiz kurulduktan sonra seçimlere katılacağız. Birinci seçimlerde başarı sağlamosak bile, ikinci seçimlerde çoğunluğu mutlaka kazanacağız*”. Bkz. Sabiha Sertel, *a.g.e.*, s.298-299.

⁴¹¹ Sabiha Sertel, *a.g.e.*, s. 300. Sertel, bu sözlerin Tan Gazetesi muhabiri Emin Karakuş ve Emin Türk'ün önünde, iki şahitin yanında söylendiğini vurgulamaktadır (aynı yer).

Fakat, 4 Aralık 1945 günü, sonraları tarihe “*Tan olayı*” diye geçecek olan gösteriler sonucunda üniversite öğrencilerin bir kısmı İstanbul’daki Tan, Yeni Dünya ve La Turquie gazetelerinin binalarını ve birkaç kitapevini tahrip edince, Görüşler Dergisi de Tan Gazetesiyle birlikte yok olmuştur⁴¹².

Bu gelişmeler karşısında, Vatan gazetesinin sahibi Ahmet Emin Yalman temeli yeni atılan partinin kötü bir suikasta kurban olabileceğini düşünmüş ve dergiyle ilgilerinin olmadığını hemen ilan etmeleri hakkında Menderes’e ikazda bulunmuştur⁴¹³. Nitekim, Menderes ve diğer arkadaşları, 5 Aralık günü Görüşler Dergisiyle hiç bir ilgileri olmadıklarını gazetelere ilan etmişlerdir⁴¹⁴.

Menderes’in Görüşler Dergisiyle olan ilgisini tam olarak belirlemek zordur. Olayların gelişimine göre, Menderes’in Bayar ve Köprülü ile birlikte almış oldukları ortak kararlarıyla hareket etmeyi uygun gördüğünü söyleyebiliriz. Ancak, bu ortak hareketlerinde bile tereddüt yaşadıkları söylenebilir. Zira, hem demokrasi forumunu dönüşebileceğine inandıkları dergi hareketinin içinde yer almak istemişler, hem de derginin sahibi Sertel’lerin herkesçe bilinen sosyalist fikirlerinin bu dergi yoluyla kendilerine mal edileceğinden endişe etmişlerdir. Bu yüzden, takrircilerin dergiye karşı takınacakları daha kesin tavırlarında, derginin yayımlanmasını bekledikleri düşünülebilir. Yani, her ne kadar, takrirciler isimlerinin derginin ilk nüshasındaki kapağında çıkmasına karşı çıkmamışlarsa da, derginin sahibine A.Emin Yalman’ın deyişiyle “*çıkmağa başlasın da görelim*” yollu cevap vermiş olmalıydılar. Ancak, dergi çıkar çıkmaz Görüşler Dergisi ile Komünizm arasında kurulan tehlikeli irtibat, takrircilerin korktuklarının başlarına gelmesi anlamına gelmiştir. Bu durum, ileride siyasî düzende devamlılığı olan bir parti kurma konusunda dikkatli davrandıkları görülen kurucu liderlerin, dergi hakkında daha temkinli olmalarına ve hatta birkaç gün içinde dergiyle bir ilgilerinin olmadığına ilişkin bir ilan vermelerine yol açmıştır. Bir başka deyişle, Menderes ve diğer kurucu üyelerin, böyle bir yanlış anlamının henüz kurulmamış olan yeni partinin geleceğini ilgilendireceği endişesini taşımaları çekinilen

⁴¹² Sabiha Sertel, bu olayları şöyle değerlendirmektedir: “*Bu hareketin, CHP ve hükümet tarafından kışkırtıldığı söylendi. Menderes de böyle diyenler arasındaydı*”. Bkz. Feroz Ahmad, *Çok Partili Politika'nın Açıklamalı Kronolojisi*, s.16. Menderes, yıllar sonra. Başbakan olarak 15 Mayıs 1952’deki Balıkesir gezisinde, Tan Olayını hatırlatarak CHP’lilere “*Daha dün işlerine gelmeyen neşriyatı durdurmak için gençleri tahrik ederek İstanbul’un göbeğinde gazete matbaalarını hâk ile yeksan ettiren onlar değil midir?*” diye sormuştur. Bkz. Tekin Erer, *On Yılın Mücadelesi*, Ticaret Postası Yayınları, İstanbul 1963, s.107.

⁴¹³ Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, c.2, s.1328.

⁴¹⁴ Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, s.231.

bir durum ortaya çıkarmış, bu yüzden dergiyle bir ilgilerinin olmadıklarını ilan etme gereğini duymuşlardır.

G- YENİ PARTİ HAZIRLIKLARI

Genel olarak, yeni bir partinin kurulmasına yönelik açık bir işaretin verilmesi, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1945 günü Meclisi açış konuşmasına dayandırılmaktadır. İnönü, bu konuşmasında *“Bizim tek eksikimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda geçmiş tecrübeler vardı. Hatta, iktidarda bulunanlar tarafından teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir. İki defa memlekette çıkan tepkiler karşısında teşebbüsün muvaffak olmaması bir talihsizliktir. Fakat memleketin ihtiyaçları sevgiyle, hürriyet ve demokrasi havasının tabîî işlemesi sayesinde, başka siyasî partinin de kurulması mümkün olacaktır”* demişti⁴¹⁵. İnönü'nün bu sözleri, Bayar ve arkadaşları Menderes, Köprülü, Koraltan'ı bir muhalefet partisi halinde örgütlenmeye davet etmek şeklinde yorumlanmıştır⁴¹⁶.

Yeni partinin kurulmasına ilişkin haberler, 1945 yılının Kasım ayında yoğunlaşmıştır. 28 Kasım tarihli gazeteler, kurulacak yeni partide tavrircilerden başka, eski Başbakanlardan Rauf Orbay'ın da katılacağını ve parti isminin *“Millî Demokrat Partisi”* olacağını yazmıştır⁴¹⁷. Yeni partiyle ilgili haberler 30 Kasım günü kesinlik kazanmaya başlamıştır. Gazeteler, Celal Bayar ve arkadaşlarının yeni parti kurmaya karar verdiklerini, kurulacak partinin Kemalizm ilkelerine sadık kalacağını ve artık kesinlik kazanan bu partinin program ve tüzüğünün hazırlanmakta olduğunu yazmaktadır⁴¹⁸. 3 Aralık 1945 tarihinde, Celal Bayar'ın gönderdiği tezkere ile CHP'den istifa ettiğini bildirmesi, yeni partinin Bayar tarafından kurulacağını kesin olarak göstermiş ve bütün tereddütleri ortadan kaldırmıştır. Bayar'ın partiden istifası, yeni partinin program çalışmalarının büyük ölçüde bittiğini göstermiştir⁴¹⁹. Aynı gün, Ahmet

⁴¹⁵ *Cumhuriyet*, 2 Kasım 1945; *Ulus*, 2 Kasım 1945; *Vatan*, 2 Kasım 1945; Kâzım Öztürk, *Cumhurbaşkanlarının Türkiye Büyük Millet Meclisini Açış Nutukları*, s.379.

⁴¹⁶ Taner Timur, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, s.16.

⁴¹⁷ *Cumhuriyet*, 28 Kasım 1945; *Vatan*, 28 Kasım 1945

⁴¹⁸ *Vatan*, 30 Kasım 1945.

⁴¹⁹ Celal Bayar, *Başvekilim Menderes*, s. 47. Tevfik Çavdar, DP ile ilgili olarak yaptığı incelemesinde, bu günlerde, Bayar'ın Cumhurbaşkanı İnönü ile görüştüğünü, dış politika ve irtica gibi konularda anlaştıklarını ve böylece belirli ilkelerin sınırladığı bir alanda kontrollü bir muhalefetin istendiğini yazmaktadır. T.Çavdar, “Demokrat Parti”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c.8, s.2064.

Emin Yalman, gazetesinde yeni partinin “*Demokrat Parti*” ismini almasını tavsiye etmiştir⁴²⁰.

1945 Aralık ayının sonunda, partinin kurulacağı hakkındaki bütün çalışmalara rağmen, hâlâ bir türlü faaliyete geçememesi halk arasında söylentilere yol açmıştır. Bunun üzerine Celal Bayar 28 Aralık’ta şu demeci vermiştir:

*“Biz faaliyetimizi sınırlamak değil, aksine hızlandırmış bulunuyoruz. Ancak, kabul etmek gerekir ki, bir partinin kurulması, tüzüğünün hazırlanması sanıldığı kadar kolay değildir. Daha partimiz kurulmadan muarızlarımız söylentiler çıkarmaya başlamışlardır. Kısa zamanda partimizin kurulduğunu göreceksiniz”*⁴²¹.

1945 yılının son günlerinde yeni partinin bütün hazırlıkları tamamlanmış gözükürken yeni yıla girmeden partinin kurulacağı beklenmekteydi. Ancak, Celal Bayar, yılbaşı kutlandıktan hemen sonra gazetecilere 4 Ocak 1946 günü yani partiyle ilgili bir demeç vereceğini açıklamıştır. Nitekim, 4 Ocak günü Celal Bayar şunları söylemiştir:

*“Partimizin ismini tespit ettik: Demokrat Parti. Program ve tüzüğümüz tamamıyla hazırlanmıştır. Seksen kadar madde etrafında toplanan programımızı yayınlamak üzere, önümüzdeki Pazartesi günü (7 Ocak 1946), basına vereceğiz. Partimizin merkezi Yenişehir’de Antalya milletvekili Cemal Tunca’ya ait apartmanın bir dairesidir”*⁴²².

Menderes, bu sırada, yeni partinin daha çok tüzüğünü hazırlamıştır⁴²³.

⁴²⁰ “Yeni Bir Parti Kurulurken”, *Vatan*, 3 Aralık 1945.

⁴²¹ *Vatan*, 29 Aralık 1945.

⁴²² *Cumhuriyet*, 5 Ocak 1945; *Vatan*, 5 Ocak 1945.

⁴²³ İsmet Bozdağ, *Menderes, Menderes*, s.37. Bozdağ’a göre, partinin programını Fuat Köprülü kaleme almıştı (aynı yer).

İKİNCİ BÖLÜM

ADNAN MENDERES'İN CUMHURİYET HALK PARTİSİ HÜKÜMETİNE MUHALEFETİ (1946-1950)

A- DEMOKRAT PARTİ'NİN KURULMASINDAN BİRİNCİ BÜYÜK KONGRESİNE KADAR MENDERES

I- Demokrat Partinin Kuruluşu

Demokrat Partinin kuruluşu hakkında resmî başvuru, 7 Ocak 1946 tarihinde, arkadaşlarının adına Refik Koraltan tarafından İçişleri Bakanlığına partinin kuruluşuna dair dilekçenin ve tüzüğün verilmesiyle gerçekleşmiştir.

DP'nin resmen kurulmasından sonra, partinin genel merkezinde bir basın toplantısı yapılmıştır. Celal Bayar, gazetecilere, partinin kurulmuş ve faaliyete geçmiş olduğunu söyledikten sonra şunları eklemiştir:

*“Biz Demokrat Partiyi şimdiye kadar CHP'nin karşısında kurulmuş olan partilerden farklı olarak, aşağıdan yukarıya doğru kurmak istiyoruz. Niyet ve gayemiz, tamamıyla halka dayanmak, bütün kudret ve kuvvetimizi halk sevgisinden almaktır. Prensiplerimizde anayasa arasında hiçbir ahenksizlik yoktur. Anayasanın bütün hükümlerine inanmışızdır. Anayasa, Kemalizmin tam bir ifadesi, onun kemale gelmiş halidir. Anayasamızda geniş bir demokrasi ruhu vardır”*⁴²⁴.

Bir gazeteci, Bayar'a “Partiniz sağ mıdır, sol mudur?” sorusunu yöneltmiştir. Bayar, bu soruya “Demokrattır. Programımızı inceleyiniz. Yerimizi orada bulacaksınız” diye cevap vermiştir. Adnan Menderes, Bayar'ın cümlesi biter bitmez, gazetecinin bu sorusuna, “Siz Halk Partisinin yerini tayin edin. Biz, ona inzimamen yerimizi tayin edelim” şeklinde karşılık vermiştir⁴²⁵.

⁴²⁴ Vatan, 8 Ocak 1946.

⁴²⁵ Tekin Erer, *Türkiye’de Parti Kavgaları*, s.230 ve Celal Bayar, *Başvekilim Menderes*, s. 48. Bu konuda, meselâ, iki yerde farklı bilgi vardır. Buna göre, bu söz Adnan Menderes tarafından “Belki Halk Partisinden iki parmak daha soldadır” olarak sarf edilmiştir. Bkz. Metin Toker, *a.g.e.*, s. 80 ve A. Emin Yalman, *a.g.e.*, c.2, s. 1331. T.Zafer Tunaya da, böyle bir sözün söylendiğini belirterek, Menderes’in sözlerini şöyle yorumlamaktadır: “Bilimsel bakımdan DP’nin partiler yelpazesi içindeki yeri herhalde CHP’nin solunda değil, sağındaydı ve bu bakımdan da yine A.Menderes’in söyledikleri bilimsel ölçülere uymuyordu”. Bkz. Hüsamettin Ünsal- Hıfzı Topuz, *Cumhuriyet’in Beş Dönemeci*, Sergi Yayınları, İzmir 1984, s.115. Fakat, diğer taraftan, dönemin gazetelerinde böyle bir söze rastlanılmamıştır.

Asım Us, hatıralarında, Menderes'in bu sözünü DP ve CHP programları arasındaki farklı yanları ortaya koyarak şöyle açıklamaktadır:

“DP tarafından neşredilen programı ile CHP programı arasında bir mukayese yapılıncı bazı farklar göze çarpıyor. Bu farkı izah eden Adnan Menderes ‘Demokrat Parti, Halk Partisinden bazı konularda biraz sağda, biraz soldadır.’ demişti. Biraz sol için misal işçi meselesidir. Gerçekten, DP programı işçi sendikalarını kabul etmiştir. Bu, sınıf mücadelesine yol açabilecek bir gidiş sayılabilir. Hâlbuki, toprak kanunun Meclisteki müzakereleri sırasında DP’yi teşkil eden Adnan Menderes ile Refik Koraltan, toprak işçilerinin toprak sahibi yapılması fikrine karşı sermayenin himayesini üstün tutmuşlardı. DP’nin programında toprağa konan sermayenin himayesine dair olan fıkrada, yine Toprak Kanununun uygulanmasına karşı DP tarafından vaziyet alınacağını gösterir. Bu da DP’nin CHP’ye nispetle iki parmak sağda olduğu bir mesele demektir”⁴²⁶.

Görülüyor ki, Us, Demokrat Partinin işçi konusunda CHP’nin solunda; toprak kanunun uygulanmasına karşı takınılacak tutum konusunda ise CHP’nin sağında yer aldığını düşünmektedir.

Demokrat Partinin kurulduğu gün, partinin merkez yönetimi de kamuoyuna açıklanmıştır. Tüzüğün, “Geçici Hükümler” başlığını taşıyan bölümünde yer alan 43. maddesine göre, Büyük Kongre toplanıncaya kadar Genel İdare Kurulu görevini de kurucular yapacaktır⁴²⁷. Buna göre, Adnan Menderes, DP’nin kurucu üyesi olduğu için, aynı zamanda tüzük gereğince Genel Kurul üyeleri arasında yer almıştır. Parti başkanlığına Celal Bayar seçilmiştir. Bu sırada, Demokrat Partinin başkanı Bayar dışında, diğer üç kurucusu (Menderes, Köprülü ve Koraltan) milletvekilliğini sürdürmektedirler.

II- 1946 Seçimleri

1-Belediye Seçimleri

1946 yılının Nisan ayında, Belediye seçimlerinin öne alınması gündeme gelmiştir. Seçimi gündeme taşıyan gelişme, Tasvir Gazetesi sahibi ve yazarı Ziyad Ebüzziya’nın Celal Bayar’la yaptığı mülakatta, Bayar’ın verdiği özel demeci olmuştur.

⁴²⁶ Asım Us, *Hatıra Notları*, s.668.

⁴²⁷ *Demokrat Parti Tüzük ve Program*, Galata Merkez Basımevi, İstanbul 1946, s.38.

Tasvir Gazetesinde 23 Nisan 1946 tarihinde çıkan bu demeçte Celal Bayar, Demokrat Parti'nin “*bazı şartlarla*” erken bir genel seçime bile hazır olduğunu söylemiştir⁴²⁸. Bayar'ın bu demeci, CHP'liler tarafından muhalefetin erken seçim istediği şeklinde yorumlanmıştır. Nitekim, Falih Rıfkı Atay'ın, Bayar'ın demecinin yayınlanmasından dört gün sonra –27 Nisan'da- Ulus'ta yazdığı başyazı “*Yeni Seçimlere Doğru*” başlığını taşımaktadır⁴²⁹. F.Rıfkı Atay, bu kararın, 1946 Kasım ayından önce, yeni Meclis seçimine karar verilebilmesi ihtimali ile yakından ilgili olduğunu düşünmüştür⁴³⁰.

Bu arada, 25 Nisan'da da, İnönü, CHP Büyük Kurultayını olağanüstü olarak 10 Mayıs'ta Ankara'da toplanmaya davet etmiştir⁴³¹. 26 Nisan'da ise, CHP Meclis Grubu, bu konuyu görüşmek üzere Saffet Arıkan'ın başkanlığında toplanmış ve Belediye seçimlerinin Eylül ayından Mayıs'a alınması kararı benimsenmiştir⁴³².

a) Belediyeler Kanununun Değiştirilmesi

Aynı amaçla hükümetin hazırladığı 26 Nisan tarih ve 6/1119 sayı ile Belediye kanununun bazı maddelerini⁴³³ değiştiren kanun tasarısı da Başbakanlık tarafından meclise sevk edilmiştir.

Belediye kanununun bazı maddelerini değiştiren kanun tasarısının gerekçesinde, “*belediye seçimlerinin lüzumundan fazla uzadığından ve seçimde oy kullanma işinin bütün medeni memleketlerde olduğu gibi bir gün içinde yapılması seçimin selametini sağlamaya daha elverişli görülmüş olduğundan bu esaslarla ilgili olarak Belediye Kanununun seçime ait hükümlerinde bazı değişiklikler yapılmasına zaruret hasıl olmuştur*” denilmektedir. Ayrıca, TBMM'nin Milletvekilleri hakkında verebileceği

⁴²⁸ Bayar'ın seçim için ileri sürdüğü şartları üç noktada toplanmaktadır: 1) Tek dereceli seçim sisteminin uygulanması, 2) İdare makamlarının seçimlere müdahale etmemesi, 3) Dürüstlük dışı işin yapılmayacağına güvence altına alınması. Bkz. *Tasvir*, 23 Nisan 1946.

⁴²⁹ *Ulus*, 27 Nisan 1946. Atay, bu yazısında, hem CHP Kurultayına değinmiş, hem de Bayar'ın Tasvir'deki demecine yer vermiştir. Atay, Bayar'ın Tasvir'de, işaret ettiği şartlardan ilkinin seçimin tek dereceli olması; diğerinin ise, seçime kanunsuz müdahaleler yapılmaması olarak gördüğünü açıkladıktan sonra; birinci şartın Kurultay karar verince gerçekleşeceğini, diğerinin ise, uzak bir ihtimal olarak bile, öne sürülmesi için hiçbir sebep olmadığını yazmıştır.

⁴³⁰ F.Rıfkı Atay, “Yeni Seçimlere Doğru...”, *Ulus*, 27 Nisan 1946.

⁴³¹ *Ulus*, 26 Nisan 1946.

⁴³² CHP Meclis Grubu, Belediye seçimlerinin 1 Mayıs 1946 tarihinde başlaması ve bir ay içinde bitirilmesi kararını vermiştir. Adnan Menderes'in meclisteki konuşmasından, Bkz. *TBMM Tutanak Dergisi*, D.7, B.45, O.2, c. 21/22, s.216 (29.04 1946). O zamanki yürürlükte olan Belediye kanununa göre ise, seçimler Eylül'de başlar ve Ekim'in 20'sinde biterdi (Hilmi Uran'ın konuşmasından, bkz. *TBMM Tutanak Dergisi*, D.7, B.45, O.2, c. 21/22, s.215 (29.04 1946) .

⁴³³ 31, 33, 35, 36, 38, 40, 41, 43, 44. maddeleri.

herhangi bir yeni seçim kararının yurt içinde yeni seçilecek belediye heyetleriyle uygulanmasını mümkün kılmak için içinde bulunulan yılın Eylül ayından başlanacak olan belediye seçimlerinin yalnız bir defaya ve bu seçime mahsus olarak Mayıs'ta başlanmasını sağlamak üzere bir geçici maddenin düzenlendiği belirtilmektedir⁴³⁴.

Belediye seçimlerinin erkene alınacağına açıklanması üzerine, 28 Nisan günü, Demokrat Parti'de nasıl bir politika izleyeceğine karar vermek üzere parti genel merkezinde devamlı toplantılar yapılmış ve sonunda, seçimlerin öne alınmasına karşı çıkılması fikri benimsenmiştir. Aynı gün, meclisteki yapılacak görüşmeler için Adnan Menderes'in Demokrat Parti'nin sözcüsü olmasına karar verilmiştir.

Nihayet, 29 Nisan 1946 tarihinde Belediye Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkındaki kanun tasarısı, TBMM'de Şemsettin Günaltay'ın başkanlığında görüşülmeye başlanmıştır. Oturum açıldıktan hemen sonra, komisyon raporunda teklif edilen tasarının acil olarak görüşülmesi oylanmış ve kabul edilmiştir.

İlk olarak İçişleri Bakanı Hilmi Uran tasarının tümü hakkında söz almıştır. Uran, tasarının getireceği değişiklikleri geçici ve daimî hükümler olarak iki esas dahilinde değerlendirmiştir. Uran'ın geçici değişiklik dediği belediye seçimlerinin Mayıs'a alınmasıdır. Uran, daimî nitelikli değişiklikleri ise şöyle sıralamıştır: 1) Seçimlerin bir günde yapılması, 2) Seçim formalitelerinin bir ay içerisinde tamamlanması, 3) Seçim bürolarının çoğaltılması, 4) Seçim komisyonlarına herhangi bir yerde örgütü bulunan

⁴³⁴ TBMM TD, D.7, c.21/22, (S. Sayısı:104). Belediye kanununun bazı maddelerini değiştiren kanun tasarısına göre, yapılması istenilen değişiklikleri şöyle saptayabiliriz: *Seçim süresi ve bitimi*: Belediye Meclisi seçimi Eylül ayında yapılır (md.31). *Seçim Büroları ve Seçim Komisyonları*: Belediye seçimlerinde oylar bir günde kullanılır. Bu amaçla belde ve belediye şubeleri 500 seçmen adedini geçmeyecek şekilde seçim bürolarına ayrılır. Seçim bürolarının başında Belediye Meclislerince seçilmiş beşer kişilik seçim komisyonları kurulur(md.33). *Seçim işlerinin ilanı, defterlerin asılması*: Defterler asılmazdan önce defterlerin kaç gün asılı kalacağı ve adları yazılı olup olmayanların hangi güne kadar itiraz hakkı olacağı ve hangi günden sonra itirazların kabul olunmayacağı ve oy sandıklarının nerelere konulacağı gazete ve gerekirse diğer araçlarla halka ilan edilir (md.35). *İtirazlar*: Defterlerin asılı kaldığı altı gün içinde seçmenlerin isimleri, nitelikleri defterlere yanlış veya mükerrer yazılmış veya hiç yazılmamış olduğuna dair ileri sürülecek itirazlar Seçim Kurullarınca dinlenip Kurul kararı ile gereken düzeltmeler yapılır(md.36). *Seçim gününün belirtilmesi*: Oyları hangi gün kullanılacağı belediye meclislerinin ve mahallin en büyük mülkiye memurunun onayı ile belirtilir (md.38). *Sandığın muayenesi ve mühürlenmesi*: Seçim sandığı, oy pusulaları atılmazdan önce seçim komisyonu başkanınca üyeler ve hazır bulunanlar önünde muayene edilir ve mühürlenir (md.40). Oyların sandığa atılması: Her seçmen, kendi oyunu getirip seçim sandığına atmakla ödevlidir(md.41). *Seçim tutanağı*: Tasnif bittiğinde, seçim kurulları bazı bilgileri kapsamak üzere bir seçim tutanağı düzenleyerek mahallin en büyük mülkiye memuruna verir (md.43). *Seçim sonucu*: Ekim ayının birinci gününden önce gönderilecek olan seçim tutanakları üzerine, kaymakam veya vali tarafından tezkere ile seçim keyfiyeti seçilen üyelere ve belediye başkanına bildirilir (md.44). *Geçici madde*: Bu seçim dönemine mahsus olmak üzere belediye seçimleri Mayıs ayında yapılır ve seçim işlerine ait süreler ona göre düzenlenir. Yeni belediye meclislerinin kanunî süresi 1950 yılının Ekim ayına kadar devam eder (aynı yer).

siyasî partilerin temsilci gönderme yetkisinin verilmesi, 5) Seçim gününün Pazar olarak belirlenmesi, 6) Oy kullanmanın başlama-bitiş saatlerinin belirlenmesi 7) Seçmenlerin oy pusulalarını istediği yerde ve istediği kimseye yazdırabilmesi. Uran, bütün bu değişikliklerin seçime emniyet ve “*demokratik bir çehre*” vermek için yapıldığını söyleyerek, tasarının kabul edilmesini istemiştir⁴³⁵.

Hilmi Uran’dan sonra kürsüye, Demokrat Parti adına Aydın Milletvekili olarak Adnan Menderes gelmiştir. Menderes’in yapacağı bu konuşma⁴³⁶, Demokrat Partili ve Demokrat Partinin sözcüsü olarak Mecliste yaptığı ilk konuşmadır.

Adnan Menderes’e göre, tasarıda dikkati çeken en önemli nokta, belediye seçimlerinin bir defaya mahsus olmak üzere Eylül ayı yerine Mayıs ayına alınmış olmasıdır. Menderes, Belediye seçimlerinin öne alınmasını gerektirecek sebebi, 1947 yılının yaz ayları içinde yapılması Halk Partisince de kararlaştırılmış bulunan Milletvekili Seçimlerinin eski belediye heyetleriyle değil, yeniden seçilecek heyetlerle yapılması olarak gösterildiğini söylemiştir. Menderes’e göre, gösterilen bu sebepten, Milletvekili seçimlerinin de 1946 yaz ayları içinde yapılacağı sonucu çıkmaktaydı. Hâlbuki, milletvekili seçimlerinin 1947’de yapılması yazılı ve kanun gereği idi. Seçimlerin acele ve ani olarak kanunî süresinden bir hayli evvele alınması için, milletvekili seçimlerinin kış aylarında yapılamayacağının ileri sürülmüş olması gerçekçi ve inandırıcı değildi. Çünkü, tek dereceli seçimde oylamaya katılacak olan Türk köylüsü yaz aylarında tarlada, bahçede, yaylada işi gücü başına dağılmış ve fazlasıyla meşgul olacaktı⁴³⁷.

Menderes’e göre, seçimlerin yapılması zamanında, bir değişiklik olması söz konusu ise, seçimleri ileriye almak değil, aksine daha geriye almak, hiç olmazsa kanunların belirlediği zamanlara bırakılması uygun olurdu⁴³⁸.

Menderes, CHP dışındaki siyasî partilerin örgütlenme dönemini yaşadığı böyle bir dönemde seçimlerin yapılmasını, yeni kurulmakta olan partilere birkaç ayın esirgenmek istenmesinin ve ayrıca millet iradesinin serbest tecellisini engelleyen bir karar olarak karşılamıştır⁴³⁹.

⁴³⁵ TBMM TD, D.7, B.45, O.2, c. 21/22, s. 215-216 (29.04 1946).

⁴³⁶ Bkz. TBMM TD, D.7, B.45, O.2, c. 21/22, s.216-217 (29.04 1946).

⁴³⁷ TBMM TD, aynı yer, s.216.

⁴³⁸ TBMM TD, aynı yer, s.216.

⁴³⁹ TBMM TD, aynı yer, s.216. Bu konuda bir karikatür için, bkz. Ekler kısmı, Karikatür nu.1.

Menderes, demokratik seçimlerinin yapılabilmesini ise üç şartın gerçekleşmesine bağlamaktadır: 1) CHP dışındaki, diğer partilere ve basına karşı çeşitli baskı ve kanunî engeller kaldırılmalı, 2) Demokrasiye aykırı kanunlar değişmeli, 3) Bütün bunlardan sonra siyasî partilerin yeni seçime hazırlanması için belirli bir süre geçmeliydi. Menderes, bu görüşlerini Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 1945⁴⁴⁰ yılının Meclis açış konuşmasındaki şu sözleriyle doğrulamaktadır: *“Tek eksiğimiz karşı parti olmayışıdır. Memleketin iç hayatında bu tedbirleri aldığımızdan sonra yeni seçime bir hazırlık devresi olacaktır. Tek dereceli olmasını dilediğimiz 1947 seçiminde, milletin çoklukla vereceği oylar gelecek iktidarı tayin edecektir”*⁴⁴¹. Menderes'e göre, henüz ne tedbirler alınmıştı, ne kanunlar değişmişti, ne de millete yeni seçime hazırlık dönemi olacak zaman bırakılmıştı. Tasarıdaki sebeple, İnönü'nün sözleri arasında taban tabana zıtlık vardı. Eğer, seçim yapılmasında da ısrar edilirse, bu, çok hatalı bir hareket olurdu⁴⁴².

Menderes, tasarıdaki sebepleri, sonuç itibarıyla haklı ve etraflıca görmemiştir. Bu durumda, tasarının demokratik şekiller muhafaza edilerek tek parti sisteminin devam ettirilmesi amacıyla hazırlanmış olduğuna hükmetmek gerektiğine inanmıştır. Bu yüzden, Menderes, tasarının kabul edilmesini istememiştir⁴⁴³.

Menderes, bu konuşmasıyla, tasarının asıl amacının, Belediye seçimlerinden daha çok, genel seçimlerinin öne alınması ve tek partili anlayışın devam ettirilmesi olduğunu düşünmektedir. Menderes'in, Belediye seçimlerinin öne alınmasına karşı sözlerini dayandığı belge, aynı zamanda CHP'nin *“Değişmez Genel Başkanı”* ünvanını taşıyan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1945 tarihinde yaptığı Meclis açış konuşmasıdır. İnönü, bu konuşmasında milletvekili seçimlerinin 1947'de yapılacağını söylemiştir. Menderes, İnönü'nün bu sözlerini CHP'lilere hatırlatmakla, partili milletvekillerinin genel başkanlarıyla ters düştüğünü ima etmektedir. Bir başka deyişle, Menderes, parti hareketi ile Millî Şefin sözleri arasında birbirine uymayan bir mahiyet gördüğünü söylemektedir.

⁴⁴⁰ Meclis zabıtlarında söz konusu olan meclis açış konuşmasının tarihi “1946” yılı olarak geçmektedir. Bu bilgi yanlıştır. Doğrusu 1945 olmalıdır. Bkz. *TBMM TD*, aynı yer, s.217.

⁴⁴¹ İnönü'nün bu konuşmasının tam metni için, Bkz. Kâzım Öztürk, *Cumhurbaşkanlarının Türkiye Büyük Millet Meclisini Açış Nutukları*, s.369-384.

⁴⁴² *TBMM TD*, aynı yer, s.216-217.

⁴⁴³ *TBMM TD*, aynı yer, s.217. Menderes, konuşmasını bitirirken DP'li Refik Koraltan oturduğu yerden *“Bravo!”* diye bağırarak ve bu, CHP sıralarında gülüşmelere yol açmıştır (aynı yer).

Menderes'in tasarı hakkındaki konuşması, gazeteci Metin Toker'e göre meclis tarafından *"dikkat ve ilgiyle"* dinlenmiştir⁴⁴⁴.

Nadir Nadi, hatıralarında, Menderes'in bu konuşması için şunları yazmaktadır:

*"Gazete koleksiyonlarına baktığımız zaman en iyi konuşmayı Menderes'in yaptığını görüyoruz. Yumuşak, mantık örgüsü sağlam bir dil kullanan DP sözcüsü, İnönü'nün 1945 Meclisi açış nutkuna dayanarak, o zaman 1946 yılının muhalefet partileri için bir kuruluş ve teşkilatlanma devri diye kabul edildiğini, bu süre içinde ayrıca demokrasiyi köstekleyici kanunların değiştirilmesine girişileceği vaad edildiğini söyleyerek, şimdi ters bir yol tutulmasını doğru bulmuyor, seçimler öne alındığı takdirde 'İktidarın tek parti idaresini idare ettirmek maksadını güttüğüne hükmetmek zarurî olacaktır' diyordu. Menderes, bu son cümlesini tamamladığı zaman salonda gümbür gümbür öten bir tek 'bravo!' duyulmuştu. Bağırın Refik Koraltan'dı"*⁴⁴⁵.

Menderes'ten sonra kürsüye DP'den Eskişehir Milletvekili Emin Sazak gelmiş ve Menderes'i destekleyen kısa bir konuşma yapmıştır. Sazak, tasarının zaten kararlaştırılmış olduğunu vurgulamış ve bu konu hakkında konuşulanları da *"beyhude nefes zayi etmek"* olarak değerlendirmiştir. Sazak, ayrıca, görüşülmekte olan tasarının yeni kurulmakta olan partilere hayat hakkı vermeyen bir arzu taşıdığını da sözlerine eklemiştir⁴⁴⁶.

Demokrat Parti adına bu görüşmelere Menderes ve Sazak'tan başka Refik Koraltan da temsil etmiştir⁴⁴⁷. DP kurucularından Kars Milletvekili Fuat Köprülü bu oturuma katılmazken; DP'nin lideri Celal Bayar ise, milletvekilliğinden istifa ettiği için meclis toplantılarına katılamamaktadır.

Kanun lehine görüşlerini belirtmek için iktidar adına Kütahya Milletvekili Recep Peker, Eskişehir Milletvekili Yavuz Abadan, Kocaeli Milletvekili Sedat Pek, Gaziantep Milletvekili Cemil S. Barlas, Balıkesir Milletvekili Süreyya Özgeevren, Trabzon

⁴⁴⁴ Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, s.99. Toker, aynı yerde, Menderes'ten sonra DP adına konuşan Refik Koraltan'ın bazı sözlerinin CHP'lileri kızdırdığını; Emin Sazak'ın sözlerinin ise *"latife konusu"* olduğunu yazmaktadır.

⁴⁴⁵ Nadir Nadi, *Perde Aralığından*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1964, s.214.

⁴⁴⁶ TBMM TD, aynı yer, s.217. Sazak, bu sözü sarf ettiğinde meclis salonundan *"Öyle şey yok, öyle değil"* sesleri yükselecek; Sazak da onlara *"Yahu, eski arkadaşınızım, kıymayın bana"* demiş ve bu söz görüşmelere yol açmıştır (aynı yer).

⁴⁴⁷ Mecliste DP'nin üç milletvekili ile temsil edilmesini Koraltan'ın şu sözlerinden anlıyoruz: *"Rica ederim, siz 450 arkadaşınız, insâf ediniz, üç arkadaşına bu kadar çatmayınız"*. Bkz. TBMM TD, aynı yer, s.223.

Milletvekili Faik A. Barutçu konuşmuşlar ve her biri Adnan Menderes'in sözlerini eleştirmişlerdir.

Kütahya Milletvekili Recep Peker, Menderes'in ifadeleri arasındaki DP'nin kuruluşunu önlemek fikrinin haksız bir suçlama olduğunu, CHP'de böyle bir düşünüşün asla yer almadığını söylemiştir. Peker'e göre, Anayasada her zaman siyasî cemiyetlerin kurulmasına giden yol açık tutulmuş ve muhalif partilerin kurulması teşvik edilmişti. Peker, yakın tarihte kurulan muhalif partilerin ülkeyi zarar verici sonuçlara götürdüğünü; fakat, o zamandan beri ülkede tek partili rejim diye kanunun teyidi altında hiçbir durumun mevcut olmadığını ve olamayacağını belirtmiştir⁴⁴⁸. Peker, bu sözleriyle, Menderes'in özellikle Belediye seçimlerinin erkene alınmasının amacının, tek partili rejimi devam ettirmeye yönelik olduğuna dair sarf ettiği sözlerini eleştirmektedir.

Eskişehir Milletvekili Yavuz Abadan, Menderes'in, henüz seçimler için tabî ve normal şartların oluşmadığından ve her şeyden önce bazı kanunî sınırlamaların kalkması gerektiği konusundaki sözleri üzerinde durmuştur ve Menderes'in mantıkî bir çelişki içinde olduğunu söylemiştir. Abadan'a göre, meclise getirilen bu kanun tasarısı, seçimlerle ilgili sınırlamaları kaldırmakta ve seçimlerin mümkün olduğunca serbest bir şekilde gerçekleşmesine imkan sağlamaktaydı⁴⁴⁹.

Kocaeli Milletvekili Sedat Pek, Menderes'i kastederek *“Demokrat Partinin BMM kürsüsüne gelen ilk hatibinin”* sarf ettiği sözleri üzerinde görüşlerini ortaya koymuştur. Pek'in konuşmasının hemen tamamı ise, Menderes'e bir cevap niteliğinde olmuştur. Pek, bu kanunun DP'nin arzularına tam uygun olduğunu belirterek, Menderes'ten Hükümete ve CHP'ye teşekkür etmesini beklediğini söylemiştir. Pek, seçimlerin sadece üç ay erkene alındığını ve bu sürenin bir parti için yeterli olduğunu şu sözlerle açıklamıştır: *“Diyoruz ki (Belediye seçimlerini) sekiz sene sonra değil, nihayet üç ay evvel yapalım. Eğer, kendi (Menderes'in) partilerinin (DP'nin) bu seçimdeki muvaffakiyetini üç ay gibi kısa bir müddete bağlı görüyorlarsa hesaplarında ve rakamlarında çok hata ediyorlar demektir”*. Pek, Menderes'in, seçimlerin kışın daha kolay olacağına dair iddiasını şöyle eleştirmiştir: *“Adnan Menderes bilir. Bu memlekette*

⁴⁴⁸ TBMM TD, aynı yer, s.217-218.

⁴⁴⁹ TBMM TD, aynı yer, s.221. Abadan, ayrıca, Menderes'in *“seçimler milletin iradesini dört yıl için bağlamamaktadır”* sözlerini demokratik gelişmenin dört yıl için engellenmesi olarak vasıflandırdığından bahsetmiştir (aynı yer).

*kış olduğu zaman Bolu dağından, şuradan buradan en iyi vasıtalarla bile geçmek mümkün değildir. Bunu bilen, benden daha iyi bilen Adnan Menderes bu memlekette yazın değil de kışın seçimin daha kolay olacağını iddia etmesine bilmiyorum ne demek lazımdır". Pek, Menderes'in partiler ve basının baskı altında olduğuna dair sözleri hakkında ise şöyle demektedir: "Böyle baskıya can kurban. Kendileri parti kurmak istedikleri zaman kendilerini (Adnan Menderes'i) şahit göstererek söylüyorum ki, azami kolaylığa mazhar kılındılar ve hiçbir zorlukla karşılaşmadılar. Yarın bir üçüncü, beşinci, sekizinci parti –Anayasamızı ihlal etmemek şartıyla- kurulmak istenilirse aynı serbestiyete mazhardır. Basın baskı altında imiş. Arkadaşlar, o basın bize (CHP'ye), bizzat bize neler söylemedi. Bizim basından daha hürriyete mazhar basın neresi ki onlardan örnek alalım"*⁴⁵⁰.

Balıkesir Milletvekili Süreyya Özgeevren, Menderes'in "memleket siyasi teşkilatlanmasına devam etmektedir ve bu hareket tamamlanmadıkça da serbest ve hakikî seçim yapılamaz" sözlerine temas etmiştir. Özgeevren, ülkedeki millî örgütlenmenin, gerçekte bir partinin, yani DP'nin örgütlenmesi demek olduğunu belirtmiştir. Özgeevren'e göre, CHP Meclis Grubunun TBMM seçimlerini yenileme kararını vermesi, DP'nin örgütlenme çabalarının devam ettiği sürece bağlamanın, seçimlerin ne zaman yapılacağını bilinemez hale getirirdi⁴⁵¹.

Recep Peker, oturumun sonuna doğru kendi sözlerini esas tutarak eleştiren Demokrat Partili Emin Sazak ve Refik Koraltan'a cevap vermek için yeniden söz almıştır. Bu defa, Peker, ilk konuşmasında bahsetmediği İnönü'nün 1945 yılı meclis açış konuşmasına değinmiş; böylece hem Menderes'e, hem de Koraltan'a cevap vermiştir. Peker'e göre, Menderes ve Koraltan'ın kendilerini haklı çıkarmak için CHP Genel Başkanı İnönü'nün adını bu tasarı görüşülürken söz konusu etmeleri, hiç sırası değilken yanlış ve hakikate uymayan bir yolun tutulması olmuştur. Hatta, bu konuda onların özel gayret sarf ettiklerini düşünerek, sözlerini "hiç faydasız, beyhude bir yorgunluk" olarak nitelendirmiştir⁴⁵². İnönü'nün sözlerinin hatırlatılması konusunda Trabzon Milletvekili Faik Ahmet Barutçu da durmuş ve Menderes'in kendilerine bir çeşit nasıl cevap vereceksiniz yollu soru yöneltmeye çalıştığını söylemiştir. Barutçu'ya

⁴⁵⁰ TBMM TD, aynı yer, s.225.

⁴⁵¹ TBMM TD, aynı yer, s.226.

⁴⁵² TBMM TD, aynı yer, s.229.

göre, İnönü, demokrasi yolundaki gerekli olan yeniliklere işaret etmiş ve bazı tavsiyelerde bulunmuştur⁴⁵³.

Barutçu, ayrıca, Menderes'in Demokrat Partinin henüz örgütlenmesini tamamlamamış olduğu şeklindeki sözlerine şöyle karşılık vermiştir: *"Yeni teşekkül eden bir partinin bütün memlekette yayılmasını beklemek lazım gelirse senelerce beklemek icap eder. (Nisan 1946'da) DP'nin 24 vilayette, 71 ilçede ve 7 bucakta müteşebbis heyetleri kurulabilmiştir. Bunların (CHP dışındaki partilerin) bütün memlekette nahiye ve kazalarda kurulabilmesi için seneler ve seneler ister. Hâlbuki, Halk Partisinin bile henüz teşkilat yapmadığı yerler vardır"*. Barutçu'ya göre, esas olan partinin örgütlenmesi değil, programı olmalıdır⁴⁵⁴.

Menderes, kendisine yönelik bu eleştirilere ayrıca cevap vermemiştir. Kanun tasarısı hakkında dört milletvekili daha söz istemişken, görüşmenin yeterliği hakkında bir önerge okunmuş ve herhangi bir milletvekiline söz verilmeden maddelerin görüşülmesine geçilmiştir. Yapılan oylamada da Belediye Kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkında kanun tasarısı büyük çoğunlukla kabul edilmiştir⁴⁵⁵.

b) Belediyeler Kanunu ve Seçim Tartışmaları

Kanunun kabulü karşısında Demokrat Parti'nin üst yönetiminin, seçimlere katılmama konusundaki aldığı ilk kararının devam ettirilmesi, esas politika olarak belirlenmiştir. Nitekim, Bayar Mayıs ayının başında yapacağı açıklamada seçimlere girmeyeceklerini yinelemiştir. Bayar, aynı açıklamasında, böyle bir erken seçim kararının, Demokrat Parti örgütünün ilerlemesine meydan vermemek amacına yönelik bir kanaat taşıdığını ve ayrıca, böyle bir oldubitti karşısında bir buçuk sene sonra yapılacak Genel Seçimlerinin de erkene alınabileceğini söylemiştir⁴⁵⁶.

Gerçekten, Bayar'ın bu açıklamasından birkaç hafta sonra belediye seçimlerinin yapılacak olması ülkeyi genel seçim havasına da sokmuş ve bu durum, özellikle İnönü'nün 6 Mayıs 1946 günü başlamış Orta Anadolu seyahatinde, bizzat İnönü'nün

⁴⁵³ TBMM TD, aynı yer, s.232.

⁴⁵⁴ TBMM TD, aynı yer, s.232-233.

⁴⁵⁵ TBMM TD, aynı yer, s.237. TBMM Kanunlar Dergisi, c.28, s. 606-611; T.C. Resmi Gazete, S. 6295 (30.04.1946).

⁴⁵⁶ Tekin Erer, *Türkiye'de Parti Kavgaları*, s. 255. Bayar, şöyle demiştir: *"Eğer belediye seçimleri zamanında yapılsaydı, bütün zevkimizle girecektik. Lakin ortada hiçbir sebep yokken bir günde çıkarılan bu kanunla seçimlerin dört ay önceye alınması, üç aylık bir parti ile yirmi küsur yıllık partinin nasıl mücadele ettiği ve iktidar partisinin bundan gaye ve maksadının ne olduğu meydandadır"* (aynı yer).

kendi sözleriyle iyice açığa çıkmıştır. İnönü, Akşehir’de yapmış olduğu konuşmada *“Memleketin büyük seçimlerde vereceği kararı, varacağı neticeyi, ve bunların ehemmiyetini takdir edersiniz. Eğer bizim takip edeceğimiz politikayı tasvip ediyorsanız, bunu seçimlerde göstereceksiniz”* demektedir⁴⁵⁷.

İnönü’nün seyahat nutuklarıyla açıkça beliren genel seçimlerden önce, DP’nin belediye seçimleri konusunda izleyeceği politikasında çok kısa bir süre kararsızlık yaşanmıştır. Çünkü, DP’nin kurucu liderlerin belediye seçimlerine katılmama konusundaki ısrarlı tutumuna rağmen, mahalli parti örgütlerindeki genel eğilim seçimlere katılmak yönündedir. DP’li yöneticiler fikirlerindeki haklılıklarını seçime katılmamakla göstermek niyetindeyken; mahalli parti üyeleri ise, kendi bölgelerindeki kişisel endişeleri ve hevesleri ağır bastığından, onları seçime katılmayı zorlamaktadır⁴⁵⁸. Dolayısıyla, DP’nin karar vericileri, özellikle mahalli örgütlerden gelen talepler yüzünden seçimlere katılıp katılmama konusunda bir süre tereddüt geçirmiş olmalıdırlar. Fakat, bu konudaki nihaî karar DP merkezi tarafından 8 Mayıs 1946 tarihinde verilmiştir.

Demokrat Partinin Belediye seçimlerine katılmayacağına dair Celal Bayar’ın imzasını taşıyan Merkez Yönetim Kurulunun 8 Mayıs tarihli tebliği, aynı gün parti örgütlerine gönderilmiştir. Tebliğde, belediye seçimlerinin ciddi ve ikna edici sebeplere dayanılmadan dört ay öne alınmış olduğu, milletvekili seçimleri için de aynı emrivaki ile karşılaşılması ihtimalinin olduğu, CHP Genel Başkanı İnönü’nün Akşehir’deki nutkunda da bu durumun ifade edildiğinden söz edilmiş ve şöyle denilmiştir: *“Demokrat Parti, hükümet partisinin aldığı seçim yenileme kararını demokratik zihniyete ve görüşlere aykırı bulduğunu ve bunların demokratik bir gelişmeye hizmet etmek değil, aksine bu gelişmeyi önlemek gibi bir netice vereceğini ve bu şartlar altında seçimlere iştirak sorumluluğunu kabul ettiği takdirde Türk demokrasisinin geleceği hesabına bir hata işlemiş olacağı kanaatine vardığını açıkça ifade etmeyi bir borç sayar”*⁴⁵⁹.

⁴⁵⁷ Ulus, 7 Mayıs 1946.

⁴⁵⁸ Metin Toker, a.g.e. ,s.102.

⁴⁵⁹ DP Merkez İdare Kurulunun Belediye Seçimlerine Girmemek Sebeplerini Açıklayan Beyannamesi, Adana 1946 (Giriş sayfasındaki Bayar’ın açıklamasından); Cumhuriyet, 9 Mayıs 1946; Vatan, 9 Mayıs 1946; Halit Tanyeli-Adnan Topsakaloğlu, İzahlı Demokrat Parti Kronolojisi, I.Kitap, s.33-34. Toker, bu tebliğin Adnan Menderes tarafından yazıldığını ileri sürmektedir. Bkz. Metin Toker, a.g.e. ,s.103.

Belediye Kanunun kabulü, dolayısıyla Milletvekili seçimlerinin öne alınması anlamına gelmiştir. Özellikle bu durum, İnönü'nün 10 Mayıs'ta Ankara'da toplanan CHP'nin Olağanüstü Kurultayında yaptığı konuşmasıyla kesinleşmiştir. İnönü, kurultaydaki konuşmasında, seçimlerin erkene alınma sebebini iç ve dış politika gereği olarak açıklamıştır. İnönü, ülke yönetiminin bir an önce kararlı kılmak mecburiyetinde kalındığı için seçimlerin normal zamanı olan 1947'de değil de, 1946'da yapılacağını söylemiştir. İnönü, böylece, özellikle Adnan Menderes'in üzerinde durduğu bir soruya, genel başkanı olduğu parti olan CHP açısından bir cevap vermiştir. İnönü, ayrıca, DP'nin 8 Mayıs tarihli tebliğiyle açıkladığı seçimlere katılmamakla ilgili verdiği karar için şöyle demiştir: *"Millet iradesinin açık bir sûretle belli olması için bu kadar dikkat gösterdiğimiz halde partilerin bir bahane bularak seçimlere girmekten kaçınacaklarını farz etmek istemem"*. İnönü'ye göre, seçime katılmamak yabancı devletlere Türkiye'yi kötülemek ve hatta itham etmektir. Ayrıca, vatandaşlara meşru mücadele yolundan ayırmak demektir⁴⁶⁰.

CHP'nin Olağanüstü Kurultayında İnönü'nün sözlerine karşı, Demokrat Parti 13 Mayıs 1946 tarihinde bir beyanname yayımlamıştır. Bu beyannamede, Demokrat Parti, İnönü'yü seçimleri normal tarihinde, yani 1947'de yapılacağına dair verdiği sözü tutmamakla suçlandırılmış ve eğer seçimlerin öne alınması gerekiyor idiyse, bunu muhalefet partilerine danışarak yapması gerektiği ileri sürülmüştür⁴⁶¹.

Demokrat Parti yetkilileri, ayrıca, İnönü'nün kurultaydaki konuşmasını bir uyarı olarak addetmişlerdir. Bayar'a göre, İnönü, kurultaydaki sözleriyle, herhangi bir sebeple seçimlere girmeyecek bir muhalefet partisinin, *"vatan hainliği"* ile suçlanabileceğini ortaya koymuştu. Bayar, İnönü'nün, açıkça seçimlere girmeme yolu ile tepki verildiği takdirde, Demokrat Partinin meşru olmayan bir yola girmiş olacağını ve bunun da, İnönü'nün kendi ağzından DP'nin kapatılabileceğinin ilan edilmesi demek olduğunu belirtmiştir⁴⁶².

Demokrat Partinin, İnönü'nün kurultay konuşmasına bir beyanname ile cevap vermesi iktidar ile muhalefet arasındaki ilişkileri gerginleştirmiştir. Bu arada, Fuat Köprülü'nün 14 Mayıs 1946'da *New York Times* gazetesinde çıkacak bir demeci, seçim

⁴⁶⁰ *Ayın Tarihi Dergisi*, No: 150 (Mayıs 1946), s.32-33.

⁴⁶¹ *Vatan*, 14 Mayıs 1946.

⁴⁶² Celal Bayar, *Başvekilim Menderes*, s.54-55. Bayar, İnönü'nün bu sözünü şöyle değerlendirmektedir: *"Bir parti meşru yoldan ayrılmışsa, gayri meşru yola girmiş demektir. Gayri meşru yola giren parti (ise) kapatılır, idarecileri de mahkemelere sevk olunurdu"* (aynı yer).

öncesindeki gerginliği adeta tırmandırmıştır. Köprülü, demecinde, hükümeti, siyasi partilerinin kurulmasını normal olmayan yollardan önlemeye çalışmakla suçlandırmış⁴⁶³ ve dolayısıyla, ülkedeki demokratik gelişmeleri dış baskıya yormuştur.

Buna karşılık, CHP'liler, DP'lilerin sözlerini Moskova radyosunun yayınlarına benzetmişler ve ayrıca, iç işlerinin tartışılmasını yabancıları da katmakla itham etmişlerdir⁴⁶⁴.

Falih Rıfki Atay, 15 Mayıs 1946'taki yazısında, bir gün önceki Ulus'un "DP ayak diyor" ve "Moskova radyosu ne diyor" başlıklı haberlerine⁴⁶⁵ değinerek, yazısının bir yerinde "Yeni seçimlerin tamamen serbest olacağından ve gelecek mecliste dahi millî iradenin kayıtsız şartsız belireceğinden yalnız DP merkezi ile Moskova radyosunun şüphesi var. DP'nin yeni tamimi ile Moskova radyosunun tebliğini yan yana okuyanlar, ikisi arasındaki görüş beraberliğine hayran hayran baka kalmışlardır" demiştir⁴⁶⁶.

Nihat Erim de, bir makalesinde, "Ortada hiçbir sebep yokken bu kadar telaş, bu kadar kızgınlık ve kırgınlık göstermek, niçin saklayalım, bizim hatırıma başka ihtimaller getirmektedir. Hele, DP ileri gelenlerinden Fuat Köprülü'nün, bir yabancı gazete muhabirine kendi memleket idaresinden şikayette bulunması karşısında aklımız durdu, dilimiz tutuldu. Nereye gitmek istiyorlar acaba? Diledikleri ileri demokrasi kurulunca, kendi aile işlerimizi yabancılarla mı görüşeceğiz?" diye yazarak DP'lilerin tutumlarını eleştirmiştir⁴⁶⁷.

⁴⁶³ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.138

⁴⁶⁴ Kemal Karpat, *a.g.e.*, s.138

⁴⁶⁵ *Ulus*, söz konusu haberleri yan yana sütunlarda şöyle vermiştir: "DP ayak diyor, DP'nin tamiminde Millî şefin kurultaydaki son nutukları dolayısıyla DP seçimler karşısındaki durumu belirtilmektedir. Tamime göre, DP seçimlere iştirak etmemek kararı şu iki sebebe dayanmaktadır: Birincisi, Millî iradenin gereği gibi tecellisini engelleyen kanunî hükümler kaldırılmadan seçimlere gidilmiş olması, ikincisi, ikna edici başka sebep görülmediği halde seçimlerin öne alınması ile güdülen maksadın partilere teşkilatlanma için kısa bir zaman dahi bırakılmak istenmemesi..." ; "Moskova Radyosu Ne diyor, II.Dünya savaşının sona erdiği günün yıldönümü münasebetiyle Moskova radyosu, yaptığı Türkçe neşriyatta Türkiye'deki seçimleri konu olarak almış ve ez cümle şöyle demiştir: 'Dinleyicilerim, (...) durumu hiç de iyi olmayan HP diğerlerinin ayağa kalmasına vakit bırakmamak için vaktinden evvel seçimlerin yapılmasını kararlaştırdılar ve böylelikle seçimlerde üstünlük sağlamak istediler. İşte bu maksatla seçimlerde üstünlük sağlamak ve istedikleri gibi at oynatmak için, demokrat gazetelere hücumlar tertip ettiler ve demokrat gazetecileri mahkum ettiler' ". Bkz. *Ulus*, 14 Mayıs 1946.

⁴⁶⁶ "Basiret Sahipleri Dört Gözle İbret Alsınlar!", *Ulus*, 15 Mayıs 1946.

⁴⁶⁷ "Gene o Mesele", *Ulus*, 16 Mayıs 1946. Erim, bu yazısında Devlet Başkanlığı ve Parti Başkanlığının bir kişide birleşmesi konularına değinmiştir.

c) Menderes'in Seçim Tartışmalarına Katılması

Adnan Menderes'in seçim öncesinde beliren bu gerginlik karşısında parti lideri Celal Bayar ve kurucu milletvekillerinden Fuat Köprülü'den farklı düşünmediğini göstermek istemiştir. Nitekim, Menderes'in 19 Mayıs 1946 tarihinde, yani Belediye seçimlerinden tam bir hafta önce, Vatan Gazetesinde çıkacak *“Teessür Verici Bir Manzara”* adlı yazısında bu konuya değindiğini görmekteyiz.

Menderes, bu yazısında, seçimlerin öne alınmasıyla CHP'nin hoşgörülü bir devreden sinirlilik haline geçtiğini ve erken seçimdeki gerçek sebebin DP'nin gelişmesini önlemek olduğunu şu sözleriyle belirtmektedir:

*“Seçimlerin öne alınmasının sebebi açıkça bilinmektedir. Demokrat Partinin gördüğü güven ve ilgi sayesinde umulanın aksine, kısa zamanda önemli sonuçlar elde edilmiş olması ilk önceleri oldukça sakin ve müsamahalı görülen Halk Partisini gün geçtikçe sinirliliğe sevk etmiş ve Demokrat Partinin gelişme hızını toptan bir hareketle ve birdenbire durdurmak arzusuna kapılmıştır”*⁴⁶⁸.

Menderes'e göre, özellikle iki hareketin CHP'lileri, DP'yi *“vatana ihanetle”* suçlamaya kadar ileri götürmüştü. Birincisi, seçimlerin öne alınması karşısında DP'nin aldığı belediye seçimlerine girmeme konusundaki 8 Mayıs tarihli *“azimli”* kararıydı. İkincisi ise CHP'nin Olağanüstü Kurultayında İnönü'nün açılış konuşmasına DP'nin verdiği 13 Mayıs tarihli cevabıydı. Menderes, yazısına şöyle devam etmektedir:

*“Anlaşıyor ki, bu iki hareket Demokrat Partinin affedilmez iki büyük günahı sayılmaktadır. Bu münasebetle ve bu hiddetle neler söylenmedi, neler isnat olunmadı? Moskova Radyosu ile parola birliği yapmak, memleketi yabancı devletlere karşı kötüllemek, hükümet ve iktidarı parçalamak gibi isnatları süratle iktidara gelmeyi arzu etmekle suçlandırmalar esirgenmedi. Kin ile ihtirasla hareket olunduğu söylendi. Bir çok küçültücü sıfatlar yöneltmekle de hiç ihmal gösterilmedi”*⁴⁶⁹.

Menderes, yazısına, bir soruyla devam etmektedir: *“Ne için kızıyorlardı? Bu aşırı hiddet ve şiddeti göstermekte haklı mı idiler? Demokrat Parti kendisine yöneltilen kısa hesaplı, toptan mücadele taktiğine karşı ne yapmalı idi?”*.

Menderes, bu soruya, yine sorularla karşılık vermekte ve Demokrat Partinin iki yoldan birini tercih etmesi gerektiğini şu sözleriyle belirtmektedir:

⁴⁶⁸ Adnan Menderes, *“Teessür Verici Bir Manzara”*, *Vatan*, 19 Mayıs 1946.

⁴⁶⁹ a.g.y.

“Seçimlerin öne alınması emrivakisini uysallıkla kabul ederek bir muvazaa partisi halinde silinip gitmeli mi idi? Yoksa, bir iktidar partisinin yayımlarına karşı susmalı mı idi?”. Menderes, bu iki tercihten ikincinin anlamını kuvvetlendirerek DP’nin nasıl hareket edeceğini aslında belli etmekte ve sessiz kalınmayacağını söylemektedir. Fakat, eğer söz konusu olan ülkenin “yüksek çıkarları” ise, oy serbestliğinin olmamasına rağmen, Demokrat Partinin seçime “kayıtsız şartsız” katılabileceğini ve böyle bir durumda, “ilkelerine ve tuttukları yolun doğruluğuna inanmaktan alınan kuvvetle” sakın kalabileceklerini açıklamaktadır. Hâlbuki, Menderes’e göre, CHP, ülkenin yüksek çıkarlarını particilik endişelerinin üstünde yer vermemiştii; ve bu durumda, CHP, iktidar partilerinin muhalefete karşı çok kullandığı “körleşmiş bir silaha” başvurmuştu: “Karşılarındakini her fırsatta falan veya filan yabancı devletle, hatta düşmanla söz birliği, işbirliği yapmış olmakla suçlandırmak ve kamu oyununa ve dünyaya bu sûretle jurnal etmek. (Hem de) delil göstermeye asla ihtiyaç duyma(dan)”⁴⁷⁰.

Menderes, CHP’nin Genel Başkanı İnönü ve diğer CHP’li milletvekillerinin DP’ye karşı yönelttiği eleştirilerinin temelinde, Demokrat Partinin ülkenin yüksek çıkarlarını göz ardı etmesinin olmadığını düşünmektedir. Menderes’e göre, eleştirilerle yapılan, aslında bir particilikti ve bu, iktidarın siyasî olgunluğuyla bağdaşmamaktaydı. Menderes, bu durumu, yazısının başlığını taşıyan “Teessür Verici Bir Manzara” olarak şöyle tanımlamaktadır: *“Bir taraftan demokrasiye gidildiği her vesile ile tekrarlanıp dururken, diğer taraftan tek parti hakimiyetini devam ettirmeye yönelik gibi görünen taktikler ve isnatlar yoluna sapmak ciddi teessür verici bir manzaradır”*⁴⁷¹. Menderes, böylece, CHP’nin politik tutumunun, ilerlemeye doğru giden demokrasiye aykırı olduğunu ve tek partili bir anlayışın devam ettirilmek istendiğini vurgulamakta ve ayrıca, CHP’nin böyle davranmasının sebebini, hükümet denetiminin ve iktidar sorumluluğunun yadırganmasına bağlamaktadır

⁴⁷⁰ a.g.y.

⁴⁷¹ a.g.y. Menderes, yazısının devamında, bu durumda, Demokrat Parti’nin, kendisine “gösterilen ilgi ve beslenen güvenin gereklerini” yerine getireceğinden söz etmektedir.

d- Menderes'in Daily Mail Gazetesine Cevabı

Bu arada, Anadolu Ajansı 18 Mayıs 1946'da İngiltere'den telgrafla Türkiye'ye ilişkin bir haber özeti geçmiş ve bu, bazı Türk gazetelerinde yer almıştır⁴⁷². Söz konusu haber, Londra'da yayımlanmakta olan *Daily Mail* adlı gazetesinin “*Türkiye’de Seçim Mücadelesi Başlıyor*” başlığıyla okuyucularına duyurduğu haberi idi. Bu haber, hem çok partili ilk seçim olan Belediye seçimlerinden; hem de Demokrat Partiden bahsetmektedir. Haber özetinin gazetelerde yayımlanmasından sonra, bir cevap niteliğinde, Adnan Menderes'in, 23 Mayıs 1946 günü Vatan Gazetesinde çıkacak “*Demokrat Partinin En Bariz Vasfı*” adlı bir yazısı yayımlanmıştır.

Adnan Menderes, bu yazısına, öncelikle İngiliz gazetesinin söz konusu haberini, tarafsız olmayan kaynaklara dayanarak vermiş olabileceğini belirterek başlamıştır. Ya da, Anadolu Haber Ajansı haberi aslına sadık kalarak vermemiş olmalıydı. Menderes'e göre, hangisi olursa olsun haberde yazılanlar gerçeğe uymamaktaydı⁴⁷³.

Adnan Menderes'in, *Daily Mail* gazetesinde gördüğü yanlışlıkları şu başlıklarda toplayabiliriz:

- 1- Seçimlerin öne alınma sebebi, DP'nin seçimlere hazır olduğunu söyleyerek CHP'ye meydan okumasıdır.
- 2- Demokrat Parti, daha çok tanınmış iş adamları ve ileri gelen tüccarlardan oluşmuştur.
- 3- Demokrat Parti, ekonomik devletçiliğe karşıdır.

Menderes, aynı yazısında, kendisine göre yanlışlıklara ayrı ayrı cevap vermiştir.

Menderes, belediye seçimlerin öne alınması ile ilgili sebebi, daha önce yaptığı açıklamalarına benzer bir şekilde bu yazısında da tekrar etmiştir: “(Gerçek sebep) *diğer partilerin örgütlenmesine meydan ve zaman vermemek sûretiyle adeta tek parti olarak ve tek partili idarede hakim olan şartlar altında yapabilmek için bahane aramaktır*”. Menderes'e göre, bunun aksini iddia edebilmek için, CHP'nin Milletvekili (Genel) seçimlerinin de öne alınması kararından vazgeçtiklerini görmek gerekirdi. Dolayısıyla, *Daily Mail*'deki iddia yersizdi⁴⁷⁴.

Menderes, Demokrat Partinin iş adamları ve tüccarlardan kurulu bir parti olduğu iddiasının esassızlığını anlamak için, Demokrat Partiyi oluşturan üyelerin çalışma, iş ve

⁴⁷² *Ulus*, 19 Mayıs 1946; *Vatan*, 19 Mayıs 1946, *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1946.

⁴⁷³ Adnan Menderes, “Demokrat Partinin En Bariz Vasfı”, *Vatan*, 23 Mayıs 1946.

⁴⁷⁴ a.g.y.

meslek itibarıyla oranlarına bakmanın yeterli olduğu düşüncesindeydi. Üstelik, CHP'deki işadamları ve tüccarların oranları, DP'ninki kadardı. Ayrıca, bu vasıflardaki vatandaşların bir partinin içinde sayıca nispeten çok olması bir eksiklik olarak görülmemeliydi⁴⁷⁵. Böylece, Menderes, Daily Mail'in, DP'nin herhangi bir özel sınıf veya zümreye ait olduğunu ileri süren görüşlerini reddetmiş olmaktadır.

Menderes, DP'nin eğilim olarak ekonomide devletçilikten yana olduğunu belirtmekte ve anladığı devletçiliği şöyle yorumlamaktadır: “*Demokrat Parti, özel teşebbüs ve sermayenin genel menfaatle uyumlu ve sosyal adalet mülâhazalarını da uygun bulunan faaliyetlerini zararlamıyacak hadler dahilinde ve ekonomik devletçilik ilkesinin gösterdiği yollarda, devletin ekonomik hayatı düzenleyeceğine ve genel menfaatin gerekli kıldığı durumlarda ve sahâlar da doğrudan doğruya ekonomik teşebbüslere girişmesinin görevi gereği olduğuna kanidir*”⁴⁷⁶.

Menderes, yazısını, şu cümlelerle özetlemektedir: “*DP'nin en belirgin özelliği, tek partili yönetime son vermek isteyen hareket ve akımı temsil eden bir siyasî parti olmasıdır*”⁴⁷⁷.

e) 26 Mayıs Seçimleri

Belediye seçimleri bu tartışmalar arasında 26 Mayıs 1946 günü yapılmıştır. Demokrat Parti, resmî bir açıklamayla, partili ve taraftarı olan seçmenlerine sandığa gidip gitmemekte serbest bırakmıştır. Bu kararın alınmasında, İnönü'nün kurultaydaki sözleriyle, seçime katılmamakla vatan hainliğinin eşdeğer tutulacağı anlamını taşıyan uyarısı etkili olmuştur. Fakat, Demokrat Parti gizliden bütün DP örgütlerine seçimlere katılmama çağrısı yapmıştır. Çünkü, seçimlere katılma oranının düşük olması, Demokrat Partinin gücünü ortaya koyacaktır. Bunun yanında, DP seçimleri denetlemek için sandık başlarına gözlemciler göndermiş ve onlardan raporlar almıştır. Ayrıca, vatandaşlar da şikayetlerini DP merkezlerine bildirmeye davet edilmiştir.

Demokrat Parti, seçimlere karşı böylece açık isteksizlik göstermiştir. Diğer muhalif parti *Milli Kalkınma Partisi* ise, seçimlere 8 Mayıs'ta katılacağını açıklamışken⁴⁷⁸; seçim günü, yani 26 Mayıs'ta İstanbul'da yapılacak bir açıklamayla,

⁴⁷⁵ a.g.y. Ayrıca, DP'nin yapısı için, bkz. Muzaffer Sencer, *Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri*, Geçiş Yayınları, İstanbul 1971, s.223-226

⁴⁷⁶ a.g.y.

⁴⁷⁷ a.g.y.

⁴⁷⁸ *Cumhuriyet*, 9 Mayıs 1946.

hükümeti taraf tutmakla ve fesat karıştırmakla suçlandırarak seçimlerden çekilmeye karar vermiştir⁴⁷⁹. Bu durumda, çok partili sistemin ilk seçimlerinde partiler arasında bir anlaşmazlığın ve güvensizlik bunalımının yaşandığı söylenebilirdi⁴⁸⁰.

Belediye seçimlerinin sonuçları, aynı gün alınmış ve beklenildiği gibi iktidar lehine sonuçlanmıştır. Nitekim, İçişleri Bakanı Hilmi Uran, 31 Mayıs günü TBMM’de yaptığı konuşmada, Belediye seçimleriyle ilgili bazı bilgiler vermiş, seçimlere katılımın ülke düzeyinde yüzde ellinin üzerinde olduğunu ve bütün il merkezleri içim katılım ortalamasının yüzde 64 olduğunu söylemiştir⁴⁸¹. Muhaliflere göre, seçimlere katılma oranı bazı yerlerde, özellikle DP’nin örgütlerini kurmuş oldukları yerlerde oldukça düşük olmuştur. Demokrat Parti, seçimlere katılımın düşük olmasını halkın kendisine olan güveni olarak yorumlamıştır.

2- Milletvekili Seçimleri

a) Tek Dereceli Seçim Sisteminin Mecliste Görüşülmesi ve Kabulü

Milletvekili seçimi hakkında kanun tasarısı, 14 Mayıs 1946 ve 6/1241 sayı ile Başbakanlıkça TBMM Başkanlığına sevk edilmiştir.

Tasarının gerekçesinde, “ *Cumhuriyetimiz yirminci asırda önceden hiç kimsenin ihtimal veremeyeceği ve tahmin edemeyeceği sûrette kurulmuş büyük ve kıymetli bir eserdir. Her manasıyla bir ortaçağ kurumu olan İmparatorluktan modern ve medeni ve bütün insanlık prensiplerini temel tutan bir Cumhuriyet doğmuştur. Devletin karakterini bu kadar büyük değişiklikleri meydana getirmek için devrimci olması zaruridir. Bunun yanında temel olarak Cumhuriyetin bir halk idaresi olmak üzere kuruluşu, yani Demokratik karakteri esas tutulmuştur. İşte bu prensiplerden ilham alarak Cumhuriyetimizi bir çeyrek yüzyıllık tecrübesinden sonra milletimizin kendi vekillerini doğrudan doğruya seçmesi esasına dayanan bir seçim kanunu tasarısı vücuda getirmek uygun görülmüştür* ” denilmektedir⁴⁸².

⁴⁷⁹ *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1946.

⁴⁸⁰ Nitekim, tartışmalar seçimlerden sonraki günlerde de devam etmiştir. Seçimlerden bir gün sonra, yani 27 Mayıs’ta bağımsız Manisa milletvekili Hikmet Bayur, Belediye seçimlerinde yapıldığını ileri sürdüğü yolsuzluklar hakkında TBMM Başkanlığına önerge vermiştir. Bayur, önergesinde, Ankara’daki seçimlerin ne serbest, ne de gizli olduğunu belirtmiştir. Bayur, Hükümetin bu konudaki görüşünü öğrenmek için İçişleri Bakanına soru yönelmiş ve sözlü karşılık istemiştir. Bkz. *TBMM TD*, D.7, B.57, O.1, c.23, s.239 (31.05.1946).

⁴⁸¹ *TBMM TD*, aynı yer, s.240. Nihat Erim’e göre, ise seçimlere katılım oranı ise, yüzde 60 ile 70 arası bir ortalama idi. Bkz. “Muhalefet Mugalata mıdır?”, *Ulus*, 1 Haziran 1946.

⁴⁸² *TBMM TD*, D.7, (S.Sayı: 146), s.1 .

Görüldüğü gibi, tasarının getirdiği en önemli yeniliğin tek dereceli seçim olduğu açıklanmakta ve bu değişiklik, Cumhuriyetin inkılâpçı ve demokratik niteliğine bağlanmaktadır.

Tasarı, ikinci seçmenlere ait hükümlerin kaldırılarak tek dereceli seçim esasına geçilmesi dışında, esaslı değişiklikler getirmemiştir. Fakat, yine de, tasarıyla seçim kanununda bazı küçük değişiklikler yapılmıştır. Örneğin, tasarıya göre, seçim dairesi eskiden olduğu gibi “il” olarak kalacaktı; fakat, “*bucaklar (nahiyeler)*” seçim şubesi olmaktan çıkarılacaktı.

Tasarı, aynı gün, yani 31 Mayıs 1946 tarihinde, TBMM’de görüşülmüştür⁴⁸³. Bu görüşmeler sırasında, konuşmalar daha çok 26 Mayıs’ta gerçekleşen Belediye seçimleri üzerine yoğunlaşmıştır.

Önce, tasarının tümü hakkında konuşma yapmak üzere kürsüye İçişleri Bakanı Hilmi Uran gelmiştir. Uran, maddelerin müzakeresi sırasında, gerektiğinde açıklama yapacağını belirterek tasarı hakkında çok kısa bir konuşma yapmıştır. Uran, konuşmasında, tasarının milletvekili seçimlerini iki ana hedef için, yani tek dereceli ve bir gün içerisinde yapmak amacıyla hazırlanmış olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, tasarının, vatandaş haklarının genişletilmesini ve seçim güvenliğini sağlayıcı bazı yenilikleri de kapsadığını belirtmiştir⁴⁸⁴.

Uran’dan sonra sözü, bağımsız Manisa milletvekili Hikmet Bayur almıştır. Bayur, bu tasarının, gerçek demokrasiyi getiren ve herkesin beklediği bir kanun olduğunu söylemiştir. Sonra, “*iktidar mevkîinde olanları orada tutmaya yarayan*” dediği tasarının üç eksiği üzerinde durmuştur. Bayur’a göre, tasarının üç eksik hükmü şunlardır: 1- Hükümet ve partisini, oyla (serbest seçim yoluyla) düşürmeye imkan vermemesi, 2- Oyun gizli olmasına dayanmaması, 3-Seçim denetiminin idarî makamlara verilmesi⁴⁸⁵.

Konuya ilişkin Demokrat Parti’nin görüşlerini ortaya koyacak isim, yine Adnan Menderes’tir⁴⁸⁶. Menderes, o güne kadar yürürlükte kalmış seçim kanunlarının İkinci Meşrutiyetin seçim kanununun önemsiz farklarla devamından ibaret sayılabileceğini ve

⁴⁸³ Bu kanun tasarısından başka, aynı gün, Mecliste Niğde Milletvekili Hüseyin Ulusoy’un Mebus Seçimi Kanununun 11. maddesinin son fıkrasının yorumlanmasına dair önergesi ve Adalet, İçişleri ve Anayasa Komisyon raporları da görüşülmüştür.

⁴⁸⁴ TBMM TD, D.7, B.57, O.1, c.23, s.246 (31.05.1946).

⁴⁸⁵ TBMM TD, aynı yer, s.246.

⁴⁸⁶ Menderes’in konuşması için, bkz. TBMM Tutanak Dergisi, Dönem. 7, Birleşim. 57, Oturum. 1, Cilt. 23, s. 246-249 (31.05.1946).

dolayısıyla tek parti dönemindeki seçim kanunlarının günün ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak olduğunu belirttikten sonra, tasarının olumlu ve olumsuz yanları üzerine bir konuşma yapmıştır. Menderes, tasarının kanunlaşması halinde getirilen olumlu değişiklikleri şöyle sıralamaktadır: 1-Tek dereceli seçim esasına geçilmesi veya ikinci seçmenlere ait hükümlerin kaldırılması, 2-Oyların kullanılmasında ve tasnifinde muhalif parti temsilcilerinin gözlemci olarak hazır bulunması, 3- Oyların gizliliğine önem verilmesi, 4- Bucakların seçim bölgesi olmaktan çıkarılması.

Menderes, tasarının olumsuz yanlarını ise iki noktada toplamaktadır: 1- Yargı denetiminin olmaması, 2- Nisbî Temsil seçim sisteminin düşünülmemesi.

Menderes, olumlu değişiklikler de dahi bazı eksiklikler görmektedir ve nitekim, aynı konuşmasında bu konulara eleştiriler getirmektedir.

Menderes, tek dereceli seçim sisteminin kabulünü “*demokrasiye doğru esaslı bir adım olarak*” nitelendirmektedir. Menderes’e göre, bu adım devletin halkına olan tam güvenini belirtirdi. Çünkü, eğitimdeki özellikle ilk öğrenimdeki gerilik ve okuma-yazma oranının düşük olması sebepleriyle demokrasinin Türkiye’ye uygun bir rejim ya da idare sistemi olmadığına inanılıyordu. Halbûki, Demokrasi okur yazarların sayısı nispeti ile ölçülür olsaydı son on beş senenin Almanya’sı mutlakiyetin en karanlık yıllarını yaşamış olmaz; okur yazarların parmakla gösterilecek azlıkta olduğu on altıncı asır İngiltere’inde de demokrasi köklerini atmış bulunmazdı. Bu yüzden, tek dereceli seçim esasının kabulünü, Türk halkının olgunluğuna karşı beslenen inancın bir zaferi olarak görmek gerekirdi⁴⁸⁷.

Menderes, konuşmasında, muhalif partilerden bir tek temsilcinin ve onun da sadece gözlemci olarak bulunabilmesi teoriğinin, pratikte hiçbir şeyi değiştirmeyeceğini belirtmiştir. Menderes’e göre, bütün seçimlere, iktidar partisi olan CHP tamamen hakimdi. Zira, bütün seçim kurul ve komisyonlarında iktidar partisinin elemanlarının bulunması, ihtiyar heyetleri ve köy muhtarlarının Halk Partisi mensubu olmaları, hatta seçimde görevi olmayan idarî ve mahallî otoritelerin iktidar partisini destekleyecekleri açıktı. Öyleyse, sandık kurullarında bulunacak olan muhalif parti temsilcilerinin “*gözlemci*” olarak değil, “*üye*” sıfatıyla bulunması, itiraz ve zabıt tutturma hakkının verilmesi gerekirdi. Bu yetkilerin verilmesi ile ancak bir anlam kazanırdı. Yoksa, bu

⁴⁸⁷ TBMM TD, aynı yer, s. 246-247.

durum, tek dereceli seçim sistemini kabul etmekle benimsenen demokratik ruhla asla bağdaşmazdı⁴⁸⁸.

Menderes'e göre, oyların gizliliği, oyların serbestliği bakımından, özellikle Türkiye gibi tek partiden çok partili sisteme geçildiği bir dönemde önemi çok büyüktü. Fakat, bu durum yeter derecede güvence altına alınmamıştı. Çünkü, seçmenin sandık başında hazırlanmış duran ve içinde kimlerin isimleri yazılı olduğu belli olan bir listeyi alıp sandığa atması veya bunu almak istememesi yurttaşın reyini kimlerin lehine kullandığını açıkça meydana koyan bir usûldü⁴⁸⁹.

Bucakların seçim şubesi olmaktan çıkarılması konusunda ise, Menderes, hemen her köyde bir seçim bürosu oluşturulacağı ve her köyde bir seçim sandığı bulundurulacağı sonucunu çıkartmaktadır⁴⁹⁰. Bu durum, seçim sandığının seçmenin “ayağına götürmek” bakımından faydalı olabilirdi. Fakat, bu usûlde, çok sayıda seçim büroları oluşturmak ve seçim sandıklarının her türlü kontrolü (emniyet, düzen ve nezareti) imkansız kılacak şekilde dağıtmak oy kullanımının serbestliğine ve sandık emniyetine dokunan mahzurlar doğurabilirdi⁴⁹¹.

Menderes'e göre, seçimlerin yargı denetimi altında kısmen dahi olsa yapıp yapılmayacağının açıklanmamış olması ve ayrıca, nisbî temsil seçim sisteminin hiç düşünülmemiş olması önemli eksikliklerdi. Hükümetin gerekçesinde bu konulara değinilmemiş olması da, bu tasarının hazırlık ve çalışmasının yüzeysel geçmiş olması ihtimalini hatırlatmaktaydı. Halbûki, örneğin nisbî temsil seçim sistemi azlıkta kalacak partilere bir güvence olacaktı ve böylesi önemli bir kanunun gerekçeleri de kamuoyuna lâıkiyla aydınlatılmış olması gerekirdi⁴⁹².

Menderes, konuşmasında, Milletvekilleri seçimlerinde önemli rol oynayacağını düşündüğü ihtiyar heyetleri ve muhtarlar konusunu da değinmiştir. Menderes, Belediye seçimlerinin öne alınmasının Hükümetçe gerekçesinin, milletvekili seçiminin yeni seçilecek belediye heyetlerinin eliyle yapılmasını sağlamak amacına dayandığını belirterek, bu gerekçenin ihtiyar heyet ve köy muhtar seçimleri için de geçerli olduğunu

⁴⁸⁸ TBMM TD, aynı yer, s. 247.

⁴⁸⁹ TBMM TD, aynı yer, s. 247. Menderes, sözün devamında “Gizlilik bunun neresinde kalır(dı)” diye sormaktadır.

⁴⁹⁰ Tasarının 15. maddesinde, “seçmenlerin oylarını bir günde kullanabilmelerini sağlamak maksadıyla mümkün olduğu kadar sayısı beş yüz seçmeni geçmemek üzere seçim bürolarının teşkil edileceği” yazmaktaydı. Bkz. TBMM TD, aynı yer s.247 (Adnan Menderes’in sözleri) ve aynı yer s.252’de (T.Bekir Balta’nın sözleri).

⁴⁹¹ TBMM TD, aynı yer, s. 247.

⁴⁹² TBMM TD, aynı yer, s. 248.

söylemiştir. Yani, belediye heyetlerinin yenilenmesi gibi, muhtar ve ihtiyar heyetlerinin de Milletvekili seçimlerinden önce yenilenmesi gerektiğini ifade etmiştir. Menderes, konuşmasında, İnönü'nün, 10 Mayıs'ta CHP'nin Olağanüstü Kurultayında sarf ettiği *“Bugünkü Belediye meclisleri büyük çoklukla CHP üyesidirler. Belediye meclisleri milletvekilliği seçiminde vazifeli olduklarından, yarın yapılacak genel seçimin kendi partimizin (CHP) eskiden seçilmiş üyelerinin elinde yapılmış olması ithamına düşmek istemedik”* sözlerine yer vererek, aslında ihtiyar heyet ve muhtarların tek partili döneminde seçilmiş olduklarından, tamamen iktidar partisinin (CHP'nin) mensubu olduğunu ve hatta, onların halk üzerindeki etkilerinin belediye heyetlerinin de çok üstünde olduğunu söylemiştir. Ayrıca, ona göre, Türkiye'deki bütün seçimler Belediye, Muhtar, İl Genel Meclisleri ve Milletvekili seçimleri olmak üzere belirli bir silsile içinde ve birbirini takiben yapılması gerekirdi. Öyleyse, muhtar seçimlerinin de milletvekili seçimlerinden önce yapılması bir gereklilikti. Yoksa, hükümetçe ileri sürülen görüş ve ilkeler *“bir yerde uyguluyor, arzu olunmayan yerde ihmal olumuyor”* demekti⁴⁹³.

Sonuç olarak, Menderes, seçim kanun tasarısının daha geniş ve daha demokratik bir zihniyetle hazırlanması gerektiği fikrindeydi. Yine de, yeni seçim tasarısı eksik ve hatalarıyla memnurluk veren bir yenilikti. Özellikle, seçimin tek dereceli olması, seçimlerin muhalif partilerin gözlemi altında gerçekleşmesi ve oyların *“az çok”* gizli olması yönündeki hükümler, bu kapsamda ele alınılabilecek yeniliklerdi. Fakat, ne olursa olsun asıl önemli olan, bu seçim kanunun uygulanmasında hakim olacak zihniyeti ve ayrıca, iktidar partisinin, seçmenlerin günlük hayatında hissettirdikleri her zaman mevcut olan etkisiydi.

Menderes, böylece, seçim kanununda getirilen bazı değişiklikleri *“maddi emniyeti”* sağlayıcı tedbirler olarak değerlendirmekte; fakat bunun tek başına yetmeyeceğini vurgulayarak, seçmenlerin üzerinde iktidarın manevî etkisine işaret etmektedir. Menderes'e göre, son belediye seçimlerinde yaşananların gösterdiği gibi, mükemmel kanunların bile uygulanmasında zararlı sonuçlar vermiş olduğu gerçeği yaşanan tecrübelerle bilinmekteydi⁴⁹⁴.

⁴⁹³ TBMM TD, aynı yer, s. 248.

⁴⁹⁴ TBMM TD, aynı yer, s. 248-249. Cumhuriyet Gazetesi, Menderes'in şu sözlerine yer vermiştir: *“Belediye seçimine hakim olan zihniyet ve ruh bu kanunun tatbikinde de hakim olacaksa eseşlenmemek mümkün değildir”*. Bkz. Cumhuriyet, 1 Haziran 1946.

DP sözcüsü Menderes, bu görüşmelerde, yine ciddiye alınıp sükûnetle dinlenmiştir⁴⁹⁵. Buna karşılık, diğer DP'li ve Eskişehir Milletvekili Emin Sazak'ın bu konudaki görüşlerini kürsüden açıklarken yaptığı konuşması çoğu zaman CHP'li Milletvekillerinin karşılık vermesiyle ve gürültülerle kesilmiştir⁴⁹⁶.

Menderes'in bu konuşmasında dikkat çeken, özellikle nisbî temsil seçim sistemi konusunda tam olarak ne düşündüğünü ortaya koymamasıdır. Hükümette, o sırada genel eğilimin çoğunluk seçim sisteminden yana olduğu bilinmekteyse de; belli ki, Menderes, bu konuda hükümetin açık olarak görüşlerini öğrenmek istemektedir. Nitekim, Menderes'ten sonra kürsüye gelen Sivas Milletvekili Reşat Ş. Sirer, konuşmasının tamamını sadece bu konuya ayırmıştır. Sirer, nisbî temsilde bütün ülkenin tek bir seçim bölgesi olduğunu, bu sistemin uygulandığı ülkelerde zıtlıkların, farklı menfaat gruplarının, farklı zümre ve doktrinlerin hakim olduğunu ve nisbî temsil sisteminin de bir uzlaşma zarureti olarak bir ihtiyaçtan ortaya çıktığını ifade etmiştir. Sirer, Türkiye'de ise, böyle bir durumun söz konusu olmadığını söyledikten sonra, sonunda *"nisbî temsil, asla düşünmediğimiz ve asla düşünemeyeceğimiz bir sistemdir"* demiştir⁴⁹⁷. Aynı konuda, Siirt Milletvekili S. Tuncay ise, nisbî temsilde Bulgaristan, Belçika, Yunanistan gibi *"bir takım ufak devletlerde"* itibar gördüğünü; nisbî temsilde, bir ülkede *"otuz kırk kadar"* partinin doğmasına yol açtığını ve devamlı değişen koalisyonlu hükümetlerin kurulduğunu söylemiştir. Bu yüzden, Tuncay'a göre, Türkiye'de inkılâp hamlelerinin yapılabilmesi için Amerika ve İngiltere'deki gibi çoğunluk(majority) sistemi benimsenmelidir⁴⁹⁸.

Rize Milletvekili Tahsin Bekir Balta ise, bu görüşmelerde Menderes'in sözlerine en fazla eleştiri getiren milletvekili olmuştur. Balta, Menderes'in Belediye seçimlerini hatırlatarak, Milletvekilliği seçimlerinin de aynı şekilde yolsuz olmasını ima eden bir değerlendirmesini, gelişmekte olan demokrasi açısından tehlikeli gördüğünü açıklamıştır⁴⁹⁹. Balta, bu konuda, Menderes'in, bağımsız Milletvekili

⁴⁹⁵ Metin Toker, *a.g.e.*, s.110.

⁴⁹⁶ Emin Sazak'ın konuşması için, bkz. *TBMM TD*, aynı yer, s. 253-254.

⁴⁹⁷ *TBMM TD*, aynı yer, s. 250.

⁴⁹⁸ *TBMM TD*, aynı yer, s. 257. Hatta, Tuncay, Demokrat Partiye şunu tavsiye etmiştir: *"İnşallah kendileri iktidar mevkiine geldikleri zamanda 'çoğunluk' seçim sistemini uygulayınlar. Bizim de kusurumuz bu olsun. (Maazallah, Allah gecinden versin sesleri)"* (aynı yerde).

⁴⁹⁹ Balta, şöyle demiştir: *"Yapılmakta olan veya yapılan bir seçim sistemini baltalayacak ve onu olduğundan başka türlü gösterecek, bu memlekette oluşan siyasî rejimi ve idari rejimi yanlış anlatacak şekilde hareketler hiçbir zaman yapıcı bir muhalefete yakışmayan solot bir hareket tarzıdır"*. Bkz. *TBMM TD*, aynı yer, s. 251.

Hikmet Bayur'un değerlendirmelerine katılan bir konuşma yaptığını söylemiştir. Baltaya göre, Bayur “ölçüye sığmayan değerlendirmeleri ile, işleri çok kerre yanlış gösteren” bir milletvekili iken, Menderes ise “parti adına konuşan” bir milletvekiliydi ve Menderes, Bayur gibi Belediye seçimlerinde yolsuzluk olduğunu işaret edecek şekilde konuşmamalıydı⁵⁰⁰. Balta, bu sözleriyle, Bayur'un tek başına bağımsız bir milletvekili olduğunu ve onun sözlerinin sadece kendisini bağlayabileceğini dikkat çekerken, buna karşılık Menderes'in bir parti sözcüsü olarak aynı zamanda partisinin sorumluluğunu da taşıdığını ifade etmektedir.

Balta, seçim komisyonlarına katılan parti temsilcilerinin yetkilerini yeterli bulmadığına dair Menderes'in söylediklerine, böyle bir yetkinin, özel maksatlarla yapılmakta olan seçimi devamlı güçlükler çıkarmak gibi kötü neticeler verebileceği karşılığını vermiştir. Balta'ya göre, böylesine bir yetki gözlemcilere siyasî ihtiras imkanı vereceği için, onlara böyle bir yetki verilmemeliydi⁵⁰¹.

Balta, Menderes'in, bucakları seçim şubesi olmaktan çıkarıp, her köyü bir seçim sandığı kabul eden sistemin, uygulamada zorluklar çıkartacağı şeklindeki sözlerini de eleştirmiştir. Balta, bu işin zor olduğunun bilindiğini; fakat, bu zorluğun aşılması gerektiğini söylemiştir. Çünkü, bu, ona göre, millet iradesinin bir tecellisi olacaktı. Fakat, aynı zamanda bu sistem, propaganda yapmak zorunda olan partiler için güçlük doğuracak, her yerde partilerin bir temsilci bulundurması güç olacaktı. Balta, bu sözüyle, tasarının kabulü halinde asıl zorluğu, henüz tam örgütlenememiş Demokrat Parti'nin yaşayacağını ve bu yüzden DP kendisini düşünerek tasarıya karşı çıktığını belli etmektedir⁵⁰².

Balta, son olarak seçimlerdeki yargı denetimi ve nisbî temsille ilgili konularda, Menderes'in ne fikir ileri sürmüş, ne teklif getirmiş ve ne de ayrıntıya girmiş olduğunu belirterek, Menderes'in “sadece nisbî temsil gibi bir kelimeyi kürsüden ifade etmiş” olduğunu söylemiştir⁵⁰³.

Çankırı Milletvekili A.İnan, konuşmasında, Menderes'in “tek dereceli sisteme geçiş, milletin olgunluğuna inancın bir zaferidir” sözleri üzerinde durmuş ve milletin

⁵⁰⁰ TBMM TD, aynı yer, s. 251.

⁵⁰¹ TBMM TD, aynı yer, s. 252.

⁵⁰² Nitekim, Balta, “Amma biz (CHP) bu maddeyi partilerin egoist menfaatleri için değil, millet iradesini en iyi tecelli ettirmek için kabul ediyoruz” diyerek sözünü daha açığa çıkartmaktadır. Bkz. TBMM TD, aynı yer, s. 252.

⁵⁰³ TBMM TD, aynı yer, s. 252-253.

olgunluğunun bu mertebeye varışında esas etkiyi, özellikle son çeyrek asırdır iktidarda olan CHP'nin ülkenin yönetiminde ve hizmetinde gösterdiği katkısında aramak gerektiğini belirtmiştir. İnan, şöyle devam etmiştir: “*Öyle ise, bugün (Mayıs 1946) CHP yönetiminde ve Hükümetinde(ki), valisine inanmayacaksın, Bakanına inanmayacaksın, memuruna itimat etmeyeceksin, ‘polisi tesir altındadır, memuru menfaat peşindedir, İktisadî Devlet Teşekkülleri ekmek davası peşindedir’ diye bu insanların yüksek vatanseverlik duygularından şüphe edeceksin*”. Dolayısıyla, İnan’a göre, Menderes’in söyledikleri vehmin mahsûlü olarak ele alınmalıydı⁵⁰⁴.

Mardin Milletvekili A. Uras ise, Menderes’in muhtar seçimleriyle ilgili duyduğunu ileri sürdüğü bir endişesini gidermek istemiştir. Uras’a göre, Menderes, “*Muhtar seçimleri, milletin en büyük iradesinin tecelli ettiği yerdir. Bu yüzden, muhtar seçimleri de öne alınmalıdır*” demek istemişti. Uras, muhtar seçimlerinin tamamen serbest yapıldığını vurguladıktan sonra şöyle demiştir: “*Çok defa rastlamışım, bir köyde muhtar seçimi yapılacağı gün kaç tane talip varsa, bunlar ortaya çıkıyorlar. Köylüye ‘kimi istiyorsanız onun etrafında toplanın’ deniyor. İlk seçim şekli işte böyledir ve çokluğu kazanan muhtar oluyor. Sonra formalite tamamlanıyor. E, arkadaşlar, bu seçim ultra demokratik değildir de nedir? Milletin gerçek iradesi asıl o muhtar seçiminde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla (Menderes’in) endişe etmelerine asla mahal yoktur*”⁵⁰⁵.

Adnan Menderes, bu eleştirilere cevap vermemiştir. Hatta, Menderes’in, kendi konuşmasını yaptıktan sonra meclis salonunu terk ettiği ve bu yüzden kendisini eleştiren milletvekilleriyle karşılıklı konuşmalara girmediği anlaşılmaktadır. Bu durum, Sinop Milletvekili Cecdet Kerim İncedayı’nın konuşmasının başında sarf ettiği şu sözleriyle daha da açığa çıkmaktadır:

“*Demokrat Partiye mensup arkadaşlar milletin bu gibi ana işinde de adeta kundak sokar gibi üç beş menfi cümle söyleyip, çekilip gitmektedirler. Gözlerim şimdi onları arıyor; karşımda onları göremiyorum*”⁵⁰⁶.

31 Mayıs görüşmelerinde, tek dereceli Milletvekili seçim tasarısı, Meclisten aynen geçmiş; fakat, o gün kabul edilmemiştir. Tasarının kanunlaşması ise, ancak 5 Haziran günkü meclis oturumunda gerçekleşmiştir.

⁵⁰⁴ TBMM TD, aynı yer, s. 256.

⁵⁰⁵ TBMM TD, aynı yer, s. 258.

⁵⁰⁶ TBMM TD, aynı yer, s. 258.

b) DP ve CHP Arasındaki Seçim Gerginliği

Muhalefet ve iktidar arasında seçim üzerinde yapılan bu tartışmalar devam ederken, Nihat Erim, Ulus gazetesindeki 30 Mayıs tarihli yazısında CHP'nin çok partili rejime yönelmekten vazgeçebileceğini öne sürmüştür. Erim, yazısında şöyle demiştir: *“Sosyal bünyede derin rahatsızlıklar müşahade edildiğinde bunu gidermenin yolu, bir müddet için hürriyet ilahının üzerine bir şal örtmek ve yukardan aşağı bir otorite tesis eylemektir”*⁵⁰⁷.

4 Haziran tarihli gazetelerde, büyük (milletvekili) seçimin 21 Temmuz'da yapılacağına dair bir haber çıkmıştır⁵⁰⁸. Nitekim, TBMM, 10 Haziran günü, Milletvekilleri seçimlerinin yenilenmesine ve ayrıca seçimlerin Ekim 1947'de değil de, 21 Temmuz 1946'da yapmaya karar vermiştir⁵⁰⁹. DP'liler bu kararın alınması sırasında söz bile almamışlardır.

Bu arada, merak edilen konu, DP'nin seçimlere katılıp katılmayacağıdır. Öyle ki, 5 Haziran günü kabul edilen Cemiyetler Kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkındaki tasarının görüşülmesi sırasında DP'nin seçimlere girip girmemesi hâlâ belli değildir. Nitekim, Afyon Milletvekili S. Yurdkoru, bu görüşmelerde şöyle demektedir:

*“Çok temenni ediyorum ki, (Demokrat Parti) resmen bu seçime girmiş olsunlar, neticeyi hangi tarafın kazanacağını kim bilebilir? Eğer Adnan Menderes arkadaşımızın endişesi bu ise, sözlerinden, şimdiden bu seçimde mağlubiyeti kabul ettikleri manasını da çıkarmak mümkündür. Hâlbuki tek dereceli seçimlerde neticenin ne olacağı şimdiden belli olmaz. Belki de önümüzdeki seçimlerde kazanabilirler. Nitekim, Demokrat Parti Belediye seçimlerine resmen iştirak etmedikleri yerlerde bazı başarılar elde etmiş bulunuyorlar”*⁵¹⁰.

13 Haziran 1946'da, Basın Kanunu görüşülürken de Mecliste seçim tartışmaları yapılmıştır. Örneğin, Gaziantep Milletvekili Cemil Barlas, Menderes'in konuşmasını seçim arifesinde ve meclis dağılırken yaptığı propaganda söylevi olarak değerlendirmiştir⁵¹¹.

⁵⁰⁷ Nihat Erim, “Demokrasi Gaye midir, Vasıta mıdır?”, *Ulus*, 30 Mayıs 1946.

⁵⁰⁸ *Vatan*, 4 Haziran 1946; *Cumhuriyet*, 4 Haziran 1946; *Ulus*, 4 Haziran 1946.

⁵⁰⁹ A.Emin Yalman, *a.g.e.*, c.2, s.1359.

⁵¹⁰ *TBMM TD*, D.7, B.59, O.1, c.24, s.55 (05.06.1946).

⁵¹¹ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem. 7, Birleşim. 64, Oturum. 1, Cilt. 24, s.271 (13.06.1946).

Demokrat Parti, ancak, 16 Haziran 1946 tarihinde, Ankara’da delegelerle yapılan toplantıda seçimlere katılmaya oybirliği ile karar vermiştir⁵¹². Nitekim, iki gün sonra, Demokrat Parti yayımladıkları bir beyanname ile seçimlere katılacaklarını açıklamıştır. Bu beyannamede, her iki seçimin(belediye ve Milletvekili seçiminde) de öne alınmasının sebebi, muhalif partilerin kurulmasına ve örgütlenmesine yer vermemek amacına yönelik olduğu görüşüne dayandırılmaktadır. CHP yanlısı gazetelerinin özellikle son zamanlarda çoğunlukla ima yollu DP’nin aleyhine çok şiddetli bir yayın yaptıkları, asılsız haberlere yer verdikleri belirtilmektedir. CHP’li üyelerin DP’lilere karşı gösterdikleri “yıkıcı” tutum ve davranışlardan da şikayet edilmektedir. Beyannamede, ayrıca, devlet başkanlığı ile parti başkanlığının birleşmesinin adaletsizlik doğuracağı ve bunun Anayasanın özüne aykırı olduğu vurgulanmaktadır. Beyanname, Demokrat Partinin yapılacak Milletvekilleri Seçimine “sadece ülkenin yüksek çıkarları” için katılacağını açıklamasıyla bitmektedir⁵¹³. Böylece, Demokrat Parti resmen seçimlere katılacağını kamuoyuna açıklamış olmakta ve bu konudaki tereddütleri ortadan kaldırmaktadır.

c) Menderes –Atay Polemiği

Demokrat Parti tarafından 18 Haziran 1946’da bir beyanname ile seçime katılma kararının açıklanması, CHP açısından memnurlukla karşılanmış ve bu, Falih Rıfkı Atay tarafından Ulus Gazetesindeki baş yazısıyla belirtilmiştir⁵¹⁴.

Ulus’ta çıkan bu başyazıya, Adnan Menderes, 22 Haziran 1946 günü Vatan Gazetesinde “*Ulus Gazetesindeki bir Cevap Münasebetiyle...*” başlığıyla yayımlanan bir yazıyla karşılık vermiştir. Menderes, öncelikle, Ulus’taki başyazıyı memnurlukla karşıladığını belirtmiştir⁵¹⁵. Menderes’e göre, Ulus’taki yazıyla ürkütme ve korkutma edebiyatından vazgeçilmiş ve oldukça ılımlı bir dille belki de ilk kez konuşulmuştu⁵¹⁶.

⁵¹² Feroz Ahmad’a göre, DP’lileri,öyle bir karar vermeye iten neden, CHP’nin çok partili politika deneyimine son verilme tehditlerinden çekinmeleri ve bunun için özellikle İnönü’yle olmak üzere uzlaştırıcı bir yol tutmaya çalışmalarıdır. Bkz. Feroz Ahmad, *a.g.e.* s.22.

⁵¹³ Bu konuda, beyannamede şöyle denilmiştir: “*Bilhassa Belediye Seçimlerinde beliren ve bilinen genel durum karşısında Milletvekilli Seçimlerinde katılmak kararının alınmasında dar ve hodgam bir partililik değil; yalnız ve yalnız memleketin yüksek menfaatlerinin gösterdiği yolda yürümek ruh ve kaygusu hakim olmuştur*”. Bkz. *Ulus*, 19 Haziran 1946.

⁵¹⁴ Bkz. “Demokrat Partinin Beyanname”, *Ulus*, 21 Haziran 1946.

⁵¹⁵ Adnan Menderes, “Ulus Gazetesindeki Bir Cevap Münasebetiyle...”, *Vatan*, 22 Haziran 1946.

⁵¹⁶ *a.g.y.*

Menderes, yazısında özellikle iki konu üzerinde durmuştur: 1- Milletvekili Seçimleri, 2-Devlet Başkanlığı.

Menderes, seçimlerin yenilenme sebebini, dış şartların durumuyla sıkı bir şekilde ilişkilendirilmesinin doğru olmadığı fikrindedir. Hatta, bu konuda zoraki bir gayretin sarf edildiğini belirtmektedir. Menderes, Ulus'un yazısının bu kısmı için şöyle demektedir:

*“Dünya ahvaline ve dış duruma ait tablo, mümkün olduğu kadar koyu boyalarla karartılmaktadır. Gayret, o raddedir ki, (yazıyı) okuyanlar sanki bu iki ay içinde seçimler yenilenmezse, memleketin bir büyük ve kara tehlike karşısında savunmasız bırakılmış olacağı ve seçimler yenileneceği takdirde ise, sanki bu tehlikelerin ya zayıflayacağı veya büsbütün ortadan kalkacağı tesiri altında bırakılmak isteniyor”*⁵¹⁷.

Menderes, yazısında, seçimlerin öne alınmasının sebebini, diğer partilerin gelişmesine imkan vermemek düşüncesine dayandığını ve bu yüzden, dış şartların devamlı sûretle ileri sürülerek gerçek sebebini gizlenmek istendiğini belirtmektedir. Menderes, dış durumun “gül pembe” olduğunun iddia edilemeyeceğini, fakat olduğundan da fazla abartıldığını ima etmektedir. Bu durumun ise, içte bir baskı kurulmak çabası içinde olduğunu gösterdiğini ve böylelikle, dış durumun amaca göre yorumlandığını ifade etmektedir⁵¹⁸.

Menderes, seçimler üzerine DP'nin duyduğu olumsuz düşüncenin, ancak Hükümetin nüfûzunu seçmenler üzerinde kullanmaması ve oyların serbestliği ilkesinin ihlal edilmemesiyle değişebileceğini ifade etmektedir. Bunun da, seçimler sırasında CHP'nin fiil ve hareketleriyle görüleceğini söylemektedir⁵¹⁹.

Menderes, makalenin ikinci kısmında, Devlet Başkanlığı konusuna değinmektedir. Menderes'in yazdıklarına bakılırsa, CHP'liler ile DP'liler arasında bu konudaki farklı yaklaşımların olduğu anlaşılmaktadır. Yani, iki parti arasında Cumhurbaşkanlığı konusunda anayasanın yorumlamasında görüş ayrılığı vardır. Çünkü, CHP'liler Devlet Başkanlığı ile Parti Başkanlığının bir kişide birleşmemesinin, anayasaya aykırı olduğunu ve böyle bir isteğin anayasa değişikliği getireceği fikrindeydiler. Menderes'in görüşü ise, anayasada devlet başkanlığının parti başkanlığından ayrılmasını yasaklayacak bir hükmün olmaması ve bu konuda ayrıca bir

⁵¹⁷ a.g.y.

⁵¹⁸ a.g.y.

⁵¹⁹ a.g.y.

anayasa değişikliğine gitmeye gerek olmamasıydı. Menderes'e göre, anayasa gereği Meclise karşı sorumsuz olan devlet başkanı⁵²⁰, parti başkanı olarak idare ve icra işlerini “*en hurda teferruatına kadar*” elinde tutabilirdi. Ayrıca, Devlet başkanının parti başkanı olarak partiler arası mücadeleye katılması zarurî bir hale gelirdi ki; bu durum mahzurlar çıkartabilirdi⁵²¹.

Menderes'e göre, tek partili dönemde devlet başkanının aynı zamanda parti başkanı olup olmamasının fiilî ve gerçek bir fark ortaya çıkarmazdı. Üstelik, tek parti yönetiminin Türkiye’de resmen değil; fiilî bir durum olarak devam etmiş olduğunu ve tek partili dönemde bile, kanunen ve hukuken başka partilerin yasaklanmadığını belirtmektedir.

Menderes, CHP’lilerin Atatürk döneminde hem devlet başkanlığının, hem de parti başkanlığının Atatürk’ün şahsında birleştiğini ileri sürmesini ise, bu konuda CHP’lilerin anayasayı bir dayanak olarak kullanamadıklarını gösterdiğini belirtmektedir. Menderes, 1930’da Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulmasıyla devlet ve parti başkanlığının ayrılması konusunun hemen gündeme geldiğini hatırlatarak, Atatürk’ün, Serbest Cumhuriyet Fırkası lideri Fethi (Okyar) Bey’e yazdığı mektupta⁵²², CHP başkanlığını fiilen yapmadığını, ancak devlet başkanlığı görevinin sona ermesi durumunda fiilen partisinin başına geçeceğini söz etmiştir.

Sonuç olarak, Menderes, devlet başkanlığı ile parti başkanlığının ayrılması gerektiği ve bunun çok partili yönetimin bir gereği olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, Devlet Başkanının partiler üstü bir konumda olması gerektiğini vurgulamıştır.

Menderes’in bu yazısına, üç gün sonra F.Rıfki Atay da gazetesindeki köşesinden karşılık vermiştir. Atay, Menderes’in cevabının kendisinin yazdıklarının haklılığını ortaya koyduğunu, özellikle “*muhallıf parti seçim edebiyatının iki zayıf noktası üstünde isabetle dokunmuş*” olduğunu gösterdiğini belirtmiştir. Atay, yazısında, bu noktalardan birinin, dış durumdaki kargaşalığın seçim yenileme kararı üzerinde başlıca etkenlerden biri olduğunu söylemekliği olduğunu; diğerinin ise devlet başkanlığının ve parti başkanlığının bir kişide toplanması görüşü olduğunu ifade etmiş ve bu konular üzerinde yeniden durmuştur. Atay, yazısını şöyle bitirmiştir: “*DP’nin mugalata bahanelerini ve*

⁵²⁰ 1924 Anayasasına göre, sadece vatan hainliği halinde Cumhurbaşkanı TBMM’ye karşı sorumludur (md. 41). Bkz. Suna Kili- A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, s.119.

⁵²¹ Adnan Menderes, “*Ulus Gazetesindeki Bir Cevap Münasebetiyle...*”, *Vatan*, 22 Haziran 1946.

⁵²² Mektubun metni için, bkz. O.Cemal Fersoy, *Adnan Menderes*, s.52-53.

kışkırtma edebiyatını bırakarak, normal seçim propagandası faaliyetlerine geçmesi daha yerinde olur”⁵²³.

d) Menderes’in Aydın’daki Seçim Konuşması

Adnan Menderes 17 Temmuz 1946 tarihinde, yani seçimlerden dört gün önce Aydın’da halka hitaben bir konuşma yapmıştır. Bu konuşma, Adnan Menderes’in aynı zamanda ilk miting konuşmasıdır.

Menderes, Aydın konuşmasına “*Ben size hesap vermeye geldim*” diye başlamış ve iktidardan şikayetçi olmuştur. Demokrat Partinin izleyeceği yolun iktidar partisi tarafından belirlenmeye çalışıldığını ifade eden Menderes, iktidarın telkinlerini i) doğu ve sınır illerinde DP’nin örgütlenmemesi ve hatta köylere kadar uzanmaması, ii) DP’nin sınırlı sayıda üye kaydetmekle yetinmesi, iii) CHP’ye karşı hiç olmazsa 40-50 sene iktidara gelme iddiasında bulunmaması, olarak üç noktada toplamıştır⁵²⁴.

Menderes, bu üç telkinden şunları anlamaktadır:

“Görülüyor ki, bizden (DP’den) beklenen demokratik manzarayı tamamlayan bir süs olarak kalmak, geniş veya dar, Halk Partisince çizilecek bir faaliyet sınırı içinde bulunmak şartıyla Meclise verilecek sandalyeleri işgal etmekle yetinmek”⁵²⁵.

Menderes, aynı konuşmasında, DP’nin CHP’nin lütfü ve müsaadesiyle kurulmadığını ve bir “*kukla teşekkül*” olmadığını belirtmekte ve bir güdümlü demokrasiden bahsedilemeyeceğini vurgulamaktadır. Menderes, milletin DP’ye ciddi ilgisinin iktidar partisi CHP’yi bazı tedbirler almaya sevk ettiğinden söz etmiş ve sözünü ettiği tedbirleri, i) teviz ve iftiradan ibaret propaganda, ii) müsait gördükleri idare amirleri vasıtasıyla her türlü baskı, iii) seçimleri öne almak, iii) seçimleri kazanmak için her çareye başvurmak, olarak sıralamıştır⁵²⁶.

Menderes, ayrıca, İnönü’nün seçim mücadelesine katılarak, makamının nüfuzunu partisi için kullandığını ve bu durumun bazı devlet memurlarının tarafsızca davranmalarına engel olduğunu söylemiştir⁵²⁷.

⁵²³ F.Rıfki Atay, “Bir Cevap Yazısı Üzerine”, *Ulus*, 25 Haziran 1946.

⁵²⁴ *Vatan*, 18 Temmuz 1946; *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1946; Halûk Kılçık, *Adnan Menderes’in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri*, Ankara 1991, c.1, s. 93.

⁵²⁵ *Vatan*, 18 Temmuz 1946; *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1946; Halûk Kılçık, *a.g.e.*, s.94.

⁵²⁶ *Vatan*, 18 Temmuz 1946; *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1946; Halûk Kılçık, *a.g.e.*, s.94.

⁵²⁷ *Vatan*, 18 Temmuz 1946; *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1946; Halûk Kılçık, *a.g.e.*, s.94.

e) 21 Temmuz Seçimleri

Milletvekili Seçimleri, muhalefetin yaygınlaşan baskı iddialarıyla 21 Temmuz 1946 tarihinde gerçekleşmiştir. Bu, şimdiye kadar yapılmış genel seçimler içerisindeki, ilk doğrudan ve aracısız seçimlerdir. Bir başka deyişle, tek dereceli bir seçimdir. Aynı zamanda, çok partili bir seçimdir⁵²⁸. Seçimlere katılım oranı yüzde 75’dir⁵²⁹. Seçim sonucunda yapılan açıklamaya göre, CHP 394, DP 65, Bağımsızlar 7 Milletvekiliği kazanmıştır⁵³⁰.

Adnan Menderes, 21 Temmuz seçimlerinde Kütahya Milletvekili seçilmiştir. Menderes, aslında Aydın’dan aday olmuş; fakat, seçilememiştir⁵³¹.

Menderes’in 1946 seçimlerinden sonra Milletvekili seçildiği Kütahya ilinden aldığı oylar ise, mazbata bilgilerine göre şöyledir⁵³²:

Seçim Dönemi	Kütahya Merkez İlçesi	Uşak İlçesi	Tavşanlı İlçesi	Simav İlçesi	Gediz İlçesi	Emet İlçesi	Oyların toplamı	Seçmenlerin Sayısı	Oylarını kullananların sayısı
VIII. (1946-1950)	18 994	12 525	11 641	4 989	7 935	9 299	65 383	186 550	132 462

Adnan Menderes’e göre, 21 Temmuz seçimleri, seçim öncesi ve seçim sonrası olmak üzere iki safhada gerçekleşmiştir. İlk safhada, çok partili sisteme geçilmesine rağmen, CHP tek partili anlayışını, yerleşmiş alışkanlıklarını ve görüşlerini sürdürmüştür. Hâlbuki, bu yeni dönemde şartların CHP’ye demokrasiyi geliştirmek görev ve sorumluluğunu yüklemişti. Fakat, iktidar partisi yeni partilere karşı şiddetli ve

⁵²⁸ Seçimlerin bir değerlendirmesi için, bkz. Cemil Koçak, “1946 Seçimleri: Demokrasinin İlk Sandık Oyunları”, *Görüş Dergisi*, S.27 (Eylül-Ekim 1996), s.64-73.

⁵²⁹ Esat Öz, *Otoriterizm ve Siyaset- Türkiye’de Tek Parti Rejimi ve Siyasal Katılma (1923-1945)*, s.134. Öz’ün verdiği bu rakam resmî değildir; bazı kaynaklardan derlediği bilgilerden çıkardığı sonuçtur (aynı yer). Kesin sonuçlar, bugün elde değildir ve Devlet İstatistik Enstitüsü de seçim sonuçlarını 1950’den itibaren yayımlamaya başlamıştır.

⁵³⁰ Bu konuda bilgiler kesin değildir. 21 Temmuz Seçimleriyle ilgili yapılan bir tezde sonuçlar şöyle verilmiştir: CHP, 395; DP, 61; Bağımsızlar, 6; Toplam, 456. Bkz. Cemil Kılıç, *Demokrat Partinin Kuruluşu ve 1946 Seçimleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995, s.72.

⁵³¹ O sıra, parti il örgütü, genel merkez kararı olmadan Valiliğe doğrudan aday listelerini verebiliyordu. Kütahya ili de, Menderes’i, haberi olmadan listesine almıştır. Bkz. Nazlı Ilıcak, *Menderes’i Zehirlediler*, Dem Basım Yayım, İstanbul 1989, s.225. Celal Bayar’ın damadı ve Menderes gibi 1946’da Kütahya Milletvekili seçilen Ahmet Gürsoy, Menderes’in seçim sonuçlarını almasını şöyle aktarmaktadır: “... Aydın’da Demokrat Parti kaybedince, Adnan Bey eşi Berrin Hanımı aramış ‘Kaybettik, evi hazırla köye taşınacağız’ demiş. Berrin Hanım, ‘Adnan kazandın, Kütahya’dan seçildin’ cevabını vermiş” (aynı yer).

⁵³² Bkz. Ekler kısmı, Belge nu.12.

haksız tedbirler almış ve hatta bunu CHP, sadece parti örgütünü değil; hükümet örgütünü de kullanmıştır. Ayrıca, diğer partilerin daha fazla yayılıp kuvvetlenmesine vakit bırakmadan seçimleri birdenbire öne almak, dört yılı güvence altına almak içindi⁵³³.

Menderes'e göre, seçimlerin ikinci safhası ise, CHP'nin seçimler sonrasında yeni tedbirler almasıyla ilgiliydi. Menderes'in deyimiyle, seçimlerin üzerine "*perde çekmekten*" ibaretti. Çünkü, seçim döneminde CHP adına söylenen seçim nutkunda, seçimlerden sonra şikayet dinlenmeyeceğinin ifade edilmiş olması, daha o sıralarda seçimle ilgili fikir veriyordu. Seçimden sonra, şikayetlere karşı İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığının Milletvekili seçimleri hakkında her türlü yayını yasaklamış olması da, hükümeti şiddetli hareket edeceği ve bir takım kanunlarda demokratik gelişmesi durduracağı yolundaki söylentiler ve basını baskı altında bulundurma tedbirlerinden gibi görünmekteydi⁵³⁴.

f) Menderes'in Seçim Sonuçlarına İtirazları

Demokrat Parti, seçimlerden sonra yeni meclis dönemi açılır açılmaz seçimlerde olduğunu ileri sürdükleri yolsuzluk iddialarını gündeme getirmişlerdir. Bu yüzden, seçim sonuçlarına gelen itirazları incelemek üzere Tutanakları İnceleme Komisyonu kurulmuştur.

Adnan Menderes de, aday olduğu yerlerden biri olan Aydın'daki seçimlerde yolsuzlukların yaşandığını iddia etmiştir. Nitekim, 26 Ağustos 1946'ta, Mecliste yaptığı bir konuşmayla bu konuya uzun bir açıklama getirmiştir⁵³⁵.

Adnan Menderes'in konuşmasına dayandırdığı Aydın seçimleriyle ilgili şikayet, 1 Ağustos 1946 tarihinde Aydın İli Demokrat Parti Başkanı Etem Menderes'in Meclis Başkanlığına verdiği dilekçe ve ekli dosya⁵³⁶ ile resmen yapılmıştır.

⁵³³ TBMM TD, D.8, B.8, O.2, c.1, s.203.

⁵³⁴ TBMM TD, D.8, B.8, O.2, c.1, s.204.

⁵³⁵ Menderes'in konuşması için, bkz. TBMM Tutanak Dergisi, Dönem. 8, Birleşim.8, Oturum. 2, Cilt. 1, s.202-206 (26.08.1946). Ayrıca, T.C. Başkanlık Cumhuriyet Arşivi, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Dosya. A6, Yer nu. 11.65.4.10.

⁵³⁶ Bu dosyada, Etem Menderes'in altı sayfalık dilekçesinden başka, bu dilekçeye bağlı Aydın Noterliğinden onaylanmış belli sayıdaki isimleri içeren ve "*Tutanak kağıdı*" başlığını taşıyan 13 adet ihbar kağıdı ile Yenipazar Bucağı DP Müteşebbis Heyeti Başkanı Süleyman Çelebi tarafından Aydın DP Başkanı Etem Menderes'e hitaben yazılmış iki sayfadan ibaret mektubun ve ayrıca, Aydın Milletvekilliğine bağımsız adaylığını koyan P.Ş.Erleçim'in dilekçesiyle, bu dilekçeye bağlı CHP aday listesiyle, yine belli sayıda imzaları taşıyan ve bir kişi tarafından yazılmış "*Tutanak kağıdı*" başlığını taşıyan 16 adet ihbar kağıtlarıyla 6 tel yazısı vardır. Bkz. TBMM TD, D.8, c.1, S. Sayısı: 5.

Bu dosya, dört numaralı Hazırlama Komisyonuna verilmiştir. Bu komisyonun, 18 Ağustos 1946 tarihli hazırladığı konuya ilişkin raporunda, gerek dilekçelerde ve gerekse dilekçelere bağlı diğer belge ve tutanaklarda öne sürülen iddiaların soyut ve dayanaksız ve ancak bir ihbar mahiyetini taşıdığı ve esasen iddiaların seçimin sonucuna hiçbir şekilde etkilemeyecek mahiyette bulunmadığı ve düşünceler sütununda ayrıca olumsuz bir düşünceye de tesadüf olunmadığı belirtilmiştir⁵³⁷.

Nihayet, Tutanakları İnceleme Komisyonu üyeleri tarafından, 23 Ağustos 1946 tarihinde Meclis Başkanlığına verilen raporda, Aydın seçimleriyle ilgili şikayet ve ihbarların “*eksik ve delilsiz*” olduğu yazılmıştır. Bu yüzden, Aydın Milletvekilliğine seçilenlerinin tutanaklarının kabul edilmesi için Meclise havale edilmesine çoğunlukla karar verilmiştir⁵³⁸.

Menderes ise, mecliste yaptığı konuşmada, komisyon raporundaki kararı doğru bulmadığını belirtmiştir. Menderes, komisyonun, şikayetleri reddetmek yerine, şikayetleri araştırmak ve delilleri toplamakla görevli olduğunu belirterek, “*komisyon tabii bir mahkeme gibi tahkikatı genişletmek, deliller toplamak ve seçim işlerinin arzettiği manzara hakkında bir kanaat edinmek ve genel kurula bildirmek zorundadır. Gerekirse her şikayet ve ihbar üzerinde de ayrı ayrı durup tahkik de edebilir. Kaldı ki, ihbar ve şikayette bulunan her vatandaşın kamunların iyi uygulanmasına ve kamu düzeninin sağlanmasına yardımcı bulunuyor demek olduğunu da hatırdan çıkarmamak gerekir*” demiştir⁵³⁹. Menderes, bu sözleriyle, komisyonun tahkikat yoluna gitmeyerek görevini yapmadığını düşünmektedir.

Menderes’e göre, ayrıca, sadece Aydın’la ilgili değil, diğer illerdeki seçim sonuçlarına ilişkin Tutanakları İnceleme Komisyonuna her ilden “*kucak kucak*” şikayetler, itirazlar ve vesikaların bir tanesinin bile incelenmesine komisyonca gerek görülmemiştir⁵⁴⁰. Fakat, Menderes, konuşmasında, komisyon kararlarına rağmen, halkta 21 Temmuz seçimlerinin yolsuzluklarla ve kanunsuzluklarla geçtiği şeklindeki görüşün yerleşik olduğunu belirtmiştir⁵⁴¹.

⁵³⁷ TBMM TD, D.8, c.1, (S.Sayısı: 5).

⁵³⁸ aynı yer.

⁵³⁹ TBMM TD, D.8, B.8, O.2, c.1, s.203.

⁵⁴⁰ Menderes, şöyle demektedir: “*Seçimin herhangi bir ilde bozulması şöyle dursun, sanki hiçbir ilde, hiçbir seçim kurul ve komisyonunda kanuna aykırı bir hareket görülmemiş gibi yapılan isteklere rağmen bunca şikayet ve itirazlardan bir tekinin tahkikine dair komisyonca lüzum görülmemiştir*”. Bkz. TBMM TD, aynı yer, s.203.

⁵⁴¹ TBMM TD, aynı yer, s.202-203.

Menderes, konuşmasının geri kalan kısmında, Aydın’la ilgili şikayet dosyasındaki olaylardan bahsetmiştir. Fakat, Menderes, olaylara geçmeden hemen önce, eleştirilerinin sekizinci dönem (1946-1950) için seçilen Aydın Milletvekillerine⁵⁴² yönelik olmadığını; onların şahsiyetlerinin “saygıdeğer” olduğunu belirtmiştir⁵⁴³.

Menderes’e göre, seçimle ilgili Aydın’daki şikayetler şöyle sıralanabilir:

1-) Seçim komisyonlarındaki üye ve görevliler, CHP listelerini bizzat zarflara koyarak seçmenleri bu zarfları sandığa atmaya zorlamışlardır. Örneğin Nazilli’de üç numaralı sandıkta komisyon başkanı olan Ortaokul Müdürü Arif Güvendik böyle davrandığı, hem de CHP’li iki şahitin imzasıyla belgelenmiştir⁵⁴⁴.

2-) Sandık görevlileri oy pusulalarını bizzat kendileri zarflayarak sandığa atmışlardır. Örneğin, Nazilli’de dört numaralı sandıkta Mal Müdürü ve Yazı İşleri Sekreteri böyle yapmıştır⁵⁴⁵.

3-) CHP aday listeleri mühürlü zarflar içine kapatılmış olarak muhtarlar eliyle seçmenlere dağıtılmıştır. Örneğin, Aydın’ın il merkezinde böyle zarfları dağıtırken bir Muhtar suçüstü yakalanmıştır⁵⁴⁶.

4-) Bazı muhtar ve kaymakamlar para ile oy satın almak sûretiyle, seçmenleri kandırmak yoluna gitmişlerdir. Örneğin, Söke Kaymakamı, Çalışlı Muhtarını çağırarak kendisine 700 Lira vermiş ve bu para ile köylüyü CHP’ye oy atmaya kandırmasını emretmiştir⁵⁴⁷.

5-) Bazı yerlerde “Demokrat” diye bilinen kimselerin adları defterlere geçirilmemiş; fakat hayatta olmayan bazı vatandaşların isimleri defterlere geçirilmiş ve daha garibi bu ölülerin isimleri hizasına parmak basmak yoluyla CHP adayları için oy kullanılmıştır. Örneğin, Söke’de otuz beş numaralı sandıkta, Çine’nin Cumalı köyünde bu yönde zabıtlar tutulmuştur⁵⁴⁸.

⁵⁴² Aydın’dan Milletvekili seçilenlerin isimleri şunlardır: 1-Dr. M. Germen, 2- Gl. R. Alpman, 3- N. Göktepe, 4- M. Aydın, 5- N.Akkor, 6-E. Arkayın, 7- E. Bilgen.

⁵⁴³ TBMM TD, aynı yer, s.204.

⁵⁴⁴ TBMM TD, aynı yer, s.204.

⁵⁴⁵ TBMM TD, aynı yer, s.204.

⁵⁴⁶ TBMM TD, aynı yer, s.204.

⁵⁴⁷ TBMM TD, aynı yer, s.204.

⁵⁴⁸ TBMM TD, aynı yer, s.204.

6-) CHP lehine kazandırılmayan seçim yerlerinde, tutanaklar değiştirilmiştir. Örneğin, Söke'nin Güllübahçe Köyünde; Çine'nin Kayıklı ve Kuğul Köyünde bu konu belgelenebilmiştir⁵⁴⁹.

7-) Demokrat Partinin sandık başlarına gönderdiği bazı temsilciler kanuna aykırı olarak uzaklaştırılmışlardır. Örneğin, Demokrat Parti'nin Aydın şehrine gönderdiği 356 temsilciden 105 temsilci uzaklaştırılmıştır⁵⁵⁰.

8-) Bazı yerlerde seçimler sırasında adam dövülmüş veya dövdürülmüş, kahvehaneler ve köy odalarına adam hapsedilmiştir. Örneğin, Koçarlı, Söke Kaymakamları; Yenipazar, Incirlioğlu, Akköy Bucak Müdürleri haklarında böyle davrandıklarına dair düzenlenmiş belgeler vardır⁵⁵¹.

Menderes'e göre, bütün bunlar şikayetlerin küçük bir kısmıydı ve bunlar, Aydın'daki seçimlerin sağlam bir şekilde yapılmadığını göstermekteydi⁵⁵². Bu yüzden, Menderes, Aydın seçimleriyle ilgili raporun, gerçeğin çıkması ve delillerin toplanması amacıyla Komisyona iade edilmesini istemiştir⁵⁵³. Fakat, bu yöndeki önergesi Mecliste yapılacak oylamada kabul edilmemiştir⁵⁵⁴.

III- Menderes ve Partisi DP'nin Demokratik Talepleri

1- Cemiyetler Kanununun Değiştirilmesi

Cemiyetler Kanununun bazı maddelerinin⁵⁵⁵ değiştirilmesine ilişkin kanun tasarısı, 17 Aralık 1945 tarih ve 6/2723 sayı ile Başbakanlık tarafından TBMM Başkanlığına sunulmuş ve Meclisin 5 Haziran 1946 tarihli toplantısında görüşülmüştür.

Cemiyetler Kanununda yapılmak istenilen önemli değişikliklileri şöyle belirlemek mümkündür⁵⁵⁶.

Kazanç paylaşmaktan başka bir amaçla ikiden fazla kişinin bilgilerini, emeklerini devamlı bir şekilde birleştirmeleri suretiyle kurulan dernekler, tüzüklerinde dernek olarak kurulmak arzusunu açığa vurmakla tüzel kişilik sahibi olacaklardı(md.1). Her dernek, kurulduğu tarihi takip eden günde kurulduğu yerin en büyük mülkî amirine

⁵⁴⁹ TBMM TD, aynı yer, s.205.

⁵⁵⁰ TBMM TD, aynı yer, s.205.

⁵⁵¹ TBMM TD, aynı yer, s.204.

⁵⁵² TBMM TD, aynı yer, s.205.

⁵⁵³ TBMM TD, aynı yer, s.206.

⁵⁵⁴ TBMM TD, D.8, B.8, O.2, c.1, s.207 (26.08.1946).

⁵⁵⁵ 1, 4, 5, 9, 27, 33 ve 34. maddeleri.

⁵⁵⁶ TBMM TD, D.7, c.24 (S.Sayı: 152).

esas tüzüğünden iki nüshası ilişmiş bir beyanname verecekti(md.4). Kurulması kanunen yasak edilen veyahut amaçları genel adaba veya ahlaka aykırı olan dernekler tüzel kişilik kazanamayacaklardı. Kurulması yasak olan dernekler, a) devletin mülkî bütünlüğünü ve siyasî ve millî birliğini bozmaya çalışan, b) din, mezhep ve tarikat esaslarına dayanan, c) aile, cemaat, ırk esasına veya adına dayanan, d) gizli tutulan ve amacını açıklayan, e) ülke içinde sosyal bir zümrenin diğerleri üzerinde tahakkümünü tesis etmek veya sosyal bir sınıfı ortadan kaldırmak veya ülke içinde kurulmuş olan sosyal ve ekonomi düzenleri devirmek veya ülkenin siyasî veya hukukî düzenini yıkmak amacını güden dernekler, f) bölgesel amaç güden veya unvan taşıyan siyasî dernekler, olarak belirlenmişti(md.9). Kanun hükümlerini yerine getirmeyen derneklerin çalışmaları, mahkeme hüküm vermeden önce olsa bile, yasaklanabilecek ve mevcut malları el konulabilecekti(md.33).

Meclisin 5 Haziran 1946'daki toplantısında da, Cemiyetler Kanununun bazı maddelerinde değişiklikler getiren kanun tasarısı⁵⁵⁷ görüşülmüştür.

İlk konuşmayı İçişleri Bakanı Hilmi Uran yapmıştır. Uran, çok kısa tuttuğu konuşmasında, tasarının uzun müddetten beri mecliste olduğunu ileri sürerek konunun acil olarak görüşülmesini istemiştir⁵⁵⁸.

DP adına ise, Adnan Menderes bir konuşma yapmıştır⁵⁵⁹. Menderes'e göre, Cemiyetler Kanununda kısaca, i) cemiyetlerin gerek kuruluşlarında, gerek kendilerini feshetmelerinde izne tabî tutulmamış olması, ii) dernekleri faaliyetten yasaklama yetkisinin idare amirlerinin elinden alınarak, sadece mahkemelere verilmiş olması, iii) kurulması yasak olan cemiyetler listesinin biraz daha kısaltılması olmak üzere üç önemli değişiklik vardır. Fakat, bu değişiklikler, Menderes'e göre, demokratik yolda bir merhale olsa bile, bu haliyle 1901 Fransa Cemiyetler Kanununa ve İkinci Meşrutiyet Cemiyet Kanununa göre daha da geridir⁵⁶⁰.

Menderes, kanun tasarısının birkaç maddesinin eleştirisine geçmeden önce, partisinin siyasi partilerle ilgili görüşünü açıklamıştır. Menderes, DP'nin, siyasî partilerin kurulmasında geniş bir serbestliğin hakim olmasını temenni ettiğini belirttikten sonra, siyasi partilere olan bakışlarını, *"ister sol olsun, ister sağ olsun*

⁵⁵⁷ Söz konusu kanun, 1938 yılında kabul edilmiş 3512 sayılı Cemiyetler Kanunudur.

⁵⁵⁸ TBMM TD, D.7, B.59, O.1, c.24, s. 49.

⁵⁵⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem. 7, Birleşim. 59, Oturum. 1, Cilt. 24, s.49-50 ve 58-59.

⁵⁶⁰ TBMM TD, D.7, B.59, O.1, c.24, s.49.

yurttaş ana haklarını kayıtlamayı gaye edinen, hürriyeti yok etmek için yine hürriyeti vasıta olarak kullanmak isteyen totaliter zihniyetteki teşekküllere yurdumuzda yer vermenin memleketin yüksek menfaatleriyle ve demokrasinin emniyet altında bulundurulması lüzumuyla asla telif kabul etmeyeceğine kanî buluyoruz. Hele, memleket dışındaki siyasî teşekküllere bağlı veya onların nüfuzu altına düşebilecek mahiyette partiler kurmak isteyenleri memlekette ihanet etmekle vasıflandırmaktan dahi çekinmeyeceğiz. Partimiz memleketin yüksek menfaatlerini her endişenin üstünde tutmuştur ve bundan böyle de daima tutmakta devam edecektir” sözleriyle açıklamıştır⁵⁶¹. Menderes, bu sözleriyle, aynı zamanda, partisi Demokrat Partinin hassasiyetlerini belirtmektedir.

Menderes, sonra, tasarının üç maddesine eleştiriler getirmiştir. İlk olarak tasarının 9. madde (a) fıkrasında yer alan “Devletin mülkî bütünlüğünü ve siyasî ve millî birliğini bozma amacını güden cemiyetlerin kurulması yasaktır” hükmüne değinmiştir. Menderes’e göre, Türk milleti içinden böyle cemiyetler kurmak isteyeceklerin çıkabileceğini ihtimal verilmemeliydi. Böyle cemiyetlerin kurulması mümkün olsa bile, devletin birlik ve bütünlüğüne bozmaya yönelik en küçük imkan bile bulamazlardı. Bu maddede asıl durulması gereken nokta ise, “Devletin mülkî bütünlüğü, siyasî birliği, millî birliği” gibi hemen hemen aynı anlamı veren tabirlerin yan yana yazılmış olmasıydı. Bu tabirler, anlamı kuvvetlendirmek için tekrarlanmış olabilirlerdi. Fakat, bu tabirler başka anlamlara da çekilebileceği için mahkeme yargıçları için güçlük çıkartabilirdi⁵⁶². Bu yüzden, bu tabirler daha açık bir şekilde tanımlanmalıydı.

İkinci olarak, Menderes, günün gereklerine uymayan ve geri bir zihniyeti belirten ve hatta “demokrasiyi anlama ve kavramanın ölçüsü” dediği, kanunun 29. maddesinin değiştirilmemiş olmasına dikkat çekmiştir. Söz konusu 29. madde şöyleydi: “Emniyet güçleri, cemiyetlerin merkez ve müesseselerine mahallin en büyük mülkiye amirinden verilen ve istenildiği zaman göstermeye mecbur olduğu yazılı emri getirerek her zaman girmeye yetkilidir”. Menderes’e göre, bu hükümle mahallî mülkî amir, emniyet güçlerine herhangi bir cemiyete girme emrini verirken, gerekçe göstermekle zorunlu kılınmamıştı ve ayrıca böyle bir emri ne gibi nedenlerle verebileceği kanunda

⁵⁶¹ TBMM TD, aynı yer, s.49.

⁵⁶² TBMM TD, aynı yer, s.49. Menderes, şöyle demektedir: “Mesela, Devletin millî bütünlüğü ile Devletin mili birliği tabirleri başka başka manalar ifade ediyorsa, bu taraf izah olunmalıdır ki uygulama selamette yürüyebilsin”(aynı yer).

belirtilmemişti. Menderes, “*o halde, canı istediği zaman bir idare amiri, bir polis memuruna veya bir jandarmaya, bir siyasî partinin merkezine veya müesseselerine girmek emrini verecek ve yine canı isterse geceli gündüzlü çıkmamak üzere zabıta memurunu orada bulundurabilecektir*” demektedir. Menderes, ayrıca, bu maddenin iktidar partisi olan CHP’ye karşı uygulanmayacağını; fakat, muhalif partilere karşı bir baskı unsuru olarak kullanılabilceği şüphesinde olduğunu dile getirmiştir⁵⁶³. Menderes’in endişesi, bu maddeyi uygulayacak devlet görevlilerin iktidar yanlısı bir tutum sergileyerek, muhalif partisi DP’nin böyle bir muamele ile karşılaşabileceği konusundadır. Nitekim, Menderes ve diğer DP’lilerin endişelerini, mecliste ifade etmeye zorlayan, bu konuda münferit de olsa yaşanmış bir hadisenin olmasıydı ve bu da, Lüleburgaz’da bir idare amirinin, bir polisi DP’nin merkezine göndermesiydi⁵⁶⁴.

Menderes, 29. madde ile amaçlananın, cemiyetlerin kontrol ve denetimi ise, aynı kanunun 28. maddesinin bunu zaten karşıladığını belirtmektedir. Çünkü, kanunun 28. maddesi şöyledir: “*Cemiyetlerin işlemleri, defterleri ve hesapları mahalli hükümet tarafından her zaman teftiş ve tetkik edilebilir*”. Menderes’e göre, bu madde cemiyetlerin kapılarının hükümete her zaman için ardına kadar açık olmasına yetmekteydi⁵⁶⁵.

Menderes, bu kanun tasarısı görüşülürken, cemiyetler içinde siyasi partilere ayrı bir önem atfetmektedir. Menderes göre, siyasi partiler, sıradan cemiyetler değildi. Siyasi partiler, aynı fikir ve eğilimlerle birleşmiş siyasi cemiyetlerdi. Siyasi partilerin, devlet iradesinin oluşmasında önemli bir rolü vardı. Partisiz demokrasi düşünülemezdi. Çünkü partisiz ülkelerde tek tek fertlerin genel veya millî iradenin oluşmasında hiçbir nüfuz ve etkisi olamazdı. Bu yüzden, Menderes, Cemiyetler Kanununda da siyasî partileri diğer cemiyetlerden ayrı görmek gerektiği fikrindeydi. Hâlbuki, tasarıda, siyasî partiler ayrı ele alınmamış ve hatta, “*parti*” kelimesini dahi kullanmamak konusunda bir çeşit taassup gösterilmişti⁵⁶⁶. Menderes, tasarıda parti kelimesinin özellikle kullanılmadığını ve bu konuda iktidarın ya da en azından kanun tasarısını hazırlayıcıların subjektif bir niyet taşıdıklarını ima etmiş olmaktadır.

⁵⁶³ TBMM TD, aynı yer, s.49-50.

⁵⁶⁴ TBMM TD, aynı yer, s.55 (Komisyon Sözcüsü H.Ş. Adal’ın sözleri).

⁵⁶⁵ TBMM TD, aynı yer, s.50.

⁵⁶⁶ TBMM TD, aynı yer, s.50.

Sonuç olarak, Menderes, Cemiyetler Kanunu tasarısının 9. maddesinde yer alan bazı tabirlerin iyice açıklanmasını, 28. maddenin 29. maddeyi de içermesinden dolayı 29. maddenin kaldırılmasını ve siyasi partilerinin, diğer cemiyetlerden ayrı ele alınmasını istemiştir. Ayrıca, bu tasarıyla, CHP'nin demokrasiyi nasıl anladığının ortaya konulduğunu belirtmiştir.

Menderes, bu konuşmasıyla, değiştirilmekte olan Cemiyetler Kanunu hakkında muhalefet tarafından eksik olarak görülebilecek tüm hususlardan söz etmiş olmalıdır. Çünkü, kendisinden sonra kürsüye gelen ve herhangi bir partiye mensup olmayan bağımsız milletvekili Hikmet Bayur da “*Ben de aşağı yukarı Adnan Menderes'in söyleyeceklerinin bir kısmını söyleyecektim. Aşağı yukarı benim söyleyeceklerim de bunlardır*” diyerek, konuşmasını çok kısa tutmuştur. Ayrıca, Bayur, Menderes'in çok eleştirdiği 29. maddenin kaldırılmasına ilişkin ayrı bir önerge de vermiştir⁵⁶⁷.

Menderes'in eleştirilerine Adalet Komisyon Sözcüsü Zonguldak Milletvekili Şinasi Devrin, İçişleri Komisyon Sözcüsü Bolu Milletvekili H. Ş. Adal, Afyon Milletvekili Recep Peker cevap vermişlerdir.

Adalet Komisyon Sözcüsü olan Şinasi Devrin, Menderes'in sözünü ettiği tasarının 9. madde (a) bendinde yer alan kavramların, yürürlükte olan Ceza Kanununda açık bir şekilde tanımlandığını belirtmiştir⁵⁶⁸. Devrin, tasarının liberal ve hürriyeti koruyucu hükümlere dayanmış olduğunu söylemiştir. Devrin, konuşmasının sonunda, maddelere ilişkin hususlarla ilgili soruların İçişleri Komisyon Sözcüsü tarafından cevaplandıracağını belirttikten sonra, sözü H.Ş. Adal'a bırakmıştır⁵⁶⁹.

İçişleri Komisyon Sözcüsü H.Ş. Adal ise, tasarının getirdiği yenilikleri⁵⁷⁰ anlattıktan sonra, konuşmasının sonunda Adnan Menderes'in üzerinde durduğu konulara değinmiştir. Adal, ilk olarak tasarının 9. maddesi (a) fıkrasında yer alan kavramlara açıklık getirmiştir. Adal, “*Devletin mülkî bütünlüğü*” kavramında bir

⁵⁶⁷ Bkz. TBMM TD, aynı yer, s.50.

⁵⁶⁸ Devrin, Ceza Kanununun söz konusu maddesinin, 125. madde olduğunu söylemektedir. Ceza Kanununun 125. maddesi ise şöyledir: “*Devlet topraklarının tamamını veya bir kısmını yabancı bir Devletin hakimiyeti altına koymaya ve Devletin istiklalini tenkise(zayıflatmaya) ve birliğini bozmağa, hakimiyeti altında bulunan topraklardan bir kısmını Devlet idaresinden ayırmaya yönelik bir fiili işleyen kimse ölüm cezası ile cezalandırılır*”. Bkz. TBMM TD, aynı yer, s.51-52.

⁵⁶⁹ TBMM TD, aynı yer, s.52.

⁵⁷⁰ Adal'ın konuşmasında bahsettiği, yeni kanunun getireceği yenilikleri şöyle sıralayabiliriz: 1- Sınıf esasına dayanan cemiyetlerin kurulabilmesi, 2- Cemiyetlerin idare amirlerinin izni olmadan kurulabilmesi, 3- İdare amirlerinin ellerinden cemiyetleri kapatma yetkisi alınarak, mahkemelere verilmesi, 4- ‘Cins’ esasına üzerine cemiyetlerin kurulma yasağının kaldırılması. Bkz. TBMM TD, aynı yer, s.53-54.

meselenin olmadığını; fakat “Devletin siyasî ve millî birliği” kavramlarının tavzihinin istendiğini belirtmiş ve bu kavramları “siyasî ve millî birliği, memlekette her hangi bir şekilde ayırıcı gayeler takip eden bir takım teşekküllerin ve Devlet içerisinde bir takım belirli ayrıcalıklar ve ayrı haklar isteyerek o birliği bozmak istemesi şeklinde anlıyoruz. Mesela, Federatif teşekkülleri sağlamak isteyen derneklerin kurulması bu maddenin (a) fıkrası gereğince mümkün değildir. Aynı zamanda özerklik meselesi de bu maddeye girecek bir konudur. Komisyonun kastettiği mana budur, tavzih etmek isterim” şeklinde izah etmiştir⁵⁷¹.

Adal, Menderes’in tasarıda parti kelimesinin geçmemiş olduğu sözlerine karşılık, bir çok ülkenin mevzuatında ve siyasi dernekler kanununda parti kelimesinden açıkça bahsedilmediğini ifade etmiş ve “esasen parti kelimesi tek başına bir anlam ifade ettiği için, hukuk dilinde daima genel olarak ifade edilir. Nitekim, Fransız Kamusunda parti kelimesi geçmez. ‘Lig’ kelimeleriyle ifade edilmektedir. Dolayısıyla parti kelimesini ifade etmek veya ifade etmemek büyük bir anlam taşımaz” demiştir. Adal, esas olanın, anlaşılan mana olduğunu ve tasarıda siyasi dernekler diyerek partiyi de içine alacak şekilde daha kapsayıcı bir terim kullandıklarını belirtmiştir⁵⁷².

Adal, 29. madde hakkında ise, bu maddenin hükümetin teklif ettiği kanun tasarısında değiştirilmesi istenen maddeler arasında yer almadığını ve bu anlamda, gerekçenin Menderes tarafından hiç önem verilmediğini söylemiştir. Ayrıca, gerek Adalet, gerekse İçişleri Komisyonlarının Cemiyetler Kanunun bütün maddelerini birer birer ele alarak, tamamen değiştirme yoluna gitmediklerini ve Menderes’in bu yöndeki teklifinin ayrıca değerlendirilebileceğini sözlerine eklemiştir⁵⁷³. Bu sırada, Adnan Menderes söze girmiş ve Adal’a şu soruyu yöneltmiştir:

“29. maddenin projede değiştirilmesi istenmediğini ileri sürerek ve ayrıntıya girdiğini beyan ederek ele almamış olduğunuzu söylüyorsunuz. Komisyon adına, değiştirilmesi faydalı mıdır, zararlı mıdır? Lütfen, bunu ifade edinîz”⁵⁷⁴.

Bunun üzerine, Adal, 29. maddenin komisyonda görüşülmemiş bir konu olduğunu belirterek bir şey söylemeyeceğini ve bu konudaki Menderes’in fazla ısrarını doğru bulmadığını ifade etmiştir⁵⁷⁵.

⁵⁷¹ TBMM TD, aynı yer, s.54.

⁵⁷² TBMM TD, aynı yer, s.54.

⁵⁷³ TBMM TD, aynı yer, s.54.

⁵⁷⁴ TBMM TD, aynı yer, s.54.

⁵⁷⁵ TBMM TD, aynı yer, s.54-55.

Tasarıda, Cemiyetler Kanunun 29. maddesi, hükümetçe değiştirilmesi düşünülen bir madde olmadığı için, bu defa, mecliste özellikle Kütahya Milletvekili Recep Peker ve Adnan Menderes arasında bu konu üzerinde görüş ayrılığı çıkmış ve iki milletvekili arasında karşılıklı konuşmalar olmuştur⁵⁷⁶.

Recep Peker, Menderes'in 29. maddenin kaldırılmasını istemesinin, hükümetin hazırladığı kanun tasarısında teklif edilmediğini ileri sürerek, bu durumu usûle aykırı görmüştür. Peker, konuşmasında, kanun değişikliği için her milletvekilinin ayrıca değişiklik teklifi vermesini, teklifin sonra komisyonlara havale edilmesini ve burada görüşülüp bir karara varıldıktan sonra meclise getirilmesi gerektiğini belirtmiş ve *“böyle olmadığı için hiç hazırlanmadan bu madde (29. madde) üzerinde enine boyuna ve isabetle konuşmak imkanına sahip değiliz zannederim. Çünkü, Meclis gibi, kararları ve kanunları bütün bir Devletin hayatına tesir yapacak olan bir kurum fevrî bir konuşmayı usûlleri arasına alamaz”* demiştir⁵⁷⁷. Adnan Menderes ise, bu konunun usûl bakımından itiraz edilecek bir taraf taşımadığını söyleyerek, CHP'lilere bu önergeyi komisyona havale edilip edilemeyeceğini sormuştur⁵⁷⁸. Bu soru karşısında araya giren Meclis Başkanı da, önergeye ait sıranın gelmediğini söylemiştir⁵⁷⁹.

Menderes, her ne kadar, Cemiyetler Kanunun değiştirilmesi teklif edilen bazı maddeleri arasında 29. madde yer almamış bile olsa, görüşmeler sırasında kendisinden sonra söz alan Hikmet Bayur'un 29. maddenin kaldırılmasına ilişkin verdiği önerenin⁵⁸⁰ ele alınmasında ısrar etmiştir. Bu defa, Peker yeniden söz alarak usûl konusunun kendisinin görevi olmadığını söylemiş ve bu konuda Meclis Başkanının açıklık getirmesini istemiştir⁵⁸¹. Nitekim, Meclis Başkanı da, Başkanlığın Cemiyetler Kanununun 29. maddesi üzerinde bir konuşma açmadığını, Menderes ve Bayur'u kastederek bazı milletvekillerinin değiştirilmesi gereken maddelerin yetersizliğine işaret ettiklerini ve bu konunun aydınlatılması için Başkanlığın bu konuşmaların devamına

⁵⁷⁶ Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, c.2, s.1359.

⁵⁷⁷ TBMM TD, aynı yer, s.56.

⁵⁷⁸ TBMM TD, aynı yer, s.58.

⁵⁷⁹ Afyon Milletvekili S.Yurdkoru'nun yorumuna göre, Adnan Menderes 29. maddeyi *“demoklesin kılıcı”* gibi görmekteydi. Bkz. TBMM TD, aynı yer, s.55.

⁵⁸⁰ Bayur, konuşması sırasında *“Maddelerin görüşülmesi sırasında belki veremem. Onun için önergeyi şimdiden veriyorum”* diyerek 29. maddenin kaldırılması hakkında bir önerge vermiştir. Bkz. TBMM TD, aynı yer, s.50-51.

⁵⁸¹ TBMM TD, aynı yer, s.59.

tarafıtar olduğunu söylemiştir⁵⁸². Böylelikle, tasarı hakkında görüşmeler yeterli görölerek maddelere geçilmiştir.

Yapılan oylamada Cemiyetler Kanunun bazı maddelerinin değıştirilmesine dair kanun oy birliđi⁵⁸³ ile aynen kabul edilmiştir⁵⁸⁴. Adnan Menderes'in özellikle kaldırılmasını istediği 29. madde de herhangi bir değışiklik yapılmamıştır.

2- Basın Kanununun Değıştirilmesi

Seçim havasının büyük etkisiyle, iktidarın elinde bir güç olan Basın Kanunun 50. maddesinin değıştirilmesi gündeme gelmiştir. Söz konusu maddede *“memleketin genel politikasına dokunacak yayından dolayı Bakanlar Kurulu kararıyla gazete ve dergilerin geçici olarak kapatılabileceği”* yazmaktadır.

O sıralarda görünen gerçek, gazetelerin büyük çoğunluğunun muhalif parti DP'yi desteklemesi, buna karşılık, iktidar partisi CHP'nin ise gazetelerin desteğinden yoksun olmasıdır⁵⁸⁵. Bu yüzden, hükümet, basın üzerinde baskı oluşturan basın kanunun 50. maddesini değıştiren bir tasarı hazırlamıştır.

Basın kanunun 50. maddesinin değıştirilmesi hakkında hazırlanan kanun tasarısı 29 Mayıs tarih ve 6/1354 sayı ile Bakanlar Kurulunca TBMM Başkanlığına sunulmuştur.

Hazırlanan kanun tasarısının gerekçesinde, *“fiilen kullanılmakta olmasa bile, Hükümetin elinde böyle bir yetki bulunması, ülkenin siyasî olgunluğu bakımından bir zaruret olmaktan çıkmış ve geçici olduğu tabii bulunan bu yetkinin adli yargı mercilerine bırakılması kâfi bir güvence olacağı kanaatine varılmıştır”* denilmektedir⁵⁸⁶.

Basın Kanunun 50. maddesinin değıştirilmesi hakkında kanun tasarısına göre, Türk Ceza Kanununun belirli bölümlerinde yer alan yazılı suçlar yayın yoluyla işlendiği takdirde mahkemece, ceza mahkûmiyetinden ayrı olarak, gazete veya derginin süreli ya da süresiz olarak kapatılmasına da karar verilebilecektir. Bu kapatmaya yetkili mahkeme veya sorgu yargıcı tarafından hükümden önce de karar verilebilecektir.

⁵⁸² TBMM TD, aynı yer, s.61.

⁵⁸³ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem. 7, Birleşim. 59, Oturum. 1, Cilt.24, s.65 (5 Haziran 1946).

⁵⁸⁴ TBMM Kanunlar Dergisi, TBMM Basımevi, Ankara 1946, c.28, s. 736-737 (Kanun No: 4919) ve T.C. Resmi Gazete, S. 6329 (10 Haziran 1946).

⁵⁸⁵ Hıfzı Topuz, Türk Basın Tarihi, s.100.

⁵⁸⁶ TBMM TD, D.7, c.24, (S.Sayı: 169).

Böylece kapatılan gazete veya derginin sorumluları kapatma süresi içinde başka bir isimle gazete veya dergi çıkaramayacaklardır.

Görüldüğü gibi, 50. maddedeki en önemli değişiklik, gazete ve dergi kapatma yetkisini hükümetten elinden alıp, mahkemelere vermiş olmasıdır.

Basın Kanunun⁵⁸⁷ 50. maddesinin değiştirilmesi hakkında kanun tasarısı TBMM’de, 13 Haziran 1946 tarihinde görüşülmüştür.

İlk olarak sözü Adalet Komisyon Sözcüsü Zonguldak Milletvekili Şinasi Devrin almış ve tasarının tümü hakkında fikirlerini ortaya koymuştur. Devrin, Basın Kanunun 50. maddesinin zamanın yeni ihtiyaçlarının zorlamasıyla değiştirilmek istendiğini, hatta değiştirilmek değil, tamamen ortadan kaldırıldığını ifade etmiştir. Devrin, böylelikle basın ve yayın hürriyetine sınırlayan hiçbir kayıttan kalmadığını belirtmektedir⁵⁸⁸.

Konya Milletvekili Ali Rıza Türel ise, 50. madde değişikliği ile mevcut fiili durumun hukukî bir tarzda sağlamlaştırıldığını söylemiştir⁵⁸⁹.

İktidar partisi milletvekillerinin konuşmalarında dikkati çeken, hemen hepsinin Basın kanunun 50. maddesinin iktidara gazete ve dergi kapatma cezası vermesine rağmen, bu yetkinin yayın hürriyetini sınırlandırmak için kullanılmadığını, aksine büyük itidalle ve geniş bir müsamaha ile icra edildiğinin söylenmesi olmuştur⁵⁹⁰. CHP’li milletvekilleri, böylelikle, muhalefetin baskı iddialarına cevap vermişlerdir.

Bu kanun tasarısı hakkında Demokrat Parti adına görüşleri, Adnan Menderes açıklamıştır. Menderes, konuşmasına önce, bir ülkede ayrıca “*Basın Kanunu*” adıyla özel bir kanuna gerek görmediğini belirten sözleriyle başlamıştır. Menderes’e göre, bir ülkede Basın Kanunu’nun olmaması, o ülkede yayın yolu ile suç işlenmesinin serbest olması demek değildi. Çünkü, ceza kanunları yayın vasıtasıyla işlenecek suçları da ceza tehdidi altına almıştı. Basın rejimlerini incelemek için Hükümet adına Batı ülkelerine gönderilmiş olan Hüseyin Cahit Yalçın da, bu gezisinden sonra gazetecilerle yaptığı bir konuşmada Avrupa’nın hemen bütün demokrat ülkelerinde Basın Kanunu adıyla özel bir kanuna rastlamadığını ifade etmişti⁵⁹¹.

⁵⁸⁷ Söz konusu kanun, 25 Temmuz 1931 yılında kabul edilmiş 1881 sayılı Matbuat Kanunudur.

⁵⁸⁸ TBMM TD, D.7, B.64, O.1, c.24, s.262 (13.06.1946).

⁵⁸⁹ TBMM TD, aynı yer, s.263.

⁵⁹⁰ Şinasi Devrin’in sözleri için, bkz. TBMM TD, aynı yer, s.262-263. Ali Rıza Türel’in sözleri için, bkz. TBMM TD, aynı yer, s.263-265. O. Ş. Uludağ’ın sözleri için, bkz. TBMM TD, aynı yer, s.265-266 ve C.Oral’ın sözleri için, bkz. TBMM TD, aynı yer, s.266-269.

⁵⁹¹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem. 7, Birleşim. 64, Oturum. 1, Cilt. 24, s.269 (13.06.1946).

Menderes, mevcut Basın Kanunu’nu demokratik ölçülere göre geri olarak tanımladıktan sonra, kanunun genel olarak bir değerlendirmesini yapmıştır. Menderes, bu kanunun, gazete ve dergi çıkarmak isteyenlerde gereksiz bazı özellikler aradığını, bir çok sınırlamalar ve sorumluluklar getirdiğini, yasaklanan işlerin alabildiğine geniş, cezaların ise amacını aşar derecede şiddetli olduğunu ve ayrıca kanunda vatandaşa verilen güvenceyi zayıflatacak usûlle ilgili hükümlerin mevcut olduğunu belirtmiştir. Öyle ki , Menderes’e göre, “*insan, adeta mümkün olduğu kadar az gazete ve dergi yayımlanmasının bu kanunun hedefi olduğu zannı altında kalıyordu*”⁵⁹².

Menderes, sözlerine bir örnek vererek şöyle devam ettirmektedir: “*Gerçekten 200 bini geçen aydın nüfusu ile, bir çok kazaları ve gazetesi olmayan komşu vilayetleri ile, geniş bir çevrenin merkezi ve Devlet merkezi olan Ankara’da bunca yıldır, bir tek gazeteden başkasının doğma ve yaşama imkanının bulunmaması sebepsiz olmasa gerekir*”⁵⁹³. Menderes’in kastettiği gazete Ulus gazetesidir.

Menderes’e göre, yürürlükte olan Basın Kanunu, gazete ve dergi çıkarmanın daha çok bir çeşit kamu görevi ve hizmeti olduğu görüşüne dayanan düşüncesi ile mevcut –yani 1924- Anayasanın basın hürriyetini vatandaşın tabîî haklarından⁵⁹⁴ saymasına dayalı taşıdığı ruh çelişmekteydi. Bu çelişki, “*hak*” ile “*görev*” kavramları arasındaki fark gibiydi. Çünkü, demokratik idealleri kavramakta güçlük çeken rejimlerde vatandaş hak sahibi tanınmaktan çok, ona sadece görev ve sorumluluk yüklenirdi⁵⁹⁵.

Menderes, Hükümetin Basın Kanununda yapılacak değişikliğin sadece 50. maddesi ile sınırlandırılmış olmasını yeterli bulmamıştır. Çünkü, yalnız bir maddesinin değiştirilmesine karşılık “*altmış küsür*” maddelik Basın Kanunu bütün ağır hükümleriyle olduğu gibi duracak, söz ve fikir hürriyetini baskısı altında bulunduracaktı⁵⁹⁶. Fakat, Menderes, konuşmasında, Basın Kanunun tüm maddeleri üzerinde değil, değiştirilmesi teklif edilen 50. madde üzerinde durarak sözlerine devam etmiştir.

⁵⁹² TBMM TD, D.7, B.64, O.1, c.24, s.270.

⁵⁹³ TBMM TD, aynı yer, s.270.

⁵⁹⁴ Menderes’in sözünü ettiği 1924 Anayasası’nın 77. ve 70. maddeleridir ve bu maddeler şöyledir: “*Basın, kanun çerçevesinde serbesttir ve yayımından önce denetlenemez, yoklanamaz. (md. 77)*” ve “*Kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünce, söz, yayım(neşir), Türklerin tabîî haklarındandır. (md. 70)*”. Bkz. Suna Kili-A.Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, s.124-126.

⁵⁹⁵ TBMM TD, aynı yer, s.270.

⁵⁹⁶ TBMM TD, aynı yer, s.269.

Menderes, 50. maddenin teklif edilen şekilde değiştirildikten sonra dahi, Meşrutiyet Döneminin Basın Kanundan çok geri olduğunu söyleyerek, iki kanunu karşılaştırmaktadır. Ona göre, Meşrutiyet Döneminin Basın Kanunu, 1924 Anayasasının ruhuna, Cumhuriyet Döneminin 1931 tarihli ilk Basın Kanunundan çok daha uygundur. Özellikle, eski kanunun gazete kapama hakkındaki hükümleri⁵⁹⁷, değiştirilmesi teklif edilen 50. maddeden de çok daha ileri bir görüşün ürünüdür⁵⁹⁸.

Meşrutiyet Basın Kanunu, gazete kapamak hakkını, Hükümete ancak “*asayişin korunması*” için gerek görmekte veya bir gazete hakkında dava açılmış bulunması hallerinde bu hakkı vermektedir. Kapanma süresi ise en nihayet yargılanma sonuna kadardı ki; Menderes’e göre, bu süre 2 sene sürmezdi. Ayrıca, Meşrutiyetin Basın Kanunu, Hükümetçe tatil edilen gazete veya derginin yazı işleri müdürü, yargılamada beraat ederse, o yazı işleri müdürüne tazminat verilmesini gerektiriyordu. Bu hüküm, teklif edilmekte olan 50. maddeye göre daha liberal ve demokratikti. Çünkü, 50. madde eski şekliyle örfî bir hüküm içermekteydi. Buna göre, gazete kapama yetkisi hükümete verilmekteydi ve bu hakkını hükümetin kullanabilmesi için suç unsuru olarak “*ülkenin genel siyasetine dokunacak yayınlar*” belirlenmişti⁵⁹⁹.

Menderes’e göre, ülkenin genel siyaseti ne demektir. Bunu belirlemek zor ve belki de mümkün değildi. Böyle olunca da, ülkenin genel siyaseti, hükümetin istediğini anlaması demektir. Menderes şöyle demektedir: “*Bu demektir ki, hükümet istediği gazeteyi istediği zaman aslı olmayan bir ölçüye dayanarak kapatacağı*”⁶⁰⁰.

Bu yüzden, yeni değişiklik ile 50. maddeden gazete kapama yetkisinin Hükümetten alınması ve suç unsurunun belirlenme konusunun ceza kanunun açık hükümlerine bağlanması bir ilerlemeydi; fakat eksikti⁶⁰¹.

Menderes’e göre, yeni değişiklikle en önemli eksiklik, gazete ve dergilerin iki seneye kadar kapatılması hükmünün 50. maddeye konmuş olmasıydı. Ayrıca, yayın yoluyla işlenecek suçlar için esasen ceza kanununun ağır cezaî hükümleri varken basın

⁵⁹⁷ Menderes’in, 50. madde ile karşılaştırdığı Meşrutiyet Döneminin Basın Kanununda yer alan 23. maddesidir. Sözü geçen madde de şöyledir: “*17. maddedeki yazılı cezaları tahrik eden yayımlarda bulunan gazete veya dergi hakkında usul üzerine dava açılmakla beraber, Hükümetçe asayişin korumak için gerek görüldüğünde adı geçen gazete veya dergi mahkeme sonuçlanıncaya kadar tatil edilebilir. Ancak, mahkemede, sorumlu müdürün beraatine karar verilirse, gazete veyahut derginin tatilinden dolayı sorumlu müdürün tazminat talebine hakkı vardır*”.

⁵⁹⁸ TBMM TD, aynı yer, s.270.

⁵⁹⁹ TBMM TD, aynı yer, s.270.

⁶⁰⁰ TBMM TD, aynı yer, s.271.

⁶⁰¹ TBMM TD, aynı yer, s.271.

kanununda da yer alması gereksizdi. Bu iki eksiklik, basın hürriyeti için ağır bir baskıydı. Çünkü, bir gazetenin iki sene değil, kısa bir zaman için dahi kapatılması, o gazetenin mahvolmasına kadar giden bir etkiyi yapabiliirdi. Bunun için, gazete kapama cezasını ya tamamıyla kaldırılmalı, ya da hiç değilse Meşrutiyet Kanununda olduğu gibi ancak asayişin korunması zarûretine bağlamalıydı⁶⁰².

Menderes'in görüşleri, mecliste sükûnetle dinlenmiştir⁶⁰³. Menderes'ten sonra, Gaziantep Milletvekili Cemil Barlas, Adalet Komisyon Sözcüsü Zonguldak Milletvekili Şinasi Devrin, Konya Milletvekili Ali Rıza Türel ve Bingöl Milletvekili Feridun F.Düşünsel konuşmuşlar ve Menderes'e cevap vermişlerdir.

Gaziantep Milletvekili Cemil Barlas, Basın Kanunu'nun sadece 50. maddesinde değil, tamamının değiştirilmesi⁶⁰⁴ konusunda Menderes'le hemfikirdir. Fakat, Barlas, yakın tarihte yaşanan acı olaylarda basının rolü olduğunu düşündüğünden dolayı, Menderes'in maziye göz önünde tutmadığını söylemiştir. Barlas, geçmişten örnekler vererek , “ (Meşrutiyet döneminde) *Mevlana Rifatlar, Ali Kemaller? İstanbul'da doğan anarşi? (Millî Mücadele yıllarında) İstanbul'daki basında karşılıklı tartışmalar Öyle gazeteler görüldü ki, o gazetelerde yayın bazı konularda başka dillerde çıkan azlık gazetelerinden daha ileri idi. Şimdi bile (1946) İstanbul'dan gelen bir gazete ülke işlerinden bahsederken, yine sözü Londra'da çıkan bir gazeteye refere ediyor*” demektedir. Barlas'a göre, yakın tarihte basının hizmeti olduğu kadar, suçu da olmuştu ve dolayısıyla, hangi konularda faydalı ya da zararlı olduğu bilinmeliydi. Barlas, Menderes'e, “*gazetecilerin istedikleri gibi yazı yazmalarına göz yumarak başı boş bırakmayı Adnan Menderes arkadaşımız doğru buluyorlar mı?*” diye sormaktadır⁶⁰⁵.

Adalet Komisyon Sözcüsü Zonguldak Milletvekili Şinasi Devrin, Menderes'in komisyona gelip, fikirlerini komisyon üyeleriyle paylaşmasını ve bazı haklı eleştirilerinin Hükümetçe de benimsenerek Meclisin onayına arz edilebileceği

⁶⁰² TBMM TD, aynı yer, s.271.

⁶⁰³ TBMM TD, aynı yer, s.279. Metin Toker, Menderes'in bu konuşmasını şöyle değerlendirmektedir: “..aman Allah, (Adnan Menderes) basın özgürlüğünün bir övgüsünü yaptı ki. Basın özgürlüğünü, onun doğurabileceği bütün fenalıklara nasıl, ne kadar tercih ettiğini Büyük Meclisin zabıtlarına en hararetle cümleleri kullanarak geçirdi. Bir, yemini billah etmediği kaldı”. Bkz. Metin Toker, a.g.e., s.110.

⁶⁰⁴ Hatta, Barlas, yeni hazırlanan Basın Kanununda “üç-dört” esasın da yer almasını isteyecektir. Barlas'ın, üzerinden durulmasını istediği değişiklikten birisi, tirajın artması için yapılan “sövmek, saymak” gibi kötü fiiller için sadece cezaî değil; önleyici tedbirler de düşünülmelidir. İkincisi, yine tirajı artırmak için imzasız yazılan makaleler. Üçüncüsü ise, büyük sermaye sahiplerinin sadece sermayelerinin olması yüzünden gazete çıkarması. Bkz. TBMM TD, aynı yer, s.272.

⁶⁰⁵ TBMM TD, aynı yer, s.272.

düşüncesindedir. Devrin'e göre, Menderes değerlendirmelerini öyle bir anda söylüyordu ki meclis ya bunları hiçbir incelemeye tâbî tutmadan kabul etmek veyahut da incelemeden zarurî olarak reddetmek durumunda bırakıyordu. Değerlendirmelerinde haklı olanları varsa hükümete bu sûretle onları kabul fırsatını vermiyordu. Devrin, ayrıca, böyle bir durumun yasama usûllerine aykırı olduğunu belirtmiştir⁶⁰⁶.

Devrin, eğer gazete kapatılacaksa, Menderes'in "*hiç olmazsa*" diyerek savunduğu Meşrutiyet döneminin gazete kapama gerekçesi olan "*asayişin muhafazası*" kavramını, yürürlükte olan Basın Kanunu'ndaki "*ülkenin genel siyaseti*" kavramları ile karşılaştırmış ve birincisinin diğerine göre müphem, açıklıktan yoksun olduğunu ve ayrıca, daha çok yetki veren bir tarafının olduğunu belirtmiştir. Devrin, asayişin muhafazası kavramının başı ve sonu belli olmayan, her türlü yanlış anlamaya yer veren bir kavram olduğunu düşünmektedir⁶⁰⁷.

Konya Milletvekili Ali Rıza Türel de, basının kamu hizmeti yaptığını belirterek, ayrı bir nizam içinde ele alınması gerektiğini söylemiş ve bu anlamda, ayrıca bir Basın Kanunu'nun olması gerektiğini savunmuştur⁶⁰⁸.

Türel, Menderes'in değindiği Hükümetçe kapatılan gazetenin yazı işleri müdürünün, yargılamada beraati halinde alacağı tazminat konusundan da bahsetmiş ve böyle bir hakkın diğer devletler kanunlarında yer almadığını, bu durumun maddeten de mümkün olmadığını belirtmiştir⁶⁰⁹.

Bingöl Milletvekili Feridun F. Düşünsel, Meşrutiyet Basın Kanununun sıkıyönetim döneminde çıkmış olduğunu hatırlatarak, dönemin şartlarının ihmal edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır⁶¹⁰.

Menderes'e cevap veren konuşmacıların birleştiği konu, basın hürriyetiyle ilgili olarak hissettikleri ortak bir kaygıydı ya da hassasiyetti. Bu da, basın hürriyetinin üstünde, "*ülkenin selameti ve devletin bekası*" olduğu düşüncesidir ve bu düşünce için, basın hürriyetine bir sınırlama getirilebileceğidir⁶¹¹.

⁶⁰⁶ TBMM TD, aynı yer, s.272-273.

⁶⁰⁷ TBMM TD, aynı yer, s.273.

⁶⁰⁸ TBMM TD, aynı yer, s.276.

⁶⁰⁹ TBMM TD, aynı yer, s.277.

⁶¹⁰ TBMM TD, aynı yer, s.278.

⁶¹¹ Bkz. TBMM TD, aynı yer, s.273 (Şinasi Devrin'in sözleri) ve aynı yer, s. 278 (Feridun F.Düşünsel'in sözleri). Hatta, Düşünsel, konuşmasının bir yerinde 50. maddeyi açıkça savunarak, şöyle demektedir: "*Türk milletinin mevcudiyetini elinde tutan Hükümetin elinde bir silah olmak lazımdır. Her ihtimale karşı o silahın anında işlemesi lazımdır. Adli kuvvetin değil, ülkenin mevcudiyetine dakika dakikasına hakim olan kuvvetin elinde böyle bir silahı mevcut olması lazım gelir*" (aynı yer).

Adnan Menderes, bu cevaplar karşısında, tekrar söz almıştır. Menderes, kendisinden önce konuşanların gayet nazik ve usûllü olarak cevap vermiş olduklarını ifade etmiş ve bu yüzden, onlara teşekkür etmiştir⁶¹². Menderes, bu ikinci konuşmasında da, ilk konuşmasındaki söylediklerini savunmuş ve kendisine cevap verenlere karşı anlaşılmadığını⁶¹³ düşündüğü fikirlerini daha da açmıştır⁶¹⁴.

Menderes'e göre, Basın Kanunun 50. maddesinde yer alan gazete kapatma cezasına gerek olmadığına dair sözlerine karşılık, kendisine cevap veren konuşmacılar, konuyu *"heyecan mevzûu"* yapmışlardı. Menderes *"hiç şüphe yok ki, memleketin ve milletin selameti her endişenin üstündedir. Bunu söylemeye, burada (meclis kürsüsünde) tekrar etmeye ne ihtiyaç, ne gerek var. Fakat, basın hürriyetiyle ülkenin selameti meselesini birbirine zıt kavramlar olduğunu bendeniz anlayamadım"* demektedir⁶¹⁵.

Menderes, gazete kapatılmasına gerekçe olarak sözü geçen iki kavram üzerinde yine durmaktadır. Menderes, asayiş muhafaza kavramının daha çok maddî bir konu olduğunu; fakat, ülkenin genel siyaseti kavramının içine ise her konunun girebileceğini belirtmiştir⁶¹⁶.

Menderes'e göre, geçmişte yaşanan acı olayların hepsinin basın hürriyetinden doğmuş gibi göstermek da gerçekte bağdaşmayan bir iddiadır. Menderes, CHP'li milletvekillerine *"saltanat yıkılışını, basın hürriyetine mi atfedecekler?"* diye sormaktadır⁶¹⁷.

Menderes, ayrıca Basın Kanunu olmasını gerek görmemektedir. Çünkü, Basın Kanunları içerdiği hükme göre bazen hürriyeti kaldırabilir veya hürriyetleri sınırlayacak kuvvet olabilirdi Avrupa'nın bir çok demokratik ülkelerinde Basın Kanunu adıyla özel bir kanun olmadığını Hüseyin Cahit Yalçın da söylemişti⁶¹⁸.

Menderes, bu konuşmasını bitirir bitirmez meclis salonunu terk etmiştir. Nitekim, kendisinden hemen sonra söz alan Rize Milletvekili S.A.Dilemre de,

⁶¹² Adnan Menderes, Şinasi Devrin'in yanına gitmiş ve birlikte Ceza Kanunun bazı maddelerine göz atmışlardır. Menderes'in sözleri için, bkz. *TBMM TD*, aynı yer, s.280 ve Şinasi Devrin'in sözleri için, aynı yer, s.283.

⁶¹³ Örneğin, Feridun F. Düşünsel, Menderes'in sözlerinden ne istediğini ciddi olarak anlamadığını söylemiştir. Bkz. *TBMM TD*, aynı yer, s.279.

⁶¹⁴ *TBMM TD*, D.7, B.64, O.1, c.24, s.279-281 (13.06.1946).

⁶¹⁵ *TBMM TD*, aynı yer, s.281.

⁶¹⁶ *TBMM TD*, aynı yer, s.280-281.

⁶¹⁷ *TBMM TD*, aynı yer, s.281.

⁶¹⁸ *TBMM TD*, aynı yer, s.280.

Menderes’e “*Evvla rica ederim. Adnan Menderes otursun burada, gitmesin. Söyleyip, söyleyip kaçmak olmaz ve bana da cevap versinler*” diyerek tepkisini ortaya koymuştur⁶¹⁹. Dilemre, ayrıca, Menderes’in amacının, sözlerinin gazetelerde yayımlanmasını istemek ve partizanlık olduğunu sözlerine eklemiştir⁶²⁰.

Şinasi Devrin, Menderes’in, kendi sözlerini esas alarak bazı cevaplar verdiğini ileri sürerek, bir kez daha söz almıştır. Devrin, Menderes’in meclisi terk etmesini, iktidar-muhalefet arasındaki ilişkilerde asıl amaç olan fikir alışverişine hizmet etmediğini belirterek, “*bir fikirle mütalaa öne sürdükten sonra cevap almadan, cevapları tahlil ve tenkide tâbî tutmadan Meclisi terk etmek, bilmem asıl maksada ne derecede hizmet eder*” demektedir⁶²¹.

Hükümetin görüşünü açıklamak için, son olarak, Adalet Bakanı Ankara Milletvekili Mümtaz Ökmen kürsüye gelmiştir. Ökmen, Şinasi Devrin’in gerekli cevapları verdiğini söylemiş ve bu yüzden uzun bir izaha girişmeyerek “(Şinasi Devrin) *Muhalefetin sayın ve narin mümessilini (Adnan Menderes’i) o hale getirdi ki benim ona nişan almam, eski bir avcı olarak yaralı bir kuşa saçma atmamak prensibine uymazdı*” demiştir⁶²².

Görüşmeler sonunda yapılacak oylamada Basın Kanunun 50. maddesi tasarıda geçtiği gibi değiştirilmiştir⁶²³.

Adnan Menderes, hükümetin kanun tasarısı olarak meclise getirdiği Basın Kanunundan başka, Cemiyetler Kanunu, Üniversiteler Kanunu⁶²⁴, Seçim Kanununda yapılan bazı değişiklikleri demokrasiye, yeni bir siyasî düzene ve anayasanın özüne uygun sınırlı değişiklikler olarak görmektedir⁶²⁵. Üstelik, Menderes, demokrasiyi geliştirecek bu değişiklikler de, yenilikçi ve atılımcı bir düşüncenin değil, tereddüt ve endişenin hakim olduğu fıkriindedir⁶²⁶. Menderes, bu değişiklikler için “*Bu sınırlı*

⁶¹⁹ TBMM TD, aynı yer, s.281.

⁶²⁰ TBMM TD, aynı yer, s.282.

⁶²¹ TBMM TD, aynı yer, s.282. Hatta, Devrin, konuşmasının sonunda, Menderes’in mecliste bulunmadığı için üzgün olduğunu söyleyince, Maraş milletvekili Rasih Kaplan “*Ne diye müteessir olacaksınız?*” diye sormuş ve sözünü şöyle tamamlamıştır: “*Bu kadar teessüre değmez*”. Bkz. TBMM TD, aynı yer, s.283.

⁶²² TBMM TD, aynı yer, s.284.

⁶²³ TBMM Kanunlar Dergisi, Ankara 1946, c.28, s.788; T.C. Resmi Gazete, Kanun No: 4835, S. 6336 (18 Haziran 1946).

⁶²⁴ Menderes, bu konuda görüş bildirmemiştir.

⁶²⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem. 7, Birleşim. 64, Oturum. 1, Cilt. 24, s.270 (13.06.1946).

⁶²⁶ TBMM TD, aynı yer, s.270.

değişiklikler susuzluktan dudakları çatlamış bir insana bir damla su vermek kabilindendir” demektedir⁶²⁷.

IV- Recep Peker Hükümetinin Kurulması

Meclisin sekizinci dönemi, 5 Ağustos 1946 tarihinde açılmıştır. Aynı gün, İsmet İnönü tekrar Cumhurbaşkanı seçilmiştir. İnönü kürsüye çıkarken ve çıktıktan sonra CHP’li milletvekillerince dakikalarca ayakta alkışlanırken; DP’liler ise önceden aldıkları karara göre hareket ederek alkış yapmadan yerlerinde oturmuşlardır⁶²⁸. Meclis Başkanlığına ise İstanbul Milletvekili emekli general Kâzım Karabekir seçilmiştir⁶²⁹. Hükümeti kurma görevi de Recep Peker’e verilmiştir.

6 Ağustos’ta, Recep Peker, Başbakan olarak kabinesini kurmuştur.

Peker’in kabinesi şu bakanlardan kuruludur⁶³⁰ :

Adalet Bakanı	Mümtaz Ökmen (Ankara)
Millî Savunma Bakanı	Cemil Cahit Toydemir (İstanbul)
İçişleri Bakanı	Şükrü Sökmensüer (Gümüşhane)
Dışişleri Bakanı	Hasan Saka (Trabzon)
Maliye Bakanı	Halit Nazmi Keşmir (Tokat)
Millî Eğitim Bakanı	Reşat Şemsettin Sirer (Sivas)
Bayındırlık Bakanı	Cevdet Kerim İncedayı (Sinop)
Ekonomi Bakanı	Tahsin Bekir Balta (Rize)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Behçet Uz (Denizli)
Gümrük ve Tekel Bakanı	Tahsin Çoşkan (Kastamonu)
Tarım Bakanı	Faik Kurdoğlu (Manisa)

⁶²⁷ TBMM TD, aynı yer, s.270.

⁶²⁸ Asım Us, *a.g.e.*, s.684.

⁶²⁹ TBMM TD, D.8, B.1, O.1, c.1, s.2. Karabekir 379 oy alırken; diğer aday Y.Kemal Tengirşenk, 58 oy almıştır.

⁶³⁰ Kâzım Öztürk, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları*, 1968, s.281 ve Türker Sanal, *Türkiye’nin Hükümetleri*, s.126; *Ulus*, 7 Ağustos 1946; *Cumhuriyet*, 7 Ağustos 1946; *Vatan*, 7 Ağustos 1946. 19 Eylül 1946 tarihinde yeni iki bakanlık daha kurulmuş ve bu, Peker Hükümetinde bir değişikliğe yol açmıştır. Bu değişikliğe göre, Adalet Bakanı olan Mümtaz Ökmen “Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı” olmuş, onun boş bıraktığı Adalet Bakanlığına ise Zonguldak Milletvekili Şinasi Devrin atanmıştır. Diğer “Devlet Bakanlığına” da, Çankırı Milletvekili M.Abdülhalik Renda getirilmiştir. Peker Hükümetindeki asıl büyük değişiklik 5 Eylül 1947’de gerçekleşmiş ve beş bakanlıkta yeni atamalar yaşanmıştır. Buna göre, istifa eden Cemil C. Toydemir’in yerine Millî Savunma Bakanlığına İzmir Milletvekili Münir Birsal; yine istifa eden Şükrü Sökmensüer’in yerine İçişleri Bakanlığına Erzurum Milletvekili Münir Hüsrev Göle; T.Bekir Balta’nın yerine Ekonomi Bakanlığına Diyarbakır Milletvekili Cavit Ekin; istifa eden Faik Kurdoğlu’nun yerine Tarım Bakanlığına İzmir Milletvekili Şevket Adalan atanmışlardır.

Ulaştırma Bakanı

Şükrü Koçak (Erzurum)

Ticaret Bakanı

Atıf İnan (İzmir)

Çalışma Bakanı

Tahsin Bekir Balta (Rize)

14 Ağustos günü, Recep Peker'in Hükümet programı Mecliste okunmuş⁶³¹, bu konuda görüşmeler yapılmıştır. İktidar-muhalefet arasındaki ilk anlaşmazlık da, bu konuda ortaya çıkmıştır. Çünkü, CHP'liler Hükümet programının aynı günde görüşülüp kabul edilmesinde ısrar ederlerken, DP'liler ise her zaman olduğu gibi bu defa da iş aceleye getirilerek muhalefetin görüşlerini belirtmek imkanının verilmediğini iddia etmişlerdir⁶³². Nitekim, DP'nin sözcüsü olarak bir konuşma⁶³³ yapan Adnan Menderes de, Hükümet programının içeriğine değil, yapılacak görüşmelerin şekline eleştiriler getirmiştir.

Menderes, kendisinden önce, DP adına konuşma yapan Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'ın usûl üzerine sarf ettikleri sözlere paralel olarak, bu iki milletvekilinin sözlerini tamamlayan bir konuşma yapmıştır.

Menderes ve arkadaşları, Hükümet programının Mecliste okunmadan birkaç gün önce Demokrat Partinin incelemesi için kendilerine verilmesini Başbakan Peker'den rica etmişlerdir; ancak program kendilerine verilmemiştir⁶³⁴. Metin Toker'e göre, bu teklif kabul edilebilirdi; fakat Peker bu işi inada bindirmişti⁶³⁵. Gerçi, Meclisin o zamana kadar olan işleyişinde böyle bir gelenek yoktur ve yapılan da, hükümet programının okunur okunmaz görüşülmesi ve güven oylamasına geçilmesidir. Fakat, o zamana kadar da, mecliste sadece tek parti vardı⁶³⁶.

Bu defa, Hükümet programı okunduktan hemen sonra DP'liler, Meclis Başkanlığına, görüşmelerin iki gün sonraya tehir edilmesini rica eden bir teklif vermişlerdir⁶³⁷. Fakat, bu teklif de anayasanın 44. maddesine aykırı olduğu ileri

⁶³¹ Peker'in konuşması için, bkz. *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem. 8, Birleşim.3, Oturum.1, Cilt.1, s.27-37 (14.08.1946).

⁶³² Kemal Karpaz, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.149.

⁶³³ *TBMM Tutanak Dergisi*, D. 8.B.3, O.2, c.1, s.59-60 (14.08.1946).

⁶³⁴ *TBMM TD*, D.8, B.3, O.1, c.1, s.59 (Adnan Menderes'in sözleri).

⁶³⁵ M.Toker, *a.g.e.*, s.140.

⁶³⁶ Görüşmeler sırasına, Meclisin hiçbir devresinde böyle bir teamülün olmadığı söylenince Fuat Köprülü, "O zaman Meclis tek partiliydi" diye seslenmiştir. Bkz. *TBMM TD*, aynı yer, s.39.

⁶³⁷ Hem Fuat Köprülü, hem de Refik Koraltan, Hükümet programı hakkında DP'nin ortak bir karara varabilmesi için görüşmelerin iki gün sonraya ertelenmesini istemişlerdir. Fuat Köprülü şöyle demektedir: "75 dakika süren bu program devletin iç ve dış siyasetine ait ana prensibinden başlayarak kibritlerin ıslahuna kadar; memleketin genel hayatına alakadar eden bin bir meseleden bahsediyor. DP,

sürülerek kabul edilmemiştir⁶³⁸. Anayasanın 44. maddesinin son fıkrası ise, Hükümetin tutacağı yolu ve siyasî görüşünü en geç bir hafta içinde bildireceği ve ondan güven alacağını belirtmekteydi⁶³⁹. Menderes ise, yaptığı konuşmasında, bu görüşü, Anayasaya engel bir taraf olmadığını belirterek ikna edici bulmamıştır⁶⁴⁰.

Ayrıca, CHP’li bazı milletvekilleri, görüşmelerin iki gün sonraya bırakılması konusunda, güven oyu alıp almayacağı şüpheli olan bir Hükümetin işbaşında bulunmasının getireceği siyasî bir mahzurdan söz etmişlerdir⁶⁴¹. Menderes’e göre, bu iddia da gerçek dışıydı, hatta bir vehimdi. Çünkü, CHP Meclis Grubunun 13 Ağustos’taki toplantısında, yani hükümet programının mecliste okunmasından bir gün önce, Peker Hükümetinin güven oyu aldığı herkesçe bilinmekteydi⁶⁴².

Menderes’in, kendi konuşmasını, Hükümet programı okunurken yazılı hale getirerek hazırladığı anlaşılmaktadır. Çünkü, Menderes, konuşmasının başında, partisi Demokrat Parti’nin, hükümet programına yöneltecekleri eleştirilerinin kamuoyunca öğrenilmesi imkanından mahrum bırakıldığını söylediğinde, CHP’li Rize Milletvekili Dr. Saim Ali Dilemre “*Öyle diyorsun amma, yazmışsın bile*” diye karşılık vermiş ve bu, CHP sıralarında gülüşmelere neden olmuştur⁶⁴³.

Menderes, sözlerinin devamında ise şöyle demektedir: “*Hükümetçe, koskoca bir teşkilat geniş bir cihazla ancak bir haftada hazırlanmış olan ve iktidar partisince de enine boyuna müzakere edilerek kabul edilmiş bulunan bir Hükümet programına kulaktan dinlemekle hemen cevap vermeye kalkışmayı asla doğru bulmamaktayız. Bu işi hafife almak, kamu oyuna önem vermemek ve bizzat BMM’ye ve Millet kürsüsüne layık olduğu yüksek saygıyı göstermekte kusur etmek demek olur. Hükümet programına cevap*

Hükümet programı hakkında kendi mütalâa ve tenkitlerini arz etmeyi kendisi için bir borç bilir. Ancak, şimdi dinlediğimiz ve yeni elimize aldığımız bu program hakkında partimizin tenkitte ve mütalâada bulunması için müzakerenin Cuma’ya (16 Ağustos 1946’ya) geciktirilmesini rica ediyorum”. Fuat Köprülü’nün konuşması için, bkz. TBMM TD, aynı yer, s.38 ve 43-44; Refik Koraltan’ın konuşması için, bkz. TBMM TD, aynı yer, s.40-41 (14 Ağustos 1946).

⁶³⁸ TBMM TD, aynı yer, s.38 (Süreyya Özgeevren’in sözleri); aynı yer, s.39 (Hasan Fehmi Ataç’ın sözleri); aynı yer, s.39 (Şefik Tuga’ın sözleri); aynı yer, s.41 (Sedat Pek’in sözleri); aynı yer, s.42 (Muhittin Baha Pars’ın sözleri).

⁶³⁹ Suna Kili-A.Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, s.120.

⁶⁴⁰ TBMM TD, aynı yer, s.59.

⁶⁴¹ Örneğin, Balıkesir Milletvekili Süreyya Özgeevren, “*Hükümet muallakta duramaz. Meclisin bu yeni Hükümet hakkında güven kanaatini bildirmesi lazımdır. Aksi takdirde güvensiz geçecek günler içinde biz Hükümetin Devlet ve Millet idaresinde düşer olacağı vaziyetin vasfı zaaf veya tereddüt olabilir*” demektedir. Bkz. TBMM TD, aynı yer, s.39.

⁶⁴² TBMM TD, aynı yer, s.59.

⁶⁴³ TBMM TD, aynı yer, s.59.

vermek gibi gayet önemli bir konuda, o sırada sonradan düşünülmüş, akla gelivermiş sözler değil, incelemeye dayanan fikir ve mütalaalar olması icap eder”⁶⁴⁴.

Menderes, ayrıca, programın eleştirisinin Demokrat Parti adına kendisi tarafından yapılabilmesi için, yine Demokrat Parti tarafından önceden görüşülerek karara varılması gerektiğinden söz etmiştir⁶⁴⁵. Fakat, ona göre, çok kısa bir zaman bile bırakılmamıştı ve dolayısıyla, DP’ye eleştiri imkanı verilmemişti.

Menderes, partisinin programı eleştirememesini, ülke için zararlı bulmaktadır. Çünkü, ona göre, Hükümet Programının tenkidini ve tahlilini millet öğrenmeli idi ve bu tenkit, esaslı bir tenkide dayanmalı idi. Buna imkan verilmemekle millet kürsüsünün serbestisi sınırlandırılmış oluyordu⁶⁴⁶.

Menderes, aynı konuşmasında, Peker Hükümeti ile demokratik anlamda bir geri dönüşün yaşanacağından şüphe ettiğini belli etmiştir. Menderes, şöyle demektedir:

“Vaktiyle tek parti esasına göre yapılmış ve hâlâ yürürlükte olan kanunların kaldırılması şöyle dursun, basın hürriyetini, toplanma, cemiyet kurma hürriyetlerini yeniden sınırlayan kanunların hazırlanmakta olduğunu teessürle iştirmektedir”.

Aslında, Menderes’in şüphesi, Başbakanlığa atanan Recep Peker’in, tek partili sistemi savunduğunun bilinmesidir. Hükümeti kurma görevinin Peker’e verilmesi, CHP’nin niyetleri konusunda Demokrat Partide şüpheler uyandırmıştır⁶⁴⁷.

Menderes, konuşmasını, *“Hükümet programının görüşmelerine katılmamak durumunda bırakıldığı için partimiz derin bir teessür duymakta olduğunu arz etmek mecburiyetindedir”* diyerek bitirmektedir⁶⁴⁸.

Menderes, bu konuşmasından sonra meclis salonundan dışarı çıkmıştır⁶⁴⁹. Menderes’in bu hareketinin, tamamen şahsî olduğu söylenemez. Fakat, aynı zamanda, Demokrat Parti grubunun böyle bir durumda topluca meclis salonunu terk etme kararı almadığı da bilinmektedir. Bu durumda, Menderes ve bazı DP’lilerin, belki de büyük bölümünün görüşmelere katılmaması, anlık bir tepkiden doğmuş olmalıdır. Çünkü, Menderes’ten sonra konuşan Milletvekillerinden Tahsin Banguoğlu Meclis salonunu

⁶⁴⁴ TBMM TD, aynı yer, s.59.

⁶⁴⁵ TBMM TD, aynı yer, s.59.

⁶⁴⁶ TBMM TD, aynı yer, s.60.

⁶⁴⁷ K.Karpat, a.g.e., s.149.

⁶⁴⁸ TBMM TD, aynı yer, s.60.

⁶⁴⁹ Nitekim, kendisinden hemen sonra kürsüye gelen Rize Milletvekili Saim Ali Dilemre, Menderes’e hitaben *“Dışarı çıkma, dinle. Daima böyle yaparsın. Doğru değildir. Olmaz ki böyle !”* diye konuşmuştur. Bkz. TBMM TD, aynı yer, s.60.

terk eden DP'lilere, onların Meclis sıralarında oturmalarını istediklerini söyleyince, DP'nin kurucusu ve İçel Milletvekili Refik Koraltan “*oturuyoruz*” diye bağırmıştır⁶⁵⁰.

Rize Milletvekili Saim Ali Dilemre'ye göre, Menderes söyleyeceklerini pekala söylemişti ve zaten fazla da bir şey söyleyemezdi. Dilemre, hükümet programının görüşülmesinin, bir kanun görüşmesi olmadığını belirterek “*bu program öyle bir programdır ki, 30 sayfa içine sıkıştırılmıştır. Fakat, müzakere, bir kanun müzakeresi şeklinde olsaydı, bunu üç sene müzakere etmek lazımdı. Çünkü, içinde belki 150 madde bulunacaktı. Keçi kanunları, orman kanunları falan... Dolayısıyla, herkes emindir ki, bunlar ana hatlarıdır*” demektedir⁶⁵¹. Dilemre, muhalefetin yargılayıcı bir üslup takındığını şu cümlesiyle anlatmaktadır: “*Müsaade buyurunuz, burası Ankara'dır, Nuremberg Mahkemesi değildir*”⁶⁵².

Dilemre, muhalefetin yapması gerekenin de, programı ana hatlarıyla cevaplandırması olduğunu “*Demokrat arkadaşlarımız da istediklerinin ana hatlarını 4-5 saat içinde söyleyebilirler*” diyerek ifade etmektedir. Bunun için, Dilemre'ye göre, ne kağıda yazmaya, ne de başka bir şeye gerek vardı⁶⁵³.

Sadece Dilemre değil, sonraki konuşmacıların hemen tamamı da, programdan daha çok Menderes'in sözlerini eleştirmişlerdir.

Gaziantep Milletvekili Cemil Sait Barlas, Menderes'in konuşmasını bir “*gazeteye başmakale yazar*” gibi olduğunu söylemiştir. Barlas'a göre, Menderes, meclis kürsüsünden yine propaganda yapmaktaydı⁶⁵⁴.

Bingöl Milletvekili Tahsin Banguoğlu ise, Menderes'in, görüşmelerin ertelenmesi hakkındaki teklifinin iyi niyete dayanmadığını, amacının meclis görüşmelerini “*bulandırmak*” olduğunu ifade etmiştir. Banguoğlu, Menderes'i “*yaramaz bir çocuğa*” benzetmiş ve onun “*Akar, berrak bir suya adeta bir taş atıp, onu bulandırmak istediğinden*” bahsetmiştir. Banguoğlu, Menderes'in bu hareketini sadece Mecliste değil, halk arasında da yaptığını iddia etmiştir. Banguoğlu, bu hareketi, bir çeşit “*yumruklamaya*” benzetmiş ve Menderes'in “*bir yumruk vurup, kaçtığından*” söz etmiştir⁶⁵⁵.

⁶⁵⁰ TBMM TD, aynı yer, s.63.

⁶⁵¹ TBMM TD, aynı yer, s.60.

⁶⁵² TBMM TD, aynı yer, s.61.

⁶⁵³ TBMM TD, aynı yer, s.61.

⁶⁵⁴ TBMM TD, aynı yer, s.63.

⁶⁵⁵ TBMM TD, aynı yer, s.63.

Bingöl Milletvekili Feridun Fikri Düşünsel, dünyanın hiçbir yerinde hükümet programının görüşülmesinin ertelenmediğini, bu durumun hükümetin ülke yönetimine henüz hazır olmadığı anlamını taşıdığını söylemiştir. Düşünsel, Menderes'in oturumu terk etmesini muhalefetin denetim hakkını kullanmadığı şeklinde yorumlamış ve Menderes'in bu hareketini şu sözleriyle eleştirmiştir:

“Allah müsaade etseydi, fen müsaade etseydi, büyük Türk milleti televizyonla şu dakikadaki manzarayı gözleriyle görseydi, görmeliydi. Evet, kim kaçmış denetim (görevinden) ”

Düşünsel, muhalefete hiçbir yerde mühlet verilmediği görüşündedir. Düşünsel'e göre, *“muhalefet her an her dakika atının ve eğerinin üzerinde bulunacaktır. Çantasında ne kadar ok varsa muhalefetin sinesine saplayacaktır”*⁶⁵⁶.

Maraş Milletvekili Dr. Kemalî Bayizit, Menderes'in sözlerini *“kalpleri kıran”* bir konuşma olarak değerlendirmiştir. Bayizit, Menderes ve partisi DP'nin Peker kabinesine güven oyu vermemek konusunda önceden karar verdiklerini ve görüşmelerin ertelenmesini isteyerek bir parti taktiği yaptıklarını söylemiştir⁶⁵⁷.

İstanbul Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver, Menderes'in sözlerini ağır ve aşırı bulmuşsa da, onun yaptığı konuşma, diğer konuşulanlara göre oldukça ılımlıdır, hatta, adeta iki partinin arasını bulmaya çalışır mahiyettedir. Çünkü, Tanrıöver sözlerinin devamında muhalifleri DP'lilerin *“ruhunu kırmamak”* için bazı konulara değinmeyeceğini ve iktidar-muhalefetin birbirlerine hoşgörü ile geniş davranması gerektiğini söylemiştir. Tanrıöver, DP'li bazı milletvekilleri ile geçmişin sevap ve günahlarını paylaştıklarını ve onların uzun süre beraberce çalıştıkları dostları olduğunu ifade etmiştir. Tanrıöver, iktidar partisi olarak muhalefetin denetim görevinin gerekliliğine inandıklarını belirttikten sonra içinde bulundukları siyasî ortamı *“İklimimizin pek müsait olmadığı bir ağacı topraklarımıza diktik, bu ağacın yetişmesini, gelişmesini istiyoruz. Bu çabuk kopan inşial rüzgarları onun dallarını kırmasın, onu kurutmasın. Kendileri çalışsınlar, biz de çalışalım. Diktiğimiz bu yeni aziz ve mübarek ağacı bu toprakta tutturalım”* şeklinde tasvir etmiştir⁶⁵⁸.

⁶⁵⁶ TBMM TD, aynı yer, s.65-66.

⁶⁵⁷ TBMM TD, aynı yer, s.66.

⁶⁵⁸ TBMM TD, aynı yer, s.67-68.

Tanrıöver'in konuşmasından sonra, Trabzon Milletvekili Sırrı Day, görüşmelerin yeterliği hakkında Meclis Başkanlığına bir önerge vermiştir⁶⁵⁹. Bingöl Milletvekili Feridun Fikri Düşünsel ise, bu durumun Meclisin iç tüzüğüne aykırı olduğunu ileri sürerek önergeye karşı çıkmıştır. Çünkü, önergenin kabulü halinde bizzat Başbakan cevap veremeyecektir⁶⁶⁰. Bu arada Erzincan Milletvekili Sabit Sağıroğlu da, belki CHP için görüşmelerin yeterli olduğunu; fakat DP'li milletvekilleri söz istiyorlarsa "*sabaha kadar bile olsa*" görüşmelerin devam etmesi gerektiğinden söz etmiştir⁶⁶¹.

Önerge sahibi Sırrı Day, aleyhte görüşler karşısında önergesinin açıklamasını yapmıştır. Day'a göre, DP'li milletvekilleri konuşmak istiyorlarsa görüşmeler tabîî ki devam etmeliydi; fakat onlar fikirlerini söylemişlerdi⁶⁶².

Sonunda, söz Başbakan Recep Peker'e verilmiştir. Başbakan Peker, önce tecrübeli bir ana parti olarak yanlarında bir muhalefet partisini yaşatacaklarını ve meclisin genel çalışmalarında faydalı bir unsur olarak çalışmalarına yardım edeceklerini ifade etmiştir. Peker, Menderes'in Meclis kürsüsünün serbestliği konusunda söylediklerini, demokrasiyi baltalama yolunda hatalı ve ölçü kabul etmeyecek kadar ağır bulduğunu ve böylelikle muhalefetin mazlum tavır takındığını belirtmiştir⁶⁶³.

Peker'in konuşmasından sonra güven oylaması yapılmıştır. Oylama sonucunda, TBMM, Peker Hükümetine oy çokluğu ile güvenini bildirmiştir⁶⁶⁴. Adnan Menderes ise, oylama sırasında Meclis salonuna dönmüş ve diğer Demokrat Partililer gibi ret oyu kullanmıştır⁶⁶⁵.

V- 1947 Yılı Bütçe Görüşmeleri

1946 yılından itibaren senelik bütçe 1 Ocak'tan başlamıştır. Bundan dolayı, 1947 yılının bütçesi 14 Aralık'tan itibaren Mecliste görüşülmeye başlanmıştır.

⁶⁵⁹ TBMM TD, aynı yer, s.68.

⁶⁶⁰ TBMM TD, aynı yer, s.68.

⁶⁶¹ TBMM TD, aynı yer, s.68

⁶⁶² TBMM TD, aynı yer, s.68. Day, önergesini savunurken bu arada sarf edeceği "*Demokrat Parti görevinden kaçmıştır*" sözü üzerine, DP'li sıralardan "*Kaçmadı*" sesleri yükselmiştir (aynı yer).

⁶⁶³ TBMM TD, aynı yer, s.69-70.

⁶⁶⁴ TBMM TD, D.8, B.3, O.2, c.1, s.70-71(14.08.1946). Oylama sonucu; Üye sayısı: 465, Oy verenler: 431, Kabul edenler:378, Oya katılmayanlar: 30, Reddedenler:53, Çekinirler: - , Açık Milletvekilleri: 4. (s.71).

⁶⁶⁵ TBMM TD, aynı yer, s.74.

1-Menderes'in Bütçe Eleştirisi

18 Aralık günü, DP'nin görüşlerini yapmak üzere Adnan Menderes bir konuşma yapmıştır⁶⁶⁶.

Menderes, önce Başbakan Recep Peker'in konuşmalarını cevaplandırmak istemiştir. Menderes'e göre, Peker'in konuşmasında iki hedef göze çarpmaktadır. Birinci hedef, Peker'den sonra bütçe hakkında konuşacak muhalif milletvekillerinin eleştirilerinin etkisini hemen azaltmak istenmesidir. İkinci hedef ise, iç politikayla ilgili şiddetli bir lisan kullanarak muhalefete karşı bir çeşit ürkütme taktiği kullanmaktır⁶⁶⁷.

Menderes, ikinci hedef üzerinde biraz daha durmuştur. Menderes'e göre, Peker'in konuşmasında, siyasî tahrikler sonucunda ülkenin herhangi bir yerinde çıkacak karışıklıkların önleneceği sözleri dikkat çekmekteydi. Menderes, Peker'in “*siyasî tahrikler*” tabiri ile çok partili hayata geçişi mi ima ettiğini sormuştur. Fakat, Demokrat Parti böyle bir imanın etkisi altında kalmayacak kadar sağlam bir durumdaydı. Menderes, bu konuda, “*Demokrat Parti kuruluşundan bu güne kadar kanunî yollarla ve kanun vasıtasıyla mücadeleyi kendisine en mukaddes bir ilke edinmiştir. Memleketin iç emniyetini bozacak, dışardan haysiyet ve itibarı sarsacak bir hareket karşısında, hükümetin vazifesinde göstereceği en küçük dikkatsizliği ilk önce ve en şiddetli olarak Demokrat Partinin tenkit edeceğini arzvetmeliyim*” demektedir⁶⁶⁸.

Menderes, bütçenin tanımını yapıp, önemini vurguladıktan sonra, Bütçe görüşmelerinde Devletin mali ve ekonomik durumunun her şeyiyle Meclis tarafından bilinmesi gerektiğini belirtmiştir. Bunun için ise, şunlar yapılmalıdır⁶⁶⁹:

1- Yıllık millî gelir ve millî gelirin hangi çalışma gruplarına ne oranda isabet ettiği konusunda bilgi sahibi olmak gerekir. Bu durumun, vergilerin belirlenmesinde ve ekonomik faaliyet gruplarının her birinin genel masraflara katılım oranlarının adilâne tayin etmek konusunda büyük önemi vardır.

⁶⁶⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem. 8, Birleşim. 18, Oturum.1, Cilt. 3, s.15-23 (18.12.1946); T.C. Başkanlık Cumhuriyet Arşivi, Başbakanlık Özle Kalem Müdürlüğü, Dosya. A6, Yer nu.12.73.1.148 ve Adnan Menderes'in Bütçe Umumi Heyeti Hakkındaki Demeci, DP Başkanlığı Yayınları, Ankara 1946(Bu kitap, Menderes'in konuşmasının başında Peker'le ilgili sarfettiği sözlerine yer vermemiştir). Bu konuşmasını, hemen aynısını, belki daha da açarak yapacağı 30 Aralık günkü konuşması için, bkz. TBMM TD, D.8, B.27, O.2, c.3, s. 836-843 (30.12.1946). Bu konuşmanın tamamını, ayrıca, Vatan Gazetesi 31 Aralık 1946 ve 1 Ocak 1947 günkü sayfalarında yer vermiştir.

⁶⁶⁷ TBMM TD, aynı yer, s.15.

⁶⁶⁸ TBMM TD, aynı yer, s.15.

⁶⁶⁹ TBMM TD, aynı yer, s.16.

2- Vatandaşların özel idarelere, belediyelere, köy bütçelerine ödemekte oldukları vergiye benzer yükümlülük ve ödemelerin nelere karşılık olduğunun da bilinmesi gerekir. Bu durum, kamu hizmet ve masraflarının vatandaşlara ne yüklediğinin bilinmesine yardımcı olur.

3- Kamu İktisadî Teşekküllerinin bağlı oldukları işletme ilkeleri ile bu ilkelerin uygulanma biçiminin ve sonuçlarının da bilinmesinin gereği vardır. Çünkü, bu teşekküllerin gerek tesis masrafları ve gerekse kullandıkları sermayeler büyük rakamlara karşılık gelmektedir. Ayrıca, bu teşekküllerin faaliyetlerinin olumlu ya da olumsuz etkileri, hem millî ekonomide, hem de vatandaşların günlük hayatında kuvvetle hissedilmektedir.

Menderes'e göre, ancak bu üç husus Meclis tarafından etraflıca bilindikten sonra, bütçenin incelenmesi ve düzenlenmesi konusunda sağlam esaslara dayanmak mümkün olabilirdi⁶⁷⁰. Halbûki, bütçe komisyon raporu bütçeye nüfuz edemeyecek kadar oldukça kısıydı. Öyle ki, bu hususlarda bilgi ve ayrıntı vermekten kaçınılmıştır denilebilirdi. Ayrıca, rapor hükümetçe yapılan beyanların bir tekrarından ibaretti⁶⁷¹.

Menderes'e göre, bütçe tetkikini güçleştiren bazı hususlar vardır. Bu hususlardan birisi, bütçenin düzenlenme biçimidir. Örneğin, “özlük haklar” başlığı altında gösterilenlerden başka, bütçede çeşitli kısımlarda özlük hak olarak ayrılmış ödenekler göze çarpmaktadır⁶⁷².

Menderes'in tespitlerine göre, bütçede 1947 yılı için kabul edilen özlük haklar miktarı toplam 384 milyon lira olarak görülmektedir. Hâlbuki, Devletin bütçeden özlük haklar olarak ödeyeceği toplam miktar sadece bundan ibaret değildir. Buna karşılık, bütçenin diğer kısımlarında özlük haklardan sayılan ödenek 76 milyon lirayı bulmaktadır. Özlük haklar toplamının bir kaleme gösterilmemesi ise, bütçenin karışıklığına yol açmaktadır⁶⁷³.

Menderes'e göre, bütçe tetkikini güçleştiren diğer bir husus da, Millî Korunma, Türk Parasını Koruma ve Merkez Bankası kanunları gibi bazı özel kanunlarla Meclis yetkilerinin iktidara devredilmiş olmasıydı. Meclisin verdiği bu yetkilerle Hükümet tarafından, vergiye benzer gelirler sağlanmakta, harcamalar yapılmakta, fonlar ve

⁶⁷⁰ TBMM TD, aynı yer, s.16.

⁶⁷¹ TBMM TD, aynı yer, s.16.

⁶⁷² TBMM TD, aynı yer, s.16.

⁶⁷³ TBMM TD, aynı yer, s.16.

kadrolar oluşturulmaktadır. Fakat, bu durum, gelir, harcama ve işlemlerin bütçe dışında kaldığını, dolaylı olarak da Meclis kontrolü dışında geliştiğini göstermekteydi⁶⁷⁴.

Bütçenin Genelliği ilkesi

Menderes'e göre, bütçe dışındaki gelirler sadece bunlarla sınırlı değildi. Döviz alım satımları, primler, devletçe el konan bir kısım ziraî ürünlerin satışından elde edilen karlar da bütçe dışında kalmaktaydı. Ayrıca, Merkez Bankasında 135 tona varan birikmiş altınlar da, adeta dolaylı bir vergi olarak, bütçe gelirleri arasında yer almamaktadır. Bu durum, bütün gelir ve giderlerin bütçede görülmesi demek olan bütçenin genelliği ilkesine bir aykırılığın göstergesiydi.⁶⁷⁵

Bütçenin samimiyeti

Menderes'e göre, Meclisçe kabul edilen bütçelerle, bütçe kesin hesaplarının karşılaştırılmasından sonra, gelir-gider tahminlerinde büyük ölçüde hataların yapılmasının, beklentilerde samimiyet kuralına gereği kadar değer verilmediğini göstermekteydi⁶⁷⁶. Menderes, bu konudaki iddiasını delillendirmek için Milli Savunma Bütçesini örnek olarak göstermektedir.

1938 yılı Milli Savunma Bütçesi için ayrılan miktar 117 milyon lira iken; 1947 yılı için Millî Savunma Bütçesine ayrılan miktar 357 milyon liradır. Menderes'e göre, 1947 Millî Savunma Bütçesi, 1938 Bütçesine göre % 350 artmıştır. Bu fark görünürdeydi ve esas fark, fiyat ve para şişkinliğinden doğmaktaydı. Ayrıca, bu rakamlar satın alma gücü olarak değerlendirildiğinde, 1947 yılı ile 1938 yılı karşılaştırılamazdı⁶⁷⁷. Fakat, Menderes, 1947 yılında Millî Savunma harcamaları için ayrılan miktarın, bütçe yılının ortasında Hükümetçe askerî ihtiyaçlar ileri sürülerek önemli miktarlarda ödeneğin isteneceğini tahmin etmektedir. Bu tahminini üç sebebe bağlamaktaydı⁶⁷⁸:

1-“*Yedi Eylül Kararları*” diye bilinen 1946 Devalüasyonu ile yaşanan fiyat artışları.

2-Milli Savunma Bakanlığının Toprak Mahsûlleri Ofisine (TMO'ya) 51 milyonu bulan borçları

⁶⁷⁴ TBMM TD, aynı yer, s.16-17.

⁶⁷⁵ TBMM TD, aynı yer, s.17.

⁶⁷⁶ TBMM TD, aynı yer, s.17.

⁶⁷⁷ TBMM TD, aynı yer, s.18.

⁶⁷⁸ TBMM TD, aynı yer, s.17-18.

3-Terhis ve celp sürelerindeki değişiklik kararından sonra, 1924 doğumluların geç terhis edilmesi ve 1920 doğumluların ise ilk tahminlerden fazla olması yüzünden 33 milyon liralık ortaya çıkan istek.

Fakat, Menderes, savaş sonrası dönemde milli savunma ihtiyaçlarında yapılması düşünülen tasarrufların, bütçede bir rahatlamaya yol açacağı yolundaki hükümet görüşünü hatalı bulmaktadır. Çünkü, ona göre, modern bir ordunun çekirdeğini kurmak mecburiyeti karşısında bulunduğu için milli savunma bütçesinin aynı miktarlarda tutulması fikrindeydi⁶⁷⁹.

Bütçe açığı

Menderes, hükümetin gerekçesini gerçekçi ve haklı bulmamaktadır. Hükümetin gerekçesinde, bütçe açığının 117 milyon lira olduğu ve bu açığın genel toplamın % 10-14'ünü oluşturduğu belirtilmiştir. Bu açığında da, yapı, tesis gibi daha çok bayındırlık işler için ayrılan ödenekten ileri geldiği kaydedilmiştir. Menderes'e göre, bütçenin 1 milyar 100 küsür milyonluk gelirinden bayındırlık işlerine % 10 oranında bir ödeneğin ayrılması normalin çok altındaydı ve bunu "*olağanüstü işler yapıyormuş gibi göstererek*" bütçe açığını açıklamak da doğru olamazdı. Menderes, şöyle demektedir: "(Bayındırlık) işlerinin çoğu, esasen Devlet bütçesinin basit harcamaları arasında yer alması tabii olan ve hatta bazıları faydalı sayılamayacak işlerdendir"⁶⁸⁰. Menderes'e göre, bazı sahalardan elde edilecek tasarruflarla bayındırlık harcamaları borca gidilmeden karşılanabilirdi.

Tasarruflar

Menderes'e göre yıllardan beri tekrar edilmekte olan tasarruf düşünceleri, bu kez, yine uygulamaya geçirilememiş ve sözde kalmıştı⁶⁸¹.

Devlet Borçları

Menderes, devlet borçları konusunda bazı rakamlar vermiştir. Devletin borçları, 1939'dan 1946 yılının Eylül ayına kadar % 375 artarak 1 milyar 847 milyon lirayı bulmuştur. 1939'dan 1946 yılına kadar artış, 1 milyar 292 milyon liradır⁶⁸².

Menderes'in hesaplarına göre, bu devlet borçlarının % 46'sını (762 milyon lirasını) ise dalgalı borçlar teşkil etmektedir⁶⁸³. Bütçe komisyon raporunda, Hükümetin,

⁶⁷⁹ TBMM TD, aynı yer, s.23.

⁶⁸⁰ TBMM TD, aynı yer, s.18.

⁶⁸¹ TBMM TD, aynı yer, s.19.

⁶⁸² TBMM TD, aynı yer, s.19.

⁶⁸³ TBMM TD, aynı yer, s.19.

dalgalı borcun mümkün olduğunca azaltılmasına çalışılmakta olduğu belirtilmiştir. Rapora göre, Hükümetin bu konudaki tedbirleri şunlardır:

- 1- Kısa vadeli bonoları uzun vadeliye çevirmek,
- 2- Altın ve dövizlere yeni değer konulmasından faydalanılarak bir hesap işlemi yapmak,
- 3- Faiz oranlarını belirgin şekilde aşağıya çekmektir.

Menderes, bu tedbirleri memnunluk verici bulmakta ise de; diğer yandan, sorunun özüne etkileyecek mahiyette görmemektedir. Çünkü, ona göre, tedbirler gerçek bir ödeme sayılmazdı⁶⁸⁴. Bu durumda, iki milyara doğru çıkmakta olan ve giderek kabarma ve artma eğilimi gösteren Devlet borçlarının azaltılmasına yönelik esaslı bir çabanın olduğu kabul edilemezdi. Menderes, geleceği karamsar görerek *“bütçedeki borç ödeneklerinin önümüzdeki yıllarda daha yüksek rakamlara karşılık gelmesi ve Devlet bütçesini büsbütün sona erdirmesi derin bir endişe ile üzerinde durulacak bir sorun teşkil etmektedir”*, demektedir⁶⁸⁵.

Gelirler(Varidat) Bütçesi

Menderes’e göre, kaynakların ve ekonomik bünyenin zorlanarak bütçeye elde edilebilen gelirler toplamı yaklaşık 1 milyardı. Diğer taraftan, borçlar 1,5 milyarı aşmıştı. Dolayısıyla, bütçenin en azından 300 milyon lira açıkla kapanacağını tahmin etmek gerekirdi. Bu durumda, bütçe açığı, ya borçlar toplamına katılacak, ya da Hükümeti yeniden emisyon zorunluluğu karşısında bulunduracaktı⁶⁸⁶.

Vergi sistemi

Menderes, vergi sistemi konusunda bilinenleri tekrar etmiştir. Menderes’e göre, vergi sistemi, ülkenin ekonomik gerçeklerine ve bilimsel esaslara göre düzenlenmiş değildi. Özellikle, uygulamada, yükümlüyü her zaman zor durumda bırakmaktaydı. Dolayısıyla, vergi sistemi esas, şekil ve uygulama bakımlarından, rasyonel ve kökten acele yeniliklere ihtiyaç göstermekteydi⁶⁸⁷.

Menderes, vergi siyasetindeki başlıca esasları, gelir sahiplerinden i) gerçek kazanç üzerinden ve gelirlerine uygun, ii) haklı ölçülerde, iii) işlerini devama ve genişletmeye engel olmayacak şekilde almak üzere sıralamıştır⁶⁸⁸.

⁶⁸⁴ TBMM TD, aynı yer, s.19.

⁶⁸⁵ TBMM TD, aynı yer, s.20.

⁶⁸⁶ TBMM TD, aynı yer, s.20.

⁶⁸⁷ TBMM TD, aynı yer, s.20.

⁶⁸⁸ TBMM TD, aynı yer, s.20.

Menderes, vergi meselesinin, parlamentoları en çok uğraştıran konularından biri olduğunu belirttikten sonra, vergi sistemi ile ilgili yapılması gerekenleri ise şöyle sıralamıştır⁶⁸⁹:

- 1- Bütçedeki gelirlerin ağırlık merkezini dolaysız vergiler oluşturmalıdır.
- 2- Dolaylı vergilerinden, özellikle işlem ve tüketim vergilerinden mümkün olduğunca kaçınılmalıdır.
- 3- Gümrük tarifelerinin, zarûri gıda ve ihtiyaç maddeleri ile üretim araçlarını dışarda bırakacak şekilde, yeniden düzenlemesi gerekir.
- 4- Hayvan vergisi hemen kaldırılmalıdır.

Menderes, sonra, bu sıraladıklarını biraz daha ayrıntılı açıklamıştır.

Dolaysız (Vasıtasız) Vergiler

Menderes'e göre, vasıtasız vergilerin en önemlilerini kazanç, buhran, muvazene ve hava kuvvetlerine yardım vergileri oluşturmakta ve bu vergilerin bütçedeki yeri 349 milyon lirayı bulmaktaydı. Bu rakamın, 112,5 milyon lirası kazanç erbabından; 237,5 milyon lirası ise hizmet erbabından alınmaktaydı. Dolayısıyla, hizmet erbabından alınan vergi miktarının, kazanç erbabından alınan vergi miktarın iki katını aşkın olması dikkat çekiciydi. Menderes, bu tespitle, adaletsiz vergi dağılımına işaret etmekteydi⁶⁹⁰.

Dolaylı (Vasıtalı) Vergiler

Menderes'e göre, hükümet uzun zamandır sadece alması kolay olduğu için, olumsuz etkilerini hesaba katmayarak vasıtalı vergilerden yararlanmak yoluna gitmişti. Özellikle, darda olan vatandaşın geçim şartlarını etkileyen işlem vergisi üzerinde, savaş yıllarında hafifletmeler yapılmamış, aksine bu vergi oranı artmıştı. Bu durum da, en zarurî gıda maddelerini içine alacak şekilde alanını genişletmişti. Bunun tipik örneği zeytin yağı idi⁶⁹¹.

Hayvan vergisi

Menderes, hayvan vergisini, köylü ve çiftçi üzerinde, aşar karakterini taşıyan ilkel bir vergi olarak düşünmekteydi. Menderes, bu verginin, hayvan sahibinden, kazancın ne kadar olduğu araştırılmadan ve çeşitli yerlerdeki değer farkları

⁶⁸⁹ TBMM TD, aynı yer, s.20.

⁶⁹⁰ TBMM TD, aynı yer, s.20.

⁶⁹¹ TBMM TD, aynı yer, s.20-21.

gözetilmeden alındığını iddia etmiş, hemen kaldırılmasının hayırlı bir iş olacağını belirtmiştir⁶⁹².

Kalkınma

Menderes, bütçenin mevcut durumunun, en basit kalkınma hareketini yapacak güçte olmadığını düşünmektedir. Ona göre, bunu anlamak için, dört ay önce (Ağustos'da) okunan Hükümet programındaki sözlerle, bütçenin gösterdiği malî gerçek ve imkanları karşılaştırmak yeterliydi. Menderes, konuşmasının bu bölümünde, Peker'in hükümet programından tasarlanan bazı düşünceleri⁶⁹³ aktarmakta ve bunlardan bir kaçını ele alarak, bu ihtiyaçların karşılanabilmesi için harcanacak paranın "*akıllara durgunluk verecek azamette*" olduğunu belirtmektedir⁶⁹⁴. Örneğin, yıpranmış Devlet Demiryolları için 1 milyara yakın para harcamak gerekiyordu. Kurutma, taşkınlardan koruma ve sulama işlerinin 1 milyar 800 milyon liraya ihtiyaç gösterdiği söylenmekteydi. Ayrıca, on beş senede yapılması düşünülen 20 bin kilometrelik yol için, her sene 200 milyon lira harcanması gerekecekti. Dolayısıyla, bu üç örnek Hükümet programı ile bütçe hesaplarının uyuşmadığını göstermekteydi⁶⁹⁵. Menderes, daha ileri bir iddiayı "*yıllardan beri hep kalkınmadan söz ediyoruz. Halbûki, ülke senelerdir bir duraklama, hatta gerileme içindedir. Bunun en başta delili, bütçelerin en zarurî Devlet hizmetlerini dahi karşılamadıktan başka geriye bir yığın borç bırakmalarıdır*" şeklinde dile getirmektedir⁶⁹⁶.

İktisadî gerilemenin nedenleri

Menderes'e göre, her şeyden önce iktisadî geriliğinin nedenini, izlenen iktisadî ve mali politikaların hatalarında aramak gerekirdi. Ülke kalkınmasında öteden beri takip olunan yol iktisadî bünyenin kuvvetlendirilmesi ve onun malî külfetlere tahammül

⁶⁹² TBMM TD, aynı yer, s.21.

⁶⁹³ Menderes'in Peker'in Hükümet programından okuduğu bazı maddeler şunlardı: -Sanayileşme hareketine yeni şart ve imkanlardan faydalanılarak hızla devam edeceğiz. -Yer altı servetlerimizi değerlendirme konusundaki çalışmalarımızı artıracacağız. -Büyük enerji santralleri inşaat programımızı bir an evvel gerçekleştirmeye çalışacağız. -Üreticiye yeter miktarda araç sağlayacağız. -Yıpranarak eksilen taşıtları tamamlayacağız. -Bakım ve onarımı sağlamak için fabrikalar, atölyeler inşa edeceğiz. -Vagondan lokomotif kadar nakil araçlarını yurt içinde yapmak gayretini artıracacağız. Bütün şebekeyi artan nakliyata tahammül edecek şekilde yenileyeceğiz. -Liman ve iskeleleri modern bir şekilde cihazlandıracağız. Deniz endüstrisini gemi yapacak hale getireceğiz - Tütün bankası, kredi maritim bankası kuracağız. -Memur evleri yapacağız. - Kurutma, taşkınlardan koruma ve sulama işleri olarak şimdiye kadar başlanmış olan büyük su işlerine devam edeceğiz. - İlk on beş yıl içinde 20.000 kilometre yol yapacağız. Bkz. TBMM TD, aynı yer, s.21-22.

⁶⁹⁴ TBMM TD, aynı yer, s.22.

⁶⁹⁵ TBMM TD, aynı yer, s.22.

⁶⁹⁶ TBMM TD, aynı yer, s.22.

edebilecek bir hale getirilmesi değildi; iktisadî bünyenin bir “*maliyeci zihniyetiyle*” sömürülmesinden, elde edilen paraları iktisadî olmayan alanlara serpmekten, Türkiye için israf ve lüks sayılabilecek verimsiz sahalara sarf etmekten ibaret olmuştu⁶⁹⁷. Menderes, iktisadî geriliği özellikle izlenen politikaların bir sonucu olduğunu vurguladıktan sonra, “*yoksa, bu güzel yurttta bu büyük ve çalışkan milletin kaderi bu olmamak lazım gelirdi*” demektedir⁶⁹⁸.

Menderes, ayrıca, geniş örgütlü bürokrat bir devlet yapısının, ekonomik güçlülükle bağdaşmayacak ölçüde olduğunu belirtmiştir⁶⁹⁹. Menderes’e göre, memur, hizmetli ve emeklilerin maaşları, yani, bütçenin üç kalem harcamaları genel bütçenin büyük yekûnunu oluşturmaktaydı⁷⁰⁰.

Menderes, özellikle Kamu İktisadî Teşekküllerin bütçeye ağır yükler getirdiğini düşünmekte ve bu konuda, “*Devlet kapitalizmine kaymış gayet masraflı ve düşük randımanlarla çalışmakta olmalarına rağmen kendilerine yüksek kazanç hadleri temin edilmiş olan İktisadî Devlet Teşekküllerinin sebep olduğu maddi külfetler hesap edilecek olursa millî ve iktisadî bünyemize yükletilen ağırlığı tahmin etmekte hata görülmez*” demektedir⁷⁰¹.

Menderes, iktisadî geriliği aşmanın yollardan biri olarak, ekonomik kaynakların geliştirilmesine ayrılan ödeneğin artırılmasını görmekte ve bu yüzden bazı projelerin sonraya bırakılmasını veya daha ucuza mal edilmelerinin sağlanmasını istemektedir. Menderes, bu yeni projeleri de, yeni Meclis binası, teknik okullar, İstanbul, Ankara Üniversiteleri ve Halkevlerinin bina inşaatları olarak sıralamaktadır⁷⁰².

Menderes, iktisadî geriliği aşmanın diğer bir yolu olarak, devletçe tarımın desteklenmesinde görmektedir.

Tarım politikası

Menderes, tarımı millî gelirin en geniş kaynağı olarak görmektedir. Fakat, o zamana kadar, Devlet eliyle sulanabilen arazi toplamı, daha büyük bir çiftlik cesametini

⁶⁹⁷ TBMM TD, aynı yer, s.22.

⁶⁹⁸ TBMM TD, aynı yer, s.23.

⁶⁹⁹ TBMM TD, aynı yer, s.22-23.

⁷⁰⁰ TBMM TD, aynı yer, s.23.

⁷⁰¹ TBMM TD, aynı yer, s.23.

⁷⁰² TBMM TD, aynı yer, s.23.

aşamamıştı. Türk çiftçisi tabiat karşısında aletsiz ve vasıtasız olarak “*kendi kaderinde*” yaşamaktaydı⁷⁰³.

Menderes, konuşmasını, “*bugün müspet bir politika ve memleket görüşü ile kuvvetlerini ele alarak bunları mutlaka iktisadî bünyenin kuvvetlenmesine yönlendirerek bütün zorlukları birer birer yenmek mümkündür. Bu ise, içinde milletin güvenini duyan yeni bir şuur ve hamlenin eseri olabilir*” diyerek bitirmektedir⁷⁰⁴.

Menderes’in bu konuşması, muhalefette yaptığı ilk bütçe eleştirisidir. Uzun bir çalışma sonucunda yazılı hale getirilerek hazırlanmış olduğu anlaşılan bu konuşma, aynı zamanda, ciddi eleştirileri de içermektedir.

Menderes, eleştirilerine, önce, bütçeyi nasıl anladığını ortaya koyarak başlamıştır. Bütçelerin, aynı zamanda, bir hükümet programı niteliğinde olduğunu belirtmiştir. Bütçenin, Meclis için önemini vurguladıktan sonra, bütçenin her şeyinin Meclis tarafından bilinmesi gerektiğini söylemiştir. Menderes, Bütçe komisyon raporunun Hükümetin etkisinde kalınarak hazırlandığını; fakat, yeteri kadar açık olmadığı fikrindedir.

Menderes’e göre, bütçenin incelenmesini güçleştiren iki etkenden biri bütçenin düzenlenme biçimi, diğeri ise bazı özel kanunlarla Meclise ait yetkilerin hükümete verilmesidir. Bunlardan birincisi, mahiyet itibarıyla harcama çeşitlerinin incelenmesini zorlaştırmaktadır; ikincisi ise, Meclisin bilgisi dışında hükümetin gelir, harcama ve işlemler yapmasına yol açmaktadır.

Menderes, bütçeyi usûl bakımından da eleştirmektedir. Bütçe dışındaki gelirlerin mevcudiyeti, bütün gelir-giderlerin bütçede görülmesi anlamındaki bütçenin “genelliği” ilkesine aykırı bir durumu ortaya çıkarmaktadır. Bütçelerdeki gelir-gider tahminleri ile bütçe kesin hesapları arasındaki büyük farkın ise bütçenin “samimiyeti” kuralına uyulmadığını göstermektedir.

Menderes, ayrıca, bütçenin düzenlenmesinde tasarruf fikrinin hakim bulunmadığını, denk bütçe ve ödemeler dengesinin sözde kaldığını, artan borçların daha da artma eğilimi gösterdiğini belirtmiştir.

Menderes, ekonomik gerilemenin nedenlerinin en önemlileri arasında, bürokrasinin çok yaygın hale gelmesini, Kamu İktisadî Teşekküllerinin bütçeye ağır

⁷⁰³ TBMM TD, aynı yer, s.23.

⁷⁰⁴ TBMM TD, aynı yer, s.23.

yükler getirmesini, tarımın devlet tarafından yeter derecede desteklenmemesini göstermiştir.

2- Peker'in Menderes'e Tepkisi ve "Psikopat" Tartışması

Menderes'in konuşması bir saate yakın sürmüştür. Böyle uzun bir konuşma beklenmemiş olmalı ki, konuşmasının yirmi beşinci dakikasinda CHP'lilerden gelen tepki üzerine oturum başkanı Kazım Karabekir müdahale etmiştir⁷⁰⁵.

Menderes'in konuşmasından sonra, sözü usûlen Maliye Bakanı'nın alması gerekmektedir. Fakat, bizzat Başbakan Recep Peker söz istemiştir. Çok kimse Başbakanın yapılan eleştirilere cevap vereceğini ve eleştirilerin yerinde olmadığı hakkında konuşacağını sanmıştır. Hâlbuki, Peker, konuşmasına, Adnan Menderes'in şahsına yönelik bir cümleyle başlamış ve Menderes'in fikirlerini *"maraz bir psikopat ruhun ifadesi"* olarak tanımlamıştır.

Peker, *"Muhterem arkadaşlarım, Demokrat Parti adına dinlediğiniz Adnan Menderes'in sesinde kötümser bir psikopat bir ruhun mariz karanlıklar içinde ..."*⁷⁰⁶ dediğinde, Peker'in sözü, DP sıralarından itiraz seslerinin yükselmesiyle kesilmiş⁷⁰⁷; buna karşılık, CHP'lilerin sürekli alkışlarıyla destek bulmuştur. Peker, sözlerine şöyle devam etmiştir:

*"Şanlı bir milletin ve arkada bıraktığı karanlıklardan azametli, şan ve şerefli bir istikbale gitmek azminde bulunan kudretli bir Devletin hayatını bir boşluk halinde ifade eden ruh durumunun akislerini dinledik. Bu ruh durumuna temas ettiğim zaman kendimi derin bir hakikati keşfetmiş vaziyette görüyorum. Demek ki, her şeyi geriye çeken anlaşılma hareketler bir ruhtan doğuyor. Vazife başına geldiğimiz günden beri bu kürsiye gelip bizden hesap sormalarını istediğimiz zaman her defasında kaçan bu parti..."*⁷⁰⁸.

⁷⁰⁵ Başkan "Yazı ile okuma 25 dakika oldu. Konuşma tarzında devam ederseniz" dediğinde DP sıralarından "Maliye Bakanı da bir saat okudu" sesleri yükselerek Menderes'in konuşmasına devam etmesi istenmiştir. Menderes de, sözlerine devamla, oturum başkanına "Partimizin nokta-i nazarını ifade ettiğim için sözlerimi yazılı olarak hazırlamışım. Sayın Maliye Bakanının okuyarak yaptığı beyanatta bu süreyi haylice geçmiş olduğu için benim hakkımda da lütfkar olmanızı rica ediyorum" demiştir. Bkz. TBMM TD, aynı yer, s.19.

⁷⁰⁶ TBMM TD, D.8, B.18, O.1, c.3, s.24.

⁷⁰⁷ C.Bayar, Başvekilim Adnan Menderes, s.64.

⁷⁰⁸ TBMM TD, aynı yer, s.24.

Peker'in sözü, gürültüler arasında tekrar kesilmiş, DP'liler ayağa kalkarak *"Daha nasıl söyleyelim"* sesleriyle Peker'e karşı çıkarlarken, CHP'liler ise *"Bravo !"* diye Peker'i desteklemişlerdir⁷⁰⁹.

Peker, konuşmasına kaldığı yerden şöyle devam etmiştir:

*"Arkadaşlar, sorumlu bir Başbakan olarak huzurunuzda çıktığım her zaman güçlerini, çalışmalarını teşvik ve desteklemeye gayret ettiğim muhalif partinin fikirlerini sorumlu bir adam olarak baştan aşağı haksız bulduğum zaman Devletin hakkını korumak ve hakikatleri açıklamak elbette vazifemizdir"*⁷¹⁰.

Peker, bu cümlesini bitirdiğinde ise, DP lideri Celal Bayar *"kalkın arkadaşlar, müzakereyi terk edelim"* diyerek DP'li milletvekillerinin Meclis toplantı salonunu terk etmelerini istemiştir⁷¹¹. DP'li milletvekilleri yerlerinden kalkarak salondan dışarı çıkarlarken CHP sıralarından gürültüler çıkmış, hatta *"uğurlar olsun!"* sesleri yükselmiştir. Bu arada, bazı CHP'li milletvekilleri, kürsüde bulunan Peker'in sözlerine devam etmesi için *"Devam, devam!"* diye seslenmişlerdir⁷¹². Bu defa, Peker, Menderes'i kastederek, *"Bir saat istedikleri gibi, haksız, mütecaviz şeyleri yazılı kağıttan okudular"* demiştir⁷¹³. Bu söze karşılık, Meclis salonundan henüz ayrılmamış olan DP İstanbul Milletvekili Fuat Köprülü, gürültüler ve ayak patırtıları arasında *"bir Başbakan böyle söylemez"* diye seslenmiştir⁷¹⁴.

Böylece, DP'li Milletvekillerinin toplu olarak meclisi terk etmelerinden sonra CHP'li Milletvekilleri görüşmelerine muhalefetsiz olarak devam etmişlerdir. Fakat, bu, bir parlamento krizine yol açmıştır.

Fuat Köprülü, 21 Aralık günü Kuvvet gazetesinde yazacağı bir yazıda, bu konuyla ilgili Demokrat Partinin görüşünü anlatmıştır. Köprülü, bu yazısında, Türk parlamento tarihinde ilk kez bir bütçe görüşmesinde usûle ve geleneklere aykırı bir durumun yaşandığını vurgulamış; yine ilk defa böylesine *"çirkin ve hazin"* bir durumla karşılaşıldığını ve bütün sorumluluğunun Başbakanın kendisinde olduğunu belirtmiştir. DP'nin *"delilikten vatan hainliğine kadar varan"* suçlamalar karşısında Meclis Genel Kurulunu terk etmesinin doğru bir hareket olduğunu savunmuştur. Köprülü, ayrıca,

⁷⁰⁹ TBMM TD, aynı yer, s.24.

⁷¹⁰ TBMM TD, aynı yer, s.24.

⁷¹¹ TBMM TD, aynı yer, s.24.

⁷¹² TBMM TD, aynı yer, s.24.

⁷¹³ TBMM TD, aynı yer, s.24.

⁷¹⁴ TBMM TD, aynı yer, s.24.

Başbakanın suçlamalarının doğru olduğuna gerçekten inanılıyorsa yetkililerin görevlerini yapmalarını istemiş; bu yüzden, DP'nin kapatılmasının gerektiğini bile söylemiştir. Aksi takdirde, Başbakanın sözlerini düzeltmesi gerektiğini belirtmiştir⁷¹⁵.

Demokrat Partinin bu hareketi partililerden destek bulmuş⁷¹⁶ ve Peker'i istifaya çağıran mektuplar bile yazılmaya başlanmıştır⁷¹⁷. Fakat, DP'nin üst yönetiminde orta yol bulana kadar bir tedirginlik ve huzursuzluk yaşanmıştır. Çünkü, DP'liler daha önce de Meclisi terk etmişlerdi; fakat her seferinde bir krize neden olmadan geri dönmüşlerdi. Ancak, şimdi öncekilerden farklı olarak, fevrî bir hareketle tepki verilmişti ve sonra ne yapılacağı da büyük ihtimalle hesaplanmamıştı⁷¹⁸.

Meclisteki tartışma, dönemin basınına da yansımıştır.

Nihat Erim, Ulus'taki yazısında, Menderes'in konuşması için şunları söylemektedir:

“ DP adına kürsüye gelen Adnan Menderes, Meclis iç tüzüğüünün açık hükmünü hiçe sayarak bir saat süren bir konuşma yaptı. Bu konuşmada pek çok sivri noktalar, iyi niyetle izahı pek güç bir takım kundaklar, dinleyenlerin gözünden kaçmadı. Özellikle, Recep Peker'in görüşmelere başlarken yaptığı demeci, bütçe hakkındaki düşüncelerinin açıkça ortaya konmasını önleme amacı güdülerek, demokratlar üzerinde bir baskı, bir

⁷¹⁵ Köprülü'nün, yazısının kimi bölümleri şöyledir: “Millet Meclisinin geleneklerine göre Bütçe önce Maliye Vekilinin nutkuyla meclise takdim edilirken parlamento tarihimize ilk defa olarak Başvekil kürsüye çıkarak, asabî bir eda ile, bir takım müphem tenkitlerde bulundu. Günlük politika maksatlarıyla yapılmış veya yayılmış olan telkinlerin neticesinde herhangi bir köşeden çıkması ihtimali olan bozgunculuk hareketini kat'i sürette önleyeceğini söyledi. Zayıf yürekli, sathî görüşlü insanların meclis huzurunda kargaşalığa inkılâp ettirmek teşebbüsünde bulunduğuundan bahsetti. Maliye Vekilini ve Celal Bayar'ın şahsına taarruz eden bir CHP'li hatibi sükûnetle dinleyen Demokratların sözcüsü (Adnan Menderes) bütçeyi tenkit edince bundan Başvekil infial mi duydu bilmiyoruz? Birdenbire asabiyet ve galeyan ile kürsüye fırladı, arkadaşlara şiddetli tecavüzlerde bulunmaya başladı. Muhalipleri, delilikten başlayarak, vatan hainliğine kadar türlü vasıflarla tavsife başlayan bir Başvekilin sözleri elbette dinlenemezdi. Demokrat ve bazı bağımsız milletvekilleri, parlamento hayatımızda ilk defa vaki olan, bu çirkin ve hazin vaziyet karşısında büsbütün asabileştiği, Demokratlar salondan çıktıktan sonra, söylediği sözlerden anlaşılıyor. Demokrat Partiyi ve başında bulunanları bozgunculukla, anarşistlikle, memlekette bir ihtilal havası yaratmakla itham eden hükümet reisinden soruyoruz. Eğer bu ağır ithamlar hiddet ve asabiyetle ağzından fırlamışsa bunları derhal tashih ediniz! Yoksa bunlara gerçekten inanıyorsanız, hemen vazifenizi yapınız, suçluları mahkemeye veriniz ve DP'yi kapatınız!”. Bkz. Kuvvet, 21 Aralık 1946

⁷¹⁶ Vatan, 25 Aralık 1946 (Mümtaz Faik Fenik'in yazısından).

⁷¹⁷ Örneğin, 22 Aralık günü İzmir'de toplanan DP'nin il kongresinden Peker'in istifasını isteyen bir telgraf gönderilmiştir. Bkz. Adnan Topsakloğlu - Halit Tanyeli, *İzahlı Demokrat Parti Kronolojisi*, s.57-58.

⁷¹⁸ Meclisi terk etme kararını veren Bayar, bu durumu şu şekilde anlatmıştır: “BMM'den bir oturum için mi, bir süre için mi, yoksa geri dönmek üzere mi ayrıldığımızı açıklamamıştık”. Celal, Bayar, *Başvekilim Menderes*, s.65.

korku havası yaratmak için yapılmış saydıklarını söylemesi hayret uyandırdı. Bu haksız, yersiz ve insafsız hüküm ve tariz karşısında herkes irkildi”⁷¹⁹.

Erim, aynı yazısında, “*Vazifesini hakkıyla kavramış bir milletvekili, oturduğu yerde icap ederse canını verir*” diyerek Menderes’i dolaylı olarak eleştirmektedir. DP’lilerin meclisi terk etmesini Türk demokrasisinin geleceği açısından yanlış bir adım olduğunu düşünen Erim, aynı zamanda DP’lilerin hareketlerinde bir zıtlık görmektedir. Bu konuda Erim şunları söylemektedir:

“Bir kısım milletvekillerinin kendilerini, bir şahıs veya bir makam karşısında küçük saymakta olduklarını, şu veya bu tesir altında bırakıp ayrılabilirliklerini göstermiştir. Devlet Başkanına (İnönü’ye) –ki o bütün Türk varlığının tabiîatıyla BMM’de temsilcisidir- ayağa kalkmamak jestindeki füzuli hassasiyetle, başbakanın bir sözüne darılıp Meclis salonunu terk etmek hareketi arasında manalı bir tezat vardır”⁷²⁰.

Nadir Nadi, Cumhuriyetteki yazısında, milletin oylarıyla seçilen Milletvekillerinin Mecliste milletin hakkını koruması için görev yüklendiğini, şayet bu görevi yerine getiremeyeceklerse milletvekilliğinden çekilmesi gerektiğini belirttikten sonra, DP’lilerin daha birkaç hafta önce görevlerini sonuna kadar yapacaklarını ve hiçbir zorluğun kendilerini yolundan çeviremeyeceklerine dair sözler vermiş olduklarını hatırlatmıştır. Nadi, aynı yazısında, Peker’e cevap vermeyen Menderes’i ve Meclisi terk eden DP milletvekillerini şöyle eleştirmiştir:

“Bir Başvekilin ‘maraz ve psikopat’ demesiyle Demokratların tahammül gücü tükenecek miydi? Neden onlar da kürsüye çıkıp ‘psikopat sensin’ diye haykırmıyorlar? Eteklerinden çeken, ağızlarını tıkayan mı var? Bu gibi tabirleri sevmiyorlarsa Başbakanın sözlerini reddederek bildikleri dille konuşamazlar mıydı?”⁷²¹.

Vatan’da Mümtaz Faik Fenik ise, DP’lilerin hareketini desteklemektedir. Fenik’e göre, DP mecliste denetim işini tam olarak yapamamakta ve her ne kadar mecliste iki parti olsa da, çoğunluk partisi olan CHP’nin tek partili zihniyetini sürdürdüğünü ve DP’nin eleştirilerini dikkate almadığını belirtmektedir. Fenik, DP’lilerin meclisten çıkmasını şöyle savunmuştur:

“Çünkü, (Demokratlar) Mecliste bulunmakla iktidar partisinin ekmeğine tereyağ sürdüklerini görmüşlerdir. Onlar her şeyi yapacaklar, hiçbir tenkiti dinlemeyecekler,

⁷¹⁹ Nihat Erim, “Meclis’i Terketmek Vazifeden Kaçmaktır”, *Ulus*, 19 Aralık 1946.

⁷²⁰ a.g.y.

⁷²¹ Nadir Nadi, “Demokrasiye Veda mı?”, *Cumhuriyet*, 20 Aralık 1946.

istemediklerini söyletmeyecekler ve böylece çift parti kadrosu içinde tek parti zihniyetlerini devam ettirecekler ve idarede tam demokrasi olduğuna herkesi inandıracaklardır”⁷²².

Bu olaydan sonra yazılmış anı-kitaplarında ise, konuyla ilgili daha açık ve biraz da iddialı açıklamalarla karşılaşmaktayız.

Hilmi Uran, hatıralarında, Peker’in Menderes’e asabiyetle cevap vermesine iten nedenin, Menderes’in konuşmasındaki alaycı üslûbu olduğunu belirtmiştir. Uran, bu konuda şunları yazmaktadır:

“Adnan Menderes, partinin sözcüsü olarak daha önce hazırladığı kağıtları birer birer çıkarıp okuyor ve onların zehrini, her vakit yaptığı gibi, yapmacık bir tebessüm altında gizleyerek zapta geçiriyordu”⁷²³.

Metin Toker de, buna benzer bir nedenle, Menderes’in CHP’lileri sinirlendiren bir konuşma yaptığından söz etmiştir. Toker, kitabında şunları aktarmaktadır:

“Menderes ince, esprili, iğneli –hatta çuvaldızlı-, dört başı mamur sayılacak bir bütçe tenkidi hazırlamıştı. Bunu maharetli bir tarzda okuyordu. Zaman zaman duruyor, gözlüklerini çıkarıp alaylı bir şekilde hükümete bakıyor, karşısındakileri sinirlendirmek için her şeyi yapıyordu”⁷²⁴.

Asım Us ise, Menderes’in konuşmasını uzun ve yıkıcı bulan Peker’in, bu durumu, aynı zamanda hükümete karşı bir saygısızlık olarak değerlendirdiği ve bu yüzden Menderes’e psikopat dediğini, günlüğüne kaydettiği şu notlarıyla anlatmıştır:

“Adnan Menderes DP’nin sözcüsü olarak evvelden hazırlanmış yazılı kağıtları okumak sûretiyle görüşlerini açıkladı. Meclisin iç tüzüğü gereğince yazılı olan nutuklar kürsüde on beş dakikadan fazla sürmez. Adnan Menderes’in okuması yirmi beş dakika olduğu halde henüz üçte birini bile bitirmiş değildi. Bu noktayı Meclis Reisi Kazım Karabekir hatırlatmaya lüzum gördü. Fakat Halk Partili milletvekilleri DP vekilinin okumaya devam etmesini istediler. Devam etti. Bu müsaadekârlık sadece muhalefet partisinin tenkitleri istenmiyormuş sanılmaması için gösterildi. Hâlbuki, söz sırası hükümete gelince muhalifler Başbakan Recep Peker’in cevaplarını dinlemek istemediler ve Adnan Menderes’in tenkitleri, Halk Partisine ve hükümetine karşı yıkıcı bir

⁷²² M.Faik Fenik, “Anlaşma İmkanları Var mıdır?”, *Vatan*, 25 Aralık 1946.

⁷²³ Hilmi Uran, *Hatıralarım*, s.466.

⁷²⁴ Metin Toker, *a.g.e.*, s.156.

zihniyetle akla gelen ölçülü ve ölçüsüz bütün itirazları bir araya toplamaktan ibaretti. Recep Peker bu ruh durumunu ifade etmek için ‘psikopat’ tabirini kullanmıştı”⁷²⁵.

Us’a göre, DP’liler psikopat ifadesini hakaret saymışlar ve toplu olarak görüşmelerden çekilerek “*obstrüksiyon (engelleme)*” yapmışlardır. Us, Menderes’in eleştirilerinin yapıcı ve iyi niyetli olmadığını, yine aynı yerde, “*eğer, Demokrat Parti millet ve memleket hesabına üzerine aldığı tenkit vazifesini hakkı ile ve yerinde yapmak niyetinde olsaydı bütçe komisyonunun geceli gündüzlü on dört gün devam eden çalışmalarına iştirak eder ve orada kendi mali ve iktisadî görüşlerini izah ederdi. Bütçe kamuya geldiği zaman komisyonda hangi noktalar üzerinde ekseriyetten ayrıldıklarını söylerlerdi. Hâlbuki, DP üyeleri bütçe müzakerelerine iştirak etmemişlerdir. Hele Adnan Menderes bütçe komisyonunun müzakerelerini beş dakika dinlemek zahmetini bile ihtiyar etmemiştir*” şeklinde belirtmiştir⁷²⁶.

Us, ayrıca, Menderes’in konuşmasının, Meclisin iç tüzüğüne aykırı bile olsa, iktidar üyelerince sonuna kadar dinlenmesine karşılık, DP’lilerin Meclisi terk etmelerinin ancak önceden alınmış bir karara dayanmış olabileceğini de belirtmiştir⁷²⁷.

Şevket S. Aydemir’e göre ise, Peker’in bu sözü sarf etmesindeki etken, Peker’in Menderes’e, o sırada, hâlâ yukardan bakan anlayışının mevcut olmasıyla ilgilidir. Aydemir, bu durumu, kitabında, “*öyle sanıyorum ki Peker’in nazarında Menderes hâlâ vaktiyle Peker’in ‘Evvela tahsilini tamamlamalısın’ diye, biraz da azarlar gibi tavsiyelerde bulunduğu toy insandı*” şeklinde aktarmaktadır⁷²⁸.

Anlaşıldığı kadarıyla, eski bir politikacı olarak Peker, Menderes’i hâlâ yeni bir politikacı olarak görmektedir. Peker’deki bu düşüncenin, Menderes kendini politikada ne kadar yetiştirirse yetiştirsın, hemen hemen değişmediği de söylenebilir. Menderes’in uzun yıllar CHP’de yer almasına rağmen, şimdi, muhalif bir parti olan DP’ye geçmesi ve bu parti içinde sözcü sıfatıyla iktidarın görüşlerini eleştirmesi Peker’i zaman zaman sinirlendirmiş olmalıdır. 1947 Bütçe görüşmelerinde de Adnan Menderes’in konuşması bu bakımdan ele alındığında Peker’in Menderes’e yüklenmesi şaşırtıcı olmasa gerektir. Fakat, Peker, kendisinin hakaret saymadığı ‘psikopat’ sözünü Menderes için

⁷²⁵ Asım Us, *Hatıra Defteri*, s.698

⁷²⁶ Asım Us, *a.g.e.*, 699.

⁷²⁷ Asım Us, *a.g.e.*, 698.

⁷²⁸ Ş. Süreyya Aydemir, *Menderes’in Dramı*, s.170.

kullanmasının getireceği krizi tahmin etmiş olsaydı, bu sözü sarf etmeyeceği kolaylıkla söylenebilir. Dolayısıyla, Peker, bu sözü gelişigüzel söylemiş olmalıdır.

Nadir Nadi, anılarında, bu konuda farklı bir ayrıntıya değinmektedir. Nadi'nin aktardığına göre, Peker'in Menderes için psikopat sözünü kullanmasının bir nedeni de, Menderes'in gizlice dinlenen telefon konuşmalarındaki anlamsız sözleri olmuştur. Nadi, bu konuda şunları yazmıştır:

“Hükümetçe lüzûm görülen kimselerin telefon konuşmaları ilgililer tarafından dinlenir ve bu konuda Başbakana bir rapor verilirmiş. O arada elbette Adnan Menderes'in de telefon konuşmaları günü gününe izlenecekti. Kimi arkadaşlarıyla yaptığı şehirlerarası telefon görüşmelerinde Adnan Menderes, politikaya zerrece değinmeksizin, olur olmaz konular üzerinde saatlerce konuşur, bir takım argo deyimleriyle süslü ve ipe sapa gelmez laflar edermiş. Raporları gören Başbakan da bir anlam çıkaramadığı bu konuşmaları okur okur şaşakalmış. İşte, önemli bir memleket meselesinin tartışıldığı Büyük Millet Meclisinde, Adnan Menderes'in DP adına yaptığı itirazı ciddiye almak istemeyen Peker, herhalde iyi bir politikacı olmadığından kendini tutamamış ve ‘sen normal bir adam değilsin’ anlamında ağzından o hekimlik terimini kaçırmıştı!”⁷²⁹.

Buna benzer bir anlatımı, bir DP'li olan Emrullah Nutku'nun anılarında da rastlamaktayız. Nutku'nun, psikopat sözünün nereden çıktığını konusunda aktardıkları, kendisinin “garip bir hikâye” dediği, Behçet Kemal'den dinlediği bir konuşmaya dayanmaktadır. Nutku, bu hikayeyi şöyle anlatmaktadır:

“Menderes'in gurup adına bütçe tenkidini yaptığı gün meclisteki odasından bu konuşmayı dinleyen Başvekili Peker, özellikle hükümetin israf dolu harcamalarının neler olduğu üzerinde durmuş ve bütün devlet dairelerinden bilgi istemişti. Muhalefetin soru ve tenkitlerine cevap hazırlayabilmek için her konuyu inceliyor, belgeler toplatıyormuş. Bu sırada şehirlerarası telefon konuşmalarının aksamasına sebep olan olaylar hakkında kendisine bir rapor getirmişler. Bu raporda milletvekillerinin telefon hatlarını ne derece işgal ettiklerine ilişkin örnekler verilmiş ve bunlar arasında Kütahya Milletvekili Adnan Menderes'in İstanbul'da Yeşilköy'de bir bayanla yaptığı 45 dakikalık konuşma Peker'in gözüne ilişince bununla çok ilgilenmiş. Milletvekillerinin Meclis telefonlarıyla yaptıkları görüşmeler hem ücretsiz, hem de sınırsız olduğundan,

⁷²⁹ Nadir Nadi, *Perde Aralığından*, s.209.

ilgililerce dinlenip zaptedilmiş olan bu konuşmanın metnini de okuyunca hayrete düşmüş. Bu mestane konuşmanın içinde yüzlerce öpücük bulunmasından teessüsle hepsini okumuş, o sırada kendisini ziyarete gelen İstanbul Milletvekili Dr. Akil Muhtar Özden'e bu konuşmadan birkaç pasaj okumuş ve yakınlıkla, 'Şu hale bak doktorcuğum, devletin telefonu bunun için işgal edilir mi?' diye sorunca Akil Muhtar dayanamayarak 'Tanımıyor musunuz? O bir psikopattır' deyivermiş. Ağırbaşlı, ciddi bir uzmanın ağzından işittiği bu sözcük Peker'in hafızasında o kadar yer etmiş ki, kürsüdeki konuşması sırasında bu sözcüğü ağzından kaçırmış''⁷³⁰.

Nutku'nun bu anlattıklarından bir başka sonuç daha çıkartılabilmektedir. Bu da, Peker'in, aynı zamanda bir tıp doktoru olan Akil Muhtar'ın kendisine Menderes'le ilgili sarf ettiği "*O psikopattır*" sözlerini bilinç altına yerleştirmiş olduğudur. Peker'in aklından neler geçirdiği bilinemezse de, tecrübeli politikacı Peker'in bir krize yol açabileceğini bildiği bir sözü bilerek ve isteyerek sarf ettiğini söylemek pek doğru değildir. Bu durumda, Peker'in bu sözünü amacını aşan bir şekilde, biraz da sinirlilikle kullandığını ve hatta sonra pişman olduğunu bile söyleyebiliriz.

Bütçe görüşmelerindeki bu gerginlikten sonra, günlerce psikopat sözünün hakaret olup olmayacağı üzerinde durulmuştur. Hatta, bazı DP'lilerin kullanılan kelimenin anlamını bilmeden Meclis salonunu terk ettikleri söylenmiştir⁷³¹. Fakat, meclisteki tartışmadan sonra bu terim parlamento dışına çıkmış, gazeteler yoluyla halka kadar inen popüler bir terim olmuştur. Nitekim, 20 Aralık tarihli Vatan Gazetesinin ilk sayfasında, "*Psikopat nedir?*" diye bir anket sorusu çıkmıştır⁷³².

⁷³⁰ Emrullah Nutku, *DP Neden Çöktü ve Politikada Yitirdiğim Yıllar*, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1979, s.38.

⁷³¹ Hilmi Uran, *Hâtıralarım*, s.467. Örneğin, Toker, kitabında, DP Milletvekili Emin Sazak'ın psikopatı anlamadan "*Bize pis köpek dedi arkadaşlar, Bize pis köpek dedi. Gidelim. Terk edelim*" diye haykırdığından söz etmektedir. Emin Sazak'a atfedilen bu sözler, Meclis tutanaklarında geçmemektedir. Bu durumda, ilk olarak akla bir yakıştırma olabileceği gelse de, o vakit, bazı DP'lilerin ve hatta bazı CHP'lilerin bile, psikopat teriminin anlamını gerçekten bilip bilmediği konusunda şüphe vardır. Bkz. M.Toker, *a.g.e.*, s.156.

⁷³² *Vatan*, 20 Aralık 1946. Bu soruya muhatap olan Dr. Mazhar Osman "*Akıllı ile deli arasında bir yaratıktır*" derken; Dr. İ.Şükrü Aksel ise "*Zekaları ileri, karakter ve iradeleri, ahlakları zayıf olur, tedavisi yoktur. Psikopat denmesi zeka bakımından iltifat sayılabilir, karakter bakımından ise iltifat sayılamaz*" cevabını vermiştir. Ertesi günkü sayısında da, aynı soru, bu defa, Dr. Fahrettin Kerim Gökay'a sorulmuş; o da "*Arkadaşlara sormuş, cevap almışsınız ya!*" diye karşılık vermiştir. Bkz. *Vatan*, 21 Aralık 1946.

3-DP'lilerin Meclisi Terketmesi ve CHP'nin Tavrı

CHP'liler, psikopat tartışmasının yaşandığının ertesi günü, yani 19 Aralık'ta DP'li Milletvekillerinin mecliste yerlerini alacaklarını sanmışlardır. Üstelik, gündemde konu, millî birlik gösterilmesi genelde adet olan millî savunma bütçesi vardır. Fakat, DP'liler görüşmelere katılmamışlardır. Bundan dolayı, Meclisteki bütçe görüşmelerini takip eden Milletvekili sayısı 136'ya düşmüş ve bazı bakanlıkların bütçeleri, 136 milletvekilinin onayı ile kabul olunmuştur.

DP'liler, 20 Aralık günü Meclise yine gelmeyince eski Başbakanlardan Şükrü Saraçoğlu'nun iki parti arasında aracılık yapacağı söylentisi duyulmuştur.

DP'liler, 21 Aralık günü, Mecliste görünmeyince, Şükrü Saraçoğlu, Adnan Menderes ve Celal Bayar'ı Meclisteki DP Grup odasında ziyaret etmiştir. Bu ziyarette, Bayar, Saraçoğlu'na, beş aydır Başbakan olan Peker'in izlediği politikalarla uyuşmalarının imkanı olmadığını söylemiştir⁷³³. DP'liler, bu görüşme sonunda da, Meclis toplantılarına katılmamışlardır. Bu sırada, gazetelerde DP'lilerin topluca meclisten çekilerek "*sine-i millete*" dönecekleri yazılmaya başlanmıştır⁷³⁴.

22 Aralık'ta, bu kez, bizzat Cumhurbaşkanı İsmet İnönü işi üzerine almış ve Celal Bayar ile Fuat Köprülü'yü Çankaya'ya davet etmiştir. Görüşmenin bir bölümünde Recep Peker de bulunmuştur. Bu görüşme sonunda DP'li milletvekillerinin meclise girecekleri kuvvetle tahmin edilmiştir. Fakat, bu görüşmenin ertesi günü de –yani 24 Aralık'ta- meclisin DP'lilere ayrılmış sıraları boş kalmıştır.

İsmet İnönü, 24 Aralık günü, Bayar ve Köprülü'yü yeniden Çankaya'ya çağırmıştır. Bu defa, görüşmeler ilkinde göre uzun sürmüştür. Görüşmede daha çok, İnönü'nün yayımlayacağı tebliğ üzerinde konuşmalar geçmiştir. İnönü, DP liderlerine, hükümet üyeleriyle ayrıca yaptığı görüşmeler hakkında bilgi vermiştir. İnönü, onlara, şahsen kendisinin Meclis çalışmalarının sakın bir şekilde yapılması fikrinde olduğunu da söylemiştir⁷³⁵. Gazeteler, bu görüşme sonunda Demokratların meclise gireceklerini yazmışlardır⁷³⁶.

Demokrat Partililer, 25 Aralık'ta da, Meclis toplantılarına katılmamışlardır. Fakat, DP'li bazı milletvekilleri Meclis koridorlarında görünmeye başlamışlardır.

⁷³³ C. Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s.65.

⁷³⁴ *Vatan*, 20 Aralık 1946; *Cumhuriyet*, 19 Aralık 1946.

⁷³⁵ M.Toker, *a.g.e.*, s.160.

⁷³⁶ *Cumhuriyet*, 23 Aralık 1946.

Örneğin, DP İstanbul Milletvekili Fuat Köprülü ile CHP Trabzon Milletvekili F.Ahmet Barutçu kol kola görülmüşlerdir⁷³⁷. Bu sırada, DP'liler, meclise dönmek için İnönü'nün tebliğini beklemiş olmalıdırlar.

Nitekim, 26 Aralık günü, Cumhurbaşkanı İnönü'nün bu konuyla ilgili tebliği Anadolu Ajansı tarafından yayınlanmıştır. O gün Ankara Radyosu da akşam yayınında bu tebliği haber bülteninde duyurmuştur. İnönü'nün bu tebliğinde, kendisinin DP Başkanı Bayar ve Meclis Gurup Başkan Vekili Köprülü'yü davet ettiği, onlardan bilgi istediği ve Parti Başkanlarının karşılaştıkları davranışlardan üzgün oldukları belirtilmiştir. Cumhurbaşkanı İnönü'nün, taraflardan birinin haklı ya da haksız olduğu üzerinde durmayarak, bir kısım Milletvekillerinin üzgün olmalarından dolayı, kendisinin de üzüldüğü söylendikten sonra, tebliğ şöyle bitirilmiştir: *“Karşılıklı saygı ve iyi niyetin vücutuna, her iki tarafla yakın temasından dolayı katiyen emin olduğunu bildiren Cumhurbaşkanı, şikayet tezahürünün kâfi görülmesini ve Mecliste normal çalışmanın temin olunmasını Başkanlardan rica etmiştir”*⁷³⁸.

Nihayet, İnönü'nün bu tebliğinden bir gün sonra, yani 27 Aralık'ta, Demokratlar Meclise gelmişlerdir. Böylelikle, DP'liler meclise krizden ancak dokuz gün sonra; bir başka deyişle, bütçe görüşmelerinin kapanmasından üç gün önce gelmişlerdir. Bundan dolayı, 1947 Bütçesi, Menderes'in eleştirisi hariç, hemen hemen hiç bir ciddi eleştiriye uğramadan kabul edilmiştir. Hatta, bazı DP'liler Başbakan Recep Peker'in 1947 Bütçesini *“bir iki küfürle atlattığını”* söylemişlerdir⁷³⁹.

Menderes, bu arabuluculuk günlerinde, Meclisteki psikopat sözüne şahsen muhatap olduğu halde, iki hafta içinde toplanacak Demokrat Parti Birinci Büyük Kurultayından önce Meclise dönülmesi gerektiğini savunmuştur⁷⁴⁰.

Menderes, Peker'in kendisiyle ilgili sözlerine on iki gün sonra, yani bütçe görüşmelerinin son günü olan 30 Aralık günü, Meclis kürsüsünden yapacağı konuşmasıyla cevap vermiştir. Menderes, bu konuşmasında, Peker'in şahsiyet yaptığını; fakat, bu sözlerine cevap vermeyeceğini şöyle anlatmıştır:

“Şahıslara saldırmak kimsenin tekelinde değildir. Bu duruma düşenlere aynı ağırlıkta sözlerle mukabele etmek mümkündür ve hatta bir haktır. Böyle bir hakkı

⁷³⁷ M.Toker, , a.g.e., s. 160.

⁷³⁸ H.Uran, a.g.e., s.467; A.Us, a.g.e., s.700; M.Toker, a.g.e., 160.

⁷³⁹ T.Erer, a.g.e., s.373.

⁷⁴⁰ C. Bayar, a.g.e., s.67.

kullanmaktan bizi men edecek hiçbir kuvvet yoktur. Ancak, cevap vermemek, sükutla karşılamak sûretiyle konu dışında ve şahsiyete yönelik bütün sözleri en layık şekilde karşılamış olacağımıza kaniiz. Siyasî olgunluğu noksan olanların sözlerine asla ehemmiyet vermeyerek bu yüksek kürsünün vakar ve ciddiyetini muhafaza etmek Demokrat Partinin daima ilkesi olacaktır”⁷⁴¹.

Menderes’in bu cevabı, kendisinden başka, aynı zamanda partisinin de bir görüşü niteliğindedir. Bir paragrafı geçmeyecek kadar kısa tutulan bu cevap, konunun fazla uzatılmak istenmediğini de göstermektedir. Çünkü, bu konu etrafında iki parti arasında gerilen ilişkiler, yapılan arabuluculuk görüşmeleriyle yumuşatılmış gözükmektedir. Nitekim, bu sözlerden sonra, Başbakan Peker, Menderes’e herhangi bir karşılık vermeyecektir⁷⁴². Böylelikle, konu kapatılmış olacaktır.

1947 yılı Bütçesi, 30 Aralık’ta yapılan oylamada büyük çoğunlukla kabul edilmiştir.⁷⁴³ Menderes, bütçe oylamasında ret oyu kullanmıştır⁷⁴⁴.

B- DEMOKRAT PARTİ’NİN BİRİNCİ BÜYÜK KONGRESİNDEN ONİKİ TEMMUZ BİLDİRİSİNE KADAR MENDERES

I – DEMOKRAT PARTİ’NİN BİRİNCİ BÜYÜK KONGRESİ

1- Kongrenin Açılması ve Çalışmaları

DP Kongresi, 7 Ocak 1947’de, yani DP’nin kuruluşunun birinci yıl dönümünde, Ankara Ulus Meydanındaki Yeni Sinema binasında toplanmıştır. Sinema salonundaki tüm koltuklar, sayısı 906 olan delegeler tarafından doldurulmuştur. Ön sırada partinin milletvekilleri Bayar, Köprülü, İnce ve Menderes oturmuşlardır⁷⁴⁵. Sinemanın beş locası CHP’lilere; büyük loca ise Cumhurbaşkanıya ayrılmıştır. Fakat, kongrenin dördüncü

⁷⁴¹ TBMM TD, D.8, B.27, O.2, c.3, s.836 (30.12.1946); *Vatan*, 31 Aralık 1946.

⁷⁴² *Vatan*, 1 Ocak 1947 (“Müzakerelerin Bir Bilançosu” başlıklı haber).

⁷⁴³ TBMM TD, D.8, B.27, O.2, c.3, s.860. Oylama sonucu şöyleydi: Üye sayısı: 465; Oy verenler: 402; Kabul edenler: 354; Reddedenler: 48; Oya katılmayanlar: 55, Çekinserler: -, Açık Milletvekili: 8.

⁷⁴⁴ TBMM TD, aynı yer, s.862. Cumhurbaşkanı İnönü, oylamanın yapıldığı gün, 30 Aralık 1946 tarihinde, Adnan Menderes’i özel olarak Çankaya’ya akşam yemeğine davet etmiştir. İnönü’nün Menderes’le neler konuştuğu öğrenilmemiştir, fakat bu yemekte İnönü’nün Menderes’in gönlünü almış olduğu tahmin edilmiştir. Bkz. A.Emin Yalman, *a.g.e.*, c.2, s.1390.

⁷⁴⁵ Orhan Mete, *Bütün Tafsilât ve Akisleriyle Demokrat Partinin Birinci Büyük Kongresi*, s.17

günü öğleden sonra çok kısa bir süre için gelen Hamdullah Suphi ve birkaç CHP'li milletvekilinden başka⁷⁴⁶, CHP Genel Başkanı İnönü davete gelmemiştir.

Önce Kongre başkanlığı için seçim yapılmıştır. Kongre başkanlığına DP'nin İzmir İl örgütünün Başkanı Ekrem Hayri Üstündağ ile DP'nin İstanbul İl Başkanı Kenan Öner adaylıklarını koymuşlardır. Üstündağ'ı, daha çok İzmir, Aydın ve Manisa gibi Ege bölgesinin illerinden gelen delegeler desteklemişlerken; diğer aday, Öner'i ise, İstanbul ve Orta Anadolu bölgesi delegeleri desteklemişlerdir⁷⁴⁷. Ağaoğlu'na göre, Menderes ve diğer kurucular ise, farklı bir ismi, Manisa delegesi Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu'nu kongre başkanlığına istemişlerdir⁷⁴⁸. El kaldırma işlemiyle gerçekleşen oylama sonucunda, Öner'i teklif edenlerin çoğunlukta olması üzerine kongre başkanlığına Kenan Öner seçilmiştir. Başkan vekilliklerine ise A. Münip Berkant ve F. Lütfü Karaosmanoğlu getirilmiştir⁷⁴⁹. Menderes'in istediği isim olan Karaosmanoğlu ise, ancak kongrenin başkan vekilliğine seçilebilmiştir.

Aynı zamanda kongrede bir delege olan Ağaoğlu'na göre, Kenan Öner ve arkadaşları, kongre başkanlığı yoluyla, gerçekte Menderes ve Köprülü'nün gücünü "vuracakları bir darbe" ile kırarak, Bayar'ı yanlarına çekmek ve partiyi yönetmek amacındaydılar. Yani, iki kurucunun etkisini önlemek istemişlerdi⁷⁵⁰.

Kongre Başkanı Öner, ilk olarak partinin lideri Celal Bayar'a konuşma yapması için söz vermiştir. Bayar, konuşmasının hemen başında, demokratik bir anayasayı koruyarak DP'nin kuruluşuna imkan veren Atatürk'e minnettar olduklarını belirtmiş ve genel kurulu, Atatürk için saygı duruşuna davet etmiştir. Bayar, konuşmasının devamında, Demokrat Partinin bir yıllık mücadelesini safha safha anlatmıştır. Ayrıca, seçim kanunun değiştirilmesi, sıkıyönetimin kaldırılması, Cumhurbaşkanının Devlet Başkanı olduğu müddetçe fiilen parti başkanlığı yapmaması fikirleri üzerinde durarak, "bütün bunları büyük kongreyi teşkil eden siz delegeler inceleyecek ve karara bağlayacaksınız" demiştir⁷⁵¹.

⁷⁴⁶ O. Mete, *a.g.e.*, s.36.

⁷⁴⁷ O. Mete, *a.g.e.*, s.18.

⁷⁴⁸ Samet Ağaoğlu, *Siyasî Günlük*, s.415.

⁷⁴⁹ O. Mete, *a.g.e.*, s.18.

⁷⁵⁰ S. Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.416.

⁷⁵¹ Bayar'ın konuşmasının tam metni için, Bkz. *DP 7 Ocak 1947 Ankara'da Yeni Sinemada Açılan Büyük Kongresinde C.Bayar'ın Nutku*, Demokrat Parti Yayınları, Ankara 1947, s.1-14 ve ayrıca, O. Mete, *a.g.e.*, s. 5-17.

Bayar'ın konuşmasından sonra, Ege bölgesi delegeleri kongre başkanlığına ortaklaşa bir önerge vermişlerdir. Bu önergede, şu hususlar istenmiştir⁷⁵²:

- 1- Anayasaya aykırı kanunların tamamen kaldırılması,
- 2- İdare cihazının partilerin dışında çalışması,
- 3- Seçim kanunun "*milletin arzusunun uyularak*" esaslı sûrette değiştirilmesi,
- 4- Devlet Başkanının(Cumhurbaşkanının) partiler üstünde olması.

Önergede, bu isteklerin özel bir komisyonda incelenmesi ve bir rapor hazırlanması istenmiştir. Ayrıca, bu isteklerin diğer isteklerle karıştırılmaması yönündeki teklif oybirliği ile kabul edilmiştir⁷⁵³.

Kongrenin ikinci gününde, yani 8 Ocak'ta, delegeler, bir gün önce Bayar'ın yaptığı konuşma etrafında söz almışlardır.

İlk olarak söz alan Ankara delegesi Samet Ağaoğlu "*bizi buraya hürriyet hasreti topladı. Şahıs idaresine, zümre hakimiyetine son vermek kararı topladı*" derken; Ağaoğlu'dan sonra konuşan Denizli delegesi Fikret Başaran ise, "*hür insanların, hür delegeleri*" diye söze başlamış, DP'nin kuruluş günü olan 7 Ocak'ı "*Hürriyet Bayramı*" olarak nitelendirmiş ve "*Millet iradesiyle oynamak, ateşle oynamak demektir*" diye haykırmıştır⁷⁵⁴.

Bu iki delege konuşurken, bir gazeteci olarak kongreyi takip eden Orhan Mete'nin gözlemlerine göre, Adnan Menderes yerinde duramamış, bazen ayağa kalkmış, bazen de hiçbir hareket yapmadan tekrar yerine oturmuştur⁷⁵⁵.

Konuşma yapan delegeler, genelde Bayar'ın sözlerini tasvip etmişlerdir⁷⁵⁶. Delegelerden sonra, partinin Merkez İdare Kurulu adına Fuat Köprülü, ileri sürülen bazı eleştirilere cevap vermiş ve ayrıca, Bayar'ın konuşmasını savunmuştur⁷⁵⁷. Köprülü'nün konuşmasında sonra da, Bayar'ın nutku oya sunulmuş ve ittifakla kabul edilmiştir. Bu sonuç üzerine, Bayar, kürsüye alkışlar arasında gelerek delegelere teşekkür etmiştir⁷⁵⁸.

⁷⁵² O. Mete, *a.g.e.* , s.19-20.

⁷⁵³ O. Mete, *a.g.e.* , s.20. Mete'ye göre, Ege delegelerinin kongreyi yönlendirmek istemesi, Ege delegeleri ile onlar kadar kongre üzerinde etkisi olan İstanbul delegelerinin kongrenin sonraki oturumlarında büyük rolleri olacağını göstermiştir (aynı yer).

⁷⁵⁴ O. Mete, *a.g.e.* , s.21 ve ayrıca, Samet Ağaoğlu, *a.g.e.* , s.43.

⁷⁵⁵ O. Mete, *a.g.e.* , s.22.

⁷⁵⁶ O. Mete, *a.g.e.* , s.25. Bayar'ın konuşmasına sadece iki konuda eleştiri gelmiştir. Birincisi, Balıkesir Delegesi Sıtkı Yırcalı tarafından söylenen ekonomik işlere geniş yer verilmemesi (aynı yer, s.23); ikincisi ise, bir Hatay delegesi (isim verilmemiş) tarafından söylenen dış politika konusunda ayrıntılı söz edilmemesidir (aynı yer, s.25).

⁷⁵⁷ O. Mete, *a.g.e.* , s.25.

⁷⁵⁸ O. Mete, *a.g.e.* , s.25.

Kongrenin üçüncü günü, yani 9 Ocak'ta yapılan oturumun gündemi ise, dilek komisyonunun raporudur. Delejelere okunan bu raporda şu hususlar yer almıştır⁷⁵⁹:

1-Anayasada yapılması istenilen değişiklik ile anayasaya aykırı kanunların değiştirilmesi.

2-Cumhurbaşkanının milletin içinden tek dereceli olarak seçilmesi ve ancak iki dönem için Cumhurbaşkanlığında bulunması.

3-İkinci bir yasama meclisin kurulması, 70 bin kişiye bir Milletvekili seçilmesi yoluyla her iki meclisin Milletvekili sayısının 360 olması.

4-Lüzumu halinde kabineye Meclis dışından da Bakan alınması; “Bakan” kelimesi millet üstünde bir otorite ifade ettiği için “Vekil” kelimesine çevrilmesi.

5-Devletçiliğin izahı, Demokrat Parti programında yer alan devletçiliğin güttüğü amaçların açıklanması.

Bu hususlardan ilki, yani anayasada değişiklik isteği yerleşik bir düşünce olduğu için delegelerce tartışılmamıştır. Fakat, diğer hususların görüşülmesi uzun bir vakit almıştır. Dilek Komisyon sözcüsü, aynı zamanda İstanbul delegesi olan Alâettin Nasuhoğlu, Cumhurbaşkanının millet içinden seçildiği takdirde kendinî meclisten üstün sayacağı ve gerekirse “*beni millet seçti*” diye Meclise “*kafa tutabileceği*” ve bu durumun, bir diktatöryaya yol açabileceği düşüncesiyle, Cumhurbaşkanının Meclis içinden seçilmesi gerektiğini, ikinci meclisin özellikle kanunlar üzerinde bir etkisinin mümkün olabileceğini, bakanların da meclis dışından seçilebilmesini, devletçiliğin ise, devletin ticaret yapmamak şartıyla ekonomik konularda planlı ve kalkındırıcı bir anlamda kabul edilmesi gerektiğini söylemiştir⁷⁶⁰. Diğer bazı delegeler de bu yönde konuşmalar yapmışlardır.

Kongrenin dördüncü günü, yani 10 Ocak'ta ki sabah oturumunda, partinin bütçe komisyon raporu okunmuştur⁷⁶¹. Aynı oturumda, partinin kurucular tarafından hazırlanan tüzük maddeleri üzerine görüşmeler de yapılmıştır. Bu konuda, üç değişiklik isteği tartışmaya yol açmıştır denilebilir. Söz konusu tüzük değişikliklerini şöyle sıralayabiliriz:

1- Genel İdare kurulunun üye sayısının artırılması (md.11).

⁷⁵⁹ O. Mete, *a.g.e.*, s.27-28.

⁷⁶⁰ O. Mete, *a.g.e.*, s.28.

⁷⁶¹ O. Mete, *a.g.e.*, s.34. Buna göre, parti 1947 yılına, 2 bin kûsûr lira borçla girmektedir. Geliri artırmak yolundaki geniş düşünceleri de içeren bu rapor oy birliği ile kabul edilmiştir (aynı yer).

2- Milletvekili adaylarının belirlenmesi (md.13).

3- Partiye alınacak üyelerin yaşı (md.3).

Bu değişikliklerden, genel idare kurulunun üye sayısının artırılması konusunda en geniş ayrıntıyı, Samet Ağaoğlu'nun anılarında bulmaktayız.

Ağaoğlu'nun aktardığına göre, Menderes ve Köprülü, Genel İdare Kurulunun en fazla 9 kişiden oluşmasını istemişlerdi. Onlara göre, daha geniş bir Genel İdare Kurulu karara varmakta güçlük çıkarır, üyeler arasında anlaşma zor olurdu. Bu görüş kabul edilirse, mevcut olan 7 üyelikten başka, ayrıca seçilecek 2 kişi için mücadele olacaktı. Bu durum, muhalefette olan Demokrat Parti için başarısızlığın sebebini oluştururdu⁷⁶².

Menderes'in istediği 9 kişilik Genel İdare Kurulu teklifine karşı, ya 21, ya da 14 kişilik kurul teklifi çıkmıştır. Bu teklifi ileri sürenler de, Kenan Öner'i kongre başkanlığını seçen delegelerdir. Onlara göre, çok üyeli bir Genel Kurul daha sağlam kararlar verebilirdi. Ayrıca, ülkenin çeşitli bölgelerini temsil ettirmek mümkün olurdu. Üstelik, demokratik düzenin gerektirdiği de bu idi⁷⁶³.

Samet Ağaoğlu ise, üye sayısının 15 kişi olması fikrindedir. Çünkü, Ağaoğlu, genç kuşakların da yer alabileceği geniş bir genel kurulun daha verimli çalışacağını düşünmektedir⁷⁶⁴. Eskişehir Milletvekili Emin Sazak da, kurucuların etkisini geniş bir kurulla azaltmak amacıyla olduğundan Ağaoğlu'nu desteklemiştir⁷⁶⁵.

Partinin lideri Bayar ise, bu konuda kimseye karışmamış ve kararı tamamen delegelere bırakmıştır⁷⁶⁶. Nihayet, Genel İdare Kurulunun 15 kişi olmasını isteyen önerge oya sunularak kabul edilmiştir⁷⁶⁷.

Ağaoğlu'na göre, Menderes ve Köprülü, ayrıca, istemedikleri 15 kişilik Genel İdare Kurulu teklifinin Refik Koraltan ve Emin Sazak'ın "oyunlarıyla" kabul edildiğini, şimdi bir takım insanların kurula gireceğini ve böyle bir kurulla çalışamayacaklarını düşünmüşlerdir⁷⁶⁸.

Ağaoğlu, anı-günlüğünde, farklı bir iddiada da bulunmaktadır. Ağaoğlu'nun iddiasına göre, Menderes ve Köprülü, yeni isimler olarak Ahmet Tahtakılıç ve F.Lütfü

⁷⁶² S. Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.416. Menderes, bir sene sonra yapılan bir Genel Kurul toplantısında da (9 şubat 1948 tarihli) Genel Kurulun 9 üyeden oluşmasını, hâlâ savunduğunu söylemiştir. Bkz. S. Ağaoğlu, *a.g.e.*, s501.

⁷⁶³ S. Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.416.

⁷⁶⁴ S. Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 45.

⁷⁶⁵ S. Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.45.

⁷⁶⁶ S. Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.417.

⁷⁶⁷ S. Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 416-417

⁷⁶⁸ S. Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.417.

Karaosmanoğlu'nu desteklemişlerken; Samet Ağaoğlu ve Osman Bölükbaşı'nın seçilmesini benimsememişlerdi⁷⁶⁹. Öyle ki, Samet Ağaoğlu ve Osman Bölükbaşı'nın Genel Kurula seçilmek için delegeler arasında propaganda yapmaları yüzünden Menderes ve Köprülü, bir ara, kongreyi terk etmişlerdir.

Ağaoğlu, olayın sonrasını şöyle anlatmaktadır:

“Menderes ve Köprülü, seçilmek için delegeler arasında yaptığımız hararetli telkinler üzerine birden bire bize karşı tam bir küskünlük tutumu gösterdiler ve bu komuyu görüşmek için bizi Kongrenin toplandığı sinemaya yakın bir otele çağırdılar. Gittik; Tahtakılıç da orada idi. Menderes biraz asık bir yüz, ama yumuşak bir dil ile seçilmek için propaganda yaptığımızı, bunun doğru olmadığını, Genel İdare Kurulu dışında partiye daha faydalı olacağımızı söyledi. Köprülü, Menderes'in dediklerini, bakışları, baş işaretleri ile destekliyordu. ‘Peki’ dedik; ‘Fakat, Ahmet Tahtakılıç Bey de Kurula girmeye çalışıyor. Hemen hemen aynı yaştayız.’ Bu cevabımız Menderes’e bir yol açar gibi olmuştu. Cevap verdi: ‘Doğru; o da Genel Kurula girmeye çalışmaktan vazgeçsin.’ Sonunda şu karara vardık. Eğer Tahtakılıç gibi genç arkadaşlarımız Genel İdare Kuruluna girmek arzusunu bırakırlarsa, Bölükbaşı ile ben de onlara uyacaktık”⁷⁷⁰.

Fakat, kongreye geri dönüldüğünde Ahmet Tahtakılıç'ın sözünde durmayarak kendisini Genel Kurula seçilmek konusundaki faaliyetleri görülünce, diğerleri de sözlerini geri almışlardır⁷⁷¹.

Milletvekilli adayların belirlenmesi konusu ise, delegeler arasında çok tartışılmıştır. Mevcut tüzük maddesine göre, milletvekili adaylarını Merkez İdare Kurulu belirliyordu. Fakat, kongredeki delegeler, genelde, bu anlayışı tepeden inmece olarak gördüklerinden, adayların parti örgütlerince belirlenmesi fikrini savunmuşlardır⁷⁷². Bu durum, partinin üst yönetimini zor durumda bırakınca, Bayar, kürsüye gelerek ılımlı bir teklif ileri sürmüştür. Buna göre, parti örgütleri seçim bölgesini ve mahallin ihtiyaçlarını iyi bilen adaylar çıkaracak, parti genel merkezi de

⁷⁶⁹ S. Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.46.

⁷⁷⁰ S. Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.47.

⁷⁷¹ S. Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.47-48.

⁷⁷² O. Mete, *a.g.e.*, s.36. Örneğin, Trakya delegesi Zeki Arataman “Biz şimdiye kadar CHP'nin yukarıdan milletvekili tayin ettiğini beğenmez, kötüler ve bundan bunaldığımızı bağırdık” derken; Seyhan delegesi Sedat Bacın “Hayır olamaz. Bu yetki ve bu karar iktidarımızda kalacaktır. Aday tespiti en alt katların kontrolüne terk edilecektir. Milletten daha üstün makam ve şahıs yoktur” demiştir (aynı yer).

ülke ve dünya meselelerini iyi bilen ve bu konularda fikir yürüten adayların meclise girmesini sağlayacaktı⁷⁷³. Nitekim, bu madde yeniden komisyona gönderilmiş ve komisyon, kongrenin isteğine uygun yeni bir madde kabul etmiştir. Yeni maddeye göre, esas öncelik parti örgütlerine tanınmış; fakat, genel merkeze de belli ölçüde müdahale imkanı verilmiştir.

Değiştirilmesi düşünülen tüzükte, partiye alınacak üyelerin yaşlarının 22'den 18'e indirilmesi de istenmiştir. Fakat, delegelerin çoğu bu teklifi kabul etmemişlerdir. Örneğin, bir delege, 18 yaşının öğrenim çağı olduğunu ve bu yaştaki gençleri partizan yapmakla ülke adına faydalı bir iş yapılmayacağını söylemiştir⁷⁷⁴.

Kongrenin öğleden sonraki oturumunda ise, partiye ödenecek aidat konusuna değinilmiştir. Delegeler, özellikler köylülerin hiç parası olmadığını ve onlardan para istenemeyeceğini söylemişlerdir⁷⁷⁵. Delegeler, partinin üç milyon üyesi olduğunu ileri sürerek, bir yıl içinde 2 milyon lira sermayeli bir "*Demokrat Bankası*" kurulmasını da istemişlerdir.

Kongre başkanı Kenan Öner, ertesi günü, yani 11 Ocak günü, sinema salonunun kendilerine verilemeyeceğini belirtmiş; bu yüzden, sabaha kadar kongrenin devamının zarurî olduğunu, bunun için de hemen seçimlere geçilmesi, tasnif işlemi yapılırken de ana davalar komisyonunun incelediği konuların görüşülmesini teklif etmiştir. Delegeler "*gün doğuncaya kadar*" diyerek teklifi kabul etmişlerdir⁷⁷⁶.

Propaganda komisyon raporunun okunmasından sonra, maddelerinin görüşülmesine geçilmiş ve genel ilke olarak, her türlü yayıma konan sınırlamaların kaldırılması kabul edilmiştir. Raporda yer alan yazılı parti özetinin propaganda aracı olarak kullanılması totaliter bir zihniyetin temsili kabul edildiğinden reddedilmiş; buna karşılık, parti rozeti fikri kabul edilmiştir⁷⁷⁷.

Kongrenin son günü, daha doğrusu gecesi, Demokrat Parti başkanlığı için seçime gidilmiş ve delegeler isimleri okundukça oylarını kullanmışlardır. Celal Bayar oyunu en son kullanan kişi olmuştur. Oylamaya katılan 548 delegeden kullanılan 548 oyun 541 oyunu alan Bayar DP Genel başkanlığına seçilmiştir⁷⁷⁸. Bayar, aynı zamanda,

⁷⁷³ O. Mete, *a.g.e.*, s.37.

⁷⁷⁴ O. Mete, *a.g.e.*, s.35.

⁷⁷⁵ O. Mete, *a.g.e.*, s.38-39.

⁷⁷⁶ O. Mete, *a.g.e.*, s.41.

⁷⁷⁷ O. Mete, *a.g.e.*, s.42.

⁷⁷⁸ O. Mete, *a.g.e.*, s.49.

tüzük gereğince⁷⁷⁹ hem Merkez İdare Kurulu, hem de Haysiyet Divanının tabî üyesi olmuştur.

Parti Başkanlık seçiminden sonra, Merkez İdare Kurulu ve Haysiyet Divanı için seçime geçilmiştir.

Merkez İdare kurulu üyeliklerine seçilen kişiler, aldıkları oylama sırasına göre şöyle belirlenmiştir⁷⁸⁰: 1-Emin Sazak, 2- Adnan Menderes, 3-Refik Koraltan, 4-Fuat Köprülü, 5- Refik Şevket İnce, 6- Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu, 7-Cemal Tunca,-8- Y.Kemal Tengirşenk, 9- Ahmet Tahtakılıç, 10- Ahmet Oğuz, 11-Eniz Akaygen, 12- Samet Ağaoğlu, 13- Cemal Ramazanoğlu, 14- Hasan Dinçer.

Haysiyet Divanına ise, A.Münip Berkant, O.Nuri Köni, F.Hulusi Demireli, Necati Erdem, Kenan Öner, H.Şevket İnce, Enis Akagen, Hulusi Köymen, Sadık Aldoğan seçilmişlerdir⁷⁸¹.

Bu arada, bir yandan seçimler yapılırken; diğer yandan ana davalar komisyonun raporu görüşülmüştür. Ana davalar komisyon raporunun kabul edilmesinden sonra, kongre başkanlığına bazı delegelerce verilen teklif ile Adnan Menderes'in son olaylar hakkında konuşmasını istemişlerdir.

Menderes, konuşmasında, kendisine gösterilen sevgi ve ilgiye teşekkür etmiş ve son olayların en önemlisinin delegelerin DP kongresine katılması olduğunu söylemiştir. Menderes, sabaha karşı çok geç vakitte kürsüye geldiği için konuşmasını kısa tutmuş ve “Devlet partisi, devlet kılıcını kuşanmış, hükümet arabasına binmiş, cansız ve idealiz bir kadrodan ibaret kalmıştır” demiştir⁷⁸². Menderes, ayrıca, demokrasi yolunda Türk basınının hizmetinin çok büyük olduğunu belirttikten sonra, konuşmasını “Demokrasi davasında partimizin yolu açık ve milletimizin bahtı aydınlık olsun” diyerek bitirmiştir⁷⁸³.

⁷⁷⁹ DP Parti Tüzüğü, Ankara 1947, s.3.

⁷⁸⁰ O. Mete, a.g.e. , s.49. Emrullah Nutku ise, Köprülü'nün çok az oy aldığını, hatta listede yedeğe düşmek üzere olduğunu gören Bayar ve Menderes'in müdahalesiyle, seçim sonuçlarının oy sayısını söylemeden ve sırayı bozarak ilan edilmesini istediklerini ve öyle de olduğunu yazmaktadır. Ayrıca, kongre katiplerinden birinin, birinci yedekte kalan Suphi Batur'a “İki rey daha alamadınız mı?” diyerek Köprülü'nün yedeğe kalabileceğini anlatmak istediğini de eklemiştir. Bkz. Emrullah Nutku, Demokrat Parti Neden Çöktü ve Politikada Yitirdiğim Yıllar, s.49. Ağaoğlu'na göre, bu 15 kişiden Menderes'in ve diğer kurucuların tekrar seçileceği muhakkaktı. Bkz. S.Ağaoğlu, a.g.e., s.416-417.

⁷⁸¹ O. Mete, a.g.e. , s.49-50. Fakat, Enis Akaygen, aynı zamanda Merkez İdare Kurulu üyeliğini de seçildiği için bu iki görev arasında bir tercih yapmış ve Genel Kurul üyesi olmuştur.

⁷⁸² Vatan, 12 Ocak 1946; Şükrü Esirci, Menderes Diyor ki... , Birinci Kitap (1946-1950), s.37.

⁷⁸³ Şükrü Esirci, a.g.e., s.37.

Kongrenin sonunda, Bayar bir kapanış konuşması yapmıştır. Bayar, bu konuşmasında, kongrenin görevini yaptığını belirtmiş ve delegelere gösterdikleri iltifat ve emniyetlerinden dolayı teşekkür etmiştir⁷⁸⁴. Bayar'ın konuşmasından sonra, delegeler başkanlarını tebrik etmişlerdir⁷⁸⁵.

2- Ana Davalar Komisyonunun Çalışmaları ve Hürriyet Misakı'nın Kabulü

Kongre, ülkenin bazı önemli meselelerini ayrıntılı olarak inceleyerek karara bağlama işini “*Ana Davalar Komisyonu*” ismiyle oluşturduğu bir kurula vermiştir.

Kongre, ilk gün Ege bölgesinin bazı delegelerinin verdiği ve dört maddeyi içeren önerenin incelenmesini Emin Sazak'ın teklifi ile “*ana meseleler*” diye adlandırmış ve diğer dilek ve meselelerden ayırarak, ayrıca seçtiği özel bir komisyona havale etmiştir. Komisyonun başkanlığına Adnan Menderes getirilmiştir. Komisyon çalışmaları, kongrenin son gününe kadar, yani üç gün boyunca devam etmiştir.

Görüşmeler gizli yapıldığından içeride neler konuşulduğunu tam olarak bilememekteyiz. Fakat, iki hatıratla, içerdeki konuşmalarla ilgili bazı bilgileri öğrenebiliyoruz. Bu hatıratlardan biri Celal Bayar'a; diğeri Samet Ağaoğlu'na aittir.

Bayar'a verilen bilgiye göre, komisyonda biri “*ihtilal*”, diğeri “*itidal*” olmak üzere iki grup vardır. Bayar, bu konuyu şöyle anlatmaktadır:

“Komisyonda ihtilal havası esiyordu. İçinde Kenan Öner, Samet Ağaoğlu, Dr.Mükerrem Sarol, Osman Kapanî'nin bulunduğu bir grup çok kuvvetli sözcülerle parti milletvekillerini BMM'den çekilmelerini istiyorlar, iktidarı milletle karşı karşıya getirmekte çıkar yol görüyorlardı.

*Buna karşılık veren bir itidal grubu vardı. R. Şevket İnçe, E. Hayri Üstündağ, Hulusi Köymen'in sözcülüğünü yaptığı ve zaman zaman F. Lütfü Karaosmanoğlu ve Refik Koraltan tarafından desteklenen bu grup ihtilal fikrinin karşısında idi”*⁷⁸⁶.

Bayar, aynı yerde, Menderes'i bu iki grup arasında farklı bir yere koyarak, arabuluculuk görevi yaptığını ise, “*ana yük gene Adnan Menderes'te idi. Hem komisyona başkanlık yapıyor, hem konuşulanları toplayıp değerlendirirken, aşırı*

⁷⁸⁴ O. Mete, *a.g.e.* , s.49.

⁷⁸⁵ O. Mete, *a.g.e.* , s.49. Orhan Mete'nin gözlemine göre, Bayar'dan sonra en fazla tebrik alanlardan birisi de, Adnan Menderes'tir (aynı yer).

⁷⁸⁶ C. Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s. 70.

fikirleri, kuvvetli mantığı, polemik gücü ile törpüleyip yumuşatıyordu” sözleriyle aktarmaktadır⁷⁸⁷.

Bayar’ın bu anlattıklarında ismi geçen Samet Ağaoğlu ise, komisyonda ihtilal sözünün kesinlikle geçmediğini; fakat, kendisi ile Mukerrem Sarol’un, ülkenin durumunu Fransız İnkılabından az önceki manzarada gördüklerini, gerekirse bir halk ayaklanmasını bile düşünölebileceklerini söylemişlerdir. Bu durum karşısında, o dakikaya kadar söze karışmayan Adnan Menderes, birden, biraz da sert bir tonla, *“Durun efendiler, biz bu partiyi yalnız ve yalnız kanun yollarından yürömek, seçim kanalından geçmek şartıyla kurduk. Bunun ötesinde bir hareket şekli kabul etmiyoruz, edemeyiz. Hatta, böyle bir konunun konuşulmasına bile tahammölümüz yoktur. Aksini düşünenler ayrılır gider, kendilerine göre bir parti kurarlar”* demiştir⁷⁸⁸.

Hatıratlardan anlaşıldığı kadarıyla, Adnan Menderes’in, komisyon başkanı olarak üyelerini ikiye ayıran konularda farklı görüşleri bir yerde birleştiren, orta yolu bulan ve kanunlara riayeti esas alan bir karakter tablosu çizdiğini söyleyebiliriz.

Ana Davalar Komisyonu, sonunda, Bayar’ın kongreyi açış konuşmasında söylediğı üç maddeyi esas kabul etmiştir. Komisyonun, DP’nin kuruluş amaçlarıyla doğrudan ilgili gördüğü ve ayrıca Türk demokrasisinin gerçekleşmesi için de çözümünün mutlaka zarurî olduğunu belirttiğı, ön şart niteliğindeki söz konusu maddeler şunlardır:

- 1- Vatandaş hak ve hürriyetlerini zarar verir mahiyette olan ve Anayasanın ruhuna ve metnine uymayan kanun hükümlerinin kaldırılması,
- 2- Vatandaş oyunun emniyet ve masuniyetini sağlamak ve millî hakimiyet ilkesini güvence altına almak amaçlarıyla seçim kanununda değişiklikler yapılması,
- 3- Devlet Başkanlığı ile fiilî parti başkanlığının bir kişide birleşmemesi esasının kabulü.

Komisyon, bu maddelerin yerine getirilmemesi durumunda ise, Demokrat Parti Grubunun Meclisten çekilmek gibi *“tarihi bir karar”* alacağı da belirtilmiştir⁷⁸⁹.

⁷⁸⁷ C. Bayar, *a.g.e.*, s.70.

⁷⁸⁸ S. Ağoğlu, *Arkadaşım Menderes*, s.49.

⁷⁸⁹ Ana Davalar Komisyon Raporunun tam metni için, bkz. O. Mete, *a.g.e.*, s.50-54;e T.Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasî Partiler (1839-1952)*, İstanbul 1951, s.673-676 ve “DP Belgeleri”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, S. 53 (Mayıs 1988), s.265-266.

Kongrenin son kararı olan Ana Davalar Komisyonunun raporuna dayanılarak hazırlanan önergeyi de, kongre başkanı tüm delegelerin ayakta dinlemesini isteyerek okutmuştur:

*“Anayasaya aykırı bulunan kanunların sîratle değiştirilmesi, yerine demokratik kanunların konmasını istiyoruz. Bu hususta, Demokrat Parti Meclis Grubu tarafından verilecek önerge kabul edilmediği takdirde Meclis Grubunu Meclisten çekerek milletin sinesine dönmek kararını vermeye Genel Merkezi yetkili kılıyoruz. Bu takdirde, CHP kendi kader ve sorumluluklarıyla baş başa ve büyük hakim milletle karşı karşıya bırakıyoruz”*⁷⁹⁰.

Önerge, tüm delegelerin el kaldırmasıyla oy birliği ile kabul edilmiştir. Bundan sonra, bu karara *“Hürriyet Misakı ”* denilmesi de kararlaştırılmıştır⁷⁹¹.

3- CHP'nin DP Kongresine Tepkisi

DP'nin I.Büyük Kongresindeki delegelerin bazıları, yaptıkları konuşmalarda iktidarı ağır bir şekilde eleştirmişlerdir. Bu eleştirilerdeki bazı sözler, iktidar partisince saldırı mahiyetinde görülmüştür. Örneğin, kongrede en ağır sözlerden birini, General Sadık Aldoğan sarf etmiş ve konuşmasının bir yerinde, *“yapılacak iş anayasayı değiştirmek değil, anayasaya aykırı kanunları yapan CHP'yi yaptığı kanunlarla beraber süpürüp atmaktır”* derken⁷⁹²; Osman Bölükbaşı da *“bu ülke 23 senedir kızıl bir sultan idaresinde sevk ve idare olundu”* demiştir⁷⁹³.

Kongre, delegelerin konuşmalarına sınırlama getirmemek konusunda hassasiyet göstermiştir. Bu yüzden, delegeler istedikleri gibi konuşmuşlardır⁷⁹⁴. Cem Eroğul'un dediği gibi, delegeler, kongrede *“yerli yersiz aklına geleni söylemiş, yıllar sonra boşalabilmenin verdiği sarhoşluğu alabildiğine tatmıştı”*⁷⁹⁵. Örneğin, kongre başkanı, kürsüde konuşma yapan Konya delegesi Himmet Ölçmen'i sadede gelmeye davet

⁷⁹⁰ O. Mete, a.g.e., s.48.

⁷⁹¹ O. Mete, a.g.e., s.48.

⁷⁹² O. Mete, a.g.e., s.31.

⁷⁹³ S. Ağaoğlu, *Siyasi Günlük*, s. 43.

⁷⁹⁴ Bazı delegelerin sözlerinden örnekler: Sıtkı Yırcalı *“Aksaray pazarında sepetini dolduran ıstırap lordu, çıra devrini yaşayan vatandaş hayatını idame ettirmek için sabır taşı halini alan halk bir iktisadi kurtuluş beklemektedir”*; Fuat Arna *“Biz iktidar sevdalılarına: ‘Senden büyük millet var!’ diyoruz”*; Osman Kapanî *“Hürriyet dağıtımına tabi ithal malı değildir. Taksit taksit verilmez. CHP millete olan borcunu ödememekte, alacaklısını oyalamaktadır”*; Mustafa Kentli *“DP arabanın beşinci tekerleği değildir”*; Nazif Kavnar *“Valiler tek dereceli seçimle halk tarafından seçilmelidir”*; Kenan Öner *“Beş parasız yürüyeceğiz, fakat muhakkak surette hedefe varacağız”*. Ayrıntılar için, bk. O. Mete, a.g.e.

⁷⁹⁵ Cem Eroğul, *Demokrat Parti*, İmge Yayınları, Ankara 1998, s.48.

edince, salondan “istediğin gibi konuş, şimdiye kadar söyleyemeyen milyonların adına konuş. Sabaha kadar istersen, yine konuş” sesleri yükselmiştir⁷⁹⁶. Aynı şekilde, bir ara, görüşmelerin yeterliği konusunda bir önerge verildiğinde, Refik Koraltan ayağa kalkarak “Ne yapıyorsunuz arkadaşlar? Kilometreleri aşarak buraya gelmiş ve tamamen hür olarak konuşmaya susamış halk temsilcilerini takirle susturmak mı istiyorsunuz?” diye karşı çıkmıştır⁷⁹⁷.

Delegelerin serbestçe ortaya koydukları bu konuşmalar, kongreyi izlemek için, dördüncü günün öğleden sonraki oturumuna katılan CHP Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver geldiğinde de devam etmiştir⁷⁹⁸. Tanrıöver, salonda CHP’lilere ayrılan localardan birinde oturmuştur. Tanrıöver, salona geldiğinde kongrede konuşulmakta olan konu, köylülerin durumudur ve eleştirilerin odağı yine CHP’dir. Delegeler, Suphi’nin geldiğini fark ettikleri için olsa gerek, iktidara yönelik konuşmalarını daha da fazlalaştırmışlardır⁷⁹⁹. Tanrıöver, kongrede kısa bir süre kaldıktan sonra yerinden ayrılmıştır.

Bu arada, Hamdullah Suphi, DP kurucuları Menderes, Bayar ve Köprülü ile ayrı ayrı ve hepsiyle bir arada görüşmüştür. Bu görüşmede, DP kurucuların hepsi de, DP kongresinde söylenen bazı “şaşkın sözlerden” üzgün olduklarını, ve bunları yazmaya da hazır olduklarını ve kanunlardan yapılacak bazı değişikliklerle durumu düzeltmek imkanı olacağını, ilk kongre olduğu için ülkenin dört bucağından gelen tanımadıkları üzerinde etkili olacak durumda bulunamamalarının geçerli bir sebep kabul etmek doğru olacağını söylemişler ve ayrıca Cumhurbaşkanı kabul ederse bütün bunları ayrıntılı anlatacaklarını eklemişlerdir⁸⁰⁰.

Hamdullah Suphi’nin anlattıklarına bakılırsa, Menderes’in, delegelerin heyecanlı bir şekilde konuşmalarının serbestliğine karşı çıkmamış bile olsa, bazı aşırı sözlerin söylenmiş olmasından memnurluk duyduğunu söyleyemeyiz. Çünkü, bu serbest konuşmaların parti disiplininin uzak olduğundan, bazı sözlerin, sorumlu parti kurucularını zor duruma bırakacağı bellidir. Nitekim, özellikle Ulus’un kongreyi

⁷⁹⁶ O. Mete, *a.g.e.*, s.22.

⁷⁹⁷ O. Mete, *a.g.e.*, s.30.

⁷⁹⁸ O. Mete, *a.g.e.*, s.38.

⁷⁹⁹ Örneğin, Bursa Delegeşi Fuat Arna “Köylü, CHP tarafından kâfi derecede soyulmuş, yorgun, takatsiz ve hasta olarak toprağın üstüne düşmüştür” derken, Kenan Öner ise “Köylümüz ıstırap içindedir. Onu bu hale koyanların nasıl olup da yüzlerinin kızarmadığına, nasıl olup da utanmadıklarına ve nasıl olup da insan içinde ellerini kollarını sallaya sallaya dolaştıklarına hayret etmemek mümkün değildir” demiştir. Bkz. O. Mete, *a.g.e.*, s.38-39.

⁸⁰⁰ F. Ahmet Barutçu, *Siyasî Hatıralar*, c.2, s.774-775.

eleştiren yazılarına karşı, DP kurucularından Fuat Köprülü kongre sırasında “*birkaç delegenin nasıl olduysa ağzından birkaç cümle kaçırdığını*”; fakat bu sözlerin DP aleyhine kullanılmamasını istemiştir⁸⁰¹.

CHP’nin, DP Kongresinin Hürriyet Misakı adıyla belirlenen partinin son kararlarına tepkisi ise, daha sert olmuştur. Hatta, denilebilir ki, iktidarın DP kongresinin ilk günü için ortaya çıkan iyimser hava, bu karardan sonra tamamen değişmiştir. CHP’lilere göre, Hürriyet Misakı kararları gerçekte demokrasi gelişimini “*baltalama misakından*” başka bir şey değildi⁸⁰².

CHP’nin, aynı zamanda genel başkanı olan Cumhurbaşkanı İnönü ise, Hürriyet Misakı kararını çok ciddiye almış ve TBMM’ye karşı alınmış bir karar olarak nitelendirmiştir. İnönü’ye göre, DP’liler kanun teklifleriyle millet Meclisini tehdit etmek veya tehdit ile kanun kabul ettirmek yolunu açmak istemişlerdir. Böyle bir emsali, tarihe vermemek gerekirdi⁸⁰³. Yani, İnönü, DP’nin son kararını esas meselesinden çok, usûl meselesi olarak doğru bulmamaktadır.

İnönü’nün benzeri bir düşüncüyü de, Hükümet yanlısı Ulus gazetesinde Nihat Erim dile getirmiş ve böyle bir kararın, Meclisi DP yararına bazı düzenlemeler yapmaya zorladığı için demokratik sayılamayacağını belirtmiştir⁸⁰⁴.

II- İdareciler Kongresi ve Menderes-Erim Polemiği

Demokrat Partinin Birinci Kongresinden sonra, ülkenin yönetim yapısı ile esaslı surette ilgili bulunan konuları incelemek ve isabetli kararlar almak düşüncesi ile Hükümet tarafından bir İdareciler Kongresinin toplanması gündeme gelmiştir.

Bu konuda ilk haberin, Ulus’un 15 Ocak 1947 tarihli sayısında çıktığını görmekteyiz. Bu habere göre, idareciler toplantısında önemli yurt işleri gözden geçirilecek, kurulacak özel komisyonlarda görüşülecek konular karara bağlanacak ve toplantı on gün kadar sürecektir.

18 Ocak tarihli Ulus ise, kongre hazırlıkların bitmek üzere olduğunu ve kongrede bulunacak delegelerin tespit edildiğini duyurmaktadır. Ayrıca, İçişleri Bakanlığının hazırladığı programda da açıklanmıştır⁸⁰⁵.

⁸⁰¹ *Kuvvet*, 18 Ocak 1947; *Ayın Tarih Dergisi*, S. 158, (Ocak 1947).

⁸⁰² F.Ahmet Barutçu, *a.g.e.*, c.2, 772. Örneğin, Asım Us’a göre, Hürriyet Misakının hedefi iktidara ele geçirmek için her yola başvurmaktır. Bkz. Asım Us, *Hatıra Notları*, s.702.

⁸⁰³ F.Ahmet Barutçu, *a.g.e.*, c.2, 773.

⁸⁰⁴ Nihat Erim, “Demokrat Parti Kurultayı Dağıldıktan Sonra”, *Ulus*, 12 Ocak 1947.

İlk kez toplanan idareciler kongresinin kararları tamamen danışma niteliğinde kalacak ve bu kararlar sonra Danıştay, Bakanlar Kurulu gibi kanun müesseselerinde de yine danışma mahiyetinde olarak sonuçlara bağlanacaktı. Bu sonuç kararları da, ancak Bakanlar Kurulunca incelendikten sonra Mecliste yapılacak bir teklif ile şekil ve içerik kazanacaktı.

Kongreye, çok sayıda, eski idareciler, valiler, kaymakamlar, profesörler, müfettişler, belediye başkanları, başkanlık delegeleri davet edilmişlerdir⁸⁰⁶.

Kongrenin önemi daha açılmadan önce vurgulanmıştır. Öyle ki, bir yazar, bu kongreyi “*Türk vatandaşının ve Türk yurdunun siyasî, kültürel, ekonomik, fıkri ve medeni kalkınmasını sağlayabilecek bir heyet toplantısı*” olarak nitelendirmiştir⁸⁰⁷.

Birinci İdareciler Kongresi, 20 Ocak 1947 günü, Ankara Polis Koleji Konferans Salonunda toplanmıştır⁸⁰⁸. Açış konuşmasını yapan Başbakan Peker, Hükümetin gireceği başlıca yolun, iç idarenin kuvvetlendirilip nizamlandırılması olduğunu belirterek, İçişleri Bakanlığı bürolarının uzun zamandan beri büyük bir emekle çalışarak bazı esaslı kanunları ihtiyaçları karşılayacak şekilde yeniden düzenlediklerini ve bu konudaki tekliflerini kongreye getirdiklerini söylemiştir. Peker, ayrıca, il genel yönetimi, valilerin yetkileri ve ehliyet şartları, emniyet işleri, polis ve jandarmanın birleştirilmesi, memurların görev ve sorumluluğu gibi çeşitli yönetim işleri etrafında Hükümetin görüşlerini açıklamıştır⁸⁰⁹.

Peker’in sözleri arasında, özellikle valilerin yetkilerinin arttırılmasını isteyen bir görüş dikkat çekmektedir. Bu görüş, çeşitli yazarlarca da desteklenmiştir⁸¹⁰.

⁸⁰⁵ *Ulus*, 18 Ocak 1947. Kongrenin programı şöyle belirlenmiştir: 1- İstiklal Marşı, 2- Başbakan Recep Peker tarafından kongrenin açılması, 3- İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer’in kongrenin toplantı konuları etrafındaki açıklaması, 4- Kongre Başkanlık Divanının seçilmesi (1 Başkan, 2 Başkan Vekili, 4 Katip) 5- Atatürk’e saygı duruşu, 6- Kongreye sunulan konuları inceleyecek komisyon üyelerinin seçilmesi 7- 28 Ocak 1947’de toplanmak üzere oturuma son verilecektir. Kongre komisyonları, çalışmalarını ilk günden itibaren başlayacaklar ve en geç 27 Ocak günün akşamına kadar çalışmalarını bitirerek, raporlarını Kongre Başkanına sunacaklardır. Komisyonlar başkan, katip ve sözcülerini kendi aralarından seçeceklerdir. Komisyonların hazırlayacakları raporlar üyeler tarafından da imzalanmış olacak; görüşme ve tartışmalar özet olarak tutanağa geçecektir (aynı yer).

⁸⁰⁶ *Ulus*, 20-21 Ocak 1947.

⁸⁰⁷ Safeedin Karanakçı, “İdareciler Kongresi”, *Ulus*, 18 Ocak 1947.

⁸⁰⁸ Kongre ile ilgili *Ulus* gazetesi kupürleri ve Başbakan Peker’in idarecilerle yaptığı toplantı için, bkz. *T.C. Başkanlık Cumhuriyet Arşivi*, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Dosya. A6, Yer nu.12.69.1.

⁸⁰⁹ *Ulus*, 21 Ocak 1947.

⁸¹⁰ Örneğin; Esat Tekeli, “İdareciler Kongresi Üzerinde Düşünceler”, *Ulus*, 23 Ocak 1947; Asım Us, “İlk İdareciler Kongresi...”, *Vakit*, 22 Ocak 1947.

İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer de, kongreyi “*ilmî bir kongre*” olarak nitelendirmiş, kongrenin toplanma amacını, köyden genel idareye kadar iç işlerini ilgilendiren kanunları gözden geçirmek, köyden şehre kadar üretim ve imar alanında kalkınmasını süratle sağlamak ve Türkiye’ye uygun esasları bulup yerleştirmek ve uygulamasında faydası görülmeyen veya işlemeyen hükümleri ortadan kaldırmak olarak açıklamıştır⁸¹¹. Sökmensüer, konuşmasının büyük bölümünde, kongrenin inceleyeceği kanun tasarıları ve teklifler hakkında geniş açıklamalar yapmıştır⁸¹².

Bundan sonra, kongreye sunulan konuları inceleyecek olan, komisyonlarda çalışacak üyelerin seçimi yapılmıştır. Aynı gün, komisyonlar İçişleri Bakanlığında toplanarak çalışmalarına başlamıştır⁸¹³.

Kongrenin açılışından dört gün sonra, yani 24 Ocak 1947’de, Hükümet yanlısı Ulus gazetesinde, başyazar Nihat Erim’in, kongreye ilişkin “*İdarenin Rolü*” başlıklı bir yazısı çıkmıştır. Erim, yazısında, çeyrek yüzyıl gibi kısa bir zaman içinde özellikle idare alanında “*yarının tarihçisini şaşırtacak*” büyüklükte inkılâplar yapıldığını ve bu konuda idarecilerin ağır bir sorumluluk taşıdığını ifade ettikten sonra, kongrenin önemini şu sözleriyle işaret etmiştir:

“*İdare mekanizması bir rejimin iskeletidir, o ne kadar ahenkli ve sağlam olursa rejim, o nispette devamlı olur. İdareciler, devletin ve idarenin nihaî gayesinin vatandaşın saadet ve refahını kolaylaştırmak olduğunu bildikleri ölçüde değerlidirler*”⁸¹⁴.

Erim, ayrıca, kanun üstünlüğünü vurguladıktan sonra, sadece kanunların hakimiyetini temin etmekle işin bitmeyeceğini; bu kanunların hukuk ilkeleriyle ve Anayasa hükümleriyle tam bir ahenk halinde bulunması gerektiğini de belirtmiştir⁸¹⁵.

Tam bu sırada, Adnan Menderes de, Vatan Gazetesinde, İdareciler Kongresinin toplanması, konuşulanları ve alınan kararları eleştiren bir yazı kaleme almıştır⁸¹⁶.

⁸¹¹ *Ulus*, 21 Ocak 1947.

⁸¹² Sökmensüer’in konuşması için, Bkz. *Ulus*, 21-22 Ocak 1947.

⁸¹³ Komisyonlar şunlardır: Köy İdareleri Komisyonu, Mülkî Taksimat Komisyonu, Özel İdareler Komisyonu, İller İdaresi Komisyonu, Emniyet Komisyonu, Belediyecilik Komisyonu, Memurin Komisyonu.

⁸¹⁴ “İdarenin Rolü”, *Ulus*, 24 Ocak 1947.

⁸¹⁵ *a.g.y.*

⁸¹⁶ Adnan Menderes, “İdareciler Kongresinin Asıl Mânası”, *Vatan*, 25 Ocak 1947.

Böylelikle, Menderes ile Erim arasında, biri Vatan gazetesinde, diğeri Ulus gazetesinde olmak üzere, idareciler kongresi etrafında, ama daha çok Anayasa ve hukuk konularında fikir tartışması başlamıştır.

Menderes, yazısına, öncelikle, İdareciler Kongresinin Demokrat Partinin kongresini takip etmek üzere tertiplendiğini dikkat çekmekle başlamaktadır. Menderes, sonra, kongrenin niteliğine ve kongrenin üzerinde durduğu konulara değinmektedir.

Menderes, yazısında, İçişleri Bakanının kongreyi ilmi bir kongre olarak tanımlamasını doğru bulmamış ve bu kongrenin, tersine, ilmi bir mahiyette bir toplantı olmadığını belirtmiştir. Menderes'e göre, bu kongre, fikir ve kanaatlerin tam bir tarafsızlıkla ve serbestçe ortaya konup tartışılacak bir toplantı değildi. Eğer, öyle olsaydı, Başbakan Peker açış konuşmasında fikirlerin serbest ifade edilmesi lüzumunu defalarca ileri sürmek ihtiyacını duymazdı. Ayrıca, kongrenin başlıca konusunun valilere geniş yetkiler vermek olduğunu göre, valilerden teşekkül etmiş bir kongrenin tarafsız sayılması çok zordu. Bundan başka, kongrenin diğer katılımcıları da hükümetin kayıtsız şartsız emrinde çalışan memurlarıydı⁸¹⁷.

Menderes, kongrenin asıl önemli tarafının, çalışma konularının ve yapılmak istenen değişikliklerin gelecekte izlenecek rejim bakımından değerlendirilmesi olduğunu düşünmektedir. Menderes'e göre, kongrede açığa çıkan düşünceler ile, aslında rejim meselesi de söz konusu edilmekteydi. Bu yüzden, kongrenin derin bir ilgiyle ve hatta kaygıyla takip edildiğini belirtmektedir. Menderes'in merak ettiği, kongreden çıkacak olan sonuçtur ve bu konuda duyduğu şüphesini *“acaba yapılmak istenilen işler, yavaş dahi olsa, demokrasiye doğru bir ilerleme mi olacaktır; yoksa, siyasî bir irtica karşısında mıyız?”* sorusuyla belli etmektedir⁸¹⁸.

Menderes, kongre ile ilgili söylenen konuşmalarda ve yayınlanan yazılarda devleti kuvvetlendirmekten, otoriteden, idare amirlerinin yetkilerinin genişletilmesinden söz edilmesinin, demokratik gelişmeyi amaçlamadığı konusunda kendisini endişelendirdiğini söylemiştir.

⁸¹⁷ a.g.y. Benzer bir düşünceyi, ertesi gün, *Kuvvet* gazetesinde dile getiren Fuat Köprülü, *“Hayat ve istikballeri Başbakan ve İçişleri Bakanının dudaklarından çıkacak söze bağlı memurlardan mürekkep bir kongrenin hükümetçe hazırlanmış projelere üzerinde serbest mütalaalar yürütemeyeceklerini anlamak için fazla zekaya ihtiyaç yoktur.. Kongrenin ne kadar ilmi mahiyet arz edeceğini araştırmaya ihtiyaç yoktur sanırım”* demektedir. Bkz. Fuat Köprülü, *“Hükümet Nereye Gidiyor?”*, *Kuvvet*, 26 Ocak 1947.

⁸¹⁸ a.g.y.

Menderes, bu durumun, kongreye sunulan tekliflere sadece yüzeysel bakıldığında bile, kendisinin endişelenmesinde haklı olduğunu belirtmektedir. Bunun için, İller İdaresi Kanunu tasarısına işaret etmenin yeterli olacağını ifade eden Menderes, bu tasarıdaki hakim olan amacın, illerdeki bütün devlet memurlarını idare amirlerine kesin olarak bağlamak, savcılar, askerî makamları ve hatta mahkemeleri valinin kontrolüne vermek yoluyla, adalet mekanizmasını bile idarî etki altına almak olduğunu ifade etmektedir⁸¹⁹.

Diğer taraftan, tasarıda dikkat çeken bir başka karar da, valilerin her zaman Bakanlık emrine alınabileceği ve istenildiği zaman emekliye ayrılabilirdi. Menderes'e göre, bu durum, bizzat valinin hükümetin bir *“emir kulu”* haline getirilmesi demektir. Menderes, bu kararın, Başbakanın açış konuşmasındaki, *“memur, hayatını, şerefini, çoluk çocuğunun istikbalini, her şeyini devlet hizmetine vakfetmiş, siperde bir asker gibi çalışan muhterem bir vatandaşdır. Bu anlayışın gereği olarak memurun çalışma halindeki istikbal güvencesi pürüzsüz bir surette elbette kamunlarda hakk edilmiş (kazılarak yazılmış) olmalıdır”* sözleriyle çeliştiğini düşünmektedir⁸²⁰.

Menderes, yazısında, idarî kanunların yeni baştan ele alınmasını savunmaktadır. Fakat, bunun, vatandaş hak ve hürriyetlerini daha da sınırlayacak doğrultuda olmaması gerektiğini belirtmektedir. Menderes, bu konuda, Nihat Erim'in, 24 Ocak tarihli Ulus'taki yazısındaki fikirlere katıldığını göstererek, kanun hakimiyeti ve üstünlüğünden başka, bu kanunların Anayasaya tam uygun olmasını gerektiğini ifade etmiştir. Menderes, hukuk devleti ilkesini vurgulayarak, yazısını şöyle bitirmektedir:

*“Kamunlar demokratik ruhta olabilecekleri gibi, tam bir totaliter zihniyetin mahsulü de olabilir ve bu takdirde ise, idarenin bu mahiyette kamunları harfiyen uygulaması, hukukî devlet ilkesinin ve demokratik bir yönetimin gerçekleşmesine hizmet etmez, aksine onun tam zıddına sonuçlar doğurur”*⁸²¹.

Menderes, bu yazısı ile, idareciler kongresi kararlarını bir rejim meselesi olarak gördüğünü ifade etmektedir. Ayrıca, idare kanunlarının esaslı bir şekilde değiştirilmesi gerektiğini; fakat, bunun hukuk devleti ilkesi ve Anayasaya uygun şekillerde ve demokratik bir mahiyette gerçekleşmesini istemektedir.

⁸¹⁹ a.g.y.

⁸²⁰ a.g.y.

⁸²¹ a.g.y.

Menderes'in bu yazısına karşılık, bir gün sonra, yani 26 Ocak'ta, Nihat Erim gazetesindeki köşesinde bir cevap kaleme almıştır⁸²².

Erim, yazısının hemen başında, Menderes'in nezaketinden ve yazı yazma üslûbundan söz ederek, *“Demokrat Partili Milletvekili arkadaşlar arasında birisi vardır ki, gerek hususi görüşmelerinde, gerek resmî politika tartışmalarında nezaket ve nezaheti muhafaza eylemek hususunda titiz bir itina gösterir. Bu zat sayın Adnan Menderes'tir. Sayın Milletvekili, bir İstanbul Gazetesinde yayınladığı ‘İdareciler Kongresinin Asıl Manası’ adlı yazıda da, bu hüviyetini kaybetmemiştir. Savunduğu tez veya fikir bizimkine zıt da olsa, yazı yazma tarzı bize, çoktandır hasretini çektiğimiz bir tartışma usûlüniün zevkini tattırdı. Bunu böylece kaydetmeği bir borç biliriz”* demektedir⁸²³.

Erim, yazısının devamında, Menderes'in ifadelerinde, hukuk ilkeleri ve özellikle güçler ayrılığı ilkesi bakımından bir vuzuhsuzluk gördüğünü belirterek, şöyle demiştir: *“İdare amirleri yasama organı tarafından yapılan kanunları, ruhuna ve metnine bağlı kalarak, harfi harfine uygulamakla ödevlidirler. Çünkü, onlar devlet içinde yürütme (icra) fonksiyonunu görmekle yükümlüdürler. Yürütme yetkisi kullanılırken kanunlar hakkında, idare amirlerine kendi subjektif takdirlerine göre bir ayrılık gözetmeleri imkanı tanınırsa, işin içinden çıkmak nasıl kabil olur?”*⁸²⁴. Erim, bu sözleriyle, kanunların, idare amirlerinin kendi görüşlerine göre yorumlayamayacağını vurgulamaktadır.

Erim, kanunların anayasaya aykırı hükümler taşımaması konusunda Adnan Menderes'le hiçbir anlaşmazlığının olamayacağını belirttikten sonra, Türkiye'de anayasaya aykırı kanunları tayin ve tespit edecek organların olmadığını; fakat, TBMM'nin yirmi beş yıllık uygulamalarında beliren teamül ve içtihatlarla bakarak, TBMM'nin bir kanunu kabul ederken Anayasaya uygun olup olmadığı hususu üzerinde durulduğunu, dolayısıyla Mecliste kabul edilen bir kanunun Anayasaya uygun bir kanun olduğunun hükmedildiğini söylemektedir. Erim, kendi şahsi kanaati bir tarafa bırakıldığında, yerleşmiş teamüllere göre, Türkiye'de teorik olarak, Anayasaya aykırı bir kanunun olamayacağını iddia etmektedir⁸²⁵.

⁸²² “Gerçek Hukuk Devleti”, *Ulus*, 26 Ocak 1947.

⁸²³ a.g.y.

⁸²⁴ a.g.y.

⁸²⁵ a.g.y.

Erim, yazısının son bölümünde Demokrat Parti Kongresinin Hürriyet Misakı kararlarına değinmektedir. Erim, “*hürriyeti baltalama misakı*” dediği kararlarla, Demokrat Parti’nin Meclise karşı bir müeyyide (sanction) uyguladığını ve bunun usûl olarak normal Anayasa yolu olmadığını belirtmektedir. Erim, şöyle demektedir: “*Meclis kabul etmezse çekilir gideriz demek*, ‘biz kendimizi çokluğun kararına tâbi saymıyoruz, azlık olmamıza rağmen bizim düşüncelerimiz, bizim kanaatlerimiz milletin iradesini ifade etmektedir’ demektir”⁸²⁶.

Nihat Erim’in bu yazısının yayınlandığı gün, Ulus’un bir başka sütununda, Ankara Belediye Başkanı ve Kongrenin Belediyecilik Komisyon üyesi olan Selim Çelenk’in de Menderes’e bir cevap yazısının çıktığını görmekteyiz. Çelenk, yazısında, idareciler kongresinin, irticaî bir hareketin kaynağı olmadığını, komisyonların tam serbesti içinde çalıştıklarını vurgulamaktadır⁸²⁷.

Bu kez, Menderes, 28 Ocak 1947’de, Vatan Gazetesinde yazacağı bir başka yazıda, daha önce idareciler kongresi için yazdıklarını pekiştirmiş ve ayrıca, Erim’e cevap vermiştir⁸²⁸.

Menderes, yazısına, çok partili bir demokrasiye geçiş döneminde, tek parti döneminin sisteme hüviyet vermiş ve dayanak teşkil etmiş olan bazı kanunların mutlaka değiştirilmesi gerektiğini dile getirerek başlamaktadır. Çünkü, ona göre, öyle kanunlar vardır ki, bunlar, aynı zamanda rejimin karakterini belirlerdi⁸²⁹.

Menderes, mevcut Anayasanın demokratik bir nitelikte olduğunu belirtmiş; asıl meselenin, anayasanın ruhuna ve metnine aykırı düşen hükümlerin mevzuatta yer alması olduğunu ifade etmiştir. Bu konuda, iktidar partisi ve Nihat Erim’le farklı görüşlere sahip olduklarını belirttikten sonra, Erim’in iki gün önceki, yani 26 Ocak’ta, Ulus’ta yazdığı makalede, Mecliste kabul edilmiş kanunların Anayasaya da uygun olduğunun söylenmesinin bu görüş ayrılığını ortaya koyduğunu yazmıştır. Menderes’e göre, Erim’in görüşü kabul edilirse, çok partili bir demokrasiye geçişte değişecek hiçbir şey olmamalıydı. Hâlbuki, Demokrat Partiye göre değişecek çok şey vardı. Menderes, DP’nin CHP’den ayrılan bu esaslı hususu “*biz hem anayasaya aykırı kanunlar vardır, diyoruz; hem de, özellikle idarî kanunlarımızda, vatandaş hak ve hürriyetlerinin tam*

⁸²⁶ a.g.y.

⁸²⁷ “Bir Cevap: Halkçı Gözüyle İdareciler Kongresi”, *Ulus*, 26 Ocak 1947.

⁸²⁸ “Açık Konuşma Zarureti”, *Vatan*, 28 Ocak 1947.

⁸²⁹ a.g.y.

güvence altına alınması yolundaki esaslı değişiklikler yapılmadıkça gerçek demokrasiden söz etmek bu ülkede bir hayaldir, diyoruz” sözleriyle açıklamaktadır⁸³⁰.

Menderes, Erim’in yazısında geçen “*Meclisten geçen kanunların Anayasa da uygun olduğunu*” söylemesinin zorlama bir yorum olduğunu ifade ettikten sonra, konuyu hukuk devletine getirmiştir. Menderes’e göre, gerçek hukuk devleti anayasaya ve özellikle insan haklarına dayanmalıydı. Hukuk devletinin şartı, kanun hakimiyetinin temin edilmesinden ibaret olamazdı. Çünkü, kanunlar her türlü kötü kullanmalara müsaade, hatta kötü kullanmaları teşvik eder mahiyette olabileceği gibi, bir şahıs veya zümre hakimiyetini sağlamak için yapılmış da olabilirdi. Menderes, bu konuda, Erim’in de farklı düşünmediğini; fakat, görüşlerinin teoride kaldığını kaydetmektedir⁸³¹.

Menderes, tüm bu isteklerinin DP’nin I.Büyük Kongresinden alınan Hürriyet Misakı kararlarına dayandığını dile getirmektedir. Çünkü, bu kararlar arasında, Anayasaya uygun olmayan hükümlerin kaldırılması da vardı. Bu yüzden, meselenin esasında, yani çok partili bir demokrasinin gereklerine uymayan kanunların yürürlükte olup olmadığı hususunda, iktidar tarafının açık konuşma zaruretinin olduğunu ifade ederek, Menderes yazısını bitirmektedir⁸³².

Menderes’in bu yazısına hiç gecikmeden, bir gün sonra, 29 Ocak günkü Ulus’ta, Nihat Erim ayrıca cevap vermiştir⁸³³. Erim, yazısının başında, Menderes’in yazısını “*kendisine mahsus nezaketi ile esas düşüncelerinden fedakarlık etmeksizin ve tenkitlerinin şiddetini de zerre kadar azaltmaksızın yazdığı yeni bir yazı*” diye nitelendirmiştir⁸³⁴.

Erim, Menderes’in Anayasaya aykırı olarak iddia ettiği kanunların hepsinin DP kurulmadan önce konduğunu ve DP ileri gelenlerinin de bu işte payı olduğunu ifade etmiştir. Erim, bu konuda, Menderes gibi CHP kökenli DP’lileri şöyle eleştirmektedir: “*Bu kanunlarla o hükümler tespit edilirken, bugün hürriyet bayraktarlığı iddiasında bulunan kimseler, memleket politikasının ileri gelen simalarından imişler: Büyük Millet Meclisinde üye olarak, millet adına hükümranlığın kullanılmasına iştirak etmekte*

⁸³⁰ a.g.y.

⁸³¹ a.g.y.

⁸³² a.g.y.

⁸³³ “Apaçık Konuşuyoruz.” *Ulus*, 29 Ocak 1947.

⁸³⁴ a.g.y.

imişler. Bu zatlar, şimdi şikayet eyledikleri durumun hasıl olmasına küçük bir itirazda bulunmamışlar. Ufak bir siyasî cesaret göstererek, ret oyu vermemişler”⁸³⁵.

Böylelikle, Erim Menderes’in şikayet ettiği kanunların, aynı zamanda amili olduğunu vurgulamakta ve eleştirilerinde biraz insafı olmasını istemektedir⁸³⁶.

Erim’in, Menderes’e yönelik yazdığı her iki yazıda da, Menderes’in tartışma üslûbundan sitayişle söz etmesi dikkat çekmektedir. Buna karşılık, aynı günlerde hemen aynı konulara değinen Fuat Köprülü’ye, Erim’in cevap vermediği görülmektedir. Bu durum, Erim’in, Menderes’i üslûp meselesi yüzünden överken, dolaylı olarak, Köprülü’yü de yerdiğini göstermektedir⁸³⁷.

Bu arada, idareciler Kongresindeki komisyonlar kendilerine verilen tasarıların incelenmesini tamamlamışlar ve raporlarını Genel Kurula havale etmişlerdir. 31 Ocak’ta da, kongrenin kapanış konuşmasını yapan İçişleri Bakanı Sökmensüer, her dört yılda bir idareciler kongresinin toplanmasına karar verildiğini açıkladıktan sonra, *“sizler bugün olduğu gibi, yarın da halkçı bir idarenin halkla beraber, halk içinde ve halk için çalışan mümessilleri olarak öğüneceksiniz”* demiştir⁸³⁸.

III- İzmir Mitingleri ve Ara Seçim Tartışmaları

DP kongresinden sonra, Menderes’in de içinde yer aldığı DP yöneticileri yurt gezilerine çıkmış ve gittikleri her yerde halkla temas etmişlerdir. Bu gezilerden biri de, 1947 yılının Nisan ayının başında İzmir’e yapılmıştır. Fakat, Başbakan Peker, daha önce hareket ederek, 31 Mart’ta, vapurla İzmir’e gelmiştir. Peker, izin günlerini geçirdiği İstanbul’dan Ankara’ya İzmir yoluyla gitmek ve ayrıca, İzmirliyle görüşmek istemiştir. Peker’e göre, bu gezi *“rast gele”* düşünülmüştür⁸³⁹. Peker’in yanında bir gazeteci olarak bulunan A.Emin Yalman’a göre ise, Peker, İzmir’e DP’lilerin yakında yapılacak ara seçimlere girmemek konusundaki eğiliminden vazgeçirmek için

⁸³⁵ a.g.y. Buna benzer bir düşünceyi, yine Ulus’ta, eski bir idareci olan Faik Öztrak da, yazdığı uzun bir yazıda işlemiştir. Bkz. “İdareciler Kongresi İçin Düşünceler”, *Ulus*, 28 Ocak 1947.

⁸³⁶ a.g.y.

⁸³⁷ Nihat Erim, yazdığı bir makalenin sonuna eklediği notta şunları ifade etmektedir: *“sinirlerinin yeniden bozulduğunu anladığımız Fuat Köprülü’yü medeni bir fikir tartışması yapabilecek derecede iyileşinceye kadar bu sitede kendimize muhatap saymayacağız”*. Bkz. “CHP Divanı Etrafında”, *Ulus*, 28 Ocak 1947.

⁸³⁸ *Ulus*, 1 Şubat 1947.

⁸³⁹ Hulûsi Selek, *Son Günlerde İzmir’deki Siyasî Hareketlere Bir Bakış ve Başbakan Recep Peker’in İzmir Nutku*, (Broşür-kitap), İzmir 1947, s.26.

gelmiştir⁸⁴⁰. Peker'i karşılamak için, okullardan öğrenciler toplanmış, fabrika işçileri bir günlük fazla ücret verilmek suretiyle törene getirilmişlerdir⁸⁴¹. Hükümet, DP mitinginin etkisini kırmak için bir gövde gösterisi yapma çabasına girmiştir. Peker İzmir'e gelişinin ertesi günü de, 1 Nisan'da Halkevinde bir konuşma yapmıştır.

Peker, konuşmasında, iç politika konularına ağırlık vermiş; DP'lilerin antidemokratik bulduğu Basın, İskân, Polis Görev ve Yetkileri kanunları ve Sıkıyönetim konularında hükümetin görüşlerini açıklamıştır. Peker, konuşmasında, 6 Nisan'da, dört ilde⁸⁴² yapılacak ara (kısmî) seçimler konusuna da değinmiştir. Peker, DP'nin seçimlere girmemesinin ağır ve yanlış bir karar olacağını belirterek, "(DP yöneticilerinin) *seçime girmek konusunda bütün tarihimiz boyunca ancak kusur sayılacak olumsuz bir karara gitmemelerini hatırlatmayı bir vatandaş sıfatıyla yersiz bulmuyorum*" demiştir⁸⁴³. Peker'in konuşmasında dikkat çeken ise, İstiklal Mahkemesinin henüz kalkmadığını hatırlatan "*Bu kamun hâlâ mevcuttur. Fakat, hepimizin isteğine aykırı, mecburiyet halinde uygulanmak üzere ihtiyatta duruyoruz*" sözleri olmuştur⁸⁴⁴.

Peker'in İzmir'de konuşma yaptığı gün, DP lideri Celal Bayar da, yanında Refik Koraltan olmak üzere Mersin'den İzmir'e gelmiştir. Aynı gün, Ankara'dan Menderes, Köprülü, Tunca ve Sazak da İzmir'e gelmiştir. DP'nin böylesine geniş bir kadroyla⁸⁴⁵ İzmir'de buluşmasının nedeni, DP'nin ara seçimlere girip girmemesi kararını İzmir'de verecek olmasıdır. Bayar Kemer'de, Menderes de Basmane'de karşılanmışlar, partililerin sevinç gösterileri arasında İskele (Deniz) Gazinosuna gitmişlerdir. Karşılayanlar o kadar çoktur ki, yollar dolmuş, trafik kapanmış, itfaiye bile yolu açamamıştır. Halk, bir binanın üst katındaki gazinoda bir araya gelen DP yöneticilerini görmek istemişlerdir. Bu sırada, gazino önünde toplanan halkı dağıtmak için polis havaya ateş açmış, içlerinden bazılarını da nezaret altına almışlardır.

⁸⁴⁰ A.Emin Yalman, *a.g.e.*, c.2, s.1396. Yalman, sahibi olduğu ve o sıralarda DP yanlısı olarak bilinen Vatan Gazetesi'nin DP yöneticilerin aksine ve "*okuyucu kaybetme pahasına*" tüm partilerin seçimlere girmesi taraftarı olduğunu yazmaktadır (aynı yer).

⁸⁴¹ K.Karpat, *a.g.e.*, s.159.

⁸⁴² Ara seçimler, İstanbul'da 6, Tekirdağ, Kastamonu ve Balıkesir'de 1'er açık yer için yapılacaktır.

⁸⁴³ H. Selek, *a.g.e.*, s.25-26; *Ulus*, 2 Nisan 1947.

⁸⁴⁴ H. Selek, *a.g.e.*, s.32; *Ulus*, 2 Nisan 1947.

⁸⁴⁵ Bayar, Genel Yönetim Kurulunu İzmir'de toplanmasını, Mersin'de iken, 24 Mart günü, Ankara'daki Samet Ağaoğlu'na telefonla bildirmiştir. Ağaoğlu'nun anlattığına göre, Bayar, özellikle Menderes, Sazak ve Köprülü'nün İzmir'e gelmesini istemiş; diğerlerinin ise "*isterlerse gelsinler*" dediğini belirtmiştir. Bkz. Samet Ağaoğlu, *Siyasî Günlük*, s.56.

Bu durum karşısında DP yöneticileri İskele Gazinosunun penceresinden görünmüşler, birkaç söz etmişlerdir. Menderes de, kısa bir konuşma yapmıştır. Menderes, şunları söylemiştir:

*“Türk milletinin kalbindeki hürriyet aşkını söküp çıkarmaya kimsenin kudreti yetmeyecektir. Demokrat Parti dağılıyor diyenlere, onu bu memleketten silip, süpürmek ve takatsiz bir hale getirmek isteyenlere hitap ederek diyorum ki; Demokrat Partiyi bu memleketten silip süpürmeye muktedir iseniz her vatandaşın, her Türk’ün kalbine ellerinizi sokup, orada yanan hürriyet aşkını sökü� çıkarınız”*⁸⁴⁶.

İki parti arasındaki güç gösterisi, karşılama törenlerinden sonra da devam etmiştir. 2 Nisan’da, İzmir’de Vilayet Binasında toplanan DP’nin Genel Yönetim Kurulu, kısa bir görüşmeden sonra, Peker’in seçimlere girin çağrısına uymamış ve ara seçimlere girmeyeceğini ittifakla kabul ederek ilan etmiştir. Görüşmelerin kısa sürmesi, böyle bir kararın önceden verilmiş olduğunu göstermektedir. Nitekim, Menderes de, daha Ankara’da iken, 31 Mart’ta, seçimlere girmeme taraftarı olduğunu açıklamıştır⁸⁴⁷.

Bu karar, aynı gün, ara seçimlerin yapılacağı İstanbul, Tekirdağ, Kastamonu ve Balıkesir’in DP İl Başkanlıklarına telgrafla bildirilmiştir⁸⁴⁸.

3 Nisan’da da, bu konuda bir beyanname yayımlanmıştır. Bu beyannamede DP’nin ara seçimlere girmemesinin sebepleri dört madde ile sıralanmıştır:

1- Seçim kanunu, vatandaş oyunun emniyetle kullanılmasını sağlayacak mahiyette değildir,

2- 21 Temmuz seçimlerinden sonraki seçimler (ara seçimler ve muhtar seçimleri), iktidar partisi tarafından yürütme organı olarak kullanılan idare makinesinin (bürokrasinin) çeşitli baskıları altındadır.

3- İktidar partisi, seçim kanunun bazı maddelerini yorumlayarak, sözde seçim emniyetini sağladığı konusunda iyi niyet beslediği zannını uyandırmak yoluyla DP’yi seçime sokmak tedbirleri amaçlamaktadır.

4- DP’nin seçimlere girmemesi karşısında, iktidar partisinin *“bu kararın ülkenin yüksek menfaatlerine uymadığı”* hakkındaki suçlamaları yersizdir.

⁸⁴⁶ H.Kılçık, *a.g.e.*, s.188

⁸⁴⁷ S. Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.58.

⁸⁴⁸ Telgrafta şöyle denilmiştir: *“Genel İdare Kurulumuz, içinde bulunduğumuz şartlara göre seçimlere katılmamasına müttefikler karar vermiştir. Bu karar yarın (3 Nisan) bir beyanname ile bütün memlekete bildirilecektir”*. Bkz. M.Toker, *a.g.e.*, s.173.

Beyannamede, ayrıca, DP'nin seçimlere girme kararı vermesi halinde iktidar partisinin “*şuursuz bir aleti menzilesine düşeceği*” ve böylece muhalefetin ciddiyet ve samimiyetinden mahrum olduğuna hükmedilebileceği belirtilmiştir. Son olarak da, seçimlerin sorumluluğunu tamamıyla hükümet partisine bırakmak mecburiyetinde kalınıldığı vurgulanmıştır⁸⁴⁹.

Adnan Menderes, Peker'in İzmir konuşmasıyla ilgili olarak görüşlerini ise, 18 Nisan'da, yine İzmir'de, DP İl Örgütünde yapacağı bir toplantıda açıklamıştır. Menderes, bu konuşmasında, Peker'in konuşmasından daha çok, İzmir'e geliş tarihi ve karşılanma töreni üzerinde durmuştur.

Menderes, önce, Peker'in İzmir gezi tarihini, Bayar ve bazı DP'li yöneticilerin İzmir'de bulunacakları bir zamana bilerek tesadüf ettirdiğini belirtmiştir. Menderes, halkın CHP'ye karşı, özellikle 1946 Milletvekili seçimlerinden sonra küskün bir tavır takındığını ve bunu Başbakanın, hatta Cumhurbaşkanı İnönü'nün gezilerinde bile elle tutulur, gözle görülür bir şekilde belli olduğunu söyledikten sonra, DP'ye karşı ise halkın yoğun ilgisinin olduğunu ve bunun da Bayar'ın her gittiği yerde “*binlerce, on binlerce vatandaşın*” karşılaşması ile gösterildiğini söylemiştir. Menderes'e göre, bu durum, büyük çoğunlukla seçimleri kazandığı ilan edilen CHP'yi çok zor bir duruma düşürmüş olmalıydı. Bu yüzden, hiç olmazsa “*zevahir kurtarmak*” için Başbakan Peker, hem de “*DP'nin kalesi*” olarak düşünülen İzmir'de büyük bir kalabalık tarafından karşılanmak istemişti⁸⁵⁰.

Menderes'e göre, önceden tarihi belirlenmiş Bayar'ın İzmir'e geliş gününde, Peker'in miting yapması, ancak “*boy ölçüşmek*” hareketi olarak yorumlanabilirdi⁸⁵¹.

Menderes, Peker'in İzmir'de karşılanması için, CHP'nin iktidar partisi olma gücünü kullanmak istediğini belirterek, bu konuda hükümetin hazırlıklarını şöyle anlatmıştır: “*İçişleri Bakanı (Şükrü Sökmensüer) İzmir'e ve onun arkasını teşkil eden vilayetlere geldi. Elbette, emirlerini sözlü olarak ilgililere bildirdi. Valiler, kaymakamlar, müdürler hazırlandı. Memurlar, okullar, hükümetin ve hükümet partisinin elinde olan veya el koyabileceği fabrika ve müesseseler ve teşekküller mensupları, işçileri Kordonboyu'na getirildi. İzmir ve yanındaki vilayetlerde hükümet kuvvetiyle iş başına getirilen muhtar ve ihtiyar heyeti üyelerinden bir iki bin kişi elde*

⁸⁴⁹ *Cumhuriyet*, 4 Nisan 1947; *Vatan*, 4 Nisan 1947.

⁸⁵⁰ H.Kılçık, *a.g.e.*, s.193-194.

⁸⁵¹ H. Kılçık, *a.g.e.*, s.194.

farzolundu. Çünkü, bunlar, bu millet, borçlarını eda etmek mecburiyetinde sayılacak durumda vatandaşlardı. Bunlar ve bunlara ilaveten şehir, kasaba ve köylerindeki idarecileri de elbette ihmal olunmadı. Bir çok vatandaşların da yol paraları ve istirahat sebepleri temin olunmak suretiyle karşılayıcı sayısı artırılmak istendi. Ve işte birkaç bin kişilik böyle bir halk kütlesi Başbakanı Kordonboyu'nda karşıladı”⁸⁵². Menderes’e göre, bu karşılama ile halkın CHP’ye olan ilgisi varmış gibi gösterilmek istendi.

Buna karşılık, DP Başkanı Celal Bayar’ı karşılayanlar ise “*gönül rızasıyla ve kalpten*” Kemer İstasyonuna gelmişlerdi. Menderes, bu durumun hükümet yetkililerini sinirlendirmiş olduğunu belirterek, DP’nin İzmir’de yaptıkları iki toplantıdan birinin kanunsuz olarak dağıtıldığını söylemiştir⁸⁵³.

Özellikle İzmir mitinglerinden sonra iktidar-muhalefet ilişkileri gün geçtikçe daha da bozulmuştur. Nitekim, 9 Mayıs’ta Menderes’in dokunulmazlığı istenmiştir.

IV- İzmir Davası

Menderes, 18 Nisan 1947’de İzmir’de partililerle söyleşi biçiminde bir konuşma yapmış ve bazı gazeteler de bu konuşmayı aynen sütunlarında yer vermişlerdir. Fakat, Menderes’in konuşmasındaki bazı bölümler, kanuna aykırı görülmüş ve bu yüzden, konuşmayı gazetelerinde yer veren bazı gazeteciler aleyhine, İzmir Cumhuriyet Savcılığınca dava açılmıştır. Aynı zamanda, suç unsuru taşıdığı iddia edilen sözlerin sahibi Menderes’in de yasama dokunulmazlığının kaldırılması yoluna gidilmiştir⁸⁵⁴.

Menderes’in davaya konu olan sözleri şöyledir⁸⁵⁵:

“Milletvekili seçimlerinin malum şekilde cereyan etmiş olmasından dolayı halkımız iktidara tamamen küskün bir hal ve tavır arz ediyor. Bu manzara daha dün kahir bir ekseriyetle bütün seçimleri kazanmış olduğu ilan olunan Hükümet partisini çok müşkül durumda bırakmış olsa gerektir. Bu adeta milletin seçimlerin nasıl yapıldığını biliyoruz, onun için sizi tanımıyoruz demesi manasına idi. Bu hadise bile rey sandıklarına söylenmek istenilen neticeden bambaşka hakikatlerin bu memlekette

⁸⁵² H. Kılçık, a.g.e., s.194-195; *Yeni Asır*, 19 Nisan 1947.

⁸⁵³ H.Kılçık, a.g.e., s.195; *Yeni Asır*, 19 Nisan 1947.

⁸⁵⁴ S.Ağaoğlu, *Arkadaşım Menderes*, s.49.

⁸⁵⁵ T.C. Başkanlık Cumhuriyet Arşivi, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Dosya. A6, Yer nu.12.70.7.8. Bu dönemde, DP’liler çoğu kez mitinglerde yaptıkları konuşmaları dolayısıyla emniyetçe fişlenmişlerdir. Bunlar arasında Menderes de vardır. Bkz. Zafer Toprak, “Demokrasiye Geçerken Muhalefete Gözaltı, Fişler ve Fişlenenler”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, S.53 (Mayıs 1998). Ayrıca, bu polis fişi için, bk. [Ekler kısmı, Belge nu.20].

yaşamakta olduğuna şüphe bırakmayacak açıklıkta bir mana taşıyordu. Nasıl bir idarenin altında yaşadığımızı bu hadiseler açıkça meydana çıkartmaktadır. Buna polis idaresi demezsiniz de ne dersiniz. Hükümet Partisi bütün seçimleri kazanabilmek için her yerde vali, kaymakam, müdür, muhtar ve parti başkanlarına kamunsuz olarak hareket etmek emrini verebilmektedir. Hükümet Partisi muhtarları sıkıştırıyor. Ne için? Dayak atmak için. Vatandaşı zorlayan bir nahiye müdürü, dolayısıyla, İçişleri Bakanının, Hükümetin bir ortağı olmuyor mu? Memlekette Demokrasi devrini açıyoruz, iddiasını ileri sürenler bu devri hile fesat ve zor kullanma temeli üzerine kuracaklarını farzediyorlar.”

Bu sözleri sütunlarına taşıyan gazeteler şunlardır:

İzmir	Yeni Asır ve Demokrat İzmir
Ankara	Kuvvet
İstanbul	Tasvir ve Demokrasi

Buna karşılık, Hükümetle irtibatlı Ulus gazetesi Menderes’in sözlerini yayımlamamıştır. 20 Nisan 1947 günkü Ulus gazetesi, Adnan Menderes’in İzmir’de partililerle bir konuşma yaptığını; fakat, bu konuşmada suç unsurları bulunduğu için sütunlarında yer almadığını yazmıştır⁸⁵⁶.

24 Nisan günü, sıkıyönetim bölgesi içindeki, İstanbul gazeteleri olan Tasvir ve Demokrasi matbaalarıyla birlikte sıkıyönetim tarafından kapatılmıştır. Ayrıca, konuşmayı yayımlayan 5 gazeteden, 8 gazeteci de yargılanmak üzere haklarında dava açılmıştır. Dava açılan gazeteciler şunlardır:

Demokrat İzmir	Adnan Düvenci ve Mithat Perin
Yeni Asır	Şevket Bilgin ve Adnan Bilget
Kuvvet	Samet Ağaoğlu ve Salih Gürkan
Demokrasi	Fuat Arna
Tasvir	Atıf sakar

İzmir Cumhuriyet Savcılığı, bu sözleri Meclisin meşruîyetine hakaret olarak değerlendirmiştir. Aynı şekilde, İstanbul ve Ankara’daki bu gazetecilere karşı mahalli savcılıklarca takibat açılmıştır.

⁸⁵⁶ *Ulus*, 20 Nisan 1947. *Ulus*’taki haber şöyledir: “İzmir’de İki garip demeç. (...) Kütahya Milletvekili Adnan Menderes bir nutuk vermiştir. Bu nutukta suç unsurları bulunduğundan ‘Ulus’ Gazetesi metni aynen sütunlarına alamamıştır”.

İlk soruşturma aşamasından sonra, bu üç yerdeki davaların birleştirilmesi için Yargıtaya İzmir Cumhuriyet Savcılığınca başvurulmuş ve davaların birleştirilmesine karar verilerek sekiz gazeteci hakkında tutuklama kararı çıkartılmıştır.

a) Gazetecilerin Yargılanması

Duruşmalar, 6 Ağustos 1947’de İzmir Ağır Ceza Mahkemesinde başlamıştır. Mahkeme Başkanı, sanıkların hüviyetlerini belirledikten sonra avukatların hangi sanıkların vekili olduklarını sormuştur. İbraz edilen vekaletnamelerden Kenan Öner’in Fuat Arna’yı, Cihad Baban’ın Atıf Sakar’ı, Refik Şevket İnce ile Nahit Özereren’in Şevket Bilgin ile Adnan Bilget’i, Pertev Arat, Osman Kapani, Rauf Onursan ve Muhittin Erenerin’in Adnan Düvenci ile Mithat Perin’i savunacakları anlaşılmıştır⁸⁵⁷.

Bundan sonra ilk soruşturmayı yapan İzmir birinci sorgu hakimliğinin kararı okunmuş ve gazetecilerin hepsinin cezalandırılmaları istenmiştir. Bu karar okunduktan sonra da, savcı yardımcısı söz alarak, suçun mahiyeti itibarıyla TBMM’ye ve hükümetin manevi şahsiyetine yöneltilmiş bir hakaret olduğunu ileri sürerek yargı işleminin gizli yapılmasını istemiştir. Avukat Kenan Öner ise, savcının isteğinin yersiz olduğunu ve bu meselenin kamu oyunundan saklanmasıyla hiçbir fayda bulunmadığını söyleyerek, duruşmaya açık olarak devam edilmesini talep etmiştir. Mahkeme başkanı, yaptığı kısa bir görüşmeden sonra yargılamanın açık görülmesine karar verdiğini bildirmiştir.

Bu kararın açıklanmasından sonra sanıkların sorgusuna geçilmiştir. Tutuklu gazeteciler, olayda bir suç unsuru olmadığını belirterek, Anayasanın 17. maddesi⁸⁵⁸ gereğince bir Milletvekilinin Mecliste söylediği sözleri dışında da tekrar edebilmesinin suç olmayacağını söylemişlerdir.

İddialarını açıklaması istenen savcı yardımcısı, dosyanın kendisine iki gün önce verildiğini, “*midesinden*” rahatsız olduğu için incelemeye fırsat bulamadığını, dosyayı incelemek için zamana ihtiyacı olduğunu bildirmiş ve bu mazeret kanunî olduğundan yargılama 9 Ağustos gününe ertelenmiştir.

⁸⁵⁷ Cumhuriyet, 7 Ağustos 1947.

⁸⁵⁸ Anayasanın 17. Maddesi şöyledir: “Bir milletvekiline Meclis içindeki oy, düşünce ve demeçlerinden, ne de Meclisteki oy, düşünce ve demeçlerini Meclis dışında söylemek ve açığa vurmaktan sorumlu değildir. Seçiminden gerek önce ve gerek sonra üstüne suç atılan bir milletvekili Meclis Genel Kurulunun kararı olmadıkça sanık olarak sorgulanamaz, tutuklanamaz ve yargılanamaz. Cinayetten suçüstü yakalanma hali bu hükmün dışındadır. Ancak, bu halde yetkili makam bunu hemen Meclise bildirmekle mükelleftir. Seçiminden önce veya sonra bir milletvekili hakkında verilmiş bir ceza hükmünün yerine getirilmesi milletvekilliği süresinin sonuna bırakılır. Milletvekili süresi içinde zaman aşımı yürümez”. Bkz. Suna Kili-Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, s.114.

9 Ağustos 1947'deki ikinci duruşmada ise, mahkeme başkanı ilk sözü savcıya vermiştir. Savcı da, aynı iddialarını sürdürmüştür.

Savcıdan sonra, sanık avukatları savunmalarını yapmaya başlamışlardır. İlk olarak Tasvir Gazetesi imtiyaz sahibi ve yazı işleri müdürü Atıf Sakar kendini savunmuştur.

Atıf Sakar'ın vekili Cihad Baban, yaptığı savunmasında, Menderes'in Meclis içinde yaptığı konuşmasının Meclis dışında da yapmasının suç olamayacağını şöyle anlatmıştır:

“Adnan Menderes anayasanın 17. maddesinin kendisine bahsetmiş olduğu haklara dayanarak meclisin içinde çok defa söylemiş olduğu sözleri bir kere de hariçte söylemiş ve bunu bir çok gazeteler sütunlarına aynen geçirmişlerdir. Nitekim, bu sözler, mahkemede de aynen okunmuştur. Bu sözlerin mahkeme huzurunda tekrar okutulması da suç telakki edilmelidir. Çünkü, iddia doğru ve suç varsa tekrar ediyor ve buna hakimler heyeti sebebiyet veriyor. Dolayısıyla, mahkeme heyetinin de zan altına alınması mı icap eder? Gazetecilerin yaptıkları da aynen mahkeme heyetinin yaptığından farklı değildir”⁸⁵⁹.

Baban, bu sözleriyle, gazetelerin, mahkemeler gibi sadece tabii görevlerini yaptıklarını dile getirmektedir.

Baban, ayrıca, böyle bir davanın açılmasını devletin prestiji bakımından zararlı bulmuş ve bu yüzden, Adalet Bakanının bu davanın açılmasına izin vereceğine ihtimal vermediğini belirtmiştir. Baban, şöyle demektedir:

“Bir hukukçu olan Adalet Bakanının (Şinasi Devrin) bir an için siyasetten ayrılıp, hukuk fikirlerinin kendisinde galip geleceğini düşünmüştüm. Çünkü, böyle bir dava açmak, hem kamu oyunu bulandırmak, hem de mahkemeleri boşuna yormaktır”⁸⁶⁰.

Baban, gazetecilerin haber verme görevinin sadece ülkenin bir iç mevzuat konusu olmadığını, aynı zamanda uluslararası anlaşmaların güvencesi altında olduğunu belirterek, *“haberleşme serbestisi Birleşmiş Milletler anlayışı içine de alınmıştır. Yalnız o kadar değil, bugün (1947) bizi mahkemeye veren Halk Partisi Hükümeti, Amerika ile yaptığı son yardım antlaşması içine de bu hükümleri koymuş ve altına da imza atmıştır”* demiştir⁸⁶¹.

⁸⁵⁹ *Yeni Asır*, 10 Ağustos 1947; *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1947.

⁸⁶⁰ *Yeni Asır*, 10 Ağustos 1947; *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1947.

⁸⁶¹ *Yeni Asır*, 10 Ağustos 1947; *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1947.

Baban'a göre, bu dava uluslararası anlaşmaların yükümlülükleriyle çelişmekteydi.

Şevket Bilgin'in vekili Refik Şevket İnce, Adnan Menderes'in yaptığı konuşmadan sorumlu tutulamayacağını, Anayasanın 17. maddesini, “*Ceza Hukuku*” adlı kitabında daha açık bir şekilde yorumlayan Ord. Prof. Tahir Taner'den bir alıntı yaparak şöyle açıklamıştır:

*“Bir milletvekilinin Meclis içindeki, yani Genel Kurulda veya komisyonlarda verdiği oylar ve önergelerde, okuduğu evrakta kamunen suç sayılacak ve örneğin birisine hakaret mahiyetinde telakki edilecek cümleler varsa, bundan dolayı ceza verilemez. Hatta, bir Milletvekili birisi tarafından kendisine gönderilen ve içinde hakaret içeren sözler bulunan bir yazıyı Meclis kürsüsünde veya komisyonda okusa bile yine cezaî sorumluluk yoktur. Genel Kurulda veya komisyonlarda söylediği sözleri sonradan dışarıda tekrar etse, gazetelerde yayımlansa yine sorumlu olmaz ”*⁸⁶².

Sorgu hakiminin, yasama sorumsuzluğunun şahsi olduğu ve dolayısıyla gazetecilerin bundan istifade edemeyeceği değerlendirmesine karşılık; İnce, milletvekillerinin konuşmalarının gazetelerde aynen aktarılmasının bir kamu hizmeti olduğunu belirttikten sonra, milletvekillerine tanınan sorumsuzluk hakkının gazetecilerin de kullanması gerektiğini düşünmekte ve bunu, Profesör Jozef Bartelemy'nin “*Muhtasar Hukuk-ı Esasiye*” adlı kitabında yer alan “*Sorumsuzluk, Milletvekili görevinden doğan bütün teferruatları ihtiva eder*” bilgisine dayandırmaktadır⁸⁶³.

Nahit Özerenin, Menderes'in İzmir konuşmasının belli bölümlerinin çıkarılarak parçalar halinde incelenmesi halinde, iddia makamının yaptığı gibi, yanlış bir anlamaya gidilebileceğini; fakat, konuşmanın bütün halinde değerlendirilmesinde ise, suç unsurunun bulunamayacağını belirtmiştir. Özerenin, ayrıca, Meclisin meşruiyeti hakkında kötü zannı davet edecek bir sözün Menderes tarafından sarf edilmesinin mümkün olamayacağını şu sözleriyle anlatmıştır:

“Adnan Menderes, halen bugün aynı TBMM'de Kütahya Milletvekili olarak bulunmaktadır. Kendisi gibi milletin seve seve seçtiği bir çok milletvekili halen bu TBMM'de Milletvekili olarak bulunmakta ve her vesile ile vatandaşların sevgi tezahürleriyle karşılanmaktadır. Hal böyle iken, Adnan Menderes'in kendisinin ve büyük bir sevgi ile bağlı bulunduğu bir çok arkadaşlarının içinde bulunduğu bu

⁸⁶² *Yeni Asır*, 10 Ağustos 1947; *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1947.

⁸⁶³ *Yeni Asır*, 10 Ağustos 1947; *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1947.

meclisin meşruiyetini şüpheye düşürecek bir söz söyleyeceğine ihtimal verilmez. Böyle bir iddiada bulunacak herhangi bir DP'li milletvekiline herkesten önce kendi partisi sorar. 'O halde senin orada işin ne idi' der"⁸⁶⁴.

Özerenin, iddia makamının, anayasayı yorumlama hakkının olmadığı ve anayasa ile milletvekillerine verilmiş hakları sınırlandırma yetkisi olmadığını belirtmiştir.

Özerenin, gazetelerin Menderes'in sözlerini yayınlamasının bir kamu hizmeti olduğunu şöyle vurgulamaktadır:

*"Adnan Menderes gibi hem tanınmış bir milletvekili, hem de muhalefet partisinin sözcüsü olan bir şahsın İzmir gibi Türkiye'nin en aydın şehirlerinden birinde bütün bir milletin üzerinde hassasiyetle durduğu bir konu üzerinde yapmış olduğu bir konuşmayı yayımlamamak bir gazeteci için görevini yapmamak, kamuoyuna kıymet vermemek olur"*⁸⁶⁵.

Muhittin Erenerin, savunmasında, Adalet Bakanının, elbette, savcıya kamu davası açma yetkisi verebileceğini; fakat Bakanlığın bu konuda politik davranarak davanın açılmasına izin verdiğini ve dolayısıyla Adalet Bakanlığının yetkisini aştığını, hatta yetki tecavüzünün yaşandığı kanaatinde olduğunu ifade etmiştir⁸⁶⁶.

Fuat Arna'nın vekili Kenan Öner, Menderes'in eleştirilerinin önceki Meclis ve hükümete ait olduğunu belirterek şöyle demiştir:

*"21 Temmuz seçimleri fiilen hakimiyeti kalmayan bir Meclisle böyle bir Meclise dayanan bir hükümetin zamanına tesadüf etmektedir ve o Meclis ve hükümetin bugün yerinde yeller esiyor. Milletin güvenini kaybetmiş ve mevcudiyeti kalmamış insanların hareketlerini eleştirmek de, şimdi yerine geçenlerin seçimleri şekline ait itiraz ve eleştirilerle şeref ve haysiyetleri ihlal edilmiş olamaz"*⁸⁶⁷.

Bu savunmalarda öne çıkan tezler, kastî suçun olmadığı ve sadece kamu hizmeti kaygısının taşındığı ve dolayısıyla, işin Anayasanın 17 maddesiyle ilgili görülmesidir.

Mahkeme, 9 Ağustos 1947'de, sanıkların iddia olunan suçları işlediklerine vicdanî kanaat getirmediğinden cezalandırılmaları yolundaki savcılık iddiasının reddine ve tutuklu gazetecilerin hepsinin beraatleriyle derhal tahliyelerine karar vermiştir⁸⁶⁸.

⁸⁶⁴ *Yeni Asır*, 10 Ağustos 1947; *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1947.

⁸⁶⁵ *Yeni Asır*, 10 Ağustos 1947; *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1947.

⁸⁶⁶ *Yeni Asır*, 10 Ağustos 1947; *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1947.

⁸⁶⁷ *Yeni Asır*, 10 Ağustos 1947; *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1947.

⁸⁶⁸ *Vatan*, 10 Ağustos 1947; *Yeni Asır*, 10 Ağustos 1947; *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1947.

Kararın okunmasından sonra mahkeme salonu birdenbire dinleyicilerin alkışlarıyla ve “*Yaşa, varol Türk Hakimleri*” sesleri ile inlemiştir⁸⁶⁹. Sanık gazeteciler dışarı çıktıklarında Adliye binasının kapısı önünde bekleyen halk tarafından karşılanmış ve “*Dağ başını duman almış*” marşıyla cezaevine götürülmüşlerdir⁸⁷⁰. Resmi işlemler tamamlandıktan sonra tamamen serbest kalan gazeteciler cezaevinden Deniz Lokantasına kadar omuzlarda taşınmışlar ve oradan dağılmışlardır⁸⁷¹.

Bu arada, Çeşme’de bulunan DP Genel Başkanı Celal Bayar, gazetecilere şu telgrafi göndermiştir⁸⁷²:

“Sayın gazeteci arkadaşlara: Beraatinizle adaletin tecellisinden büyük sevin duyuyordum. Türkiye’de hakim olduğumu ve adalet cihazımızın vatandaşlara emniyet bahsettiğini bir kere daha görmüş ve anlamış bulunuyoruz. Hayatta geçirilen ıstırap devresi çabuk unutulur. Memleket ve demokrasiye hizmet aşkıyla daha kuvvetli olarak işlerinizin başına geçeceğinizden şüphe etmiyoruz. Hepinizi tebrik eder, geçmiş olsun derim.”

Bu sırada, Menderes, İstanbul’dan uçakla davayı izlemek için 6 Ağustos’ta İzmir’e gitmiştir⁸⁷³. Menderes, mahkemeye çıkartılan gazetecilere, devamlı, “*Şayet kamunsuz hareket ettiğimiz sabit olursa, kusurumuzu kabul ederek cezamızı çekeriz. Zulüm kamunlarını değiştirmeye çalışacağız, ama bu oluncaya kadar da emirlere uyacağız*” telkinini yapmıştır⁸⁷⁴. Menderes, tahliyeden sonra ise, gazetecilere şu demeci vermiştir:

*“Demokratik gelişmede bir tek adım atmamağa azmetmiş görünenler, iş lafa geldi mi, yeni bir idare sisteminin kurulmasını istemekte bizden de ileri gitmekte oldukları kanaatini uyandırmaya çalışıyorlar”*⁸⁷⁵.

⁸⁶⁹ *Yeni Asır*, 10 Ağustos 1947.

⁸⁷⁰ *Yeni Asır*, 10 Ağustos 1947.

⁸⁷¹ *Yeni Asır*, 10 Ağustos 1947.

⁸⁷² DP Başkanı Celal Bayar, 8 Ağustos’ta, bir haftadan beri istirahatta olduğu Çeşme Ilıca’lardan İzmir’e gelmiş, ve cezaevine giderek tutuklu gazetecilerle görüşmüştür. Bayar, mahkum gazetecilere ziyaretinde “*Ben de sizinle beraber olmak isterdim. Eğer müsaade etselerdi burada sizinle kalırdım*” demiştir. Bkz. *Vatan*, 8 Ağustos 1947.

⁸⁷³ *Vatan*, 7 Ağustos 1947.

⁸⁷⁴ S. Ağaoğlu, *Arkadaşım Menderes*, s.49. Ağaoğlu, bir başka kitabında, Menderes’in mahkemede halini şöyle anlatmaktadır: “*Sanık yerinin tam yanında pencere önünde yüzü sapsarı duruyordu*”. Bkz. *Siyasi Günlük, Demokrat Partinin Kuruluşu*, s. 424.

⁸⁷⁵ Tekin Erer, *Türkiye’de Parti Kavgaları*, s.443.

Böylesi bir konuşma, Menderes için ilk ve son olacaktır, denilebilir. Öyle ki, partinin lideri Bayar sonraları, Menderes'in bu konuşması hariç, onun hep kanun çizgisi içinde olduğunu söylemiştir⁸⁷⁶.

b) Menderes'in Dokunulmazlığını Kaldırma Girişimi

Savcılık, 29 Nisan 1947'de, Menderes'i Türk Ceza Kanunun 159. maddesi ile suçlandırarak, yani, TBMM'ye hakaret suçu ile mahkemeye vermek için inceleme yapmaya başlamıştır⁸⁷⁷.

Nitekim, 9 Mayıs 1947'de, Menderes hakkında kanunî kovuşturma açılmış ve onun İzmir'de verdiği konuşması dolayısıyla Mecliste dokunulmazlığının kaldırılması istenmiştir⁸⁷⁸.

TBMM iç tüzük gereği⁸⁷⁹, İzmir Cumhuriyet Savcılığı, 25 Nisan 1947 tarihli yazısı⁸⁸⁰ ile “*Adnan Menderes'in Demokrat İzmir ve Yeni Asır gazetelerinde yayınlanmış olan demecinin BMM'nin meşruiyeti hakkında suizannı davet edecek şekilde mütecevizane mahiyeti haiz bulunduğu ve Hükümetin manevi şahsiyetini alenen tahkir ve tezyif ettiği*” öne sürerek, bu demeci yayımlayan gazete sorumluları hakkında takibat işlemine izin verilmesi ve Menderes hakkında takibat yapabilmek için Milletvekilliği dokunulmazlığının kaldırılması istenmiştir.

⁸⁷⁶ Celal Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s.95. Konuya mizahî bir yaklaşım için, bkz. Ekler kısmı, Karikatür nu.3.

⁸⁷⁷ Samet Ağaoğlu, *Siyasi Günlük, Demokrat Partinin Kuruluşu*, s.422.

⁸⁷⁸ Bu sırada, dokunulmazlığı istenen sadece Menderes de değildir Diğerleri, Fuat Köprülü, Emin Sazak ve Sadık Aldoğan.

⁸⁷⁹ O dönem Meclis İç Tüzüğüne göre, bir Milletvekilinin yasama dokunulmazlığının kalkması için, izlenecek yol şöyledir: Bir milletvekilinin dokunulmazlığının kaldırılması hakkındaki talepler, Mahkemeden Adalet Bakanlığına bildirilecekti. Adalet Bakanlığı, gerekçeli bir tezkere ile ve Başbakanlık yolu ile talebi Meclis Başkanlığına gönderilecekti. Başkan, o talebi, Anayasa Komisyonu ve Adalet Komisyonundan kurulmuş Karma komisyonuna havale edecekti. Komisyon başkanı, ad çekme ile beş üyeli bir Hazırlama komisyonu belirleyecekti. Bu hazırlama komisyonu, bütün belgeleri inceleyip o milletvekilini dinleyecekti. Fakat, komisyon tanık dinleyemezdi (md.178). Hazırlama Komisyonu ile Karma Komisyonu, dokunulmazlığın kaldırılması için kendilerine havale edilen belgeleri en fazla bir ay içinde sonuçlandıracaktı (md.179). Bir milletvekiline, Anayasanın bazı maddelerinde belirtilen aykırı yasak eylemlerden biri ile suçlanır, Hazırlama Komisyonu da incelemeler sonunda böyle bir kanaate varırsa, milletvekilini dokunulmazlığının kaldırılması gereğince delilleriyle birlikte bir rapor hazırlayarak Karma Komisyonuna sunacaktı. Eğer, böyle bir kanaat oluşmazsa, o zaman, Hazırlama komisyonu, kovuşturma ile yargılamanın dönem sonuna bırakılması hakkında bir rapor hazırlayarak Karma Komisyonuna sunacaktı. Dokunulmazlığın kaldırılması istenen Milletvekili isterse komisyonlarda ve TBMM'de kendinî savunabilecek veya bir arkadaşına savundurabilecekti. Kesin kararı, TBMM verecekti (md.180). Dokunulmazlığın kaldırılması için bir milletvekilinin istemesi yetmezdi(md.181). Başka bir karar olmadıkça, dokunulmazlığın kaldırılması hakkındaki görüşme açık olacaktı.(md.182). Bkz. Reşit Ülker, *Bütün Tadilleriyle Birlikte T.B.M.M. İç Tüzük*, İnkılâp Kitabevi Yayınları, İstanbul 1952, s.39-40.

⁸⁸⁰ Yazı sayısı. 855.

İzmir Cumhuriyet savcılığının bu tebliği ile birlikte demeçlerin yayımlandığı Demokrat İzmir ve Yeni Asır gazetelerinin 19 ve 22 Nisan 1947 tarihli nüshalarının Anayasanın 17. maddesi hükümleri çerçevesi içinde kanunî gereğinin yapılması için, Adalet Bakanlığı tarafından Başbakanlığa, 3 Mayıs tarihli bir tezkere⁸⁸¹ verilmiştir.

Başbakanlık, gereken karar verilmek üzere Adalet Bakanlığından gelen tezkere ile ilişkili bir dosyayı, 8 Mayıs tarihli yazısı⁸⁸² ile TBMM Başkanlığına sunmuştur.

Meclis Başkanlığı da, bu isteği, Anayasa Komisyonu ve Adalet Komisyonundan kurulmuş Karma Komisyonuna havale etmiştir.

Karma Komisyonunun 9 Şubat 1948 tarihli raporunda, Menderes'in daha önce TBMM kürsüsünden Aydın Milletvekili seçim tutanakları vesilesiyle, gazetelerde çıkmış olan sözlerin aynısını, hatta daha şiddetli bir dille söylemiş olduğu, Meclis tutanakları üzerinde yapılan incelemelerde anlaşıldığı belirtilmiştir. Ayrıca, aynı raporda, Anayasanın 17. maddesinde bir milletvekilinin ne Meclis içindeki oy, düşünce ve demeçlerinden, ne de Meclisteki oy düşünce ve demeçlerini Meclis dışında söylemek ve açığa vurmaktan sorumlu olmadığı vurgulanmıştır. Bundan dolayı, Karma Komisyon, Adnan Menderesin dokunulmazlığının kaldırılmasına mahal görmediğine karar vermiştir. Bu arada, Menderes, iç tüzüğün kendisine tanıdığı kendini savunma hakkını kullanmamıştır⁸⁸³.

Görüldüğü gibi, Menderes'in dokunulmazlık meselesi, daha çok, bir milletvekiline Meclis çalışmalarında söz ve düşünce hürriyetini korumasına yönelik olan yasama sorumsuzluğu açısından ele alınmıştır. Buna göre, bir Milletvekili Mecliste ileri sürdüğü düşünceleri Meclis dışında tekrarlamak ve açığa vurmaktan sorumlu tutulamazdı ve bu, anayasanın açık bir maddesiydi(md.17). Üstelik, Menderes, davaya konu olan sözlerinin daha ağırlığını Meclis içinde dile getirmişti.

Nihayet, rapor, 11 Şubat 1948'de, Karma komisyondan da çıkmıştır. Karma komisyon, Anayasanın 17 maddesi göre Menderes'in dokunulmazlığının kaldırılmasına mahal görmemiştir⁸⁸⁴.

⁸⁸¹ Tezkere sayısı. 123/46.

⁸⁸² Yazı sayısı. 6/1262.

⁸⁸³ Asım Us, kitabında, Menderes'in dokunulmazlığı kalkmasa da, TBMM'de suçlamaya karşı savunma yapılmalıydı, demektedir. Bkz. A.Us, *Hatıra Notları*, s.709-710.

⁸⁸⁴ F. Ahmad, *a.g.e.*, s.99.

C- ONİKİ TEMMUZ BİLDİRİSİNDEN DEMOKRAT PARTİ'NİN İKİNCİ BÜYÜK KONGRESİNE KADAR MENDERES

I- İktidar ve Muhalefeti Uzlaştırma Girişimleri

21 Temmuz seçimlerinden ve özellikle DP I.Büyük kongresinden sonra DP ve CHP arasındaki ilişkiler gerginleşmiştir. Başbakan Peker'in geri adım atmayan tutumu, DP'nin Hürriyet Misakı kararlarındaki devam eden ısrarı gerginliği daha da arttırmıştır. Bu ilişkiler bazen öyle bir aşamaya gelmiştir ki, rejimin bir çıkmaza girme tehlikesine girdiği söylenebilirdi. Bu yüzden, 1947 yılının Şubat ayından itibaren iktidar-muhalefet arasındaki bazen derinleşen anlaşmazlıklara rağmen, iki partiyi uzlaştırma çabaları başlamıştır.

Uzlaştırma çabalarından ilki, Eski Mebusan Meclisi Başkanlarından Halil Menteşeoğlu'nun Cumhurbaşkanına yazdığı açık bir mektup olduğu söylenebilir. Menteşeoğlu, bu mektubunda, kaderin İnönü'yü çok kapsamlı kararlar alabilecek bir duruma getirdiğini belirtmiş ve İnönü'nün gerçek demokrasinin kurulması için girişimlerde bulunmasında ısrar etmiştir⁸⁸⁵.

Diğer bir çaba da, işadamları ve Ankara Ticaret Odasının birinci ve ikinci başkanlıklarını yürüten Üzeyir Avunduk ve Vehbi Koç'ın arabuluculuk girişimi sayılabilir. Avunduk, DP Ankara İl Başkanı, Koç ise CHP Ankara İl Yönetim Kurulu üyesidir. Bu iki iş adamı eski dostluklarına dayanarak DP tarafından Genel Yönetim Kurulu üyesi Emin Sazak'ı, CHP tarafında ise Başbakan Yardımcısı Mümtaz Ökmen'i aralarına alarak iki tarafı anlaştırmak istemişlerdir⁸⁸⁶.

Bu çabaların ilk etkisi, kendisini 7 ve 8 Mayıs 1947'de yapılan Peker-Bayar görüşmesinde göstermiştir. Gerçi, bu görüşme hakkında hiçbir açıklama yapılmamıştır; fakat, bu konuda Bayar'ın DP Genel Kuruluna söyledikleri bilinmektedir. Bayar, Peker'in kendisine, seçimlerde hiç bir kanunsuzluk yapılmadığını, DP mensuplarına baskı yapılmaması için bir genelge yayımlayamayacağını, bunun idare amirlerini gücendireceğini söylemiştir. Bayar da, bu değerlendirmeler karşısında konuşmaların faydasız olacağını söyleyerek toplantıdan ayrılmıştır⁸⁸⁷. Böylelikle, ikili görüşmelerde herhangi bir sonuca varılamamıştır.

⁸⁸⁵ *Cumhuriyet*, 24-25 Şubat 1947.

⁸⁸⁶ Müstakil Demokratlar Grubu, *Demokrat Parti Kurucuları Bu Davanın Adamı Değillerdir*, s.10.

⁸⁸⁷ Müstakil Demokratlar Grubu, *a.g.e.*, s.11.

Bu arada, İngiliz Avam Kamarası TBMM'den bir grup milletvekilini Londra'ya davet etmiştir. Bu heyette her iki partiye üye milletvekillerinin bulunması istenmiştir. Meclis Başkanlığı, DP Meclis Grubu ikinci başkanı Köprülü'ye Londra'ya yapılacak geziye DP'den iki milletvekilinin katılabileceğini bildirmiştir. O sırada, Bayar İstanbul'da, Menderes ise Ege bölgesindedir. Bayar ve Menderes'in olmadığı bir görüşmede bu seyahate Köprülü ve Enis Akaygen'in katılmasına karar verilmiştir. Hüseyin Cahit Yalçın'ın başkanlık ettiği bu grupta, CHP'den Nihat Erim de katılmışlardır. İki haftayı (9 Mayıs 1947- 4 Haziran 1947) geçen bu yolculuk sırasında iki profesör, Erim ve Köprülü'nün partiler arası ilişkileri görüştükleri ve her ikisinin de partilerinin ılımlı bir siyaset izlemelerinde anlaşmaya vardıkları söylentisi çıkmıştır⁸⁸⁸.

Hükümet ile DP arasındaki tartışmaların tehdiye varan bir çekişmeye gitmesi üzerine, İnönü duruma el koymuştur⁸⁸⁹. 7 Haziran 1947'den itibaren, belli aralıklarla, Bayar'la İnönü arasında bir ayı geçen bir sürede bazı görüşmeler başlamıştır.

7 Haziran'da gerçekleşen ilk İnönü-Bayar görüşmesinde, Bayar, partisinin bürokrasinin baskısı altında bulunduğu şikayet etmiştir. İnönü, durumdan Başbakan Peker'i haberdar etmiştir. Peker, Bayar'la aynı konu üzerinde daha önceden bir görüşme yaptıklarını ve bu görüşmede baskı iddialarını reddettiğini söylemiştir⁸⁹⁰.

İnönü, Bayar'ı, 11 Haziran günü, Çankaya'ya çağırarak bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede, İnönü, Bayar'a, üç gün sonra, yani 14 Haziran'da, hükümet ve parti yetkilileri ile karşılıklı görüşmek üzere kendisini ve DP Meclis Grubu Başkanı Fuat Köprülü'yü ve başkaca seçilecek bir veya iki arkadaşını çağırmıştır⁸⁹¹.

14 Haziran günü, İnönü'nün nezdinde Hükümet adına Başbakan Peker ve Başbakan Yardımcısı Mümtaz Ökmen ile DP adına tek başına katılan Bayar, karşı karşıya gelmişlerdir. İnönü, iki tarafı da konuşturmuştur. İki taraf da iyi niyet göstermiştir. Bayar, yöneticilerden şikayet etmiş, eşit muamele istemiştir⁸⁹². Ayrıca, Demokrat Parti'nin kanun dışı amaçlar ve ihtilal usûlleri takip ettiğine ilişkin iddiaları

⁸⁸⁸ Müstakil Demokratlar Grubu, *a.g.e.*, s.12. Aynı yerde, bu seyahatin DP çevresinde bir "tereddü" uyandırdığı ve Adnan Menderes'in sonuna kadar bu seyahate muhalefet ettiği de belirtilmektedir. Ayrıca, bkz. Cihad Baban, *Politika Galerisi, Büstler ve Portreler*, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul 1970, s.428.

⁸⁸⁹ Şerafettin Turan, *İsmet İnönü, Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, T.C.Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s.289.

⁸⁹⁰ *Kim Dergisi*, S. 7 (11 Temmuz 1958), s.19.

⁸⁹¹ Bayar da "belki yalnız olarak gelirim" demiştir. Bkz. F.Ahmet Barutçu, *Siyasî Hatıralar*, s.822. ve Samet Ağaoğlu, *Siyasî Günlük, Demokrat Partinin Kuruluşu*, s.78.

⁸⁹² F.Ahmet Barutçu, *a.g.e.*, 823.

reddetmiştir. Peker de, bürokrasinin baskı yapmadığını, şikayet belgelerini tetkik ve takip edeceğini ve muhalif partinin çalışma usûllerinin düzeltilmesi gerektiğini söylemiştir.

İnönü, 17 Haziran 1947 akşamı, üçüncü kez Bayar'ı kabul etmiştir. Bayar, Cumhurbaşkanının tutumu karşısında arkadaşlarının mütehassis olduklarını açıklamış, baskı hakkındaki görüşlerini tekrarlamıştır.

Bu konuşma üzerine, İnönü, Başbakan Peker'i iki kez daha çağırılmış ve bu görüşmelerde Peker, iki parti arasındaki temaslarda iktidara düşen görevi sadakatle yerine getireceği üzerinde İnönü'ye söz vermiştir.

Peker'in bu açıklamasını, İnönü, bu kez, Bayar'a iletmiştir. Bayar da, İnönü'ye söylenenlerin uygulamaya geçmesi gerektiğini bildirmiştir.

Bayar, İnönü ile yaptığı görüşmeler konusunda, Sivas'ta İl Kongresinde yaptığı açıklamada Cumhurbaşkanından baskının kaldırılması için yol göstermesini rica ettiğini, hükümetinde de baskının kaldırılacağını vaat ettiğini söylemiştir⁸⁹³. Fakat, Bayar'ın bu açıklaması, Peker'in tepkisini çekmiştir. 1 Temmuz 1947'de İstanbul hareket eden Peker, basına verdiği demeçte, baskıyı kaldıracağını vaat etmediğini, zira baskı olmadığını söylemiş ve Bayar'ın sözlerini hayretle karşıladığını belirtmiştir⁸⁹⁴.

Bayar ve Peker arasındaki bu son iddialar ve suçlamalar İnönü'nün arabuluculuk hareketini çabuklaştırmıştır. Nitekim, 5 Temmuz 1947'de, İnönü, hazırladığı bildirinin bir kopyasını Bayar'a vermiş ve bu bildirinin, diğer yetkililerle okunup, değerlendirmesini bildirmesini istemiştir⁸⁹⁵.

Meclisin tatilde olduğu ve bu yüzden bazı Genel Kurul üyelerinin Ankara dışında olduğu bir sırada kurucuların yaptıkları değerlendirmede de, bildirinin bazı noktalar dışında esasta uygun olduğunu, 8 Temmuz'da, Bayar İnönü'ye ifade etmiştir⁸⁹⁶.

Bu bildiri üzerinde DP'nin Genel Kurulunda 10 Temmuz'da yapılan toplantısında iki farklı görüş ortaya çıkmış görünmektedir. Menderes'in de içinde yer aldığı kurucular esasta anlaştıkları görüşündeydiler. Ahmet Oğuz, Ahmet Tahtakılıç ve

⁸⁹³ *Cumhuriyet*, 28 Haziran 1947.

⁸⁹⁴ *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1947.

⁸⁹⁵ Müstakil Demokratlar Grubu, *a.g.e.*, s14 (C. Bayar'ın 10 Temmuz'da yapılan Genel Yönetim Kurulu toplantısında söyledikleri).

⁸⁹⁶ Müstakil Demokratlar Grubu, *a.g.e.*, s14 (C. Bayar'ın 10 Temmuz'da yapılan Genel Yönetim Kurulu toplantısında söyledikleri).

Y. Kemal Tengirşenk'in içinde bulundukları diğer bir grubun görüşüne göre ise, bildirinin yayımlanmasına rıza göstermenin ve özellikle “*tarafımızdan görüldüğü*” hususunun yazılmasının doğru olmadığı, kaldı ki bildirinin Anayasa çerçevesinde bir kıymet taşımadığı, aksine bazı noktalardan partiyi bağlayacağı düşüncesindeydiler. Toplantı sonunda İnönü’nün bildirisi çoğunlukla onaylanmıştır⁸⁹⁷.

Nihayet, İnönü’nün bildirisi, 11 Temmuz’da radyoda okunmuştur. Ertesi gün de basında yayımlanmıştır. Sonraları, “*12 Temmuz*” diye anılacak bildiride, İnönü, önce, Bayar ve Peker’le yaptıkları görüşmeleri ve araya girme aşamalarını anlatmıştır. İnönü, varmak istediği sonucun iki parti arasında “*emniyetin yerleşmesi*” olduğunu vurgulayarak, muhalefetin, iktidarın “*kendisini ezmek*” niyetinde olmadığından; iktidarın ise, muhalefetin “*kanun haklarından başka bir şey düşünmediğinden*” müsterih bulunacağını belirtmiştir. İnönü, ayrıca, kendisinin Devlet Başkanı olarak her iki partiye karşı eşit derecede vazifeli gördüğünü ifade etmiştir⁸⁹⁸.

Adnan Menderes’in 12 Temmuz tarihine kadar gerçekleşen İnönü-Bayar-Peker görüşmeleri sırasında yerini tam olarak belirlemek kolay görülmemektedir. Fakat, Celal Bayar, Menderes’in baştan itibaren kendisine destek verdiğini söylemektedir.

Bu konuda, farklı bir görüş Kazım Özalp’ten gelmiştir. İnönü’nün yakın dostlarından Özalp, 1947 yılının Mayıs ayı içinde Anadolu Kulübünde, Köprülü-Menderes ikilisinin kendisine yaptığı bir tekliften söz etmektedir⁸⁹⁹. Özalp’in “*Köprülü*

⁸⁹⁷ Müstakil Demokratlar Grubu, *a.g.e.*, s14-15 (C. Bayar’ın 10 Temmuz’da yapılan Genel Yönetim Kurulu toplantısında söyledikleri).

⁸⁹⁸ *Ulus*, 12 Temmuz 1947; *Cumhuriyet*, 12 Temmuz 1947 ve “DP Belgeleri”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, S. 53 (Mayıs 1988), s.266-267.

⁸⁹⁹ Özalp, bu görüşmede Köprülü-Menderes ile aralarında geçen konuşmaları verdiği bir mülakatta şöyle aktarmaktadır:

“Köprülü: ‘Paşam, Niçin yokuşa sürüyor bizi İsmet Paşamız!... Demokrasiye gideceğiz diyen kendisi; çok partili sisteme alışmamış gerek, diyen kendisi.. DP kurulduğu zaman, radyolar, Anadolu ajanslarıyla şenlikli yazılar yazdıran kendisi. Şimdi bizi inim inim inleyen de kendisi. Bu nasıl iş Allah aşkına. Siz buna ne diyorsunuz?’

Özalp: ‘Bunu bana soracağınıza İsmet Paşa’ya sorsanıza!’

Köprülü: ‘Bulsak, soracağız, hem de daha neler soracağız!.. Ama bulamıyoruz ki..’

Özalp: ‘Randevu isteniz de kabul etmedi mi?’

Menderes: ‘Sizi, biri adamına dövdürse; siz sebebini öğrenmek için kendisinden randevu mu istersiniz?’

Köprülü: ‘Paşam, cidden merak ediyorum. İsmet Paşa’nın bize karşı çekingenliği nereden geliyor? Son seçimde DP’ye reva görülen bunca eziyet, bunca yıldırma politikasının sebebi ne?...Sonra sürdürülen hükümet politikası nedir?...’

Özalp: ‘Bu sözlerin muhatabı kim ise, siz onu bulup, ona söyleyin.’

Köprülü: ‘İnönü’ye DP’nin birinci dereceden düşüncelerini aktarmak istemez misiniz?’

Özalp: ‘Söyleyecekleriniz bunlarsa, aktarmak istemem. Çünkü, bunları her gün gazetelerde yazıyorsunuz, demec veriyorsunuz, Mecliste konuşuyorsunuz ’

teklifi” dediği bu teklif, DP iktidara geçse bile, İnönü’yü yine Cumhurbaşkanı olarak seçebilecekleri görüşüne dayanmaktadır. Fikrin sahibinin Köprülü olduğu anlaşılmaktadır; ancak, Menderes’in de benimsediği görülmektedir. Özalp’ın anlattıklarından, Menderes’in Köprülü ile birlikte hareket ederek, daha Mayıs ayı içinde, İnönü’den iktidar ve muhalefet arasında hakem olmasını istediklerini anlamaktayız. Fakat, Menderes ve Köprülü’nün Özalp’le yaptıkları bu konuşmadan, o sırada, DP’nin Genel Başkanı Celal Bayar’ın haberinin olmadığı da bilinmektedir⁹⁰⁰.

Menderes, 12 Temmuz’la ilgili ilk açıklamasını, yaklaşık üç ay sonra, 28 Eylül 1947’de, İzmir Bornova merkez Bucağında yapmıştır. Menderes, bu açıklamasında, konuyla ilgili gelişmeleri şöyle hikaye etmiştir:

“Peker iktidara geldikten bir süre sonra DP Genel Başkanı ile konuşmak istiyor. DP Genel Başkanı bu arzuya icabet ediyor. Peker kendisine olup bitenleri işaret ederek, DP’nin ne istediğini soruyor. Başkanımız her şeyden evvel memlekette mevcut baskının kaldırılması lüzumundan bahsediyor. Peker baskının bulunmadığını iddia ediyor. Celal Bayar ‘Bu sözleri baskını mevcut olmamasını arzu ettiğiniz manasına anlıyorum. O halde bir genelge yazınız ve emrediniz; baskıya artık son verilsin’ diyor. Recep Peker ‘Böyle bir genelgeye asla imza koymam; bunu katiyen kabul etmem’ diye cevap veriyor. Aradan zaman geçiyor. (şimdi) Recep Peker’den kat kat yetkili olan Devlet Başkanı (İnönü), Peker’in esirgediği genelgeyi bizzat kendileri, büyük bir belâgatle üzerlerine almışlardır”⁹⁰¹.

Menderes, Mersin’de 9 Ocak 1948’de yaptığı konuşmasında ise, 12 Temmuz Bildirisini, iktidarın Demokrat Partiye yaklaşması anlamına aldığını belirterek, “12

Köprülü: ‘İsmet Paşa demokrasiyi istiyor. DP, iktidara gelecek güçte değil.. Öyle olduğu halde baskı altında tutuluyor. Bu, İsmet Paşa açısından mantıksızlık. Madem ki, hiçbir şey değişmeyecek, partisi yine iktidarda kalacak; kendisi Devlet Başkanlığını koruyacak; öyleyse ülkede neden bir huzursuz ortamının sürüp gitmesini istesin? Yok eğer, görünenin tersine, daha dün kurulmuş DP’nin iktidar olabileceğini düşünüyor ve gelecek olursa, kendisini Cumhurbaşkanı seçmeyeceklerini tasarlıyorlarsa, bu takdirde de yanılıyor demek istiyorum...

Özalp: ‘Yani, siz, DP olarak, kazansanız da, Cumhurbaşkanlığına İsmet Paşa’yı seçeceğinizi mi söylüyorsunuz?’” Bkz. İsmet Bozdağ, *Menderes, Menderes*, s.38-50. Özalp, bu konuşmaları aynı zamanda İsmet İnönü’ye de anlatmış ve onun bu konuşmaları DP’nin kendisine karşı bir “*husumet*” beslemedikleri ve kendilerine demokrasi konusunda yardım bekledikleri şeklinde yorumladığını ifade etmiştir (*a.g.e.*, s.52).

⁹⁰⁰ 12 Temmuz 1973’de, gazeteci İsmet Bozdağ’a mülakat veren Bayar, Özalp’in anlattıkları kendisine söylenince, bunları ilk kez işittiğini, fakat olayları hatırladığında buna inanmanın zor olmadığını belirtmiştir. Bayar, aynı mülakatta, İsmet Paşaya ulaştırılan mesaj konusunda bir bilgisinin olmadığını, sonradan hatırladığı tavır ve hareketlerinden çıkardığı sonuçlara göre, Menderes-Köprülü ikilisinin böyle bir “*siyasî oyunu*” birlikte düşünmüş olma ihtimalini kuvvetli bulduğunu açıklamıştır. Bkz. İsmet Bozdağ, *a.g.e.*, s.62.

⁹⁰¹ H. Kılçık, *a.g.e.*, s.209.

Temmuz Bildirisi, ülkede düzen ve kamun fikrinin hakim olacağını ve partilere eşit şartlar dairesinde çalışmak imkanlarının temin olunacağını ifade eden bir belgedir” şeklinde tanımlamıştır⁹⁰². Yani, Menderes’e göre, bu bildiri, bütün partilere eşitlik tanımış ve hukuk fikrini ifade etmiştir.

Menderes, 15 Şubat 1948’de İzmir’de yaptığı bir başka konuşmasında da, 12 Temmuz bildirisinin, iktidar baskısına karşı DP’nin milletçe verdiği mücadele sonucunda yayımlandığını vurgulayarak, bildirinin gerekçesini “*o kadar ki, millet bir tarafa, hükümet bir tarafa, karşılıklı iki karargâh haline geldi. Türk milleti iktidara kaşlarını çattı, ‘Ben seni beğenmiyorum, seni itham ediyorum’ dedi ve iktidarın iradesini eritti. 12 Temmuz Bildirisi işte bunun belgesidir*” diyerek açıklamıştır⁹⁰³.

II- Demokrat Parti’nin Küçük (Danışma) Kongresi

DP’nin Genel İdare Kurulu, daha İnönü ve Bayar arasındaki görüşmeler devam ederken ikiye bölünmüştür. Bu durum, partinin örgütlerinde bir belirsizlik ortaya çıkarmıştır. Örgüttekiler, partinin üst yönetiminde kime yakınlarsa onların görüşleri doğrultusunda hareket etmeyi yeğlemişlerdir. Bayar, parti örgütlerinin yaşadığı bu durumu şöyle anlatmıştır:

*“Partinin telefonları durmadan işliyordu. Vilayetlerden yönetim Kurul Başkanları ya da yöneticilerden bazıları olup bitenler hakkında bilgi almak istiyorlar ve o sırada Genel İdare Kurulunda telefona kim çıkarsa, çıkan kişiye göre bilgi alıyorlardı. Menderes-Köprülü ikilisi ve onun gibi düşünenler telefon açmışlarsa, olumlu karşılık alıyorlar; iki Ahmetlerden biri ya da onun gibi düşünenler telefona cevap vermişlerse, bulanıklığın ve kararsızlığın içine düşüyorlardı”*⁹⁰⁴.

12 Temmuz Bildirisinin yayımlanmasından sonra da, DP içinde, özellikle örgütlerinde bu fikir ayrılıklarının devam etmesi üzerine, DP Yönetimi partinin parçalanmasının önüne geçmek için delegelerin de katılacağı bir kongre toplamaya karar vermiştir.

Nitekim, 22 Temmuz 1947’de, Ankara’da küçük bir danışma kongresi toplanmıştır. Bu kongreye, Genel Yönetin kurulu üyeleriyle birlikte, 17 milletvekili ve illerden çağrılan 115 delege katılmıştır. Görüşmeler gizli yapılmış ve üç gün sürmüştür.

⁹⁰² *Vatan*, 10 Ocak 1947.

⁹⁰³ H. Kılçık, *a.g.e.*, s.274.

⁹⁰⁴ İ. Bozdağ, *a.g.e.*, s.68

Menderes'in sonradan söylediği kadarıyla, bu görüşmelerde, 12 Temmuz bildirisi sert tartışmalarla tetkik edilmiştir⁹⁰⁵.

24 Temmuz'da sona eren kongre bir bildiri yayımlamıştır. Bu bildiride, Cumhurbaşkanı ile Hükümetin arasında politik tutum olarak bir fark olduğu ve bu durumun, muhalefetin denetim görevini yapamaz hale getirdiği belirtilmiştir⁹⁰⁶.

III- İnönü'nün Doğu Anadolu Gezisi

12 Temmuz Bildirisinden sonra, CHP ve DP arasında açık bir yumuşama belirmiştir. Nitekim, İnönü bu yumuşamayı uygulamada göstermek için Doğu Anadolu'ya yapacağı geziye DP'den bir temsilci istemiştir.

Eylül ayının başında, İnönü, Bayar'ı yanına çağırarak; ona yakında doğu seyahatine çıkacağını, bu seyahatte yanına hem CHP'den, hem de DP'den birer kişi alacağını, gittikleri yerde her iki partinin başkanını çağırarak, hükümet başkanlarına bunlar huzurunda tarafsız kalmalarını söyleyeceğini aktarmıştır. İnönü, ayrıca, doğudaki komünist ve Rus ajanları tehlikesine karşı her iki partiyi tedbir almaya sevk edeceğini söylemiştir. İnönü, kendisine refakat edecek arkadaşın Milletvekili olması halinde memnun olacağını da sözlerine eklemiştir⁹⁰⁷.

DP Genel Yönetim Kurulu, 10 Eylül'de, İnönü'nün doğu seyahatine partiden bir kişinin katılıp katılmayacağına ilişkin bir toplantı⁹⁰⁸ yapmıştır. Bayar, önce, İnönü ile olan görüşmesini anlatmıştır. Bayar, İnönü'nün doğu gezisinin, hem 12 Temmuz Bildirisinin propagandasını yapmak, hem de doğudaki komünistlerin her iki partiye girerek birbirlerini çarpıştırma ihtimaline karşı bir önlem almak amaçları taşıdığını söylemiştir⁹⁰⁹. Bayar, daha toplantının başında, İnönü'nün isteğini yerine getirmek eğilimini belli etmiştir. Bayar'ı, Fuat Köprülü, Emin Sazak, Hasan Dinçer, Refik Koraltan desteklemişlerdir. Fakat, toplantıda, İnönü'nün yapacağı seyahate partiden birisinin gidip gitmemesinden çok, İnönü'nün aynı zamanda "*CHP'nin Genel Başkanı*" sıfatı taşıması üzerinde durulmuştur.

⁹⁰⁵ *Vatan*, 16 Şubat 1948 (Menderes'in İzmir konuşması).

⁹⁰⁶ *Cumhuriyet*, 25 Temmuz 1947.

⁹⁰⁷ Samet Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.436.

⁹⁰⁸ *DP Genel İdare Kurulu'nun 10.9.1947 Tarihli İçtima Zabıtları* (S. Ağaoğlu, Siyasi Günlük, Demokrat Partinin Kuruluşu, [Belge 6], s.436-442).

⁹⁰⁹ *aynı tutanak*, (S. Ağaoğlu, *a.g.e.*, [Belge 6], s.437).

Bayar, Kurul üyelerine, İnönü'nün kendisine Parti Başkanlığından çekileceğini ve bu işi CHP'nin yakında toplanacak kongresinde yapacağını kendisine söylediğini aktarmıştır⁹¹⁰. Köprülü de, 12 Temmuz Bildirisinden sonra İnönü'nün "*fiilen parti başkanlığını yapmıyorum*" diye gazetelerde bir haberin çıktığını ve böylelikle, DP'nin Hürriyet Misakında beliren Cumhurbaşkanı'nın fiilen Parti Başkanlığının yapmamasının gerçekleştiğini, hukukî olarak ise Parti Başkanlığından ayrılmasının CHP kurultayında gerçekleşeceğini söylemiştir⁹¹¹. Sazak ise, bu durumu "*İnönü'yü ele geçirmek*" anlamında yorumlamış ve bir arkadaşın İnönü ile seyahate gitmesinin faydasının olduğunu söylemiştir⁹¹².

Diğer üyelerden Samet Ağaoğlu, Ahmet Oğuz, Ahmet Tahtakılıç ve Refik İnce Cumhurbaşkanı'nın açıkça CHP Genel Başkanı sıfatını taşıdığını ve ancak Parti Başkanlığını tamamen terk ettiği zaman böyle bir geziye refakat için bir arkadaşın verilmesini istemişlerdir. Örneğin, Samet Ağaoğlu, kanunlarda hiçbir değişiklik yapılmadan partiden birinin İnönü'ye refakat etmesinin "*doğuyu bütün olarak*" kaybetmek anlamına geleceğini söylerken⁹¹³, Refik İnce de İnönü'nün sözlerinin nasıl olsa duyulacağını belirterek bu işte bir yarar görmediğini söylemiştir⁹¹⁴.

Menderes ise, bu konuyu farklı bir açıdan değerlendirmiştir. Menderes, partiden bir kişinin İnönü'ye refakat edip etmesinin mahzurlu taraflarının olduğunu; fakat önce Cumhurbaşkanı'nın Parti Başkanlığından fiilen dahi olsa çekilmesinin tatmin edip etmeyeceğinin karar verilmesini istemiş ve şöyle demiştir:

*"İnönü'ye bir arkadaş tefrik edelim mi, etmeyelim mi meselesini halletmeden önce, kendilerince Parti Başkanlığından ayrılmak meselesi ne şekilde mütalaa edilmektedir? Bunu halledelim. Fiilî netice bugün Hürriyet Misakına uygun değildir. Hele seçimlerde Parti Başkanı sıfatıyla hareket edecek olduktan sonra, fiilen çekilecek manasını halk anlamaz. Ben de anlamam. Fiilen çekilip, hukuken o sıfatı taşıyacak olduktan sonra, bir gün sıkışınca müdahale edecek düşüncesi memurlarda ve valilerde hakim olacak"*⁹¹⁵.

⁹¹⁰ aynı tutanak, (S. Ağaoğlu, a.g.e. ,[Belge 6], s.437).

⁹¹¹ aynı tutanak, (S. Ağaoğlu, a.g.e. ,[Belge 6], s.437).

⁹¹² aynı tutanak, (S. Ağaoğlu, a.g.e. ,[Belge 6], s.439).

⁹¹³ aynı tutanak, (S. Ağaoğlu, a.g.e. ,[Belge 6], s.438).

⁹¹⁴ aynı tutanak, (S. Ağaoğlu, a.g.e. ,[Belge 6], s.439).

⁹¹⁵ aynı tutanak, (S. Ağaoğlu, a.g.e. ,[Belge 6], s.438).

Menderes, ayrıca, Genel kurulun, fiilen çekilme meselesinden, tatmin edici bir anlam çıkartılıyorsa, o zaman bunun düzeltilmesi gerektiğinden söz etmiş ve bunun da, ya Bayar'ın İnönü ile yapacağı bir görüşmede ona anlatması ya da bir münasebet düşürülüp basında bir beyan ile yapılması olduğunu söylemiştir⁹¹⁶.

Toplantı sonunda, Cumhurbaşkanı İnönü'nün seyahatine Muğla Milletvekili Nuri Özsan'ın refakat etmesine oy birliği ile karar verilmiştir⁹¹⁷.

İnönü, on iki gün süren yolcuğundan döndüğü zaman, 26 Eylül 1947'de, Ankara'da kendisini karşılayanlar arasında Menderes ve Köprülü de vardır⁹¹⁸.

IV- Birinci Hasan Saka Hükümetinin Kurulması

Başbakan Recep Peker, CHP Meclis Grubunda, 26 Ağustos 1947'de güvenoyu istemiş; fakat, kendi partisi içinden 35 kişi aleyhte oy kullanmıştır. Peker, aslında bir güvensizlik olarak gördüğü bu gelişme karşısında, 4 Eylül'de, Gruptan hükümetini değiştirmek için izin istemiştir. Nitekim, istediği bazı bakanları değiştirmiştir. Ancak, 8 Eylül günü, İçişleri Bakanı, “12 Temmuz Bildirisindeki esasların gerçekleştirilmesine elbirliği ile çalışmak hedefimiz olacaktır” anlamında bir genelge yayımlaması üzerine, 9 Eylül'de, Peker, “sağlık” sebepleriyle Başbakanlıktan istifa etmiştir.

Peker'in istifasında sonra, Hükümet kurma görevi 10 Eylül'de, Hasan Saka'ya verilmiş ve aynı gün I.Hasan Saka Hükümeti kurulmuştur.

Hasan Saka Hükümeti şu bakanlardan kurulmuştur⁹¹⁹:

Devlet Bakanı ve Başbakan Yar.	F.Ahmet Barutçu (Trabzon)
Devlet Bakanı	M.Abdülhalik Renda (Çankırı)
Adalet Bakanı	Şinasi Devrin (Zonguldak)
Millî Savunma Bakanı	Münir Birsell (İzmir)
İçişleri Bakanı	Münir H. Göle (Erzurum)
Dışişleri Bakanı	Necmeddin Sadak (Sivas)
Maliye Bakanı	Halit Nazmi Keşmir (Tokat)
Millî Eğitim Bakanı	R. Şemsettin Sirer (Sivas)
Bayındırlık Bakanı	Kasım Gülek (Seyhan)

⁹¹⁶ *aym tutanak*, (S. Ağaoğlu, a.g.e. ,[Belge 6], s.438).

⁹¹⁷ *aym tutanak*, (S. Ağaoğlu, a.g.e. ,[Belge 6], s.442).

⁹¹⁸ İsmet Bozdağ, *Menderes, Menderes*, s. 61-62.

⁹¹⁹ Kâzım Öztürk, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları*, 1968, s.315 ; Türker Sanal, *Türkiye'nin Hükümetleri*, s.127; *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1947; *Vatan*, 11 Eylül 1947.

Ekonomi Bakanı	Cavit Ekin (Diyarbakır)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Behçet Uz (Denizli)
Gümrük ve Tekel Bakanı	Şevket Adalan (İzmir)
Tarım Bakanı	Tahsin Çoşkan (Kastamonu)
Ulaştırma Bakanı	Şükrü Koçak (Erzurum)
Ticaret Bakanı	M. Nedim Gündüzalp (Edirne)
Çalışma Bakanı	T.Bekir Balta (Rize)

Hasan Saka, 13 Ekim’de, TBMM’de hükümet programını okumuş ve güvenoyu istemiştir. Aynı gün, Menderes de, Demokrat Parti sözcüsü olarak Hükümet programını eleştirmiştir⁹²⁰.

Hükümet programı, Mecliste bizzat Başbakan tarafından okunmadan iki gün önde, yani 11 Ekim günü, DP Meclis Grubunda okunup değerlendirilmiştir. Menderes de, konuşmasına, öncelikle, Hükümet programının DP Grubuna iki gün önce verilmesinden dolayı, -her ne kadar süre kısa bulunmuşsa da- teşekkür ederek başlamıştır. Menderes, on beş ay önce, Peker Hükümeti programının DP’ce tetkik edilerek eleştirilmesi için “bir iki gün” müddet verilmesini istediklerini hatırlatmış ve o sırada CHP’lilerin tavrını doğru bulmadığını şu sözlerle anlatmıştır:

*“O zaman Halk Partili hatipler Anayasadan bahsettiler. Zamana ihtiyaç olmadığını ileri sürdüler ve ‘işte şimdi dinlediniz ya, hemen çıkın kürsüde cevap verin’ dediler. Okunması bir saatten fazla süren bir Hükümet programına derhal cevap verebilmesini imkansızlığı meydanda idi. Parti olarak toplanıp mütalâa ettikten sonra hazırlanması gereken bir cevabın programın okunmasını takiben hemen verebileceği o zaman nasıl iddia olunmuştu, halâ hayretteyiz”*⁹²¹.

Menderes, o zaman ki CHP’nin hareketini muhalefetin görüşlerinin öğrenilmek istenmediği şeklinde yorumlamış ve bu konuda “o zaman muhalefeti düşünerek konuşmak imkanı verilmek istenmiyor ve muhalefetin sesinin kısılmak istendiği saklanmaya bile lüzum görülüyordu” demiştir⁹²².

Menderes, sonra, Hükümet programının genel bir değerlendirmesini yaparak sözlerine devam etmiştir.

⁹²⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem. 8, Birleşim 85, Oturum 1, Cilt. 6, s. 676-681 (13.10.1947).

⁹²¹ TBMM TD, D. 8, B. 85, O.1, c.6, s.676.

⁹²² TBMM TD, aynı yer, s.676.

Menderes, Hükümet programının DP'nin Meclis Grubunda okunduğu zaman ilk hakim olan duygunun, “*derin bir hayret*” olduğunu belirtmiştir⁹²³. Çünkü, programın düzenlenmesinde geçmişte yaşanan tecrübeler (12 Temmuz Bildirisi, seçim sonuçları gibi) dikkate alınmamış, adeta geçmişteki hataları örtmeye çalışarak dünün savunması gayretine girilmişti⁹²⁴. Örneğin, Anayasaya aykırı kanunların değiştirilmesinden ima yoluyla dahi bahsedilmemiş, sıkıyönetimin kaldırılacağına dair hiçbir işaret verilmemiş, idare amirlerinin baskısından söz edilmemiştir⁹²⁵. Öyle ki, program, 25 senedir iktidarda olan bir partinin (CHP'nin) kurduğu hükümet programı olgunluğunu taşııyordu.⁹²⁶ Örneğin, hükümet programında geçim zorluğu konusunun komisyona havale edilmiş olduğunun söylenmesi, “*ancak yeni haber olmuşların ifadesi*”⁹²⁷ veya “*ilk defa karşılaşmış görünmek*”⁹²⁸ olarak değerlendirilebilirdi.

Menderes'e göre, ayrıca, program, yapılacak işler hakkında fikir verecek açıklıkta değildi. Programda ziraat işleri, üretimi artırma gibi konulara genel ve yüzeysel ifadelerle değinilmişti. O kadar ki, program okunup bittikten sonra hatırdanelerden bahsedilmekte olduğunu toparlamak bile kolayca mümkün olmuyordu⁹²⁹. Böyle bir program, daha çok “*programsızlığın belgesi*” olarak gösterilebilirdi⁹³⁰.

Menderes, konuşmasında, Hükümet programında, CHP için “*geniş demokrasi rejimin kurucusu*”, “*inkılâpçı*”, ve “*demokratik ilkelere dayanan*” bir parti olarak vasıflandırılması üzerinde durmuş ve bunların gerçekleri tahrif etmek olduğunu belirtmiştir. Menderes, CHP'nin başkaca övülecek hizmetlerinin olmasına rağmen, CHP'nin Hükümet programına en zayıf taraflarını överek başlamasının hatalı bir taktik ve parti ağzıyla yapılmış bir değerlendirme olduğunu söylemiş⁹³¹ ve bu konuları tek tek ele almıştır.

Menderes, programda CHP'nin geniş demokrasi rejiminin kurucusu olduğundan söz edilmesine “*Hangi geniş demokrasi rejimi?*” diye bir soruyla karşılık vererek, bunu kabul etmediğini göstermiş ve Meşrutiyet dönemini hatırlatarak, CHP'den çok önce birden fazla partinin mevcut olduğunu ve o zaman hürriyete, CHP'nin koyduğu

⁹²³ TBMM TD, aynı yer, s.677.

⁹²⁴ TBMM TD, aynı yer, s.681.

⁹²⁵ TBMM TD, aynı yer, s.677.

⁹²⁶ TBMM TD, aynı yer, s.677.

⁹²⁷ TBMM TD, aynı yer, s.677.

⁹²⁸ TBMM TD, aynı yer, s.679.

⁹²⁹ TBMM TD, aynı yer, s.677.

⁹³⁰ TBMM TD, aynı yer, s.677.

⁹³¹ TBMM TD, aynı yer, s.678.

kanunlardan daha fazla yer veren kanunların yaşadığını söylemiştir. Örneğin, Meşrutiyet döneminin Basın Kanunu, basın hürriyetini, yürürlükteki Basın Kanunundan daha çok güvence altında bulundurmuydu⁹³².

Menderes, CHP'nin inkılâpçı hareketlerini, Cumhuriyet döneminin en önemli yenilikleri olarak görmekte; fakat, bütün bunların CHP'nin ülkede *“tek başına hüküm sürmek sevdasına”* zarar vermeyecek alanlarda yapıldığına dikkat çekmekteydi. Menderes'e göre, henüz, özellikle fiilî olarak millî iradenin hakim kılınması anlamında esaslı bir inkılâp başaranlamamıştı. Cumhuriyet bir hükümet kalıbı veya şekil olarak kaldıkça veyahut iktidar karşısında vatandaşın siyasî hak ve hürriyetleri tanınmadıkça, Devlet telakkisinde otoriter zihniyet terk edilmiş sayılmazdı⁹³³.

Menderes, CHP'nin demokratik ilkelere ne dereceye kadar dayandığı konusunda ise, CHP'nin program ve tüzüğüne bakmakla anlaşılabileceği fikrindedir. Menderes'e göre, CHP programında *“vatandaş hakları, Devlet varlığının çerçevesi içindedir”* denilmesi bile CHP programının demokratik ilkelere dayanmadığını ispat ederdi. CHP'nin Tüzüğü ise, Değişmez Genel Başkan ve Şeflik sistemine göre düzenlenmişti. Ayrıca, yirmi beş seneden beri CHP iktidarının değişmemiş olması, CHP'den başka bir partinin birkaç aydan fazla tutunamaması ve kurulan partilerin CHP eliyle bertaraf edilmesi gibi fiilî durumlar da ortadaydı. Bütün bunlara DP'nin kuruluşunda karşılaştıkları hücumlar da eklenmeliydi. Menderes, bu konuda, son olarak *“gerçek şudur ki, Halk Partisi, iktidarın bir siyasî parti halinde vatandaş kitleleri arasına nüfuz etmesini temin için bir Devlet partisi ruh ve yapısında olarak ve Hükümet eliyle kurulmuş bir partidir”* cümlesini sarf etmiştir⁹³⁴.

Sıkıyönetim

Menderes, Hükümet programında sıkıyönetimin kaldırılacağına dair bir işaret görmediğini açıklamıştır. Menderes, sıkıyönetimin, ülkenin en yoğun bölgelerindeki vatandaşlar ve basın üzerinde baskı yapmak amacından başka hiçbir işe yaramadığını belirterek kaldırılmasını istemiştir. Menderes'e göre, Hükümetler normal yönetim yerine sıkıyönetimi devamlı kılarak içte kendi vatandaşlarına, dışta ise dost ülkelere güven telkin etmekte eksiklik duyarlardı. Ayrıca, hiçbir yerde sıkıyönetim Türkiye'de

⁹³² TBMM TD, aynı yer, s.677.

⁹³³ TBMM TD, aynı yer, s.677.

⁹³⁴ TBMM TD, aynı yer, s.677-678.

olduğu kadar uzun süre devam etmemiştir. Menderes, “*bu ülke devamlı bir sıkıyönetim idaresine tabî olmak cezasına lâyık değildir*” demiştir⁹³⁵.

Menderes, hükümet programında, ayrıca düzen ve asayişten söz edilmesinin sebepsiz olamayacağını düşünmüştür. Çünkü, ilkel ve basit dahi olsa, Hükümet olan yerde düzen ve asayişin mevcut olacağı tabî bir haldir. Menderes’e göre, düzen ve asayişten söz etmek, ancak otoriter veya totaliter gidişin geleneği olabilirdi⁹³⁶. Menderes, bu arada, manevi baskı olarak gördüğü Milletvekillerinin polisler tarafından takip edilmeleri usûlünün son verilmesini istemiş ve bu konuda “*Bir hükümetin veya bir partinin, kendi rakiplerini veya muhaliflerini millet hazinesinden para alan memurlara takip ettirmeye hakkı yoktur*” demiştir⁹³⁷.

Menderes, konuşmasının diğer bölümünde ekonomik ve mali konuların eleştirilerine geçmiştir. Menderes, programda, adeta bir kısım ekonomik ve mali konuların “*kısa bir fihristinin*” yapıldığını ifade etmiştir⁹³⁸.

Menderes, ilk olarak hayat pahalılığına değinmektedir. Hükümet programında hayat pahalılığının çaresinin üretimi artırmak olduğunu belirtildiğini ifade etmiş; fakat, bu işin bütün toplumlarda en zor ve en karışık sorunu olduğunu sözlerine eklemiştir⁹³⁹. Menderes, bu konuda da, ziraî üretimi ele almıştır.

Ziraî üretim

Menderes, programda, ziraî üretimi artırmak için, ilkel araçlarından kurtarılacağından sadece söz edildiğini; fakat bunun nasıl yapılacağını açıklanmadığını söylemiştir. Hâlbuki, bu iş, çok yönlü ve büyük paralara ihtiyaç gösteren bir davaydı⁹⁴⁰. Menderes’in bu konuda, aynı zamanda hükümeti yönlendirici “*Ziraatimizi ilkel aletlerden kurtarmak için Hükümet bunları ucuza mal etmek şartıyla ülkede imal etmek yoluna mı gidecektir? Yoksa dış ülkelere getirilecek bol miktarda aletler her türlü vergiden muaf tutmak ve her muntakanın ihtiyacına uygun tipleri çiftçinin ayağında ucuza vermek yolunu mu tercih edecektir? Çiftçimizin bunları edinmesini kolaylaştıracak uzun vadeli satışlar ve bunun gerektirdiği para ve kredi nasıl elde*

⁹³⁵ TBMM TD, aynı yer, s.678.

⁹³⁶ TBMM TD, aynı yer, s.678.

⁹³⁷ TBMM TD, aynı yer, s.679.

⁹³⁸ TBMM TD, aynı yer, s.679.

⁹³⁹ TBMM TD, aynı yer, s.679.

⁹⁴⁰ TBMM TD, aynı yer, s.679.

edilecektir? Bu amaçlar için bütçeye ödenek konulması düşünülmüş müdür? Acaba iş senelere bölünerek planlaştırılmış mıdır?” şeklinde sorular yöneltmiştir⁹⁴¹.

Menderes’e göre, bütün bunlarda hükümet programında cevap bulmak gücü.

Su işleri

Menderes, su işlerini, tarımın en esaslı işi olarak gördüğünü ifade etmiş; fakat, böylesine önemli bir konu için Cumhuriyet devri boyunca bütçede yaklaşık “*yüz milyon lira*” kadar bir ödeneğin ayrılmış olmasının, ancak Hükümetin meseleyi kavrayamamış olmasına bağlanabileceğini belirtmiştir⁹⁴².

Sanayi

Menderes, programda, sanayi üretimini artırmak için iki esasın ele alındığını ifade etmiş; bu iki esastan birinin, Devlete ait fabrikalarda üretimin rasyonel bir şekilde artırılması, diğerinin ise özel girişim ile kurulacak sanayiinin devlet tarafından desteklenmesi olduğunu belirtmiştir⁹⁴³. Menderes, programdaki bu sözlerin daha çok temenni mahiyetini taşıdığını söyleyerek⁹⁴⁴, ilk olarak Kamu İktisadî Teşekküllerinin durumunu eleştirmiştir.

KİT(Kamu İktisadî Teşekkülleri)

Menderes, Kamu İktisadî Teşekküllerinin etkili denetimden uzak oldukları için verimsiz işlediklerini, yalnız kendi ürünlerinin maliyetlerini değil, dışarıdan getirilen veya özel girişim eliyle imal edilen benzeri ürünlerin fiyatlarının yüksekliğine sebep olduklarını ifade etmiştir. Menderes, ayrıca, Kamu İktisadî Teşekküllere tanınmış ayrıcalıkların, muafiyetlerin ve çeşitli müsaadelerin çoğu zaman halktan alınan vergilerden farkı olmadığını belirtmiş ve bu konuda “*Devlet sanayiinin böylece ayrıcalık ve muafiyetlerin arkasında gömüldükleri rehavetten kurtarılmaları kolay bir iş değildir*” demiştir⁹⁴⁵.

Özel Girişim

Menderes, Hükümet programında, sanayi üretimini artırma tedbiri olarak düşünülen diğer esas olan, özel girişimin desteklenmesini ise Devletçiliğin sınırlandırılması olarak yorumlamış ve bu fikrin DP programında da aynen mevcut olduğunu belirtmiştir. Menderes, bu durumun önemini, “*geç de olsa bu gidişe son*

⁹⁴¹ TBMM TD, aynı yer, s.679.

⁹⁴² TBMM TD, aynı yer, s.679.

⁹⁴³ TBMM TD, aynı yer, s.680.

⁹⁴⁴ TBMM TD, aynı yer, s.680.

⁹⁴⁵ TBMM TD, aynı yer, s.680.

vermek gereğinin bir Halk partisi Hükümetince de duyulmuş olmasını ülke hesabına kar saymalıdır” sözleriyle belli etmiştir⁹⁴⁶.

Menderes son olarak, içinde bulunulan dönemin sıkıntılar ve ağır şartlarının rast gele iş görmesinin bir sonucu olduğunu belirterek, yeni hükümet programında da ekonomik sorunların ve işlerin tetkike, hesaba ve kitaba dayanan açık izahların yapılmamasından dolayı parti olarak tereddüt gösterdiklerini söylemiştir. Menderes’e göre, program, *“müphem, müteredit, vuzuhtan mahrum”* ifadeleri ile bir programsızlık örneği olarak önlerinde durmaktaydı⁹⁴⁷. Menderes, ayrıca, programın 12 Temmuz Bildirisinin getirdiği iyi niyeti taşımadığı fikrindedir. Nitekim, Menderes, konuşmasını *“Saka Hükümeti, 12 Temmuz Beyannamesinin açmak girişiminde bulunduğu devrin eşliğinde tereddütler içinde sallanmaktadır”* diyerek bitirmiştir⁹⁴⁸.

Menderes, konuşmasını bitirdikten sonra yerine geçerek görüşmeleri sonuna kadar takip etmiş, bazen konuşmacıların sözlerinin arasına girerek müdahale etmiştir. Bu durum, Menderes için, görüşmelerin daha önceki Peker Hükümetinin güven oylamasından farklı geçtiğini göstermektedir. Çünkü, o zaman, Menderes konuşmasını bitirdikten hemen sonra Meclis salonundan ayrılmıştı.

Hükümet adına kürsüye gelen milletvekillerinin hemen tamamı, arada bazı DP’lilerin konuşmalarına rağmen, Menderes’in konuşmasını esas alarak cevap vermişlerdir. Hatta, CHP’li iki milletvekili sırf Menderes’in konuşması üzerine söz almıştır. Fakat, bu konuşmalarda asıl tartışma konusu, Menderes’in hükümet programına getirdiği eleştiriden çok, CHP için söyledikleri olmuştur.

Menderes’ten sonra, kendisine cevap vermek üzere ilk olarak Tunceli Milletvekili Feridun Fikri Düşünsel söz almıştır. Düşünsel, Menderes’in özellikle CHP’ye yönelik eleştirilerine değinmiştir. Düşünsel, CHP’nin Hükümet eliyle kurulmadığını belirttikten sonra, CHP’nin Anadolu ve Rumeli Müdafaayı Hukuk Cemiyetinin bir devamı olduğunu ve DP’deki bazı arkadaşların da bu hareketin içinde yer aldıklarını söylemiştir. Düşünsel’e göre, hem CHP, hem de DP millî kuruluşlardı ve her ikisinin amacı demokrasiyi geliştirmekti⁹⁴⁹.

⁹⁴⁶ TBMM TD, aynı yer, s.680.

⁹⁴⁷ TBMM TD, aynı yer, s.680-681.

⁹⁴⁸ TBMM TD, aynı yer, s.681.

⁹⁴⁹ TBMM TD, aynı yer, s.685.

Düşünsel, sıkıyönetimin dış şartların bir zorlaması olduğunu ve millî emniyeti sağladığını⁹⁵⁰ vurguladıktan sonra, “*Adnan Bey, sıkıyönetimde hangi cezaya çarptırılmış?*”⁹⁵¹ diye sormuştur. Düşünsel’e göre, basın üzerinde bir baskı da yoktu; aksine basının iktidara karşı yaptığı bir baskıdan söz edilebilirdi. Ülkedeki gazeteler, istediklerini yazabilmekteydiler⁹⁵².

Düşünsel, ayrıca, CHP’de, 12 Temmuz Bildirisine karşı bir eğilimin olmadığını söyleyince, bu söze ikna olmamış gözüken Menderes, oturduğu yerden “*tebşir et bana*” diye seslenmiştir. Düşünsel de, İnönü’nün demokrasiyi yerleştirmek emelinde samimi olduğunu söylemiştir⁹⁵³.

Düşünsel’in konuşmasının satır aralarında, her ne kadar küçültücü bir anlam yüklediğini belirtmiş olsa da, Menderes’in kişiliğine yönelik sözler dikkat çekmektedir. Örneğin, Düşünsel’e göre, Menderes’in “*yüzü pek tatlı olduğu halde, ağzı acı doluydu*”⁹⁵⁴. Bir başka örnek, Düşünsel’in, Menderes’in çok zeki olduğunu; fakat “*ruhunun asetik bir tarafının*” olduğunu söylemiş olmasıdır. Düşünsel, konuşmasının bir yerinde “*Adnan Menderes’in yüksek bir zekası vardır, bu bir kaidedir. Görürsünüz, gelir görüşmeleri dinler, çıkar, hepsini anlatır, bunu yapar hakikaten zekidir; amma ruhunun bir asetik tarafı, asiditesi vardır, hamızıyeti vardır*” demektedir⁹⁵⁵.

Bursa Milletvekili Muhittin Baha Pars ise, sadece Menderes’e cevap vermek için kürsüye gelmiş ve daha konuşmasının başında “*eğer Adnan Menderes*” dediğinde DP sıralarında “*şahsiyet yok, fikre fikirle karşılık ver*” sesleri yükselmiştir.⁹⁵⁶ Bunun üzerine, Pars, sözlerinin devamında, Menderes’in diğer DP’li konuşmacılar gibi sadece Hükümet programını eleştirmede olduğunu ve bu yüzden söze Menderes’le başladığını ifade etmiştir. Pars, Menderes’in CHP’nin Hükümet eliyle kurulduğu sözlerini kabul etmeyerek, bu sözün Menderes’in partisi hesabına yaptığı “*en büyük gaf*” ve aynı zamanda millete bir “*hakaret tokadı atmak*” olduğunu söylemiştir⁹⁵⁷.

⁹⁵⁰ TBMM TD, aynı yer, s.683.

⁹⁵¹ TBMM TD, aynı yer, s.686.

⁹⁵² TBMM TD, aynı yer, s.683. Fakat, aynı zamanda Tasvir Gazetesi sahibi ve yazarı olan İstanbul DP Milletvekili Cihad Baban ise, gazetesini kastederek “*Dört ay kapandık*” diye seslenmiştir (aynı yer).

⁹⁵³ TBMM TD, aynı yer, s.685.

⁹⁵⁴ TBMM TD, aynı yer, s.682.

⁹⁵⁵ TBMM TD, aynı yer, s.686.

⁹⁵⁶ TBMM TD, aynı yer, s.694.

⁹⁵⁷ TBMM TD, aynı yer, s.694.

Tokat Milletvekili Recai Güreli, söz almak niyetinde olmadığı halde Menderes'in CHP'ye yönelttiği “*yersiz ve haksız hücumların*” kendisini konuşmaya sevk ettiğini belirterek söze başlamıştır⁹⁵⁸. Güreli, Menderes'in muhalefet üzerinde baskı olduğu şeklindeki sözlerini kabul etmemiş, birkaç münferit hadise anlatarak asıl CHP üzerinde manevi bir baskı olduğundan söz etmiştir⁹⁵⁹.

Güreli gibi, Kocaeli Milletvekili İsmail Rüştü Aksal da, Menderes'in konuşması üzerine söz almıştır. Aksal, Menderes'in sözlerinde hakim olan zihniyette benimseyemeyeceği bazı fikirlerin olduğunu belirterek, yirmi beş sene iktidarda olan CHP'nin iyi ve yanlış işler yapmış olduğunu, fakat, Menderes'in sadece yanlış işleri parti propagandası yapmasının doğru olmadığını söylemiştir⁹⁶⁰.

Görüşmelerin sonuna doğru, Başbakan Hasan Saka tüm eleştirilere cevap vermek için söz almıştır. Fakat, Saka'nın konuşması, büyük ölçüde DP'nin sözcüsü olan Menderes'e bir cevap niteliğinde olmuştur. Öyle ki, Saka, adeta muhatabının sadece Menderes olduğunu gösterircesine yaptığı konuşmasını sürdürürken, Menderes de bazen Saka'nın sözüne karışmıştır.

Saka, konuşmasının başında, hükümet programında yer alan CHP'nin kendine edindiği esas ilkelerin başında gerçek demokrasiyi uygulamak olduğu sözlerini tekrarlamış, bunun en büyük delilinin herkesin mahfuz kalmasında ittifak edilen Anayasa olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine, Menderes “*bu ülkede ondan evvel de Anayasa vardı beyefendi*” diye karşılık vermiştir⁹⁶¹. Saka, programın tek parti zihniyetiyle hazırlanmadığını, antidemokratik kanunların kaldırılacağını ve ayrıca, demokrasiyi yerleştirme anlayışı ile ilgili görülen 12 Temmuz hareketinin tamamen içinde olduklarını söylemiştir⁹⁶².

Saka, bir konuda Menderes'le birleştiğini göstermiştir; o da, programda idare amirlerinin zor şartlar içinde feragat ve fedakarlıkla çalışmış olduklarının belki söylenmemesi gerekliliğiydi. Fakat, Saka, Türkiye gibi demokrasinin başlangıcında olan ülkelerde, böyle ifadelerle partilerin emniyeti açısından fayda mülahaza edildiğinden dolayı zarurî görüldüğünü belirterek, “*İnşallah, zaman alır ve demokrasi ilkeleri anlayışı ülkeye bir ahlak, bir gelenek halini aldıktan sonra, ben de kabul ediyorum ki,*

⁹⁵⁸ TBMM TD, aynı yer, s.701.

⁹⁵⁹ TBMM TD, aynı yer, s.702.

⁹⁶⁰ TBMM TD, aynı yer, s.703.

⁹⁶¹ TBMM TD, aynı yer, s.718.

⁹⁶² TBMM TD, aynı yer, s.719.

bu sözlere gerek yoktur” demiştir⁹⁶³. Saka’nın bu açıklamasını tatmin edici bulan Menderes de, yerinden “*şimdi maksat anlaşıldı*” diye seslenmiştir⁹⁶⁴.

Saka, Menderes’in konuşmasında, kalkınma programı işleri hakkında bazı sözler sarf ettiğini, formüller söylediğini, bunların nasıl gerçekleşeceğini, nasıl uygulanacağını sorduğunu ve bunlara ait geniş açıklamalar görmediğinden ettiği şikayetlerinde “*belki hakkı*” olduğunu söylemiş; fakat programın böyle bir geniş izahının “*Milletvekillerini sıkacak şekilde belki yüzlerce sayfalık bir kitap yazmaya*” yol açacağını belirtmiştir⁹⁶⁵.

Saka, Menderes’in sözünü ettiği hayat pahalılığı konusuna da değinmiştir. Saka’ya göre, hayat pahalılığı “*sihirli bir değnekle hal edilecek basit işler*” değildi ve bunun tarifine girilirse “*belki yetmiş defa ihtilafa düşülürdü*”. Saka, “*iğneden ipliğe*” kadar neredeyse tüm tüketim maddelerin ithal edilmiş olduğunu belirterek dıştaki fiyatları değiştirmek hususunda bir tasarrufun olamayacağını söylemiş ve bu işi devletin çıkaracağı kanunlarla değil, ancak devletin milletçe yapacağı mücadele ile mümkün olacağını belirtmiştir⁹⁶⁶. Bu sırada, Menderes söze karışmış ve “*hayat pahalılığı Hükümetin aldığı tedbirlerden de ileri gelmiş olabileceğini*” söyleyerek bu konuda Hükümete de iş düştüğünü ima etmiştir⁹⁶⁷.

DP’liler için, Başbakan Hasan Saka’nın bu cevap konuşması, hükümet programındaki bazı konuları yeter derecede açıklık getirmiş olmalıdır. Çünkü, Saka’dan sonra hemen kürsüye gelen Köprülü “*eğer kendilerinin programları da sözleri kadar açık ve sarıh olsaydı, o zaman belki tenkitlerimizin bazı taraflarına lüzum kalmayacaktı*” demiştir⁹⁶⁸.

Görüşmelerin sonuna doğru söz alan İzmir Milletvekili Ekrem Oran ise, Menderes’in sözlerini ağır bulmuş ve bunu, “*Adnan Menderes’in mübalağasız, hatta biraz da ufaltarak söyleyelim, iğnelerle dolu olan ve fena bir hava yaratması kabil görünen beyanatını ‘Tatlı söz deliğinden yılanı çıkartır, kötü söz insanı dininden, imanından çıkarır’ sözüne uygundur*” cümlesiyle anlatmıştır: ⁹⁶⁹.

⁹⁶³ TBMM TD, aynı yer, s.718.

⁹⁶⁴ TBMM TD, aynı yer, s.719.

⁹⁶⁵ TBMM TD, aynı yer, s.720.

⁹⁶⁶ TBMM TD, aynı yer, s.720.

⁹⁶⁷ TBMM TD, aynı yer, s.721.

⁹⁶⁸ TBMM TD, aynı yer, s.723.

⁹⁶⁹ TBMM TD, aynı yer, s.726.

Görüşmeler sonunda yapılan oylamada Hasan Saka Hükümeti oy çokluğu ile güven almıştır⁹⁷⁰. Menderes de, diğer DP'liler gibi Hükümete güven oylamasında ret oyu kullanmıştır⁹⁷¹.

V- 1948 Yılı Bütçe Görüşmeleri

1947 yılının Aralık ayının ortalarında dahi, bütçe komisyonundaki çalışmaların devam ediyor olması, Mecliste bütçe görüşmelerinin en erken 22 Aralık günü başlayabileceğini göstermiştir⁹⁷². Fakat, TBMM'de, 1948 yılı görüşmeleri 26 Aralık 1947 günü başlayabilmiş ve altı gün boyunca, 1947 yılının son günü olan 31 Aralık'a kadar devam etmiştir.

Bütçe komisyon çalışmalarının uzaması, TBMM'ye, 1948 yılının bütçesini incelemek, üzerinde gerekli değişiklikleri yapabilmek ve kanunlaştırmak için, ancak bir hafta gibi kısa bir süre vermekteydi. Geçmiş yıllardan farklı olarak, ilk defa, bütçe komisyon görüşmelerine iktidar partisinin milletvekillerinin yanı sıra, muhalif parti (DP'nin) temsilcilerinin de katılmış olması, bütçe komisyon çalışmalarını uzatmış olmalıdır. Ayrıca, özellikle Mecliste grubu olan partilerden (CHP ve DP) birinin bütçenin kabulü, diğerinin ise bütçenin reddi konusunda çok iyi hazırlanmak için Bütçe Kanunu tasarısının Meclise geç sevk edilmiş olduğu da söylenebilir. TBMM'de bütçe görüşmelerinin kısa bir süreye indirgenmesi, sebep ne olursa olsun, o sıra eleştirilmiştir⁹⁷³.

Mecliste cereyan edecek 1948 yılı bütçe görüşmelerinin her zamankinden daha fazla merak edildiği de söylenebilir. Çünkü, önceki yılın bütçe görüşmelerinde yaşanan gerginliğin (psikopat olayı, DP'lilerin Meclisi terk etmesi) tekrar yaşanabileceği endişesi vardır.

⁹⁷⁰ TBMM TD, D.8, B.85, O.1, c.6, s.735 (13.09.1947). Oylama sonucu; Üye sayısı: 465, Oy verenler: 411, Kabul edenler:362, Oya katılmayanlar: 54, Reddedenler:49, Çekinsemler: - , Açık Milletvekilleri: -.

⁹⁷¹ TBMM TD, aynı yer, s.738.

⁹⁷² Nadir Nadi, "Bütçeye Dair", *Cumhuriyet*, 18 Aralık 1947.

⁹⁷³ Örneğin, bu durumu "tek parti rejiminin başlıca vasfı olarak" gören Nadir Nadi, bütçe görüşmelerinde Meclise geniş zaman bırakmak gerekliliğini şu şekilde anlatmıştır: "Şimdi ülkede bir muhalefet partisi doğup büyüdüğüne göre, meclisteki bütçe tartışmalarından daha verimli neticeler beklemek artık hakkımızdır. Hükümetçe hazırlanan tasarı üzerinde enine boyuna konuşulmalı, partilerin siyasî programları karşılıklı çarpışmalıdır. Hâlbuki uzun fasıllardan teşekkül eden, yüzlerce maddesi olan bir kanun tasarısını iyi bir tetkik süzgecinden geçirip millet önünde bir karara varabilmek kâfi değildir. Önce partiler, sonra milletvekilleri, devletimizin menfaatine uygun saydıkları düşüncelerini bu kadar kısa bir zaman içinde nasıl müdafaa edecek ve genel kurula nasıl kabul ettirebileceklerdir?". Bkz. Nadir Nadi, "Bütçeye Dair", *Cumhuriyet*, 18 Aralık 1947.

Adnan Menderes, Demokrat Partinin sözcüsü olarak bütçe görüşmelerinin hem ilk günü, hem de son günü bir konuşma yapmıştır⁹⁷⁴. Menderes'in her iki konuşması da hemen aynı içeriktedir, denilebilir. Bu yüzden, Menderes'in eleştirilerini her iki konuşmaya dayandırarak belirli konu başlıklarında değerlendirebiliriz.

Bütçenin tertip ve tanzimi

Adnan Menderes, eleştirilerine, 1948 Bütçesinin tertip ve tanziminde bir vuzuhsuzluğun olduğunu ve bunun hem bütçenin lâıykıyla tetkikini güçleştirdiğini, hem de israflara ve suistimallere yol açabildiğini belirterek başlar. Menderes, bu konuda, *“Vergi olarak toplanan paraların herhangi hizmet ve ihtiyaçlara ayrıldığını bir bakışta görebilmek ve hükümet ve bürokrasinin güttüğü politikayı bütçe denilen belgede kolayca takip edebilmek için, bütün kısım ve maddelerin düzenlenmesinde sıkı bir tasnife riayet olunması ve ayrıca, başlıca harcama çeşitlerine göre cetveller ve listeler yapılması gereklidir. Ancak, bu yolla, maaş olarak, ücret olarak neler ödendiğini, inşaat için, yolluklar için ne miktarlarda ödenek ayrıldığını kesin olarak öğrenmek mümkün olabilir”* demektedir⁹⁷⁵.

Menderes'e göre, bütçenin tanziminde ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve sosyal şartların da etkisi vardı.

Bütçenin “samimiyeti”

Menderes, Bütçe tahminlerinde yanlışların, 1948 yılı için de olabileceğini, önceki sene, yani 1947 yılı bütçe sonuçlarını ortaya koyarak vermeye çalışmıştır. Menderes, bu konuya en belirgin örnek olarak, Millî Savunma Bütçesine ayrılmış ödeneğin yetmemesini göstermiştir. Çünkü, 1947 bütçesinde Millî Savunmaya ayrılan 357 milyon liralık ödenek yetmeyip, yıl içinde, ayrıca 173 milyon lira ek ödenek kabul olunmak zorunda kalınmıştır. Üstelik, Millî Savunma Bakanlığının 45 milyon liralık 1947 bütçesinde gösterilmeyen bir borcu da vardı. Bu borç da, ödenmek gerekseydi ek ödenek ihtiyacı (173+45=) 218 milyon lirayı buluyordu. Menderes'e göre, bu durum, bütçenin “samimiyetsizliğinin” en açık deliliydi. Menderes, bütçe üzerinde denetimin işleyebilmesinin ancak bütçenin düzenlenmesinde samimiyet ilkesine riayet edilmesiyle gerçekleşeceğini vurguladıktan sonra, bu konunun önemini *“bütçelerin bu derece*

⁹⁷⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem. 8, Birleşim. 23, Oturum. 1, Cilt. 8, s.291-301 (26.12.1947); diğer konuşması için, bkz. TBMM TD, D.8, B.28, O.1, c.8, s.897-902 (31.12.1947) . Ayrıca, bkz. T.C. Başkanlık Cumhuriyet Arşivi, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Dosya. A6, Yer nu.12.73.1.148.

⁹⁷⁵ TBMM TD, D.8, B.23, O.1, c.8, s.291.

elâstiki olmaları ve istendiği gibi şurasından burasından çekilip uzatılmak veya büzülüp daraltılmak kabiliyetini haiz olacak şekilde düzenlenmemesi gerekirdi” şeklinde işaret etmiştir⁹⁷⁶.

Menderes, bütçe tahminlerinde belirgin hataların yapılmasını, uzun yıllardır bütçe kanunlarının Mecliste eleştirilmeden geçmesiyle ilişkilendirmektedir. Menderes, bu durumu, Meclis ile Hükümetin birlikte iş görmesiyle açıklamakta ve bu konuda *“bu haller aynı zamanda bize Meclis ile Hükümetin içli dışlı, beraber ‘icray-ı hükümet’ halinde uzun yıllar kalmaları neticesi husûle gelen itiyat birikintileri ile karşı karşıya bulunduğumuz gerçeğini de hatırlatmaktadır”* demektedir⁹⁷⁷.

Gelirler (Varidat)

Menderes, 1948 yılı bütçesi gelirler kısmının, 1947’de olduğu gibi, artış gösterdiğini kabul etmektedir. Menderes’in verdiği rakamlarla⁹⁷⁸ yıllara göre gelir artışını şöyle gösterebiliriz:

<u>Bütçe Yılı</u>	<u>Gelir artışı</u>
1947	170 milyon Lira
1948	94 milyon Lira

Menderes, 1948’deki artışın, 1947’deki artışın gerisinde kalmasının nedenini, Toprak Mahsûlleri Vergisi, İşlem vergisi, ihracat primleri gibi vergilerden 1947 yılı içinde gelir elde etme imkanının kalmamış olmasına bağlamış ve bu konuda Hükümetin açıklamasına katıldığını belli etmiştir. Çünkü, bu üç verginin geliri 60 milyon lirayı geçmekte idi ve dolayısıyla, gelir artışındaki gerileme anlaşılabilirdi. Fakat, iki yıl için de görülen gelir fazlalığının sebepleri konusunda Menderes, hükümetten farklı düşünmektedir. Gelir fazlalığının nedenini, Hükümet, ekonomik gelişmenin vergilere bir yansıması olarak görürken; Menderes, farklı olarak, dış ticarete ülke imkanlarının zorlanması, hatta israf edilmesinde görmektedir. Örneğin, savaş yıllarında birikmiş olan 460 bin tonluk hububatın kısa bir zaman içinde ihraç olunması, böyle bir gelir fazlalığına imkan vermişti. Ayrıca, biriken döviz ve altınların ithalata ayrılması, dış ticaret hacminin geçici olarak genişlemesine yol açmıştı. Bu durumların vergiler

⁹⁷⁶ TBMM TD, aynı yer, s.292.

⁹⁷⁷ TBMM TD, aynı yer, s.292.

⁹⁷⁸ TBMM TD, aynı yer, s.293.

üzerinde de etki yaptığını düşünen Menderes, dolayısıyla, 1947'deki gelir fazlalığının istisnai bir durum olduğunu söylemiştir⁹⁷⁹.

Menderes, 1947'deki gelir artışının, 1948 ve sonraki yıllarda ise gerçekleşemeyeceğine dikkat çekmektedir. Öyle ki, 400 küsur bin tonluk hububat satılmış, hatta hububat sıkıntısı baş göstermiş ve altınlar, dövizler elden çıkmıştır. Dolayısıyla, ona göre, vergilerin fazla gelir temin edebileceklerine inanmak zordu⁹⁸⁰. Bununla birlikte, savaş sonrası dönemde Türkiye'nin ürünlerinin her tarafta şiddetle aranır olmaları büyük fırsatlar vermişken, hazırlıksız ve tedbirsizlik yüzünden, bu fırsatlardan gereği gibi yararlanılamamıştı⁹⁸¹.

Vergiler

Maliye Bakanının açıklamasına göre, ileri ülkelerde mali gelirlerin asgari olarak yüzde 20-25'i vergi olarak alınmakta iken, Türkiye bu vergi oranı yüzde 13'ü bulmaktaydı. Buna karşılık, Menderes, vergilerin, vatandaşın taşıyamayacağı ağırlıkta olduğunu düşünmektedir. Öyle ki, nüfusun yüzde 90'ının "*bir lokma, bir hırka ile kıfaflı nefsedemeyen*" bir ülkede alınan vergilerin hafif görülmesi zihniyeti Hükümette devam etmektedir. Milyonlarca ailenin yurtdışı çok düşük bir hayat standardı içinde yaşamakta olduğunu ve ancak çocuklarına ekmek yetiştirmek durumunda bulunduklarını göz önüne getirmeliydi⁹⁸².

Giderler

Menderes, 1948 yılı bütçesi için tahmin olunan gider miktarının daha fazla çıkacağı kanaatindedir. Menderes'in verdiği rakamlara göre, 1947 yılında 1.136 milyar tahmin olunan harcamalar, yıl sonunda 1.305 milyara çıkmıştı. 1948 yılında 1.243 milyar tahmin olunan harcamaların ise, 1947 bütçesi gibi aynı zihniyetle yapıldığı ve uygulanacağı için 1.500 milyara doğru yükseleceğini ifade etmenin kehanet olmayacağını söylemiştir⁹⁸³.

Menderes'e göre, ayrıca, bütçenin giderler kısmı, isabetsiz harcama dağılımlarını ihtiva etmekte, ihtiyaçları zaruret ve imkan ölçüleri içinde ele almamaktaydı. Üstelik, fuzûlî masrafları bütçede geçirebilmek için hayatî önemdeki masraflar, taktik olarak

⁹⁷⁹ TBMM TD, aynı yer, s.293-294.

⁹⁸⁰ TBMM TD, aynı yer, s.294.

⁹⁸¹ TBMM TD, D.8, B.28, O.1, c.8, s.898 (31.12.1947).

⁹⁸² TBMM TD, aynı yer, s.902.

⁹⁸³ TBMM TD, D.8, B.23, O.1, c.8, s.295. Menderes'in gelir-gider dengesizliğini yansıtan bir karikatür için, bkz. Ekler kısmı, Karikatür no.4.

küçük ya da az tutulup gösterilmekteydi. Menderes, bu konuda, Millî Savunma bütçesini örnek olarak göstermekte ve haklı çıktığını ortaya koymaktadır. Çünkü, önceki senenin bütçe konuşmasında, 357 milyon lira ayrılan savunma bütçesinin yetmeyeceğini söylemiş ve nitekim yıl sonunda da ödenek miktarı 530 milyon liraya yükselmişti. Menderes, bu konudaki görüşünü tekrarlamış ve 1948 Bütçesi için ayrılan 377 milyonluk Millî Savunma bütçesinin yine yetmeyeceğini dile getirmiştir⁹⁸⁴.

Menderes'e göre, yıl içinde yeniden ödeneğe ihtiyaç duyulacak bir başka konu, köy okulları inşaatlarıydı. O sırada, Millî Eğitim Bakanlığının yılda 2000 köy okulu inşa etmek planı uygulamaya geçmişti. Her köy okulu için harcanacak 15000 liranın 2000 lirası bütçeden verilecek, geri kalanı ise köyler tarafından karşılanacaktı. Bu yüzden, 2000 köy okulu inşaatı için yardım olarak Bütçeye 4 milyon lira ödenek konması teklif edilmişti. Bütçe Komisyonu ise, bu teklife hakkaniyete uygun bulmayarak 15000 liralık her okul için bütçeden 10 000 lira verilmesini ve geriye kalan 5 000 liranın da köylü tarafından, o da nakit para olarak değil, beden mükellefiyeti getirerek gerçekleştirilmesini kabul etmişti. Bu hesaba göre, her yıl inşa edilecek 2000 okul için bütçeye 20 milyon lira konulması gerekiyordu. Fakat, bütçe komisyonunun bu değerlendirmesine rağmen, bu teklif hükümetçe reddedilmiş ve bütçeye 16 milyon lira ayrılması fikri benimsenmişti. Dolayısıyla, Millî Eğitim Bakanlığının bütçesine yeter ödenek ayrılmamıştı⁹⁸⁵.

Tahkikatsız sarfiyat

Menderes, ödenek olmadan sarfiyata girişmenin, aynı zamanda, Genel Muhasebe Kanununa aykırı olduğunu belirtmiştir. Çünkü, bu kanun, ödenek mevcut olmadan Hükümetin herhangi bir satın alma ve ödemede bulunabilmek değil, taahhüde bile giremeyeceği hükmünü ihtiva etmekteydi. Dolayısıyla, ödeneksiz bir harcama, her ne kadar ileride kanunlaştırılsa bile, önceden yapılmış kanunsuz bir iş olarak görülmeliydi. Böyle bir durum, ayrıca, Meclisin denetim yapma hakkı ile bağdaştırılamazdı⁹⁸⁶.

Tasarruf

Menderes, Bütçe Komisyonunda, bir çok harcama kalemlerinde milyonlara varan tasarruf tekliflerinde bulunduklarını; fakat bunun komisyonca kabul edilmediğini

⁹⁸⁴ TBMM TD, aynı yer, s.295.

⁹⁸⁵ TBMM TD, aynı yer, s.295-296.

⁹⁸⁶ TBMM TD, aynı yer, s.295.

belirterek, komisyondaki üyeleri; “*çünkü, öteden beri alışılmış itiyatların sonucu olarak bütçede görülen her bir kısmın mutlaka bir zaruretin ifadesi ve bir hükme dayanır olduğu zihniyeti içimizde hâlâ yaşamaktadır*” diyerek eleştirmektedir. Menderes, sözü, bir yerde, bürokrat devlet yapısının zayıf tarafına getirmiş ve bu konuda “*koskoca idare ve hükümet çarkı, bolluğun temin ettiği kolaylık ve rehavet içinde dönmek ve işlemek zaaflarına kendini kaptırarak bulunuyor. Diğer taraftan, şuna buna yardım ve ihsanlarda bulunabilmek, yeni yeni kadrolar ihdası ile iktidar ve yetki sahalarını genişletmek eğilimleri de başı boş bırakılmış görünüyor*” demiştir⁹⁸⁷.

Menderes, konuşmasının bu bölümünde, tasarruf fikriyle çelişen, hatta kendisine göre israfa varan bazı harcamalara değinmiştir. Bu harcamaları bir kaç başlıkta şöyle belirlemek mümkündür.

- 1- Makam ve hizmet otomobilleri,
- 2- Başbakanlara ayrılan konak ya da ikametgah ödeneği,
- 3- Savorana Yataı,
- 4- Halkevleri.

Menderes, bu konulara kısa açıklamalar getirmektedir. Menderes, “*bir avuç zata*” tahsis edilen otomobillerin yeni malî yükler getirdiğini, hatta kanunsuz olarak kullanıldıklarını, o zamana kadar Başbakanlara verilmeyen ikametgah ödeneğinin ilk defa getirildiğini, Savorana yataının masraflarından bizzat Cumhurbaşkanı İnönü’nün müteessir olduklarını, Halkevlerinin cemiyet olmadığını, paraların Halk Partisi veznesine ödendiğini, hazineden ve devlet kurumlarından Halkevlerine ödenen paraların nerelere harcandığının ise kontrol edilmediğini söylemektedir. Menderes, bu konuda sözlerini, bütçenin bütün kısım ve maddelerinin baştan ele alındığında gerçek bir tasarrufun gerçekleşebileceğini belirterek son vermektedir⁹⁸⁸.

Menderes, konuşmasının başka bir yerinde, servetin doğru yerlere harcanmadığına çarpıcı bir örnek olarak, orman idaresini göstermektedir. Menderes’e göre, orman idaresi için bir tarafta “*büyükler misafirhanesi*” adı altında binalar yapılırken; diğer tarafta orman mahsûlleri çok pahalıya mal olmaktaydı.⁹⁸⁹ Öyle ki

⁹⁸⁷ TBMM TD, aynı yer, s.296-297.

⁹⁸⁸ TBMM TD, aynı yer, s.297.

⁹⁸⁹ TBMM TD, aynı yer, s.300.

Devlet elinde her işi, “çifte pahaya mal eden tutum ve gevşeklik” adeta sistemleşmişti⁹⁹⁰.

Menderes, yeni zaruret ve ihtiyaçların kamu hizmetlerinin devamlı olarak genişlemesine yol açtığını ve böyle bir durumda tasarruftan söz etmenin garip görünebileceğini belirttikten sonra, sözü, personel fazlalığına getirmiştir. Menderes’e göre, personel fazlalığı Devlet bütçesini öylesine yük getirmekteydi ki, artık, malî imkanlar bakımından son hadlere dayanmış durumdaydı. Yapılması gereken ilk iş, devamlı genişlemek eğiliminde olan kamu hizmetlerini gördürecek kadroları mevcut sayısı içinde elde tutmak, fakat tasarrufla kullanmaktı. Menderes, bunun anlamını; *“tamamen faydasız teşkilatın ve hatta israf sayılabilecek kadroların ortadan kaldırılması veya daraltılması yoluyla her gün genişleyen kamu hizmetlerinin personel ihtiyaçlarını fiilen mevcut sayı içinde karşılamaktır. Yeni memur almakta birkaç sene ihtiyatlı hareket etmek bugünün yükünü hafifletme ve hatta memurları terfi ettirerek az memurla iyi randıman alma bakımından çok doğru olur”* şeklinde açıklamaktadır⁹⁹¹.

Devlet borçları

Menderes, verilen rakamlara göre, 1947 yılında devlet borçlarında bir miktar azalma görülmekte ise de, gerçekte durumun böyle olmadığını, aksine devamlı sûrette borçların artmakta olduğunu iddia etmiştir. Menderes, borçlarda azalmanın Türk parasının değerini ayarlamakla ilgili olduğunu belirttikten sonra, gerçekte borçların arttığını ileri sürmüştür. Menderes’e göre, borçların artmasına neden olan unsurları şöyle belirlemek mümkündür:

- 1- Kalkınma Tahvilleri
- 2- Katma Bütçelerin borçları,
- 3- Kamu İktisadî Teşekküllerin borçları,
- 4- Bakanlıkların ve bazı idarelerin gelecek yıllara sirayet eden taahhütlere karşılık olarak çıkardıkları bonolar,
- 5- Henüz ödeme şartları kararlaştırılmadığı için devlet borçları arasında gösterilmeyen dış borçlar

Menderes’in hesaplarına göre, devlet borçları 2 milyarı geçmekteydi.

Menderes, sağlık, eğitim, su gibi işlere de değindikten sonra, bütçeye dair genel düşüncelerini açıklamıştır. Menderes’e göre, bütçeden başlamak üzere her alanda

⁹⁹⁰ TBMM TD, aynı yer, s.300.

⁹⁹¹ TBMM TD, aynı yer, s.298.

yeniliğe gitmek ve bir Devlet anlayışı getirmek gerekirdi. Çünkü, ülkenin kötü ekonomik durumu bunu zorlamaktaydı. Ekonomik politikalar, ülkenin şartları ve gerekleriyle birlikte yürütülmeliydi. Hükümet ve Meclis olarak acil tedbirler almaya gerek vardı. Menderes, bu konuda *“bir taraftan gösterişli ve pahalı bir Devlet fikrine saplanıp kalmak gittikçe ülkenin ana kaynaklarına zararlı etkiler yapmaya başlamaktaydı. Eğer bu gidiş şurada şu tedbirlerle duracaktır diyemiyorsak gelecek nesli dahi sıkıntıya mahkûm eden ve istikbali yiyen böyle bir gidişe mutlaka şimdiden dur demek lazımdır”* demektedir⁹⁹².

Menderes, bütçe görüşmelerin son günü olan 31 Aralık'ta yapacağı konuşmasında, partisi DP'nin bütçe hakkındaki görüşlerini ret oyu vermekle göstereceklerini söylemiştir⁹⁹³.

Menderes'in bu konuşmalarında, üzerinde durduğu konular bakımından bir önceki senenin Bütçesine ilişkin söyledikleriyle benzerlikler göstermektedir. Nitekim, Menderes'in konuşmasını bir tekrar mahiyetinde gören CHP'li Bingöl Milletvekili Tahsin Banguoğlu, bu durumu, biraz da alaycı bir üslûpla; *“acaba Adnan Menderes arkadaşımın beyanları arasında geçen senenin kağıtları karışmış olmasın”* diyerek aktarmaktadır⁹⁹⁴.

Tahsin Banguoğlu, ayrıca, Menderes'in bazı eleştirilerine hükümet adına cevap vermiştir. Banguoğlu, Menderes'in savaş sonrasında fırsat kaçırıldığına dair sözlerinin doğru olmadığına inanmakta ve bu fırsatların biraz hayalî olduğunu düşünmektedir. Banguoğlu, fırsatların değerlendirilemeyişi ülkenin ekonomik geriliğine bağlamakta ve bu konuda şöyle bir örnek vermektedir:

“Bir takım masallar vardır. Geçen Harbi Umumide İsveçliler zengin olmuş. Niçin, Alman'lara yiyecek satmışlar da ondan. Bunlar kahve lakırdısıdır. İsveçliler mal satmış, zengin olmuştur ama İsveç'in her köşesinde elektrikli trenler vardır. Biz Muş ovasından ürettiğimiz buğdayın her kilosunu Elazığ'a 30 kuruşa nakledebilmekteyiz. Muş ovasından çıkan buğdayın kilosuna Elazığ istasyonuna kadar 30 kuruş nakliye verirken bu buğdayı kime satacağız? Biz henüz vasıtalarla teçhiz edilmiş değiliz”.

⁹⁹² TBMM TD, aynı yer, s.300-301.

⁹⁹³ TBMM TD, D.8, B.28, O.1, c.8, s.902 (31.12.1947).

⁹⁹⁴ TBMM TD, aynı yer, s.902.

Menderes'in bütçe eleştirisi, basında da değerlendirilmiştir. Hükümet yanlısı Ulus'ta çıkan bir başyazıda Menderes'in konuşması, önceki sene yaptığı 1947'deki Bütçe konuşmasıyla şöyle karşılaştırılmıştır:

*“Burada memnulukla belirtmek lazımdır ki Muhalefet sözcüsünün geçen seneki (1946) bütçe tenkiti ile bu seneki konuşması karşılaştırıldığı zaman, iktidar ve muhalefet karşılıklı çalışmaları bakımından memnulukla gözlemlenebilecek bir gelişme tespit edilecektir. Bay Adnan Menderes, geçen seneki hırçın ve yer yer sanki kızdırmak için söyleniyormuş hissini uyandıran çimdikleyici ifadelerden sıyrılmış, daha yüksek bir seviyeden konuşmuştur”*⁹⁹⁵.

Ulus'ta bu başyazıya göre, Menderes'in eleştirileri daha ılımlıydı. Fakat, Tasvir'de Cihad Baban, farklı olarak, Menderes'in eleştirilerini, gerçekte, önceki yıla göre daha ağır bulmakta ve bu konuda sütununda şunları yazmaktadır:

*“Geçen yıl (1946) psikopat hadisesi dolayısıyla ağız dolusu sövenler, o zamanlar hata eylediklerini anlamışlardır. Onun için, bu sefer, Adnan Menderes'in uzun konuşmasını ilgi ile dinlediler. İtiraf etmek lazım ki, bu konuşma, geçen senekinden daha ağır hükümleri ihtiva ediyordu. Buna rağmen telaşlanma, homurdanma, sıra kapağı vurma olmadı ve ne dersiniz? Bilakis, Adnan Menderes konuşmasını bitirdikten sonra koridorda bir çok Halkçı Milletvekilleri ‘tebrik ederim, Allah senden razı olsun’ dediler”*⁹⁹⁶.

Dönemin bazı gazete yazarları, bu bütçe görüşmeleriyle birlikte, Menderes'in ve muhalefetin, tek parti dönemindeki bütçe görüşmelerinin sıradanlığını ve hatta ciddiyetsizliğini ortadan kaldırdığını kabul etmektedirler. Örneğin, Cihad Baban, Menderes'in Bütçe görüşmelerine teknik bir içerik getirdiğini şu sözleriyle anlatmaktadır:

*“Adnan Menderes, teori ile, rakam ile ve millî bütçenin özelliklerini de işe katarak meclisin şimdiye kadar pek alışık olmadığı bir denetim sistemi kurmuş oldu”*⁹⁹⁷.

⁹⁹⁵ “1948 Bütçesi Görüşülürken”, *Ulus*, 27 Aralık 1947 (İsimsiz başyazı) .

⁹⁹⁶ “Bütçe Müzakerelerinde Meclisin Havası...”, *Tasvir*, 27 Aralık 1947 ve *Aydın Tarihi Dergisi*, S. 169 (Aralık 1947), s.181.

⁹⁹⁷ “Bütçe Müzakerelerinde Meclisin Havası...”, *Tasvir*, 27 Aralık 1947 ve *Aydın Tarihi Dergisi*, S. 169 (Aralık 1947), s.181. Nitekim, Nadir Nadi de, 1948 yılı bütçe konuşmalarının daha sistemli ve derlitolu olduğunu, önceki yılların bütçe görüşmelerindeki durumunu tasvir ederek şöyle dile getirmektedir: “(Tek parti zamanında) doğru ve isabetli görüşler ileri süren, çıplak hakikati acı acı haykırmaktan sakınmayan milletvekillerine sık sık rastlanılırdı. Hatta, bunlardan ‘Sonra ne olurdu?’

Hükümetin hazırladığı 1948 Yılı Bütçe Kanunu tasarısı, 31 Aralık günü, TBMM’de yapılan oylamada⁹⁹⁸, çoğunlukla kabul edilmiştir⁹⁹⁹.

VI- Demokrat Parti İçinde Bölünmeler

12 Temmuz Bildirisinden sonra DP içinde partinin genel politikasını eleştiren yazı ve konuşmalar çıkmıştır. Başlangıçta birkaç milletvekili ile sınırlı gibi gözükten ayrılık hareketine, sonra Kenan Öner’in Köprülü ile olan açık çekişmesi eklenmiştir. Özellikle Meclis Grubu içindeki bazı milletvekillerinin maaş meselesiyle birlikte açıkça Köprülü’ye karşı cephe alması Meclis Grubu ile Genel Kurul arasında bir ayrılığa yol açmıştır. DP’deki bu bölünme sürecinde, Menderes hep Köprülü’nün yanında yer almış ve bu ikili Genel Kurul kararlarını ve hatta Genel Başkan Bayar’ı etkilemişlerdir.

1-Ferdî Ayrılıklar

a) Osman Nuri Köni Meselesi

İstanbul Milletvekili Osman Nuri Köni, 22 Kasım 1947’de, DP Genel Kurul Başkanlığına bir mektup göndermiştir.

Köni, bu mektubunda, 12 Temmuz’dan sonraki durumun yeniden ve tekrar tetkik edilerek sağlam bir karara varılması, gerektiğinde Büyük Kongrenin olağanüstü toplanması veya ikişer delegeden ibaret bir danışma kongresinin toplanmasını rica etmiştir¹⁰⁰⁰.

Bu mektup, Köni’nin de katıldığı DP Genel Kurulunun 5 aralık 1947 toplantısında okunmuş ve kendisine hareketindeki amacı sorulmuştur. Köni, İnönü’nün samimi olmadığını, 12 Temmuz Bildirisini yayımlamaya hukuken yetkisi olmadığını ve

diyeceksiniz? Bütçeler, birbiri arkasına Meclis huzuruna getirilirdi. Milletvekilleri, bir yıl önceki haklı ve samimi tenkitlerini –hemen kelimesi kelimesine- tekrar ederler, hükümet sözcüsü bunlara usûl üzerine teşekkürlerini sunar ve Meclis Başkanının bir işareti üzerine havaya kalkan eller tasarısı her yıl olduğu gibi gene kanunlaştırırverirdi. Bazılarını Meclis çoğunluğu şiddetle alkışlar, hükümet adına kürsüye çıkan Maliye Bakanı da, temenni ve dileklerin bir daha ki seneye dikkate alınacağını vâdedirdi”. Bkz. “Tenkidler ve arkası”, Cumhuriyet, 28 Aralık 1947.

⁹⁹⁸ TBMM TD, D.8, B.28, O.1, c.8, s.907 (31.12.1947). Oylama sonucu şöyleydi: Üye sayısı: 469; Oy verenler: 413; Kabul edenler:359; Oya katılmayanlar: 47; Reddedenler: 51; Çekinserler: 3; Açık Milletvekilleri: 5.

⁹⁹⁹ TBMM Kanunlar Dergisi, TBMM Basımevi, Ankara 1948, c.30, s. 210-435 (Kanun No: 5161) ve T.C. Resmi Gazete, S. 6795 (2 Ocak 1948).

¹⁰⁰⁰ Samet Ağaoğlu, Siyasî Günlük, Demokrat Parti’nin Kuruluşu, s.443-444.

bu bildirinin arkasında İnönü ve Peker arasında bir çekişme olduğunu söyledikten sonra, demokrasi alanında hiçbir gelişmenin yaşanmadığını da belirtmiştir¹⁰⁰¹.

Köni'nin bu sözlerine karşılık Menderes, farklı düşünmektedir. Menderes'e göre, kongrenin toplanmasında bir fayda ve hatta gerek de yoktu. Çünkü, kongre Meclisten çekilme kararını bile, DP Genel kuruluna bırakmıştı. Üstelik, demokrasi konusunda da çok ilerleme vardı. CHP'deki ayrılık bunun en büyük deliliydi. Menderes, ayrıca, bu demokratik ilerlemenin DP'nin zorlamasıyla olduğunu; *“(Demokrat Parti olarak) Biz ‘bunlar(CHP’liler) demokrasi istiyorlar’ demedik, ‘bu millet demokrasiyi kabul ettirecek’ dedik, ve bunlar ‘eski yollarında yürümek imkanını bulamayacaklar’ dedik”* cümleleriyle söz etmiştir. Menderes, duyduğu bir endişesini de *“Korktuğum bir şey var. İçinde bulunduğumuz parti arkadaşlarında bir cesaret, bir kahramanlık yarışı başlamıştır. Bir çeşit sabotaj akımının bilmeyerek aleti olan arkadaşlar karşısındayız”* şeklinde dile getirmiştir¹⁰⁰².

Toplantı sonunda, Köni'nin teklifi, Genel Kurulda ittifakla reddedilmiştir. Köni, ayrıca, bu konuda tatmin edildiğini söyleyerek toplantıdan ayrılmıştır¹⁰⁰³.

Osman Nuri Köni, daha sonra, 2 Şubat 1948'de, Köprülü ve Koraltan'ın kendisine güvensizlik gösterdiklerini gerekçe göstererek Grup Yönetim Kurulu üyeliğinden istifa etmiştir. Bunun üzerine, 6 Mart 1948'de, Genel Kurul kendisiyle konuşmak üzere, Köni'nin Genel Kurula davet edilmesine karar vermiştir¹⁰⁰⁴. Nitekim, Genel Kurul, 9 Mart'ta, O. Nuri Köni'nin, Haysiyet Divanına sevk edilmesine çoğunlukla karar vermiştir¹⁰⁰⁵. Haysiyet Divanı da, Köni'yi parti disiplinine aykırı davranmaktan dolayı partiden ihraç etmiştir¹⁰⁰⁶.

b) Sadık Aldoğan Meselesi

Afyon Milletvekili General Sadık Aldoğan'ın 1947 yılının yaz ayları içinde ülkenin çeşitli yerlerinde konuşmaları ve gazetelerde yayımlanan yazılarından, parti adına konuşup yazdığı ve partinin ana siyasetine aykırı bulunduğu izlenimi ortaya

¹⁰⁰¹ DP Genel İdare Kurulu'nun 5.12.1947 Tarihli İçtima Zabıtları, (S. Ağaoğlu, a.g.e. , [Belge 8], s. 445).

¹⁰⁰² aynı tutanak, (S. Ağaoğlu, a.g.e. , [Belge 8], s. 446-447).

¹⁰⁰³ aynı tutanak, (S. Ağaoğlu, a.g.e. , [Belge 8], s. 447).

¹⁰⁰⁴ S. Ağaoğlu, a.g.e. ,s.528.

¹⁰⁰⁵ DP Genel İdare Kurulu'nun 41 Sayılı Kararı (S. Ağaoğlu, a.g.e. , [Belge 26], s.546).

¹⁰⁰⁶ Vatan, 11 Mart 1948.

çıkıştır. Her partili istediği gibi söyleyip yazamayacağı düşüncesiyle Genel Yönetim Kurulu, Aldoğan'ı davet etmiştir¹⁰⁰⁷.

18 Aralık 1947'de toplanan DP Genel Kurulu, Aldoğan'ın özellikle *Yeni Sabah* gazetesindeki yazı ve nutukları etrafında, kendisinin de katıldığı toplantıda açıklama istenmiştir¹⁰⁰⁸. Aldoğan, gazetede yazısının DP adına değil, tamamen kendi hesabına yazıldığını söylemiştir¹⁰⁰⁹.

Aynı toplantıda, Adnan Menderes, Aldoğan'ın parti programının karşılıklı sevgi ve saygı maddesi ile tüzüğün parti mensuplarının partinin genel politikasına bağlı olarak hareket etme maddesine aykırı hareket ettiğini söylemiştir. Partili olarak şahsi görüşlerin bir tarafa bırakılması fikrinde olan Menderes, partililerin ortak hareket etmesinin önemini; *“Ben Paşanın (Aldoğan'ın) değerlendirmelerinin aksine kâni olsam da ve o Afyon'da bu tarz konuşurken, ben de buna aykırı demeçlerde bulunsam ne olur? O zaman bize parti demezler. Aldoğan, kendisini istediği gibi söyleyip yazmakta serbest sayarsa, bu hakkı hepimize tanınması lazımdır. O zaman ne olur? Anarşiden başka bir şey olmaz”* şeklinde anlatmıştır¹⁰¹⁰. Menderes, Aldoğan'ın hareketini bir çeşit *“huruç”* hareketi olarak görmüş ve bu hareketin parti içinde yanlış anlamalara yol açtığını, öyle ki parti merkezine *“Hürriyet Misakını uygulayın, çekilin”* gibi telgraflar geldiğini ve ancak alınacak esaslı tedbirlerle filizlenmek gibi görünen hareketin önlenebileceğini söylemiştir¹⁰¹¹.

Toplantı sonunda, Aldoğan'dan partinin genel politikası dahilinde söz söylemesi ve yazı yazması kendisinden istenmiş ve Aldoğan'da bu isteği *“hüsnü telakki”* ederek, sonra ona göre hareket edeceğini ifade etmiştir. Ayrıca, Genel Kurul üyelerinden Samet Ağoğlu'nun hazırlayacağı bir düzeltmenin Sadık Aldoğan tarafından gazetelere verilmesine ittifakla karar verilmiştir¹⁰¹².

¹⁰⁰⁷ *DP Teşkilatına Tamim* (S. Ağaoğlu, a.g.e. , [Belge 22], s.517) . Müstakil Demokratlar Grubuna göre, İnönü, Doğu Anadolu seyahatinde kendisine refakat eden DP Muğla Milletvekili Nuri Özsan'a, iki taraf ilişkilerinin iyice yumuşaması için bazı şahsiyetlerin partiden atılması gerektiğini hissettirmiştir. Bkz. Müstakil Demokratlar Grubu, *Demokrat Parti Kurucuları Bu Davanın Adamı Değillerdir*, s.25. Bu iddia ne kadar doğrudur bilinemez ise de, Aldoğan'ın bir süre sonra yönetim ile arası açılmıştır.

¹⁰⁰⁸ Aldoğan, *Yeni Sabah* Gazetesinde 12 Temmuz Bildirisini eleştiren ve *Hürriyet Misakı* kararlarının uyulmasını isteyen bir yazı yazmıştır. Bkz. *Yeni Sabah*, 17 Aralık 1947.

¹⁰⁰⁹ *DP Genel İdare Kurulu'nun 18.12.1947 Tarihli İçtima Zabıtları* (S. Ağaoğlu, a.g.e. , [Belge 10], s. 452).

¹⁰¹⁰ *aynı tutanak* (S. Ağaoğlu, a.g.e. , [Belge 10], s.452-453).

¹⁰¹¹ *aynı tutanak* (S. Ağaoğlu, a.g.e. , [Belge 10], s.458).

¹⁰¹² *DP Genel İdare Kurulu'nun 30 Sayılı Kararı* (S. Ağaoğlu, a.g.e. , s.461).

Genel Kurulun, 18 Aralık 1947'deki toplantısında, Sadık Aldoğan meselesi hakkında yapılması kararlaştırılan düzeltme hazırlanmış ise de, ertesi günü Ulus Gazetesinin yayını karşısında bu işten vazgeçilmiştir.

Ulus gazetesinin, 19 Aralık 1947 günkü sayısında, Aldoğan'la ilgili haber büyük puntolarla verilerek, Aldoğan'ın sözlerinin DP yönetimini bağlamadığı yazılmıştır¹⁰¹³. Ulus'ta, aynı gün çıkan başyazıda ise, muhalefet safında yer alan bir takım unsurlarla DP'nin resmî görüşünün çeliştiği vurgulanmıştır¹⁰¹⁴.

Hükümet yanlısı Ulus gazetesindeki bu haber ve başyazı karşısında, DP Genel Kurulu, o gün yaptığı -19 Aralık- toplantıda Aldoğan için hazırlanan düzeltmenin yayınlanmasında bir fayda bulunmadığına kanaat getirmiştir¹⁰¹⁵. Fakat, Ulus'un bu yayını genel kurulda yeni bir tartışmaya yol açmıştır. Bu kez, gizli yapılan kurul toplantılarındaki bilgilerin nasıl dışarıya sızdığı merak konusu olmuştur¹⁰¹⁶. Genel Kurul üyelerinden özellikle Ahmet Tahtakılıç ve Ahmet Oğuz, bu işten dolayı yine kurul üyesi, aynı zamanda Başkan Vekili olan Fuat Köprülü'yü sorumlu tutmuşlar ve Köprülü'nün Aldoğan meselesinin görüşüldüğü gün Ulus başyazarı Nihat Erim'le yaptığı telefon konuşmasında Aldoğan'la ilgili haberleri ona verdiğini düşünmüşlerdir. Nitekim, Ahmet Tahtakılıç, o gün toplanan Genel Yönetim Kurulu görüşmeleri başladığında, konunun gündemden önce konuşulmasını istemiştir.

Görüşmeler başlayınca Köprülü, geç vakte kadar gazete muhabirlerinin kendisine başvurmuş olmalarına rağmen bu konuda bir haber vermediğini ifade ederek Ulus'taki haberi hayretle karşıladığını söylemiştir¹⁰¹⁷. Tahtakılıç, her şeyin açıkça konuşulması gerektiğine işaret ederek, Köprülü hakkında şüphelerin olduğunu

¹⁰¹³ *Ulus*, 19 Aralık 1947. Haber şöyledir: “Aldoğan ile onun gibi konuşan bir iki ölçüsüzün DP'yi temsil etmediği belirtiliyor. Memnunlukla haber almış bulunuyoruz ki DP sorumlu makamlarının bu türlü tahriklerde hiçbir alakası yoktur. Ve bunları takbih etmektedir. Öğrendiğimize göre Sadık Aldoğan DP Genel Kurulu tarafından sorguya çekilecektir. Bu sorgu neticesinde Aldoğan'ın şimdiye kadar kullandığı dili terk etmeye razı olmazsa DP ile ilişkisinin kesilmiş olduğunun ilan edileceği dahi söylenmektedir”. Haberde, ayrıca, Tasvir gazetesinden Cihad Baban'ın ve Vatan Gazetesinden A. Emin Yalman'ın Aldoğan'ı eleştiren görüşlerine yer verilmiştir.

¹⁰¹⁴ “Son Günlerin Olayları Karşısında”, *Ulus*, 19 Aralık 1947. (Başyazıda isim belirtilmemiştir). Yazıda bu konuda şöyle denilmiştir: “Bugün kesin olarak sabittir ki, Türk vatandaşları Bay Hikmet Bayur, (Sadık) Aldoğan ve (Kenan) Öner tiyatrosunun konserlerinden asla hoşlanmamaktadır. Bu müfrit zihniyetli kişilerin davasının bir prensip davası olmayıp bir şahıslar davası olduğu gün gibi aşikardır”.

¹⁰¹⁵ DP Genel İdare Kurulu'nun 19.12.1947 Tarihli İçtima Zabıtları (S. Ağaoğlu, a.g.e., [Belge 9], s.449). Bu kararın, Aldoğan'ın da imzası alınarak dosyada saklanmasına karar verilmiştir

¹⁰¹⁶ Öyle ki, bazı üyeler, Müstakil Demokratların deyişiyle “toplantı odasında bir verici cihazı mı var?” dedirtecek kadar hayrete düşmüştür. Bkz. Müstakil Demokratlar Grubu, a.g.e., s.26.

¹⁰¹⁷ Müstakil Demokratlar Grubu, a.g.e., s.26.

söylemiştir¹⁰¹⁸. Tahtakılıç'ın bu açıklaması üzerine Köprülü, Nihat Erim'le görüşüğünü, fakat Aldoğan meselesinin söz konusu olmadığını söylemiştir¹⁰¹⁹. Genel Başkan Bayar da Köprülü'nün böyle bir şey olmadığını ifade ettiğini belirterek, ortada bir mesele kalmadığını söylemiştir¹⁰²⁰. Fakat, bu düşünce Meclis Grubunda yayılmış ve bazı Milletvekilleri de, Köprülü'ye karşı cephe alarak, onu başkan vekilliğinden uzaklaştırmak istemişlerdir.

Bu durum karşısında, Köprülü, 9 Şubat 1948 günü, Genel Kurul Başkanlığına verdiği önergesinde, Aldoğan meselesi görüşüldükten sonra Ulus gazetesinde kendisinin telefonla konuşması, Nihat Erimle telefonla haber vermek suçlamasının Genel Kurulca incelenmesini istemiştir¹⁰²¹.

Nitekim, 14 Şubat'ta, Köprülü'nün Nihat Erim'e Genel Kurul'da konuşulanları haber verdiği iddiası tartışılmıştır. Ahmet Tahtakılıç daha önce söylediklerini tekrarlamış, hatta Muğla Milletvekili Nuri Özsan'ın da kendisini teyit ettiğini ifade etmiş; fakat bu işin kötü niyetle olamayacağını da belirtmiştir¹⁰²². Menderes ise Tahtakılıç'ın bu sözlerinden sonra Genel Kurul olarak böyle bir hadisenin gerçeklemeyeceği merkezinde bir kanaatinin olduğunu söyleyerek aslında tahkikatın gerek olmadığına işaret etmiştir¹⁰²³. Fakat, Köprülü'nün ısrarlarıyla görüşmeler devam etmiştir. Bu toplantı sonunda, bu işin Başkan tarafından tahkik edilmesine karar verilmiştir¹⁰²⁴.

6 Mart 1948'de toplanan Genel Kurul, kendisiyle konuşmak üzere Aldoğan'ın, genel kurula davet edilmesine karar vermiştir¹⁰²⁵. 8 Mart'ta, Aldoğan, Genel Kurula bizzat gitmek yerine, bir mektup göndermiştir. Bu durum karşısında, genel kurul, 9

¹⁰¹⁸ Müstakil Demokratlar Grubu, *a.g.e.*, s.26. Ahmet Tahtakılıç şöyle demiştir: “Bugün (19 Aralık 1947) sabahleyin Sekreterlik odasında bulunduğum bir sırada sekreter Basri Aktaş, kendisi bir müddet konuştuktan sonra Ahmet Oğuz sizinle görüşmek istiyor diyerek telefonu bana verdi. Oğuz'un Ulus'taki yazıları işaret ederek, okudun mu demesi üzerine ‘Okumadım, şimdi okurum’ cevabını verdim. Telefonu bıraktıktan sonra Ulus'taki mahut yazıyı okumaya başladım. Hayretimi ve şaşkınlığımı gören Basri Aktaş ‘Haberiniz yok mu? Köprülü, Ulus gazetesine benim yanımda telefon etti’ dedi. Sekretere hiçbir şey söylemeyerek işte meseleyi huzurunuzda getirdim” (aynı yer).

¹⁰¹⁹ Müstakil Demokratlar Grubu, *a.g.e.*, s.26. Köprülü, şöyle demiştir: “Gerçekten Nihat Erim dün (18 Aralık 1947) beni telefonla aradı. Kendisi mecliste idi. Benden Eğitim komisyonunda görüşülecek komünist profesörler işiyle ilgilenmemi istedi. Ben de gelirim” (aynı yer).

¹⁰²⁰ Müstakil Demokratlar Grubu, *a.g.e.*, s.26.

¹⁰²¹ S. Ağaoğlu, *a.g.e.* [Belge 20], s.509.

¹⁰²² DP Genel İdare Kurulu'nun 14.02.1948 Tarihli İçtima Zabıtları (Ağaoğlu, *a.g.e.* , [Belge 21], s.514-515).

¹⁰²³ aynı tutanak (S. Ağaoğlu, *a.g.e.* , [Belge 21], s.514).

¹⁰²⁴ aynı tutanak (S. Ağaoğlu, *a.g.e.* , [Belge 21], s.516).

¹⁰²⁵ DP Genel İdare Kurulu'nun 38 Sayılı Kararı (S. Ağaoğlu, *a.g.e.* , [Belge 24], s.528).

Mart'ta, Sadık Aldoğan'ın Haysiyet Divanına sevk edilmesine çoğunlukla karar vermiştir¹⁰²⁶. Haysiyet Divanı da, 10 Mart 1948'de Aldoğan'ın parti disiplinine aykırı hareket etmekten dolayı partiden ihraç etme kararı vermiştir¹⁰²⁷.

c) Yusuf Kemal Meselesi

Sinop Milletvekili Yusuf Kemal Tengirşenk'in, üyesi olduğu Genel Yönetim Kurulu toplantılarına pek seyrek katılması ve bir kısım kararları imzalamaktan çekinmesi sebepleri üzerine, kendisinden devam etmemesi sebebinin sorulmasına karar verilmiştir. Bunun üzerine, Yusuf Kemal, devam etmemesinin hiçbir sebebi olmadığını ve bundan itibaren toplantılarda hazır bulunacağını söylemiştir¹⁰²⁸.

DP Genel Kurulunun 18 Aralık 1947'deki toplantısında, Yusuf Kemal meselesi konuşulmuştur.

Menderes, Yusuf Kemal meselesini, bir şahıs meselesi değil, bir parti meselesi olarak görmüş ve hemen çözümlenmesini teklif etmiştir¹⁰²⁹. Menderes'e göre, Yusuf Kemal, Genel Kurul görüşmelerine katılmalı, fikirlerini savunmalı ve çoğunlukla verilen kararlara bağlı olmalıydı. Kurul kararını kabul edemiyorsa üyelikten ayrılmalıydı. Menderes, Yusuf Kemal'in 12 Temmuz Bildirisiyle İnönü'nün samimiyetine inanmamasının, parti olarak kendilerini zor durumda bıraktığını; *"12 Temmuz Bildirisine ve İnönü'ye inananlar ve inanmayanlar demek ne demektir? Bu, bir kısım arkadaşlar 'istiklalini muhafaza' ediyor, bir kısmı 'İnönü'nün esiri' oluyor demektir ki, asla kabul etmiyoruz"* sözleriyle anlatmıştır¹⁰³⁰.

Toplantı sonunda, Yusuf Kemal'in genel merkezin takip etmekte olduğu politikası, tenkitleri ve toplantılara gelmemesi üzerinde kendisiyle görüşmek üzere Genel Başkan tarafından davet edilmesine çoğunlukla karar verilmiştir¹⁰³¹. Nitekim, aynı gün Bayar, Yusuf Kemal'le konuşmuştur. Yusuf Kemal, Genel Kurula gelmeyeceğini, eğer istenirse istifasını verebileceğini; fakat kendisinin kongre

¹⁰²⁶ DP Genel İdare Kurulu'nun 41 Sayılı Kararı, (S. Ağaoğlu, a.g.e. , [Belge 26], s.546).

¹⁰²⁷ Vatan, 11 Mart 1948.

¹⁰²⁸ DP Teşkilatına Tamim (S. Ağaoğlu, a.g.e. , [Belge 22], s.517).

¹⁰²⁹ DP Genel İdare Kurulu'nun 18.12.1947 Tarihli İçtima Zabıtları (S. Ağaoğlu, a.g.e. , [Belge 10], s. 459).

¹⁰³⁰ aynı tutanak (S. Ağaoğlu, a.g.e. , [Belge 10], s. 460).

¹⁰³¹ DP Genel İdare Kurulu'nun 30 Sayılı Kararı (S. Ağaoğlu, a.g.e. , s.461).

tarafından seçildiğinden dolayı hukukî olarak istifanın da kongreye verilmesi gerektiğini söylemiştir¹⁰³².

Bu konuşmanın ertesi günü, yani 19 Aralık 1947 tarihinde tekrar bir araya gelen Genel Kurul, Yusuf Kemal meselesini yeniden ele almıştır. Yusuf Kemal, Bayar’a söylediği gibi, bu toplantıya da gelmemiş ve onun durumu böylelikle Genel Kurul için daha çetrefilli bir konu olmuştur.

Toplantıda Refik Koraltan, çeşitli yönetim kurullarında mazeretsiz olarak üç defa gelmeyenler hakkında istifa etmiş kararı verilebildiğini; fakat, Genel Yönetim Kuruluna devam etmeyenler hakkında tüzükte açık bir hükmün olmadığını söylemiştir¹⁰³³.

Menderes ise, istifanın mutlaka seçen makama verilmeyebileceğini söyledikten sonra, Genel Kurulunun büyük kongreyi temsil ettiğini vurgulamıştır. Menderes’e göre, “*istifa*” ile “*cezaî takibâtı*” birbirinden ayırmak gerekirdi. İstifa isteği açıklanmış olduğuna göre, Genel Kurul bunu kabule amâde olduğunu beyan etmeli ve istifa gerçekleşirse de cezaî takibat düşünülmemeliydi. Ona göre, Yusuf Kemal, hem davete icabet etmemekte, hem de “*kararı siz alın*” demekteydi ve üstelik Yusuf Kemal’in “*ben istifa ediyorum*” sözü de blöftü¹⁰³⁴.

Toplantı sonunda, Yusuf Kemal’in Genel Kurul üyeliğinden istifa ettiğini bazı DP’lilere söylemiş olmasına dayanılarak, Genel Kurulda üye olarak çalışmak arzu etmediği kanaatine varılmış ve kesin cevap vermesi konusunda kendisine bir mektup gönderilmesine karar verilmiştir¹⁰³⁵.

Y.Kemal Tengirşenk, 10 Mart 1947’de, DP Genel Başkanlığına, bazı Milletvekillerinin partiden çıkarılmalarına tepki olarak Genel Kurul üyeliğinden ayrıldığına dair istifa dilekçesi vermiştir. Fakat, Tengirşenk, aynı gün, Haysiyet Divanınca verilen karar gereğince partiden ihraç edilmiştir¹⁰³⁶.

¹⁰³² DP Genel İdare Kurulu’nun 19.12.1947 Tarihli İçtima Zabıtları (S. Ağaoğlu, a.g.e. , [Belge 9], s.449).

¹⁰³³ aynı tutanak (S. Ağaoğlu, a.g.e. , [Belge 9], s.449) .

¹⁰³⁴ aynı tutanak (S. Ağaoğlu, a.g.e. , [Belge 9], s.450).

¹⁰³⁵ DP Genel İdare Kurulu’nun 31 Sayılı Kararı (S. Ağaoğlu, a.g.e. , [Belge 9], s.451).

¹⁰³⁶ Vatan, 25 Mart 1948.

d) Kenan Öner'in İstifası veya İstanbul Hadisesi

DP'nin İstanbul İl Başkanı olan Kenan Öner, Sadık Aldoğan ve Yusuf Kemal meselelerini gerekçe göstererek, 27 Aralık 1947 günü, İl Yönetim Kurulunun hem Başkanlığından, hem de üyeliğinden istifa etmiştir.

Parti merkezine gönderilen istifa mektubu, 22 gün boyunca kamu oyundan gizli tutulduktan sonra, istifa mektubu bizzat Öner tarafından "*Yeni Sabah*" gazetesinde, yayımlanmıştır¹⁰³⁷. Öner bu istifa mektubunda, yaklaşan İstanbul İl Kongresine doğru, özellikle Köprülü tarafından İstanbul örgütünde düzensizlikten ve ikilikten şikayet edildiğini, hatta Köprülü'nün "*ya o, ya ben*" diyerek kendisinin il başkanlığına tekrar seçilmesini önlemek amacıyla İstanbul'a geldiğini ileri sürmüştür. Öner'e göre, kurucular partiye "*zümre tahakkümü*" ile hakim olmak istemişlerdi. Öner, partinin "*ılımlılar*" ve "*aşırılılar*" olarak ikiye ayrıldığını ve bu hayali aşırılıların parti yönetimi tarafından uzaklaştırılmaya başlandığından söz etmiş; buna Sadık Aldoğan'ın durumunu örnek olarak göstermiştir. Öner, istifa kararını kesin olarak vermesinde en son olarak Genel Kurul üyesi Yusuf Kemal Tengirşenk'in istifasıyla ilgili gazetelerde çıkan ve tekip edilmeyen haberler olduğunu söylemiştir.

Menderes, Öner'in istifa mektubunun gazetelerde yayınlandığı sıralarda, 17 Ocak 1948'de, Aydın'da İl Kongresinde yaptığı bir konuşmada, Öner'i üstü kapalı bir şekilde eleştirmiştir. Menderes, Öner'in istifa mektubunda söz ettiği dört kurucunun diğerlerini tahakküm etmesi iddiasına değinerek, DP'nin dört kişi tarafından kurulmasının sadece "*tarihi bir olay*" olduğunu belirtmiştir. Menderes'e göre, dört kurucudan biri olması kendisine manevi olarak dahi bir ayrıcalık getirmemişti. Menderes, ayrıca, Öner'in istifasıyla birlikte bundan sonra parti içinde bölünmenin olabileceğini; "*aramızda yorulanlar, duranlar, sapanlar, ayrılanlar olursa, bunların kitle ve saf halindeki yürüyüşümüzün manasını iyice kavrayamamış olmalarına hükmetmek lazımdır*" sözleriyle ifade etmiştir¹⁰³⁸.

Menderes, Aydın İl Kongresinin ikinci günü olan 18 Ocak'ta da, Öner'in istifası ile ilgili konuşmasını sürdürmüştür. Menderes, parti içinde zümre teşkil etmediklerini ve tahakküm yollarına sapmadıklarını tekrar vurgulayarak, DP'nin zaten her türlü zümre tahakküm zihniyetini ortadan kaldırmak için kurulduğunu ve bunu, örneğin il kongrelerine müdahale etmemekle gösterdiklerini söylemiştir. Menderes'e göre, parti

¹⁰³⁷ *Yeni Sabah*, 17-20 Ocak 1948.

¹⁰³⁸ *Vatan*, 18 Ocak 1948.

içinde “İstanbul Hadisesi” gibi hareketler, aslında yeni değildi; fakat, bu karşı çıkışlar, 12 Temmuz Bildirisinden sonra izlenen politikalarda yoğunlaşmaktaydı. Özellikle, Hürriyet Misakında geçen Meclisten çekilmek konusu başlı başına ve müstakil bir amaç gibi gösterilmekteydi; fakat, bu amaç ülke adına her türlü iyilik ve kazanca yüz çevirmek sonucuna götürebilirdi. Menderes, Kenan Öner’in amacını da, her türlü muvazaa konusunda gösterilen hassasiyet ve kararlılığı istismar ederek, partiyi kendi kontrollerine almak olarak yorumlamıştır¹⁰³⁹.

Menderes, bir ay sonra, 15 Şubat’ta İzmir’de yapacağı bir başka konuşmasında da, Öner’in gerçek amacının parti yönetimini ele geçirmek olduğunu daha açık bir şekilde “*iktidarın Demokrat Parti için ‘artık mukadder bir hale’ geldiği bir sırada, ondan daha büyük parçalar kapmak isteyenler için ihtirasların harekete gelmemesine imkan yoktu*” sözleriyle anlatmıştır¹⁰⁴⁰.

2- Milletvekili Maaşı ve Yolluk Meselesi

Müstakil Demokrat Grubunun iddiasına göre, Milletvekillerinin maaş ve yollukların artırılması konusu ilk olarak, 1947 yılının Eylül ayında, İnönü’nün Doğu Anadolu seyahatinde gündeme gelmiştir. Nihat Erim ve ayrıca DP’li Milletvekili Nuri Özsan’ın içinde yer aldığı bir sohbet sırasında, İnönü, milletvekillerinin önemli bir kısmının bir sonraki senenin ödeneklerinden para çektiklerini ve DP’li bazı Milletvekillerinin de bunlar arasında yer aldığını öğrendiğini söylemiş; Nuri Özsan’da verdiği cevapta bu darlığın kendi partisi olan DP’li Milletvekillerince de hissedildiğini ifade etmiştir. Bunun üzerine, İnönü, DP ve CHP’nin ödeneklerin artırılması konusunda ortak bir teklif hazırlamasını istemiştir¹⁰⁴¹.

1947 yılının Kasım ayı başlarında bu konu, Bütçe komisyonunda görüşülmüştür. Komisyonda yer alan üç DP’li Milletvekilinden ikisi¹⁰⁴² komisyondan ayrılarak görüşmelerden çekilmiş, biri¹⁰⁴³ ise tasarının altına muhalefet şerhi vererek imzalamıştır.

¹⁰³⁹ *Vatan*, 19 Ocak 1948.

¹⁰⁴⁰ *Vatan*, 16 Şubat 1948.

¹⁰⁴¹ Müstakil Demokratlar Grubu, *a.g.e.*, s.31.

¹⁰⁴² Hakkı Gedik ve Hasan Polatkan.

¹⁰⁴³ Ahmet Oğuz.

Bu konu, bu kez, DP Grubuna getirilmiş ve görüşülmüştür. DP Grubu, yaptığı görüşme sonunda getirilen tasarı aleyhine karar vermiş ve bu tasarıya imza koyan DP'li Milletvekilinin imzasını geri almasını istemiştir¹⁰⁴⁴.

DP Genel Yönetim Kurulu, 1947 yılının Aralık ayında yapacağı bir toplantısında, devlet bütçesinin ülkenin ödeme kabiliyetine göre çok ağır olduğunu göz önünde tutarak, devlet masraflarının indirilmesini ve bir tasarruf mücadelesine girişilmesini esaslı prensip olarak ele almış ve bu sırada devam eden bütçe görüşmelerinde bu yönde eleştiriler yapmıştır¹⁰⁴⁵.

DP Grubunun bir başka toplantısında ise, bu tasarinın Mecliste oylanması sırasında kırmızı oyu, yani ret oyu kullanmak yoluyla tasarıya karşı çıkacaklarını karara bağlamıştır. Fakat, bazı Milletvekilleri, bu tasarinın, DP'nin grup olarak muhalefetine rağmen, mecliste çoğunluğu elinde tutan CHP'nin oylarıyla kabul edileceğini söylemiştir. Böylece, gerçekleşecek maaş zamlarının ne yapılması gerektiği DP içinde yeni bir tartışma konusu olmuştur¹⁰⁴⁶.

Maaş zammıyla ilgili kanun tasarısı, 22 Aralık 1947'de, 1948 yılının bütçe görüşmeleri yapılırken TBMM'de görüşülmüştür. Bütçe Komisyon Sözcüsü Ankara Milletvekili Muammer Eriş Milletvekili ödenek ve yollukların arttırılması teklifinin genel bütçe ile ilgili olduğunu, meclisin vereceği karar bütçeye tesir edeceği için teklifin öncelikle ve acil olarak görüşülmesini istemiş ve bir önerge vermiştir. Bu önerge, oya sunulurken kabul edildikten sonra ödeneklerin artırılması hakkında kanunun görüşülmesine geçilmiştir¹⁰⁴⁷.

İlk olarak tasarinın tümü hakkında, aynı zamanda Ağrı Milletvekili Halit Bayrak ile birlikte teklifin sahibi olan, İdareci Üye Malatya Milletvekili Muttalip Öker söz almıştır. Öker, zammın gerekçesini, Milletvekilleri gibi ikinci derecede (baremde) bulunan ve Ankara'da çalışan bir memurun aldığını Milletvekiline ödemek olarak açıklamıştır¹⁰⁴⁸.

¹⁰⁴⁴ Müstakil Demokratlar Grubu, *a.g.e.*, s.32.

¹⁰⁴⁵ *DP Teşkilata Tamim* (S. Ağaoğlu, a. g. e. [Belge 22], s .522).

¹⁰⁴⁶ Müstakil Demokratlar Grubu, *a.g.e.*, s.32. Müstakil Demokratlar Grubuna göre, bu tartışmalar sırasında Bayar “*Paraları iade etmek, fazla cömertçe bir hareket olmaz mı?*” derken; Fuat Köprülü ise “*Hem kırmızı oy verimiz, hem de paraları cebe indiririz*” demiştir (aynı yer).

¹⁰⁴⁷ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem. 8, Birleşim. 20, Oturum. 1, Cilt. 8, s.153 ve *Ulus*, 23 Aralık 1947.

¹⁰⁴⁸ *TBMM TD*, D.8, B.20, O.1, c.8, s.153-154. Öker'e göre, Milletvekiliyle aynı derecede maaş alan memurların temsil ödeneği, üst derece ödeneği ve çocuk zammı, doğum zammı gibi zamlar alırlarken; Milletvekillere ise böyle ödenekler verilmemekteydi.

Demokrat Parti adına da, İstanbul Milletvekili Osman Nuri Köni konuşmuştur. Köni, bu kanun teklifinin bütçenin durumuna uygun olmadığını ve tasarruf esasına aykırı olduğunu belirterek, parti olarak oylarının ret olacağını söylemiştir¹⁰⁴⁹.

Nihayet, TBMM, yapılan oylama sonucunda¹⁰⁵⁰ Milletvekilleri maaşlarının artırılması kararını almıştır¹⁰⁵¹.

DP Grubu, mecliste kanun tasarısının aleyhine oy kullanmayı karara bağlamışken, TBMM’de bu karara muhalif olarak yalnız bir milletvekili, Kemal Silivrili, kabul oyu kullanmıştır¹⁰⁵².

Maaş ve yolluklarının arttırılmasına ait kanun, DP’li milletvekillerinin muhalefetine rağmen kabul edildikten sonra, arttırılan miktarları almamak DP için bir zaruret olmuş, bunun tersi bir hareketin, DP’lileri hareketlerine uymayan insanlar derecesine düşürebileceği düşünülmüştür¹⁰⁵³. Nitekim, Ankara DP İl Başkanı Üzeyir Avunduk’un ödenekler hakkındaki 27 Aralık 1947’de, Genel Kurula gönderdiği mektubunda partililerin yönetimin aldığı kararı desteklediklerini anlatmış ve kanunun meclisten geçmesinden sonra zamların ne yapılacağı konusunda bir karara varılması gerektiğini belirtmiştir¹⁰⁵⁴. Aynı gün, Genel Kurulda bu mektup okunup görüşülmüş ve sonunda ödeneklerin arttırılan kısımlarının alınmamasına ittifakla karar verilmiştir¹⁰⁵⁵.

¹⁰⁴⁹ *TBMM TD*, aynı yer, s.155. Hatta, bu konudaki görüşmelerin yeterli görüldüğü sırada, Köni Meclis Başkanlığına teklifin reddedilmesini isteyen bir önerge de vermiştir. Bkz. *TBMM TD*, aynı yer, s.166.

¹⁰⁵⁰ 1757 sayılı kanuna ek kanunun, yani milletvekilleri ödeneklerin arttırılmasının oylanma sonucu: *Üye sayısı: 465; Oy verenler: 296; Kabul Edenler: 227; Oya katılmayanlar: 164; Reddedenler: 66; Çekinserler: 3; Açık Milletvekilleri: 5* (Bkz. *TBMM TD*, aynı yer, s.191) 3135 ve 4440 sayılı kanunun, yani Milletvekilleri yollukların arttırılmasının oylanma sonucu: *Üye sayısı: 465; Oy verenler: 301; Kabul edenler: 235; Oya katılmayanlar: 159; Reddedenler: 66; Çekinserler: 3; Açık Milletvekilleri: 5*. Bkz. *TBMM TD*, aynı yer, s.194.

Milletvekillerinin maaş durumu	zandan önce	zandan sonra
Aylık	588,53	752,50
Mesken	90	90
Yolluk	125	250
Toplam	803,53	1092,50

Bkz. Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950)*, s.213.

¹⁰⁵² Silivrili, 15 Ocak’ta toplanan DP İstanbul İl Kongresinde ısrar üzerine bir bu konu hakkında bir açıklama yapmıştır. Silivrili, Köprülü’yü ima ederek, kırmızı oy verip parayı almaktansa, beyaz oy verip parayı almanın daha namuslu bir davranış olduğunu söylemiştir. Bkz. C.Eroğul, *a.g.e.*, 66-67. Silivrili, daha sonra, bu hareketinden dolayı parti tüzük hükümlerine göre Haysiyet Divanına sevk edilmiştir.

¹⁰⁵³ *DP Teşkilata Tamim* (S. Ağaoğlu, *a. g. e.* [Belge 22], s .522).

¹⁰⁵⁴ S. Ağaoğlu, *a.g.e.*, [Belge 11], s. 463-464.

¹⁰⁵⁵ *DP Genel İdare Kurulu’nun 27.12.1947 Tarihli İçtima Zabıtları* (S. Ağaoğlu, *a.g.e.* , [Belge 11], s.464).

Menderes'in içinde yer aldığı DP Genel Yönetim Kurulu üyeleri, zamları almamayı esas olarak kabul etmişken; DP Meclis Grubunda 26 kişilik bir grup bu karara itiraz etmiş ve ayrıca, bu yönde ortaklaşa bir önerge vermişlerdir. Bu önergede, bu konunun grupça bir karara varmak değil, görüşme konusu yapılmasının bile doğru olmadığı, parayı alıp almamanın “*bir emri vicdani*” olduğu belirtilmiştir. Sonradan DP içinde “26’lı Önerge” diye anılacak bu önerge sahiplerine göre, böyle bir iş için tartışma açmak isteği, aynı zamanda Milletvekillerine kanunla verilmiş bir hakkı tartışma anlamına gelmekteydi.

Menderes, 15 Şubat 1948’de, İzmir’de yaptığı konuşmada, DP içindeki bu gelişmeleri şöyle anlatmıştır:

“Kongreler halinde verilen emirler, ödenek farklarının alınmamasını gerektiriyordu. Genel Kurul olarak toplandık ve bunun alınmaması lazım geldiğine karar verdik. Fakat, bu kararı Meclis Grubumıza aksettirirken, siyasî ahlak kurallarına riayet etmeye mecbur idik. Bu itibarla kendilerine bu konu etrafında müzakere açılmasını teklif ettik. Karşımıza 26 imzalı bir önergeyle çıkıldı. ‘Böyle bir şey grupta konuşulmaz’ diyorlardı. Madem ki, 26 kişilik çoğunluğu ellerinde tutuyorlardı, o halde ne için meselenin açıkça müzakeresinden çekinmekte idiler? Çünkü, grup, ödeneğin alınmamasına karar verirse, almaya kalkanların gruptan çıkarılmaları gerekecekti. Grubun ödeneği almamaya karar vermesi ise, bütün bir millete karşı gelmek olacaktı. Bu sebeptendir ki, 26 imzalı önergeden bugüne kadar bu yüzden müzakere açılamamıştır. O milletvekilleri böyle bir kanun çıktıktan sonra buna tabi olmanın ‘Kanunu sabotaj’ olacağını ileri sürdüler. Biz (Genel Kurul) ise, teveccüh edecek bir nimeti kabul edip etmemenin kanun mecburiyeti altına konamayacağını kendilerine anlattık. Fakat, buna rağmen bir kısım milletvekili tarafından bu ödenekler alınmıştır”¹⁰⁵⁶.

Menderes, bu konuyu bir aile meselesi olarak görmekte ve parti içinde çözümlenmesi gerektiğini savunmaktadır. Fakat, ona göre, 26’lı önergeyle bu durum ortadan kalkmıştı¹⁰⁵⁷.

Bazı DP’liler zam farkını Bayar’a vermişler ve bu zamların hesabı merkezde tutulmuştur. Diğer bir kısım DP’liler ise, zamları mahalli parti örgütlerine verdiklerini

¹⁰⁵⁶ H.Kılçık, a.g.e., s.276.

¹⁰⁵⁷ DP Genel İdare Kurulu’nun 5.2.1948 Tarihli İçtima Zabıtları (S. Ağaoğlu, a.g.e. , [Belge 14], s.477).

ifade etmişler ve gazetelerle yayımlamışlardır¹⁰⁵⁸. 26 imzalı önergede imzası olan bazı DP'liler de zam farklarını, diğer DP'liler gibi Bayar'a vermişlerdir.

Bu durum karşısında, 9 Şubat 1948'de, Fuat Köprülü tarafından Genel Yönetim Kurulu Başkanlığına verilen önergede zamları almayanların hemen ilan edilmesi teklif edilmiştir¹⁰⁵⁹. Köprülü'nün önergesi, 14 Şubat günü, Genel Kurulda görüşülmüştür. Menderes, bu toplantıda, Köprülü'den farklı olarak zamları Genel Kurula verenlerin isimlerini değil, sayısını bildirmek yoluyla, örneğin “*şimdiye kadar 30 kişi vermiştir*” demek sûretiyle ilanını istemiştir. Toplantı sonunda, Menderes'in isteğinin tersine olarak, isimlerin ilanına karar verilmiştir¹⁰⁶⁰.

Bayar, aynı gün, yani 14 Şubat'ta, maaş farklarının partiye veren milletvekillerinin isimlerini basına bildirmiştir. Bu, aynı zamanda, maaş farkını vermeyen Milletvekillerinin kamuoyuna açıklanması demektir. 54 DP Milletvekilinden 19 tanesi¹⁰⁶¹ mecliste Milletvekili maaş zammı için ret oyu kullanmış; fakat maaş farklarını Genel Kurul kararına aykırı olarak partiye devretmemişlerdir. Bu durum, bazı Milletvekillerinin Genel Kurul kararlarına uymadıklarını da göstermiştir.

3- DP Genel Kurulu ve Meclis Grubu Arasındaki İhtilaf veya Köprülü Hadisesi

DP Meclis Grup Yönetim Kurulundan dört milletvekili (*Hakkı Gedik, Hazım Bozca, Osman Nuri Köni ve Fikri Apaydın*) 2 Şubat 1948'de, istifa etmiştir.

4 Şubat 1948'de de, DP Meclis Grubu Bayar'ın başkanlığında toplanarak istifa eden dört Milletvekilinin durumunu görüşmüştür. Menderes ve Köprülü'nün katılmadığı bu toplantıda, istifa eden milletvekillerinden istifa gerekçeleri dinlenmiştir.

Hakkı Gedik, kurul olarak güven kaybettiklerini düşünerek etik anlayış gereği istifa ettiğini açıklamıştır¹⁰⁶².

¹⁰⁵⁸ Örneğin, Sadık Aldoğan gazetelere şu demeci vermiştir: “*Ben 1500 lirayı Kızılay'a, maaş fazlasını da Veremle Mücadele Derneğine vermeyi seçtim. Celal Bayar ve kendisine paraları emanet eden arkadaşlarım bunları nereye kullanacaklarını düşünedursunlar*”. Bkz. M. Toker, *a.g.e.*, s.222.

¹⁰⁵⁹ S. Ağaoğlu, *a.g.e.*, [Belge 20], s.509.

¹⁰⁶⁰ DP Genel İdare Kurulu'nun 14.2.1948 Tarihli İçtima Zabıtları (S. Ağaoğlu, *a.g.e.*, [Belge 21], s.511-512).

¹⁰⁶¹ Bu milletvekilleri arasında Sadık Aldoğan, O.Nuri Köni, A.Kemal Silivri, Necati Erdem, Suphi Batur, Fikri Apaydın, Senihi Yürüten vardır.

¹⁰⁶² DP Genel İdare Kurulu'nun 4.2.1948 Tarihli İçtima Zabıtları (S. Ağaoğlu, *a.g.e.*, [Belge 13], s.468).

Hazım Bozca da, Fuat Köprülü'nün kurulun üstünde bir “kuruculuk saltanatı” götüğünü ileri sürerek, Köprülü ile karşı karşıya gelmemek için istifasını verdiğini söylemiştir¹⁰⁶³.

Osman Nuri Köni ise, Bozca'nın fikirlerine tamamen katıldığını belirterek, Köprülü ve Koraltan'ın kendisine güvensizlik gösterdiklerinden istifa ettiğini açıklamıştır¹⁰⁶⁴.

Fikri Apaydın, grup yönetimindeki hoşnutsuzluğa dair en ufak bir imayı bile haysiyet kırıcı bulduğunu söyleyerek işittiklerinin etkisi altında ve iki gün önce, yani 2 Şubat 1948'de, Köni, Bozca ve Gedik tarafından hazırlanmış olan istifa mektuplarını gördükten sonra istifa etmeye karar verdiğini söylemiştir¹⁰⁶⁵.

İstifa gerekçeleri dinlendikten sonra, grupta Köprülü aleyhine sözler daha açıklıkla söylenmeye başlamıştır. Örneğin, grup üyesi Ali Rıza Kırsever, DP'nin CHP içindeki saltanatı yıkmak için kurulduğunu belirttikten sonra, Köprülü'nün kendilerini küçük gördüğünü söylemiş ve Köprülü hakkında hemen karara varılmasını istemiştir¹⁰⁶⁶. Grupta, ayrıca, Köprülü ile ilgili açıklamaların istifa edenlerle sınırlı olmadığı, bütün grubu ilgilendiren bir mesele olduğu söylenmiş ve Köprülü'nün yerine başka birinin seçilmesi istenmiştir¹⁰⁶⁷. Hatta, sadece Köprülü'nün yerine başkasının seçilmesinin değil, Grup Yönetim Kurulunun hepsinin yeni baştan değişmesi gerektiği söylenmiştir¹⁰⁶⁸.

İstifa edenlerin yerine, yedek üye olmadığı için grubun dört üyeliği için tüzük gereğince seçimlerin yapılması gerekmektedir. Fakat, toplantıda birden öyle bir hava esmiştir ki, istifa eden dört kişiden başka, Başkan Vekili olan Köprülü'nün yerine başkasının seçilmesi de teklif edilmiştir. Köprülü, istifa etmemiş olduğu için, bu kez,

¹⁰⁶³ aynı tutanak (S. Ağaoğlu, a.g.e. , [Belge 13], s.468-469). Bozca, Köprülü'nün gruptaki bazı üyelerle ilgili işittiği bir sözünü de aynı toplantıda şöyle aktarmıştır: “*Tesadüfün nişanesi olarak buraya gelmiş olan insanlarla görüşmek bizim için bir külfet oluyor. Ellerini sıkamam*”.

¹⁰⁶⁴ aynı tutanak, (S. Ağaoğlu, a.g.e. , [Belge 13], s.469).

¹⁰⁶⁵ aynı tutanak (S. Ağaoğlu, a.g.e. , [Belge 13], s.469).

¹⁰⁶⁶ aynı tutanak (S. Ağaoğlu, a.g.e. , [Belge 13], s.470). Kırsever, “*Köprülü bizi beğenmezse, biz de onu hiç beğenmiyoruz*” demiştir.

¹⁰⁶⁷ aynı tutanak (S. Ağaoğlu, a.g.e. , [Belge 13], s.470). (Fethi Erimçağ'ın sözleri).

¹⁰⁶⁸ aynı tutanak (S. Ağaoğlu, a.g.e. , [Belge 13], s.470-471). (Necati Erdem'in sözleri). Köprülü aleyhine en açık konuşmayı yapan Necati Erdem şöyle demiştir: “*Arkadaşlar Köprülü'nün diktatörlüğünden şikayetçidirler. Grubun çoğunluğu (Köprülü'nün) kendi fikrini yürütmek istediği ve Grubu hiçe saydığı kanaatindedir. Köprülü bizleri küçük göremez. Bizler buraya tesadüfen gelmiş değiliz. Grup üyelerini 'onların elini sıkıp ne yapacağım? Tesadüf eseri gelmiş insanlar' demek ne demektir. Biz piyango çekerek mi geldik? İstifaların sebebi, Köprülü'nün kendi fikrini hazmettirmeye çalışmak meselesidir*”.

genel başkan dışında, başkan vekili ve grup üyelerinin yeniden seçilmesini isteyen bir önerge verilmiştir.¹⁰⁶⁹ Bu önerenin kabul edilmesinden sonra yapılan seçimde, başkan vekilliğine Köprülü yerine, Fuat Hulusi Demirelli çoğunlukla seçilmiştir. Menderes, bu seçimde, 2 oyla dördüncü sırada yer almıştır¹⁰⁷⁰. Böylece, grup yönetim kurulunda 7 kişi yeniden seçilmiştir¹⁰⁷¹.

DP Meclis Grubundaki bu gelişme, genel yönetim ile grup arasındaki ayrılığı, Genel Kurulun yetkileri ve Meclis Grubu üzerindeki hakları konusunda hukukî bir mahiyet kazandırmıştır.

Nitekim, gruptaki seçim işini görüşmek üzere 5 Şubat 1948'de DP Genel Kurulu bir araya gelmiştir. Toplantıda ilk sözü alan Menderes, grup üyelerinin yenilenmesini siyasî bir hadise olarak gördüğünden, bir karara varmak için bu konuda hemen görüşme açılması gerektiğini söylemiştir. Ona göre, ödenekler meselesinde 26'lı taktırir ile Grup Başkan Vekili ve Yönetim Kurulu seçimleri arasında bir irtibat vardı.¹⁰⁷² Bu hareket münferit bir hareket de değildi¹⁰⁷³.

Toplantı sonunda, Meclis grubunun başkan, başkan yardımcısı ve üyelerinin süreleri dolmadan yeniden seçmeye tüzük bakımından yetkili olup olmadığı, bir başka deyişle alınan kararın tüzüğe uygun olup olmadığı oylanmıştır. 6 ret oyuna karşı, 2 kabul oyu kullanılmıştır. Menderes'e göre, gruptaki seçim tamamen tüzüğe aykırı olduğundan, o da ret oyu kullanmıştır¹⁰⁷⁴.

Bu konuyu yeniden görüşmek üzere 6 Şubat günü bir araya gelen Genel Kurulun yaptığı toplantıda söz alan Menderes, DP Meclis Grubundaki seçimlerin tüzüğe aykırı olduğunun kabul edildiğini ve bu konuda, genel kurulun bir karar vermesi gerektiğini söylemiştir. Menderes, ayrıca, Köprülü'yü kastederek kurul üyelerinden birine güvensizlik duyuluyorsa, o kişinin kurulda bulunmasının doğru olmadığını

¹⁰⁶⁹ aynı tutanak (S. Ağaoğlu, *a.g.e.*, [Belge 13], s.473). (Necati Erdem'in önergesi).

¹⁰⁷⁰ aynı tutanak (S. Ağaoğlu, *a.g.e.*, [Belge 13], s.475.) Grup Başkan Vekilliği için yapılan oylama sonucu şöyledir: F.Hulusi Demirelli: 28, Y.Kemal Tengirşenk: 3, O.Nuri Köni: 3, Adnan Menderes: 2, Hâzım Bozca: 2, Fuat Köprülü: 1.

¹⁰⁷¹ aynı tutanak (S. Ağaoğlu, *a.g.e.*, [Belge 13], s.468-469). Grup Yönetim Üyeliklerine aldıkları oylara göre seçilenler sırasıyla şunlardı; Hakkı Gedik: 29, Fikri Apaydın: 28, Hâzım Bozca: 27, Suphi Batur: 23, Ali Rızâ Kırsever: 22, O.Nuri Köni: 20, Hasan Polatkan: 14.

¹⁰⁷² DP Genel İdare Kurulu'nun 5.2.1948 Tarihli İçtima Zabıtları (S. Ağaoğlu, *a.g.e.*, [Belge 14], s.477).

¹⁰⁷³ aynı tutanak (S. Ağaoğlu, *a.g.e.*, [Belge 14], s.481).

¹⁰⁷⁴ aynı tutanak (S. Ağaoğlu, *a.g.e.*, [Belge 14], s.481). Genel Kurul üyelerinden Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Samet Ağaoğlu, Refik İnce, Refik Koraltan, tüzüğe uygun görmezken; Hasan Dinçer, Emin Sazak tüzüğe uygun görmüştür. Ahmet Tahtakılıç ise Genel Kurulun karar verme yetkisi olduğunu söyleyerek, bir yer tüzüğe aykırı gördüğünü belli etmiştir.

belirtmiştir¹⁰⁷⁵. Menderes'ten sonra, Refik İnce ve F. Lütfü Karaosmanoğlu konuyu çözümlmek için kongreye gitmek fikrini ileri sürmüşlerdir¹⁰⁷⁶. Genel Başkan Bayar ise, kongre işinin çok dağdalı bir iş olduğunu, sadece grup yönetim kurulunun seçilmesi meselesi yüzünden kongrenin toplanmasının doğru olmayacağını, hatta partinin “*kirli çamaşırlarının*” çıkarılarak bütün ülke önünde yayılacağını söylemiştir¹⁰⁷⁷. Tekrar söz alan Menderes, şahsen kongrenin toplanması kararında olduğunu; fakat, önce, gruptaki seçim meselesinin normal ve kanunî olup olmadığının belirlenmesinin gerektiğini söylemiştir¹⁰⁷⁸. Bu fikir, diğer üyelerce kabul edildikten sonra gruptaki son hareketin tüzüğe aykırı olup olmadığı reye konmuştur ve sonunda 9 üye uygun görmezken, 3 üye de uygun görmüştür. Menderes uygun görmeyenler arasındadır¹⁰⁷⁹. Böylelikle, Genel Kurul, grupta yapılan seçim işini, istifa etmeyen Köprülü'nün “*mahfuz tutulması gereken haklarını düşürmek mahiyetinde*” görmüş ve yapılan görüşmeler sonucunda bu seçimin tüzük hükümlerine aykırı olduğunu 3 muhalif oya karşı 9 oyla ve çoğunlukla kabul etmiştir.

Menderes, oylama sonucunda partinin içerden ve dışardan bir komplo karşısında olduğunu söylemiştir. Menderes'e göre, grup içinde hizipleşme, Kenan Öner hadisesiyle ilgiliydi. Köprülü aleyhine grup içinde gösterilen sevgisizlik ise para meselesiyle, Yusuf Kemal ve Kenan Öner meselesiyle bir irtibatı vardı. Öyle ki, bu iş “*ekilmiş tohumların semere vermesiydi*”¹⁰⁸⁰.

Menderes, 8 Şubat 1948'de, partinin genel politikası ve son gelişmeler hakkında devam eden genel kurul görüşmelerinde de, bu konudaki fikirlerini açıklıkla ortaya koymuştur. Menderes'e göre, Kenan Öner ve ödenek meselesi olmasaydı, Köprülü hadisesi olmazdı. Menderes, Köprülü hadisesiyle gün yüzüne çıkan gelişmeleri, bir sepet içindeki meyvelerin çürümesi gibi Meclis grubunun da çürümeye başladığından söz etmiştir. Menderes, genel kurul içinde bastırılması gereken bir fitneden bahsetmiş ve 6 Şubat'ta alınan kararın birlik olarak uygulanmasını istemiş, böylelikle Genel Kurul

¹⁰⁷⁵ DP Genel İdare Kurulu'nun 6.2.1948 Tarihli İçtima Zabıtları (S. Ağaoğlu, a.g.e. , [Belge 15], s.482).

¹⁰⁷⁶ aynı tutanak (S. Ağaoğlu, a.g.e. , [Belge 15], s.482-483).

¹⁰⁷⁷ aynı tutanak (S. Ağaoğlu, a.g.e. , [Belge 15], s.483-484).

¹⁰⁷⁸ aynı tutanak (S. Ağaoğlu, a.g.e. , [Belge 15], s.484).

¹⁰⁷⁹ aynı tutanak (S. Ağaoğlu, a.g.e. , [Belge 15], s.484). *Uygun görenler*; Hasan Dinçer, Ahmet Tahtakılıç, Ahmet Oğuz; *Uygun görmeyenler*; Samet Ağaoğlu, R.Şevket İnce, F.Lütfü Karaosmanoğlu, Cemal Tunca, Celal Ramazanoğlu, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü, Celal Bayar.

¹⁰⁸⁰ aynı tutanak, (S. Ağaoğlu, a.g.e. , [Belge 15], s.487).

üyesi olan 3 muhalif oyun sahibi Tahtakılıç, Oğuz, Dinçer'i açıkça eleştirmiştir. Bu toplantıda, Köprülü kurul olarak alınan kararları gruba tebliğ edilmesi fikrine karşı iken; Menderes, tebliğ yerine Meclis grubuyla bir toplantı yapılması ve grup üyeleriyle temasa geçip, dostane bir şekilde çözümlenmesi fikrindedir.

Menderes, 10 Şubat'ta yapılacak bir başka genel kurul toplantısında, grubun Köprülü'nün istifa etmesi için normal bir yol olan önerge verme işleminin gerçekleşmediğini, fakat grup üyelerinin manevi bir zorlama yaptıklarını söylemiştir. Ayrıca, genel kurul olarak fedakarlık yapılamayacağını ve grubun şer üzerine ittifak yaptıkları için seçilmiş kabul edilmemesi gerektiğini savunmuştur.

Nihayet, DP merkezi, 11 Şubat 1948 tarihinde, Menderes'in istediği şekilde, bir tebliğ yayınlamıştır. Bu tebliğde, Meclis Grubu ile Genel Yönetim Kurulu arasında geçen ayrılığın tamamen hukukî bir değerlendirmeden ileri geldiği belirtilmiştir.

Menderes, 18 Şubat'ta Manisa'da yaptığı konuşmada, bu son gelişmeyi Meclis Grup Yönetim Kurulunun düşürülmek girişimi olarak adlandırmış ve bu hareketin sadece beğenilmeyen bir yönetim kurulu değişikliği olarak görülemeyeceğini söylemiştir. Menderes, bu işte etkili olan sebepleri daha derinlerde aramak gerektiğine dikkat çektikten sonra, esas sebebin DP Genel Yönetim Kuruluna verilen geniş yetkiler olduğunu şöyle açıklamıştır:

“(I.)Büyük Kongrede Hürriyet Misakının kabul edilmiş olması bazı Demokrat Milletvekillerinin hiç de hoşuna gitmemiştir. Hele Hürriyet Misakının uygulamaya konulma yetkilerinin büyük kongrece Genel Kurula verilmiş olması çoklarınca tamamen olumsuz karşılanmıştır. Genel Kurula verilen bu yetki gerektiğinde Demokrat Milletvekillerinin meclisten çekilmelerini zorunlu kılacaktı. Böyle bir yetkinin Genel Kurula verilmiş olmasının milletvekilliği geleceği ile kabili telif görülemeyeceği ileri sürülüyordu. Gerçekte ise, böyle bir kararın Genel kurulca alınması ile ya Milletvekilliğinden çekilmek veyahut da parti dışında kalmak gibi duruma katlanmak gerekeceği endişesi kendinî göstermekte idi. Milletvekilliğinden çekilmeyi kadar götürecek kararı vermek yetkisinde olan Genel Kurula karşı işte bu fikirde ve yolda olanların dostane hislerle üzülmüş olmalarına elbette imkan yoktu”¹⁰⁸¹.

Menderes, aynı konuşmasında, bu ihtilafın Hürriyet Misakı ile ilgili olduğunu; “şu halde Hürriyet Misakının uygulamaya konulmasına Genel Kurulu karar

¹⁰⁸¹ H. Kılçık, a.g.e. , s.280.

veremeyecek hale getirmek veyahut da nüfuz ve itibarını şiddetle sarsacak böyle bir karar aldığı takdirde dahi, o kararın uygulamasını muallakta bırakmak gibi girişimlerin uzun zamandır Meclis Grubu içinde olumsuz tesirler yapmakta devam etmekte olduğunu anlamak güç değildir” sözleriyle anlatmıştır.¹⁰⁸²

Fuat Köprülü, bu arada, 9 Şubat 1948’de, Genel Yönetim Kurulu Başkanlığına verilen önergede 4 şubat 1948 günü grupta söyledikleri bazı sözler dolayısıyla Hazım Bozca, Necati Erdem, O.Nuri Köni ve Ali Rıza Kırsever’in Haysiyet Divanına verilmesini istemiştir.¹⁰⁸³

Köprülü’nün önergesini görüşmek için 14 Şubat günü toplanan Genel Kurulda, Genel Başkan Bayar, bu kişilerle konuştuğunu, fakat onların fikirlerini kapalı bir yerde parti içinde söylediklerini aktarınca, Köprülü bunun gazetelere geçtiğini, ancak tekzip yaptıkları zaman bu teklifinden vazgeçebileceğini söylemiştir.¹⁰⁸⁴ Menderes de, Köprülü’nün şahsında partinin genel politikasının söz konusu edildiğini, bu itibarla, adı geçen kişilerin Haysiyet Divanına verilmesini istemiştir.¹⁰⁸⁵ Toplantı sonunda, F. Lutfü Karaosmanoğlu’nun, Haysiyet Divanına sevki istenen Milletvekillerinin Köprülü hakkında şüphelerinin kalmadığını ilan edilmesi teklifi kabul görmüştür.¹⁰⁸⁶

Bu gelişmeler karşısında, 10 Mart 1947’de, Y.Kemal Tengirşenk, E.Akaygen, A.Tahtakılıç, A. Oğuz ve H. Dinçer ortaklaşa Genel Kurul üyeliğinden ayrıldıklarına ilişkin DP Genel Başkanlığına istifa dilekçesi vermişlerdir.¹⁰⁸⁷

Böylelikle, 54 üyeli DP Grubundaki Milletvekili sayısı 31’e düşmüştür. DP üst yönetiminde beliren, bir yerde öncekiler-sonrakiler diyebileceğimiz ihtilafta Menderes-Köprülü ikilisi ağırlığını koymuş ve yaşanan tasfiye ve istifalarla DP birliğini

¹⁰⁸² H. Kılçık, , *a.g.e.* , s.280. Menderes, genel kurulu zayıflatmak ve alacağı kararların etkisini kırmak için yapılanları ise kendi açısından şöyle değerlendirmiştir: “İlk önce Genel kurulu oluşturan üyeler arasına ayrılık sebepleri sokmak, sonra da Genel Kurulun karşısına Meclis Grubunu çıkarmak için tertipler yürütüldü. Meclis Grubumuza üye bir çok Milletvekili arkadaşımızın bilerek ve bilmeyerek ihtilaf haline düşmüş olduklarını kabul etmek gerekir” (aynı yer).

¹⁰⁸³ S. Ağaoğlu, *a.g.e.* , [Belge 20], s.509. Köprülü, 2 Şubat’ta istifa eden Fikri Apaydın’ın, belli ki kendisi hakkında bir şey söylemediği düşünerek, Haysiyet Divanına sevk edilmesini istememiştir.

¹⁰⁸⁴ DP Genel İdare Kurulu’nun 14.2.1948 Tarihli İçtima Zabıtları (S. Ağaoğlu, *a.g.e.* , [Belge 21], s.512).

¹⁰⁸⁵ aynı tutanak (S. Ağaoğlu, *a.g.e.* , [Belge 21], s.513). Menderes, daha önce de Hazım Bozca’nın Haysiyet Divanına sevk edilmesini istemiştir. Bkz. S. Ağaoğlu, *a.g.e.* 494.

¹⁰⁸⁶ aynı tutanak (Ağaoğlu, *a.g.e.* , [Belge 21], s.513).

¹⁰⁸⁷ S.Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.547. Bu kişilerin istifasının ertesi günü de, yani 11 Mart’ta, Afyon Milletvekili Hazım Bozca “kendisinin hareketleri parti genel siyasetini ve birliğini mahiyette görüldüğünden”; Çanakkale Milletvekili Ali Rıza Kırsever de “grup toplantılarında söz ettiği hususlar tüzük hükümlerine aykırı olduğundan” Haysiyet Divanına verilmesine ittifakla karar verilmiştir. Bkz. S.Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.552.

sağlamıştır. Fakat, bu ihtilafta DP örgütlerinde bir büyük bir dağılma veya parçalanma süreci yaşanmamıştır. Nitekim, grup ve kurul arasındaki ihtilafa rağmen, örgütlerdeki sağlanan birliği Menderes şöyle işaret etmiştir:

“Ocaklarda, bucaklarda, ilçelerde ve illerde on binlerce kongremiz yapıldı. Bu kongrelerin hiç birinde büyük kongrenin toplanması ileri sürülmüş değildir. Gene bu kongrelerden hiç birinde partinin sevk ve idaresinde gevşeme olduğu ve Genel Kurulun yanlış bir yolda yürümekte olduğu hakkında iddialar ileri sürülmemiştir”¹⁰⁸⁸.

VII- İkinci Hasan Saka Hükümetinin Kurulması

1948 yılının Mayıs ayının son günlerinden itibaren Hasan Saka'nın istifa edeceği söylentileri basında yer almaya başlamıştır. Böyle bir haberin doğru olduğu, 8 Haziran'da Hasan Saka'nın Başbakanlıktan istifa etmesiyle gerçekleşmiştir. Bu istifanın amacının ise, sadece hükümetin ıslah edilmesi olduğu açıklanmıştır¹⁰⁸⁹.

Hasan Saka'nın istifasından bir gün sonra, yine Hasan Saka'ya, bu kez ikinci kabinesini kurma görevi verilmiştir. Nitekim, Saka, aynı gün hükümetini kurmuştur. İkinci Hasan Saka Hükümeti şöyle açıklanmıştır¹⁰⁹⁰:

Devlet Bakanı ve Başbakan Yard.	F.Ahmet Barutçu (Trabzon)
Adalet Bakanı	Fuat Sirmen (Rize)
Millî Savunma Bakanı	Hüsnü Çakır (Samsun)
İçişleri Bakanı	M. Hüsrev Göle (Erzincan)
Dışişleri Bakanı	Necmeddin Sadak (Sivas)
Maliye Bakanı	Şevket Adalan (İzmir)
Millî Eğitim Bakanı	Tahsin Banguoğlu (Bingöl)
Bayındırlık Bakanı	Nihat Erim (Kocaeli)
Ekonomi Bakanı	Cavit Ekin (Diyarbakır)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Kemâlî Beyazıt (Maraş)
Gümrük ve Tekel Bakanı	Emin Erişirgil (Zonguldak)
Tarım Bakanı	Cavit Oral (Seyhan)

¹⁰⁸⁸ *Vatan*, 19 Şubat 1948.

¹⁰⁸⁹ *Ulus*, 9 Haziran 1948.

¹⁰⁹⁰ Kâzım Öztürk, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları*, s.327. ; Türker Sanal, *Türkiye'nin Hükümetleri*, s.128; *Ulus*, 10 Haziran 1948, *Cumhuriyet*, 10 Haziran 1948; *Vatan*, 10 Haziran 1948. Günaltay Hükümetinin kurulmasından üç gün önce, yani 13 Ocak 1949 tarihinde Adalet Bakanlığından istifa eden Fuat Sirmen'in yerine, aynı gün Mardin Milletvekili Ali Rıza Erten atanmıştır.

Ulaştırma Bakanı

Kasım Gülek (Seyhan)

Ticaret Bakanı

C.Sait Barlas (Gaziantep)

Çalışma Bakanı

T.Bekir Balta (Rize)

İkinci Hasan Saka Hükümetinin kurulması ile, eski hükümet üyelerinin büyük ölçüde değiştiği görülmektedir¹⁰⁹¹.

Saka, 18 Haziran'da hükümet programını okumuştur. Hükümet programında, ekonomik ve malî durumun zorlukları, savaş ve millî savunma ihtiyaçlarına bağlanmış; sıkıntıların giderilmesi de, önemli oranda kadro harcamalarını azaltmak, fuzuli inşaatları durdurmak ve tasarruf yapmak ile mümkün olacağı açıklanmıştır.

Adnan Menderes, yeni Hükümetin programını, bu kez Mecliste değil; hükümet programının okunmasından dört gün sonra, yani 22 Haziran'da, Kütahya'da halka hitaben yaptığı bir konuşmada eleştirmiştir.

Ekonomik ve Malî durum

Menderes, ekonomik sıkıntıların nedeninin sadece savaş şartları yüzünden olamayacağını, aynı zamanda, yıllardır izlenen hatalı ve basiretsiz hükümet politikalarından da kaynaklandığını düşünmekte ve açıkça bu işten CHP'yi sorumlu tutmaktadır. Menderes, konuşmasında, bu konuda; *“sıkıntılar böyle nazik zamanlarda ülke yönetiminin maddi ve manevi dayanaklarını kaybetmiş ve kendi iç dertleriyle çözüntü haline gelmiş olan Halk Partisinin elinde bulunmasından ileri gelmektedir. Halk Partisi Hükümetleri o kadar kötü, basiretsiz hareket etmişlerdir ki, şaşmamak imkanı yoktur”* demektedir.

Menderes'e göre, savaş sonrası ekonomik sıkıntılar Türkiye'nin kaderiymiş gibi gösterilmemeliydi. Aksine, sıkıntılar, hükümetlerin tedbirsizliklerinden kaynaklanmaktaydı. Çünkü, savaşın bütün kötü etkilerini yaşamış ülkelerde bile süratli kalkınma hamleleri görülmekteydi.

Kalkınma Planları

Hükümet programında kalkınma planlarının yakın bir zaman içinde tamamlanacağı açıklanmıştı. Menderes'e göre, örneğin bir yerde fabrika açmak tek başına kalkınma göstergesi sayılamazdı. Asıl kalkınma fabrikanın ekonomiye ne

¹⁰⁹¹ Beş bakan yerini korurken, diğer sekiz bakanlığa Nihat Erim, C.Sait Barlas, T.Bekir Balta, Cavit Oral, Tahsin Banguoğlu gibi siyasî ve ekonomik görüşlerinde daha liberal kişiler getirilmiştir. Bkz. Feroz Ahmad, , *a.g.e.*, s.43. Kasım Gülek, Hasan Saka'nın kurduğu birinci hükümette Bayındırlık Bakanı iken, ikinci hükümetinde Ulaştırma Bakanlığına geçerek, kabinede sadece yerini değiştirmiştir.

getireceğiydi. Dolayısıyla, Menderes, hükümetin tasarladığı kalkınma planlarını ülke şartlarına göre uygun olmadıkları fikrindedir. Menderes, bu konuda da, *“eğer yapılacak fabrika ve tesisler ülkenin ekonomik şartlarına uygun değilse bunlar kaynaklarımızı devamlı surette kemiren müesseseler halinde işlerler. Dokuma fabrikaları üreticiden pamuğu zorla dış piyasaların yarı fiyatına alırsa ve ürünlerini de ülkede dünya piyasalarının 2-3 katı fazlasına satmak ve yapay kazançlar temin etmek yolu ile füzuli harcamaları ve israfları örtme yoluna giderse, ülke hesabına kar ve kalkınma bunun neresinde?”* demektedir.

Özel Teşebbüs

Menderes, konuşmasında, özel teşebbüs konusuna da kısaca değinmiştir. Menderes’e göre, Hükümet, özel girişimcilere gerekli olan sermayeyi verememekteydi. Bu durumun en önemli nedeni, iç borçlar yüzünden yükselen faizdi. Öyle ki, faiz oranları ülkedeki ufak tefek sermayeleri bile iş sahalarından çekip almaktaydı.

Görüldüğü gibi, Menderes, bu konuşmasıyla, yeni Hükümetin öncekinden farklı olmadığını ileri sürmektedir. Ayrıca, ekonomik sıkıntıları savaşa bağlayan nedenleri kabul etmemekte, hükümetin savaş sonrasında yeteri kadar tedbir almadığından yakınmakta, kalkınma planlarını ise yerinde görmemektedir.

VIII- Seçim Kanununda Değişiklik Yapılması

Milletvekili Seçim kanununda 1946’dan sonra yapılan ilk değişiklik 5 Haziran’da gerçekleşmiş ve nitekim 21 Temmuz Genel Seçimleri de bu kanuna göre yapılmıştır. Fakat, 21 Temmuz seçimleri, o zamandan itibaren seçim kanununun muhalefet tarafından hep gündemde tutulmasına yol açmıştır.

Nihayet, seçim kanununun bazı maddelerinde değişiklik isteyen bir kanun teklifini, 19 Eylül 1946 tarihinde, DP’li Afyon Milletvekili Hazim Bozca ve iki arkadaşı TBMM Başkanlığına vermişlerdir. Bu teklif, mevcut seçim kanununda köklü değişiklikler getirmek yerine, yakında yapılacak ara seçimler için bazı acil değişiklikler istemektedir¹⁰⁹².

¹⁰⁹² Bu teklifin gerekçesinde, demokratik şartlara ve millî bünyeye uygun yeni bir seçim kanununa muhtaç olduğu belirtilmekte, böyle bir kanunun hazırlanması için geniş bir zamana ihtiyaç hissedildiği kabul edilmekte, ancak açık bulunan Milletvekilleri için yakın aylarda yapılacak ara seçimlerde seçim kanunun *“aksak ve vatandaşa emniyet vermekten uzak hükümlerinin acilen değiştirilmesinin”* bir zaruret olarak görüldüğü açıklanmaktadır. Teklife göre, seçmenler yalnızca kapalı bir odada oylarını mühürlü zarflara koyacaklardı. Oy sandıkları, bulunan yerlerde okullarda, bulunmayan

Bu teklif, komisyonlara havale edilerek uzun bir süreçte ele alınmıştır. Önce Adalet Komisyonunca, sonra İçişleri Komisyonunca incelenen teklif ile ilgili ilk rapor, ancak 5 Aralık 1946'da, yani tekliften yaklaşık iki buçuk ay sonra hazırlanabilmiştir. İçişleri Komisyonu ise teklif ile ilgili raporunu, 7 Mayıs 1947'de hazırlamıştır. Her iki komisyonda teklifin reddini istemişlerdir¹⁰⁹³. Gerçi, böylesine bir durum ilk defa gerçekleşmemiş bile olsa, muhalefet için bilerek sürüncemede bırakıldığına yormuşlardır.

İkinci Hasan Saka Hükümetinin ilk icraatlarından biri de, Milletvekili seçim kanunun bazı maddelerini değiştirmek olmuştur. Nitekim, 2 Temmuz 1948 tarihinde, Meclise bu yönde getirilmiş tasarı ve teklifler görüşülmüştür.

Milletvekilleri Seçimi Kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesine ve bir maddesine bir fıkra eklenmesine ilişkin kanun tasarısı, 30 Mart tarih ve 1063 sayı ile Başbakanlık tarafından TBMM Başkanlığına sunulmuştur¹⁰⁹⁴.

yerlerde de uygun yerlere konulacaktı. Oy pusulaları, okuma yazma bilmeyenlerin ayırt edebilmeleri için, renkli olacak veya özel işaret taşıyacaktı (md.24). Seçimlerin yapılacağı mevsim itibarıyla saat 19'da karanlığın basması göz önünde tutularak seçim bitimi, bir saat öne alınacaktı(md. 25). Tasniften sonra, oy pusulalarının yakılmayıp, bir süre muhafaza altına alınacaktı. Ayrıca, seçim sonucu sandığın bulunduğu yerde asılmak sûretiyle ilan edilecekti (md.27). Seçim komisyonlarındaki parti temsilcilerine, tutanaklara imza etme yetkisi ve kendilerine birer tutanak sûreti verilecekti (md.34). Seçim kanununa aykırı davranışlar bir kısım suçluların cezadan kurtulmaması için kabul edilen 6 aylık zaman aşımı süresi yerine, genel zaman aşımına bağlı olma usûlü getirilecekti, ancak bu süre seçim dönemini geçemeyecekti (md. 46). Bkz. *TBMM TD*, D.8, c.12, (S.Sayı: 185).

¹⁰⁹³ Adalet Komisyonuna ait olan bu raporda, “hiç olmazsa birkaç tecrübe devresi geçirerek reddine karar verilmiştir” denilmektedir. İçişleri Komisyonu ise teklif ile ilgili raporunu, 7 Mayıs 1947'de hazırlamıştır. Bu raporda da “Yeni bir projeyi TBMM Başkanlığına ilerde sunmak niyetinde olduklarını bu beş maddelik ivedi tekliflerinin daha ziyade ara seçimlerde uygulanmaya yetiştirmek üzere ileri sürülmüş geçici mahiyette bir teklif olduğunu” teklifin reddine karar vermiştir. Geniş bilgi için, bkz. *TBMM TD*, D.8, c.12, (S.Sayı: 185).

¹⁰⁹⁴ Tasarıya göre, seçmenin oyunu kullanacağı yer “hücre” olacak, ekonomik imkanları göz önünde bulundurularak bu hücreler mahallin şartlarına göre yapılabilecekti. Böylece, oyun gizliliği ilkesi daha açık bir şekle konmuş olacaktır. Diğer taraftan, hücreye giren seçmenin içeride uzun süre kalarak diğer seçmenleri bekletmesi halinde, seçim işinin aksamasını önlemek amacıyla komisyon kararı ile bu gibi kimseler hücrelerden çıkarılabilecekti. Oy gizliliğini sağlamak amacıyla oy pusulaları beyaz kağıttan olacaktı. Böylece, oy gizliliğini ihlal edeceği düşünülen çeşitli renkte kağıtlar kullanmak yolundan vazgeçilecekti (md.24). Oy verme süresi: İklim şartları ve zamanına göre havanın erken kararması göz önünde bulundurularak bir saat kısaltılmak sûretiyle oy kullanma süresi saat 8'den 18'e kadar bir zamana indirilecekti (md.25). Oyların tasnifi ve tespiti: Oylar sandıktan parti ve aday temsilcileri ile halkın huzurunda çıkarılıp sayılacaktı. Seçim sonucu bir rapor ile belirlenecek ve bu rapor sandığın bulunduğu yerde asılmak sûretiyle halka ilan edilecekti. Raporun bir sûreti arzu eden parti ve aday temsilcilerine de verilecekti. Gerek temsilcilerin ve gerekse halktan herhangi birisinin seçim esnasında kanuna aykırı bir şekilde hareket edildiğine dair gerçekleşen itiraz veya ihbarı tutanakta tespit edilecekti (md. 27). Seçime katılan siyasî parti ve adaylarla temsilcileri: parti temsilcilerin üzerlerine aldıkları görevlerinin ciddiyetini idrak etmiş şahıslardan olmaları esas göz önünde tutularak en az seçmen vasfını taşımaları istenecekti. Ayrıca, temsilcilerin hüviyetlerinin komisyonlar tarafından belli olması için parti ve adayların, bunların şahsiyetlerini belirten bir belgeyi kendilerine vermeleri zorunluluğu getirilecekti(md.34).

Kanun tasarısının gerekçesinde, yürürlükte bulunan Seçim kanununun demokrasinin ana prensiplerini oluşturan esaslardan kaynaklanan bir kanun olduğu ve bütün demokratik unsurları ihtiva ettiği vurgulandıktan sonra, *“ancak uygulamada görülen bazı vuzuhsuzluklarla seçimler esnasında edinilen tecrübeler kamında daha açık bir şeklin bulunmasını zarurî kılmaktadır”* denilmektedir.

Bu kanun tasarısına ilaveten, kısa bir süre içinde, 16 Nisan 1948’de de, DP’li İstanbul Milletvekili Fuad Hulûsi Demirelli ve altı arkadaşının aynı seçim kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesine isteyen kanun teklifi TBMM Başkanlığına verilmiştir. Fuad Demirelli, Hükümetin kanun tasarısında yer almayan üç maddenin daha değiştirilmesini ve ayrıca, tekliflerinin hükümetin hazırladığı kanun tasarısıyla birlikte birleştirilerek görüşülmesini teklif etmiştir¹⁰⁹⁵.

Fuat Demirelli ve altı arkadaşının teklifinde hükümet tasarısında olduğu gibi, gizli oyla ilgili maddenin değiştirilmesi konusunda fikir birliği dikkat çekmektedir. Fakat, bu teklifte, hükümetin kanun tasarısı eksik görülmekte ve ondan farklı olarak, bu maddenin başına ayrı hükümler getirilmektedir. Ayrıca, seçim komisyonlarının kurulması ve adlî denetimle ilgili maddelerinin değiştirilmesi istenmekte ve hükümetin tasarısıyla birlikte her ikisinin Mecliste görüşülmesi teklif edilmektedir.

Hükümetin kanun tasarısı ile Fuad Demirelli ve altı arkadaşının verdiği kanun teklifi, TBMM’nin 2 Temmuz 1948 tarihli toplantısında görüşülmeye başlanmıştır. Adnan Menderes de, konuya ilişkin bir konuşma yapmıştır¹⁰⁹⁶.

¹⁰⁹⁵ TBMM TD, D.8, c.12, (S.Sayı: 185) s.13. Bu teklifin gerekçesinde, Hükümetin kanun tasarısının, seçim kanununun eski hükümlerine göre *“milli arzuyu”* kısmen tatmin eder mahiyette olduğunda şüphe olamayacağı belirtildikten sonra, *“ancak, (bu kanun tasarısının) 14. ve 15. maddelerini eski halinde bırakmak sûretiyle seçimi yine mutlak bir şekilde parti mensuplarının ve partilere temayül eden idarî uzuvların kontrollerine bırakarak 21 Temmuz seçimlerinde ileri sürülen şikayetlerin bundan sonra yapılacak seçimlerde fazlasıyla gerçekleşmesine imkan bırakacak vaziyetleri bertaraf etmek yoluna gitmemiş olduğu için seçim komisyonları aleyhine ileri sürülen çok haklı şikayetleri önlemek ve yapılacak milletvekili seçimini vatandaşın ve dünyanın gözünde emniyetli bir hale koymak amacıyla seçim komisyonlarının adlî denetime tâbi tutmak üzere seçim kanunun 14 ve 15 maddelerinin değiştirilmesi katî bir zarurettir”* denilmektedir. Bu teklife göre, her seçim komisyonu, mahallin en yüksek yargıç veya kendisi tarafından görevlendirilecek yargıcın başkanlığında kurulacaktı. Bu komisyon, belediye üyesinden yargıcın kura ile seçtiği iki ve seçime katılan partilerden gönderilecek birer üyeden oluşturulacaktı (md.14). Her seçim komisyonu, sayısı 1000 seçmeni geçmemek üzere *“seçim bürosu”* denilen seçim alanları belirleyecekti (md. 15). Bütün partilere ait oy pusulaları birden verilecek ve seçmen hücrede istediği pusulayı kullanacaktı (md.24).

¹⁰⁹⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem. 8, Birleşim. 80, Oturum. 1, Cilt. 12, s.597-602 (02.07.1948).

Menderes, bu konuşmasında, yeni tasarıdan başka, seçim kanunu için daha önce verilen teklifler ve bu tekliflere komisyonlarca verilen raporlar üzerinde durmuş ve böylece bir çeşit karşılaştırma yapmıştır.

Menderes, konuşmasına, daha önce, 5 Haziran 1946 tarihinde Milletvekili Seçim Kanununda yapılmış değişikliğinden söz ederek başlamıştır. Menderes, o zamanki Meclis görüşmelerinde seçim kanunu tasarısının önemli eksiklikleri üzerinde durduğunu şöyle hatırlatmaktadır:

“Böyle bir kamunla yapılacak seçimlerde vatandaşın reyini her türlü baskı ve hileden azade olarak kullanmasını ve kullanılan oyların da sandıklardan olduğu gibi çıkmasını ve tutanaklara geçmesini beklemenin bir hayal olacağını, daha müzakeresi sırasında (Meclis) kürsüsünden ısrarla ifade etmiştik. Tasarının her türlü baskı ve kötü tertiplere, sandık başı ve tutanak hile ve oyunlarına çok müsait olduğu yüzeysel bir tetkik ile dahi ortaya koyduğumuz bu gerçek o vakit görülmek istenmemiş ve kamun da kararlaştırıldığı şekilde çıkarılmıştı”¹⁰⁹⁷.

Menderes’e göre, 5 Haziran 1946 tarihli Milletvekili Seçim Kanunu ile bir yandan, tek dereceli seçim sistemine geçilerek demokratik bir adım atılıyor; diğer yandan ise, yolsuz ve kanunsuz hareketlere ve her türlü hilelere kapılar ardına kadar açık bırakılıyordu¹⁰⁹⁸.

Menderes, konuşmasında, 21 Temmuz seçimlerinden sonra seçim kanununda bir değişikliğin *“millî bir dava”* haline geldiğini, bu yüzden bazı arkadaşlarının(Hazım Bozca ve iki arkadaşının) seçim kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesine ilişkin 19 Eylül 1946 tarihinde bir kanun teklifinde bulunduklarını söylemiştir¹⁰⁹⁹.

Menderes, bu teklifin, sadece *“en çok göze batan”* maddelerin değiştirilmesi talebi olduğunu hatırlatmış, o zaman için teklifin kabul edilebilir olduğunu da; *“değişiklik teklifine iktidarın o zaman içinde bocaladığı hırs ve hiddeti artıracak bir eda taşımaktan da uzak bulunuyordu. Buna rağmen teklifimiz iktidar partisince hiddet ve şiddetle karşılanarak toptan ve katî bir redde uğramıştı. Bunun ne kadar bir hatalı bir hareket olduğu, artık tamamıyla anlaşılmış olsa gerektir”* şeklinde dile getirmiştir¹¹⁰⁰.

¹⁰⁹⁷ TBMM TD, D.8, B.80, O.1, c.12, s.597.

¹⁰⁹⁸ TBMM TD, aynı yer, s. 597.

¹⁰⁹⁹ TBMM TD, aynı yer, s. 597.

¹¹⁰⁰ TBMM TD, aynı yer, s.597.

Menderes, konuşmasının bundan sonraki bölümünde, arkadaşlarının verdiği bu değişiklik teklifinin Adalet ve İçişleri Komisyonunca ileri sürülen ret sebepleri üzerinde durmuştur.

Menderes, 5 Aralık 1946 tarihli, Adalet Komisyonunun raporundaki şu sözlerle dikkat çekmektedir:

“Hiç olmazsa birkaç tecrübe devresi geçirerek kamun millî bünyeye uymadığına ekseriyet tarafından kanaat getirildikten sonra ve geniş bir zaman çerçevesi içinde derinliğine yapılacak tetkikler neticesinde ne gibi prensiplere dayanılması lazım geleceğini tespit bir emrî zaruridir. Yukarıda arz edilen sebeplerle mevcut kanunumuz millî iradenin tecellisinde vatandaşları her türlü tesir ve müdahaleden âzade tutmayı en geniş manada temin eden ve demokratik esaslara dayanan bir kanundur. Bu hususların eksikliğini iddia etmek, kanunun ruhuna uygun düşmez. Bu itibarla tasarının maddelere geçilmeden reddine karar verilmiştir”¹¹⁰¹.

Menderes’e göre, bu sözler, mevcut seçim kanununun değiştirilmesi için “20-30 senelik bir zaman geçmesi gerekecektir” anlamına gelmeliydi. Çünkü, komisyon raporunda, 1908’deki seçim kanununun ancak 1942’de, yani 34 yıl sonra değiştirildiğine dikkat çekilmekteydi¹¹⁰².

Komisyonun bu raporundan yaklaşık bir buçuk sene sonra ise, komisyonun reddettiği kanun teklifine benzer ve hemen aynı içerikte bir kanun tasarısı, bu kez, Hükümet tarafından Meclis Başkanlığına sevk edilmiştir. Menderes, aradan bu kadar zaman geçtikten sonra, anlayışın birden değişmesine bir anlam verememekte ve bunu “Komisyonun değerlendirmelerini, zamanın bazen ne kadar süratli geçtiğini ibretle seyretmeye vesile verecek bir örnek olarak nakletmiş bulunuyoruz. Yoksa, komisyonun önceden ancak 20-30 sene zaman içinde ve bir cümlede aşırılmış olmasına hayret edilse dahi, bunu memnurlukla karşılamak gerekir” sözleriyle ifade etmektedir¹¹⁰³.

Menderes, bu kez, 7 Mayıs 1947 tarihli İçişleri Komisyonunun raporunda yer alan bazı sözlerle değinerek, gördüğü derin çelişkiyi bir kez daha dikkat çekmektedir:

“Esasen bu ülkede demokrasinin gelişimi başlıca iki büyük etkenin seyri ile paralel gittiği inkar olunamaz; bunlardan birincisi genel nüfusa göre okur yazar oranının artmasıdır. İkinci etken vatandaşın hangi koldan olursa olsun, üretim

¹¹⁰¹ TBMM TD, aynı yer, s.598. ve TBMM TD, aynı yer, (S.Sayı: 185), s.8

¹¹⁰² TBMM TD, aynı yer, s.598.

¹¹⁰³ TBMM TD, aynı yer, s.598.

*hayatında, başkasının eline bakmayıp kendi dayanak noktasını, kendi varlığında ve kendi benliğinde bulmasıyla ve sosyal hayatta bu vasıftaki vatandaşların üstünlüğü ile mümkündür”*¹¹⁰⁴.

Menderes’e göre, bu sözler, iktidarın, seçim kanununda yapılacak değişikliklerin uzun ve belirsiz bir zamana bırakmak niyetini göstermektedir. Çünkü, iktidar partisi demokratik gelişmeyi ülkenin okur-yazar oranının artmasına ve “*vatandaşın başkasının eline bakmayıp*” kendi işlerinin sahibi haline gelmelerine bağlamaktaydı¹¹⁰⁵.

Menderes, özellikle ülkenin demokratik gelişmesinin okur-yazar oranıyla yakından irtibatlı görülmesini eleştirerek, Türk milletine güvenilmesi gerektiğini düşünmüştür. Menderes, bu konuda şöyle demektedir:

*“Bu ülkeyi, muhtacı vesayet cahillerle ve seçim hakkını kullanmakta vicdanı serbest olmayan serflerle dolu zanneden bu zihniyet derhal bırakılmalıdır. Aksi takdirde, iktidarda bocalamaların ülkede huzursuzluk ve maddi sıkıntıların bertaraf edileceğini beklememiz hayal olur. Yönetmeye liyakat kazanabilmek için, her şeyden önce bu ülkenin hür vicdanlı, hak ve hürriyetlerine sahip ve aşık insanlarla dolu olduğunu ve Türk milletinin haklarını ehliyetle kullanmaya muktedir halde bulunduğu gerçeğini kabul etmek gerekir”*¹¹⁰⁶.

Menderes, seçim kanun tekliflerinin geçirdiği evrelerden böylece söz ettikten sonra, konuşmasının son bölümünde Hükümetin getirdiği yeni seçim kanun tasarısına değinmiştir.

Menderes, yeni tasarımı ise, “*tam*” ve “*kâmil*” görmemekteydi. Fakat, yine de ileri hamleler vardı¹¹⁰⁷. Menderes, tasarının bu olumlu yanlarını “*Oyların gizliliğini temin amacıyla hücre usûlünün kabul edilmesini, tasniflerin sandık başlarında ve aleni yapılması hususunda daha açık hükümler konulmuş olmasını, tasnif sonuçlarının mahallinde derhal ilanını ve tutanakların parti temsilcilerine verilmesini ve nihayet ileri adım olarak görürüz*” şeklinde anlatmaktadır¹¹⁰⁸.

Menderes, tasarının eksik yanlarını ise üç noktada toplamaktadır: 1-Seçim komisyonlarının kuruluş tarzı, 2- Tasnifte kontrol mekanizmasının “*iyice kurulamamış*”

¹¹⁰⁴ TBMM TD, aynı yer, s.598. ve TBMM TD, aynı yer, (S.Sayısı: 185), s.10.

¹¹⁰⁵ TBMM TD, aynı yer, s.598.

¹¹⁰⁶ TBMM TD, aynı yer, s.598-599.

¹¹⁰⁷ TBMM TD, aynı yer, s.599.

¹¹⁰⁸ TBMM TD, aynı yer, s.599.

olması, 3- Seçimler hakkında her türlü eleştiriye, şikayet ve ihbarı hemen hemen mümkünsüz kılması¹¹⁰⁹.

Seçim komisyonlarının oluşturulması konusunda Menderes'in ve partisinin teklifi, seçim komisyonlarını mahallin en yüksek yargıcının veya onun görevlendireceği diğer bir yargıcın başkanlığında kurulması ve diğer komisyon üyelerin de başkan olan yargıcın belediye üyeleri arasından kura ile seçtireceği iki kişi ve seçime katılan partilerinden gönderilecek birer üyeden teşkil etmesidir. Menderes'e göre, böyle bir komisyon akla gelebilecek komisyonların, kuruluş itibarıyla en tarafsızıydı¹¹¹⁰.

Tasarıya göre, parti temsilcilerine sandık başlarında bulunabilmeleri imkanı verilirken; aynı parti temsilcileri gördüğü kanunsuz hareketleri müdahale etmek veya belgelemek hakkına sahip değildi. Menderes ise, konuşmasında, tasnif emniyeti için parti temsilcilerine daha açık yetkiler vermek gerektiğini belirterek şöyle demiştir:

“(Parti temsilcilerinin) Komisyonlara üye alınmalarını; diğer taraftan hiç değilse fesat karıştırıldığı iddia olunan sandıklardan çıkan oy pusulalarının yakılması adli mercilerce halledilinceye kadar parti temsilcilerinin de mühürleyecekleri torbalar içinde korunmalarını gerekli görmekteyiz”¹¹¹¹.

18 Haziran 1948 tarihli İçişleri Komisyon raporunda seçim komisyonlarına seçime katılan parti temsilcilerinin üye olarak alınması hakkında şöyle denilmektedir:

“Kamun nazarında hususî birer dernek teşekkülü demek olan ‘Parti’lerin hiçbir resmî sıfatı ve sorumu (sorumluluğu) olmayan temsilcilerinin, kamunî bir seçim mahsulü olarak görevlenmiş belediye üyeleri gibi ve onların yanı sıra seçim kurullarında selamette cereyanı matlup bir seçimde bugün için nasıl bir huzur ve emniyet amili

¹¹⁰⁹ TBMM TD, aynı yer, s. 599.

¹¹¹⁰ TBMM TD, aynı yer, s. 599. Menderes, ayrıca, bu teklifin daha önce, 16 Nisan 1948 tarihinde arkadaşlarınca yapıldığını; fakat o zaman yine İçişleri Komisyonunca reddedildiğini hatırlatmıştır. Bu konuda, 18 Haziran 1948 tarihli İçişleri Komisyonunun değerlendirmesi şu cümlede ifadesini bulmuştur: *“Türk yargıcının tarafsızlığından seçimde fayda umarken acaba onu asıl devamlı görevi olan adalet işinde kendisinin ayrılmaz vasfı olmak gereken tarafsızlığını yıpratmak, aşındırmak gibi mahzurlarla biten bir yola girmiş olmaz mıyız?”*. Bkz. TBMM TD, aynı yer, s. 599-600. ve TBMM TD, aynı yer, (S.Sayı: 185) s.15. Menderes, komisyonun bu ret sebebinin şöyle yorumlamıştır: *“(Komisyonun gerekçesinde) Politika işlerinde karıştırılmak sûretiyle yargıcın uzun emeklerle temin olunan tarafsızlığının yıpranması mahzuru ileri sürülmektedir”*. Bkz. TBMM TD, aynı yer, s. 600. Menderes, komisyonun ret sebebinden çıkan ilk sonucun, kamu vicdanında en tarafsız komisyonun bile seçim işlerinde taraflı olarak hareket ettiği şüphesinin komisyonca kabul edilmesi olduğunu belirtmiştir. Menderes'e göre, bu sonuç, aynı zamanda, seçim komisyonlarının güvence altına alınmadığının bir *“itirafı”* olmalıydı. Öyleyse, seçim komisyonlarının tarafsızlığına ilişkin *“azami (derecede) itina göstermek”* teklifinin bir gereklilik olduğu meydandaydı. Bkz. TBMM TD, aynı yer, s.600.

¹¹¹¹ TBMM TD, aynı yer, s. 601.

*sayılabileceği câyi sualdır”*¹¹¹². Menderes, komisyonun parti temsilcilerinin hiçbir resmî sıfatı ve sorumluluğu olmadığı şeklindeki değerlendirmesini yersiz bulmaktadır. Çünkü, herhangi bir teşekkülde resmî sıfat ve sorumluluk kanunun tanımına bağlıdır. Menderes, bu konuda; *“Parti temsilcileri bu kanunla seçim kurullarına üye olarak kabul olundukları takdirde derhal resmî sıfat ve yetkilerini kazanacaklarına şüphe olunmasın”* demektedir¹¹¹³.

Menderes, konuşmasında, Adalet Komisyonunun Hükümet tasarısının dışında, ayrıca teklif ettiği yeni bir madde üzerinde önemle durmuştur. *“4. Ek Madde”* denilen bu maddenin birinci fıkrasında; *“Ceza Kanunun 283 ve 285. maddede yazılı iftira ve suçlarında, memura veya seçimde görev alanlara isnat edilen suç bir seçim suçu ise o maddelerde yazılı kanunî unsurları aranmak üzere bunlar hakkında verilecek ceza iki kat artırılacaktır”* denilmektedir¹¹¹⁴. Menderes’e göre, bu hükmün amacı, seçimler hakkında yapılacak şikayet, ihbar ve eleştirileri ağır ceza tehdidi altında bulundurmaktı¹¹¹⁵.

Yine aynı maddenin ikinci fıkrası ise şöyledir: *“İftira suçunun Ceza Kanununda yazılı unsurları ile kalması halinde seçim işlerini kötülemek amacıyla yalan ve uydurma haber yayan veya şikayet yapanların bu hareketlerinin cezasız kalabileceğini mülahaza ederek ikinci fıkra da yazılı şekildeki fiilleri müstakil bir suç olarak kabul etmiştir”*¹¹¹⁶. Menderes’e göre, bu hüküm de, birinci fıkranın yorumunu kuvvetlendirmekteydi ve aslında, amaçlanan, birinci fıkra da olduğu gibi, seçimle ilgili şikayet, ihbar ve eleştirilerinin önünü kesmekti. Ayrıca, bu hüküm, mevzuatta tanımlanmamış bir çeşit suç ihdas etmekteydi¹¹¹⁷.

Adalet Komisyonunun raporunda, 4. ek maddenin gerekçesi şöyle açıklanmıştır: *“Şikayet yapacak olanların (samimi ve yerinde şikayetleri yapıp), kötü niyet ve maksatla etrafa leke saçmaktan korunmaları ve ancak bu sûretle namuslu memurlarla seçimde görev alan kimselerin bu işlerini çekinmeden yapabilecekleri düşünülmektedir”*¹¹¹⁸. Menderes’e göre, bu sözler, Anayasa ile

¹¹¹² TBMM TD, aynı yer, s.600. ve TBMM TD, aynı yer, (S.Sayısı: 185) s.17.

¹¹¹³ TBMM TD, aynı yer, s.601.

¹¹¹⁴ TBMM TD, aynı yer, (S.Sayısı: 185) s.23 (28 Haziran 1948 tarihli).

¹¹¹⁵ TBMM TD, aynı yer, s.601.

¹¹¹⁶ TBMM TD, aynı yer, (S.Sayısı: 185) s.23 (28 Haziran 1948 tarihli).

¹¹¹⁷ TBMM TD, aynı yer, s.601.

¹¹¹⁸ TBMM TD, aynı yer, s.601 ve TBMM TD, aynı yer, (S.Sayısı: 185) s.23 (28 Haziran 1948 tarihli).

vatandaşlara tanınan şikayet hakkını ceza tehdidi altında bırakmaktaydı. Bu hükümle hedeflenen, memurun veya görevlinin şahsına yönelik haysiyet kırıcı hücumları önlemek değil, seçimleri kötülemek amacıyla haber yaymayı ya da ihbar ve şikayette bulunmayı önlemektir.¹¹¹⁹

Menderes, bu hükmü, o kadar ağır bulmakta idi ki, kaldırılmış sıkıyönetimin adeta yeniden geri dönüşü olarak görmektedir. Menderes, 4. ek madde ile sıkıyönetimi “*Şimdiye kadar mevcut olmayan böyle bir hüküm (4. ek madde) ihdası, 21 Temmuz seçimlerini müteakip İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığınca seçimlerden bahseden gazeteleri kapatmak tehdidi altında bulunduran emrini hatırlatmaktadır. Acaba, Adalet Komisyonu Sıkıyönetime bir nazire mi yapmak istemiştir? Sıkı yönetimin kaldırılmasıyla hasıl olan bir boşluk böyle bir hükümle doldurulmak ve seçimler karşısında ağızlar kapatılmak mı isteniyor? O halde bu maddeyi Sıkıyönetimin ülkeye teşmil edilerek bir devamı olarak değerlendirmek yerinde olacaktır*” sözleriyle ilişkilendirmektedir¹¹²⁰.

Menderes, ileri sürdüğü bu sebepler yüzünden 4. ek maddenin kabul edilmemesi gerektiğini söylemiştir.

Menderes, iktidarla millet arasında bir emniyet buhranı olduğunu ve bu buhranı gidermenin yolunun herkese emniyet verecek bir seçim kanunu ile gerçekleşebileceğine inanmaktadır. Menderes, böyle bir seçim kanunun getireceği olumlu tarafını; “(Emniyeti sağlayan bir Seçim Kanunu) *düine ait bütün hata ve kusur gölgelerini bertaraf edecek ve kamu vicdanında meşruiyeti hakkında en hafif bir şaibenin dahi yaşayamayacağı yarının millet eli ile kurulmuş iktidarına temel teşkil edecektir*” sözleriyle açıklamıştır¹¹²¹.

Görüldüğü gibi, Menderes, yeni seçim kanunu tasarısı ile ilgili konuşmasını, Adalet, İçişleri Komisyon raporlarıyla birlikte ele almıştır. Menderes, kendine göre dikkat çekici veya çarpıcı bulduğu bazı bölümleri alıntılar halinde konuşmasına alarak iktidarın seçimle ilgili zihniyetini veya zihniyet değişimini ortaya koymaya çalışmıştır. Örneğin, Adalet Komisyonunun 5 Aralık 1946 tarihli raporunda seçim kanununda bir değişiklik için “*birkaç tecrübe devresi*” geçmesi gerektiği belirtilirken; daha iki sene bile olmadan, 30 Mart 1948 tarihinde Hükümet Milletvekili Seçim Kanununda değişiklik isteyen bir kanun tasarısını Meclise sevk etmiştir. Hükümetin tasarısını daha

¹¹¹⁹ TBMM TD, aynı yer, s. 602.

¹¹²⁰ TBMM TD, aynı yer, s.602.

¹¹²¹ TBMM TD, aynı yer, s.602.

önce yapılan kanun teklifi ile benzerlikler taşıdığını işaret ederek, teklifin komisyonlarca ret gerekçelerinin esasında iktidarın çıkarlarıyla ilgili olduğunu düşünmektedir. Menderes'e göre, yeni seçim kanunundaki en önemli eksiklik adli teminattı.

Hükümetin getirdiği tasarı, 8 Temmuz 1948 günü, TBMM'de kabul edilerek kanunlaşmıştır.

IX- Şemsettin Günaltay Hükümetinin Kurulması

14 Ocak 1949'da Hasan Saka istifa etmiştir. Saka'nın yerine kimin getirileceği, ilk önceleri, sorun olmuş gibi görünmektedir. Çünkü, Başbakanlığa Hilmi Uran, Necmeddin Sadak, Fuat Sirmen ve Nurullah Sümer getirilmek istenmiş; fakat hepsi de teklifleri geri çevirmişlerdir. Hilmi Uran, hükümeti kurmak için en uygun kişinin Şemsettin Günaltay olduğu gerekçesiyle başbakanlığı kabul etmemesi üzerine yeni hükümetin başına Şemsettin Günaltay getirilmiştir¹¹²².

Şemsettin Günaltay başbakanlığı kabul ettikten iki gün sonra, 16 Ocak 1949'da hükümeti kurmuştur. Günaltay Hükümeti şu bakanlardan kurulmuştur¹¹²³:

Devlet Bakanı ve Başbakan Yard.	Nihat Erim (Kocaeli)
Devlet Bakanı	Nurullah Esat Sümer (Antalya)
Adalet Bakanı	Fuat Sirmen (Rize)
Millî Savunma Bakanı	Hüsnü Çakır (Samsun)
İçişleri Bakanı	Emin Erişirgil (Zonguldak)
Dışişleri Bakanı	Necmeddin Sadak (Sivas)
Maliye Bakanı	İ.Rüştü Aksal (Kocaeli)
Millî Eğitim Bakanı	Tahsin Banguoğlu (Bingöl)
Bayındırlık Bakanı	Şevket Adalan (İzmir)
Ekonomi ve Ticaret Bakanı	C.Sait Barlas (Gaziantep)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı	Kemâlî Beyazıt (Maraş)

¹¹²² Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.192.

¹¹²³ Kâzım Öztürk, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları*, s.335. ; *Türker Sanal, Türkiye'nin Hükümetleri*, s.129; *Ulus*, 17 Ocak 1949, *Cumhuriyet*, 17 Ocak 1949; *Vatan*, 17 Ocak 1949. Bu kabinede, ikinci bir 'Devlet Bakanlığı'nın kurulduğunu; Ekonomi ve Ticaret Bakanlıklarının bir bakanlıkta birleştiğini görmekteyiz. Ayrıca, 7 Haziran 1949 tarihinde, 'İşletmeler Bakanlığı' adı altında yeni bir bakanlığın kurulması dikkat çekmektedir. Bu hükümette de, sonradan bakan değişiklikleri yaşanacaktır. 7 Haziran'da Devlet Bakanlığından istifa eden N. Esat Sümer'in yerine C.Sait Barlas atanmış; Barlas'ın boşalttığı Ekonomi ve Ticaret Bakanlığına ise aynı tarihte Diyarbakır Milletvekili Vedat Dicleli getirilmiştir.

Gümrük ve Tekel Bakanı

F. Şerafettin Bürge (Kocaeli)

Tarım Bakanı

Cavit Oral (Seyhan)

Ulaştırma Bakanı

Kemal Satır (Seyhan)

Çalışma Bakanı

Reşat Şemsettin Sirer (Sivas)

Günaltay, 24 Ocak günü hükümet programını okumuştur. Aynı gün, Demokrat Parti adına Adnan Menderes yeni hükümet programı hakkında görüşlerini açıklamıştır¹¹²⁴.

Menderes, daha önceki CHP iktidarlarında olduğu gibi, Günaltay hükümetinin de hatalı işlerin nedenlerini, kendi politikalarında değil; yeni dünya düzenin getirdiği şartların zorluklarında aranmasını eleştirmiş, özellikle İkinci Dünya Savaşının etkilerine bağlanmasına karşı çıkmıştır. Çünkü, Günaltay Hükümetinin programında *“Milletlerin beklediği huzur ve sükûna kavuşmaktan henüz uzak bulunan dünya ahvalinin, her yerde olduğu gibi ülkemizdeki ağır tesirleri de devam etmektedir. Bu hal ve şartlar millî ekonomiyi ağır baskı altında tutmaktadır”* denilmektedir.

Menderes, II.Dünya savaşının ülke üzerinde olumsuz etkilerinin kabul edilebileceğini; fakat, bunun yanı sıra özellikle savaş sonrasının, savaşa fiilen katılmamış ve dolayısıyla savaşın doğrudan etkilerini hissetmemiş ülke olarak Türkiye’ye bir çok fırsatlar verdiğinin de reddedilemeyeceğini dile getirmiştir. Menderes, bu konuda şöyle demektedir:

*“İkinci Dünya Savaşı ve onu izleyen yıllar, ülkede üretimi bir türlü düzenleyip artıramamak, sonra da dış ticareti ülke çıkarlarına göre ayarlayamamak yüzünden kaybedilmiş fırsat ve imkanların acı hikayeleri ile doludur”*¹¹²⁵.

Menderes’e göre, asıl sorumluluğu, savaşın etkilerinde değil, Refik Saydam’dan beri, yani 1939’dan beri değişmeyen CHP hükümetlerin icraatlarında aramak gerekirdi. Günaltay’a kadar gelen CHP hükümetlerinin aynı partiden olmalarına karşın, bazen birbirine zıt politikalar uygulamaları da, bunun bir deliliydi.

Menderes, birbirini izleyen CHP’li hükümetlerin izlediği bir zıt politikayı şöyle örneklemiştir¹¹²⁶:

¹¹²⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem. 8, Birleşim. 36, Oturum. 1, Cilt:15, s.165-169 (24.01.1949).

¹¹²⁵ TBMM TD, D.8, B.36, O.1, c.15, s.166.

¹¹²⁶ TBMM TD, aynı yer, s.167.

“Hatırlardadır, savaşın ilk yıllarında (Saydam Hükümeti döneminde) bütün fiyatlar yükselirken buğday üreticisini ve üretimi koruyacak tedricî artırımlar yapılacak yerde sözde ‘fiyat stopajı politikası’ diyerek buğday fiyatları 10 kuruş civarında zorla tutulmak için buğday üreticisi çok ağır baskılar altına alınmıştı. Saraçoğlu Hükümeti işbaşına gelir gelmez bu sefer buğday fiyatlarını hiçbir tedbir almadan büsbütün serbest bırakmış ve fiyatlar bir iki ay içinde 10-15 kuruştan 150 kuruşa kadar yükselmişti”

Menderes, bütün bunlara rağmen, yeni Günaltay Hükümetinin demokrasinin gelişmesi konusunda ümit verdiğini belirtmiştir.

Menderes’e göre, hükümet programında açık olmayan, bazı itirazî kayıtlar yer almaktaydı ve aslında bunlar gereksizdi. Örneğin, *“her türlü vicdan ve düşünce hürriyetinin masuniyeti esastır”* denildikten sonra, arkasından, *“fakat, kanaatler, düşünceler kamunlarımızın yasak ettiği tahrik ve propaganda mahiyetini aldığı zaman en ağır suç sayılacaktır”* denilmekteydi. Kanunların yasak ettiği hususların suç sayılması gayet tabîi olduğuna göre böyle bir kaydın eklenmesine gerek yoktu¹¹²⁷. Üstelik, bu durum, hükümetin iç politika konularında hâlâ çekingen ve tereddütlü olduğunu göstermekteydi. Menderes, şöyle devam etmektedir:

“Hâlbuki bugünün (1949) zaruretleri ve şartların olgunluğu artık sarîh ve katî adımlarla yürümeyi zorunlu kılmaktadır. Şayet bu ihtiyat ve ihtiraz hâlâ tek parti zihniyetine bağlı kalmakta ısrar edenleri tatmin amacına yönelik ise bunun faydasız ve hatta zararlı bir gayret olduğundan şüphe edilmemelidir. Böyle bir gayretin sonucu geri fikirlerden arta kalan bir avuç mümessiline taviz vereceğim derken bütün bir ülkeyi şüphe ve tereddüde sevk etmek olur”.

Menderes, bu sözleriyle, CHP içindeki aşırılıkların hâlâ partide ve hükümette etkisini devam ettirdiğine işaret etmektedir.

Menderes, konuşmasında, ayrıca, dış politika ve milli savunma konularında hükümetle hemen aynı görüşte olduklarını ifade etmiştir¹¹²⁸.

Hükümet programında, Amerikan yardımının kalkınma ve üretimi çoğaltma işlerinde başlıca destek sayılacağı ifade edilmişti. Menderes, bu ifadeyi teessürle karşılamak gerektiğini düşünmektedir. Çünkü, dış yardımlar ne kadar önemli olursa olsun, bir ülkenin asıl kendi öz kaynaklarına dayanması gerekirdi.

¹¹²⁷ TBMM TD, aynı yer, s.167.

¹¹²⁸ TBMM TD, aynı yer, s.168.

Menderes, konuşmasını, *“Halk Partisi hükümetleri öylesine birbirinin içinden ve girift halde gelip geçmişlerdir ki, bunları birbirinden ayırt etmek pek kolay olamamaktadır. Bu itibarla dar parti zihniyetinden kurtulduğu hakkında katî ve fiilî deliller ortaya koyunca kadar, halkımızın Günaltay kabinesi programı ve vaadleri ne olursa olsun, Halk Partisi iktidarının teşkil ettiği zincirin bir halkası olarak görmekte devam etmesi tabiidir. Birbirini takip eden Hükümetleri ve ayrı ayrı programları ile hâlâ devam edegelen bu iktidarın birbirinin devamı ağır hataları yüzünden uzun zamandan beri halkımızın itimadını kaybetmiş olması ise şüphe götürmez bir gerçektir”* sözleriyle bitirmiştir¹¹²⁹.

Menderes’in sözlerinde, eleştirilerine rağmen, Günaltay Kabinesinden umutlu olduğu açıkça sezilmektedir¹¹³⁰.

Menderes, konuşmasında malî ve ekonomik konular üzerinde durmamıştır. Çünkü, bir ay içerisinde 1949 yılının bütçe görüşmeleri yapılacaktı ve Menderes de bu konuda söyleyeceklerini o zamana bırakmıştır¹¹³¹.

Günaltay hükümeti, yapılan oylamada güven oyu almıştır¹¹³².

X- 1949 Yılı Bütçe Görüşmeleri

Adnan Menderes hem 21 Şubat’ta, hem de 27 Şubat’ta yaptığı konuşmalarla 1949 yılı Bütçe Kanunu tasarısı ile ilgili partisinin görüşlerini açıklamıştır¹¹³³.

Menderes, konuşmasına, öncelikle, bütçelerin, nihayet tahminlere dayandığını, bu yüzden tahmin ile uygulama sonunda varılan sonuçlar arasında *“az çok”* fark olabileceğini, bu farkın ise belirli bir oranı geçmemesi gerektiğini belirtmiştir. Menderes’e göre, bu farkın makûl olmaması, bütçenin düzenlenmesinde, teknik anlamda samimi hareket edilmediğini veya esaslı incelemeler yapılmadığını gösterirdi.

¹¹²⁹ TBMM TD, aynı yer, s.169.

¹¹³⁰ Ağaoğlu’nun aktardığına göre, Menderes, Hasan Saka’nın Başbakanlıktan ayrılıp, yeni hükümetin Şemsettin, Günaltay’ın kuracağı açıklandığında, *“heyecanla”* yeni bir devrin başladığından, DP’nin Genel Yönetim Kurulu üyelerinin hepsinin *“sevinmesi”* gerektiğinden söz etmiştir. Bkz. Samet Ağaoğlu, *Siyasî Günlük, Demokrat Partinin Kuruluşu*, s.305.

¹¹³¹ Menderes, şöyle demektedir: *“DP’nin ekonomik ve mali politikalar konularında görüşlerini bütçe görüşmeleri sırasında bir kere daha izah etmek fırsatını bulacağımız için bu bahisler üzerinde şimdilik fazla durmayı lüzumsuz buluyoruz”*. Bkz. TBMM TD, aynı yer.

¹¹³² TBMM TD, aynı yer, s.203. Oylama sonucu; Üye sayısı: 469; Oy verenler: 391; Kabul edenler: 349; Reddedenler: 42; Oya katılmayanlar: 68; Çekinler: -; Açık Milletvekilleri: 6.

¹¹³³ Menderes’in konuşması için, bkz. TBMM Tutanak Dergisi, Dönem.8, Birleşim. 48, Oturum. 1, Cilt. 16/1, s.296-306. (21.02.1949) ve TBMM TD, D.8, s. (27.02.1949). Ayrıca, bkz. T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, Dosya. A6, Yer nu.12.73.1.148.

Nitekim, Menderes, bütçe tahminlerinde bariz yanlışlıkların olduğunu son iki yılın bütçelerini gözden geçirerek ortaya koymaya çalışmıştır. Menderes'in verdiği rakamlara göre, 1947 ve 1948 yılı bütçelerinde ki durumu aşağıdaki tabloda şöyle gösterebiliriz:

Yıllar	Tahmin olunan gider miktarı (milyar TL)	Yıl sonunda gerçekleşen gider miktarı (milyar TL)	Fark (milyon TL)	Ek ödenek ve aktarma bütçe miktarı (milyon TL)	Farkın Bütçe harcamaları toplamına oranı (%)
1947	1 136	1 350	170	57	16
1948	1 243	1 369	126	56	14

Menderes, ayrıca, özlük haklar gibi bütçede rakamları sabit olan kısımların harcama toplamından düşüldükten sonra, farkların geriye kalan kısma oranlanmasının daha doğru olacağını da belirtmiş ve bu takdirde, bütçe tahminindeki hata oranının yüzde 30-40 kadar yükseleceğini söylemiştir¹¹³⁴.

Menderes, bütçenin tahmini ve gerçek sonucu arasındaki farkın nedenini, tahminlerdeki isabetsizliğe bağlamaktadır. Menderes, kendisinin ve DP'nin bütçe hesaplarında böyle farkların çıkabileceğini hem 1947, hem de 1948 yılı Bütçe görüşmelerinde söylediğini ve bu konuda haklı çıktığını ifade etmiştir. Menderes'e göre, bu işin önceden bilinemeyecek bir tarafı yoktu¹¹³⁵.

Menderes, son iki yılın karşılaştırmasını yaptıktan sonra, 1949 yılının eleştirisine geçmiştir. Fakat, önce, 1949 yılı Bütçe Kanunu tasarısının olumlu yanlarından söz etmiştir. Menderes'e göre, 1949 Bütçesindeki olumlu değişiklikleri şöyle belirlemek mümkündür¹¹³⁶:

1-Bütçenin düzenlenmesinde vuzuha doğru gidilmesi. Menderes'e göre, önceki yıllarda, Millî Savunma harcamaları ile bütçenin gelirler kısmı “*normal*” ve “*olağanüstü*” olarak ikiye ayrılmakta ve bu, bütçe tetkikini güçleştirmekteydi. Bu usûl, 1949 bütçesinde kaldırılmıştır. Ayrıca, bütçede bölüm ve maddelerin çoğaltılması bütçeyi daha da açık hale getirmekteydi.

¹¹³⁴ TBMM TD, D.8, B.48, O.1, c.16/1, s.258.

¹¹³⁵ TBMM TD, aynı yer, s.299.

¹¹³⁶ TBMM TD, aynı yer, s.299.

2- Önceki Hükümetin getirmeyi düşündüğü yeni vergilerin geri alınması ve bütçe açığının bazı tertiplerle kapatılması.

3- “Az dahi” olsa bir miktar tasarruf temin edilmesi.

Hemen belirtmek gerekir ki, Menderes bu değişiklikleri kabul etmekte; fakat üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmamaktadır.

Devlet Borçları

Menderes’e göre, 1947’den beri devlet borçları önemli bir artış kaydetmişti. Menderes’in verdiği rakamlara göre, 1947’deki borç miktarı 1 677 milyar lira iken; bu borç 1949 yılının başında 2 037 milyar liraya çıkmıştır. Bir başka deyişle, 13 ayda 360 milyon lira bir artışla karşılaşmıştır. Bundan başka, Kamu İktisadî Teşekküllerinin hazine güvencesi altındaki geçmiş yıllara ait 300 milyon lirayı geçen borçları da vardır. Dolayısıyla, Devlet borçları 2.5 milyar liraya doğru yaklaşmaktaydı. Menderes, bu konuda hükümetin tedbirsizliğinden şöyle yakınmaktadır:

“1939 tarihinde 557 milyon lira civarında bulunan Devlet borçlarının nasıl bir çığ gibi büyümüş ve büyümekte olduğunu endişe ile görmemeye imkan yoktur. Fakat, asıl endişe verici taraf, bütçelerdeki bu artışın ilerde de hızla devam edecek gibi görünmesidir. Çünkü, iktidar, meselenin ciddiyetini idrak edip önlemeye çalışacak yerde, diğer ülkelerden örnekler göstererek ve Devlet borçları toplamını millî gelirle karşılaştırarak aradaki oranın endişe verici olmadığını tekrar etmekle kamuoyunu oyalamakla meşguldür”¹¹³⁷.

Vergiler

Menderes, vergi gelirlerinin milli gelire oranla ağır olduğu iddiasındadır. Çünkü, Türkiye’de hayat standardı hâlâ çok düşüktü ve vergi dağılımı sosyal adalet kurallarına göre gerçekleşmemektedir. Üstelik, vatandaşların çiftçi mallarını koruma, asker ailelerine yardım, sıtma savaşı gibi başka yükümlülükleri de vardı. Bundan başka, Devlet demiryollarında, denizyollarında Devlet adına yapılan parasız veya indirimli nakliyat ve ayrıca, elektrik ve havagazı işletmelerinde Devlet ve belediyeler hesabına uygulanan indirimli tarifelerin farkları da maliyet hesaplarını yükseltmekte ve dolayısıyla yine bir çeşit vergi olarak vatandaşlara yansımaktaydı.¹¹³⁸

Menderes, hükümetin, özellikle borçları kapatmak için vergilerin artırılması yolunu doğru bulmamakta; bunun yerine, öncelikle, vergi dağılımındaki adaletsizliğinin

¹¹³⁷ TBMM TD, aynı yer, s.300.

¹¹³⁸ TBMM TD, aynı yer, s.300-301.

giderilmesini savunmaktadır. Menderes, vergi sistemindeki gerekli değişikliği “gelir ve kazançlarına oranla az vergi veren vatandaşları bulup bunların vermeleri gereken vergiyi kendilerinden almak ve bunu temin edecek bir sistem kurmak gerekir. Ancak, bu fazla geliri adaletsiz olan vergilerin kaldırılmasına ve zararlı oranların indirilmesine tahsis etmek lazımdır” sözleriyle açıklamaktadır.

Menderes, konuşmasının bir başka yerinde de, vergi ıslahatından ne anladığını şöyle açıklamıştır:

*“Vergi ıslahatı denilince hazineye daha fazla gelir temin etmekten çok vergi adaletini sağlamak ve üretim hayatımızı baskı altında bulunduran ağır yükümlülükleri ekonomik yapıyı ve vatandaş kurtarmak akla gelmelidir”*¹¹³⁹.

Menderes’e göre, vergileri zorlanarak devamlı artırılması bir yerden sonra aksine olarak üretimi darbeler, iş hacmini daraltır ve kaynakları kuruturdu.

Ziraat işleri ve Sanayi

Menderes’e göre, sanayiinin hammadde yetiştiricisi ve sanayi ürünlerinin tüketicisi çiftçi kütlesiydi. Diğer üretim alanlarının gelişebilmesi de, öncelikle tarım üretiminin artmasına ve çiftçilerin satın alma gücünün yükselmesine bağlıydı. Fakat, malî politikalar çiftçiyi ve köylüyü gözeten durumda değildi. Menderes, millî gelir ile köylü-çiftçi ilişkisindeki dengesizliği şöyle açıklamaktadır:

*“Nüfusumuzun yüzde 80’ini köylü ve çiftçi oluşturmaya karşılık, millî gelirimizin ancak yüzde 44’ü bu büyük kütleye isabet etmektedir. Millî gelirin yüzde 56’sı, geriye kalan yüzde 18’inin payı oluyor”*¹¹⁴⁰.

Menderes, konuşmasında, ziraattan fazla üretim elde edebilmek için yapılması gerekenlerden de söz etmiştir. Bunları, iş alanları itibarıyla şu şekilde saptayabiliriz:

- 1-Su işleri.
- 2-(Kara)Yol durumu.
- 3-Nakliye sistemi.
- 4-Traktör.

Menderes, tarımdaki alet ve teknikteki ilköllüğü ise “geniş Anadolu ovalarında hâlâ kağı ve karasaban hakimdir. Milyonlar ve milyonlarca çiftçi işletmelerimiz hâlâ

¹¹³⁹ TBMM TD, aynı yer, s.306.

¹¹⁴⁰ TBMM TD, aynı yer, s.302.

karasaban ve kağının mahkûmudur. 25-30 sene önce bu ülkeye giren traktör bugün (1949) hâlâ 300-500 adedinî aşamamıştır” sözleriyle eleştirmektedir¹¹⁴¹.

Menderes, ayrıca, ülke sanayisinin gelişebilmesinin öncelikle tarımın desteklenmesine bağlı olduğunu düşünmektedir. Fakat, merkezi bütçeden tarıma ayrılan pay yüzde 3 bile değildi¹¹⁴². Ayrıca, ülke sanayisinin önemli bir kısmı Devlet elindeydi. Bu durum, Devlete çok ağır bir yük getirmekte ve aslında, dolaylı olarak da, vatandaşa fazladan yükümlülükler getirmektedir¹¹⁴³.

Tasarruflar

Menderes, bütçe açığının yeni vergilerle değil, sıkı bir tasarruf ile kapatılabileceği fikrindedir. Üstelik, Menderes göre, tasarruf imkanları da sınırlı değildir. Daha geniş bir ekonomik görüşle ve daha derin bir inceleme ile daha ileri tasarruflar elde etmek mümkündü. Menderes, konuşmasının bu bölümünde, tasarruf yapılabilecek yerleri; yeni Meclis binası inşaatı, Cumhurbaşkanlığı harcamaları, Milletvekili ödenekleri, milli saraylar bütçesi, Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü bütçesi, resmî otomobilleri, makam ödenekleri, Halkevlerine yapılan yardım olarak belirtmiştir¹¹⁴⁴. Ayrıca, Çalışma, Ulaştırma, Gümrük ve Tekel Bakanlıkları ortadan kaldırılarak, bu bakanlıkların görevleri ve bu bakanlara bağlı Genel Müdürlükler ilgili diğer bakanlıklara bağlanabilirdi.

Menderes’e göre, bir başka ve önemli tasarruf tedbiri, memur sayısının azaltılmasıydı.

Memurlar

Menderes’e göre, maaşlı ve ücretli memurların sayısı 1929’dan 1949 yılına kadar üç katına çıkmıştır. 1929’da memur sayısı 54 579 iken; 1949’da memur sayısı 147 539 olmuştu. Bu kadar çok memur istihdamı, denetimsiz bir yönetimin hesapsız ve kaygusuz hareketinin bir sonucuydu. Fakat, en fazla mağduriyeti de, yine bizzat memurlar çekmekteydi. Her ne kadar, içlerinde azlık olan yüksek memurların durumu müreffeh sayılsa bile, aşağı derecelerdeki memurlar hayat pahalılığı ve geçim zorluğu karşısında büyük bir eziyet çekmekteydiler. Menderes, bu konuda, son iki senedir iş başındaki hükümetlerin en büyük tasarrufu sağlayacak kadroların azaltılmasına yönelik

¹¹⁴¹ TBMM TD, aynı yer, s.301.

¹¹⁴² TBMM TD, aynı yer, s.301.

¹¹⁴³ TBMM TD, aynı yer, s.301.

¹¹⁴⁴ TBMM TD, aynı yer, s.304.

çabalar sarf edeceğini açıkladıklarını; fakat, ihmalci davranarak hiçbirini gerçekleştirilemediklerini söylemiştir. Menderes, kadro şişkinliğinin indirilmesi için, kazanılmış haklara dokunmadan ve tadrîci bir sûrette, kendi değişiyile “*senelere yedirmek*” şartıyla bir çözüm yolunun bulunabileceğini dile getirmiştir¹¹⁴⁵.

Ülkenin ekonomik gücü

Menderes, kamu harcamalarının ülkenin ekonomik gücüne göre ağır olduğunu düşünmektedir. Menderes, bu konuda göze çarpan gözlemini şöyle açıklamaktadır:

“Millî gelirin, 3 450 milyar lirası nüfusumuzun 14 milyonu aşan büyük bir kütlesine isabet ediyor. Bu nüfus başına yılda ortalama 234 lira demektir ve vergilerden önceki gelirlerdir. Demek oluyor ki, millî gelirden nüfusumuzun 14 milyonu aşkın büyük bir çoğunluğa günde nüfus başına ortalama 70 kuruş dahi isabet etmemektedir”.

Menderes, aynı zamanda, nüfusun çoğunluğunu oluşturan köylü-çiftçi kesiminin ülkenin ekonomik gücüne etki edemediğinden; “*geniş Anadolu yaylalarında köylerde ve kasabalarda yaşayan nüfusumuzun en büyük kısmı topraktan ve hayvandan aldıkları ile geçinirler. Pazarla münasebetleri tasavvur edilemeyecek kadar az olur. Pazara çok az şey verirler; pazardan çok az şey alırlar. Bu itibarla, nüfusumuzun büyük bir kısmı ekonomik bünyemizde etkisi hemen yok denecek bir yaşama seviyesi içindedir. Bu geniş kütle içinde bulunanlar günde bir çanak buğdayından bir avucunu satabiliyorsa, pazara birkaç hayvan, yumurta biraz yağ götürebiliyorlarsa yalınayak ve çıplak kalmamak için en basit ve esasında kıfayetsiz gıdalarında kesiyorlar demektir*” şeklinde söz etmektedir¹¹⁴⁶.

Menderes, bütçe görüşmelerinin son günü olan 27 Şubat 1949’da yaptığı konuşmasını “*iç siyaset bakımından gözlemlemeye başladığımız anlayış zihniyetinin, ekonomik ve malî meselelerimizin ele alınışında da gerçekleşmesini görmekten ibarettir*” sözleriyle bitirmektedir. Menderes’in bu sözleri, o sırada iş başında olan Günaltay hükümetine duyulan ümidi de yansıtmaktadır.

Menderes’in yaptığı bu bütçe konuşmasında, bu kez, bütçenin usûlü konusunda neredeyse hiç eleştiri getirmediğini görmekteyiz. Menderes, içerik olarak, özellikle malî politikalar bakımından 1949 yılı bütçesini de eskilerinden farklı görmemektedir.

¹¹⁴⁵ TBMM TD, aynı yer, s.305.

¹¹⁴⁶ TBMM TD, aynı yer, s.305.

1949 Bütçe Kanun Tasarısı yapılan oylamada çoğunlukla kabul edilmiştir¹¹⁴⁷.

D- DEMOKRAT PARTİ’NİN İKİNCİ BÜYÜK KONGRESİNDEN İKTİDARA GELMESİNE KADAR MENDERES

I- Demokrat Parti’nin İkinci Büyük Kongresi

DP’nin İkinci Kongresinin toplanma tarihine gelindiğinde, parti yurt çapında geniş bir şekilde örgütlenmiş ve özellikle 12 Temmuz Bildirisinden sonra temel güvenliğini elde etmiştir. Ancak, bu arada, büyük sarsıntılar geçirmiş, Meclis grubunun yarısını kaybetmiş ve birinci kongrenin seçtiği Genel Yönetim Kurulunun üçte birinden fazlasını ihraç etmek durumunda kalmıştır. Genelde parti örgütlerinin, parti üst yönetimin hemen her tutumunu ve kararlarını benimsemekle beraber, kongrenin nasıl bir karar alacağı bilinmemekteydi. Özellikle, partiden ayrılanların Kongreyi etkileyebileceği düşünülmekteydi¹¹⁴⁸.

1-Kongrenin Açılması ve Çalışmaları

DP’nin İkinci Kongresi, 20 Haziran 1949 tarihinde, Ankara İnönü Bulvarında o sırada yeni yapılan Sergievi’nde¹¹⁴⁹ (şimdiki Opera Binasında) açılmıştır. Genel Başkan Bayar, Kongre Başkanı ve Başkan vekillikleri ile katipleri için seçim yapılacağını bildirmiştir. Kongre başkanlığına, ittifaka yakın bir çoğunlukla yine İzmir delegesi Ekrem Hayri Üstündağ seçilmiştir. Başkan yardımcılıklarına ise Balıkesir delegesi Sıtkı Yırcalı¹¹⁵⁰ ve Erzurum delegesi Memiş Yazıcı¹¹⁵¹ seçilmişlerdir.

¹¹⁴⁷ *TBMM Kanunlar Dergisi*, c.31, s.344-559 (Kanun No: 5350); *T.C. Resmi Gazete*, S. 7144 (1 Mart 1949).

¹¹⁴⁸ Kongre öncesinde Müstakil Demokratlar Grubu, Millet Partisine yakınlığı ile bilinen ve Ankara’da çıkan Kudret Gazetesinde her gün, kendi deyimleriyle “kurucularla” ilgili hazırladıkları broşürde yer alan bazı ifşaatı yayınlamışlardır.

¹¹⁴⁹ *Ulus Gazetesi*, bu konudaki haberini şöyle vermektedir: “Yeni Sergievi binamızın ilk ziyaretçileri DP’li Vatandaşlarımız oluyor. Bu vesile onlar, güzel, zarif bir sergi binası, binada açılış gününün havasına bakılırsa pek enteresan olacağı umulan bir kongre görmüş oluyorlar. Bu hadisenin sergi salonumuz için uğurlu olmasını temenni edelim”. Bkz. *Ulus*, 21 Haziran 1949.

¹¹⁵⁰ Sıtkı Yırcalı, Kongre başkanlığına seçilecek E.H.Üstündağ kadar oy almış; fakat, Yırcalı, Üstündağ lehine feragat etmiştir. Kongreyi bir gazeteci olarak izleyen Nadir Nadi, bu konudaki gözlemini gazetesinde şöyle aktarmaktadır: “Kongrenin birinci günü seçimler yapılıyordu. Başkanlık için gösterilen adaylar arasında ikisinin (Üstündağ ve Yırcalı) üstün geldiği anlaşıldı. Oylar, hemen hemen birbirine denk gibiydi. 1700 kişilik büyük bir kütle içinden havaya kalkan elleri sayıp neticeyi yanlışsız olarak meydana çıkarmak imkansızdı. Gizli oya başvurmadan başka çare kalmıyordu. Bu da, en az iki saat bir zaman kaybına yol açacaktı. İki rakipten biri(Yırcalı) ayağa kalktı ve adaylıktan feragat ettiğini yüksek sesle bildirdi. Başkanlık işi bir iki dakikada çözülmüştü. Daha yaşlı olan zat birinci başkanlığa, öteki de ikinci başkanlığa seçildiler. Hem ikisi de, kongrenin oy birliğini kazanarak...”. Bkz. “Feragat”, *Cumhuriyet*, 23 Haziran 1949.

Kongrede ilk olarak, Genel Başkan Celal Bayar tarafından, Genel Yönetim Kurulunun hazırladığı raporu okunmuştur¹¹⁵². Bayar, okuduğu bu raporunda, DP'nin I. Kongresinden sonra gelişen önemli olaylara değinerek, partinin siyasî görüşlerini ve hareketini anlatmıştır. Raporda, ayrıca, DP Genel Kurulunca “*bozguncu hareket*” olarak adlandırılan, ayrılıkların temel nedenleri belirtilmiştir¹¹⁵³.

Bayar'ın raporu okumak için kürsüye çıktığında, kendisi için yapılan büyük tezahürat ve raporun özellikle Müstakil Demokratlar ve Millet Partisiyle ilgili kısımları okunurken kongrenin takındığı tavır, DP delegelerinin parti içi ihtilafa taraftar olmadığını göstermiştir¹¹⁵⁴. Böylelikle, kongrenin daha ilk gününde, Menderes'in de içinde yer aldığı DP yöneticilerin kongreye etkisi hissedilmiştir.

Yine de, kongrede yöneticilere özellikle 12 Temmuz bildirisi ve Hükümetle ilişkilerle ilgili bazı eleştirilerin olduğu bilinmektedir. Bayar, yaptığı konuşmada, 12 Temmuz bildirisi ilan edildiğinde, parti olarak iki yoldan birini tercih etmek durumunda olduklarını belirtmiştir. Bayar'a göre, bu iki yoldan biri “*isyan ve ihtilal*”; diğeri ise “*sabır ve istikrar*”dı ve bu yollardan ikinci yolu tutmak ülke için daha faydalıydı¹¹⁵⁵.

Kongrenin ikinci ve üçüncü günü, delegelere, okunan Genel Yönetim Kurulu raporu hakkında söz verilmiştir. Bu konuda söz alan çok sayıda delege, raporun partinin kendini savunması biçiminde yazılmış olduğunu, Hürriyet Misakını baltalayanların iktidar partisi olmayıp, DP'den ayrılanlar ve Millet Partisi mensupları olduğunu söylemişlerdir. Delegeler, raporda ileri sürüldüğü gibi iktidar baskısının azalmadığını, ancak, tezahür şeklinin değiştiğini belirtmişlerdir. Ayrıca, raporda CHP Genel Başkanı ile Cumhurbaşkanlığının ayrı ayrı değerlendirildiğini, gerçekte Cumhurbaşkanının aynı zamanda CHP Genel Başkanı olduğunu ve bunun değişmesi gerektiği fikrini ileri sürmüşlerdir¹¹⁵⁶.

¹¹⁵¹ Kongrede, Ege'de delegelerin ağırlığı hissedildiğinden Erzurum'un delegesi Başkan vekilliğine seçildiğinde, kürsüden şöyle seslenmiştir: “*Sayın demokratlar, beni hiç tanımadığınız halde büyük şeref verdiniz. Bir zamanlar, DP Kızılırmak'ın öte yanına geçemez, demişlerdi, biz geçirdik*”. Bkz. *Ulus*, 21 Haziran 1949.

¹¹⁵² Konuşmanın tam metni için, Şevket Temuçin, *Demokrat Parti İkinci Büyük Kongresinde Alınan Tarihi Kararlar*, Ülkü Basımevi Yayınları, 1949, s. 9-24.

¹¹⁵³ *Vatan*, 21 Haziran 1949; *Zafer*, 21 Haziran 1949.

¹¹⁵⁴ Cihad Baban, “DP'nin İkinci Büyük Kongresi”, *Tasvir*, 21 Haziran 1949 ve Mümtaz Faik Fenik, “Muvazaayı asıl kimler yapıyor”, *Zafer*, 21 Haziran 1949.

¹¹⁵⁵ *Vatan*, 24 Haziran 1949; *Zafer*, 24 Haziran 1949; *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1949. Yorumlar için, bkz. Mümtaz Faik Fenik, “Bayar'ın Tarihi Hitabesi”, *Zafer*, 24 Haziran 1949, ve Nadir Nadi, “Netice”, *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1949.

¹¹⁵⁶ *Cumhuriyet*, 22 ve 23 Haziran 1949.

Kongrenin son günü, tüzük değişikliği konusunda tartışmalar yaşanmış ve sonunda Milletvekilleri adaylarının belirlenmesinde Genel Kurula yüzde 20 oranında bir kontenjan tanınmıştır; bir başka deyişle, adayların yüzde 80'ini mahalli örgütler belirleyecektir. Bir başka tüzük değişikliği ise, Parti başkanının Cumhurbaşkanı seçildiğinde partiden ayrılacak olması ile ilgili olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca, siyasi suçlardan mahkûm olmuş olanların partiye kayıt olmaları kabul edilmiştir. Daha sonra, hesap ve bütçe komisyonu raporu okunmuş ve ittifakla kabul olunmuştur.

Aynı gün, 15 üyeden kurulu Genel Yönetim Kurulu seçimleri yapılmıştır. Adnan Menderes, aldığı 792 oyla Bayar ve Koraltan'dan sonra, üçüncü sırada partinin Genel Yönetim Kuruluna seçilmiştir¹¹⁵⁷. Yeniden seçilen Genel Yönetim Kurulunda, Menderes gibi diğer kurucular yine partiye hakim olmuşlardır.

2- Millî Ant veya Millî Teminat Andı

Kongrede, partinin genel politikasını belirleyecek komisyon, ilk kongrede olduğu gibi, Ana Davalar Komisyonu'dur. Bu komisyona, Adnan Menderes başkanlık etmiştir.

Komisyon görüşmelerinde, neler konuşulduğunu bilemiyoruz. Fakat, komisyon başkanı Menderes, görüşmeler sırasında, partinin Genel Başkanı Bayar'la ile sık sık temas etmiş, onun fikirlerini almıştır¹¹⁵⁸.

Ana Davalar Komisyonu, yöneticilerin, *“antidemokratik kanunlar değiştirilmez, seçim kanunu emniyet verecek ve adli teminatı ihtiva edecek bir şekle konmaz; nihayet az veya çok farklarla önümüzdeki genel seçimlerde de 21 Temmuz metotlarının tatbikine kalkışılacak olursa vaziyet ne olacaktır?”* sorusunu incelemiştir.

Bu soruyu inceleyen Ana Davalar Komisyonu, raporunu kongrenin son günü – 25 Haziran'da- kongrenin onayına sunmuştur.

Ana Davalar Komisyonu'nun, hazırladığı raporunda, I.Büyük Kongrede belirlenen Hürriyet Misakı ruhuna sadık kalındığı belirtilerek, alınan kararların iki noktada toplandığı açıklanmaktadır. Bu kararlardan ilkinde göre, seçimler millet

¹¹⁵⁷ Diğer üyelerin isimleri ve aldıkları oylar şöyledir: C.Bayar (901), R.Koraltan (803), F.K.Karaosmanoğlu (753), F.Köprülü (743), R.ince (635), S.Ağaoğlu (621), S.Yırcalı (578), H.Köymen (499), İ.Ş.Özgen (473), Ü.Avunduk (451), N.Özsan (448), c.Ramazanoğlu (423), K.Gündeş (386), K.Özçoban (301). Bkz. *Cumhuriyet*, 25 Haziran 1949, *Vatan*, 25 Haziran 1949. Kongrede, ayrıca Haysiyet Divanı seçimleri yapılmıştır.

¹¹⁵⁸ Celal Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s.98.

iradesinin serbestçe tecellisini sağlamak zorunda olacak, dolayısıyla oylara tecavüz durumunda, vatandaşlar “*meşru müdafaa*” halinde kalacaklardı. Diğer karara göre ise, ilk kararda belirtilen meşru müdafaa sözünün “*ihtilâlâ teşvik*” biçiminde anlaşılmaması için, bu müdafaanın kanunî yollarla yerine getirileceği vurgulanacaktır. Rapor, “*aksi yolda harekete teşebbüs edenlerin ise, millî vicdanın ifadesi olan millet husumetine maruz kalmak gibi ağır ve tarihi bir sorumluluğa mahkum olacakları muhakkaktır*” cümlesiyle bitmektedir¹¹⁵⁹.

Ana Davalar Komisyonu, bu raporuyla, hükümeti uyarmakta, DP’nin milletin haklarını korumaya kararlı olduğunu göstermektedir. Ayrıca, dürüst bir seçime gidilmemesi halinde hükümetin millî husumetle karşılaşacağını ilan etmektedir.

Balıkesir delegesi ve kongrede ikinci başkan Sıtkı Yırcalı, bazı arkadaşlarıyla birlikte hazırladıkları bu raporu, Ana Davalar Komisyonuna vermiş ve hemen değişmeden Genel Kurula göndermiştir¹¹⁶⁰. Komisyonunda, raporun bazı yerlerinin değişmesi için Menderes, Karaosmanoğlu ve Koraltan’ın yumuşatıcı telkinleri olmuştur¹¹⁶¹. Özellikle, kanunlara karşı gelenlerin “*millî husumete*” maruz kalacakları anlamındaki cümlenin raporda yer almaması için başta Bayar olmak üzere Genel Yönetim Kurulu üyelerinin hemen hepsi çok uğraş vermişler, hatta husumet kelimesinin yanlış anlamalara yol açacağı göz önüne alınarak bunun “*infial*” kelimesiyle değiştirilmesini istemişlerdir¹¹⁶². Genel Yönetim Kurulu, hiç olmazsa raporun genel kurulda okunmamasına çalışmışlardır. Fakat, Yırcalı kongrenin o günkü toplantısına başkanlık ettiğinden hemen bir oldu bittiye getirerek raporun kongrede okunmasını sağlamıştır¹¹⁶³. Dolayısıyla, böyle bir raporun hazırlanmasında, Menderes’in, her ne kadar komisyonun başkanı kendisi olsa bile, çok fazla etkisinin olmadığı anlaşılmaktadır.

Bu rapor, İstanbul Delegesi Mükerrerem Sarol tarafından okunmuş ve delegelere gerekli açıklamalar yapılmıştır. Bu raporun görüşülmesi sırasında, söz alan delegeler, özellikle genel seçimlerin 1950 yılından önce yapılması, seçim sandıkları başında DP’li

¹¹⁵⁹ *Vatan*, 26 Haziran 1949. *Demokrat İzmir*, 26 Haziran 1949 ve “DP Belgeleri”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, S. 53 (Mayıs 1988), s.268.

¹¹⁶⁰ Cihad Baban, “Gaye Uğrunda Birleşen Vicdanlar Konuşuyor”, *Tasvir*, 22 Haziran 1949. Baban’a göre, Yırcalı’nın yanında İzmir delegesi Unursal ve İstanbul delegesi Ali Çekiç de vardı. Bkz. *Ayin Tarihi Dergisi*, S.187 (Haziran 1949).

¹¹⁶¹ Samet Ağaoğlu, *Siyasî Günlük, Demokrat Partinin Kuruluşu*, s.330.

¹¹⁶² Mümtaz Faik Fenik, “Bugünkü Siyasî Havayı Ağırлаştıranlar”, *Zafer*, 28 Haziran 1949.

¹¹⁶³ Samet Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.331.

gözlemcilerin çok hassas davranmaları gerektiği konuları üzerinde durmuşlardır. Ana Davalar Komisyonu raporu, kongrede oybirliği ile kabul edilmiştir.

3- İktidarın Kongreye Tepkisi

a) Hükümetin Bildirisi ve Bayar'ın Cevabı

Hükümet kanadı için, Kongre kararları beklenmedik olmuştur. Yönetimdekilere göre, daha kongre öncesinde iktidar ve muhalefet arasındaki ilişkileri yumuşatma çabaları vardı. Öyle ki, hükümet DP'nin kongresinin gerçekleşmesi için bazı iyi niyetli girişimlerde bulunmuştu¹¹⁶⁴.

Kongrenin toplanmasından sonra ise, delegelerin heyecanlı konuşmaları iktidarda bir hayal kırıklığına yol açmıştır¹¹⁶⁵. Fakat, iktidar için asıl umulmadık gelişme, kongrenin sonunda Ana Davalar Komisyonunun başına millî kelimesi getirdiği Millî Ant kararlarının alınması olmuştur. CHP'liler bu kararlar için "*Millî Husumet*" adını vermiş ve böyle anmaya başlamışlardır¹¹⁶⁶.

Hükümetin, Ana Davalar Komisyon raporuna tepkisi, DP kongresinden iki gün sonra, 27 Haziran'da, Başbakanlıkça yayımlanan bir bildiri ile kamuoyuna duyurulmuştur.

Bu bildiride, söz konusu raporun Hükümetçe incelendiği belirtildikten sonra, bu raporla ortaya çıkan zihniyetin hukuk ve nizam devleti anlayışı ile bağdaşamayacağı açıklanmıştır.

Hükümet bildirisinde, kongre kararının muğlak bir uslûpla yazıldığı vurgulandıktan sonra, bu kararlarla, seçim hakkının ihlal edildiğini gören her vatandaşın kendi takdirine göre iş göreceğini veya onları kendi takdirlerine göre iş görmeye zorlayabileceği belirtilmiştir. Bildiride, "(DP Kongresinin) kararı, görevli devlet

¹¹⁶⁴ Hilmi Uran, *Hâtıralarım*, s.507-508. Uran, aynı yerde, DP'nin kongresi için yapılan iyi niyetli girişim olarak "*henüz inşaatı bitmemiş olan yeni sergi binasını kongre toplantılarına tahsis etmesinden, delegeler için okul sıralarını getirterek onları oraya taşımasından, delegelerin Maliye Meslek Okulunda yatmalarına izin vermesinden...*" söz etmektedir.

¹¹⁶⁵ Yorumlar için, bkz. Yavuz Abadan, "İç Emniyetin Temeli", *Ulus*, 25 Haziran 1949 ve Peyami Safa, "*Muhalefet ve Edebî Ölçüsü*", *Ulus*, 26 Haziran 1949.

¹¹⁶⁶ Özellikle *Ulus* Yazarı Yavuz Abadan'ın "Millî Husumet" başlıklı yazısından sonra; DP'nin kongre kararlarının CHP'liler için adı bu olmuştur. Bkz. Yavuz Abadan, "Millî Husumet", *Ulus*, 30 Haziran 1949. Hatta, "Linç beyannamesi" ismi de verilmiştir. Bkz. "DP Yorumcularına Cevap", *Ulus*, 28 Haziran 1949.

memurlarını millî husumete maruz kalmakla tehdit etmekte ve oy sahibi vatandaşları korku ve baskı altına almayı hedeflemektedir” denilmektedir¹¹⁶⁷.

Hükümet bu bildirisiyle, açıkça, DP’nin kongre kararlarını çirkin gördüğünü ve anlamsız olduğunu belirtmektedir.

Hükümetin bu bildirisine DP tarafından cevap hiç gecikmemiş ve bizzat parti lideri Bayar 28 Haziran’da konuya ilişkin bir demeç vermiştir. Bayar, demecinde, DP’nin bütün çabasının ülkede demokratik bir yönetim kurmak olduğunu ve her zaman düzenden yana olduklarını ifade etmiştir. Bayar’a göre, ülkede hâlâ bir endişe hüküm sürüyorsa, bu, DP’nin izlediği politikadan değil, yalnız ve yalnız iktidara eski zihniyetin hakim olmasından ve 21 Temmuz usûllerinin yinelenebileceği ihtimalinden kaynaklanmaktaydı¹¹⁶⁸.

b) Erim’in Aydın Konuşması ve Menderes’in tepkisi

Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Nihat Erim, görevlilerle temaslarda bulunarak ihtiyaçları yerinde incelemek üzere, Batı Anadolu illerine 7 Temmuz’da başlayan uzun süreli bir geziye çıkmıştır¹¹⁶⁹.

Erim, 12 Temmuz’da Aydın’a uğradığında, Halkevi’nde bir konuşma yapmıştır. Erim’in Aydın konuşması, daha çok DP’nin yakın zamanda yapmış olduğu II.Büyük Kongresi ve aldığı kararlarıyla ilgili olmuştur.

Erim, konuşmasında, DP’nin kongresinde iki “*sakat düşüncenin*” ortaya çıktığını belirtmiştir. Erim’e göre, bu iki düşünceden biri, Bayar’ın, kongrenin ilk günü okuduğu Genel Kurul raporundaki “*bir kamuna riayet edilmesi için, o kanunun anayasaya uygun olması gerektiği*” anlamındaki sözleriydi. Erim, bu sözlerin altında yatan zihniyeti anlamaya imkan olmadığını, kanunları hiç kimsenin kendi anlayışına göre sınıflayamayacağını, kanunların sadece uyulmak için konulduğunu söylemiştir. Aksi takdirde, sadece anarşi doğar ve Devlet mefhumu yıkılıp giderdi¹¹⁷⁰.

Erim’e göre, ikinci sakat düşünce, kongrenin sonunda kabul edilen Ana Davalar Komisyonu raporunda ortaya çıkmıştı. Öyle ki, bu kararlar, “*Demokratlar görevli*

¹¹⁶⁷ *Ulus*, 28 Haziran 1949 ve *Aydın Tarihi Dergisi*, No: 187 (Haziran 1949), s.58-59.

¹¹⁶⁸ *Demokrat İzmir*, 29 Haziran 1949.

¹¹⁶⁹ *Ulus*, 7 Temmuz 1949. Erim’in yanında Millî Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu da vardır. Erim’in gezeceği iller şunlardır: Eskişehir, Kütahya, Denizli, Muğla, Aydın, İzmir, Manisa, Balıkesir, Bursa, Bilecik, Kocaeli ve Bolu.

¹¹⁷⁰ *Ulus*, 13 Temmuz 1949.

memurların seçim kanununa riayet edip etmediğini takdir edecekler, o memurun hemen oracıkta cezasını da vereceklerdi". Hâlbuki, bu karar bağımsız mahkemeler yetkisini ve Devletin cezaları infaz kuvvetini gasp etmek demektir¹¹⁷¹.

Erim'in Aydın'da yaptığı bu konuşmasına, Adnan Menderes 16 Temmuz'da, İzmir'de yapacağı konuşmasında cevap vermiştir.

Menderes, yaptığı konuşmasında, Erim'in Aydın konuşmasını "*iktidarın oyun bozanlık hareketi*" olarak nitelendirmiştir. Menderes'e göre, Başbakan Yardımcısı, Aydın'dan önce, örneğin Manisa'ya geldiğinde hemen bir şey söylememiş; sadece "*bir iki kelime*", o da konuşmuş olmak için çok genel ve bilinen sözlerini sarf etmişti. Buna karşılık, 12 Temmuz Bildirisinin ikinci yıldönümünde Aydın'a uğradığında, orada diğer illerdeki konuşmalarından çok farklı olarak, asıl siyasî konuşmasını yapmıştı. O halde, Erim'in gezideki asıl amacı halkla temas kurmak değil, Aydın'daki siyasî konuşmasını yapmaktır¹¹⁷².

Menderes'e göre, Erim'in gezisindeki bir başka amacı idarecilere ve devlet memurlarına telkinde bulunmaktır. Böylelikle, hükümet bürokrasiyi etkisi altına alacaktı. Menderes, bu konuda şöyle demektedir¹¹⁷³:

"Nihat Erim uğradığı her yerde bir avuç Halk Partisi mensuplarından ve emirle çağrılan devlet memurlarından başka hemen hemen bütün temaslarından kaçınıyor. Ve adeta halka karşı dili varmıyor. Fakat, partisi idarecileriyle yaptığı gizli toplantılarda valileri ve büyük devlet memurlarını da hazır bulundurarak telkin etmek istediği prensiplerde onları muhatap tutuyor ve bu sûretle Halk Partisi teşkilatı ile hükümet kadrosunun hareket birliğine temine çalışıyor".

Menderes, aynı konuşmasında, Erim'in partili(CHP'li) olmaktan önce, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olduğunu hatırlatarak, Erim'i şöyle eleştirmektedir:

"Nihat Erim Halk Partisinin adamı olabilir; fakat, onun önde gelen sıfatı Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olmasıdır. Kendisini her şeyden önce bu sıfatın sorumluluğu altında görmesi gerekir. Bu itibarla, hareketlerinin hesabını millete karşı vermek mevkiindedir. Hâlbuki, Başbakan Yardımcısı Halk Partisinin gizli toplantılarına ve valiler huzurunda ordunun ve millet hazinesinin, devlet kuvvetlerinin kendi emirlerinde olduğunu ve dolayısıyla lüzum hasıl olursa iktidarda kalmak için devlet

¹¹⁷¹ aynı yer.

¹¹⁷² Demokrat İzmir, 17 Temmuz 1949.

¹¹⁷³ aynı yer.

kuvvetlerini Halk Partisi emrinde kullanacaklarını, muhtelif yerlerde ifade buyurdular”¹¹⁷⁴.

Menderes’i, Erim’e böyle bir cevap vermeye iten diğer bir neden, Kongre kararlarına karşı ilan edilen Hükümet bildirisinin bizzat Erim tarafından yazıldığıının düşünülmesidir.

II- Yeni Seçim Kanunu

1- Hükümetin Hazırlığı

Şemsettin Günaltay Hükümeti daha kurulduğu sırada, yargı güvencesini sağlayacak seçim sisteminden söz etmiştir¹¹⁷⁵. Günaltay, aynı söylemi, 13 Mayıs 1949 tarihinde İstanbul Vali Konağında yaptığı bir basın toplantısında yinelemiştir. Günaltay, hükümet olarak, muhalefet partileriyle birlikte bir seçim kanunu hazırlamak istediklerini, hatta gerekirse inanmadığı halde “*adli teminatı*” bile sağlamaya kararlı olduklarını söylemiştir¹¹⁷⁶.

Hükümet, muhalefetin istediği, yargıçlara seçim kurullarında idari görev verilmek hususunu, bazı mahzurlarının olduğuna inanmasına rağmen, inceleme konusu olarak dikkate almıştır. Nitekim, bu konuyu incelemek üzere politikanın dışından (Yargıtay ve Danıştaydan, Ankara ve İstanbul Hukuk Fakültelerinden, üç büyük şehrin baro üyelerinden) oluşan bir “*İlim Heyetine*” vermek lüzumlu görülmüştür¹¹⁷⁷.

İlim Heyetinin çalışmalarını kolaylaştırmak için, Hükümet bazı hazırlıklar yaptırmıştır. Çeşitli ülkelerdeki seçim mevzuatı Türkçe’ye çevrilmiş, 1877’den beri Türkiye’de uygulanan seçim mevzuatları bir araya getirilmiş, İngiliz, Belçikalı ve Fransız üç uzmanın¹¹⁷⁸ seçim kanununun 1948’den sonraki şekli üzerindeki değerlendirmeleri de eklenerek hepsi “*Pembe Kitap*” denilen bir kitapta toplanmıştır¹¹⁷⁹.

¹¹⁷⁴ aynı yer.

¹¹⁷⁵ Hükümet, programında “1950 seçimlerinin hiçbir vatandaş yüreğinde şüpheyi yer bırakmayacak en teminatlı bir şekilde yapılması için ilmin ve tecrübenin telkin edeceği tedbirlerden faydalanmak suretiyle yeni bir kanun hazırlanacaktır” denilmektedir.

¹¹⁷⁶ *Ulus*, 14 Mayıs 1949, *Cumhuriyet*, 14 Mayıs 1949. Günaltay’ın konuşmasının bir değerlendirmesi için, Bkz. Abidin Daver, “Başbakanın Hasbihali”, *Cumhuriyet* 15 Mayıs 1949.

¹¹⁷⁷ Nadir Nadi, “İleri Bir Adım”, *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1949.

¹¹⁷⁸ Fransa Başbakanlarından avukat Paul Boncour, Belçikalı Hukukçu Vabden Buleke ve İngiliz Lord Natham.

¹¹⁷⁹ *Ulus*, 10 Mayıs 1949 ve Hüseyin Cahit Yalçın, “Seçim Kanunu Münasebetiyle...”, *Ulus*, 24 Mayıs 1949. Yalçın, bu yazısında, ayrıca, seçim kanununu değiştirme hazırlıklarına muhaliflerin yine karşı çıkacaklarını ileri sürerek, şöyle demektedir: “*Pembe Kitabın içini okumak tabii zahmetlidir. Fakat,*

Ayrıca, Başbakanlıkta, Adalet ve İçişleri Bakanlıkları yetkili memurlarından oluşan bir “*Teknik Heyet*”¹¹⁸⁰, 13 Mayıs 1949’da yaptığı ilk toplantısından sonra çalışmalarını sürdürerek İlim Heyetinin incelemelerine esas olacak şekilde bir ön tasarı hazırlamıştır¹¹⁸¹.

İlim Heyeti, ilk toplantısını 14 Eylül 1949 günü Başbakanın açış konuşmasından sonra yapmıştır. İlim Heyeti, yoğun bir çalışma döneminden sonra hazırladığı metni, 2 Aralık 1949 tarihinde Başbakanlığa sunmuştur.

İlim Heyetinin hazırladığı metinde vardığı en önemli esasları, i) seçim işlerinin, yargıçların “*nezareti ve murakabesi*” altında yapılması, ii) kurulacak “*Yüksek Seçim Mahkemesinin*”, Milletvekilleri seçimiyle ilgili her türlü itirazları incelemesi ve karara bağlayabilmesi, olarak belirleyebiliriz.

Bu arada, 6 Aralık 1949’da, CHP Meclis Grubu, seçimlerde adli teminat ilkesini kabul etmiştir¹¹⁸².

2-Muhalefetin Hazırlığı

Günaltay Hükümeti kurulduktan hemen sonra, DP’nin esas şikayetlerini dikkate alan, yeni seçim kanunu hazırlıklarına girişmişti. Fakat, Adnan Menderes, 20 Nisan 1949’da, Osmaniye’de yapacağı konuşmada, Günaltay hükümetinin seçim kanunun değiştirilmesinde, hâlâ yavaş davrandığından söz etmektedir¹¹⁸³. Menderes, iki gün sonra, Adana’da yapacağı bir başka konuşmasında ise, hükümetin bu konuda tereddütlü hareket ettiğini belirttikten sonra, böyle bir kararın nedeninin DP’nin ikinci Büyük kongresinin beklenilmesi olduğunu söylemiştir. Menderes, şöyle demektedir:

“(Yönetimdekiler) *tereddütlerinden kurtulmak için yakında*(Haziran 1949) *toplanacak olan büyük kongremizin sonuçlarını mı bekliyorlar? Şimdiden haber verelim ki, II. Büyük Kongremiz partimiz içinde tam bir itimat, sevgi ve birliğin hakim olduğunu*

adına itiraz etmek pek kolaydır. Şimdi bazıları, ‘Neden Pembe Kitap? Niçin başka bir isim konmamış?’ diye soruyor. Fikir ve siyaset hayatı bu kadar aşağılaşacak mıydı?” .

¹¹⁸⁰ Bu teknik heyetin üyeleri şu isimlerden kurulmuştur: Başbakanlık Müsteşarı İ.Hakkı Ülkümen, Adalet Bakanlığı Ceza İşleri Umum Müdürü Lütfü Akad, Ceza işlerinde yargıç Abdullah Gözübüyük, İçişleri Bakanlığında Tetkik Heyeti Reisi Hakkı Haydar, Tetkik Heyet üyesi Halim Alyot, Hukuk Müşaviri Ekrem Güvenç. Bkz. *Ulus*, 14 Mayıs 1949 (Başbakan Günaltay’ın konuşmasından).

¹¹⁸¹ Bu tasarinın ana hatları, 29 Haziran’da belirlenmiştir. Bkz.*Ulus*, 30 Haziran 1949.

¹¹⁸² Eğer bu grup, bu ilkenin aleyhinde oy verecek olursa Günaltay Grubunun istifa edeceğine dair bir tehdit savurduğu söylentisi çıkmıştır. Bkz. *Cumhuriyet*, 7 Aralık 1949.

¹¹⁸³ *Vatan*, 21 Nisan 1949.

*bütün açıklığı ile göstermek sûretiyle, şayet varsa bağlanan ümitleri hüsrana uğratacaktır”*¹¹⁸⁴.

Gerçekten de, hükümetin seçim kanunu işini DP’nin Büyük Kongresinden sonraya bırakarak, geciktirdiği söylenebilirdi. Çünkü, yeni tasarı, hükümetin, kongre öncesinde, DP yöneticilerinin eline bir “*zafer belgesi*” vermek anlamına gelecekti ¹¹⁸⁵. Üstelik, DP içinde bir yıl öncesinde başlamış ayrılıkların Kongrede daha artması beklenirken, Hükümetin yeni tasarısı DP’lileri bir araya getirebilecek bir durum ortaya çıkartabilirdi¹¹⁸⁶.

Nitekim, DP İkinci Kongresinin en fazla üzerinde durduğu konu, seçim meselesi olmuştur. Öyle ki, bir delege, “*reylere tecavüz edenlere ırz ve namusumuza tecavüz edenlere yapılan muamele yapılacaktır*” diyerek, DP’lilere göre seçim meselesinin “*namus meselesi*” olduğunu ileri sürmüştür. Bazı delegeler de, partinin seçime ilişkin görüşünü neden Hükümete ve kamuoyuna bildirilmediğini sormuşlardır¹¹⁸⁷.

Kongreden sonra, hükümet tarafından bir seçim kanunu tasarısı hazırlaması istenilen İlim Heyeti, muhalif partilerine 23 Eylül 1949 tarihinde, “*sizce seçim emniyeti sağlayan seçim sistemi nasıl olmalıdır?*” diye bir soru yöneltmiş ve parti olarak bu konuda kendilerinden rapor istenmiştir. Bu konuyla ilgili olarak, Demokrat Parti cevabını bir ihtisas kuruluna hazırlatırken; Millet Partisi de bir mektup göndererek “*ilim heyetinin oluşumunu iktidarın bir oyunu olarak*” gördüğü için kanunun hazırlanması sorumluluğuna katılmayacağını bildirmiştir.

DP’nin ihtisas kurulu, aslında partinin Genel Kuruluydu. DP Genel Kurulu, 7 Ekim 1949’da, seçim kanunu üzerinde çalışmalarına başlamış ve beş gün sonra da, 11 Ekim günü, hazırladığı seçim kanun tasarısını, DP Genel Başkanı Celal Bayar’ın imzasıyla bir rapor halinde İlim Heyetine sunmuştur. DP’nin raporunda, değişiklik tasarısının esasları arasında en belirgin olanlarının, i) idarenin seçimle kesinlikle ilgisinin olmaması, ii) seçim yönetiminin tarafsız organlara bırakılması ve oy gizliliği dışında, seçim işlemlerinin kesinlikle açık bir şekilde yapılması, iii) seçim tutanaklarına karşı gerçekleştirilecek itirazları Yüksek Seçim Kurulunun incelemesi ve son karar makamı

¹¹⁸⁴ *Vatan*, 23 Nisan 1949.

¹¹⁸⁵ Cem Eroğul, *a.g.e.*, s.74.

¹¹⁸⁶ Cem Eroğul, *a.g.e.*, s.74.

¹¹⁸⁷ *Ulus*, 22 Haziran 1949.

olarak karara bağlaması, iii) “*millî iradenin tecellisini bozanlar*” hakkında vatandaşlara ceza davası açabilmeleri hakkının verilmesi olduğu söylenebilir¹¹⁸⁸.

a) Demokrat Parti’nin Danışma Toplantısı

DP kuruluşunun dördüncü yılına denk gelen 7 Ocak 1950’de, Demokrat Parti, Ankara Gar Gazinosunun alt salonunda, yeni seçim kanunuyla ilgili olarak, bütün illerden gelen 153 delegenin katıldığı bir Danışma Toplantısı (İstişarî Kongre) yapmıştır ve bu toplantı, üç gün sürmüştür. Aslında, bu toplantı DP’nin iç tüzük gereğince¹¹⁸⁹, parti merkezinin mahallî örgütleriyle irtibatını sağlamaya yönelik yılda iki kez yaptığı olağan toplantıların birincisiydi; fakat, toplantının asıl amacı yeni seçim kanunuydu.

Toplantının açış konuşmasını yapan DP Genel Başkanı Celal Bayar, yeni seçim kanununun, seçim emniyeti bakımından önceki kanunlara göre ileri bir adım olduğunu belirterek parti olarak seçimlere gireceklerini açıklamıştır¹¹⁹⁰.

Toplantının ilk günü, “*Seçim hazırlığı meseleleri komisyonu*” oluşturulmuş ve bu komisyon, yakında yapılacak genel seçimlerde partinin takip edeceği politikayı ve seçim kanunu tasarısının eksik yanlarını görüşmeye başlamıştır.

Toplantının son günü olan 9 Ocak’ta, partinin Genel Yönetim Kurulu üyesi olarak Adnan Menderes, sözleri delegeler tarafından sık sık alkışlarla kesilen bir konuşma yapmıştır¹¹⁹¹.

Menderes, konuşmasında, Hükümetin, son zamanlarda DP’ye yönelik iftira ve suçlamalarda bulunduğunu ileri sürerek, hükümetin bu tutumundan şöyle yakınmaktadır:

“(Hükümetin) *gerçek amaçları nelerdir? İktidarın bu şekilde saldırıya geçmesi nedendir? Haksız olmalarının vicdanlara damla damla çökmüş olmasının bir sonucudur. Kendi sesiyle kendisine kuvvet aramasıdır. Korkak ve kabahatli bir adamın gece ıssız bir yerden geçerken türkü söylemesidir*”

Menderes, konuşmasının bir başka yerinde de, iktidarın amacının DP’yi bölmek olduğunu belirttikten sonra, “*CHP çürük mesnetlere dayanarak bir altın madeni*

¹¹⁸⁸ *Vatan*, 12 Ekim 1949. DP’nin raporu, 44 sayfa ve 151 maddelik bir tasarını kapsamaktadır. Bkz. H. Tanyeli-A.Topsakaloğlu, *İzahlı Demokrat Parti Kronolojisi*, s.152.

¹¹⁸⁹ *Demokrat Parti Tüzüğü*, Ankara 1947, s.7-9.

¹¹⁹⁰ *Cumhuriyet*, 8 Ocak 1950.

¹¹⁹¹ Menderes’in konuşması için, bkz. *Cumhuriyet*, 10 Ocak 1950 ve *Vatan*, 10 Ocak 1950.

keşfetmiş gibi bütün ümidini can kurtaran simidi telaki ettiği iftira ve suçlamalara bağlamıştır” demektedir.

Menderes, iktidarın, yakında yapılacak 1950 seçimlerini huzursuzluk ve kargaşalık yaratarak kazanmak niyetinde olduklarını iddia ederek, DP’nin seçimlerdeki tavrını; *“huzur ve sükûn havasını bulamazsak seçimlere girmeyeceğiz. Esasen bizsiz seçim yapılamaz. Her türlü tedbir ve iyi niyete rağmen yine milleti hiçe sayarlarsa, 1946’daki gibi hileye saparlarsa, kazandığımız milletvekilliği sayısı ne olursa olsun, Meclise girmeden istifa edeceğiz. Meclise girmeyeceğiz. Bizsiz Meclis ve hükümet olamaz”* şeklinde açıklamaktadır.

DP Genel Yönetim Kurulu, 10 Ocak 1950 günü, bir bildiri yayımlayarak danışma toplantısında alınan kararları açıklamıştır. Bu bildiride, yeni seçim kanunu tasarısı *“iktidarın demokrasi istikametinde güzel bir başlangıcı”* olarak değerlendirilmiştir. Bildiride, ayrıca, hükümet, seçimler konusunda bir kez daha uyarılmıştır¹¹⁹².

b) Menderes’in Erim’e Cevabı

DP’nin 7-9 Ocak 1950 tarihlerinde gerçekleşen Danışma Toplantısında varılan kararların iç politikada, özellikle CHP ve DP arasındaki gergin havayı yatıştıracağı ümit edilmiştir¹¹⁹³. Bu durumun, iktidar partisi çevrelerinde olumlu izlenimler bıraktığına ilişkin belirtiler olmuştur. Hatta, Millet Partisinin görüşmelerinde, DP’ye yönelik bilinen muvazaa suçlamasını yeniden ortaya atmak için bazı hazırlıklara geçildiğinden bile söz edilmiştir.

Tam bu sırada, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcı Nihat Erim, 15 Ocak 1950’de, Kayseri’de yaptığı konuşmada, DP’nin bildirisine beklenmedik bir şekilde sert bir tepki göstermiştir. Erim’e göre, bir parti görevden kaçarsa yeri boş kalmayacaktı ve

¹¹⁹² *Cumhuriyet*, 11 Ocak 1950. Bildiride, şöyle denilmektedir: *“İktidarın da yersiz ve insafsız tecavüzlerinden hiçbir menfaat elde edemeyeceğini anlaması ve bu demokratik rejimi memlekette temiz ve sağlam temeller üzerine kurmak hususunda dürüst ve samimi yola girmesi lazımdır”*.

¹¹⁹³ Örneğin, Nadir Nadi, tam bu sırada, gazetesindeki köşesinde, *“Demokratların son küçük kongresi (halk idarelerini kuvvetlendirmek) bakımından ümit verici bir teşebbüs oldu. Toplantı sonunda yayınlanan tebliğ memleket ölçüsünde ferahlık yaratıcı işaretler taşıyordu. Henüz tecrübesi az ve genç bir teşekkül sayılabileceği halde, DP’nin memlekette partiler arası normal münasebetler kurulması uğruna harcadığı gayretleri takdirle anarız. Bundan böyle karşı taraftan beklediğimiz, aynı yolda eşit adımlarla yürümektir. Muhalefeti hor görmek, onun için her yaptığını kötüye yormak iktidara yakışır bir hareket değildir”* diye yazmaktadır. Bkz. *“Flört”*, *Cumhuriyet*, 19 Ocak 1950.

hatta gerekirse, CHP kendi listesinde bağımsızlara yer vererek TBMM’de çeşitli görüşlerin temsil edilmesini sağlayabilecekti¹¹⁹⁴.

Erim’in Kayseri’deki bu söylemi, DP ve CHP arasındaki ilişkileri yeniden gerginleştirmiştir. 18 Ocak’ta, Adnan Menderes, Erim’in Kayseri konuşmasına Zafer Gazetesinde yazacağı “*Bir Nutuk Vesilesiyle*” başlıklı makalesiyle cevap vermiştir.

Menderes, bu yazısında, DP’nin bildirisine, genellikle iktidar çevrelerinde anlayışla karşılandığını; fakat, sadece Başbakan Yardımcısı Nihat Erim’in ağır bir eleştiride bulunduğunu belirtmektedir. Menderes, şöyle demektedir:

*“Kamuoyuna Kayseri’den hitap eden bir ses çıktı ki; yalnız o (Erim), bu iyi başlangıçtan sinirlenmiş görünüyor. Kayseri’de söylediklerine bakarak, bu zatın partiler ve vatandaşlar arasında karşılıklı saygı ve itimadın ve memlekette siyasî huzur ve emniyetin hakim olması ihtimallerinin belirmiş bulunmasından adeta ürkmüş ve endişeye kapılmış olduğuna hükmetmek zarurî oluyor”*¹¹⁹⁵.

Menderes’e göre, Erim, Kayseri konuşmasıyla, içinde yer aldığı ve CHP’nin aşırılığına tepki duyan “*Otuzbeşler Grubunun*” amacına ters gelen bir tutum sergilemekteydi:

“Şayet, bir aralık zannolunduğu gibi, 35’lik bir gruplaşma oldu idiyse ve şayet bu grubun Halk Partisi içindeki rolü, muhalefeti yok etmek maksadıyla girişilen baskı ve şiddet politikasını eleştirmek ve değiştirmek idiyse, o halde, vaktiyle bu grubun başında görünenler neden şimdi o zamanki hükümetçe düşünülen ağır hataları benimsemekte bu kadar isteklilik gösteriyorlar?

O zamanki hükümeti bir dereceye kadar mazur görmek mümkündür. Çünkü onlar, ömürlerini tek parti içinde yaşamışlar, siyasî hüviyetlerini tek parti sistemi içinde edinmişlerdir. Onları böyle bir siyasî mazi ve mektebin adamları olarak mütalaa etmek ve bir dereceye kadar mazur görmek mümkündür. Kaldı ki, hatta Bay Recep Peker dahi bu gün eski mevkiinde olsaydı, kanaatimizce, o zamanki hareket tarzını benimsemezdi. Çünkü, o günden bugüne kadar aradan seneler geçmiş, memleketimizde mühim gelişmeler, esaslı zihniyet değişiklikleri yer bulmuştur.

O halde, geçmişin sorumluluklarında hisseleri bulunmadığını iddia ederek ortaya çıkan bu 35’lerden bazılarına şimdi ne oluyor?

¹¹⁹⁴ *Ulus*, 16 Ocak 1950; *Cumhuriyet*, 16 Ocak 1950.

¹¹⁹⁵ “*Bir Nutuk Vesilesiyle*”, *Zafer*, 18 Ocak 1950.

Bütün dava, sorumluluklarına katılmadıkları ve fakat varlıklarından faydalanmaktan da geri kalmadıkları Halk Partisinin kuvvetleriyle ikbale erişmekten mi ibaretti?

Kayseri konuşması bize bir kere daha anlatıyor ki, ne 35'ler ortada kalmıştır, ne de davalar”¹¹⁹⁶.

Menderes, aynı yazısında, Erim'in Kayseri konuşmasının bir başka amacının DP'yi yıpratarak CHP'nin iktidarda kalmasını sağlama taktiği olabileceğini düşünmektedir. Menderes, bu konuda; *“anlaşılan (Erim) Halk Partisinin seçimlerde kazanmasının ancak Demokrat Partiyi mümkün olduğu kadar kötölemekle ve şiddetle tahriklerde bulunmak sûretiyle, Demokrat Partiyi hatalara sevk etmekle mümkün olacağını zannediyorlar. Yahut da, Halk Partisi içinde geçmişi devam ettirmek zihniyetinde olanların çoğunluğu oluşturduğuna inanarak, şimdi de bunların öncülüğünü yapmak sûretiyle, taraftar kazanmayı, çoğunluk elde etmeyi düşünmekte, bu yoldan daha yüksek mevkîlere gelmeyi ümit etmektedirler”* demektedir¹¹⁹⁷.

Menderes, yazısını, *“Fakat, acaba, giriştikleri bu şahsi ikbal mücadelesinin bedelini ve bahasını memlekete ödetmek yolunda olduklarının farkına varmıyorlar mı Veya herkesin bunun farkında olduğunu anlamıyorlar mı?”* şeklinde bitirmektedir.¹¹⁹⁸

Menderes, bu yazısıyla, CHP içinde ciddi bir ayrılığın olduğuna işaret etmekte ve ayrıca, ılımlı olarak bilinen Nihat Erim'in, parti içinde aşırılıklar tarafına geçtiğini ima etmektedir.

3- Milletvekilleri Seçim Kanunu Tasarısı ve Komisyon Raporu

Milletvekilleri Seçim Kanunu tasarısı, 16 Aralık 1949 tarih ve 71-1463 sayılı yazıyla Bakanlar Kurulu tarafından Meclis Başkanlığına sunulmuştur.

Tasarının gerekçesinde, geçmişte uygulanmış Milletvekili seçim kanunlarının geçirdiği değişiklikler anlatıldıktan sonra; *“Seçim mevzuatı, teorik bilgilere olduğu kadar –hatta belki bundan da fazla- uygulamasından alınan tecrübe dersleriyle tekamül ettirilir. Gerçek halk idaresi, modern devlette ‘Niyabî veya Temsilî Hükümet’ denilen şekil ile ortaya çıkmaktadır. Temsilcilerin seçilmesi için, seçmenler arasında eşitlik, çoğunluk veya nisbî temsil usûlleri, gizli oy, açık tasnif gibi kaideler, demokrasiyi*

¹¹⁹⁶ a.g.y.

¹¹⁹⁷ a.g.y.

¹¹⁹⁸ a.g.y.

benimsemiş her ülke için artık zamanımızın birer zarureti haline gelmiştir” denilmektedir¹¹⁹⁹.

Tasarıya göre, seçim usûlünün ilkeleri şu şekilde belirlenmiştir: Milletvekili seçimi tek dereceli, genel, eşit, gizli oyla yapılacaktır. Oy serbest ve şahsi; oyların sayılması ve tasnifi açık olacaktır. Seçim ve sandık kurulları tüm işlerin görülmesinde yargıç nezaret ve kontrolüne tabî olacaklardır. Seçim sonuçlarına ilişkin itirazları, Danıştay ve Yargıtayın kendi üyeleri arasından her dört yılda bir, gizli oyla seçtiği bir başkan ve altı üye ile kurulan “*Yüksek Seçim Mahkemesi*” inceleyecektir¹²⁰⁰.

Hükümet, İlim Heyetinin hazırladığı metni, bazı değişiklikler dışında hemen aynen kabul etmiştir. Bu değişiklikler, daha çok uygulanması bakımından mahzurlu veya uygulanması imkansız görülen hükümlerde yapılmıştır¹²⁰¹. Hükümet, ayrıca, yaptığı değişikliklerle, İlim Heyetinin kabul ettiği bazı ilkelerini tamamlayıcı hükümler getirmiştir¹²⁰².

Adnan Menderes, hükümetin tasarısı Meclise sunulduktan yaklaşık on gün sonra, 25 Aralık günü Kütahya’da DP’nin İl kongresinde yapacağı konuşmada, yeni tasarının o zamana kadar olanlardan ve görülenlerden ileri ve DP’nin hazırladığı esaslara “*çok yaklaşan bir adım*” olarak gördüğünü açıklamıştır¹²⁰³.

Hükümetin teklif ettiği kanun tasarısı, diğer iki tasarıdan (İlim Heyeti ve Teknik Heyet tasarıları) da yararlanmak yoluna gidilerek, bu kez, Geçici Komisyon tarafından 9 Ocak 1950’de incelenmeye başlamıştır. Bu görüşmelerde, DP’liler ilkelerde

¹¹⁹⁹ TBMM TD, D.8, c.24, (S.Sayısı: 161), s.2.

¹²⁰⁰ TBMM TD, aynı yer, s.9-29. Tasarının getirdiği diğer önemli bazı değişiklikler ise şunlardır: Her 40 000 kişi için 1 milletvekili seçilecekti(md.4) Seçilecek Milletvekili sayısının belirlenmesinde son genel nüfus sayımı esas tutulacaktı (md.5). 22 yaşını bitiren her vatandaş seçmen sayılacak (md.7); 30 yaşını bitiren her vatandaş da Milletvekili seçilebilecekti(md.24). i) Zabıta amiri ve memurları, ii) Subaylar, iii) Askerî memurlar, iiiii) Askerî öğrenciler, iiiiii) Silah altında bulunan erler oy kullanamayacaktı (md.9). Bir kimse, ancak bir seçim çevresinden aday gösterilebilecekti(md.27). Sözlü seçim propagandası için yapılacak kapalı yer toplantılarına ancak o seçim çevresi seçmenleri ve milletvekili adayları ve bunların vekaletnamesini taşıyan temsilcileri ile milletvekilleri katılabilecekti (md.34). En az beş seçim çevresinde aday göstermiş siyasî partiler, günde beş dakikayı aşmayacak şekilde radyolarda propaganda yapabilecekti (md.36).

¹²⁰¹ Örneğin, İlim Heyetinin teklif ettiği her köyün ve mahallenin bir seçim bölgesi olması durumu, daha önceki esaslara belirlenmiş bütün ülkedeki 20 000’ini geçen seçim bölgesini, 50 000 rakamının üzerine çıkaracak ve bu da, sandık emniyetinin korunmasında mahzurlar doğurabilecekti.

¹²⁰² Örneğin, seçim işlerini yargıcın denetimini bırakan ilkenin tam işleyebilmesi için, seçim kuruluna başkanlık edecek yargıcın hiçbir yerden aday gösterilmemesi kuralı getirilmiştir.

¹²⁰³ Cumhuriyet, 26 Aralık 1949 ve Vatan, 26 Aralık 1949.

hükümetle uzlaşırken; Millet Partisi, özellikle nisbî temsil usûlünün kabulünü istemişlerdir¹²⁰⁴.

Komisyon görüşmelerine, üyesi olmadığı halde bazı toplantılarına Adnan Menderes de katılmıştır¹²⁰⁵. Menderes, bu görüşmelerde, Hükümetin teklifini tutar bir şekilde beyanda bulunmuşsa da; komisyonun Yüksek Seçim kurulu ve görevleriyle ilgili olarak vardığı kararı kabul etmeyerek, Hükümetin teklifinde bu kurula verilmiş yetkilerin korunmasını istemiştir¹²⁰⁶. Bir başka deyişle, Menderes, seçimle ilgili kesin kararın TBMM’den alınarak, Yüksek Seçim kuruluna bırakan bir teklifte bulunmuştur. Fakat, Menderes’in bu teklifi kabul edilmemiştir.

Geçici Komisyon, raporunu, 2 Şubat 1950’de Meclis Başkanlığına vermiştir. Komisyon, Hükümet tasarısına iki önemli değişiklik getirmiştir. Bunlardan ilki, seçimin ana ilkeleri arasına “çoğunluk sistemine göre” ibaresini getirmesi; diğeri ise, Yüksek Seçim Mahkemesinin adını “Yüksek Seçim Kurulu” şeklinde değiştirmesidir. Ayrıca, Yüksek Seçim Kurulunu, bir ara mercî haline sokarak, sadece seçim sonuçlarına ait itirazları inceleyerek hazırlayacağı raporunu TBMM’ye bildirmekle görevlendirmiş ve bu konudaki nihaî kararı TBMM’ye vermiştir.

4- TBMM’deki Görüşmeler

Milletvekili Seçim Kanunu tasarısı, 7 Şubat 1950’de, Mecliste görüşülmeye başlanmıştır. Tasarı hakkında ilk sözü alan Geçici Komisyon sözcüsü Kayseri Milletvekili S.Azmi Feyzioğlu, hazırlanan tasarı ile “Hükümetin seçim işlerinde en ufak bir tesir yapmasına asla imkan bırakılmadığını” vurgulayarak, getirilen değişiklikleri kısaca anlatmıştır¹²⁰⁷.

DP adına, bu kez, tasarıyı Adnan Menderes değil; İstanbul Milletvekili Fuat Hulusi Demirelli eleştirmiştir. Çünkü, yeni seçim kanununun Mecliste görüşülmekte olduğu sıralarda 1950 yılının Bütçe kanunu da Meclise getirilmiş ve Menderes her zaman ki gibi, DP adına Bütçe konusunu üzerine almıştır.

¹²⁰⁴ *Cumhuriyet*, 10 Ocak 1950.

¹²⁰⁵ Dönemin TBMM İç Tüzüğüne göre, her milletvekili, üyesi olmadığı bir komisyonun belgelerini görüp okuyabilir ve oturum gizli değilse, görüşmelerine katılabilirdi; fakat, oy kullanamazdı. Ayrıca, Bir komisyon kendi üyesi olmayan milletvekillerine düşüncelerini öğrenmek için başvurabilirdi(md.41). Bkz. Reşit Ülker, *Bütün Tadilleriyle Birlikte, TBMM İç Tüzük*, s.12.

¹²⁰⁶ *TBMM TD*, D.8, B.40, O.1, c.24, s.164-165 (07.02.1950). (Başbakan Yardımcısı Nihat Erim’in sözlerinden).

¹²⁰⁷ *TBMM TD*, D.8, B.40, O.1, c.24, s.149.

CHP ile DP arasında bu konuda esasta bir ayrılık olmadığından, tasarıya asıl muhalefet Millet Partisi'nden gelmiştir.

DP'den koparak ayrılmış olan Millet Partisi ile Demokrat Partinin, seçim kanunun bazı maddeleriyle ilgili görüşlerinde neredeyse tamamen ayrı düşmeleri dikkat çekmektedir. Örneğin, seçim kurullarında yargıcın bulunmasını Millet Partisi politikanın yargıya müdahalesi olarak değerlendirirken; Demokrat Parti ise bunu adaleti temin eden bir unsur olarak görmektedir. Bu görüş ayrılıkları, aynı zamanda, Millet Partisinin Demokrat Partiden kopmasının nedenlerinin daha derinlerde olduğunu açıklamaktadır.

Millet Partisi'nin aksine, ana muhalefet partisi olan Demokrat Parti, ilke olarak yeni seçim kanun tasarını benimsemiştir. Fakat, yine de, DP'nin, tasarının bazı ayrıntılarında hükümetle anlaşamadıkları hususlar vardır. DP'liler, özellikle kapalı salon toplantılarına yalnız o seçim çevresi seçmenlerin katılabileceğini öngören maddesine karşıydılar¹²⁰⁸. DP'liler, ayrıca, açık toplantı yerlerinin belediye ve ihtiyar heyetlerince belirlenmesinin, muhalefetin aleyhine olacağını ileri sürmüşlerdir¹²⁰⁹. Fakat, bu konular, DP'lilerin istedikleri biçimde kabul edilmemiştir. Hatta, DP'liler, tasarının bu maddelerin görüşüldüğü gün, kendilerine göre makul tekliflerinin ret edildiğini düşünerek, meclis salonunu terk etmişlerdir¹²¹⁰.

DP'lilerin istedikleri diğer bir değişiklik, Yüksek Seçim Kuruluyla ilgilidir. DP'lilere göre, Yüksek Seçim Kuruluna daha fazla inceleme yetkisi verilmeliydi¹²¹¹;

¹²⁰⁸ DP'lilere göre, bu madde toplantı hürriyetine getirilen aşırı bir sınırlama idi. Örneğin, DP'nin İstanbul Milletvekili Fuat Hulusi Demirelli "(bu madde) bir toplantıda 22 yaşını doldurmamış var mı, yok mu? şeklindeki araştırmalara ve belki yüzlerce kimlik cüzdanı yoklamasına yol açar. Bu ise, bir çok nahoş ihtilaflara meydan verir" demektedir. Bkz. TBMM TD, aynı yer, s.159. Tam bu sırada, Nadir Nadi, gazetesindeki köşesinde DP'lileri haklı bularak şunları yazmaktadır: "Kapalı yerlerdeki toplantılara ait maddeyi, kabul edildiği metin üzerinde ele alırsak, demokratik prensiplerle bağdaştırmak güçtür. Bir dam altına girip, oradaki konuşmalara katılmak isteyen bir vatandaşın kafa kağıdı mı soracağız?" . Bkz. "Ha Gayret", *Cumhuriyet*, 11 Şubat 1950. Benzer bir düşüncüyü farklı bir açıdan değerlendiren Mümtaz Faik Fenik de, *Zafer Gazetesinde* şöyle yazmaktadır: "Her adayın muhakkak hatip olması lazım değildir. Bazıları yazı yazabilir, veyahut herhangi bir mesele hakkında da etütler yapabilir, fakat Allah ona halk huzurunda konuşmak hasleti vermemiştir. Veyahut aday o gün hastalanmıştır. O halde vaziyet ne olacaktır". Bkz. "İktidar hep kendi lehine yontuyor", *Zafer*, 9 Şubat 1950.

¹²⁰⁹ DP'li Fuat H. Demirelli, olabilecekleri şöyle ifade etmektedir: "(Belediye ve ihtiyar heyetlerinin) açık propaganda için mesela Ankara'da Etlik sirtlarını, İstanbul'da Ok Meydanını gösterebilirler. Hatta, bir şehir veya kasaba içinde yalnız bir meydan göstererek partilerin ve adayların çokluğuna göre bir kısmı için propaganda imkanını ortadan kaldırmaları ihtimali vardır. Hoparlörle propagandayı ise büsbütün yasak edebilirler". Bkz. TBMM TD, aynı yer, s.158.

¹²¹⁰ *Cumhuriyet*, 10 Şubat 1950.

¹²¹¹ Yüksek Seçim Kurulunun yetkileri konusunda, daha komisyonda iken Hükümetle DP arasında bir görüş ayrılığı çıkmıştır. Erim'in 7 Şubat'ta Mecliste yaptığı konuşmasında anlattıklarına göre, komisyondaki görüşmelerde bu maddeyle ilgili olarak bir tek "tahkik" kelimesi bile tartışma

hatta, seçimlere itirazlarla ilgili kesin karar TBMM'den alınarak, Yüksek Seçim Kuruluna verilmeliydi¹²¹². Fakat, DP'lilerin bu isteği de gerçekleşmemiştir.

Tasarının Mecliste görüşülmesi sırasında DP'lilerin tüm teklifleri reddedilmiş değildir; birkaç teklifi de kabul görmüştür. Örneğin, tasarının adaylıkla ilgili maddesinde yer alan, tek yerden adaylık kaydı kaldırılıp, DP'nin istediği biçimde, iki yerden adaylık imkanı getirilmiştir¹²¹³.

16 Şubat 1950'de, Milletvekili Seçim kanunu tasarısının maddeleri görüşüldükten sonra, iç tüzük gereği tasarının tümü hakkında, tasarıdan yana ve karşıya söz verilmiştir. Tasarıdan yana olarak Demokrat Partili Adnan Menderes; tasarının muhalifi olarak da Millet Partili Hasan Dinçer söz istemiştir. Meclis Başkanı, yine tüzük gereği ilk sözü, tasarıya destek veren Menderes'e vermiştir.

Adnan Menderes, konuşmasının başında, bir ülkede millî hakimiyet ilkesinin tam olarak uygulanabilmesinin, ancak seçimlerin serbest ve dürüst yapılmasına bağlı olduğunu belirttikten sonra, bunun için de seçim kanunun her türlü hile ve fesadı önleyecek ve vatandaş vicdanında tazyik ve tesirler yapılabilmesi imkanlarını ortadan kaldıracak hükümler içermesi gerektiğini söylemiştir¹²¹⁴.

Menderes, ayrıca, görüşülmekte olan böylesine bir seçim kanuna kavuşabilmek için, çok partili siyasî hayatın başladığı günden beri uğraş verildiğini, hatta siyasî mücadelelerin mihverini bu davanın oluşturduğunu belirtmiştir¹²¹⁵.

Menderes, seçim kanunun kabul edilmesinin tek başına yetmeyeceğini, aynı zamanda bu kanunun düzenlenmesinde galebe çalan anlayış ve zihniyetin seçimler sırasında da devam etmesi gerektiğini vurgulayarak, yakında yapılacak seçimlerin önemini şöyle dile getirmektedir¹²¹⁶:

konusu olmuştur. Erim, komisyondaki CHP'li üyelerin, tahkik kelimesinin içinde “*zabtın da, müsaderenin de*” olduğunu, bu yüzden tahkik kelimesinin yerine, “*gerekli bilgileri toplar*” denilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bu görüş komisyonda hakim olunca, tahkik kelimesinin tasarıya girmesinde ısrar eden DP'li üyeler de “*tahkik kelimesi (tasarıdan) çıkarsa biz yoğuz*” demişler ve o günden itibaren komisyon toplantılarına gelmemişlerdir. Bkz. *TBMM TD*, aynı yer, s.165.

¹²¹² Bu konuda DP'nin görüşlerini açıklayan İstanbul Milletvekili F.Hulûsi Demirelli'ye göre, seçim tutanaklarına karşı ileri sürülen itirazları bir yargı mercii olan Yüksek Seçim Kurulunun halletmesi, Meclisteki çoğunluk tarafından bu hususta politik veya hissi mülahazalarla hareket edildiği yolundaki şüpheleri ortadan kaldırırdı. Bkz. *TBMM TD*, aynı yer, s.159.

¹²¹³ *TBMM TD*, D.8, B.48, O.1, c.24/2, s.675.

¹²¹⁴ *TBMM TD*, D.8, B.48, O.2, c.24/2, s.706.

¹²¹⁵ aynı yer.

¹²¹⁶ aynı yer.

“Biz (Demokrat Parti), 1950 seçimleri gibi ülkenin siyasî hayatında bir dönüm noktası teşkil edecek önemde bulunan bir devrede, iktidarın bu nezaketi kavrayarak hareket edeceğini kuvvetle ümit ve temenni etmekteyiz. Şu anda kamunlaşan belge, bu ümit ve temennimizin başlıca dayanağını teşkil ediyor”.

Menderes, son olarak, Demokrat Parti’nin görüşülmekte olan tasarının kanunlaşması için olumlu oy kullanacaklarını; *“ülke hesabına mesut başlangıçlardan biri olması temennisiyle partimiz seçim kamununu kabul etmektedir”* şeklinde ifade etmektedir¹²¹⁷.

Menderes’in konuşmasından, parti olarak her ne kadar tasarıya olumlu oy verseler bile, seçim kanunun uygulanmasına ilişkin bazı endişeler taşıdığını anlamaktayız. Gerçi, böyle bir endişeyi sadece Menderes ve partisi DP’liler değil; tasarıya olumsuz oy vereceklerini açıklayacak olan diğer muhalif parti, Millet Partililer de taşımaktadırlar¹²¹⁸.

Menderes’in bu konuşması, muhalefetteyken yaptığı iktidara yönelik en yumuşak konuşmasıdır, denilebilir. Bu durumun, iktidar partisi milletvekilleriince biraz garip karşılanmış olabileceği tahmin edilse bile, CHP-DP arasında, en azından bu tasarının görüşülmesi sırasında beliren olumlu havanın bozulmasının istenmediği de anlaşılmaktadır. Nitekim, Menderes’in konuşmasından sonra, CHP’den bir tek milletvekili, o da Elazığ Milletvekili İ.Tali Öngören, oturduğu yerden, *“Adnan Menderes okuduğu nutukta arada ihtilaf kalmadığını söyledi. Acaba, bunun içinde millî husumet de dahil midir? İhtilaf kalmadı buyurdular”* deyince, Meclis başkanı, araya girerek, adeta konuyu hemen kapatmak istercesine, bu işin millî husumetle ilgisinin olmadığını söylemiştir¹²¹⁹. Nitekim, Hükümet adına konuşacak Başbakan Şemsettin Günaltay da, kendilerini destekledikleri için Demokrat Partili Milletvekillerine teşekkür etmiştir¹²²⁰.

¹²¹⁷ aynı yer.

¹²¹⁸ TBMM TD, aynı yer, s.709. Millet Partili Hasan Dinçer, konuşmasında şöyle demektedir: *“İyi bir seçim, sadece iyi bir kanunla olmaz. İyi bir kanundan önce gelen bir şart daha vardır. O da, seçimde görev alanların iyi niyet sahibi olması, namuskar hareket etmeleri şartıdır. Denilebilir ki, bu şart, kanunun aksaklıklarını tamamlayan, kapatan ve seçimin mükemmeliyetini temin eden şarttır ve başta gelir”*.

¹²¹⁹ TBMM TD, aynı yer, s.709.

¹²²⁰ TBMM TD, aynı yer, s.711. Günaltay, şöyle demektedir: *“(Halk idaresi için) ilk temelin atılışında karşı partilerden Demokrat Partinin bizimle (CHP’yle) birlikte hedefe doğru ahenkle yürümüş olmasını bu temeli kuvvetlendirmek için sarfedilecek mesainin de başarıyla sonuçlanacağına delil olarak görmekteyim. (Bravo sesleri). Bundan dolayı Demokrat Partili arkadaşlarıma şükranlarımı sunarım”*.

Yeni seçim kanunu, aynı günkü toplantıda çoğunlukla kabul edilmiştir¹²²¹. Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi olumlu (beyaz) oy kullanırken, Millet Partisi olumsuz (kırmızı) oy vermişlerdir¹²²². Adnan Menderes, bu tasarıya, konuşmasında açıkladığı gibi, kabul oyu vermiştir.

III- 1950 Yılı Bütçe Görüşmeleri

Adnan Menderes, 13 Şubat günü yapacağı konuşmayla, 1950 yılının bütçe kanunu hakkında partisinin görüşlerini açıklamıştır¹²²³. Menderes'in bu konuşması, muhalefette iken yaptığı son bütçe eleştirisidir.

Menderes, konuşmasının başında, Günaltay Hükümetinin önceki seneye ait bütçe kanununun TBMM'ye sevk edildiği sıralarda kurulduğunu ve işbaşına geçer geçmez hükümetin yetkili ağızlarının bütçede önemli tasarruflar yapılacağını ve esaslı bir revizyona gidileceğini söylediklerini hatırlatmış, bu sözlerin başlangıçta ümit verici olduğunu; fakat, şimdi, ümidin gerçekleşmediğini belirtmiştir. Çünkü, ne tasarruf yapılabilmiş, ne de revizyona gidilebilmişti. Menderes, bu durumu, *“anlaşıyor ki, Hükümet, zamanla battal çarkın hareketine intibaktan kendinî kurtaramamış, ilk günlerin hamle ve heyecanları geçici bir heves gibi sönüp gitmiştir”* şeklinde yorumlamaktadır¹²²⁴.

Menderes, yine de, hükümetin, 1949 yılı bütçesinin uygulanmasında, daha önceki yıllara göre, olumlu işler yaptığını kabul etmektedir. Menderes'e göre, bunlar, i) ek ödeneklerle karşılaşılmamış olması, ii) bütçenin şekil ve düzenlenmesinde incelemeye kolaylaştıracak bazı yeniliklere geçilmesi, iii) bütçeye ait bir çok bilginin TBMM ve Meclis komisyonların yararlanmasına sunulması olarak sayılabilir¹²²⁵.

Menderes, önceki senenin, yani, 1949 yılı bütçesinin uygulanmasına ilişkin bazı rakamlar vermiştir¹²²⁶. Bunu, bir tablo halinde aşağıdaki gibi gösterebiliriz.

¹²²¹ TBMM Kanunlar Dergisi, D.8, c.32 (Kanun No: 5545), s.511-549 ve T.C. Resmi Gazete, S. 7438 (21.02.1950).

¹²²² Cumhuriyet, 17 Şubat 1950. Oylama sonucu, Oy verenler: 346, Kabul edenler: 336, Ret edenler: 10, Çekinirler: -. . Bkz. TBMM TD, aynı yer, s.710.

¹²²³ Menderes'in konuşması için, bkz. TBMM TD, D.8, B.45, O.1, c.24/1, s.498-506.

¹²²⁴ TBMM TD, D.8, B.45, O.1, c.24/1, s.499.

¹²²⁵ TBMM TD, aynı yer, s.499.

¹²²⁶ Karşılaştırma için, bkz. TBMM TD, aynı yer, s.499.

1949 Yılı Bütçesi			
	Gelir	Gider	Açık
Tahminî değer	1.251 milyon TL	1.371 milyon TL	-
Gerçek değer	1.273 milyon TL	1.393 milyon TL	120 milyon TL
Fark	22 milyon TL fazla	20 milyon TL fazla	

Menderes'in, kabule sunulan 1950 yılı bütçesi hakkında verdiği rakamları da¹²²⁷, tablo halinde şu şekilde gösterebiliriz:

1950 Yılı Bütçesi			
	Gelir	Gider	Açık
Tahminî değer	1.313.269.563 TL	1.487.218.563 TL	173.949.000 TL

Menderes, bu rakamları verdikten sonra, 1949 ve 1950 yılı bütçelerini karşılaştırarak bazı sonuçlara gitmiştir.

Menderes'e göre, 1950 yılının bütçesi hem gelir, hem de giderler kısmında önceki yıla göre önemli artışlar göstermekteydi. Ayrıca, bütçe açığındaki fark 54 milyon lirayı bulmaktaydı. Öyleyse, açık bütçeler serisine devam edilmekteydi¹²²⁸. Üstelik, 1950 yılı bütçesinin gerçek açığı 174 milyon liradan¹²²⁹ fazlaydı. Çünkü, bütçede bir taraftan gelir toplamaları kabartılmış, diğer yandan açığa ilavesi lazım gelen bazı büyük rakamlar bütçeye alınmamıştı¹²³⁰.

Bütçe açığı ve Marshall Yardımları

Menderes, bütçe açığının hemen tamamının Marshall yardımlarıyla kapatılmaya çalışıldığını ileri sürmüştür. Menderes'e göre, bunun nedeni, yanlış malî politikalar yüzünden bütçenin artık kapatılamayacak açıklar vermiş olmasıydı.

Menderes, sonra, Marshall yardımlarının olmaması halinde bütçenin nasıl bir hal alacağına değinmiştir. Menderes'e göre, Marshall yardımlarının olmaması halinde,

¹²²⁷ Karşılaştırma için, bkz. *TBMM TD*, aynı yer, s.499.

¹²²⁸ *TBMM TD*, aynı yer, s.499.

¹²²⁹ Aslında, bu rakam tam olarak, yukarıdaki tabloda gösterildiği gibi, 173.949.000 TL'dir; fakat, Menderes, 174.000.000 TL'yi yaklaşık bir değer olarak vermektedir. Ayrıca, Meclis tutanaklarında, önce bu rakam, büyük ihtimalle sehven "179 milyon" diye yazılmıştır.

¹²³⁰ *TBMM TD*, aynı yer, s.499. Menderes'in hesaplamalarına göre, aslında açık 174 milyon TL değil, 230 milyon TL olmalıydı. Çünkü, bütçede 20 milyon TL gelirden fazla gösterilmiş ve ayrıca, PTT İdaresi, Devlet Denizyollarının ve diğer ek bütçeli idarelerin açıkları 40.7 milyon TL'yi bulmuştur. Dolayısıyla, 174 rakamına 60 eklendiğinde, bütçe açığı 230 milyon TL'ye ulaşmaktaydı (aynı yer).

bütçe açığını kapatmak için izlenecek yollar; 1) borçlanma, 2) emisyon, 3) yeni vergilerin ihdası, 4) harcamalarda indirme olacaktı. Fakat, Menderes, kendi açıklamalarını yaparak¹²³¹, bütün bu yolların mümkün olamayacağını belirttikten sonra, basiretli bir malî politikanın gereklerinin yapılmadığını belirtmiştir¹²³².

Yatırımlar

Menderes'e göre, her ne kadar 1950 yılı bütçesinde yatırımlara ayrılan miktar artmışsa da, gerçekte bunun bir kısmı, üretimi artırmaya yönelik değil, mevcudun devamına yarar işlere hasredilmişti. Öyle ki, bu işler, yatırım kavramının çerçevesi içine bile girmezdi. Örneğin, bir kısım yol tamir ve bakımı, üretimle ilgisi olmayan istimlakler bu çeşitten işlerdi¹²³³.

Tarım

Menderes, toplam ziraî üretim miktarını, 1938 yılını 100 kabul ederek, diğer yıllarla karşılaştırmıştır¹²³⁴. Menderes'in bu karşılaştırmasını şöyle gösterebiliriz:

Yıllar Baz (1938 yılı)	İtibarî rakam (100)
1939	95
1940	98
1941	82
1942	100
1943	92
1944	72
1945	51
1946	96
1947	79
1948	114
1949	89

Menderes'in gerçek rakamlar yerine, 100 rakamını itibarî değer sayarak böyle bir hesaplama yöntemine gitmesi, karışık ve uzun rakamlar vermek yerine, söylemek

¹²³¹ Açıklamalar için, bkz. *TBMM TD*, aynı yer, s.502-503.

¹²³² *TBMM TD*, aynı yer, s.503.

¹²³³ *TBMM TD*, aynı yer, s.501. Menderes, bu örneklerinde daha açık bilgiler vermemiştir.

¹²³⁴ *TBMM TD*, aynı yer, s.505.

istediğini ana hatlarıyla ortaya koymak için olsa gerektir. Menderes, bu rakamlardan *“Görülüyor ki, ziraî üretimimiz 1938’e nazaran son 10 sene zarfında daima düşük bir seyir takip etmiş, ancak bir yıla mahsus olmak üzere 1938 seviyesini biraz aşmıştır. Kaldı ki, ele aldığımız bu on yıllık devreden evvelki yıllarda, bu miktarların üstünde bir çok üretim yolları olmuştur. 1938 ve bilhassa ondan evvelki yıllardan bu yana memlekette nüfusun bir hayli artmış olmasına rağmen ziraî üretimimizde bir artıştan bahsetmeye imkan yoktur”* şeklinde bir sonuç çıkarmaktadır¹²³⁵.

Menderes, konuşmasının bundan sonraki kısmını, orman, hayvanların durumu, dış ticaret, sanayi üretimi gibi bazı ekonomik konulara ayırmıştır. Fakat, Menderes’in bu konularda söyledikleri de, açık bir yorumdan çok bazı verileri ve rakamları karşılaştırarak¹²³⁶ hükümetin yanlış politikalarına dikkat çekmeye yönelik olmuştur. Nitekim, Menderes, konuşmasının sonunda, asıl belirtmek istediğinin, ülkenin mali ve ekonomik durumunun derin bir zayıflık içinde kaldığını göstermek olduğunu söyleyecektir. Menderes’e göre, ülkenin kalkınma eksikliği, ülkenin imkanlarından değil, iktidarın hatalı ekonomik politikalarından kaynaklanmaktaydı. Menderes, konuşmasını *“bugüne kadar gidilen hatalı yollar terk edildiği takdirde, vaziyetin süratle iyiye döneceğinden ve memleketimizin geniş imkanları ile uygun bir kalkınma devrine girileceğinden hiç şüphe etmiyoruz. Bu ise, tamamıyla iyimser bir görüş ve inanışın ifadesidir”* şeklinde bitirmektedir¹²³⁷.

Menderes, bu konuşmasında, önceki yılların bütçe eleştirilerinden farklı olarak Marhall yardımları üzerinde durmuş ve bu yardımların doğru yerlerde kullanılmadığını ileri sürmüştür. Menderes’in, tasarruf konusu gibi diğer konularda söyledikleri ise, önceki yıllardakinden pek farklı olduğu söylenemez¹²³⁸.

¹²³⁵ TBMM TD, aynı yer, s.505.

¹²³⁶ Örneğin, dış ticaretle ilgili olarak şunları söylemiştir: *“İhracatımız, 1932 yılından İkinci Cihan Harbinin başlangıcına kadar 1 milyon tonun çok üstünde seyretmiş, bu devrede hatta 1 milyon 640 bin tona kadar yükseldiği yıllar olmuştur. 1949 yılı ihracatı 997 bin ton olduğuna göre, mesela 1934 yılındaki ihracat seviyesine erişebilmek için daha 640 bin ton fazla ihracat yapmamız icap eder”*. Bkz.TBMM TD, aynı yer, 505.

¹²³⁷ TBMM TD, aynı yer, s.506.

¹²³⁸ Menderes, bu konuşmasının bir yerinde, şöyle demektedir: *“Bundan evvelki bütçe müzakerelerinde ve diğer vesilelerle (tasarruf) bahsi üzerinde کافی derecede durmuş bulunuyoruz”*. Bkz. TBMM TD, aynı yer, s.503.

IV- 1950 Seçimleri

1- Menderes'in Koalisyon Hükümeti Teklifi

Dürüst bir seçimin güven içinde yapılması için, seçimlerden önce bir koalisyon hükümeti kurma ihtimaliyle ilgili söylentiler, daha 1950 yılının başında basında görülmeye başlamıştır¹²³⁹.

1950 yılının Şubat ayı içerisinde ise, bu söylentilerin doğru olduğu ortaya çıkmıştır. Nitekim, Menderes ile birlikte Köprülü ve Karaosmanoğlu'nun içinde yer aldığı DP temsilcileri, CHP tarafından Hilmi Uran, F.Ahmet Barutçu ve T.Fikret Silay ile bir araya gelerek Anadolu Kulübünde gizli görüşmeler yapmışlardır.

Bu görüşmelerde, DP ve CHP temsilcileri seçimlerin huzur içinde gerçekleşmesi ve adil yapılması konusunda anlaşmışlardır¹²⁴⁰. Menderes ve arkadaşları, iki parti arasındaki ilişkilerin iyi olduğunu halka göstermek amacıyla, seçimler sırasında hükümette kendilerine bir yer verilmesini istemişlerdir. Ancak, bu teklif, yeni seçim kanunun zaten iki parti arasındaki koalisyonla gerçekleştiği ileri sürülerek ret edilmiştir¹²⁴¹. Bu toplantılarda, ayrıca, iki parti liderinin seçilmesini sağlamak amacı ile aday listelerinde boş yerler bırakmak fikri de görüşülmüştür¹²⁴².

Hilmi Uran, kitabında, bu görüşmelerle ilgili ayrıntılı bilgiler vermektedir:

“Beni bir gün mebus arkadaşlarımızdan Sedat Dikmen gördü ve Demokrat Parti erkanından F.Köprülü ve Adnan Menderes’le F.Lütfü Karaosmanoğlu’nun benimle görüşmek istediklerini söyledi. İleri sürdükleri teklif partiler arasında geçecek seçim mücadelesini yumuşatmış olma tedbiri olarak her iki partinin de seçimlerde muayyen bir kontenjan dahilinde, aday listelerinde karşılıklı açık yerler bırakmasında mülhaza ettikleri fayda idi. Bunu esaslı bir teklif olarak ileri sürdükleri sırada Fuat Köprülü, kabineye de kendilerinden bir iki kişi alınmasının aynı maksada hizmet edeceğini ve hatta kendi fikrinde seçimlerden sonra bile hükümetlerin böyle birer koalisyon hükümeti halinde çalışmasının muvafık olacağını söyledi.

¹²³⁹ Nihat Erim, İzmir’de çıkan Yeni Asır gazetesi yazı işleri müdürüne “DP erkanı ile başbaşa konuşabilirim, bir koalisyonda da mahzur görmem” demiştir. Bkz. Yeni Asır, 27 Ocak 1950.

¹²⁴⁰ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.200. Hatta, Adnan Menderes’in 17 Ekim 1955’de, DP Kongresinde söylediğine göre, söz konusu görüşmelerde seçimi kazanacaklarından emin olan CHP’liler DP’ye 50 milletvekili teklif etmişlerdir (aynı yer).

¹²⁴¹ F.Ahmet Barutçu, *Siyasi Hatıralar*, c.2, s.965-966.

¹²⁴² Metin Toker, *Tek Partiden Çok Partiye(1944-1950)*, s.243-244. Toker, yıllar sonra, DP Genel Yönetim Kurulu üyesi olan Sıtkı Yırcalı ile yaptığı konuşmada, Yırcalı’nın kendisine, bu tekliflerle, İnönü’ye karşı bir hareketin olmadığını göstermeyi amaçladıklarını söylemiştir (aynı yer).

Birkaç gün sonra tekrar bir araya geldik. Fakat, bu defa, ağızları değişti ve her iki parti için muayyen bir miktar mebusluğun karşılıklı olarak açık ve tartışma dışı tutulması yolundaki eski tekliflerini bu defa değiştirmişler ve bizim, Sayın Celal Bayar için bir vilayet listesinde açık bir yer bırakmamıza mukabil onların da Sayın İsmet İnönü için bir vilayet listelerinde açık bir yer bırakacaklarını söylemişlerdi. Bu sûretle, bir miktar mebusluğun her iki parti için de karşılıklı olarak listelerde açık bulundurulması yolundaki eski tekliflerini sadece parti liderlerine inhisar ettirmişlerdi. Buna mukabil, bu defa daha ziyade, seçim esnasında kabineye kendilerinden de birkaç vekil alınması isteğine kuvvet vermişler ve geçen buluşmada yalnız Köprülü'nün şöylece hatıra gelmiş de bahsediyormuşçasına ileriye attığı bu teklifi, bu defa üç arkadaş birden müdafaa etmişlerdi”¹²⁴³.

Uran'ın anlattıklarına göre, koalisyon hükümeti kurmakla ilgili teklif asıl Köprülü'den gelmiş ve Menderes de bu fikri savunmuştu.

Bu görüşmeler, herhangi bir karara varılmadan kendiliğinden sona ermiştir. Fakat, diğer taraftan, seçim öncesinde iki partinin yetkilileri arasındaki medeni ilişki güçlenmiştir.

2- 14 Mayıs Seçimleri ve Menderes'in Başbakan Olması

Sekizinci dönem TBMM, dağılmadan önce son toplantısını 24 Mart 1950 tarihinde gerçekleştirmiş ve aynı gün, seçimlerin 14 Mayıs 1950 günü yapılmasına karar vermiştir¹²⁴⁴.

Demokrat Parti, 24 Nisan 1950'de aday listesini yayımlamıştır. Buna göre, Adnan Menderes hem Aydın'dan, hem de İstanbul'dan adaylığını koymuştur. Yürürlükteki seçim kanununa göre milletvekili adaylarının aynı anda iki seçim çevresinden aday olması mümkündür¹²⁴⁵.

¹²⁴³ Hilmi Uran, *Hâtıralarım*, s.555-557.

¹²⁴⁴ *Cumhuriyet*, 25 Mart 1950.

¹²⁴⁵ Seçim kanunun ilgili maddesi şöyledir: “Bir kimsenin en çok iki seçim çevresinde adaylığını koyması veya aday gösterilmesi mümkündür. Aksi halde, adaylığı bulunan tek mil çevrelerde aldığı oylar hükümsüz sayılır. Seçilmiş olma halinde o kimse seçimde milletvekili olmamış bulunanlardan en çok oy almış kimse milletvekili olur. Bir aday aynı zamanda iki seçim çevresinden milletvekili seçilirse, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı, adaylardan tercih ettiği seçim çevresini sorar. Aday, tercih ettiği seçim çevresinin milletvekili olur. Diğer seçim çevresinde yeniden seçim yapılır”(md.36). Bkz. Tarhan Erdem, *Anayasalar ve Seçim Kanunları (1876-1982)*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1982, s.207.

Genel Seçimler, 14 Mayıs 1950 günü gerçekleşmiştir. Seçim sonucunda, 487 Milletvekilliğinden 396'sını Demokrat Parti, 68'ini Cumhuriyet Halk Partisi, 1'ini Millet Partisi, 7'sini de Bağımsızlar almış ve 15 Milletvekilliği de boş kalmıştır¹²⁴⁶.

Menderes, seçim sonuçlarını, Başbakan olarak hükümetinin programını okuduğu 29 Mayıs 1950 günü TBMM'de şöyle değerlendirmiştir:

*“Demokrat Partinin gayri tabîî siyasî şartlar içinde devam eden beş yıllık çetin mücadeleleri on dört Mayıs seçimleriyle en muvaffakiyetli sûrette sona ermiş ve artık memleketimizde normal siyasi hayat başlamıştır. Şüphe yok ki, on dört Mayıs, bir devre son veren ve yeni bir devir açan müstesna ehemmiyette tarihî bir gün olarak daima anılacaktır. Bu tarihî günün hatırasını yalnız partimizin değil, Türk demokrasisinin bir zafer günü olarak yâd ediyoruz”*¹²⁴⁷.

Menderes, bu sözleriyle, 14 Mayıs seçimlerini yeni bir çağ açan tarihî bir gün olarak nitelendirmektedir.

Menderes, bu seçimlerde, aday gösterildiği her iki seçim çevresinden de(Aydın ve İstanbul) seçimleri kazanmıştır.

1950 Seçimlerinde, Menderes'in Aydın'dan aldığı oylar mazbata bilgilerine göre şöyledir¹²⁴⁸:

Seçim Dönemi	Oyların toplamı	Seçmenlerin Sayısı	Oylarını Kullananların sayısı
IX. (1950- 1954)	65 383	186 550	132 462

Menderes'in İstanbul'dan aldığı oy sayısı ise, 251.459'dur ki; bu, toplam oyların yüzde 55,5'ine karşılık gelmektedir¹²⁴⁹.

¹²⁴⁶ 1950 seçim sonuçlarının tutarsız gibi görünen noktaları için, bkz. Ahmet Demirel, “50. Yıldönümünde 1950 Seçimleri”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, S.197 (Mayıs 2000), s.13-23. Ayrıca, 14 Mayıs seçimlerinin geniş bir değerlendirmesi için, bkz. *14 Mayıs 1950 Seçimlerinin 40. Yılı Sempozyumu*, Demokratlar Klubü Yayınları, Ankara 1990; Cem Çakmak, “1950’li Seçimler ve Demokrat Parti”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, S. 53 (Mayıs 1988), s.24 ve Rıfki Salim Burçak, *Türkiye’de Demokrasiye Geçiş (1945-1950)*, Olguç Matbaası, Ankara 1979, s.203 vd.

¹²⁴⁷ Mustafa Doğan, *Adnan Menderes’in Konuşmaları (1950-1954)*, Ekicigil Matbaası, İstanbul 1957, s.7 ve Faruk Sükan, *Başbakan Adnan Menderes’in Meclis Konuşmaları(1950-1960)*, Kültür Ofset, Ankara 1991, s.4.

¹²⁴⁸ Bkz. Ekler kısmı, Belge nu.13. Menderes'in İstanbul'dan seçildiğine dair Milletvekili mazbatasını ise, TBMM'deki dosyası içinde yoktur.

¹²⁴⁹ Ahmet Demirel, *a.g.m.*, s.20.

Menderes, seçimlerden sonra, seçim kanunu gereğince, seçildiği iki seçim çevresinden birini tercih etmek durumunda kalmış ve bu hakkını, İstanbul'dan yana kullanmıştır¹²⁵⁰.

Bu arada, Menderes'in ismi Başbakan adayı olarak anılmaya başlamıştır. Birinci Menderes Hükümetin Devlet Bakanı olan F.Lütfü Karaosmanoğlu, seçimin ertesi günü kendisi gibi Manisa Milletvekili seçilen Samet Ağaoğlu ile Ankara'ya gelirlerken, yolda arkadaşına şöyle demiştir:

*“Adnan(Menderes) Başbakan, Köprülü de Dışişleri Bakanı olmalıdır. Böylece, Cumhuriyet devrinin Âli ve Fuat Paşaları belirecek!”*¹²⁵¹.

Aynı günlerde, Vatan Gazetesi yazarı A.Emin Yalman, Karaosmanoğlu'na yazdığı bir mektubunda, *“Demokrat Partinin dinamizmini en iyi temsil eden Menderes'tir. Heyecanlarını frenleyecek arkadaşlarının başında memleketin çoktan beri hasretle beklediği Başvekil ancak o olabilir”* satırları yer almaktadır¹²⁵².

Bunlar, kuşkusuz, bazı DP'lilerin ve gazetecilerin birer yakıştırmasıdır. Ancak, o günlerde, kuvvetli bir eğilim olarak Celal Bayar'ın Başbakan olmasını bekleyenler de vardır. Bunlar arasında DP listesinden Muğla Milletvekili seçilerek Meclise giren Cumhuriyet gazetesi başyazarı Nadir Nadi de bulunmaktadır. Nadir, bir yazısında şöyle demektedir:

“Bizi düşündüren bir nokta var. Genç demokrasimizin şimdiki merhalesinde Bayar'dan bekleyeceğimiz vazifeler sona ermiş midir? Ezici bir zâferle seçimleri kazanan Demokrat Parti, iktidar sorumluluğunun akla gelen ve gelmeyen hesapsız güçlüklerine karşı, daha ilk adımda en büyük liderinin yardımından mahrum olarak nasıl savaşacaktır? Mecliste bütün tahminlerin üstünde bir çoğunluk sağlayan

¹²⁵⁰ Menderes, Başbakan olduktan sonra, 13 Aralık 1950'de TBMM Başkanlığına verdiği dilekçede şunları yazmıştır: *“Seçilmiş olduğum İstanbul ve Aydın Milletvekilliklerinden İstanbul Milletvekilliğini tercih ettiğimi arzeder, saygılarımı sunarım”*. Bkz. [Ekler kısmı, Belge nu. 14]. İki yerden aday olup, seçim kazanan diğer DP'lilerin isimleri ve tercih ettikleri iller ise şunlardı: 1- Celal Bayar (İstanbul), 2- F.Lütfü Karaosmanoğlu (Manisa), 3- Fuat Köprülü, 4- Refik Koraltan (İçel), 5- Samet Ağaoğlu (Manisa), 6- A.İhsan Sabis (Afyon), 7- H.İbrahim Özyörük (İzmir), 8- Fahri Belen (Bolu), 9- A.Fuat Cebesoy (Eskişehir), 10- R.Şevket İnçe (Manisa), 11- O.Şevki Çeçekdağ (Ankara), 12- İ.Şerif Özgen (Kütahya). Bkz. Ahmet Demirel, *a.g.m.*, s.17. Buna karşılık, CHP'de sadece İsmet İnönü için Ankara ve Malatya olmak üzere iki yerden adaylık söz konusu olmuştur.

¹²⁵¹ S.Ağaoğlu, *Arkadaşım Menderes*, s.100. Ağaoğlu, daha sonra yayımlanan hatıralarında da bu düşüncüyü paylaştığını belirtmektedir: *“Fevzi Beyle(Karaosmanoğlu) görüş birliğimiz var. Bizce Menderes Başvekil olmalıdır. Bayar Devlet Başkanlığını kabul etmeli”*. Bkz. S.Ağaoğlu, *Siyasi Günlük, Demokrat Partinin Kuruluşu*, s.402.

¹²⁵² S.Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.100.

Demokratlara, hiç değilse şu başlangıç yıllarında, eski ve tecrübeli bir liderin yardımı lazım değil midir?”¹²⁵³.

Bu tartışmalar, Menderes’in Başbakanlığının, Bayar’ın Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra güçlenmiş olduğunu göstermektedir.

Nitekim, Celal Bayar, TBMM’de resmi olarak Cumhurbaşkanı seçildiği 22 Mayıs günü, Menderes’i yeni hükümeti kurmakla görevlendirmiştir¹²⁵⁴. Bu konuda, en geniş bilgiyi, Bayar’ın bizzat kendisi vermektedir. Bayar, Menderes’i Başbakan olarak atamasını şöyle anlatmaktadır:

“Çankaya’da, büyük salonun bitişiğindeki büromda bir başıma oturuyordum. Menderes’in geldiğini haber verdiler. Az sonra, kapıdan ağır adımlarla girdi. Çekingen, mahcup bir hali vardı. Yer gösterdim, oturmadı, karşımda ayakta duruyor, ellerini ovuşturuyordu. Bir şey rica etmeye gelmiş mahcup insanların çekingenliği içindeydi. Tekrar yer gösterdim:

-Buyurun, oturun Adnan Bey, dedim.

Yine oturmadı. O nazik gülümsemesi içinde yumuşak bir sesle:

-Sizden, bir ricada bulunmaya geldim, Beyefendi, dedi. Beni mazur görmenizi rica ederim.

-Buyurun, söyleyin öyle ise, dedim, sizi dinliyorum.

-Arkadaşlarımızdan birini nasıl olsa hükümet kurmağa memur edeceksiniz. Mahzur görmezseniz, Fuat Köprülü arkadaşımızı tavsiye edecektim.

Oturmadı. Ayakta duruyor, ellerini ovuşturarak yere bakıyordu. Benden bir karşılık beklediği belli idi.

-Başvekil sizsiniz Adnan bey, dedim.

Şaşırdı. Böyle bir şey beklemiyordu. Biraz da sanırım telaşlanıyor gibi oldu.

-Bendeniz, Fuat Köprülü arkadaşım için ricaya gelmiştim.

Ben sözümü teyit ve tekrar ettim:

-Başvekil sizsiniz, Adnan Bey. Fuat Köprülü arkadaşımız da değerli bir insandır. Bilim adamıdır, tecrübelidir, dil bilir. Kendisine kabinenizde uygun bir görev verebilirsiniz. Dışişleri Bakanlığına uygun bir formasyonu vardır, sanıyorum. Tabii, bu sizin bileceğiniz bir iştir. Kabinede, herhangi bir şekilde beraber çalışabilirsiniz.

¹²⁵³ “Kim Olacak”, *Cumhuriyet*, 20 Mayıs 1950.

¹²⁵⁴ 20 Mayıs 1950 tarihinde, DP’nin yeni Meclis grubu tarafından Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Bkz. *Cumhuriyet*, 21 Mayıs 1950; *Vatan*, 21 Mayıs 1950.

Hâlâ, oturmuyor, ayakta duruyor, yüzüme bakıp gülüyordu. Ne diyeceğini kestirememiş bir hali vardı.

-Sizin başvekil olmanız yetmez, dedim. Parti liderliğini de üzerinize alacaksınız. Muvaffakiyetler dilerim”¹²⁵⁵.

Bayar’ın anlattıklarına göre, Menderes’in Başbakan olma beklentisi yoktur. Menderes, aslında, Fuat Köprülü’nün Başbakan olmasını istemiş ve kendisinin de onun yardımcısı olmayı ümit etmiştir.

Menderes, böylece, Başbakan olarak kabinesini 22 Mayıs 1950 tarihinde kurmuştur¹²⁵⁶.

¹²⁵⁵ Celal Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, s.103-104.

¹²⁵⁶ *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1950; *Vatan*, 23 Mayıs 1950. Menderes’in hükümet programı ve güven oyu alması hakkında bkz. Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti(1946-1950)*, s.431-449.

Ü Ç Ü N C Ü B Ö L Ü M

ADNAN MENDERES'İN MUHALEFET YILLARINDAKİ FİKİR VE GÖRÜŞLERİ

Bu bölümde, Adnan Menderes'in daha çok konuşmalarına ve yazdıklarına dayanılarak muhalefet yıllarına(1945-1950) ait fikir ve görüşleri, belli başlıklar altında belirlenmeye çalışılacaktır. Bu iş yapılırken, esas alınan unsur, kendi içinde tutarlı ve anlamlı bir çerçeve içinde bazı genellemelere ve tahlillere girişmek olacaktır.

A- SİYASÎ VE YÖNETİM KONULARI

I- Devletin Temel Nitelikleri veya Altı ilke

Devletin temel nitelikleri denilen altı ilke(Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Laiklik, Devletçilik, Halkçılık ve İnkılâpçılık), aslında ilk kez 1931 yılında CHP'nin büyük kongreden sonra belirlediği programına geçmişti ve başlangıçta sadece parti ilkeleri idi. Fakat, 1937'de yapılan bir anayasa değişikliğiyle bu altı ilkenin anayasa maddesi olarak geçmesiyle, devletin de temel ilkeleri haline gelmiştir. 1946'da kurulan DP'nin bu ilkeleri kabul etmemesi gerçekte düşünülemezdi¹²⁵⁷, çünkü böyle bir anlayış anayasayı ihlal etme anlamına gelebilir ve iş, yeni partinin kapatılmasına kadar gidebilirdi. Bu yüzden, DP kurulurken bu altı ilkeyi kabul ettiğini açıklamış; fakat her birine farklı yorumlar getirmiştir. Nitekim, Menderes, 9 Mart 1947'de yaptığı Karagömrük konuşmasında, altı ilkeye getirdikleri yorumlamaların DP'nin CHP'den ayrılan yönlerini gösterdiğini şöyle ifade etmiştir:

*“Altı okun ifade ettiği prensiplerin her iki partinin de programına temel olduğu ifade olunmaktadır. Bu prensipler yalnız her iki partinin programına esas olmakla kalmayıp Anayasada ve devlet kuruluşunda da temel olarak kabul olunmuştur. Ancak bu esasların müşterek kabul olunması iki partinin aynı olduğunu ispat etmez”*¹²⁵⁸.

¹²⁵⁷ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1998, .309.

¹²⁵⁸ *Vatan*, 10 Mart 1947.

Cumhuriyetçilik

Menderes’e göre, Cumhuriyet, sadece bir hükümet kalıbı veya şekli değildi; aynı zamanda halkın iktidar olduğu bir yönetim şekliydi¹²⁵⁹.

Halkçılık

Menderes, halkçılığı, halk içinde hiçbir ayrımcılık yapmamak ve ülke yönetiminde halkın çıkarlarını korumak şeklinde anlamaktadır.

Menderes’e göre, halkçı olabilmek için, her şeyden önce “*halka, halk oyuna, fikirlerine kıymet vermek*” gerekirdi. Fakat, iktidar partisi olan CHP, bu anlamıyla halkçı sayılamazdı. Öyle ki, CHP, halkın değil, hükümetin veya devletin partisiydi. Menderes, CHP’nin halka dayanmadığını, 21 Mart 1947’de yaptığı konuşmada, şu sözleriyle anlatmaktadır¹²⁶⁰.

“Halk partisi, hükümetin kurduğu bir parti, hükümetin halk içine saldırdığı bir teşkilat kolu olmak mahiyetindedir. Bugün hükümet ve devlet kuvveti olmasa, Halk Partisinin ne hale geleceğini kestirmek, hiç de güç değildir. Hatta, iktidardan çekilmek değil, iktidarda olduğu halde dahi, devlet-hükümet vasıta ve kuvvetlerini kullanmaktan geri kalsa, millet hazinelerinden aldıklarını almamak mevkiine gelse, hükümet partisi ne duruma düşer”.

Menderes, halkı hiç ayırmadan bir bütün olarak gördüğünü ise, 8 Nisan 1947’de katıldığı bir toplantıda “*Biz, halkı birinci sınıf, ikinci sınıf, üçüncü sınıf, halk diye tezyif edenlerden değiliz*” şeklinde açıklamaktadır¹²⁶¹.

Laiklik

Menderes, laikliği, vicdan hürriyeti ilkesi içinde tanımlanması gerektiği görüşündedir¹²⁶².

Milliyetçilik

Menderes, milliyetçiliği, insanların ortak bir kültüre, amaç birliğine sahip olması şeklinde ve ayrıca, “*milletini sevmek*” olarak anlamaktadır. Menderes, 7 Mart 1947’de Üsküdar’da yaptığı konuşmada Demokrat Partinin tam manasıyla milliyetçi olduğunu ve bütün milletin DP’ye itimat etmesi gerektiğini söylemiştir¹²⁶³.

¹²⁵⁹ TBMM TD, D.8, B.85, O.1, c.6, s.677 (13.10.1947).

¹²⁶⁰ Vatan, 22 Mart 1947.

¹²⁶¹ Vatan, 9 Nisan 1947 (Menderes’in Balıkesir konuşması).

¹²⁶² TBMM TD, D.8, B.36, O.1, c.15, (24 Ocak 1949), s.167.

¹²⁶³ Vatan, 8 Mart 1947.

Devletçilik

Menderes'e göre, asıl devletçilik, ekonomik kalkınmayı “*manivela*” olarak kullanacak, sosyal dayanışma ve adalet esaslarını yer veren bir sistem olmalıydı¹²⁶⁴.

Menderes, devletçiliği, CHP'nin anladığı ve uyguladığından farklı değerlendirmektedir.

Menderes, CHP'nin devletçilik anlayışını, kendi iktidarını güçlendirmek için uyguladığını düşünmektedir. Menderes'e göre, CHP'nin devletçiliği, ekonomik hayatın memurlaştırılmasına neden oluyor ve bu da, çok sayıda vatandaşın, özellikle okumuş kütlenin, işleri güçleri ile iktidara bağlanmasına, ya da, iktidarın maişetiyle vatandaş emri altına almasına yol açıyordu. Bu durum ise, iktidarın etrafında “*koskoca bir zümrenin*” devletleşmesine neden oluyordu. O kadar ki, nasıl bir zamanlar Osmanlı Devleti denildiğinde, saray ve onun etrafında toplanmış kapıkulu, gedik sahipleri ve vilayetlerdeki eşraf anlaşılırsa, CHP'de o demektir¹²⁶⁵. Menderes, CHP'nin devletçilik anlayışını şöyle eleştirmektedir:

*“Böyle bir devletçilik, siyasî kanaat ve sınıf şuuru ile değil, ancak bir takım ekonomik ve maddi bağlarla iktidar etrafında toplanan bir zümrenin tatbikine yarayacak bir sürü müdahalelerin ortaya çıkardığı kötü bir sistemden başka bir şey değildir”*¹²⁶⁶.

Menderes, CHP'nin devletçi anlayışının iş hacmini daraltarak, vatandaşın geçim seviyesini düşürdüğünü düşünmektedir. Öyle ki, CHP, uyguladığı devletçilik politikası içerisinde “*halkın nafakasını öğütüp toz eden bir değirmen*” haline gelmişti¹²⁶⁷.

Menderes'e göre, devletçiliğin sanayide uygulanma şekli de, ülkenin ekonomik gelişmesi dikkate alınmadığı için, yanlıştı. O kadar ki, iktidarın sanayi işletmelerinde hakim olan zihniyet, bir çeşit “*devlet kapitalizmine*” sapmaktı. Menderes, şöyle demektedir:

“Devlet fabrikalarının lehine olarak memleket mahsûlleri dış piyasalardan daha aşağı satın alınmış ve bu fabrikaların mamullerinin ise dış piyasalardan birkaç misli pahalı olarak tüketiciye satılmak gibi bir yolda yürünülmektedir. Adana'da pamuk yetiştirdiği halde sırtına giyecek pamuklusu olmadığından şikayet eden bir çiftçinin

¹²⁶⁴ *Vatan*, 2 Ekim 1947.

¹²⁶⁵ *Vatan*, 2 Ekim 1947.

¹²⁶⁶ *Vatan*, 2 Ekim 1947.

¹²⁶⁷ *Vatan*, 2 Ekim 1947.

yerden göğe kadar hakkı vardır. Bu sûretle her yapılan fabrika, memleketi adeta haraca kesen bir müessese oluyor”¹²⁶⁸.

Menderes’e göre, devlet işlerinde milletin etkili denetimin kurulamamış olması, devlet elindeki sanayiinin millî ekonominin zararına işletilmesine yol açmaktaydı¹²⁶⁹.

İnkılâpçılık

Menderes, inkılâpçılığı, değişen dünya ve ülke şartları karşısında hayatın dinamik unsurlarını dikkate almak şeklinde anlamaktadır.

Menderes, CHP’nin iktidarı döneminde önemli inkılâp hareketlerinin yapıldığını kabul etmekte; fakat, bütün bunların CHP’nin tek partili yönetimini güçlendiren alanlarda gerçekleştiğini ileri sürmektedir¹²⁷⁰. O kadar ki, çok partili dönemde bile, CHP, hâlâ eski “*tek parti, tek millet, tek şef*” anlayışını sürdürmekte; bu yüzden, inkılâpçılık özelliğini kaybetmekte ve devrini yaşamış her varlık gibi, ömrünü ve gayretlerini mazinin yaşatılmasına hasreden bir muhafazakarlığa düşmekteydi¹²⁷¹.

Menderes’e göre, yapılması gereken esaslı inkılâp, ülkede millî iradenin hakim kılınmasını uygulamaya geçirmektir¹²⁷².

II- Demokrasi

Menderes, demokrasi kavramını, hem bireylere tanınması gereken demokratik hak ve özgürlükler, hem de çok partili bir sistem olarak anlamaktadır.

Menderes’e göre, demokrasinin en kısa ifadesi, vatandaş hak ve hürriyetlerinin sağlama bağlanmış olmasıydı. Menderes, vatandaşın hak ve hürriyetlerinin neler olacağını bazı örnekler vererek şöyle anlatmaktadır:

“Vatandaş dilediği partiye giremez veya girdiğinde bir sürü baskıya veya tazyike uğrarsa, vatandaş, polis tarafından hiçbir sebep göstermeye hacet kalmaksızın günlerce nezaret altına alınabilirse, idarenin emriyle jandarma, köylüyü istediği gibi kullanırsa, reyini vicdanının emrine göre kullandığı için karakoldan karakola, nahiye müdüründen kaymakama, valiye sürüklenirse, tartaklanır, hapsolunursa veya gaz alamaz, basma alamaz, çay alamazsa, nihayet Türk köylüsü bugün olduğu gibi yurdun

¹²⁶⁸ *Vatan*, 22 Mart 1947.

¹²⁶⁹ *TBMM TD*, D.8, B.85, O.1, c.6, s.680.

¹²⁷⁰ *TBMM TD*, D.8, B.85, O.1, c.6, s.677 (13.10.1947).

¹²⁷¹ *Vatan*, 22 Mart 1947.

¹²⁷² *TBMM TD*, D.8, B.85, O.1, c.6, s.677 (13.10.1947).

hemen her tarafında kendi muhtarını seçemezse, böyle bir memlekette vatandaş hak ve hürriyetleri asla sağlama bağlanmış sayılamaz”¹²⁷³.

Menderes’e göre, söz, fikir ve vicdan hürriyeti demokrasinin temelini teşkil etmektedir. Menderes, bunu bir yazısında şöyle ifade etmektedir:

“Bir memlekette demokrasi vardır diyebilmek için, bu hürriyetlerin her türlü tehditten masun bulunması şarttır. Bu hürriyetlerin tehdit altında bulunması veya bulunabileceği korkusunun kalplerde hakim olması, kanunlarda yazılı olanlar ne olursa olsun o memlekette demokrasinin yer bulmamış olmasının şaşmaz delilidir”¹²⁷⁴.

Menderes, demokrasinin yerleşebilmesi için sadece bazı kanunî değişikliklerin yetmeyeceğini, aynı zamanda, ülkeye hakim olan ruh ve zihniyetin de demokratik karakterde olması gerektiği görüşündedir.

Menderes’e göre, demokratik yönetim ise, çok partili bir siyasî düzenle gerçekleşebilirdi¹²⁷⁵. Özellikle bu durum, savaş sonrası dönemde dünyada iyice belirginleşmişti¹²⁷⁶. Menderes, meşrutiyet döneminden beri Türkiye’de süregelen çok partili siyasî hayata geçiş denemelerini ise kısaca şöyle anlatmıştır:

“Meşrutiyet inkılabıyla yurdumuzda birden fazla partili bir siyasî hayat başlamıştı. İçte türlü unsurların ayrılış mücadeleleri, dıştan gelen memleketimizi taksim emellerinin tatbiki komulması ve imparatorluğun dağıtılması zamanlarına rastlayan bu devirdeki ilk siyasî parti tecrübeleri, bunlardan başka daha bir çok sebeplerle tamamen talihsiz olmuş ve Birinci Cihan Harbinin başlangıcında bu devre tek partili idare ile kapanmıştır. Cumhuriyetten sonra iki talihsiz tecrübe daha geçirmiş bulunuyoruz: Terakkiperver Parti ve Serbest Parti teşebbüsleri. Maalesef doğmadan ölen bu teşebbüsler bir siyasî olgunluk eseri olarak yaşatılabilseydi, bugün normal demokratik hayatın gereği gibi geliştiği bir devreyi idrak etmek mümkün olurdu. Gerek meşrutiyet, gerekse Cumhuriyet devrelerinde kısa süren bu talihsiz tecrübeler dışında memleketimiz yarım asra yaklaşan bir zaman içindeki gayretlerine rağmen, tamamen demokratik esaslara göre işleyen bir idareye kavuşmuş denilemez”¹²⁷⁷.

¹²⁷³ *Vatan*, 22 Mart 1947.

¹²⁷⁴ Adnan Menderes, “Ulus Gazetesindeki Bir Cevap Münasebetiyle”, *Vatan*, 22 Haziran 1946.

¹²⁷⁵ Menderes, 9 Mart 1947’de Karagömrük’te yaptığı konuşmada, sözlerinin bir yerinde “partimiz çok partili idare, yani demokrasi taraflıdır” demektedir. Bkz. *Vatan*, 10 Mart 1947.

¹²⁷⁶ *Yeni Asır*, 27 Mart 1947. Menderes, Uşak’ta yaptığı konuşmada şöyle demektedir: “Milletlerin idaresinde, bilhassa dünyanın yeniden insanî esaslara dayanılarak tanziminde, demokrasi en başta gelen bir dava oluyor”.

¹²⁷⁷ *Vatan*, 1 Nisan 1946 (Menderes’in İzmir’de demeci).

Menderes'e göre, çok partili sistem ülke birliğini parçalamazdı. Çünkü, siyasî hayatta tek partili yönetim, millî birlik demek olmayacağı gibi; çok partili yönetim de millî birliğin parçalanması demek değildi. Tek partili yönetimin sağladığı millî birlik, “*bir kışla birliğinden*” başka bir şey değildi. Çok parti ile ayrı yönlerden ülkeye hizmet imkanı vardı. Öyle ki, ortak tehlikelere karşı bütün partiler bir araya gelebilirdi¹²⁷⁸.

Menderes, demokrasinin üstünlüğünün ise, insanları “*sürü*” halinden çıkaran bir rejim olmasının yanı sıra, iktidar ve hükümetleri değiştiren bir rejim olduğunu söylemiştir¹²⁷⁹.

III- Bürokrasi (İdare Cihazı) ve Kadrolaşma

Menderes, bürokrasinin, genel hayatı güçleştirdiği ve özellikle devlet ekonomisini kayıt altına aldığı fikrindedir¹²⁸⁰.

Menderes'e göre, bürokrasi, “*tek parti zihniyetinin*” getirdiği bir sonuçtu. Çünkü, “*millete karşı hesap vermek*” zorunda olmayan, denetimsiz bir yönetim, bilinçli ve hesaplı olarak değil, manevi bir baskıyla aydın ve okumuş zümreyi mümkün olduğunca devlet kapısına bağlayacaktı¹²⁸¹. Devlet, kadrolarını arttırtıkça, özel girişim alanı daralacak ve bu da, yetişen nesilleri, geçimlerini Devlet kapısında aramak yoluna sevk edecekti¹²⁸². Yani, Menderes, girişim “*insiyakını baltalayan*” ve her şeyi devletten beklemek eğilimini doğuran bürokrasiye karşıydı¹²⁸³.

Menderes, bürokrat devlet yapısını şöyle eleştirmektedir:

“*Koskoca idare ve hükümet çarkı, bolluğun temin ettiği kolaylık ve rehabet içinde dönmek ve işlemek zaafına kendini kaptırmış bulunuyor. Diğer taraftan, şuna buna yardım ve ihsanlarda bulunabilmek, yeni yeni kadrolar ihdası ile iktidar ve yetki sahalarını genişletmek eğilimleri de başı boş bırakılmış görünüyor*”¹²⁸⁴.

Menderes'e göre, yerleşen bürokratik zihniyet, hükümet “*makinesinin ağır ve battal işlemesine*” neden olmaktaydı. Diğer taraftan, devlette kadro fazlası memurun alınmasına yol açmakta ve böylece devlet bütçesine ek külfetler yüklemekteydi. Öyle

¹²⁷⁸ *Vatan*, 17 Kasım 1946.

¹²⁷⁹ *Vatan*, 13 Ocak 1948 (Menderes'in Adana'daki konuşması). Menderes'in 1950'den sonra söyledikleriyle onun demokrasi fikrini işleyen bir kitap için, bkz. Refik Korkud, *Demokratik Sistem ve Adnan Menderes*, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara 1960.

¹²⁸⁰ *TBMM TD*, D.8, B.45, O.1, c.24/1 s.500 (13.02.1950).

¹²⁸¹ *TBMM TD*, aynı yer, s.500.

¹²⁸² *TBMM TD*, aynı yer, s.501.

¹²⁸³ *TBMM TD*, aynı yer, s.500.

¹²⁸⁴ *TBMM TD*, D.8, B.23, O.1, c.8, s.296-297.

ki, örneğin 1950 yılı bütçesinin giderler kısmının yüzde 44'ünü özlük haklara ayrılan miktar oluşturmaktaydı. Menderes'e göre, bunun anlamı, ülkenin *"bürokrasi çukuruna gittikçe daha çok gömülmesi"* demekti. Menderes, 22 Haziran 1948'de Kütahya'da yaptığı konuşmada da, bu konuda şunları söylemiştir:

*"Millet parasını sokağa atmak kabilinden memur kadroları alabildiğine genişletilmiş, o kadar ki, tam on sene zarfında memur sayısı bir misli artmış ve memurlara verilen aylıklar vesaire haklarla bütçe gelirinin yarısını tutacak bir yekûne yükselmiştir"*¹²⁸⁵.

Menderes, bürokrasiye karşı yapılması gereken işin, devlet hizmetlerinin rasyonel hale getirilmesi olduğu görüşündedir. Menderes'in rasyonalizasyondan anladığı, memurların sayıca az; fakat, onların yüksek vasıflı ve verimli iş görmesiydi. Ancak, bu, mevcut memurların azaltılması ile değil, bu işe girildikten sonra kazanılmış haklara dokunmadan, belirli bir sistem içinde, yavaş yavaş ve zamana yayarak gerçekleştirilmeliydi¹²⁸⁶.

IV- Devlet Başkanlığı

Menderes, muhalefet döneminde, Cumhurbaşkanlığı ile Parti Başkanlığının birbirinden ayrılması gerektiği görüşünü savunmuştur. Menderes'in bu görüşünde, i) çok partili sistemin bir gerekliliği, ii) anayasanın yorumu olmak üzere iki argüman belirleyici olmuştur.

Menderes'e göre, tek parti döneminde Cumhurbaşkanının aynı zamanda parti genel başkanı olmasının fiilî ve hukukî olarak bir fark ortaya koymayabileceği düşünülebilirdi. Fakat, çok partili dönemde Cumhurbaşkanı partiler üstü olmalıydı. Nitekim, 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulmasıyla bu konu gündeme gelmişti. Hatta, Fethi Bey'e yazdığı mektupta Atatürk, CHP Başkanlığını fiilen yapmadığını, ancak devlet başkanlığı görevinin sona ermesi halinde fiilen partisinin başına geçeceğini ifade etmişti¹²⁸⁷. Cumhurbaşkanlığı ile Parti başkanlığının

¹²⁸⁵ *Vatan*, 23 Haziran 1948.

¹²⁸⁶ *TBMM TD*, D.8, B.45, O.1, c.24/1, s.500 (13.02.1950).

¹²⁸⁷ Atatürk, Fethi Bey'e yazdığı mektubunda şöyle yazmıştır: *"Malûmdur ki, resmi vazifem dolayısıyla ben bugün(1930) CHP'nin umûmî reisliğini fiilen ifa etmekteyim. Fiilî riyyaset, İsmet Paşa tarafından ifa olunmaktadır. Reisicumhurluk vazifesinin hitamında bizzat teşkil ettiğim CHP Reisliğini fiilen idare edeceğim tabiidir"*. Bkz. O.Cemal Fersoy, a.g.e., s.52.

ayrılmaması halinde, Devlet başkanı parti çekişmelerinin içine mecburen çekilecekti¹²⁸⁸. Bu durum, ayrıca, devlet memurlarının tarafsızlığını zedeleyecekti¹²⁸⁹.

Menderes, ayrıca, Cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığının birleşmesinin, yürürlükteki (1924) Anayasasının sorumsuzluk ilkesiyle bağdaşmadığı fikrindedir. Çünkü, anayasaya göre, TBMM'ye karşı sorumsuz olan Cumhurbaşkanı, Parti genel başkanı sıfatıyla yönetim işlerini en ayrıntısına kadar elinde tutuyordu. Anayasada, Cumhurbaşkanlığı ile Parti Genel Başkanlığının bir kişide birleşmesinin emreden bir hüküm yoktu. Bu yüzden, anayasada hiçbir değişikliğe gitmeden, devlet başkanlığı ve parti başkanlığı ayrılması yoluna gidilmeliydi¹²⁹⁰.

V- Siyasî Partiler

Menderes, siyasî partileri, aynı fikir ve eğilimlerle birleşmiş siyasî oluşumlar olarak tanımlamaktadır¹²⁹¹. Fakat, Menderes, siyasî partileri herhangi bir cemiyet olarak görmemekteydi. Çünkü, ona göre, siyasî partilerin, ülke yönetiminin belirlenmesinde önemli bir rolü vardı. Ne de olsa, ülke partiler için değildi; tam tersine, partiler ülke içindi¹²⁹².

Menderes'e göre, siyasî partiler, demokrasilerde bireylerin ülke yönetimine katılımını sağlardı. Çünkü, partisiz ülkelerde, tek tek fertlerin genel veya millî iradenin oluşmasında hiçbir nüfuz ve etkisi olamazdı¹²⁹³. Ayrıca, Anayasada tanınan hakların mevcudiyeti ve işlerliği milletin siyasî partiler halinde örgütlenmesine bağlıydı. Çünkü siyasî partiler Anayasa hükümlerini daha da güvence altına alırdı¹²⁹⁴. Menderes, burada, tek partinin, bazen hükümlere aykırı olarak, Anayasayı istediği gibi yorumlayabileceğinden söz etmektedir.

Menderes, siyasî partilere geniş bir serbestlik verilmesinden yanadır. Ancak, bazı durumlarda siyasî partilere yasak konulması gerektiği fikrindedir. Menderes'in, bir siyasî partinin yasa dışı sayılmasını gerektirecek gerekçelerini üç madde ile şöyle sıralayabiliriz¹²⁹⁵:

¹²⁸⁸ Adnan Menderes, "Ulus Gazetesindeki Bir Cevap Münasebetiyle", *Vatan*, 22 Haziran 1946.

¹²⁸⁹ *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1946.

¹²⁹⁰ Adnan Menderes, "Ulus Gazetesindeki Bir Cevap Münasebetiyle", *Vatan*, 22 Haziran 1946.

¹²⁹¹ *TBMM TD*, D.7, B.59, O.1, c.24, s.50.

¹²⁹² *Vatan*, 1 Nisan 1946 (Menderes'in gazetecilere İzmir'de verdiği demeç).

¹²⁹³ *TBMM TD*, D.7, B.59, O.1, c.24, s.50.

¹²⁹⁴ Adnan Menderes, "Teessür Verici Bir Manzara", *Vatan*, 19 Mayıs 1946.

¹²⁹⁵ *TBMM TD*, D.7, B.59, O.1, c.24, s. 49.

- 1- Ülkenin istiklâli veya toprak bütünlüğünü bozmak,
- 2- Vatandaşın temel haklarının sınırlandırmayı amaç edinmek,
- 3- Yurt dışındaki siyasî oluşumlara bağlı olmak.

Menderes, 5 Haziran 1946'da Cemiyetler Kanunu tasarısı TBMM'de görüşülürken, DP adına siyasî partilerle ilgili görüşünü şu şekilde açıklamaktadır:

“İster sol olsun, ister sağ olsun yurttaş ana haklarını kayıtlamayı gaye edinen, hürriyeti yok etmek için yine hürriyeti vasıta olarak kullanmak isteyen totaliter zihniyetteki teşekküllere yurdumuzda yer vermenin memleketin yüksek menfaatleriyle ve demokrasinin emniyet altında bulundurulması lüzumuyla asla telif kabul etmeyeceğine kanî bulunuyoruz. Hele, memleket dışındaki siyasî teşekküllere bağlı veya onların müfuzu altına düşebilecek mahiyette partiler kurmak isteyenleri memlekette ihanet etmekle vasıflandırmaktan dahi çekinmeyeceğiz. Partimiz(DP) memleketin yüksek menfaatlerini her endişenin üstünde tutmuştur ve bundan böyle de daima tutmakta devam edecektir”¹²⁹⁶.

Menderes, ayrıca, Türkiye’de tek partili yönetimden çok partili yönetim sürecine geçilirken, siyasî partilerin oluşumunda, belli bir sınıf veya zümre çıkarlarından daha çok, siyasî kanaatlerinin belirleyici olduğunu savunmuştur¹²⁹⁷.

VI- Anayasa

Menderes’e göre, anayasa, mutlak iktidarın hakimiyet ve kudretini sınırlayan, fertlerin temel hak ve özgürlüklerini tanıyan bir kanun metniydi¹²⁹⁸.

Menderes, 19 Mayıs 1946’da Vatan gazetesinde çıkan bir makalesinde, tarih boyunca insanlığın, kişi ve zümreye dayalı iktidarların hakimiyetlerini sınırlamak için mücadelelere giriştiğini belirttikten sonra, Türk milletinin bu konudaki mücadelesi için şunları yazmıştır:

“Türk milleti, hak ve hürriyetlerine sahip olmak yolunda şerefli mücadeleler yapmış ve daha yüzyıl önce neticeler almaya başlamıştır. Biraz daha sonra da padişahın elinden -geçici zaman için de olsa- Kanun-ı Esasiye almağa muvaffak olmuştur. İkinci Meşrutiyet inkılabı bu yolda en kati bir merhale olarak mütalaa

¹²⁹⁶ TBMM TD, D.7, B.59, O.1, c.24, s.49.

¹²⁹⁷ Adnan Menderes, “Demokrat Partinin En Bariz Vasıfı”, *Vatan*, 23 Mayıs 1946.

¹²⁹⁸ Adnan Menderes, “Teessür Verici Bir Manzara”, *Vatan*, 19 Mayıs 1946.

edilebilir. Nihayet, Cumhuriyet, bütün şartları ihtiva eden bir esas Teşkilat Kamunu üzerine kuruldu”¹²⁹⁹.

Menderes’e göre, Cumhuriyetin Anayasası olan 1924 Anayasası, gerçekte “*demokratik bir ruha*” sahipti. Fakat, iskan kanunu, polis vazife ve yetkiler kanunu gibi Anayasaya aykırı kanunlar kabul edilebiliyordu ki; bu kanunları, hatta, kanun dışı olarak da addetmek gerekirdi¹³⁰⁰. Bu durum, fiilî durum ile yazılı anayasa arasında bazı uyumsuzlukların olduğunu göstermekteydi¹³⁰¹.

Menderes’e göre, 1924 Anayasası, Jean Jacques Rousseau’nun fikirlerinden ilham alınarak yapılmıştı ve bu yüzden, anayasa TBMM adına birkaç insana mutlak yetki vermektedir¹³⁰². Yani, Menderes, 1924 Anayasasının çoğulcu değil, çoğunlukçu bir demokratik düzen getirdiği fikrindedir¹³⁰³.

Menderes, demokratik ilkeler gibi evrensel değerlere sahip, milletlerarası anayasa metinlerine bağlanmanın ülkeye yarar getireceği görüşündedir. Örneğin, Türkiye’nin 1945’de Birleşmiş Milletler Anayasasını kabul etmesi yararlı olmuştu. Çünkü, BM anayasasının ruhu tamamen millî hakimiyet esasına dayandığı için 1924 Anayasası ile tam bir uyum vardı. Dolayısıyla, Türkiye BM Anayasasını kabul etmekle mevcut millî anayasası dışında ve onun ruhuna aykırı bir taahhüt altına girmemekteydi.

Menderes, DP’nin 23 Aralık 1948’deki Genel Kurul toplantısında, 1924 Anayasasında, inkılâpların zarureti ve her şeyin süratle çözümlenmesi için kuvvetler birliği(yasama, yürütme ve yargı) ilkesinin kabul edildiğinden söz etmiştir¹³⁰⁴. Fakat, bu ilke, tek başlı yönetimi güçlendirmekteydi. Menderes, bu konuda şunları söylemektedir:

“Yıkmaya çalıştığımız diktatörlük, Anayasanın kuvvetler beraberliği prensibine dayanmasından ileri gelmiştir. Meclis, bu prensibe göre, milletin tam kendisidir. Yasama, yürütme ve yargı kendisindedir. Bir sabah kalkar, İstiklâl Mahkemeleri

¹²⁹⁹ Adnan Menderes, “Teessür Verici Bir Manzara”, *Vatan*, 19 Mayıs 1946.

¹³⁰⁰ *Vatan*, 10 Ocak 1948 (Menderes’in Mersin konuşması).

¹³⁰¹ TBMM ZC, aynı yer, s.171.

¹³⁰² Samet Ağaoğlu, *Siyasi Günlük, Demokrat Partinin Kuruluşu*, s.281.

¹³⁰³ Ergun Özbudun, köklerini Russo’dan alan bu çoğunlukçu demokrasi için bir kitabında şunları yazmaktadır: “*Genel irade veya Millî irade olarak adlandırılan çoğunluk iradesinin daima kamu iyiliğine yöneldiği, çünkü çoğunluğun çıkarlarıyla toplumun genel çıkarlarının hiçbir zaman çatışmayacağı noktasından hareket eder. Russo’nun deyimiyle genel irade ‘yanılmaz’ niteliktedir. Bunun sonucu, sınırsız çoğunluk yönetimidir*”. Bkz. *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları Ankara 2002, s.33-34.

¹³⁰⁴ Samet Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.278.

kurabilir. Bir sabah kalkar, Anayasayı değiştirir. Bir sabah kalkar, Saltanatı geri getirir”¹³⁰⁵.

Menderes, yönetimi daha demokratik bir karaktere sokabilmek için kuvvetler ayrılığı ilkesine geçilmesini savunmuştur. Bunun için, yeni baştan anayasa yapmak değil, sadece anayasa değişikliğine gitmek yeterliydi. Anayasa değişikliği, ancak kurucu meclis (meclis-i müessisan) işi değildi; meşru olarak görülen meclis de bu işi yapabiliyordu¹³⁰⁶.

VII- Seçimler

Menderes, seçimleri, milletin iradesini belirleyen en önemli araç olarak görmektedir. Fakat, her seçim, gerçek millet iradesini yansıtmayabilirdi. Nitekim, tek partili dönemde yapılan seçimler gitgide “*tayin*” mahiyetini almıştı¹³⁰⁷. Bu yüzden, seçimi demokratik yapan bazı ilkelerin (serbest, gizlilik gibi) olduğu kabul edilmeliydi.

Menderes’e göre, serbest seçimler gerçekte güçlü iktidar çıkarırdı. Çünkü, millet iradesine dayanan hükümet, iktidara geçmenin kuvvetini vicdanlarda hisseder ve işbaşına geçtiğinde “*demir pençesiyle*” icraata hakim olurdu¹³⁰⁸.

Menderes’in muhalefet yıllarında ise, Milletvekili Seçim kanunlarında üç kez değişiklik yapılmıştır¹³⁰⁹: (1) 5 Haziran 1946, (2) 9 Temmuz 1948, (3) 16 Şubat 1950. Her değişiklikte, Menderes, aynı zamanda partisi DP’nin bu konudaki görüşlerini ortaya koymuştur.

5 Haziran 1946’da yapılan seçim kanunu, ikinci seçmenlere ait hükümleri kaldırılarak, tek dereceli seçim esasına geçilmesini öngörmekteydi. Menderes, tek dereceli seçim sisteminin kabulünü demokrasiye doğru esaslı bir adım olarak nitelendirmektedir. Menderes’e göre, bu adım devletin halkına olan tam güvenini belirtirdi¹³¹⁰.

Yine, aynı kanunla, bucaklar(nahiyeler) seçim şubesi olmaktan çıkarılmaktaydı. Menderes, bu durumu, hemen her köyde bir seçim bürosu oluşturulacağı ve her köyde

¹³⁰⁵ Samet Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.281.

¹³⁰⁶ Samet Ağaoğlu, *a.g.e.*, s.279.

¹³⁰⁷ Adnan Menderes, “Başbakanın Demeci Münasebetiyle”, *Vatan*, 14 Eylül 1945.

¹³⁰⁸ *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1948.

¹³⁰⁹ Cumhuriyet döneminde yapılan Milletvekili seçimleri, büyük ölçüde ve uzun yıllar, 1908’de kabul edilmiş Meşrutiyet döneminin seçim kanuna dayanmıştır. Milletvekili Seçim yasasında ilk önemli değişiklik 1942 yılında gerçekleşmiştir. Bu yasa değişikliği ile, Türkiye, Cumhuriyet tarihinin ilk toplu seçim kanununa kavuşmuştur. Bkz. Cemil Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi(1939-1945)*, c.2, s.285.

¹³¹⁰ *TBMM TD*, D.7, B. 57, O.1, c. 23, s.246 (31.05.1946).

bir seçim sandığı bulundurulacağı sonucunu çıkartmaktaydı. Bu durum, seçim sandığının seçmenin “ayağına götürmek” bakımından faydalı olabilirdi. Fakat, bu usûlde, çok sayıda seçim büroları oluşturmak ve seçim sandıklarının her türlü kontrolü imkansız kılacak şekilde dağıtmak oy kullanımının serbestliğine ve sandık emniyetine dokunan sakıncalar doğurabilirdi.¹³¹¹

Menderes, sandık kurullarında, muhalif partilerden, yetkileri açık ve belirlenmiş bir temsilcinin bulunmasını savunmuştur. Çünkü, bütün seçim kurullarında görev alacak olan ihtiyar heyetleri ve köy muhtarları CHP üyesiydi. Hatta, seçimde görevi olmayan idarî ve mahallî otoriteler de iktidar partisinin etkisindeydi. Öyleyse, sandık kurullarında bulunacak olan muhalif parti temsilcilerinin “gözlemci” olarak değil; “üye” sıfatıyla bulunması, itiraz ve tutanak tutturma hakkının verilmesi gerekirdi¹³¹².

Seçim kurullarının oluşturulması konusunda Menderes’in teklifi, seçim kurullarını mahallin en yüksek yargıcının veya onun görevlendireceği diğer bir yargıcın başkanlığında kurulması ve diğer komisyon üyelerin de başkan olan yargıcın belediye üyeleri arasından kura ile seçtiyeceği iki kişi ve seçime katılan partilerinden gönderilecek birer üyeden teşkil etmesidir. Menderes’e göre, böyle bir kurul akla gelebilecek kurulların, kuruluş itibarıyla en tarafsızıydı¹³¹³.

Menderes, seçim işi bittikten sonra kullanılan oy pusulalarının hemen yakılmaması gerektiğini düşünmektedir. Menderes’e göre, hiç olmazsa, “*fesat karıştırıldığı*” iddia olunan sandıklardan çıkan oy pusulalarının yakılmaması, adli makamlarca halledilinceye kadar parti temsilcilerinin de mühürleyecekleri torbalar içinde korunmaları gerekliydi¹³¹⁴.

Menderes, seçimlerin gizliliği konusunda çok durmuştur. Türkiye gibi tek partiden çok partili sisteme geçildiği bir dönemde gizliliğin önemi vardı. Fakat, bu durum, 5 Şubat 1946’da seçim kanunu değişikliğinde, yeter derecede güvence altına alınmamıştı. Çünkü, seçmenin sandık başında hazırlanmış duran ve içinde kimlerin isimleri yazılı olduğu belli olan bir listeyi alıp sandığa atması veya bunu almak istememesi yurttaşın reyini kimlerin lehine kullandığını açıkça meydana koyan bir

¹³¹¹ TBMM TD, aynı yer, s. 247.

¹³¹² TBMM TD, aynı yer, s. 247.

¹³¹³ TBMM TD, D.8, B.80, O.1, c.12, s.600.

¹³¹⁴ TBMM TD, aynı yer, s.601.

usûldü¹³¹⁵. Bu yüzden, Menderes, “*hücre (kabin-perdeli bölme) usûlünün*” uygulanmasını istemiştir.

Menderes’in, muhalefet döneminde, seçimlerle ilgili üzerinde en fazla durduğu konu seçimlerin emniyeti olmuştur. Menderes’e göre, seçim emniyeti seçimlerin idarî değil, ancak yargı denetimi altında yapılmasıyla sağlanırdı.

Menderes’in, bu dönemde, nisbî temsil seçim sistemi konusunda görüşü belirsizdir. 5 Haziran 1946’da TBMM’de yaptığı konuşmasında, nisbî temsil seçim sisteminin azlıkta kalacak partilere bir güvence olacağını söylemiştir¹³¹⁶. Fakat, bu konuda, bir değişikliğe gidilip gidilmemesinde sonraları açık fikirler ileri sürmemiştir. Bu düşüncenin temelinde, partisinin basit çoğunlukla daha çok milletvekili çıkartacağını ve böylelikle Meclis çoğunluğunu arkasına almanın faydalı olacağını düşünmesi yatmış olmalıdır. Menderes, ayrıca, mevcut seçim kanunlarında yer alan, seçimlerde iki yerden (ilden) aday olma konusunu kabul etmiş görünmektedir.

Menderes, hükümetin, seçim kanununun 1946 ve 1948’deki değişikliklerini yeterli görmemiş; ancak, 1950’de yapılan değişiklikleri, ilke olarak tamamen benimsemiştir. Çünkü, bu son değişiklikle, daha önce bu konuda yaptığı eleştirilerinin, ayrıntılardaki bazı farklılıklar dışında, kabul edildiğini görmüştür. Örneğin, yargı denetimi sağlanmış, gizli oy, açık sayım ilkesi kabul edilmiştir. Nitekim, Menderes, hükümetin bu son değişiklik tasarısı için olumlu oy kullanmıştır¹³¹⁷.

IX- Demokrat Partinin Cumhuriyet Halk Partisinden Farkı

Menderes’e göre, Demokrat Parti geçmişle herhangi bir bağı olmayan yeni bir partiydi. Menderes, 30 Aralık 1946’da TBMM’de şöyle demektedir:

“(DP) *asla bir başlangıç veya bitiş tanımak ilkesinde değildir. Demokrat Partinin ne arkasında hasretini çektiği bir saadet devri, ne müdafaa etmek mecburiyetinde bulunduğu mazisi, ne de sırtında iktidarın yükü vardır*”¹³¹⁸.

Menderes’e göre, CHP uzun yıllardır millet iradesine dayanmamaktaydı. Buna karşılık, DP ise milletçe benimsenmişti. CHP’ye milletin ilgisizliği ise, sadece iktidar yılgınlığı veya savaş sıkıntıları ile açıklanamazdı. Asıl neden, vatandaşın siyasî hakkını

¹³¹⁵ TBMM TD, , D.7, B. 57, O.1, c. 23, s.247 (31.05.1946). Menderes, sözlerinin bir yerinde “Gizlilik bunun neresinde kalır(dı)?” diye sormaktadır.

¹³¹⁶ TBMM TD, aynı yer, s.248.

¹³¹⁷ TBMM TD, D.8, B.48, O.1, c.24/2, s.706.

¹³¹⁸ TBMM TD, D.8, B.27, O.2, c.3, s.841.

iktidar partisinin iade etmemesiydi. Menderes, 11 Mart 1947'de Bakırköy'de yapacağı konuşmada bu konuda şunları söylemiştir:

“ Partimizin milletçe benimsenmiş olmasını, Halk Partisi yanlış anlamaktadır. Onlar, zannediyorlar ki, sadece uzun zaman iktidarda kalmış olmak ve geçen harp senelerinin yarattığı sıkıntılarda tabi olarak halkımızın mustarip olması, kendilerine tevcih edilen memnuniyetsizliğin sebeplerini teşkil eder. Hâlbuki, hakikat böyle değildir. Harbin yarattığı sıkıntılar olmasa, uzun iktidar yıllarının yığıldığı memnuniyetsizliklerin tesiri bulunmasa dahi, Türk milletinin Halk partisine sevgi ve güveni gene olmazdı. Çünkü, Halk partisi, vatandaşın siyasî haklarının üzerine oturmuştur. Bunları, millete iade etmedikçe itibar ve sevgisinin kendisine avdetine imkan yoktur ”¹³¹⁹.

Menderes'e göre, DP, CHP'den daha çok halka yakın ve halkla iç içeydi. DP'liler çok yer geziyorlar, kendilerini dinleyen topluluklarla konuşuyorlar ve bu durum CHP'liler tarafından eleştiriliyordu. Menderes, bu konuda şunları söylemektedir:

“İktidar partisi bize, ‘bunlar(DP'liler) her yerde, bir takım, bir masanın, bir tümseğin üzerine çıkıp konuşuyorlar ve söylüyorlar’ diyorlar. Biz her yerde bulunduğumuz tümsek ve sandalye üzerinde konuşmasını biliyoruz. Hâlbuki, onlar (CHP'liler) bunlardan mahrumdurlar. Onlar dinletecek adam bulamadıkları için bizi kışkırtıyorlar ve konuşmıyorlar ”¹³²⁰.

Menderes'e göre, DP, CHP'nin emir ve izniyle kurulmamıştı. Fakat, CHP, iktidarın bir siyasî parti halinde kitlelere nüfuz etmesini sağlamaya yönelik bir devlet partisi ruh ve yapısında olarak hükümet eliyle kurulmuş bir partiydi¹³²¹. Yani, DP, devletin değil, halkın kurduğu bir partiydi.

Menderes'e göre, CHP, demokratik ilkelere dayanmamaktaydı. Bunun için, CHP'nin program ve tüzüğüne göz atmak yeterliydi. Menderes, bu konuda, 13 Ekim 1947'de TBMM'de yaptığı konuşmada şunları söylemektedir:

“Anayasanın vatandaşa verdiği hakları, ‘Devlet varlığının içindedir’ diye iki kelime ile geri alan madde, Halk partisi programının demokratik umdelere dayanmadığını ispata kafidir. Tüzüğü bile, değişmez genel başkanlık ve şeflik sistemine göredir. Sonra, 25 seneden beri Halk Partisi iktidarının değişmemiş olması, Halk Partisinden başka bir partinin siyasî hayatımızda birkaç aydan fazla tutunamaması ve

¹³¹⁹ *Vatan*, 12 Mart 1947 (Menderes'in Eskişehir konuşması).

¹³²⁰ *Vatan*, 1 Nisan 1947.

¹³²¹ *TBMM TD*, D.8, B.85, O.1, c.6, s.677-678 (13.10.1947).

kurulan partilerin Halk Partisi eliyle bertaraf edilmesi gibi fiilî vaziyetler de meydana gelir”¹³²².

Menderes, ayrıca, CHP’nin programını geniş ve ayrıntılı görmemekteydi. Menderes, bu konuda, 21 Mart 1947’de Kütahya’da şöyle demektedir:

“Halk Partisinin ilk kuruluşunda programı Dokuz Umde denilen on beş satırdan ibaretti. Bunca seneden beri tekamül ede ede elde edilen ve esas itibarıyla 27 maddeden ibaret olan şimdiki programının ilk altı maddesi Halk Partisinin esasları ile ana vasıflarına, bunu takip eden 11 madde millî eğitim ve öğrenim faslına, son 10 maddesi de dahili sağlık, adli, siyasi, memurlar, serbest meslek erbabı adı altında bir fasla tahsis edilmiştir. Programın hemen yarısından fazlasını millî eğitim ve öğrenim faslı işgal etmektedir. Bu fasıldaki hükümlerin bir kısmı Millî Eğitim Bakanlığı müfredat programlarında yer alacak mevzulardır. Diğer bir kısmı ise, bir kısım tarihlerin sıralanışından ibarettir”¹³²³.

Menderes’e göre, CHP’nin programında yer alan maddeler “*çocukça denilecek basitlikteydi*” ve bu, partinin karakteri ve yolunu tayin etmiyordu. Ayrıca, ekonomik, malî ve tarım işlerine hiç yer vermemekteydi¹³²⁴.

Menderes, DP’nin çok partili bir yönetimden yana olduğunu; buna karşın, CHP’nin tek partili bir yönetimine taraftar olduğunu düşünmektedir. Menderes’e göre, DP’nin en bariz özelliği, tek partili yönetimi son vermek isteyen bir hareketi temsil eden bir parti olmasıydı¹³²⁵. Bu, o kadar önemliydi ki, ak ile kara arasındaki fark gibiydi¹³²⁶.

Menderes’e göre, ekonomik devletçi anlayış, DP’nin programında açık olarak belirtilmiş olmasına rağmen, CHP’nin programında “*seyyial ve genel bir iki cümle*” ile ifade edilmişti. Öyle ki, CHP Hükümetlerinin devletçi uygulamalarında birbirine benzemeyen örnekler vardı¹³²⁷. Menderes, birbirini izleyen CHP’li hükümetlerin izlediği bir zıt politikayı şöyle örneklemiştir:

“Hatırlardadır, savaşın ilk yıllarında (Saydam Hükümeti döneminde) bütün fiyatlar yükselirken buğday üreticisini ve üretimi koruyacak tedricî arttırmalar yapılacak

¹³²² TBMM TD, D.8, B.85, O.1, c.6, s.677.

¹³²³ *Vatan*, 22 Mart 1947. Bu sıralarda yayımlanan, DP ve CHP’nin program ve tüzüğünün karşılaştırılmasıyla, iki parti arasında belirgin farkların olduğunu ortaya koymaya çalışan Samet Ağaoğlu’nun bir kitabı için, bkz. S.Ağaoğlu, *İki Parti Arasındaki Farklar*, Arbas Matbaası, Ankara 1947.

¹³²⁴ *Vatan*, 22 Mart 1947.

¹³²⁵ Adnan Menderes, “Demokrat Partinin En Bariz Vasfı”, *Vatan*, 23 Mayıs 1946.

¹³²⁶ *Vatan*, 10 Mart 1947 (Menderes’in Karagümrük konuşması).

¹³²⁷ *Vatan*, 10 Mart 1947.

yerde sözde ‘fiyat stopajı politikası’ diyerek buğday fiyatları 10 kuruş civarında zorla tutulmak için buğday üreticisi çok ağır baskılar altına alınmıştı. Saraçoğlu Hükümeti işbaşına gelir gelmez bu sefer buğday fiyatlarını hiçbir tedbir almadan büsbütün serbest bırakmış ve fiyatlar bir iki ay içinde 10-15 kuruştan 150 kuruşa kadar yükselmişti.”

Menderes, CHP’nin aşırı otoriter devletçi anlayışı ile vatandaşın hak ve özgürlüklerinin sınırını olabildiğince dar tutan düşüncüsü ile, DP’nin mevcut anayasanın tanıdığı hak ve özgürlüklerin vatandaşa verilmesiyle devlet otoritesinin zayıflamayacağına inanılan düşüncüsü arasında bir fark olduğunu da düşünmektedir¹³²⁸.

X- Demokrat Parti ile Cumhuriyet Halk Partisi Arasındaki İlişkiler

Menderes, CHP’nin, gerçekte kısa sürede iktidar olabilecek güçlü bir muhalefet partisi istemediği düşüncesindedir. Öyle ki, DP, CHP’ye karşı “hiç olmazsa 40-50 sene” iktidara gelme iddiasında bulunmamalıydı¹³²⁹. Menderes, 17 Temmuz 1946’da Aydın’da şunları söylemiştir:

“Bizden(DP’den) beklenen demokratik manzarayı tamamlayan bir süs olarak kalmak, geniş veya dar, fakat Halk Partisince çizilecek bir faaliyet hududu içinde bulunmak şartıyla Mecliste verilecek sandalyeleri işgal etmekle iktifa etmek”¹³³⁰.

Menderes’e göre, CHP’nin DP’den istediği güdümlü bir muhalefetti. Tıpkı, 1939-1946 dönemindeki CHP içindeki “Müstakil Grup” gibi bir muhalefet istenmekteydi. Menderes, bu konuda, 21 Mart 1947’de Kütahya’da, “Öyle anlaşılıyor ki, Halk Partisi, hiçbir zaman kendisine zararlı olmayacak ve hatta kendisi tarafından sevk ve idare edilecek Râna Bey Grubuna benzer bir muhalefetin hasretini çekiyormuş” demektedir¹³³¹.

Menderes’e göre, DP’nin kuruluş zamanlarında, iktidar partisi bir muhalif partiye yumuşak ve samimi görünmüştü¹³³². Fakat, sonraları, DP’nin genişlemesini, CHP çeşitli yollarla engellemeye çalışmıştı. CHP’nin DP’ye karşı tavrını, Menderes’in çeşitli konuşmalarında bulabiliyoruz.

Menderes’e göre, DP kurulduktan 1946 seçimlerine kadar geçen sürede, DP etrafında coşkulu ve heyecanlı kalabalık toplamıştı. Fakat, iktidar, bu kalabalığı “sokak

¹³²⁸ Vatan, 10 Mart 1947.

¹³²⁹ Cumhuriyet, 18 Temmuz 1946 (Menderes’in Aydın konuşması).

¹³³⁰ Cumhuriyet, 18 Temmuz 1946 (Menderes’in Aydın konuşması).

¹³³¹ Vatan, 22 Mart 1947.

¹³³² Vatan, 12 Mart 1947 (Menderes’in Bakırköy konuşması).

*kalabalığı” diye küçümsemişti*¹³³³. Bu süre içerisinde, DP yurdun çeşitli yerlerinde örgütlerini açmıştı. Bu kez de, CHP’nin başlangıçtaki hoşgörülü tavrı değişerek, DP’nin henüz örgütünü açmadığı yerlerde kurulmamasını, örgütünü kurduğu yerlerde de dağılmasını amaçlayan tedbirler ve tazyikler başlamıştı¹³³⁴. Menderes, bu gelişmeleri, 11 Mart 1947’de Bakırköy’de yapacağı konuşmasıyla şöyle yorumlamaktadır:

*“Halk partisinin ilk kuruluş zamanlarındaki oldukça yumuşak ve tahammüllü hareketi DP’nin inkişaf edemeyeceği ve kuvvetlenemeyeceği kanaatinden gelmekte imiş. Halk Partisi, DP’nin birkaç vilayet merkezinden başka hiçbir yerde teessüs edemeyeceğine, azasının pek sınırlı sayıda kalacağına, kasabalara, hele köylerde asla giremeyeceğine inanmışlardı”*¹³³⁵.

Menderes’e göre, DP’nin yurt çapında geniş örgütlenmesi, CHP’yi aleyhte propagandaya itmişti. Menderes, 21 Mart 1947’de Kütahya’da yaptığı konuşmasında, DP’ye yönelik CHP’nin propagandalarını üç maddede şöyle özetlemektedir¹³³⁶:

“1) DP’nin programı, CHP programından başka bir şey değildir. DP, iktisadî ve malî sahâlar da bir programa dahil değildir.

2) DP, iktisadî, malî, içtimaî bir sürü dertlerimiz dururken, devamlı olarak siyâsî alanlarda mücerret hürriyet davacılığı yaparak halkı kışkırtmakta ve adeta bir ihtilal hazırlamaktadır.

3) DP, çözülüyor, dağılıyor, son istifalar bunların delilidir.”

Fakat, Menderes, DP’nin artık bir halk hareketine dönüştüğü için olumsuz propagandalardan etkilenmeyeceğini düşünmektedir. Nitekim, DP’nin dağılmayacağını bir konuşmasında, *“DP’nin hakikaten yok olmasını istiyorlarsa hürriyete aşık Türk milletinin ve milyonlarca vatandaşın kalplerine pençelerini sokup hürriyet aşkını, mümkünse, söküp atsınlar”* sözleriyle anlatmaktadır¹³³⁷.

Menderes’e göre, CHP’nin DP’ye yönelik bir başka tedbiri, genel seçim tarihini öne almaktı. Böylece, DP’liler tamamen örgütlenmeden, CHP iktidarını dört sene daha teminat altına alacaktı¹³³⁸. 1946’da yapılan erken genel seçimlerinden sonra ise, CHP’liler, DP’nin yabancıların parasıyla, yabancı emellere göre hareket ettiğini iddia

¹³³³ *Vatan*, 29 Eylül 1947 (Menderes’in Bornova konuşması).

¹³³⁴ *Vatan*, 12 Mart 1947 (Menderes’in Bakırköy konuşması).

¹³³⁵ *Vatan*, 12 Mart 1947.

¹³³⁶ *Vatan*, 22 Mart 1947.

¹³³⁷ *Vatan*, 23 Mart 1947 (Menderes’in Domaniç konuşması).

¹³³⁸ *Vatan*, 12 Mart 1947.

etmişler; hatta, hainlik vasfı yakıştırılacak kadar ileri gitmişlerdi¹³³⁹. DP'nin I. Büyük Kongresinden sonra da, partinin aldığı Hürriyet Misakı kararına CHP'liler "*Hürriyeti Baltalama Misakı*" demişler, DP'nin halkı isyan ve ihtilale teşvik ettiğini ileri sürmüşlerdi¹³⁴⁰. Menderes, bu sıralarda, bir "*intikal*" döneminden geçildiğinden söz ederek, partililerine itidal ve müsamaha telkin etmiştir. Menderes, bu konuda "*Sarsıntısız ve bir vatandaş burnu kanamasına dahi meydan vermeden, dünyada her milletin geçirmesi lazım gelen en esaslı bir inkılabın kısa bir zamanda yerleşmekte ve kökleşmekte olduğuna göre bir takım bulanık suda balık avlamak isteyenlerin kötü tasavvur ve hareketlerinin yıkılmasının infiali içinde olabilirler. Bu sebeple vatandan kütleleri arasında tahrikat yapmak ve muhalefeti kendi emellerine alet etmek isteyebilirler. Onlar istiyorlar ki, biz birbirimize girelim, birbirimizi öldürelim. Heyecan başka emellerin sahnesi olsun. Buna elbirliği ile asla imkan vermeyeceğiz*" demektedir¹³⁴¹. 12 Temmuz Bildirisinden sonra da, eşit haklara dayalı bir partililik anlayışı gelişmeye başlamıştı. Ancak, bu kez, CHP'nin aşırılıkları ve hatta DP'den ayrılanlar DP ve CHP yakınlaşmasını "*muvazaa (danişıklılık)*" olarak değerlendirmişlerdi¹³⁴². DP'nin II. Büyük Kongresinden sonraki dönemde, iktidarın tutumu, valiler, devlet memurları telkin edilerek, CHP'nin hükümet kadrolarıyla birlikte hareketini sağlamaktı¹³⁴³.

B- DIŞ POLİTİKA

Menderes'in dış politika konusunda görüşleri, dönemin hükümetleriyle esasta bir farklılık göstermez. Nitekim, Menderes, 24 Ocak 1949'da Günaltay Hükümetin programı için yapacağı konuşmasında, bu konuda çok açık olarak şunları söylemiştir:

*"Bu hususta iktidarla aramızda esaslı bir görüş farkı yoktur. Esasen ana hatları itibarıyla dış politikamız millî bir politika haline gelmiş bulunmaktadır"*¹³⁴⁴.

Görüldüğü gibi, dış politika konuları, Menderes tarafından millî bir mesele olarak düşünülmüştür. Bu yüzden, genel olarak iktidarın dış politikasını benimsemiştir¹³⁴⁵.

¹³³⁹ *Yeni Asır*, 28 Eylül 1947.

¹³⁴⁰ *Yeni Asır*, 28 Eylül 1947.

¹³⁴¹ *Yeni Asır*, 28 Eylül 1947.

¹³⁴² *Yeni Asır*, 16 Şubat 1948.

¹³⁴³ *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1949.

¹³⁴⁴ *TBMM TD*, D.8, B.36, O.1, c.15, s. 168.

I- Milletlerarası İlişkiler ve Politikalar

Menderes, II. Dünya savaşı sonrasında Avrupa'daki güçler dengesinin kökünden değiştiği fikrindedir. Menderes, 27 Ağustos 1947'de İzmir'de yaptığı konuşmada, değişen dış şartları şu şekilde anlatmaktadır:

*“Faşist idareler ortadan kalkmış, buna dayanan siyasî manzumeler yıkılmıştır. Almanya, askerî bir kuvvet olmaktan çıkmış, o devrin müstakil devletleri ve kuvvetleri olan Romanya, Yugoslavya, Bulgaristan, Polonya, Çekoslovakya ve Macaristan demir perdenin arkasında kalmak suretiyle Sovyet Rusya'nın eline geçmiş ve demir perdenin hudutları Almanya'nın ortalarına kadar ilerlemiştir”*¹³⁴⁶.

Menderes'e göre, artık güç dengesi Avrupa kıtası dışına kaymıştır. Bir zamanlar, mihveri Avrupa dengesi olan milletlerarası politika yerine, bütün dünyayı içine alan kuvvetler karşılaşması almıştı. Öyle ki, ABD dünya barışının korunması kaygısıyla Avrupa'yı, hatta Ortadoğu'yu daha sıkı kontrol altına alma çabasındaydı¹³⁴⁷.

Menderes, savaş sonrasında dış politikayı belirleyen esas unsurun ideolojik etkiler olduğu görüşündedir¹³⁴⁸. Menderes'e göre, savaş öncesi Avrupa'sında bölgesel anlaşmalar ve ittifaklar olmasına karşılık, savaş sonrası dönemde dünya ideolojik esaslara (komünizm-kapitalizm) dayalı olarak *“iki (büyük) karargaha”* ayrılmıştı. Dolayısıyla, Türkiye bu iki karargahtan birini tercih etmesi gerekirdi. Öyle ki, bu iki kutup arasında kalmak veya her ikisi ile de işbirliği yapmayı düşünmek *“gafletlik”* olurdu¹³⁴⁹.

Menderes, ayrıca, *“atom çağına”* giren¹³⁵⁰ dünyanın bütünleşme sürecine girdiğini ileri sürmüştür. Menderes, şöyle demektedir:

*“Her türlü nakil vasıtalarının akıllara hayret verecek ilerlemeye gitmesi, her türlü savaş vasıtalarının ve genellikle tekniğin büyük bir hızla tekamül etmiş bulunması dünyayı daralta daralta, daha dün denilecek kadar yakın bir mazinin, Avrupası haline getirmiştir”*¹³⁵¹.

¹³⁴⁵ Menderes, Mecliste yapacağı konuşmasında, hükümetle mutabakat halinde olunan konulardan biri olarak söz etmektedir. Bkz. *TBMM TD*, aynı yer, s.168.

¹³⁴⁶ Şükrü Esirci, *Menderes Diyor ki*, Birinci Kitap, s.159.

¹³⁴⁷ Şükrü Esirci, *a.g.e.*, s.159-160.

¹³⁴⁸ *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1949 (Menderes'in Denizli İl Kongresindeki konuşması) .

¹³⁴⁹ Şükrü Esirci, *a.g.e.*, s.160.

¹³⁵⁰ *Vatan*, 13 Ocak 1948. Menderes'in Adana' da yaptığı konuşmasında, aslında Türkiye'nin hep geri kaldığını anlatan sözlerinin satır arasında yer alan bu benzetmeyi, yeni dünyanın tanımlanması için uygun bulduk.

¹³⁵¹ Şükrü Esirci, *a.g.e.*, s.160.

Menderes’e göre, yeni şekillenen dünya düzeninde de, “*millî veya müstakil*” olarak nitelendirilebilecek bir dış politikadan çok fazla söz edilemezdi¹³⁵². Hatta, bazı dış politika gerekleri, iç politikayı bile etkilemekteydi. Nitekim, daha 1945 yılında, Türkiye’nin San Fransisko’da Birleşmiş Milletler (BM) Anlaşmasını imzalaması ile, kendi iç yönetiminde millet iradesi, kişisel hak ve özgürlükler gibi ilkeleri kabul etmiş oluyordu¹³⁵³. Bu böyle olmakla beraber, Menderes istiklaline düşkün bir milletin ferdi olarak, örneğin BM’nin bir ülkenin iç idaresinin şöyle veya böyle olmasını isteyebilmesinin, o ülkenin istiklalini sakatlayabileceği endişesinin akla gelebileceğini; fakat, BM’nin istediğinin, oy serbestliği ile millî iradenin hakim olması ise, bu durumun o milletin istiklalini kuvvetlendirdiği anlamına alınmalıydı. Bu yüzden, Birleşmiş Milletler Anayasası millî istiklalleri sakatlamak şöyle dursun; aksine her milletin istiklalini çok kuvvetli bir şekilde güvence altına almaktaydı. Ne de olsa, II. Dünya savaşına, millet idaresine ve demokratik esaslara dayanmayan Almanya, İtalya gibi diktatörlükler neden olmuştu¹³⁵⁴.

II- Marshall Planı veya Yardımları

Amerika Birleşik Devletleri (ABD), II.Dünya savaşı sonrasında, Sovyet Rusya’nın yayılcı hareketine karşı Marshal Planı çerçevesinde Avrupalı ülkelerin ekonomik ve mali bağımsızlığını artıracak bazı yardımlara girişmiştir¹³⁵⁵.

Adnan Menderes, TBMM’deki 1950 yılı bütçe görüşmelerinde, Marşal Planının amacı hakkında şöyle demektedir:

*“Yurt içinde vatandaş hürriyetlerini ve millî hakimiyet esaslarını ve dış tecavüzlere karşı da istiklallerini sonuna kadar müdafaaaya azmetmiş milletleri, kendi aralarında birleşmek suretiyle sulhu korumak ve kin, esaret ve tecavüz alemine karşı korunmak gayelerinde teçhiz etmek ve milletlerarası işbirliği esaslarını tahakkuk ettirmek maksadına dayanmaktadır”*¹³⁵⁶.

¹³⁵² Cem Eroğul, bu sözleri şöyle yorumlamaktadır: “Görüldüğü gibi, DP için dış siyasette uydu olmaktan başka çare yoktur. Bütün hüner, patronunu iyi seçmekten ibarettir. Bu tutum ise, az gelişmişlik ülke asalak sınıflarının değişmez politikasıdır”. Bkz. Cem Eroğul, *Demokrat Parti*, s.93.

¹³⁵³ TBMM ZC, D. 7, B. 90, O. 1, c. 19, s. 170.

¹³⁵⁴ TBMM ZC, aynı yer, s.170-171.

¹³⁵⁵ Hüseyin Bağcı, *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*, İmge Yayınları Ankara 1990, s.8.

¹³⁵⁶ TBMM TD, aynı yer, s.502.

Adnan Menderes, Marşal yardımlarının, Türkiye’yi insanca yaşamak isteyen milletler topluluğunun içine alacağını ve böylelikle temel hürriyetler gibi ortak bazı değerlere götüreceğini düşünmektedir.

Fakat, Menderes, Marşal yardımlarından yararlandırılmak konusunda geç kalındığı fikrindedir. Üstelik, bu yardımlar da Türkiye’nin ihtiyaç ve önemine uygunluk göstermemekteydi¹³⁵⁷. Menderes, daha önce de, 17 Ekim 1948’de yaptığı konuşmasında, hükümetin, bu konuda başarısız olduğunu ileri sürerek, Türkiye’nin coğrafi durumunun yeterince iyi kullanılmadığını belirtmiştir. Hâlbuki, Türkiye’nin buhranlı dünyaya yapabileceği yardım gereği “3-5 misli fazla yardım alması” gerekirdi¹³⁵⁸.

Menderes, Türkiye’ye gelen Marşal yardımlarının kullanılmasında, hükümetçe hatalı bir yol izlendiği görüşündedir. Menderes’e göre, Marşal yardımları, yatırımlarda değil; bütçe açığını kapatmak için kullanılmaktaydı¹³⁵⁹.

C- BASIN

Menderes’e göre, basın, muhalefet ve bağımsız görüş sahibi vatandaşların en etkili mücadele aracıydı¹³⁶⁰.

Menderes, basın hürriyetini, vatandaşın hak ve hürriyetlerinin de bir güvencesi olarak görmektedir¹³⁶¹. Ona göre, Devlet ve Partinin bütünleştiği ve Meclislerinde muhalefetin çok az temsilcisi olduğu Türkiye gibi ülkelerde basın hürriyeti vatandaşın “fikir ve görüş kalesi” olacak kadar önemliydi¹³⁶².

Menderes’e göre, insanlığın fikrî ilerlemesinde basının payı çok büyüktür. Menderes, bu konuda; “toplum içinde, iyiye, ileriye ve açıklığa doğru bütün atılımla hızını ve kuvvetini basın hürriyetinden alırlar” demektedir¹³⁶³. Menderes, yönetimleri elinde tutanların, güçlerini korumak için önce basın hürriyetine yöneldiklerini ve böylelikle güya toplumun çıkarını savunur gibi göründüklerini düşünmektedir¹³⁶⁴.

¹³⁵⁷ TBMM TD, aynı yer, s.502.

¹³⁵⁸ Cumhuriyet, 17 Ekim 1948 (Menderes’in Aydın konuşması).

¹³⁵⁹ TBMM TD, D.8, B.45, O.1, c.24/1, s.502 (13.02.1950).

¹³⁶⁰ TBMM TD, D. 7, B. 64, O. 1, c. 24, s.269.

¹³⁶¹ TBMM TD, aynı yer, s.269.

¹³⁶² TBMM TD, aynı yer, s.269.

¹³⁶³ TBMM TD, aynı yer, s.269.

¹³⁶⁴ TBMM TD, aynı yer, s.269.

Menderes, bir ülkede Basın Kanunu adıyla ayrıca özel bir kanuna gerek görmemektedir. Ona göre, bir ülkede Basın Kanunu'nun olmaması, o ülkede yayın yolu ile suç işlenmesinin serbest olması demek değildi. Çünkü, ceza kanunları yayın vasıtasıyla işlenecek suçları da ceza tehdidi altına almıştı¹³⁶⁵.

Menderes'e göre, gazete ve dergi çıkarmak bir çeşit kamu görevi ve hizmeti değildi; mevcut (1924) Anayasanın vatandaşa tanıdığı tabîî haktı¹³⁶⁶. Menderes, basın hürriyetini fikir, söz ve vicdan hürriyetinin bir aracı olarak düşündüğünü ve bunu da anayasanın hükümlerinde bulduğunu ifade etmiştir¹³⁶⁷.

D- EKONOMİK VE MALÎ KONULAR

I- Devlet Bütçesi

Menderes, devlet bütçesini, 18 Aralık 1946'da TBMM'de yaptığı konuşmasında şöyle tanımlamaktadır:

*“Kamu hizmetlerinin ve çıkarlarının neler olduğunu ve bir yıl içinde bunlar için yapılacak masrafların miktar ve çeşitlerini tespit etmek ve bu masrafları karşılayacak gelir ve vergileri mükelleflerin verim güçleriyle ölçerek en uygun kaynaklardan sağlamak yolundaki bütün çalışmaların hüküm-rakam olarak ifadesini bulan belgeleridir”*¹³⁶⁸.

Menderes, aynı konuşmasında, ayrıca, bütçelerin bir yıllık ayrıntılı Hükümet programı mahiyetini taşıdıklarını da ifade etmekte ve bu yüzden, bütçe görüşmelerinde Hükümet faaliyet ve icraatının en geniş ve derin sûrette kontrol edebilmek imkanların bulunulabileceğini belirtmektedir¹³⁶⁹. Menderes'e göre, bütçelerde hükümetin işlerini tıpkı bir *“aynada seyretmek”* gibi görmek mümkündü¹³⁷⁰.

Menderes, bütçenin millet için önemini olduğunu düşünmektedir. Ona göre, bütçe o kadar önemlidir ki, millet meclislerinin doğuşu bile, bütçe fikrine sıkı sıkıya bağlı olduğu söylenebilirdi. Menderes, bu konuda ileri sürdüğü fikrini biraz daha açarak 18 Aralık 1946'da TBMM'de, *“Millet Meclisleri, milletten alınacak paralarla, bunların*

¹³⁶⁵ TBMM TD, D. 7, B. 64, O. 1, c. 24, s.269 (13.06.1946).

¹³⁶⁶ TBMM TD, D.7, B.64, O.1, C24, s.270.

¹³⁶⁷ TBMM TD, aynı yer, s.281.

¹³⁶⁸ TBMM TD, D. 8, B. 18, O. 1, c. 3, s.15-16 (18.12.1946).

¹³⁶⁹ TBMM TD, aynı yer, s.16.

¹³⁷⁰ Vatan, 13 Ocak 1948.

genel ve ortak hizmet ve çıkarları için kullanımının millet adına kontrol edilmesi zaruretinin kavranmasından doğmuşlardır” demektedir¹³⁷¹.

Menderes, bütçenin hazırlanmasında ve uygulanmasında uyulması gereken¹³⁷² bütçenin ilkelerini bazı sözleri arasında açıklamaktadır. Ona göre, bütçenin “*genelliği*” ilkesi, bütün gelir ve giderlerin bütçede görülmesi demektir¹³⁷³. Bütçenin “*samimiyeti*” ilkesi ise, bütçe gelir ve gider tahminleriyle, bütçe kesin hesaplarının karşılaştırılmasından sonra, büyük hatalar olmaksızın birbirine uygun olması demektir¹³⁷⁴.

II- Vergiler

Menderes, vergi sisteminin, ülkenin ekonomik gerçeklerine, sosyal adalet düşüncesine ve bilimsel esaslara dayanması gerektiği görüşündedir. Menderes’in, muhalefet yıllarında yaptığı konuşmalarda dillendirdiği vergi sistemi değişikliklerini şöyle sıralayabiliriz:

- 1) Vergiler gerçek kazanç üzerinden alınmalıdır¹³⁷⁵.
- 2) Vergi miktarı, asgari hayat şartlarına göre belirlenmelidir¹³⁷⁶.
- 3) Vergiler, vatandaşların ödeme kabiliyetine uygun olmalıdır¹³⁷⁷.
- 4) Dolaylı vergilerden çok, dolaysız vergilere daha geniş yer verilmelidir¹³⁷⁸.

Menderes, ağır vergilerin, iş hacmini daralttığını, üretim maliyetlerini doğrudan etkileyerek kaynakları yok ettiğini ve hayat pahalılığına yol açtığını düşünmektedir¹³⁷⁹. Ona göre yapılması gereken ilk iş, yükümlünün taşıyabileceği kadar verginin alınmasıydı¹³⁸⁰. Üstelik, bu, kayıt altına alınmış vergi miktarını artıracığı için kamu hazinesini güçlü kıları¹³⁸¹. Diğer taraftan, vergi dağılımında adaletin sağlanması gerekirdi. Vergisini gelirin göre vermeyen yükümlüden alınacak fazla gelire de,

¹³⁷¹ TBMM TD, D. 8, B. 18, O. 1, c. 3, s.15.

¹³⁷² Kâmil Tüğen, Devlet Bütçesi, (Yazarın kendi yayını), İzmir 1997, s.31.

¹³⁷³ TBMM TD, aynı yer, s.17.

¹³⁷⁴ TBMM TD, aynı yer, s.17.

¹³⁷⁵ TBMM TD, D.8, B.18, O.1, c.3, s.20 (18.12.1946).

¹³⁷⁶ Vatan, 29 Nisan 1948 (Menderes’in Giresun’da yaptığı konuşma).

¹³⁷⁷ TBMM TD, aynı yer, s.20.

¹³⁷⁸ TBMM TD, aynı yer, s.20.

¹³⁷⁹ TBMM TD, D.8, B. 48, O. 1, c. 16/1, s.306 (21.02. 1949).

¹³⁸⁰ TBMM TD, D.8, B.28, O.1, c.8, , s.902 (31.12. 1947).

¹³⁸¹ TBMM TD, D. 7, B. 58, O. 1, c. 17, s. 229 (21.05.1945).

adaletsiz olan vergilerin kaldırılması ve zararlı vergi oranların indirilmesi yoluna gidilmeliydi¹³⁸².

Menderes, vergi sisteminde getirilecek bir başka yenilik olarak da, vergi toplama usullerinin sadeleştirilmesini ve daha az masraflı hale getirilmesini savunmuştur.

III- 7 Eylül Kararları

7 Eylül 1946'da, sonraları "7 Eylül Kararları" denilecek devalüasyona gidilmiştir. Hükümet, bu devalüasyon kararını, yabancı para birimleriyle ihraç fiyatlarını bir ölçüde ucuzlatmak ve böylelikle ihracatçıların kazançlarını artırmak amacıyla aldıklarını açıklamışlardır¹³⁸³. Bu kararın alınmasında, savaş sonrasında Türkiye'nin dış yardıma dayanan bir ekonomik politikaya kaymasının da önemli etkisi vardır. Çünkü, savaş sonrasında dünya piyasasının ticaret ve ödemeler düzeninin temel kurallarını belirleyen Bretton Woods Anlaşmalarına katılabilmek için, Türkiye'de serbest döviz rejiminin kabul edilmesini zorlamıştır.

Menderes, Hükümetin aldığı 7 Eylül Kararlarını çeşitli yerlerde birkaç açıdan eleştirmiştir.

Menderes'e göre, bu kararlar, zamansız alınmıştı. Çünkü, savaş sonrası dönemde, tarım ürünlerinden özellikle hububata yönelik dünya piyasalarında talep artmakta idi ve bu durumda paranın değerini düşürmek zararlıydı¹³⁸⁴.

Menderes, ayrıca, bu devalüasyon kararlarının, içte fiyatların yükselmesine yol açacağını¹³⁸⁵, dolayısıyla hayat pahalılığına neden olacağını¹³⁸⁶ düşünmekteydi. Bu durum, özellikle dar ve sabit gelirli memurların durumunu daha da zorlaştıracaktı¹³⁸⁷. Nitekim, Menderes, 1 Ekim 1947'de İzmir'de yapacağı konuşmada, bu kararların pahalılığı "şahlandıran bir kamçı" olduğunu ve hükümetin pahalılığı önleyici tedbirler almadığını söylemiştir¹³⁸⁸. Diğer taraftan, bu kararlarla birlikte, ithalatta güçlük çıkabilecekti. Bu durum ise, savaş içinde yenilenemeyen üretim araçlarının dıştan getirilmesini güçleştirip yerli sanayiinin kalkınmasına engel olacaktı¹³⁸⁹.

¹³⁸² TBMM TD, D.8, B. 48, O. 1, c. 16/1, s.306 (21.02.1949).

¹³⁸³ Ulus, 8-9 Eylül 1946.

¹³⁸⁴ TBMM TD, D.8, B.23, O.1, c.8, s.294 (26.12.1947).

¹³⁸⁵ TBMM TD, D.8, B.18, O.1, c.3, s.18 (18.12.1946).

¹³⁸⁶ Vatan, 12 Mart 1947.

¹³⁸⁷ Cumhuriyet, 12 Ağustos 1947.

¹³⁸⁸ Vatan, 2 Ekim 1947.

¹³⁸⁹ Vatan, 29 Nisan 1948.

Menderes, bütün bu eleştirilerine karşın, 7 Eylül kararlarıyla dış ticaret hacminin kısmen genişlediğini kabul etmekte; fakat, bunu geçici olarak görmektedir. Menderes'e göre, örneğin, incir ve üzüm üreticileri bir miktar fazla para kazanmış olabilirlerdi; fakat, öte yandan, pamuk ve buğday üreticisi- ki Menderes'e göre nüfusun yarısını oluşturmakta idi- için aynı sözler söylenemezdi. Örneğin, 7 Eylül kararlarından önce 27 kuruşa satılan buğday, devalüasyondan sonra 22 kuruşa satılmaya başlanmıştı ¹³⁹⁰. Yani, devalüasyonun kısmî olumlu etkileri her ürüne yansıtılamamıştı.

Hükümet, 1949 yılında Türk lirasının Avrupa paraları karşısındaki değerini yüzde 30 oranında yükseltmiştir¹³⁹¹. Hükümetin bu kararı vermesinde, Menderes'in 7 Eylül devalüasyonuna getirdiği eleştirilerinin etkisinin olduğu söylenebilir.

IV- Tarım

Menderes, tarımı, millî gelirin en geniş kaynağı olarak görmekteydi. Fakat, ona göre, Türkiye'de tarımın önemi “*bürokrat hükümetlerce*” takdir olunamamıştı¹³⁹². CHP hükümetlerinin, malî politikaları çiftçiyi ve köylüyü gözeten durumda değildi. Öyle ki, ülke nüfusunun yüzde 80'ini köylü ve çiftçi oluşturmaya karşılık, millî gelirin ancak yüzde 44'ü bu kesime isabet etmekteydi¹³⁹³.

Menderes'e göre, sanayiinin hammadde yetiştiricisi ve sanayi ürünlerinin tüketicisi de köylü-çiftçi kesimiydi. Diğer üretim alanlarının gelişebilmesi, öncelikle tarım üretiminin ve çiftçilerin satın alma gücünün artmasına bağlıydı¹³⁹⁴. Fakat, merkezi bütçeden tarıma ayrılan pay yüzde 3 bile değildi¹³⁹⁵.

Menderes'e göre, tarım kesiminde geriliğin en önemli nedeni, Cumhuriyetin ilanından sonra, hükümetin, “*köylü efendimizdir*” sloganına uygun hareketlere girişmemesi; köylünün teknik bilgi ve aletle donatmaması, ziraî kredi, iyi tohum ve iyi cins hayvan gibi konularda yardım sağlayamamasıydı. Öyle ki, Türk çiftçisi tabiat karşısında aletsiz olarak “*kendi kaderinde*” yaşamaktaydı¹³⁹⁶. Menderes, 21 Mart 1947'de Kütahya'da bir konuşmasında, tarımdaki alet ve teknikteki ilköllüğü şu şekilde eleştirmektedir:

¹³⁹⁰ *Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1947.

¹³⁹¹ Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s.186.

¹³⁹² *Vatan*, 13 Ocak 1948 (Menderes'in Adana konuşması).

¹³⁹³ *TBMM TD*, D.8, B. 48, O. 1, c. 16/1, s.302 (21.02.1949).

¹³⁹⁴ *TBMM TD*, aynı yer, s.302.

¹³⁹⁵ *TBMM TD*, aynı yer, s.301.

¹³⁹⁶ *TBMM TD*, aynı yer, s.23.

“Hâlâ Nuh zamanından kalma karasaban, yurdun bir başından diğer başına kadar hükümrandır. Köylünün elinde karasabanın yanında toprağını işlemeye yarayacak hiçbir aleti bulunmadığı mıntıklar, yurtta en geniş sahayı kaplamaktadır. Hâlâ kağının en ilkel şekli köylünün ömür törpüsüdür. Hâlâ geri bir ziraat tekniği yurdun verimini asgariye indirmektedir. Hâlâ başı boş sular memleketi yer yer bataklık haline getirmekte, yer yer sel afetlerine sebep olarak çiftçinin elinin bögünde kalmasına sebep olmaktadır. Bataklık ve sel afetleriyle birlikte kuraklık da Anadolu’yu her zaman kasıp kavurur”¹³⁹⁷.

Menderes’e göre, ziraattaki geriliğinin bir başka nedeni, Tarım Bakanlığının, özellikle ziraî alet konusunda köylüyü yeterince desteklememesiydi. Menderes, bu konuda Tarım Bakanlığının çağın gerisinde kaldığını belirterek, şöyle yakınmaktadır:

“Tarım Bakanlığı uzun yılları beş, on milyonluk bütçesi ile bir iki mektep ve araştırma istasyonu ile il ziraat müdürleri ve kazalarda fen memuru adı altında sadece hatalı ziraat istatistikleri düzenlemekle görevli bir kadro geçindirmekten ileri çok bir şey yapamamıştır”¹³⁹⁸.

Menderes’e göre, tarımda maliyet ve satış fiyatları arasında belirgin bir fark vardı ve bu, tarım kesiminin, ürettiğini ucuza satmasına, ihtiyacını ise pahalıya almasına yol açmaktaydı. Menderes, fiyat konusunun köylüyü nasıl “takatsiz” düşürdüğünü verdiği bir örnekle şu şekilde açıklamaktadır:

“ 8-10 sene buğdayın, o da bazı bölgelerde, kilosunun 3-4 kuruşa satılmasını sağlamakla rahat yaşamışız. Tüketici, ekmeği 6 kuruş yerine 8 (kuruşa) yemekle çok büyük sıkıntıya düşmezdi; fakat, o zamanlar 4 kuruş yerine buğdayının kilosunu 6 kuruşa satabilen çiftçi bir nefes alırdı. Aşırı fiyat düşüklüğünün doğurduğu takatsizlik ve üretimin düşmesi sonucunda fiyatların savaş yıllarında bu kadar yükselmesinden tüketici bu ıstırapı çekmez, o günkü ucuz ekmeği bugünlerde(1945) bu kadar pahalıya ödemezdi”¹³⁹⁹.

Menderes’e göre, tarımda geriliğin bir nedeni de, tarım kesiminin üretimini artıracak oranda ziraî kredinin verilmemesiydi. Ziraî kredinin tek kaynağı olan Ziraat Bankası da, tarıma, millî gelire oranla oldukça az kredilendirme yapabilmekteydi. Öyle

¹³⁹⁷ *Vatan*, 22 Mart 1947.

¹³⁹⁸ *TBMM TD*, D.7, B.55, O.1, c.17, s.114 (16.05.1945).

¹³⁹⁹ *TBMM TD*, aynı yer, s.115.

ki, Ziraat Bankası'nın tarıma aktardığı kredi miktarı, sadece İstanbul'da yaklaşık birkaç yüz kişinin elinde toplanan sermaye ve servetin çok altındaydı¹⁴⁰⁰.

Menderes'e göre, Türkiye'de toprak darlığı yoktu, aksine topraklar genişti. Asıl sorun, bu geniş toprakların tabiat şartlarına göre işletilmesi idi.

Menderes, tarımdan fazla üretim elde edebilmek için yapılması gerekenlerin, i) su işleri, ii) kara yol durumu, iii) nakliye sistemi, iii) traktör, olmak üzere dört iş alanında gerçekleşeceğini düşünmektedir. Menderes, bu konuda, 21 Şubat 1949'da TBMM'de; *"su işlerinde memleket ölçüsünde ihtiyaçlar göz önünde tutulacak olursa daha ilk adımımızı dahi atmış sayılmayız. Ziraatın büyük yardımcısı olan nakliye sistemimizin ve yol durumumuzun hali mahumdur. Geniş Anadolu ovalarında hâlâ kağrı ve karasaban hakimdir. Milyonlar ve milyonlarca çiftçi işletmelerimiz hâlâ karasaban ve kağrının mahkûmudur. 25-30 sene önce bu ülkeye giren traktör bugün (1949) hâlâ 300-500 adedini aşamamıştır"* demektedir¹⁴⁰¹.

Menderes, ayrıca, tarım işlerini geliştirmek için, istikrarlı bir fiyat politikasına geçilmesi ve bunun için de, fiyatın üreticiyi koruyan bir miktarın belirlenmesi görüşündedir¹⁴⁰².

V- Kamu İktisadî Teşekkülleri

Menderes, devletin elindeki işletmelerin ülke ekonomisine faydadan çok, zarar getirdiği fikrindedir.

Menderes'e göre, Kamu İktisadî Teşekkülleri, yalnız kendi ürünlerini değil, dışarıdan getirilen veya özel teşebbüs eliyle imal edilen benzer ürünlerin fiyatlarını yükseltmekteydi¹⁴⁰³.

Menderes, özellikle Kamu İktisadî Teşekküllerinin devlet bütçesine ağır yükler getirdiğini düşünmekte ve bu konuda, 1947 Bütçesini eleştirirken TBMM'de; *"Devlet kapitalizmine kaymış gayet masraflı ve düşük randımanlarla çalışmakta olmalarına rağmen kendilerine yüksek kazanç hadleri temin edilmiş olan İktisadî Devlet*

¹⁴⁰⁰ TBMM TD, aynı yer, s.115.

¹⁴⁰¹ TBMM TD, aynı yer, s.301. TBMM Tutanak Dergisi, D. 8, B. 48, O. 1, c. 16/1, s.302 (21.02.1949).

¹⁴⁰² Vatan, 13 Ocak 1948.

¹⁴⁰³ TBMM TD, D.8, B.85, O.1, c.6, s.680.

Teşekküllerinin sebep olduğu maddi külfetler hesap edilecek olursa millî ve iktisadî bünyemize yükletilen ağırlığı tahmin etmekte hata görülmez” demektedir¹⁴⁰⁴.

Menderes’e göre, ayrıca, Hükümetin, Kamu İktisadî Teşekküllerini himaye etmek amacını taşıyan anlayışı, dolaylı olarak vatandaşa ağır yükümlülükler getirmekteydi¹⁴⁰⁵.

VI- Özel Teşebbüs

Menderes, özel teşebbüs ve sermayenin genel çıkarlarla ahenkli ve sosyal adalet mülahazalarına da uygun faaliyetlerini zarar getirmeyecek devlet tarafından belirlenecek sınırlar dahilinde gerçekleşmesinden yanadır¹⁴⁰⁶.

Menderes’e göre, Hükümet, özel girişimcilere destek için, gerekli olan sermayeyi vermeliydi. Ancak, böyle bir desteği hükümet verememekteydi. Bu durumun en önemli nedeni, iç borçlar yüzünden yükselen faizdi. Öyle ki, faiz oranları ülkedeki ufak tefek sermayeleri bile iş sahalarından çekip almaktaydı. Özel teşebbüsün önündeki bir başka engel, piyasa şartlarını etkileyen hükümetin kararsız müdahaleleri ve tazyikleriydi¹⁴⁰⁷.

VII- Sanayi

Menderes, sanayiinin tarıma dayanması gerektiğini savunmaktadır. Menderes, devletin izleyeceği doğru sanayileşme politikasını “ *Bizde sanayiinin her kademesinde temel kaide, memleket ziraî mahsûllerini ve ham maddelerini kıymetlendirecek, üreticinin eline fazla para geçmesini, diğer taraftan da tüketicinin mamul maddeleri ucuza mal etmesini sağlamak olmalıdır*” şeklinde tarif etmektedir.¹⁴⁰⁸

Menderes, ülke sanayisinin önemli bir kısmının (kara ve deniz nakliyatı, havayolları, bankalar, madenler, ormanlar) devletin elinde atıl bir durumda olduğunu savunmuştur. Ona göre, sanayi rehavet içinde işleyen lükse ve israfa kaçan bir mahiyet arz etmekteydi¹⁴⁰⁹.

¹⁴⁰⁴ TBMM TD, D. 8, B. 18, O.1, c. 3, s.23 (18.12.1946) .

¹⁴⁰⁵ TBMM TD, D. 8, B.48, O.1, c.16/1, s.301 (21.02.1949).

¹⁴⁰⁶ Adnan Menderes, “Demokrat Partinin En Bariz Vasfı”, *Vatan*, 23 Mayıs 1946.

¹⁴⁰⁷ *Vatan*, 23 Haziran 1948 (Menderes’in Kütahya konuşması).

¹⁴⁰⁸ *Vatan*, 22 Mart 1947 (Menderes’in Kütahya konuşması).

¹⁴⁰⁹ TBMM TD, D.8, B.48, O.1, c.16, s.301 (21.02.1949).

VIII- Tasarruf

Menderes, devlet bütçesinde görülen açığın, önemli ölçüde tasarruf yoluyla kapatılabileceğine inanmaktadır.

Menderes'e göre, CHP Hükümetlerinin sıkı bir tasarrufa gidememesi, bütçede görülen her türlü harcamayı zaruret ifadesi ile açıklayarak, yıllardır kendilerine bu duruma alıştırmalarıydı. Öyle ki Devlet elinde her işi, çifte pahaya mal eden tutum ve gevşeklik adeta sistemleşmişti¹⁴¹⁰.

Menderes, 1947 Bütçe görüşmelerinde, tasarruf fikriyle çelişen, hatta kendisine göre israfa varan bazı harcamalar olduğundan söz etmiştir. Örneğin, Makam ve hizmet otomobilleri, Başbakanlara ayrılan konak ya da ikametgah ödeneği, Savorana Yatı ve Halkevleri.

Menderes göre, hükümetin tasarruf imkanları sınırlı değildi. Daha geniş bir ekonomik görüşle ve daha derin bir inceleme ile daha ileri tasarruflar elde etmek mümkündü. Menderes, 1948'deki Bütçe konuşmasında, tasarruf yapılabilecek yerleri şöyle belirtmektedir¹⁴¹¹: Yeni Meclis Binası inşaatı, Cumhurbaşkanlığı harcamaları, Milletvekili ödenekleri, Millî Saraylar bütçesi, Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü bütçesi, Resmî otomobilleri, Makam ödenekleri, Halkevlerine yapılan yardım. Ayrıca, Çalışma, Ulaştırma, Gümrük ve Tekel Bakanlıkları ortadan kaldırılarak, bu bakanlıkların görevleri ve bu bakanlara bağlı Genel Müdürlükler ilgili diğer bakanlıklara bağlanabilirdi. Bir başka tasarruf tedbiri de, memur sayısının azaltılması olabilirdi¹⁴¹².

¹⁴¹⁰ TBMM TD, D.8, B.23, O.1, c.8, s.300.

¹⁴¹¹ TBMM TD, D.8, B.48, O.1, c.16/1, s.304.

¹⁴¹² TBMM TD, D.8, B.48, O.1, c.16/1, s.304. Bu konu, yukarıda, "Bürokrasi ve kadrolaşma" başlığı altında işlenmiştir.

SONUÇ

Menderes'in muhalefet dönemi, çok partili sisteme geçiş sürecini kapsamaktadır. Bu dönemde, muhalefetin doğuşunu etkileyen ve hatta var olup olmamasını belirleyen aslında siyasî iktidardır. Bu durum, muhalefetin güçsüzlüğünden kaynaklanmamaktadır. Muhalefet, iktidardan daha geniş bir toplum desteğine sahiptir. Ancak, muhalefetin yönetim organı olan TBMM'deki temsili bakımından iktidarla karşılaştırılması mümkün değildir. Dolayısıyla, Menderes'in muhalefet dönemi incelenirken dönemin şartlarının göz önünde bulundurulması gerekir.

Menderes'in muhalif hareketi, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu(ÇTK) tasarısının TBMM'de görüşülmesi sırasında başladığı söylenebilir. Menderes'in, bu görüşmelerde, kanunun verimsiz tarıma yol açacağı, mülkiyet rejimini altüst edeceği gibi ekonomik gerekçeler üzerinde odaklaştırdığı muhalefeti, Hükümetin ilk kez açıktan eleştirilmesi anlamı taşımıştır. Böylece, bu zamana kadar, sessiz olan muhalefet, bu kanunun TBMM'de görüşülmesi sırasında temsilcilerini bulmaya başlamıştır. ÇTK tasarısının görüşüldüğü sıralarda, Menderes'in, ayrıca, 1945 Yılı Bütçe Kanunu tasarısına ret oyu kullanması ve Saraçoğlu Hükümetine de güvensizlik oyu vermesi, onun yönetime karşı muhalif konumunu açıkça yansıtmıştır.

Menderes'in, üç arkadaşıyla(Bayar, Köprülü ve Koraltan) birlikte parti yönetimine verdikleri "Dörtlü Takrir" denilen önerenin asıl amacı, CHP içinde bir yönetim değişikliğine gitmek olarak görünmektedir. Ancak, bu önerenin reddi, Menderes'in de içinde yer aldığı parti içi muhaliflerin, ayrı bir parti kurmasına neden olmuştur.

Menderes, takrir reddedildikten sonra CHP yönetimince herhangi bir şekilde cezalandırılmamıştır. Ancak, Menderes'in *Vatan* gazetesinde yayımlanacak yazısıyla Dörtlü Takrirdeki ana fikirleri işlemesi ve doğrudan Başbakanı eleştirmesi, onun partiden ihracına yol açmıştır.

Demokrat Parti'nin kurulmasından sonra, Menderes'in, partisinin sürekliliği konusunda, bir süre, kuşku duymuş gözükmektedir. Bunda, bizzat kendisinin Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimini yaşamış olmasının etkisi olduğu söylenebilir. Bu yüzden, Menderes'in muhalefetinde, ilk sıralarda çok partili yönetimi meşrulaştırmak çabaları göze çarpmaktadır.

İnönü'nün, çok partili sistemin kalıcı olduğunu ve dolayısıyla muhalefetin varlığını meşrulaştıran 12 Temmuz Bildirisinin açıklanmasından sonra, Menderes, siyasî iktidarla daha uzlaşıcı bir yola girmiştir. Diğer taraftan, bu bildiri, DP içinde bölünmelere neden olmuş ve bu durumda da Menderes, DP üst yönetimindeki bazı aşırılıkların tasfiyesinin gerçekleşmesini partinin çıkarına daha uygun görmüştür. Bu görüşün temelinde ise, Menderes'in Demokrat Parti'de yaşanacak bazı ayrılıklarla merkez yönetiminin iyice güçlendirileceği ve böylece partinin birliğinin sağlanacağı düşüncesi yatmaktadır. Ancak, Menderes'in, parti içi muhaliflerin tasfiyesinde eski tek partili dönemin anlayışını yansıtmaması ilgi çekicidir. Menderes'in, CHP'nin aşırı merkeziyetçiliğine ve otoritesine karşı iken, kendi partisi içindeki aşırılıklar için böyle bir yola gitmesi, onun birbirine iki zıt fikri aynı anda benimsemiş olduğunu göstermektedir.

Menderes, DP'nin Birinci Büyük Kongresinden sonra, DP'nin Genel Yönetim Kurulunda, Meclis Grubunda ve parti örgütlerinde, hem bir Milletvekili olarak, hem de Genel Kurul üyesi olarak partinin en önde gelen kişisi olmaya başlamıştır. Bu tarihten itibaren, daha çok Menderes'in söyledikleri ve onun katıldığı fikirleri partide benimsenmiştir. Menderes, bu sırada, partide siyasî otorite ve gücünü giderek artırmayı da başarmıştır.

Menderes'in Başbakan oluşunda, Cumhurbaşkanlığına seçilecek Celal Bayar'ın, kendisiyle uyum içinde çalışacak hükümetle işbirliği yapma düşüncüsü etkili olmuş görünmektedir. Ayrıca, Menderes'in diğer parti kurucularına göre halk nezdinde tutuluyor olmasının da bir etkisi vardır.

Menderes, Demokrat Parti'nin muhalefeti boyunca, partisinin aynı zamanda resmî sözcülerinden biridir. Bu yüzden, partinin önde gelen kişisi olarak Menderes, söylediği her sözün aynı zamanda partisini de bağlayabileceğini hep hesaba katmıştır. Menderes'in sözlerine, özellikle 1947'de İzmir'de yaptığı bir konuşmasında, meclisin meşruiyetine hakaret olarak anlaşılabilecek sözlerinin bazı gazetelerde yayınlanıp, bu yüzden sekiz gazetecinin yargılanması ve kendisinin dokunulmazlığının kaldırılmasının gündeme gelmesinden sonra, daha da dikkat etmeye başladığı söylenebilir.

Menderes'in parti adına yaptığı konuşmaların tamamen kişisel görüşleri olduğu söylenemez. Konuşmasının şekline veya metnine kendi üslubu ve tarzı yansımıştır. Ne

var ki, Menderes'in bizzat kendi görüşlerinin parti politikalarında belirleyici olduğunu kabul etmek gerekir.

Menderes'in konuşmalarında işlediği konuların ağırlığını, hayat pahalılığı, fiyatların yüksekliği gibi güncel şikayetler oluşturmaktadır.

Menderes'in tarım, kara yolları, nakliye ve su işleri konusundaki görüşleri, 1950-1960 arasındaki başbakanlığı sırasında uygulanacak olan ülke politikalarının göstergeleri sayılabilir. Menderes'in tarım sektörü için ileri sürdüğü görüşleri, 1940'lı yılların sonunda ABD yönetiminin desteği ile şekillenmeye başlamıştır. Buna göre, karayolları ile köylü ve çiftçi ürünlerini pazarlayacak; özellikle traktörlerin kullanımıyla topraksız kalan büyük kırsal kesim boş arazileri işleyeceklerdi. Menderes'in, bu dönemde, ayrıca, ekonomik ve sosyal sorunların çözümünde etkili önlemler ileri sürdüğü söylenebilir. Özellikle kamu harcamalarında tasarruf kalemlerin belirtilmesi ve yatırımların tarıma yönelik olması gibi somut fikirler sunulmuştur.

Menderes'in bazı sözlerinde, Atatürk dönemine ilişkin sistemle ilgili ciddi eleştirileri dikkat çekmekle beraber, o dönemi, açıkça eleştirmemektedir. Bunda Atatürk'e duyduğu saygının yanı sıra, kendisini Milletvekili seçtiren Atatürk'e karşı ayrıca hissettiği içten bir bağlılığın da payı olmalıdır. Diğer taraftan, Atatürk'ün ölümünden sonra, İnönü'nün Millî Şefli yılları yönetim anlayışı olarak önceki yıllardan farksız olmasına rağmen, Menderes'in geçmişe dönük eleştirilerini İnönü'yle başlatıyor olması dikkat çekmektedir. Fakat, böyle olmasında İnönü'nün aynı zamanda iktidar partisinin lideri olma özelliğini taşıyor olmasının da etkisi vardır.

Menderes'in fikirlerinde felsefî bir derinliğin olduğu çok fazla söylenemez. Ancak, bilgilerinin kitabî olduğu sezilmektedir. Bunda, daha Milletvekili iken Hukuk eğitimi almasının büyük etkisinin olduğu söylenebilir. Yine de, Menderes'in düşünce arka planını öğrenmek için okuduğu kitapları dikkate almak gerekmektedir.

Menderes, muhalefet dönemindeki siyasî gelişmeleri, ideolojik veya ideal açısından daha çok pragmatik ele almaktadır. Bir başka söyleyişle, Menderes için, ülke yönetiminde ne iyi ise o olmalı veya alınmalıdır. Ancak, Menderes'in şartlara göre bu düşüncü, onun muhalefet hayatında çok tutarlı görünmeyen bazı kararlar vermesine neden olmuştur. Örneğin, IMF'ye üye olmak için yapılan ve Batı bloğu ile birleşmesini sağlayacak girişimi olan 7 Eylül Devalüasyon Kararları konusunda, Menderes'in

önleyici tedbirler alınmadığı için karşı çıkması, batı dünyasıyla entegre olma düşüncesine aykırıdır.

Menderes'in muhalefeti boyunca yaptıklarının siyasî sonuçları üzerinde de önemle durulmalıdır.

Menderes, gazetelere yazdığı makaleler ve verdiği demeçlerle, devlet başkanlığı, anayasa gibi iç politika konularında bir tartışma platformu oluşturmuştur. Özellikle, Hükümet organı olan Ulus gazetesinin baş yazarları Falih Rıfkı Atay ve Nihat Erim'le yaptığı polemikler, demokrasiye geçiş sürecinin sorunlarını ele alması bakımından tarihi belge niteliğindedirler.

Menderes'in TBMM'de yaptığı bütçe ve hükümet programlarına ilişkin konuşmalarında ayrıntılı rakamlar vermesiyle, bu görüşmelere son derece ciddi ve teknik bir içerik kazandırdığı söylenebilir. Bu yüzden, Menderes'in bu konuşmalarını muhalefetin en önemli belgeleri saymak gerekir.

Menderes'in, ayrıca, kanun yapma, komisyon çalışmaları, oylama gibi TBMM iç tüzüğünü ilgilendiren konularına hakim olduğu anlaşılmaktadır. Bu yüzden, bazı Meclis konuşmalarında, içerikten çok usûle ilişkin getirdiği eleştiriler dikkat çekmektedir.

Bu noktada da, Menderes'in muhalefet anlayışı ve etkileri üzerinde durmak gerekmektedir.

Menderes, muhalefetini rejim içi bir çizgide tutmaya dikkat etmiştir. Yıllardır siyasî yönetimlerin hassas konuları olan “laiklik ve komünizm” düşüncelerine karşı iktidarın tutumuna sadık kalmıştır. Sert muhalefetine rağmen, kanun yolundan çıkmamaya çaba göstermiştir. Hükümetin baskıları karşısında, alt kademedен gelen kanun-dışı taleplere hep karşı koymuştur. Aksi bir yolun, kendisine olduğu kadar DP'ye de zarar vereceğine inanmıştır. Menderes'in kanun sınırları dışında mücadele etmekten kaçınmasında daha çok itidal isteyen mizacı etkili olmuştur. Fakat, Menderes'in, muhalefetin hayatını güçleştiren konular üzerinde fazla durmaması dikkat çekicidir. 1924 Anayasa gereğince, meclisin gücünü dengeleyecek bir ikinci meclis veya anayasa mahkemesi gibi denetim mekanizmaları ve alınan oy oranında temsilci çıkartacak nisbî temsil seçim sistemi konularında, Menderes açık görüşler belirtmemiştir. Bu konularda Demokrat Parti içinde farklı görüşler hakimse de, Menderes'in bu konuları dile getirmemesindeki sebebin, yapılacak genel seçimlerde partisinin iktidara geleceği ve

böylelikle Meclis çoğunluğuyla istediği ekonomik ve sosyal kalkınmanın gerçekleşebileceğine olan inancı etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Son olarak, Menderes'in muhalefetiyle, tek partili yönetim boyunca ancak siyasî iktidarın belirlediği muhalefet geleneğinden farklı bir anlayışı getirerek, muhalefetin aslî görevi olan hükümeti denetleme işlevini fonksiyonel hale getirmede bir katkısı olduğu kabul edilebilir.

BİBLİYOGRAFYA

I- ARŞİVLER

A- T.C. Başbakanlık Arşivi

1-Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sultanahmet, İstanbul:

Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi

2-Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Demetevler, Ankara:

Cumhuriyet Halk Partisi

Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü

B- TBMM Genel Evrak ve Arşivi, Ankara.

C-Ankara Hukuk Fakültesi Arşivi, Ankara.

D-Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi, Ankara.

II- RESMÎ YAYINLAR

Parantez içindeki yıllar, taranan dönemi göstermektedir.

A- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanağı (Zabıt Ceridesi) (1932,1939, 1943, 1945-1950)

B- T.C. Resmi Gazete (1945-1950)

C- TBMM Kanunlar Dergisi (Kavanin Mecmuası) (1945-1950)

D- Ayın Tarihi Dergisi (1945-1950)

III- GAZETELER

Parantez içindeki tarihler taranan dönemi veya günleri göstermektedir. Tez içinde, aşağıdaki gazetelerin sadece isimleri yazılmış, ayrıca “gazetesi” diye belirtilmemiştir.

Cumhuriyet (1945-1950).

Demokrat İzmir (1948-1950).

Ulus (1945-1950).

Vatan (1945-1950).

Yeni Asır (1947-1950).

Zafer (1949-1950).

Kuvvet, (18 Ocak 1947, 26 Ocak 1947, 21 Aralık 1947)

Vakit, (22 Ocak 1947)

Tasvir, (23 Nisan 1946, 27 Aralık 1947, 21 Haziran 1949, 22 Haziran 1949)

Yeni Sabah, (17-20 Ocak 1948)

IV-ÖZEL DERGİLER

Akbaba Dergisi (1945-1947)

V- ÖZEL GÖRÜŞMELER

Aydın Menderes (Adnan Menderes'in en küçük oğlu) (1 Eylül 2001-Kuşadası)

(3 Şubat 2002-Ankara)

Mehmet Koca (Çakırbeyli Çiftliğinin kâhyası)

(28 Ağustos 2001-Aydın)

VI- GENEL ESERLER

Hatıralar, monografiler, dönem çalışmaları, DP'nin resmî yayınları, biyografiler, parti bildirileri, ansiklopedi maddeleri, araştırma ve incelemeler "Genel Eserler" çerçevesinde toplanmışlardır.

Adnan Menderes'in Bütçe Umumî Heyeti Hakkındaki Demeci, DP Başkanlığı Yayınları-Sakarya Basımevi, Ankara 1946.

AĞAOĞLU, Ahmet, *Serbest Fırka Hatıraları*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.

AĞAOĞLU, Samet, *Arkadaşım Menderes*, Rek-Tur ve Baha Matbaası, İstanbul 1967.

_____, *Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri / Bir Soru*, Baha Matbaası, İstanbul 1972.

_____, *Demokrat Partinin Kuruluşu*, İletişim Yayınları,

_____, *İki Parti Arasındaki Farklar*, Arbas Matbaası, Ankara 1947, (Broşür-Parti yayını).

_____, *Siyasî Günlük-Demokrat Partinin Kuruluşu*, (haz. Cemil Koçak),

İletişim Yayınları, İstanbul 1992.

AHMAD Feroz ve Bedia Turgay, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-71)*, Bilgi Yayınları, Ankara 1976.

_____, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-80)*, Hil Yayınları, İstanbul 1996.

AKANDERE, Osman, *Millî Şef Dönemi*, İz Yayınları, İstanbul 1998.

AKMAN, Nuriye, *50 Kelime*, Bensen Yayınları, İstanbul 2001.

AKSOY, Suat, *Türkiye’de Toprak Meselesi*, Gerçek Yayınları, 1969.

AKSOY, Yaşar, *Karşıyaka ve Kaf Sin Kaf Tarihi*, İzmir 1988.

ALBAYRAK, Mustafa, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti(1946-1960)*, 2 Cilt, (Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara 1992.

Ankara Hukuk Fakültesi ve Mezunları, A.Ü.Hukuk Fakültesi Mezunları Derneği Yayınları, Ankara 1969.

Ankara Hukuk Fakültesi 1927-1941 Mezunları, Çınar Matbaası, Ankara 1943.

Ankara Hukuk Fakültesi Ellinci Yıl Armağanı, Sevinç Matbaası, Ankara 1977.

Ankara Hukuk Fakültesi ve Mezunları, Ankara Hukuk Fakültesi Mezunları Derneği Yayınları, Ankara 1969.

APATAY, İhsan, *Çiftçiye Topraklandırma Kanunu İzahı ve Tatbikatı*, Azim Matbaası, Konya 1959.

APUHAN, Recep Şükrü, *Öteki Menderes*, Timaş Yayınları, İstanbul 1997.

ATALAY; Mustafa, *Adnan Menderes ve Hayatı*, Sevinç Matbaası, Ankara 1959.

AVŞAR, Abdülhamit, *Serbest Cumhuriyet Fırkası*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1998

AYDEMİR, Ş. Süreyya, *Menderes’in Dramı*, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul 2000.

_____, *İkinci Adam*, Cilt III., Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul 2000.

AZAK, Gürbüz, *Ben Adnan Menderes*, Zafer Yayınları, İstanbul 2000.

BABAN, Cihat, *Politika Galerisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1970.

BAĞCI, Hüseyin, *DP Dönemi Dış Politikası*, İmge Yayınları, Ankara 1990.

BARKAN, Ömer Lütfi, *Türkiye’de Toprak Meselesi*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980

BARUTÇU, Faik Ahmet, *Siyasî Hatıralar*, 3 cilt, 21.Yüzyıl Yayınları, Ankara 2001.

- BAYAR, Celal, *Başvekilim Menderes*, (Haz İsmet Bozdağ), Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul 1986.
- BERKES, Niyazi, *Unutulan Yıllar*, İletişim Yayınları, İstanbul 1997.
- BERZEG, Kazım, *Türk Tarımı ve Toprak Reformu*, Şark Matbaası, Ankara 1972.
- BİRAND M. Ali-DÜNDAR Can- ÇAPLI Bülent, *Demirkırat*, Doğan Kitapçılık Yayınları, İstanbul 1991.
- BOZDAĞ, İsmet, *Demokrat Parti ve Ötekiler*, Kervan Yayınları, İstanbul 1975.
- _____, *Menderes... Menderes...*, Emre Yayınları, İstanbul 1997.
- BURÇAK, Rıfkı Salim, *Türkiye’de Demokrasiye Geçiş (1945-1950)*, Olgaç Matbaası, Ankara 1979.
- CHP, *1936 İl Kongreleri*, (Basıldığı yer ve yayınevi belirtilmemiştir), 1937.
- CHP, *5. Büyük Kurultay Zabıtları*, Ulus Basımevi, Ankara 1939.
- CHP, *Dördüncü Büyük Kongre Zabıtları*, 9-16 Mayıs 1935, Ulus Basımevi, Ankara 1935.
- ÇAVDAR, Tevfik, “Demokrat Parti”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c.8, İletişim Yayınları, s.2060-2075.
- D.P. *Milletvekilleri Albümü*, (Haz. Güner Sarısözen), Demokratlar Klubü Yayınları, Ankara 1995.
- Demokrat Parti Tüzüğü*, (Pazar Gazetesi ve Fuar Postasında basımıştır), İzmir 1946.
- Demokrat Parti Tüzüğü*, Sakarya Basımevi, Ankara 1947
- Demokrat Parti Tüzük ve Program*, Galata Merkez Basımevi, İstanbul 1946
- Demokrat Parti Tüzük ve Programı*, Demokrat Parti Yayınları, Ankara 1946.
- DİLİPAK, Abdurrahman, *Menderes Dönemi*, Beyan Yayınları, İstanbul 1990.
- DOĞAN, Mustafa, *Adnan Menderes’in Komuşmaları (1950-1954)*, Cilt 1, Ekicigil Matbaası, İstanbul 1957.
- DP 7 Ocak 1947 Ankara’da Yeni Sinemada Açılan Büyük Kongresinde C.Bayar’ın Nutku*, Demokrat Parti Yayınları, Ankara 1947
- DP Merkez İdare Kurulumun Belediye Seçimlerine Girmemek Sebeplerini Açıklayan Beyannamesi*, Adana 1946.
- EKİNCİ, Necdet, *Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1997.
- ERDEM, Tarhan, *Anayasalar ve Seçim Kamunları (1876-1982)*, Milliyet Yayınları,

İstanbul 1982.

ERER, Tekin, *Türkiye 'de Parti Kavgaları*, Çınar Matbaası, İstanbul 1966.

_____, *On Yılın Mücadelesi*, Ticaret Postası Yayınları, İstanbul 1963.

EROĞUL, Cem, *Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Yayınları, Ankara 1998.

ESEN, B.Nuri, *Çiftçiye Topraklandırma Kanunu Şerhi*, Alaaddin Kırıl Matbaası, Ankara 1945.

ESİRCİ, Şükrü, *Menderes Diyor ki...*, Birinci Kitap (1946-1950), Demokrasi Yayınları, İstanbul 1967.

FERSOY, Orhan Cemal, *Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes*, Garanti Matbaası, İstanbul 1971.

Fotoğraflarla Menderes Albümü, Duran Ofset Basımevi Yayınları, İstanbul 1967.

Gâzi Ahmet Muhtar Paşa, *Takvimü's-Sinîn*, (Haz. Yücel Dağlı-Hamit Pehlivanlı), Genelkurmay Basımevi Yayınları, Ankara 1993.

GİRGİN, İsmail, *Adnan Menderes*, Radyo Gazetesi Yayınları, İzmir 1958.

GOLOĞLU, Mahmut, *Demokrasiye Geçiş (1946-50)*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1982

GÜRKAN, Nilgün, *Türkiye 'de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.

ILICAK, Nazlı, *Menderes 'i Zehirlediler*, Dem Yayınları, İstanbul 1989.

İĞNECİLER, Abdullah, *Köylüyü İlgilendiren Kanunlarımız*, Ülkü Basımevi, Konya 1949.

KABASAKAL, Mehmet, *Türkiye 'de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960)*, Tekin Yayınları, İstanbul 1991.

KARPAT, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul Matbaası Yayınları, İstanbul 1967.

KILÇIK, Haluk, *Menderes 'in Konuşmaları, Demeçleri, Makaleleri*, Demokratlar Kulübü Yayınları, Ankara 1991.

KILIÇ, Cemil, *Demokrat Partinin Kuruluşu ve 1946 Seçimleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1995.

KISAKÜREK, N. Fazıl, *Benim Gözümde Menderes*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 1998.

KİLİ, Suna- GÖZÜBÜYÜK, A.Şeref, *Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası

Yayınları, Ankara 1985.

KOÇAK, Cemil, *Türkiye’de Millî Şef Dönemi(1938-1945)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1996.

KORKUD, Refik, *Demokratik Sistem ve Adnan Menderes*, Güzel İstanbul Matbaası, Ankara 1960.

LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, (çev. Metin Kırıatlı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

METE, Orhan, *Bütün Tafsilat ve Akisleriyle Demokrat Partinin 1. Büyük Kongresi*, Ticaret Dünyası Matbaası, İstanbul 1947.

MUMCU, Ahmet, *Ankara Adliye Hukuk Mektebi’nden Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesine (1925-1975)*, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları(Sevinç Matbaası), Ankara 1977.

Müstakil Demokratlar Grubu, *DP Kurucuları Bu Davanın Adamı Değillerdir*, Yeni Matbaa, Ankara 1949

NADİ, Nadir, *Perde Aralığından*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1964

NUTKU, Emrullah, *DP Neden Çöktü ve Politikada Yitirdiğim Yıllar1946-1958*, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1979.

OKYAR, Osman- SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet, *Fethi Okyar’ın Anıları*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1999.

OMAY, Turgut, *Beyaz İhtilal*, Gerçek yayınevi, Ankara 1950.

14 Mayıs 1950 Seçimlerinin 40 Yılı Sempozyumu, Demokratlar Klubü Yayınları, Ankara 1990.

ORAL, Fuat Süreyya, *Türk Basın Tarihi(1919-1965)*,

ÖNDER, Mehmet, *Atatürk’ün Yurt Gezileri*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1975.

ÖNER, Kenan, *Siyasî Hatıralarım ve Bizde Demokrasi*, Osmanbey Matbaası, İstanbul 1948,

ÖZ, Esat, *Otoriterizm ve Siyaset- Türkiye’de Tek Parti Rejimi ve Siyasal Katılma (1923-1945)*, Yetkin Yayınları, Ankara 1996.

ÖZBUDUN, Ergun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara 2002.

ÖZTÜRK, Kâzım, *Cumhurbaşkanlarının Türkiye Büyük Millet Meclisini Açış Nutukları*, Ak Yayınları-Baha Matbaası, İstanbul 1969.

- ÖZTÜRK, Kâzım, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları* İstanbul 1968.
- PARSADAN Sabahattin- HUNCA Cemalettin- GÖKTÜRK İsmail, Adnan *Menderes'in Siyasî Hayatı ve Nutukları*, Türk Basın Ajansı Yayınları (Basım tarihi belirtilmemiş).
- SABİS, Ali İhsan, *Harb Hatıralarım*, Nehir Yayınları, Cilt 5, İstanbul 1993.
- SANAL, Türker, *Türkiye'nin Hükümetleri*, (Yazarın kendi yayını), Ankara 1997.
- SAROL, Mükerrerem, *Bilinmeyen Menderes*, 2 cilt, Kervan Yayınları, İstanbul 1983.
- SELEK, Hulûsi, *Son Günlerde İzmir'deki Siyasî Hareketlere Bir Bakış ve Başbakan Recep Peker'in İzmir Nutku*, (Broşür-kitap), İzmir 1947.
- SENCER, Muzaffer, *Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri*, Geçiş Yayınları, İstanbul 1971.
- SERTEL Sabiha, *Roman Gibi*, Belge Yayınları, İstanbul 1987.
- SERTEL, M. Zekeriya, *Hatırladıklarım (1905-1950)*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.
- Soyadı Kanunu ve Nizamnamesi*, Necmiistikbal Matbası, İstanbul 1934 .
- SÜKAN, Faruk, *Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları(1950-1960)*, Kültür Ofset Limited Şirketi, Ankara 1991.
- T.B.M.M. Albümü*, TBMM Matbaası, Ankara 1942.
- T.B.M.M. Albümü*, TBMM Matbaası, Ankara 1938.
- TANYELİ, Halit- TOPSAKALOĞLU Adnan, *İzahlı Demokrat Parti Kronolojisi (1945-1950)*, Birinci Kitap, İstanbul Matbaası, İstanbul 1959.
- TEMUÇİN, Şevket, *Demokrat Parti İkinci Büyük Kongresinde Alınan Tarihi Kararlar* , Ülkü Basımevi Yayınları, 1949
- TEZEL, Yahya S., *Cumhuriyet Döneminin İktisadî Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.
- TİMUR, Taner, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.
- TOKER, Metin, *Tek Partiden Çok Partiye (1944-50)*, Bilgi Yayınları, İstanbul 1998.
- TOPUZ, Hıfzı, *Türk Basın Tarihi*, Gerçek Yayınları, İstanbul 1996.
- TUNAYA , Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasî Partiler (1859-1952)*, İstanbul 1951.
- TUNCAY, Suavi, *Parti İçi Demokrasi ve Türkiye*, Gündoğan Yayınları, Ankara 1996.

- TUNÇAY, Mete, *Türkiye 'de Tek Parti Yönetimi (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- TURAN, Şerafettin, *İsmet İnönü, Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- TÜĞEN, Kamil, *Devlet Bütçesi*, (Yazarın kendi yayını), İzmir 1997.
- TÜNAY, Bekir, *Menderes Devri*, Nilüfer Matbaacılık Yayınları, İstanbul (tarihsiz).
- Türk Parlamento Tarihi, 1931-1935*, TBMM Yayınları, c.II, Ankara 1996.
- URAN, Hilmi, *Hâtıralarım*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1959.
- US, Asım, *Hatıra Defteri (1930-50)*, Vakıf Matbaası, İstanbul 1966.
- ÜLKER, Reşit, *Bütün Tadilleriyle Birlikte, TBMM İç Tüzük*, İnkılâp Kitabevi Yayınları, İstanbul 1952.
- ÜNSAL, Hüsamettin- TOPUZ Hıfzı, *Cumhuriyet'in Beş Dönemeci*, Sergi Yayınları, İzmir 1984.
- YALMAN, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, 2 Cilt Rey Yayınları, İstanbul 1997.
- Muammer Yaşar, *Aydın Menderes Anlatıyor, 1960 Acılı Günler*, Tekin Yayınevi, Ankara 1987.
- YAVUZALP, Ercüment, *Menderes'le Anılar*, Bilgi Yayınları, İstanbul 1991.
- YEŞİL, Ahmet, *Türkiye 'de Çok Partili Hayata Geçiş*, T.C.Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- YETKİN, Çetin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları,
- YETKİN, Çetin, *Türkiye 'de Tek Parti Yönetimi, (1930-45)*, Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul 1983.
- YÜCEL, M. Serhan, *Demokrat Parti*, Ülke Kitapları, İstanbul 2001.
- ZÜRCHER, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye 'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1995.

VII- SEÇİLMİŞ YAZILAR

Makale, deneme ve yazı dizileri bu bölümde gösterilmiştir.

“1948 Bütçesi Görüşülürken”, *Ulus*, 27 Aralık 1947 (İsimsiz başyazı).

“Son Günlerin Olayları Karşısında”, *Ulus*, 19 Aralık 1947 (İsimsiz başyazı).

- ABADAN, Yavuz, “DP Yorumcularına Cevap”, *Ulus*, 28 Haziran 1949.
- _____, “İç Emniyetin Temeli”, *Ulus*, 25 Haziran 1949.
- _____, “Millî Husumet”, *Ulus*, 30 Haziran 1949.
- AKŞİN, Sina, “Demokrat Partinin Kurulması”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, S.53 (Mayıs 1988).
- ATAY, F.Rıfkı, “Gerçek Demokrasiye Doğru”, *Ulus*, 18 Ağustos 1945.
- _____, “Basiret Sahipleri Dört Gözle İbret Alsınlar!”, *Ulus*, 15 Mayıs 1946.
- _____, “Bir Cevap Yazısı Üzerine”, *Ulus*, 25 Haziran 1946.
- _____, “Gülünç Bir Şantaj”, *Ulus*, 20 Ağustos 1945.
- _____, “Pazar Konuşması”, *Ulus*, 19 Ağustos 1945.
- _____, “Yeni Seçimlere Doğru...”, *Ulus*, 27 Nisan 1946.
- BABAN, Cihad, “Bütçe Müzakerelerinde Meclisin Havası...”, *Tasvir*, 27 Aralık 1947.
- _____, “Gaye Uğrunda Birleşen Vicdanlar Konuşuyor”, *Tasvir*, 22 Haziran 1949.
- _____, “DP’nin İkinci Büyük Kongresi”, *Tasvir*,
- BARKAN, Ömer Lütfü, “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Türkiye’de Ziraî Bir Reformun Ana Meseleleri”, *Türkiye’de Toprak Meselesi*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980.
- ÇAKMAK, Cem, “1950’li Seçimler ve Demokrat Parti”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, S. 53 (Mayıs 1988).
- ÇELENK, Selim, “Bir Cevap: Halkçı Gözüyle İdareciler Kongresi”, *Ulus*, 26 Ocak 1947.
- ÇELİK, Bilgin, “Aydın’da Serbest Fırka ve Belediye Seçimleri”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, S.84 (Aralık 2000).
- ÇELİK, Bilgin, “Aydın’ın Sosyo-Kültürel Yaşamında Halkevi’nin Yeri”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, S.66 (Haziran 1999).
- DAVER, Abidin, “Başbakanın Hasbihali”, *Cumhuriyet*, 15 Mayıs 1949.
- DEMİREL, Ahmet, “50. Yıldönümünde 1950 Seçimleri”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, S.197 (Mayıs 2000).
- “D.P., İktidardaki Ekalliyet”, *Akis Dergisi*, S. 182, 2 Kasım 1957 (Haber-yorum),
- “DP Belgeleri”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, S. 53 (Mayıs 1988).

- ERGÜDER, Özcan, “Adnan Menderes” , *Kim Dergisi*, S.40, 27 Şubat 1959, s.7.
- ERİM, Nihat , “Gerçek Hukuk Devleti”, *Ulus*, 26 Ocak 1947.
- _____, “Apaçık Konuşuyoruz.” *Ulus*, 29 Ocak 1947.
- _____, “CHP Divanı Etrafında”, *Ulus*, 28 Ocak 1947.
- _____, “Demokrasi Gaye midir, Vasıta mıdır?”, *Ulus*, 30 Mayıs 1946.
- _____, “Demokrat Parti Kurultayı Dağıldıktan Sonra”, *Ulus*, 12 Ocak 1947.
- _____, “Gene o Mesele”, *Ulus*, 16 Mayıs 1946.
- _____, “İdarenin Rolü”, *Ulus*, 24 Ocak 1947.
- _____, “Meclis’i Terketmek Vazifeden Kaçmaktır”, *Ulus*, 19 Aralık 1946.
- _____, “Muhalefet Mugalata mıdır?”, *Ulus*, 1 Haziran 1946.
- ESATOĞLU, Salahattin Hakkı, “1946 Ruhu” , *Kim Dergisi*, S. 4, 20 Haziran 1958.
- FENİK, M.Faik, “Anlaşma İmkanları Var mıdır?”, *Vatan*, 25 Aralık 1946
- _____, “İktidar hep kendi lehine yontuyor”, *Zafer*, 9 Şubat 1950.
- _____, “Bayar’ın Tarihi Hitabesi”, *Zafer*, 24 Haziran 1949.
- _____, “Bugünkü Siyasî Havayı Ağırлаştıranlar”, *Zafer*, 28 Haziran 1949.
- _____, “Demokratlar Meclisten Çekilecekler mi?”, *Vatan*, 17 nisan 1947.
- “DP Parti Belgeleri”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, S.53 (Mayıs 1988).
- FENİK, Mümtaz Faik, “Muvazaayı asıl kimler yapıyor”, *Zafer*, 21 Haziran 1949.
- KARANAKÇI, Safeedin, “İdareciler Kongresi”, *Ulus*, 18 Ocak 1947.
- KOÇAK, Cemil, “Tek-Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Parti Müfettişliği”, (*Tarık Zafer Tunaya’ya Armağan*), İstanbul Barosu Yayınları, İstanbul 1992.
- _____, “1946 Seçimleri: Demokrasinin İlk Sandık Oyunları”, *Görüş Dergisi*, S.27 (Eylül-Ekim 1996).
- KÖPRÜLÜ, Fuat, “Hükümet Nereye Gidiyor?”, *Kuvvet*, 26 Ocak 1947.
- KÜLTÜR, Asım “Adnan Menderes’in Hürriyet Anlayışı”, *Yeni Asır*, 22 Nisan 1947.
- MENDERES, Adnan, “Bir Nutuk Vesilesiyle”, *Zafer*, 18 Ocak 1950.
- _____, “Demokrat Partinin En Bariz Vasfı”, *Vatan*, 23 Mayıs 1946.
- _____, “İdareciler Kongresinin Asıl Mânası”, *Vatan*, 25 Ocak 1947.
- _____, “Teessür Verici Bir Manzara”, *Vatan*, 19 Mayıs 1946.
- _____, “Ulus Gazetesindeki Bir Cevap Münasebetiyle...”, *Vatan*, 22 Haziran 1946.

- _____, “Açık Konuşma Zarureti”, *Vatan*, 28 Ocak 1947.
- _____, “Başbakanın Demeci Münasebetiyle”, *Vatan*, 13 Eylül 1945.
- NADİ, Nadir, “Feragat”, *Cumhuriyet*, 23 Haziran 1949.
- _____, “Ha Gayret”, *Cumhuriyet*, 11 Şubat 1950.
- _____, “Bütçeye Dair”, *Cumhuriyet*, 18 Aralık 1947.
- _____, “Demokrasiye Veda mı?”, *Cumhuriyet*, 20 Aralık 1946.
- _____, “Flört”, *Cumhuriyet*, 19 Ocak 1950.
- _____, “İleri Bir Adım”, *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1949.
- _____, “Netice”, *Cumhuriyet*, 24 Haziran 1949.
- _____, “Tenkidler ve arkası”, *Cumhuriyet*, 28 Aralık 1947.
- _____, “Kim Olacak”, *Cumhuriyet*, 20 Mayıs 1950.
- ORTAYLI, İlber, “1946 Demokrasisi”, *Milliyet*, 15 Mayıs 1983 (Yazı Dizisi).
- Öz, Esat “Türkiye’de Demokrasiye Geçiş”, *Liberal Düşünce Dergisi*, S.3 (Yaz 1996)
- ÖZTRAK, Faik, “İdareciler Kongresi İçin Düşünceler”, *Ulus*, 28 Ocak 1947.
- SAFA, Peyami, “Muhalefet ve Edebî Ölçüsü”, *Ulus*, 26 Haziran 1949.
- TEKELİ, Esat, “İdareciler Kongresi Üzerinde Düşünceler”, *Ulus*, 23 Ocak 1947.
- TOPRAK, Zafer, “Demokrasiye Geçerken Muhalefete Gözaltı, Fişler ve Fişlenenler”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, S. 53 (Mayıs 1998).
- US, Asım, “İlk idareciler Kongresi...”, *Vakit*, 22 Ocak 1947.
- YALÇIN, Hüseyin Cahit, “Seçim Kanunu Münasebetiyle...”, *Ulus*, 24 Mayıs 1949.
- YALMAN, Ahmet Emin, “Siyasî Hayatımızın Tahlili”, *Vatan* 12-19 Temmuz 1945 (Yazı dizisi).
- YETKİN, Sabri, “Yetim Adnan (Menderes’in) Bey’in Arazi Sorunu”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, S.25 (Ocak 1996).

EKLER

Belge 1- Menderes'in Tekzip Metni (1957) *

“DP İktidardaki Ekalliyet (Kapaktaki Politikaci) başlığı altında ve seçim neticeleri üzerinde kendinize göre mütalaa yürütürken, (Bir hayat hikayesi) kısmında, benim siyasi hayatım hakkında bazı malumat vermişsiniz. Bu bilgilerde esaslı yanlışlıklar olduğundan, tashihine lüzum görmekteyim.

Milletvekili seçilişimin, Tevfik Rüştü Beyin iltimaslı hareketi ile olduğu söyleniyor. Eğer istesem ve Tevfik Rüştü Beyden iltimas talep edecek olsam, çoktan Halk Partisi içinde mevkiler elde eder, Atatürk'e ve İsmet Paşa'ya yaklaşırdım.

Hakikat böyle değildir.Mademki biyografik malumat veriliyor; yanlışların tashihi için izah edeyim.

Atatürk zamanında ben Aydın'da Serbest Fırka'nın reisi idim. Fethi Bey bizzat Aydın'a gelerek Serbest Fırka'yla meşgul oldu. Aydın'daki Belediye seçimlerini kazandım. Gayet dürüst bir mücadeleye giriştim.

Halk Partisi ileri gelenleri ile tanışıyordum. Reşit Galip, Necip Ali hemşehrim ve dostlarımdı. Fethi Beyin Serbest Fırka'sı ortaya çıkıncaya kadar ise, Halk partisine onların rica ve ısrarlarına rağmen girmemiştim.O devredeki Mutemetler Saltanatı idaresini beğenmiyordum.

Fethi Beyin Partisi malum şartlar altında feshedildi. Memlekete derin bir teessür hakim oldu. Halk Partisi kendisini toplamak istedi.Vilayetlere heyetler gönderildi.Bu arada İzmir ve Aydın'a da Celal Bayar riyasetinde, Vasıf Çınar,Ziya ve Halit Onaran'dan müteşekkil dört kişilik bir heyet geldi.Daha sonra da Atatürk seyahate çıktı ve Aydın'a uğradı. Aydınlılarla teması zaruri gördü.

Ben,gelen heyetle bir hafta temas etmedim.Nihayet Celal Bayar tanıdığım ve hürmet ettiğim bir zattı.Vasıf Çınar,İttihat ve Terakki İdadi Mektebinden hocamdı.

* 2 Kasım 1957 tarihli Akis Dergisi (Haftalık Aktüalite Mecmuası, İmtiyaz sahibi: Tarık Halulu, Başyazarı: Metin Toker, Sene:4, Cilt: XI, Sayı: 182), kapağında Adnan Menderes'in bir fotoğrafını yerleştirerek, haftanın konusu olarak Menderes'in hayat hikayesini işlemiştir. Menderes de, bu yazıda kendisiyle ilgili olarak gördüğü yanlışlıkları düzeltmek için dergiye bir tekzip göndermek istemiş; fakat, sonradan göndermekten vazgeçmiştir. Menderes, dergiye tekzip göndermek yerine, dergi aleyhine dava açmış ve derginin yazı işleri müdürü bir yıla mahkûm olmuştur. Müsvedde halinde dikte ettirilmiş ve üzerinde oynanmış olan bu tekzip yazısı, Burhan Belge'nin belgeleri arasında bulunmuştur. Yukarıda yer alan tekzipin tam metnini, Ş.Süreyya Aydemir, İkinci Adam (Remzi Kitabevi yy., İstanbul-2000, C.III, ss.74-78) adlı kitabında yer vermektedir.

Nihayet Halit Onaran da iyi tanıdığım olmak itibariyle kendileri ile temas, çekinilmez bir hal aldı.Ve temas temin edildi.

Bu muhterem zatların ibram ve ısrarı üzerine, Halk Partisi'ne girerek fikirlerimizi Parti içinde müdafaa etmek muvafık olacaktı. O zaman kadar ve benimle beraber çekingen tanınan arkadaşlarla Halk Partisi'ne girdik. Bir şartla ki, teşkilatı yeniden kuracak ve mutemetlik saltanatında üzücü bir takım hareketleri görülmüş olanları Parti'den uzaklaştıracaktık. İşte ben, böyle ısrarlar ve arzular ve onlara karşı dermeyan ettiğim şartlarla Halk Partisi'ne girdim. Bu arada, Serbest Fırka zamanında, seçim sandıklarının kırılması sureti ile kazanılan Aydın Belediye seçimlerinin düzeltilmesini de şart koştuk. Aydınlılar bunları bilirler...

Şurasını da söyleyeyim ki, Halk Partisi Teşkilatını, aldığım selahiyetle, bütün kazalarda, nahiyelerde yeniden kurdum. Sevilen, dürüst arkadaşları işbaşına getirip, diğerlerini bertaraf ettik.

Bu arada Atatürk yurt seyahatine çıkmıştı. Aydın'a geldiler. Ben, Halk Partisi Reisi idim.Bütün Serbest Fırka mevcutlarının Halk Partisi'nin kademelerine girmiş oldukları kendilerine jurnal edilmiş olduğu için, Aydın'da birçok ziyaretlerini yaptıkları halde,Halk Partisi'ne gelmeyi arzu etmediler. Nihayet, Vasıf Çınar ve arkadaşlarının ısrarları üzerine ve eminim ki, istemeyerek, sırf usûl zaruretiyle yaptıkları bu ziyaretin uzamamasını, mümkünse beş dakikada bitirilmesini arzu ediyorlardı.

Nitekim teşriflerinden sonra, ikram ettiğimiz sigarayı dahi almak istemediği gibi, kahve emredip etmediklerini sordum,onu da istemediler.

Belki fazla tafsil ediyorum, fakat mademki sordunuz söyleyeyim:

*Konuşmaya başlayınca,memleket mevzularından bahis açıldı. Kendilerine merhum Recep Peker ve Fahrettin Günlaltay** da refakat etmekte idiler.*

Başladığımız hasbihalde, o zamanki isimleri ile Gazi Hazretlerinin son derece alakalandıkları aşıkâr görünüyordu. Orada İl İdare Kurulundan 7 aza ve İlçe İdare Kurulundan 7 aza hazırıldılar.Fakat iltifat buyurdular.Hasbihal Atatürk'le, hemen hemen aramızda geçti. İlk defa teklif ettiğim sigarayı almayan ve kahve

** Fahrettin (Altay) Paşa olmalıdır. Çünkü, o sırada Aydın'da Ordu müfettişidir ve Atatürk Aydın'a geldiğinde onu vali ile birlikte karşılamıştır. Aydemir, kitabında bu tekzip metnini verirken düştüğü notta, bu kişinin “ya General Fahretin Altay, ya da Profesör Şemsettin Günlaltay olması mümkündür” diye yazmaktadır. (İkinci Adam, C.III, s.76) Fakat, kesin olarak Şemsettin Günlaltay değildir. Çünkü, Aydın'a gelen heyette Şemsettin Günlaltay yer almamaktadır.

istemeyen Büyük Gazi'nin, memleket meseleleri üstünde hasbıhal derinleştikçe, kendilerine zaman zaman takdim ettiğim bir paket Gazi sigarasını içip bitirmiş olduklarını, avdetlerinde müşahade ettim. Ve ayrıca dört kahve emir buyurdıkları da bugünkü gibi hatırımdadır. Programlarında da aksaklık oldu. Çünkü, birkaç dakikalık bir ziyaret için teşrif buyurdıkları orada tam dört saat kaldılar.

Konuştüğümüz mevzular, Sanayileşme ve Kooperatifçilik mevzuları idi. Ertesi gün Denizli'ye teşrif edeceklerdi. Vasıf Çınar ve Halit Onaran vasıtasıyla bana iki emirleri oldu: O zaman henüz devam etmekte olan Türk Ocakları İdare Heyetinin değiştirilmesi ve musahabemizin sıklet merkezini teşkil eden Zirai İstihsal ve Kredi Kooperatifleri meselesiyle, sanayileşme mevzuu üzerinde konuştuklarımızın bir küçük rapor haline komularak, ertesi gün Denizli'den Aydın'a geçerken tevdiini istediler. Bu emirleri yerine getirildi.

Ben Parti Reisi idim. Parti o zaman şöyle ilan etmişti: Mebus olmak isteyenlerin behemehal Parti Merkezine müracaatları şarttı. O zaman hatırladığım ve gazetelerin yazdığına göre 6.000 küsur kişi mebusluğa talip oldu. Halk Partisi benim, şart olmasına rağmen, böyle bir talepnameyi çıkaramaz. Ama hiç teşebbüs etmediğim halde ve bir sürpriz olarak, gece yarısı namzetler arasında ismimin okunduğunu, ertesi sabah arkadaşlarım söylediler. Çünkü, ben bütün gün işimle, gücümle meşgul olarak, gece radyoyu bile dinleyemeden yatmışım. Vasıf Çınar ve diğer arkadaşlar, Atatürk'ün Recep Peker'e:

-Bugün konuştuğum genç, Elbette burada bizim Parti mutemetleri ile çalışamaz. Şayan-ı Dikkat bir gençtir, dediğini bana naklettiler.

Ben kimseden ömrüm boyunca hiçbir suretle iltimas talep etmedim. Ve kimse de bana iltimas yapmadı. Tevfik Rüştü Bey, kendisine hürmət ettiğim zattır. Onun iltiması ile mebus olmak değil, çok defa fikir bakımından karşısında mevki aldığım oldu. Bana zaman zaman <<ısrar etmesin>> diye haber gönderdiğini de hatırlatayım. Hadise budur...

Meclise geldikten sonra, büyük bir dikkatle kendimi memleket işlerine verdim. Hem vazifemi gördüm, hem de hizmet için kendimi yetiştirdim. Başvekil oluncaya kadar da, beni yarın için ilzam edecek hiçbir harekette bulunmadım.

Param vardı. Dostlarım vardı. Yirmi sene içinde, herkesin peşinde koştuğu Avrupa seyahatini, bir defa bile düşünmedim. Türlü vazife seyahatleri vardı. Lisan

biliyordum. Gençtim . Faydalı olabilirdim. Hiç birisini aklımdan geçirmedi. Bilakis Meclis Encümenlerinde çalıştım. Parti Müfettişi olarak kaza, nahiye, belediye odalarında sabahlayarak vazife gördüm.

Servet ve arazi meselesine gelelim:

Sahip olduğum araziden bahsetmişsiniz. Arazim 2.600 dönüm değil, 500 dönüm fazlası ile 3.000 küsur dönümdür. Çok değil ama , ne yapayım ki bunlara ehemmiyet veriyorsunuz. Bari hakikat ortaya çıksın.

Ben çiftliğin başına geldiğimde; anam, babam çok evvel ölmüş bulunuyorlardı. Aradan çok zaman geçmişti. Sahipsiz kalmış arazinin şurasında, burasında birtakım füzuli tasarruflar , işgaller olmuştu. Zeytin yetiştirmek, ağaç yetiştirmek teşebbüslerine girilmişti. Ayrıca, köylüler için mühim olarak kullanılabilecek dağ parçaları da vardı. Arazim, tapum altında olduğu halde, bu teşebbüslerin hiç birine müdahale etmedim. Komşularıyla ve köylülerle bir tek devam olmadı. Tasarrufum altında bulunan fakat istifadelerine bıraktığım araziye, tapu terki suretiyle 1932 senesinde tamamıyla onların tasarruflarına terkettim.

Toprak Kanunu ile alakalı göstermek isteyerek sattığımı söylüyorsunuz. O da doğru değildir. Üç dört köyün arazisi yoktu. Onların ıstırabını ben ruhumda yaşadım. Ve civarımdaki komşularıma, bedava denebilecek bir bedelle ve ne zaman olursa ödenmek üzere, arazimin büyük bir kısmını devrettim. Şehirden, kasabadan, buralara, çok para verecek insanlar yok değildi. Fakat ben, kendilerini çok sevdiğim ve beni çok seven komşularıma devretmeyi tercih ettim.

Onların o arazide kurdıkları küçük çiftlikleri görmek, beni için bahtiyarlıktır. Evvelce çit damın altında yaşayan ve aralarında bulunduğum bu aziz insanların, şimdi kendi mülklerinde ferah ve bahtiyar olduklarını görmekle ne kadar sevindiğimi bilemezsiniz.

Benim oda, kravat, elbise, terzi mevzularını da masallaştırmışsınız. Sizden bahsedilse kim bilir neler çıkar. Ama, bende eğer aranırsa, ancak dokumuldukça böyle konuşabileceğim vaziyette şeylerden başkası ortaya çıkmaz.

Ben Aydınlılar arasında yetiştim. Mazide onların beğenmeyecekleri hareketlerim olsaydı, Partimiz Aydın'da elbette ki zayıf kalırdı.

EKLER

Belge 1- Menderes'in Tekzip Metni (1957) *

“DP İktidardaki Ekalliyet (Kapaktaki Politikaci) başlığı altında ve seçim neticeleri üzerinde kendinize göre mütalaa yürütürken, (Bir hayat hikayesi) kısmında, benim siyasi hayatım hakkında bazı malumat vermişsiniz. Bu bilgilerde esaslı yanlışlıklar olduğundan, tashihine lüzum görmekteyim.

Milletvekili seçilişimin, Tevfik Rüştü Beyin iltimaslı hareketi ile olduğu söyleniyor. Eğer istesem ve Tevfik Rüştü Beyden iltimas talep edecek olsam, çoktan Halk Partisi içinde mevkiler elde eder, Atatürk'e ve İsmet Paşa'ya yaklaşırdım.

Hakikat böyle değildir.Mademki biyografik malumat veriliyor; yanlışların tashihi için izah edeyim.

Atatürk zamanında ben Aydın'da Serbest Fırka'nın reisi idim. Fethi Bey bizzat Aydın'a gelerek Serbest Fırka'yla meşgul oldu. Aydın'daki Belediye seçimlerini kazandım. Gayet dürüst bir mücadeleye giriştim.

Halk Partisi ileri gelenleri ile tanışıyordum. Reşit Galip, Necip Ali hemşehrim ve dostlarımdı. Fethi Beyin Serbest Fırka'sı ortaya çıkıncaya kadar ise, Halk partisine onların rica ve ısrarlarına rağmen girmemiştim.O devredeki Mutemetler Saltanatı idaresini beğenmiyordum.

Fethi Beyin Partisi malum şartlar altında feshedildi. Memlekete derin bir teessür hakim oldu. Halk Partisi kendisini toplamak istedi.Vilayetlere heyetler gönderildi.Bu arada İzmir ve Aydın'a da Celal Bayar riyasetinde, Vasıf Çınar,Ziya ve Halit Onaran'dan müteşekkil dört kişilik bir heyet geldi.Daha sonra da Atatürk seyahate çıktı ve Aydın'a uğradı. Aydınlılarla teması zaruri gördü.

Ben,gelen heyetle bir hafta temas etmedim.Nihayet Celal Bayar tanıdığım ve hürmet ettiğim bir zattı.Vasıf Çınar,İttihat ve Terakki İdadi Mektebinden hocamdı.

* 2 Kasım 1957 tarihli Akis Dergisi (Haftalık Aktüalite Mecmuası, İmtiyaz sahibi: Tarık Halulu, Başyazarı: Metin Toker, Sene:4, Cilt: XI, Sayı: 182), kapağında Adnan Menderes'in bir fotoğrafını yerleştirerek, haftanın konusu olarak Menderes'in hayat hikayesini işlemiştir. Menderes de, bu yazıda kendisiyle ilgili olarak gördüğü yanlışlıkları düzeltmek için dergiye bir tekzip göndermek istemiş; fakat, sonradan göndermekten vazgeçmiştir. Menderes, dergiye tekzip göndermek yerine, dergi aleyhine dava açmış ve derginin yazı işleri müdürü bir yıla mahkûm olmuştur. Müsvedde halinde dikte ettirilmiş ve üzerinde oynanmış olan bu tekzip yazısı, Burhan Belge'nin belgeleri arasında bulunmuştur. Yukarıda yer alan tekzipin tam metnini, Ş.Süreyya Aydemir, İkinci Adam (Remzi Kitabevi yy., İstanbul-2000, C.III, ss.74-78) adlı kitabında yer vermektedir.

Nihayet Halit Onaran da iyi tanıdığım olmak itibariyle kendileri ile temas, çekinilmez bir hal aldı.Ve temas temin edildi.

Bu muhterem zatların ibram ve ısrarı üzerine, Halk Partisi'ne girerek fikirlerimizi Parti içinde müdafaa etmek muvafık olacaktı. O zaman kadar ve benimle beraber çekingen tanınan arkadaşlarla Halk Partisi'ne girdik. Bir şartla ki, teşkilatı yeniden kuracak ve mutemetlik saltanatında üzücü bir takım hareketleri görülmüş olanları Parti'den uzaklaştıracaktık. İşte ben, böyle ısrarlar ve arzular ve onlara karşı dermeyan ettiğim şartlarla Halk Partisi'ne girdim. Bu arada, Serbest Fırka zamanında, seçim sandıklarının kırılması sureti ile kazanılan Aydın Belediye seçimlerinin düzeltilmesini de şart koştuk. Aydınlılar bunları bilirler...

Şurasını da söyleyeyim ki, Halk Partisi Teşkilatını, aldığım selahiyetle, bütün kazalarda, nahiyelerde yeniden kurdum. Sevilen, dürüst arkadaşları işbaşına getirip, diğerlerini bertaraf ettik.

Bu arada Atatürk yurt seyahatine çıkmıştı. Aydın'a geldiler. Ben, Halk Partisi Reisi idim.Bütün Serbest Fırka mevcutlarının Halk Partisi'nin kademelerine girmiş oldukları kendilerine jurnal edilmiş olduğu için, Aydın'da birçok ziyaretlerini yaptıkları halde,Halk Partisi'ne gelmeyi arzu etmediler. Nihayet, Vasfı Çınar ve arkadaşlarının ısrarları üzerine ve eminim ki, istemeyerek, sırf usûl zaruretiyle yaptıkları bu ziyaretin uzamamasını, mümkünse beş dakikada bitirilmesini arzu ediyorlardı.

Nitekim teşriflerinden sonra, ikram ettiğimiz sigarayı dahi almak istemediği gibi, kahve emredip etmediklerini sordum,onu da istemediler.

Belki fazla tafsil ediyorum, fakat mademki sordunuz söyleyeyim:

*Konuşmaya başlayınca,memleket mevzularından bahis açıldı. Kendilerine merhum Recep Peker ve Fahrettin Günlaltay** da refakat etmekte idiler.*

Başladığımız hasbihalde, o zamanki isimleri ile Gazi Hazretlerinin son derece alakalandıkları aşıkâr görünüyordu. Orada İl İdare Kurulundan 7 aza ve İlçe İdare Kurulundan 7 aza hazırıldılar.Fakat iltifat buyurdular.Hasbihal Atatürk'le, hemen hemen aramızda geçti. İlk defa teklif ettiğim sigarayı almayan ve kahve

** Fahrettin (Altay) Paşa olmalıdır. Çünkü, o sırada Aydın'da Ordu müfettişidir ve Atatürk Aydın'a geldiğinde onu vali ile birlikte karşılamıştır. Aydemir, kitabında bu tekzip metnini verirken düştüğü notta, bu kişinin “ya General Fahretin Altay, ya da Profesör Şemsettin Günlaltay olması mümkündür” diye yazmaktadır. (İkinci Adam, C.III, s.76) Fakat, kesin olarak Şemsettin Günlaltay değildir. Çünkü, Aydın'a gelen heyette Şemsettin Günlaltay yer almamaktadır.

istemeyen Büyük Gazi'nin, memleket meseleleri üstünde hasbıhal derinleştikçe, kendilerine zaman zaman takdim ettiğim bir paket Gazi sigarasını içip bitirmiş olduklarını, avdetlerinde müşahede ettim. Ve ayrıca dört kahve emir buyurdıkları da bugünkü gibi hatırımdadır. Programlarında da aksaklık oldu. Çünkü, birkaç dakikalık bir ziyaret için teşrif buyurdıkları orada tam dört saat kaldılar.

Konuştüğümüz mevzular, Sanayileşme ve Kooperatifçilik mevzuları idi. Ertesi gün Denizli'ye teşrif edeceklerdi. Vasıf Çınar ve Halit Onaran vasıtasıyla bana iki emirleri oldu: O zaman henüz devam etmekte olan Türk Ocakları İdare Heyetinin değiştirilmesi ve musahabemizin sıklet merkezini teşkil eden Zirai İstihsal ve Kredi Kooperatifleri meselesiyle, sanayileşme mevzuu üzerinde konuştuklarımızın bir küçük rapor haline komularak, ertesi gün Denizli'den Aydın'a geçerken tevdiini istediler. Bu emirleri yerine getirildi.

Ben Parti Reisi idim. Parti o zaman şöyle ilan etmişti: Mebus olmak isteyenlerin behemehal Parti Merkezine müracaatları şarttı. O zaman hatırladığım ve gazetelerin yazdığına göre 6.000 küsur kişi mebusluğa talip oldu. Halk Partisi benim, şart olmasına rağmen, böyle bir talepnameyi çıkaramaz. Ama hiç teşebbüs etmediğim halde ve bir sürpriz olarak, gece yarısı namzetler arasında ismimin okunduğunu, ertesi sabah arkadaşlarım söylediler. Çünkü, ben bütün gün işimle, gücümle meşgul olarak, gece radyoyu bile dinleyemeden yatmışım. Vasıf Çınar ve diğer arkadaşlar, Atatürk'ün Recep Peker'e:

-Bugün konuştuğum genç, Elbette burada bizim Parti mutemetleri ile çalışamaz. Şayan-ı Dikkat bir gençtir, dediğini bana naklettiler.

Ben kimseden ömrüm boyunca hiçbir suretle iltimas talep etmedim. Ve kimse de bana iltimas yapmadı. Tevfik Rüştü Bey, kendisine hürmət ettiğim zattır. Onun iltiması ile mebus olmak değil, çok defa fikir bakımından karşısında mevki aldığım oldu. Bana zaman zaman <<ısrar etmesin>> diye haber gönderdiğini de hatırlatayım. Hadise budur...

Meclise geldikten sonra, büyük bir dikkatle kendimi memleket işlerine verdim. Hem vazifemi gördüm, hem de hizmet için kendimi yetiştirdim. Başvekil oluncaya kadar da, beni yarın için ilzam edecek hiçbir harekette bulunmadım.

Param vardı. Dostlarım vardı. Yirmi sene içinde, herkesin peşinde koştuğu Avrupa seyahatini, bir defa bile düşünmedim. Türlü vazife seyahatleri vardı. Lisan

biliyordum. Gençtim . Faydalı olabilirdim. Hiç birisini aklımdan geçirmedi. Bilakis Meclis Encümenlerinde çalıştım. Parti Müfettişi olarak kaza, nahiye, belediye odalarında sabahlayarak vazife gördüm.

Servet ve arazi meselesine gelelim:

Sahip olduğum araziden bahsetmişsiniz. Arazim 2.600 dönüm değil, 500 dönüm fazlası ile 3.000 küsur dönümdür. Çok değil ama , ne yapayım ki bunlara ehemmiyet veriyorsunuz. Bari hakikat ortaya çıksın.

Ben çiftliğin başına geldiğimde; anam, babam çok evvel ölmüş bulunuyorlardı. Aradan çok zaman geçmişti. Sahipsiz kalmış arazinin şurasında, burasında birtakım füzuli tasarruflar , işgaller olmuştu. Zeytin yetiştirmek, ağaç yetiştirmek teşebbüslerine girilmişti. Ayrıca, köylüler için mühim olarak kullanılabilecek dağ parçaları da vardı. Arazim, tapum altında olduğu halde, bu teşebbüslerin hiç birine müdahale etmedim. Komşularımla ve köylülerle bir tek devam olmadı. Tasarrufum altında bulunan fakat istifadelerine bıraktığım araziye, tapu terki suretiyle 1932 senesinde tamamiyle onların tasarruflarına terkettim.

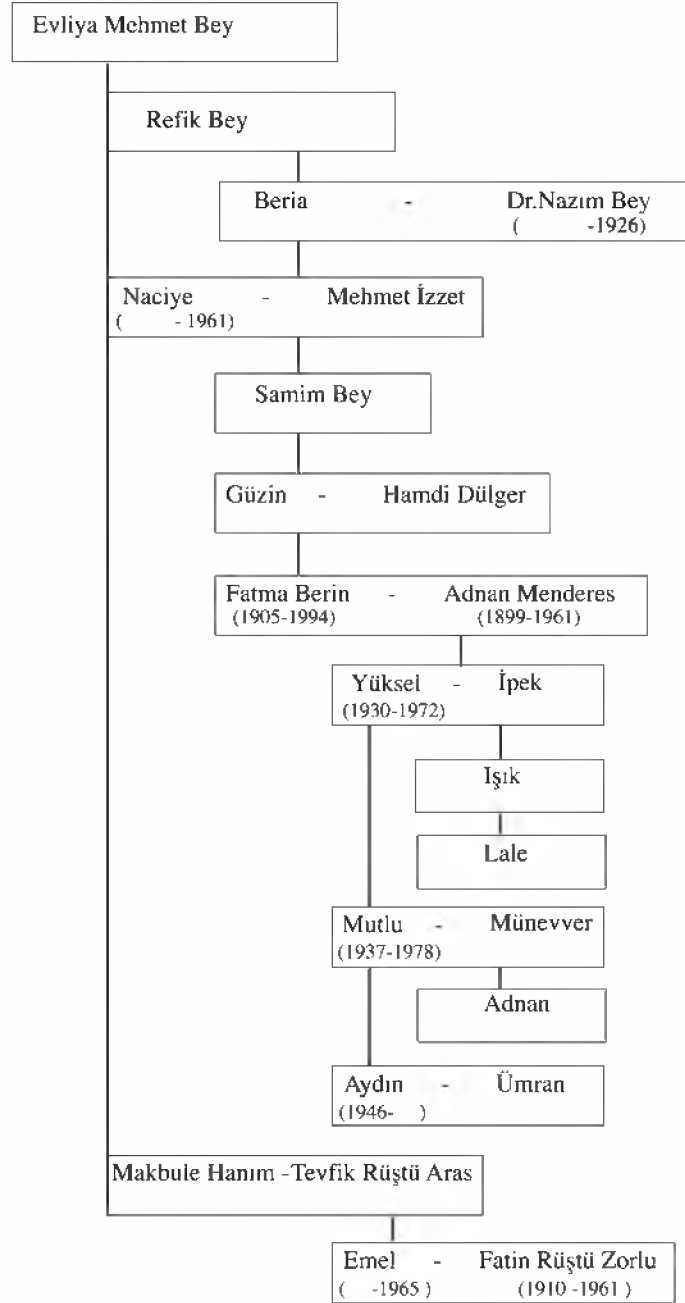
Toprak Kanunu ile alakalı göstermek isteyerek sattığımı söylüyorsunuz. O da doğru değildir. Üç dört köyün arazisi yoktu. Onların ıstırabını ben ruhumda yaşadım. Ve civarımdaki komşularıma, bedava denebilecek bir bedelle ve ne zaman olursa ödenmek üzere, arazimin büyük bir kısmını devrettim. Şehirden, kasabadan, buralara, çok para verecek insanlar yok değildi. Fakat ben, kendilerini çok sevdiğim ve beni çok seven komşularıma devretmeyi tercih ettim.

Onların o arazide kurdıkları küçük çiftlikleri görmek, beni için bahtiyarlıktır. Evvelce çit damın altında yaşayan ve aralarında bulunduğum bu aziz insanların, şimdi kendi mülklerinde ferah ve bahtiyar olduklarını görmekle ne kadar sevindiğimi bilemezsiniz.

Benim oda, kravat, elbise, terzi mevzularını da masallaştırmışsınız. Sizden bahsedilse kim bilir neler çıkar. Ama, bende eğer aranırsa, ancak dokumuldukça böyle konuşabileceğim vaziyette şeylerden başkası ortaya çıkmaz.

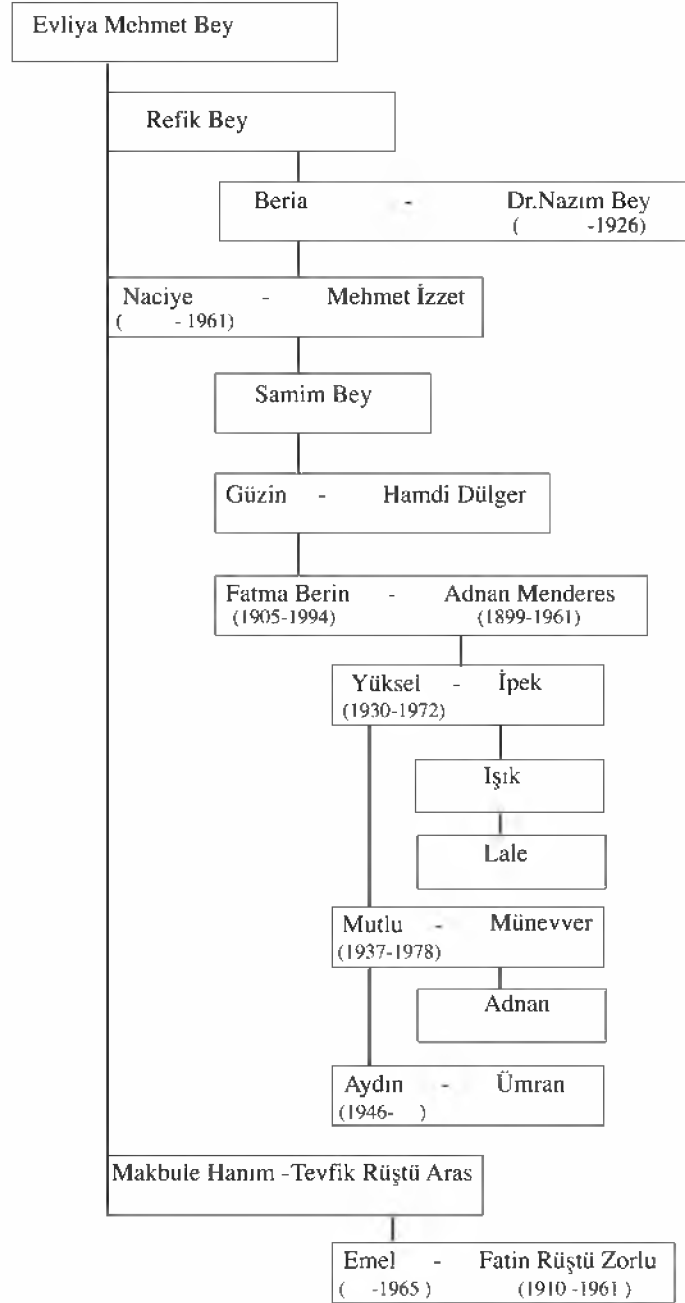
Ben Aydınlılar arasında yetiştim. Mazide onların beğenmeyecekleri hareketlerim olsaydı, Partimiz Aydın'da elbette ki zayıf kalırdı.

EVLIYAZADELER (Fatma Berin'in ailesi)

Belge 2/b –Adnan Menderes’in eşi Fatma Berin Hanımın ailesi İzmirli Evliyazâdeler.

EVLIYAZADELER (Fatma Berin'in ailesi)

Belge 2/b –Adnan Menderes’in eşi Fatma Berin Hanımın ailesi İzmirli Evliyazâdeler.